
Princeton University Library
32101 077265955

RAD

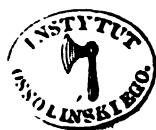
JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Knjiga III. IV.

U ZAGREBU 1868.

U KNJIŽARNICI FR. ŽUPANA (ALBRECHTA I FIEDLERA) NA PRODAJU.


INSTYTUT
OSSOLINSKIEGO.

SADRŽAJ.

Banovanje Petra Berislavića

za kralja Ljudevita II.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 9 siečnja 1868

PRAVI ČLAN PROF. MATIJA MESIĆ.

Tužna čuvstva obuzimlju srce povjestniku, kada motri zgode naroda svoga u dobi vladanja kraljeva Jagelovaca: jer ono nješto koliko pojava, u kojih se sjajnim načinom očituje smisao naroda za prve svetinje njegova života, nemogu svojim sjajem obasjati tame, iz koje proviruje u mrzkoj slici nesreća i propadanje naroda. Pak ipak je od prieke nužde, da se potanko upoznademo s poviešću toga vremena: jer bi nam inače navieke tamni ostali najodlučniji pojavi u najbližoj dobi, koja sliedi nakon propasti drugoga Jagelovca.

Prvi Jagelovac, kralj Vladislav II., umrvši 13. ožujka 1516, ostavi sinu svojemu Ljudevitu II. prividno sjajnu, ali u istinu jadnu baštinu: dvie bo one krune, koje su imale glavu njegovu resiti, češka naime i ugarsko-hrvatska, bjehu već mnogo izgubile od njegdašnje uglednosti svoje, — i to stranom krivnjom sama Vladislava, koji nije bio kadar, da djelo svojih mogućih predšastnika občuva od raspa; stranom pako krivnjom narodâ njegovih i prvih uglednika medju njimi, koji su, sliedeći svoju sebičnost, kanoti nahvalice rušili sve temelje, na kojih se osniva moć državâ i sjaj krunâ.

Pošto su tako države češke i ugarsko-hrvatske već za Vladislava duboko bile ugrezle u sve one mahne, iz kojih se radja propast državâ, snadje ih sada, po Vladislavovoj smrti još ta nesreća, te nisu dobile vladara, koji bi bio odmah svu svoju silu na to upotriebio, da sačuva što se je još dalo sačuvati, nego im je vladarom postalo diete, u kojega su ime drugi imali izvršivati najvišu moć u državi.

Pri smrti svoga otca neimaše Ljudevit još niti punih 10 ljeta; ali vjenčan bijaše već i ugarskom i češkom krunom. — Za živa njegova otca ozbiljno se o tom nastojaše, da budući baštinik krune bude valjano odhranjivan za uzvišeno zvanje, koje ga je u budućnosti čekalo, — i pri tom ću samo mimogrede spomenuti, da je Vladislav morao dati Čehom usljed njihova opetovana zahtievanja osobito svoje kraljevsko pismo, u kojem se je obvezao, da će dati učiti i češki jezik i Ljudevita i sestru mu Anu. [1]

Buduć da je Ljudevit bio jošte maloljetan, to smatraše Vladislav svojom zadnjom otčinskom dužnošću, da jošte pred svojom smrću odredi, kako će se vladati u Ljudevitovo ime, dok on sam nedospije do punih ljeta, — te tako odluči Vladislav na samrti, bez ikakova obzira na 2. članak sabora god. 1485, u kojem se palatin čini tutorom malodobna kralja, da tutorî njegovu sinu imadu biti glede zemalja ugarske krune kardinal Toma Bakač, Jure Brandenburžki krajiški župan i Ivan Bornemisza, a nad njimi kao takodjer i nad tutori, odredjenimi za češke zemlje, da imadu vrhovnu pazku car Maximilijan, poljski kralj Sigismund i papa Lav X.

Nu ta odredba Vladislavova naidje nakon njegove smrti na velik odpor s različitih strana. — Medju ugarskimi stališi, koji su se skoro nakon Vladislavove smrti sakupili bili na državni sabor (24. travnja 1516), nadje se jaka stranka, koja je hotjela, da državom upravlja za maloljetnosti Ljudevitove gubernator, kao što je njegda Hunjad vladao za maloljetnosti Ladislavove. Taj predlog dodje od prijateljâ i pristašâ Ivana Zapoljskoga, komu je i namjenjivano gubernatorsko dostojanstvo. Nu tomu se opiraše sa svom snagom dvorska stranka, koja je u svojem nastojanju podupirana bila i od poslanikâ Maximilijanovih i Sigismundovih. Nakon žestokih borba, koje su prilično dugo potrajale i stranačke strasti samo još većma uzpirile, dodje se naposlied do njekakova uredjenja te prieporne stvari. O kakovu vrhovnom tutorstvu cara njemačkoga i kralja poljskoga nebijaše tu ni rieči; a tako isto bješe zabačen predlog ob izboru gubernatora, usuprot pako bješe odlučeno, da će državom upravljati u imenu kraljevu državno vieće.

U tom vieću, koje je imalo sada na ime kralja Ljudevita najviša prava izvršivati, sjedjaše njekoliko muževa, koji su svojom

[1] Palacký, Dějiny. D. V. č. II. 173, 254, 256.

važnošću ostale nadkriljivali, te se u istinu smatrati mogu u to doba jedinimi vršitelji vladalačkih prava. Sretne li države, da je njimi vladala jedna misao: da upotrebljuju povjerenu si vlast na korist gojenčeta svoga i na sreću njegovih naroda! Nu žali bože poviest nedaje većini izmedju njih takova svjedočanstva. Ivan Bornemisza, jedan izmedju tih državnih viećnika, pokazivaše još najviše smisla za obću korist; Toma Bakač pako, muž inače velike radinosti, dokaza već i prije raznimi svojimi djeli, da mu nije uviek bio glavnim ravnalom obzir na državu i njezine probitke; Jure Szathmáry, pečujski biskup i kraljev kancelar, neimaše niti dovoljnih sposobnosti za odlično mjesto, do koga je bio dospio, a napokon Jure Brandenburžki ne samo da nije bio dorasao svomu uzvišenomu zvanju, nego je upravo bio takov čovjek, koji je mogao svoj položaj samo na nesreću države upotriebiti. Njegovo ime žigoše poviest vječnom sramotom osobito zbog toga, što je bezsvjestno vršio svoje zvanje kao najbliži odhranitelj mladoga kralja. Izvori se poviesti u tom slažu, da je Ljudevit imao od prirode toliko sposobnosti, da bi bio mogao postati prilično dobrim vladarom, da su u njem gojene te bolje sposobnosti i sklonosti, a ono da je već za mlada izkorenjivano, što je na zlo slutilo. Nu nesreća htjede, te je Ljudevit dospio u ruke Jurja Brandenburžkoga, svoga bližega rodjaka, koji je zle sklonosti i navade u njem što budio, što pako dopuštao da se u srcu i duhu mladoga kralja uvrežuju.[1]

---

[1] K bolje poznatim za tu stvar izvorom: Brutu (u Monum. Hung. histor. Script. XIII.), Dubraviju (kod Katone XIX. 153), Istvánfiju (Coloniae Agrip. 1724) VI. 53, Spiessu, Aufklärungen 60 (i kod Engela, Gesch. des ung. R. III. 2—193) treba još ono dodati, što o njoj pišu Massaro i Guidoto. Prvi od njih obara (na str. 80) krivnju pokvarenosti Ljudevitove u obće na Niemce, koji su bili na kraljevskom dvoru, ali naročito imenuje i Jurja Brandenburžkoga; drugi pako govori u obće (na str. 135) o dobrih i nevaljalih svojstvih kralja Ljudevita. Georgius Sirmiensis uvodi u svojem pripoviedanju kralja Ljudevita, gdje sâm vapije zbog svoga nevaljala odhranjenja (str. 101).

Buduć da u ovoj bilježki imenujem po prvi put njeke od manje poznatih izvora, na koje ću se osobito u daljoj poviesti Ljudevitove dobe zbog njihove velike važnosti često obazirati, to scienim, da ću ugoditi čitateljem svojim, ako te izvore u malo rieči označim. — Poznato je, da je bio u mletačkoj republici zakon, po kojem su morali državni poslanici, što ih je republika držala na različitih dvorovih,

Ovo njekoliko rieči, kojimi sam hotio pokazati, u kakove je ruke dospjela najviša vlast za prvih lieta kralja Ljudevita i kako se je postupalo oko njegova odhranjivanja, može nam podjedno i u tu svrhu poslužiti, da si stvorimo sliku o stanju družtva u ugarskoj kraljevini u ono doba, kada je Ljudevit nasliedio svoga otca. Nu za to nam pružaju još više znanja drugi izvori i drugi čini. Ako se pako na te obazremo, to ćemo naći, da je nestalo bilo medju stališi, osobito pako višimi, onih gradjanskih krieposti, koje čine države snažnimi i uglednimi, usuprot pako da je višimi stališi obladala bila sebičnost, razkoš i nemar za obću korist u takovoj mjeri, da je s toga svakoga groza hvatala, tko je znao mirnim i nepristranim duhom uvažiti velike opasnosti, kojim je tada bila ugarska kraljevina izvrgnuta.[1]

---

nakon dovršena svoga poslaničtva konačno izviešće podnieti o svem onom, što su za svoga uredovanja za republiku ikoliko važna vidjeli, opazili i proučili. Takova tri izviešća objelodani uza druga još važna pisma Friderik Firnhaber pod naslovom: Vincenzo Guidoto's Gesandschaft am Hofe K. Ludwig's von Ungarn 1523—1525 (u djelu: Quellen und Forschungen zur vaterländ. Geschichte, Literatur und Kunst. Wien 1849). Prvo je izviešće od Lorenza Oria, koje je taj poslanik ustmeno podnio 22. prosinca 1523, pak ga je zatim Marino Sanudo uzeo u svoju mletačku kroniku. Orio je došao na dvor Ljudevitov kao mletački poslanik po prilici mjeseca svibnja god. 1519 i tu je ostao do pod konac god. 1523. Njegovo se izviešće liepo popunjuje i razsvjetljuje drugim izviešćem, izviešćem naime njegova tajnika Francesca Massara, koje je taj napisao 5. listopada 1523. Za njimi sliedi treće izviešće, poslanika Vincenza Guidota, koji je s naslovom tajnika zamienio u tom zvanju Oria; sastavljeno je pako mjeseca kolovoza 1525. Toga istoga Guidota pokazao sam već na drugom mjestu („Književnik" I. i II.) kao tajnika na Vladislavovu dvoru tečajem god. 1509 i 1510: što ovdje zato spominjem, da njegovim riečim bude što više vjere i važnosti.

U bilježki je spomenut još Georgius Sirmiensis; nu buduć da sam već na drugom mjestu (u „Književniku" I. 506) nješto rekao o njem i o njegovu spisu: Epistola de perdicione Regni Hungarorum, zato ovdje samo toliko napominjem: da je on bio rodom iz Kamenice u Sriemu; da je dospio najprije kao kapelan na dvor kralja Ljudevita, a poslie bitke na muhačkom polju da je istu službu obnašao kod Ivana Zapoljskoga sve do njegove smrti. Njegovo djelo, koje se može upotriebiti s osobitim razborom i opreznošću, naštampao je Gust. Wenczel u Monum. Hungar. histor. Script. I.

[1] Massaro je istina došao u Ugarsku istom njekoliko godina poslie Vladislavove smrti; nu pri svem tom slobodno se možemo već ovdje

U takovu nam se dakle stanju to doba prikazuje ugarska kraljevina, — ona zemlja, s kojom je naša domovina bila spojena svezom državnom, i koja je imala najveći razlog, da poglavite potrebe naše domovine tih vremena tako smatra kao da se nje neposredno tiču. Ako se pako ogledamo po ostalom svietu, na koji su se mogli Hrvati ovo vrieme obazirati i koji je od svoje strane imao velevažnih razloga, da pazi ono, što u Hrvatskoj biva, te je i zbilja ime hrvatsko više nego igda barem na izliku spominjao: to nam se niti tu nepokazuje ništa po Hrvate povoljnijega. Od više je već godina rieč bila medju prvimi vlastmi kršćanskoga svieta, da je od prieke nužde, da se složenimi silami kršćanstva suzbije sve dalje prodiruća turska sila; nu premda je to svatko lahko uvidjao, to se ipak nije u tom smjeru ništa učinilo: jerbo su oni, koji bi bili imali svoje sile spojiti za taj obći kršćanski podhvat, sami medju sobom bojeve vodili, — bojeve duge i ljute, koji nisu mogli biti nikomu toliko u prilog, koliko Turčinu i njegovim kršćanstvu grozećim osnovam. Sada se je medjutim činilo, da će se ipak jednom izvršiti već davno gojene želje : jerbo je papa Lav X. svojimi proglasi kršćane zvao u križarsku vojnu na neprijatelja kršćanstva (15. svib. 1516). Ali su se i opet prevarili u nadi, koji su s te strane očekivali pomoći svojim već iznemoglim silam. Pak niti onda nije ta stvar na bolje pošla, kada su se skoro nakon rečenoga papina proglasa izmirili bili vladari, o kojih je visilo uzdržanje mira u kršćanstvu ili nastavljenje pogubnih bojeva, — naime francuzki kralj Franjo I. i novi španjolski kralj Karlo, zatim car Maximilijan i Mletčani (Noyon. ugov. 13. kolov. i brusel. 3. prosin. 1516): jerbo je to izmirenje bilo samo prividno, a svaka je strana u potaji gojila želju, da prvom dobrom zgodom pristupi k daljemu izvadjanju svojih namiera. Uza takovo ponašanje vladara naravno je malo nade mogao imati englezki kralj Henrik VIII., da će skoro sjediniti sve kršćanske poglavite vladare u jedan obćeniti savez, bez koga nije moglo biti stalna mira medju kršćani, niti složna njihova vojevanja na Turke.

1.

Upoznavši se tako s okolnostmi, koje označuju prvu dobu vladanja kralja Ljudevita, a s druge strane znajući, u kakovoj je

---

obazreti na njegove strašne rieči, kojimi opisuje nazore i život višihststališa (str. 82).

opasnosti ostala naša domovina pri smrti Ljudevitova otca i predšastnika, svatko će nas lahko razumjeti, da je našoj domovini trebalo u tako nepovoljnih po nju okolnostih muža, koji da ju čuva od konačne propasti. I na sreću svoju imaše ona tada takova muža u osobi svoga bana Petra Berislavića.

Djela Berislavićeva, koja idu još u Vladislavovu dobu, nemogoše ostati bez upliva i na ova vremena, u kojih nam je motriti njegovo dalje vladanje i djelovanje. Njegovo krjepko suzbijanje Turaka, a osobito ona sjajna pobjeda, što no ju je bio održao nada davnim dušmaninom svoga naroda odmah na početku svoga banovanja (kod Dubice 16. kolovoza g. 1513), dodavaše narodu smjelosti, da još uztraje u nejednakoj borbi sa mnogo silnijim neprijateljem, dok se neudese povoljnijim načinom odnošaji u ostalom kršćanskom svietu, komu su Hrvati sada osamljeni služili. Isto se tako ima upisati u slavu njemu i njegovu domoljubnomu nastojanju, što sada nalazimo Slavoniju onih vremena u životnih pitanjih kao viernu sestru Hrvatske, dočim su na početku njegova banovanja ljudi sebični i samoživi kletom rukom gledali raztrgati ta uda jednoga tiela. Buduć da je nadalje obćenita skvarenost tih vremena zahvatila bila više razrede i u hrvatskom narodu, to se je moralo smatrati osobitom srećom, što je tomu narodu na čelu bio muž, koji se je svagda i u svem svojem djelovanju ravnao prema zahtjevom obćenite sreće: jerbo je tako ponješto barem obuzdavana pogubna strast ljudî sebičnjakâ i silnikâ. Napokon njegova djela, izvedena već u prijašnjoj dobi, pobudiše toliku pozornost u kršćanskom svietu, da se je u svih daljih osnovah, koje su činjene u ime obće kršćanske stvari, osobitim načinom pomišljalo na Hrvate i na njihovo sudjelovanje.

To bijaše dakle glava naroda našega, kada je Ljudevit kralj u opisanih prije okolnostih nasliedio po smrti svoga otca s ostalimi kraljevinami i našu domovinu.

Prva i najpoglavitija stvar, koja je zahtievala najveću brižljivost i pomnju vlade kralja Ljudevita i njegova u naših kraljevinah namjestnika po sve vrieme njegova vladanja, bijaše staranje, kako da se odstrane pogibelji, koje su grozile od turske sile Ljudevitovim zemljam, a najpače i u prvom redu našim kraljevinam. Zato nam se i sada, gdje imademo motriti prve početke vladanja Ljudevitova s osobitim obzirom na zgode naše domovine, na pr-

vom mjestu prikazaju sve sami takovi pojavi, koji se tiču odnošaja prama Turkom i od njih dolazećih pogibelji.

Car turski tih vremena, ratoborni i krvožedni Selim, želeći, da mu sa zapada nebude neprilikâ za njegova vojevanja na egipatskoga sultana, na koje se je u veliko pripravljao, bješe još za živa Vladislava u Ugarsku odpravio svoje poslanike, da utanači i sklopi s Vladislavom novo primirje. Nu od Vladislava nemogaše on dobiti što je želio, jerbo je kralj odgadjao svoju odluku, sliedeć pri tom ponukovanje pape Lava X. i uzdajući se u pomoći od kršćanskih vladara, koje su mu već odavna i s raznih strana obećavane. U tom umre Vladislav, i tako ta stvar priedje na Ljudevitovu vladu, da ju ona rieši bud kojim načinom.

Kao što je prije bila u tom pitanju od osobite važnosti rieč pape Lava X, tako bijaše i sada. — Čim su njemu u Rim glasovi stigli o smrti kralja Vladislava i o njegovoj zadnjoj želji, da i papa bdije nad mladim Ljudevitom i njegovimi kraljevinami, odpravi on više pisama, u kojih je izjavljivao, da će se otčinski starati za nejakoga kralja i za njegove stradajuće zemlje,[1] — a naročito se u dva svoja pisma u toj stvari obrati na bana Berislavića. U jednom (od 5. travnja) opominje i poziva bana, s obzirom bez dvojbe na neuredjeno stanje državnih stvari, da sav svoj upliv na to upotriebi, da kraljevine Ljudevitove ostanu u miru i spokojstvu; u drugom pako (od 25. lipnja) govori mu napose o potrebah njegove banovine, odgovarajući mu tim na njegov list, koji je bio u Rim odpravio po svojem namjestniku i u ovakovih poslovih poslaniku, Splječaninu Tomi Nigru. U tom pismu, pisanom u Vesprimu 26. ožujka, veli Berislavić, da je prije njekoliko dana papu izviestio o smrti kralja Vladislava, sada pako da je odlučio razložiti mu svoju veliku nevolju. Smrt je kralja Vladislava, veli nadalje, posvuda probudila žalost, „nu nikomu nije doniela toliko tuge, žalosti i biede, koliko meni. Jer dočim sam se nadao za njega živa, da ću se moći oprostiti onih zemalja, koje sam već evo skoro tri godine u največoj sirotinji, biedi i zdvojnosti težkom mukom i uz najveće pogibelji uzdržao, sada nisam od toga oprošten, nego po smrti kraljevoj opet sam prisiljen onamo poći, neznam da li s pomanjkanja muževâ (vrstnih) ili s moje nesreće.

[1] Pismo kralju Ljudevitu 4. trav. (Iz Bembi Epist. Lib. XII. kod Praya, Annal. V. 17); Tomi Bakaču 6. trav. (Ib.); kralju Sigismundu (Iz Raynalda kod Praya, Annal. V. 19).

I buduć da se malo oli pravije govoreć ništa nenadam od naših, — svietli je kralj Ljudevit mlad, velmože se više za se staraju nego za obće dobro, a i stališi su medju sobom u mnogih stvarih nesložni: zato neimam kamo da se utečem nego k Vašoj Svetosti, koja se mora postarati za sve kršćane kao najbolji i najmilostiviji otac.“ Zato moli papu, da bude na pomoć njegovim zemljam „osobito ovo vele pogibeljno doba, gdje su ostavljene bez ikakove pomoći“: da se nebude činilo, da su dospjela „najljepša i najjača braništa kršćanstva u šake najgadnijih dušmana kršćanskoga imena više našom nemari nego li njihovim junačtvom.“ „Ja nisam ovaj čas oskrbljen niti novcem niti četami: tako je sve poremećeno usljed smrti svietloga kralja.“ Zatim veli, da sâm nemože obraniti povjerenih si zemalja: jer da je „već potrošio i svoj novac i novac svoje braće i prijateljâ.“ Zato opetovano moli što više pomoći i veli, da će papu obilnije o svem uputiti njegov poslanik.[1] Dobivši Lav to Berislavićevo pismo, ovako po prilici banu na-nj odgovori. Iz tvoga lista, a još više iz riečî tvoga poslanika razumjeh s velikim zadovoljstvom, što si sve podnio što li počinio za obću stvar kršćansku. Zato naložih tvomu poslaniku, da te izviesti, kako te cienim i slavim zbog tvojih dosadanjih dielâ. Nu istomu tomu tvojemu poslaniku naložih, da ti i to izjavi: da su se duboko srca moga kosnule njegove rieči, kadno je na koljena se bacivši meni i mojoj braći, stožernikom svete rimske crkve, plačnim glasom razlagao tvoju i tvoje zemlje golemu nevolju, Bogom nas zaklinjući, da nepustimo pasti našom nemari onu kraljevinu, koja je dosele tako junački mač dušmanski od naših glava odbijala. Vidim ja i pojimam tvoj težki položaj; pak na tvoju ti utjehu velim, da nastojim na sve strane oko toga, da ti čim prije dodje od kršćanskih knezova dovoljna pomoć za uspješnu obranu tvoje krajine. Dotle pako stoj hrabreno kao i dosada i nepusti, da ti narod duhom klone, nego ga vodi, da s tobom sjedinjen suzbije neprijateljsko bjesnilo![2] — Lav bješe i zbilja već nješto prije po treći put pozvao francuzkoga kralja Franju I., da što brže pošalje nješto novčane pomoći, koju bi zatim papa ujedno sa svojom banu

[1] To je pismo sačuvano u suvremenu priepisu u Britt. Muzeju, a odatle je uzeto u Monum. Hung. hist. Diplom. V. 165.

[2] Prvo papino pismo banu Berislaviću iz Bembi Ep. Lib. XI. kod Marnavića (u Monum Hung. hist. Script. III.) i Praya, Prior. Aur.; drugo iz Bembi Ep. Lib. XII. kod istih.

Berislaviću odpravio; pak da i taj poziv neostane bez uspjeha, doda on u svojem pismu njekoliko rieči, koje su mu se činile tako moćne, da bi morale dirnuti i najsebičnijega vladara. Gradovi, veli on, na koje Turci neprestaju navaljivati, imadu zbog svoga položaja toliku važnost, da ako samo i jedan od njih pade Turkom u šake, budi Jajce, ili pako Knin, Klis ili Skradin, neće se već moći obraniti Ugarska i Turkom će biti otvoren put preko jadranskoga mora do talijanskih zemalja. Toga pako rugla nesmijemo dopustiti mi knezovi kršćanski![1] — Ta su nam pisma Lavova dovoljnim dokazom za to, da se je on još uviek uzdao, da će vlasti kršćanske ne doduše obćenitu vojnu dići na Turke, nego barem znatnu pomoć pružiti vladi Ljudevitovoj i naročito njegovu u Hrvatskoj namjestniku, — te zato i odgovori on (25. lipnja) na pitanje, koje mu je bilo stavljeno s dvora Ljudevitova u poslu primirja: da je njegovo mnienje u toj stvari i sada onakovo kao što je bilo prije, t. j. da se nipošto s Turčinom nečini nikakovo primirje.[2]

Primirje dakle nije bilo sklopljeno, i tako se je moglo znati, da našim zemljam neće biti niti onoliko odmora, koliko ga je kadšto barem dopuštalo turško primirje, da naime budu poštedjene barem od većih i s mnogobrojnimi četami činjenih turskih navala.

Kamo su na koju li stranu smierale to vrieme turske navale, to nam je u kratko već naznačeno u gori spomenutom pismu pape Lava, u kojem poziva kralja Franju na pomoć za naše stradajuće gradove; nu o tom budi dodano ovdje još njekoliko rieči, da dalje pripoviedanje bude što razumljivijim.

Od postojbine naroda našega bijaše ovo doba već velik dio pod tudjom vlašću. Na jednoj strani gospodovaše već od davnih vremena mletački lav ne samo na otocih u jadranskom moru, nego i na obalah njegovih u današnjoj Dalmaciji; na drugoj pako strani stenjaše pod turskim jarmom Hercegovina i ponajveći dio Bosne. I odatle, iz svojih naime zemalja, radi Turčin sada o tom, da dalje svoju vlast razširi, te si u to ime u dva pravca put krči. Jedne mu navale dolaze s istoka, od hercegovačkih i dolnjih bosanskih strana, te smieraju na to, da si prisvoji ona mjesta, koja su još držala ostanke kraljevske vlasti u Dalmaciji, pak su ujedno

[1] Taj list od 15. svibnja uzet je iz Bembi Ep. Lib. XII. u Pray, Ep. Proc. I. 115.

[2] Lav X. Tomi Bakaču. Bembi Ep. Lib. XIII., i kod Praya, Annal.

smatrana i štitom mletačkoga gospodstva na hrvatskom zemljištu, — i s tom namjerom neprestaje navaljivati osobito na gradove Klis, Skradin i Knin. S te iste strane provaljuju njegove čete na države knezova Krbavskih i Frankapanâ i njihovih manje moćnih susieda. Druge mu pako navale poglavito na to idu, da se učini gospodarom sve Bosne; i budać da mu je u tom na putu stojao tvrdi grad Jajce, zato nežali trudova i žrtava, samo da u svoje šake dobije to gniezdo hrvatskih sokolova, bez koga niti se je mogao držati gospodarom sve bosanske zemlje, niti je mogao iz Bosne po volji udarati na sjever i na zapad, na Hrvatsku i preko nje dalje što na Ugarsku, što na slovenske zemlje arcivojvoda austrijskih. — Idući pako Turčin za tom svojom osnovom, postupa na našem zemljištu onako, kako je već bio njegov običaj i kako je sa sobom donosio njegov način vojevanja. Znade on, da se Hrvatom gradovi na juriš lahko neotimaju: zato, imajući u bojnoj osnovi, da dobije u svoje šake koje od poglavitih utvrdjenih miesta, najprije radi o tom, da si prisvoji pomanje gradiće, koji se nalaze u okolišu takova većega grada; zatim stavi u te gradiće svoje posade, oplieni i popali sav okoliš, — te ako je sve to sretno izveo, već vidi, da mu neće izmaći plien, na koji vreba: jer je sada kršćanska posada, koja ima čuvati glavnu tvrdju, odtrgnuta od braće svoje, te nemože dobivati okrepe, nemože dobivati hrane niti bojne sprave, osim ako se nadje pouzdan vojvoda, koji se s tim probije izmed Turaka, koji ga sa svih strana uznemiruju i biju.[1]

Oni isti spomenici, koji su nam znali pokazati barem glavne pravce turskoga vojevanja proti našim zemljam, znadu nam jošte nješto i o tom reći: gdje je ban Berislavić tražio potrebita sredstva za odbijanje turskih navala. Malo prije vidjesmo, da je on pomoći tražio od pape i preko njega od drugih takodjer kršćanskih vladara; nu za sada nedobi s te strane povrh onoga, što mu je bio papa poslao još za živa Vladislava, ništa inoga, nego liepih obećanja i jednu odluku papinsku, kojom se je izjavljivalo na pitanje, potaknuto s naših strana: da naši vojvode i ostali vojnici slobodno mogu u boju ulovljene Turke kao sužnje držati ili u roblje prodati, — te im se to u tu svrhu dopušta, kao što veli dotično pismo, da se tim što većma probudi volja i revnost

[1] Za takovo tursko vojevanje može se naći dokazâ u mojoj razpravi: Hrvati na izmaku XV. v., a naći će ih se i u ovoj radnji.

za boj na dušmanina.[1] — Nadalje je Berislavić bez dvojbe i sada Mletčane napose pozivao, da ga novcem pomognu u sabiranju i uzdržavanju vojske; nu premda se je u Mletcih bolje nego igdje drugdje uvidjalo, od koje je važnosti po nje same, da Turčin neotme ni jednoga mjesta na našoj zemlji, to su oni ipak za sada sve svoje sile trošili samo na boj u Italiji, banu pako nisu pružali nikakove pomoći, a turske su zapovjednike gledali odvratiti od svoga zemljišta darovi i mitom.[2] — Kao što nije mogao ban dobiti nikakove pomoći od stranih vlastî u prvom početku vladanja Ljudevitova, tako isto nije tada niti kraljevo vieće za-nj ništa osobita učinilo, — kao što se vidi iz njegova pisma (od 26. ožujka), u kojem je papu na pomoć pozivao. Na taj način dakle nije banu ino ostajalo, nego da traži ona sredstva, na koja ga je upućivao državni ustav, i da potrebam, kojim se nije moglo zadovoljiti niti tim putem, po mogućnosti zadovolji svojim požrtvovanjem i požrtvovanjem drugih u narodu odličnikâ. Po tadanjem je ustavu kralj prvi bio dužan, da od svojih dobara i dohodaka drži čete, koje će braniti zemlju i njezine gradove na krajini; nu, kako su tada bila kraljevska imanja i dohodci velikom stranom u tudjoj ruci, a novčane su pomoći u bojne svrhe od državljanâ riedko dozvoljavane i još redje uredno i sdušno sabirane: to je kralj slabo mogao zadovoljavati svojoj dužnosti. Za njim sliede u toj dužnosti obrane njegovi najviši dostojanstvenici oliti namjestnici, medju kojimi je na odličnom mjestu ban hrvatski; zatim sliede druge njeke poglavite obitelji, imajuće prostrana imanja, kao što su bili kod nas knezovi Krbavski, Frankapani, Blagaji. Svi ti moraju držati na okupu svoje oružane čete u onom broju, koji je zakonom bio ustanovljen, nu država jim mora davati za uzdržavanje tih četa stanovite novčane pomoći: a da li je ona sada davala redovito te pomoći, to će svatko lahko pogoditi. K tim svjetovnim dostojanstvenikom i knezovom dolaze još visoki crkveni dostojanstvenici, kakovim je kod nas bio zagrebački i sriemski biskup, zatim predstavnik vranski. I oni drže svoje čete, samo što od države nedo-

---

[1] List pape Lava X. od 25. svibnja 1516 kod Theinera, Vetera Monum. Slavor. merid. I. 562 (761).

[2] Za primjer vidi u Sanudu (Arkiv VI. 461 i 463), kakov je strah zavladao medju Mletčani, kada su Turci grozili Klisu, Skradinu i državi Bernardina Frankapana. — Glede spomenutih darova imam dokaz za ovo ljeto medju ostalim u Secreta Cons. Rog. Vol. 47. 15. svib.

bivaju nikakove pomoći, nego im se njihova dužnost izvodi odatle, što su dobivali od naroda deseto. Za vranskoga ću predstavnika niže njekoliko riečî reći, a ovdje samo još nješto dodajem za zagrebačkoga biskupa. Zagrebačka biskupija ima ovo vrieme svoga biskupa u osobi Ivana Erdöda, Tomina sinovca; nu upravljanje njezinih poslova, a naročito upravu imanja i gradova drži u svojoj ruci kardinal Toma Bakač-Erdödi, dok nije drugi njegov rodjak, Šimun po imenu, biskupom postao.[1] Isti Toma, kao što je u Ugarskoj držao više dostojanstvâ, tako je i u našoj domovini imao jošte senjsku biskupiju kao tako zvanu commendu, gdje mu je namjestnikom bio naš Šimun Kožičić,[2] i držao topusku opatiju, pošto su se bili njezini redovnici zbog turskoga straha kojekuda razbjegli.[3] Nu premda je on imao tolike izvore obilnih dohodaka, to nećeš naći nigdje dokaza njegove pripravnosti na velike žrtve, kojimi bi se bio odlikovao budi ove prve godine vladanja Ljudevitova, budi pako kašnje, nego ćeš i sâm morati uz one pristati, koji biede Tomu, da je preko mjere pazio samo svoj rod i njegovu

---

[1] U arkivu zagreb. nadbiskupa nalazim mnogo spisa, koji svjedoče, da je Toma Bakač od 1513 pak sve do 1518 zagrebačkom biskupijom upravljao, naročito pako da je upravljao biskupskimi imanji. U tih izpravah, u kojih zastupa biskupska imanja pred sudovi, zove se on sad „Patronus et tutor episcopatus Ecclesie zagrabiensis“, sad „Specialis patronus et tutor episcopatus Ecclesie zagrabiensis“, ili „specialis tutor, patronus et gubernator episcopatus Ecclesie zagrabiensis“ (Jurid. 130. 2; 135. 2; 137. 2; 138. 2; 140. 2; 150 2). Nu da je on izvršivao u zagreb. biskupiji i druga biskupska prava, za to se takodjer nalazi dokazâ; gdje n. p. g. 1517 kanonikat podjeljuje Ivanu Gorici, koji je poslie bio tajnikom biskupa Šimuna, te mu dopušća, da može poći „ad aliquod vniuersale gimnasium studij gracia“, a kanonikom podjedno naredjuje, da zato neprestanu davati Gorici njegove dohodke (Arkiv zagreb. kaptola fasc. 87 nr. 27).

[2] Theiner, Vet. Monum. Hung. II. 613, Monum. Slavor. merid. I. 574 i „Katol. list“ 1861. 17 i sl.

[3] Uzimalo se je za Krčelićem (Notitiae Prael. 352), da je Berislavić upravljao topuskom opatijom; nu ja nalazim ne njega, već Tomu Bakača kao upravitelja te opatije. U jednoj listini od god. 1518 (u arkivu zagreb. nadbiskup. Jurid. 159. 2) zastupa Toma posjed opatije i uz ostale njegove naslove stoji i ovo: „Tutorisque et specialis patronj ac possessoris Abbacie Ecclesie Beatissime Marie Virginis de Thopwzka aliter de Thoplyka.“ To isto potvrdjuje i odredba Tomina od god. 1517 za opatijsko selo Kralju, koju spominje Kukuljević u „Književniku“ I. 86.

sjajnost, i nećeš mu doista zato slave zapjevati, što je utvrdio ograde oko biskupskoga grada i stolne crkve, znajući, da je on u tu svrhu potrošio veliku svotu novca, koju su bili prijašnji biskupi zagrebački na to ostavili, da se podpunoma dogradi veličanstvena zgrada stolne crkve.[1] — K svim navedenim življem, koji su imali ovo doba sastavljati obranbenu silu, dodati nam je jošte plemstvo, koje je išla dužnost, da i samo glavom domovinu brani i da od imanja svoga stavlja porazmierni broj vojnikâ. I iz toga je razreda Berislavić bez dvojbe dobivao ponajveći broj svojih bojnih drugova. Nu dočim to tako uzimam glede običnih plemića, malo nalazim muževa u višem plemstvu, koji bi si bili na bojnom polju osobitim načinom ime proslavili. Iz prijašnje dobe banovanja Berislavićeva poznajemo već njekoliko od tih junaka, a i kašnje ćemo ih još njekoliko naći; nu njekim od najimućnijih velmoža, osobito u ovoj našoj zemlji, na Dravi i Savi, nećemo nigdje u trag doći, gdje se bude radilo o junačkom i sa žrtvami spojenom branjenju domovine, kanoti Jurju Brandenburžkomu, baštiniku silnih imanja Korvinovih, Perénju, Ernustu, Banfijem, Henningu i dr.

Sada istom, pošto smo se nješto pobliže upoznali ne samo sa spoljašnjimi odnošaji, nego i s nutarnjim obranbenim sustavom, moći će svatko prosuditi, kolika se je zahtievala na strani Berislavićevoj svjestnost, radinost i oduševljenost za obće dobro, ako se je imala domovina samo od novih težkih gubitaka občuvati. Uza onoliku neuredjenost državnih nutarnjih odnošaja, kao što smo ju našli na početku kraljevanja Ljudevitova, i uza slabo podupiranje s te strane, valjalo je da ban tim sdušnije i tim revnije vrši svoje uzvišeno zvanje. On je u ostalom imao takov položaj, da je doniekle mogao zadovoljavati najprečim nuždam. Nješto mu je dohodka dolazilo iz biskupije njegove; nješto mu je valjda i državna blagajna davala na račun četâ, što ih je morao držati, — i s tim će biti u savezu zapovied kralja Ljudevita od 2. studena 1516, kojom nalaže, da se od našega plemstva iztjera ona novčana pomoć, koju je ono bilo dozvolilo u svojem saboru[2]; a napokon, kada već odnikud nije bilo pomoći, pomagao bi si on zalaganjem većih i manjih dobara, spadajućih na vranski priorat, komu je bio gubernatorom oliti upraviteljem: da tim načinom ili kojega od svojih

---

[1] Kukuljević, Prvostol. crkva zagreb. 6 i 63.
[2] Jura I. 268.

vojnika izplati za već učinjenu službu, ili da dobije novca za potrebe, koje je istom valjalo namiriti.[1]

Medjutim, dobro ocjenjujući svoje okolnosti, smatrao je bez dvojbe i on osobitom srećom, što se nije od strane Turaka tečajem god. 1516 ništa većega proti našoj zemlji podhvaćalo.[2]

Kao što je Berislavić u svojih težkih poslovih u tom morao nalaziti najveću utjehu i ohrabrenje, što je mogao vidjeti, da ponajbolji sinovi njegova naroda š njim jednako čuvstvuju i revno se za spas domovine trude, — kao što je činio modruški biskup Šime Kožičić, koji je tečajem ove godine na lateranskom saboru po drugi put svoj glas podigao, da sabrane crkvene otce živim opisom jadâ svoje domovine na smilovanje gane, — ili kao što je radio Krbavski knez Ivan Torkvat Karlović, koji je uzprkos svim pretrpljenim štetam još uviek tražio načine, kako da pomogne Turke suzbijati[3]: tako se je s druge strane morao ban najviše nada tim smućivati, što su njeki i od najodličnijih muževa bez dostojna obzira na težke okolnosti svoje domovine za svojimi osebnimi svrhami išli, bacajuć tim zemlju u neprilike i pogibelji.

Jednu ću stvar te vrsti ovdje napomenuti, jer nam se u njoj daje prilika, da se upoznademo s različitimi važnijimi odnošaji.

Matija Korvin bješe njegda oteo knezovom Frankapanom njihov grad Senj, do koga su oni morali vele mnogo držati toli

[1] Burgio (kod Theinera, Vet. Monum. Hung. II. 759) veli, da je priorat vranski za Berislavića a s privoljenjem kraljevim založen „quasi tutto." Sr. medjutim s tim ono, što je o toj stvari rečeno u „Zrinj. zviezdi" 33, gdje se pokazuje, da je još i nakon Berislavića ostalo nezaloženih dobara. — Glede Burgia, koga ovdje prvi put spominjem, a poslie ću ga vrlo često navoditi, toliko budi rečeno: da je on bio papinskim nuncijem na dvoru kralja Ljudevita u vele zanimivoj dobi od polovice god. 1524 pak sve do muhačke bitke. Njegova je izviešća priobćio podpuno Theiner u navedenom djelu pod napisom: Epistolae Joannis Antonii Pulleonis Baronis Burgii.

[2] O neizvjestnih kretanjih turskih četa ima nješto viesti u Sanudu VI. 461. 463 i u Diarii di Marcantonio Michiel (Cicogna Cod. 1022), koji bilježi k 24. travnju: da su u Mletke doglasivali iz Istre i Furlanske, da je u Hrvatsku provalilo njekoliko hiljada Turaka, za koje se misli, da će oplieniti sajam u Senju.

[3] Buduć da su dobra kneza Krbavskoga strašno bila poharana od Turaka i buduć da je on slabo bio pomagan od državne blagajne: zato se dade i ove godine najmiti od Mletčana. Za plaću od 2500 dukata imaše držati 150 konjanika za obranu zemlje od turskih navala. Secr. Cons. Rog. vol. 47. 14. lip.

zbog položaja njegova, koli zbog dohodka, koji su ondje dobivali. Zato upravo i nastojahu knezovi svako doba sve do izginuća svoga, da natrag dobiju to toli važno mjesto. I sada nalazimo kneza Bernardina, gdje o tom misli i radi. Jednom bješe on već pokušao, da izvede tu obljubljenu misao svoga roda; nu tada mu ostade nastojanje bez uspjeha. Sada se pako uzdaše bez dvojbe u bolju sreću, računajući, kako mislim, na veliku zabunu, koja bješe zavladala u svih državnih poslovih nakon smrti kralja Vladislava. Ali se stari silnik i ovaj put prevari u svojih nadah. Proti njemu ustade ban Berislavić, te odredi ponajprije sâm što je mogao, da se Senj obrani od pokušaja Bernardinovih; zatim zaiska u tu svrhu pomoć od Mletčanâ. Mletčani se bjehu Brnardinu oprli već prigodom njegova prvoga pokušaja proti Senju: jerbo im se je tada ta stvar tako pokazivala, da bi Senj imao doći u vlast ne Bernardinovu, nego tursku, s česa bi naravno bile nastale nove pogibelji za njihov posjed i za trgovinu; a tako mu se isto oprieše i sada: jedno zato, da učine, kako sami pišu, dobru službu kralju i njegovu u Hrvatskoj namjestniku, a drugo još i zato, što nisu mogli zaboraviti, kako im je još nedavno dosadjivao ne samo Bernardinov sin Krsto, nego i on sâm, — i napokon usudio bih se ja još jedno dodati, da su naime Mletčani Senj već zato radije vidjeli u kraljevskoj ruci nego li u Bernardinovoj, što su se mogli nadati, da bi ga tako s vremenom lašnje mogli dobiti pod svoju vlast. Tako dakle motreći te naše stvari, zapovjediše oni (4. travnja) svojemu provedituru na Krku i njegovim susjedom na obližnjih otocih, da priskoče u pomoć banu i Senjanom, čim bi opazili, da Bernardin ozbiljno pristupljuje k izvadjanju svojih osnova.[1]

Premda je Berislavić, kao što smo sada vidjeli, na put stao Bernardinu i njegovim osnovam, to se on zbog toga ipak nemože smatrati neprijateljem Frankapanâ u obće iliti kneza Bernardina napose: jerbo onim svojim postupanjem nije ino činio, nego što mu je nalagala njegova dužnost kao banu i senjskomu kapetanu; u ostalom pako mogao je i on cieniti u veliko kao što je činio i Kožičić junačku vrlinu Frankapanâ svojih suvremenika. Nu zato je Bernardin na drugoj strani imao pogibeljna neprijatelja, koji je smierao upravo na njegovo uništenje, — a to je bio Toma Bakač. Mletački poslanik na dvoru kralja Ljudevita, Alviž

[1] Secr. Cons. Rogat. 4. trav. 1516.

Bon po imenu, piše signoriji (9. kolov. 1517): kako ga je upućivao Bakač, da Mletčani nipošto nepuste na slobodu Bernardinova sina Krstu, koji je bio već prije više godinâ dospio u njihovo sužanjstvo kao poglaviti vojvoda četâ cara Maximilijana: jer je, tako reče Bakač, i Bernardin i Krsto velik neprijatelj i kraljev i mletačke republike. Dočim su svi poglaviti vladari kršćanskoga svieta radili oko oslobodjenja Krstina i dočim je u našoj zemlji svatko željno očekivao čas, da se silni lav rieši svojih spona, eto samo Bakača, gdje svjetuje, da se sužnju nedade sloboda, koju je vrlo dobro mogao upotriebiti na obću korist! Nu Bakač podje još i dalje. U svojem razgovoru s rečenim poslanikom upita on, da li bi republika hotjela pomoći, da se Bernardinu otme njegova država. Poslanik, vještiji u takovih poslovih nego Bakač, i dobro pogadjajući misli svoje vlade, odgovori na stavljeno si pitanje: da nemože znati, bi li signorija bila voljna u nove se bojeve pustiti, gdjeno je toliko žrtava podniela u svojih prijašnjih bojevih. — Dotle je pripoviedanje poslaničko sasvim prosto i jasno; što se pako još k tomu dodaje, mora se smatrati nedovoljnim. Bon veli naime, da „neprijateljstvo“ Bakačevo proti Bernardinu odatle potiče, što je Bernardin oteo dva mjesta knezu Krbavskomu, koji je uzeo, ili pravije govoreć, imao uzeti za ženu nećakinju Bakačevu.[1] To mi se čini, kao što rekoh, nedovoljno, te uzimam, da je moralo imati neprijateljstvo Bakačevo proti Frankapanom stariji početak i dublje korienje.

Nitko nije mogao strožije odsuditi namierâ Bakačevih nego što su učinili Mletčani. Oni, koji su u javnih borbah bivali s Bernardinom i na koje je njegov sin na čelu carskih četa kao lav udarao, nisu se dali strasti svojom tako zasliepiti, da bi bili mogli poželjeti propast vladanja Bernardinova. Dok je to vladanje stalo, prilično je bila sjegurna od turskih navala njihova Istra i Furlanska; a da je ono ili Turkom u šake palo, ili da je kao plien podieljeno medju gospodu, koja su tada vladala ugarskom državom i od koje su njeki, kao što veli Dubrovčanin Tubero, u svojoj državničkoj mudrosti tako daleko dotjerali, te su scienili, da država nemože biti sjegurna od silničtva, van ako kralj bude ubog, tada bi bili doista i Mletčani tu promjenu poćutili. Zato, motreći

[1] Sanudo VIII. 26. Da se je pako još god. 1519 samo o tom radilo, da Ivan Torkvat Karlović uzme Bakačevu nećakinju, za to v. Sanuda VIII. 56.

već samu svoju korist, nisu smjeli Mletčani pomagati, da se raztepe Bernardinova država, — te ih tako i nalazimo još g. 1516, gdje preko svoga kneza na Krku Bernardinu njeku pomoć pružaju, kadno se je bilo pokazalo, da Turci namjeravaju udariti na njegova imanja.[1] Ako se s tim postupanjem republike uzporedi postupanje Bakačevo, to nećemo doista učiniti nikakove nepravde imenu potonjega, ako reknemo, da njega nisu niti u tom poslu vodili sami čisti motivi.

2.

Godina 1517 donese našoj domovini novih i većih pogibelji nego što su bile prošle godine, ali joj nedonese u istoj mjeri pomoći toli potrebite.

U svietu je kršćanskom doduše sve to vrieme govoreno ob obćenitoj vojni na neviernike; papa je početkom godine u tom poslu šiljao ka knezovom kršćanskim svoje poslanike, i prije nego li je razpustio lateranski sabor (16. ožujka), dobio je i njegovu odluku: da se ima kršćanstvo u križare dizati i da se u tu svrhu beru porezi od duhovnikâ; i buduć da je svatko dobro znao, da dotle nemože biti rieči o kakovu složnu radu kršćanskih vlastî, dok bude medju njimi samimi straha od prevlasti jednih nad drugimi, zato se je i o tom radilo, da bude svakomu svoje osjegurano i da bude obćeniti mir u kršćanskom svietu zajamčen savezom poglavitih vladara. Nu to je upravo ono, što se nije dalo postići, te je zato bilo od male vriednosti za stvar kršćansku, što je u smislu zaključka lateranskoga sabora već i osnova izradjena, kako bi se imalo na Turke udariti.

Dok je tako kršćanski sviet radio oko tih jalovih osnova, medjutim je sultan Selim oko polovice god. 1516 započetu vojnu na Egipat s raznimi doduše težkoćami ali ipak pobjedonosno nastavljao, tako da se je ljeti god. 1517 već mogao smatrati gospodarom Egipta i na-nj spadajućih inih pokrajina.

Viesti o njegovih pobjedah i o njegovu povratku u Europu uzbudiše golem strah na svih stranah. Nu naša domovina moraše još za njegova vojevanja mnogo trpjeti, jer su njegovi namjestnici u našem susjedstvu još i onda imali uza se toliko četâ, da su mogli zalaziti na plien i pustošenje. Već na početku god. 1517 udare Turci na njeku tvrdjicu u okolišu zadarskom, provale u nju i

[1] Sanudo VI. 463. Tubero, Comment. (izd. 1603) XI. 331.

od 400 ljudi, što su ih tu našli, njeke sasieku, ostale pako, bez dvojbe mladje i jače, sa sobom odvuku, da ih turče i učine roditeljî krvnih dušmana krsta. Pod jesen pako spremaše se turska četa, koja je imala Klis sasvim predobiti caru svomu, pošto je već god. 1515 podgradje klisko pod stanovitimi uvjeti Turkom predano bilo. Ali dočim se tu za sada još ništa nije učinilo, doveden je Skradin tim u veliku opasnost, što je bosanski baša valjano utvrdio i oskrbio Cetin (blizu Sinja) i još jednu tvrdjicu u onom okolišu, da uzmogne odatle dodijavati Skradinjanom, kojim su ujedno s morske strane turski brodovi prietili.[1] Da su Turci isto to vrieme još i u druge hrvatske predjele provaljivali, naročito pako da su i opet gubili zemlju kneza Krbavskoga, za to nam budi žalostnim dokazom odluka istoga kneza, koja je mogla poteći samo iz skrajnjega zdvojenja. On, koji nije bio vikô pred Turci bez odpora uzmicati, išće sada od Mletčana za tri svoja grada kakovu zamjenu na njihovu talijanskom kopnu. Mletčani medjutim, dobro poznavajući njegovu inače junačku ćud i vještinu bojnu, nehtjedoše na to pristati, već ga uputiše po njegovu čovjeku, knezu Vidu, da i nadalje ostane na svojem mjestu, gdje će moći uz njihovu novčanu pomoć i sebi i njim služiti.[2]

Već u tom, što sam upravo izpripoviedao o kretanju turskih četa, bijaše mnogo opasnosti za njeka od tvrdih miesta, koja su bila našemu narodu toli važna za njegovu obranu; nu još veće skrbi nastadoše ne samo u našoj zemlji, nego takodjer i u susjednoj Ugarskoj, kada se je glas raznio, da J a j c u pogibelj prieti: svatko bo je dobro razumio, što znači to branište.

Naši izvori, na koje ću se odmah nješto točnije obazreti, o tom nam svjedoče, da su Turci prietili gradu Jajcu bez prestanka njekako od proljeća ove godine pak sve do njezina svršetka.[3] Tursko postupanje pako u tom poslu imamo si tako misliti: da su oni za tim išli, da posada jajačka bude sasvim odtrgnuta od svakoga obćenja sa zemljom, iz koje je imala dobiti podpore i

---

[1] S a n u d o VIII. 7. 28 i 29. Glede Klisa i njegove predaje v. Književnik II. 216, zatim S a n u d a VI. 461 i VIII. 5.

[2] Id. VIII.

[3] Već 15. srpnja piše Ljudevit: „. . Jaycza, ad quod invadendum Turci assidue aspirant . .“ (P r a y, Ep. I. 119); a 18. prosinca opet piše zagrebačkomu kaptolu: „. . Jayczae, quae in extremis est ob defectum victualium . .“ (M a r c e l o v i ć).

hrane, te da tako bude gladom i pomanjkanjem bojnih sredstva prisiljena na predaju. Odatle se opet samo sobom razumije, da je našim valjalo o tom raditi, da se u Jajce što prije unesu braniteljem nuždne pomoći.

Uza tolike pogibelji, koje su grozile kraljevoj zemlji na raznih stranah, valjalo je, da ozbiljno radi ob obrani i sredstvih njezinih toli državno vieće Ljudevitovo, koli ban Berislavić. — Prije nego li se je išto u toj stvari učinilo od strane kraljevske vlade u samoj državi, bješe zaiskana u Ljudevitovo ime tudja pomoć. Mletčani bjehu naime pozvani, da dadu banu 10.000 forinti na račun one pomoći, koju su imali davati kralju za obranu njegova Klisa i drugih gradova. Nu tu se ovaj put nadje slaba pomoć, premda je kašnje bio i sâm ban u istoj stvari svoga poslanika u Mletke odpravio. Mletčanom se činjaše, da oni imadu pravo tražiti od kralja naknadu za štete, počinjene njegda u Istri od bana Andrije Bota i od Frankapanâ, te zato odlučiše (19. kolov.), da se banu pošalje stvarî samo u vriednosti od 2000 dukata.[1] Tako postupahu Mletčani, premda su Turci još na početku ove godine i njihovim gradovom u Dalmaciji toliko štete činili, da su jadni Dalmatinci već zdvajali. Nu oni se bjehu već postarali, kako da si drugim načinom pribave što više sjegurnosti s te strane. Kao što su prije na vapaj svojih dalmatinskih podanika samo malo četâ odpremali gradovom na pomoć, ali tim više darova i mita susjednim bosanskim zapovjednikom, tako poslie, čuvši za pobjedonosno napredovanje Selimovo u Egiptu, nadjoše se i oni medju onimi, koji su Selimu čestitali na njegovoj sreći, te skoro nakon toga ponovi š njimi sultan (mjeseca rujna) onaj ugovor, koji su bili prije njekoliko godina medju sobom ùtanačili. Tim putem udarivši Mletčani. mogaše njihov dužda počašćen biti carskim darom i vraćanjem prije sasužnjenih podanika[2]; pak da ti prijateljski odnošaji što više budu učvršćeni, neuztručavahu se Mletčani Turke potajno izvješćivati o dogovaranju kršćanskih vlasti, kojim se je smieralo na križarsku vojnu.[3] Gdje se je tako radilo, tu treba uzeti, da je spominjanje o štetah, počinjenih od Bota i od Frankapanâ, više

---

[1] Sanudo VIII. 25. I Secr. Cons. Rog. vol. 47. 20. kolov., gdje se naročito veli, da su poslali one stvari.

[2] Sanudo VIII. 7, 26 i 30.

[3] Mletač. izvori kod Lanza u Monum. Habsburg. Zweite Abth. Einleit. zum I. Bd. 204.

bilo izlikom nego li ozbiljnom stvari. — Vlada Ljudevitova mogaše medjutim već po tom slutiti, da će težko biti kakove pomoći iz Mletaka, što su Mletčani tako dugo zatezali riešenje te stvari. Zato nastajaše na dvoru kraljevu tim veća nužda, da se u samoj državi nàdje sredstvâ za obskrbu gradova na krajini; pak buduć da je državna blagajna i sada bila prazna kao obično, i buduć da se nisu mogle očekivati kakove žrtve od onih boljara, koji su vukli najbogatije dohodke toli od svojih, koli od kraljevskih založenih si dobara: to potražiše vladari pomoć u tom, što su zahtievali od kraljevskih gradova izvanredne novčane prispievke i što su u zalog davali još preostala kraljevska dobra, — i na jednu i na drugu stranu opravdavajući svoj postupak tim, što se po njihovu mnienju nije inako dalo zadovoljiti priekim potrebam gradova na krajini, osobito pako Jajca grada, koji se je nalazio u najvećoj opasnosti. Tim se putem dobi njeka, premda nevelika svota novca, od koje su viećnici Ljudevitovi, kao što nam se veli na jednom mjestu, nješto poslali banu hrvatskomu.[1]

Ban se je medjutim i sâm starao za povjerenu si zemlju. Pomoći je tražio, kao što smo već vidjeli, u Mletcih, a osim toga se je i opet obraćao po svojem navadnom poslaniku na papu Lava X. Nu videći, kako se slabo može uzdati u tudju pomoć, premda se sada nije radilo o stvari, koja bi se bila ticala samih Hrvata, to je morao tim revnije oko toga nastojati, da sakupi oko sebe sve, što je bilo vrlijega u narodu, i da one, koji su pokazivali manje volje za složan râd, što većma pobudi i uzpali. O tom svojem toli nuždnom i za domovinu spasonosnom nastojanju sâm nam pripovieda u svojem vlastoručnom pismu, koje je pisao iz Zrinja kaptolu zagrebačkomu na 14. lipnja. „Ovdje zaključiše pred nami“, tako piše on kaptolu, „velemožna gospoda knezovi Nikola Zrinjski i Franjo Berislavić Doborski, da će po volji kraljeva veličanstva a za korist i obranu ove preuboge domovine gdje bude nuždno straže držati, te da će u tu svrhu svaki od njih prinieti po tri denara od svakoga svoga podaničkoga selišta. U isto ime i mi obećasmo petdeset forinti.“ Zatim poziva kaptol i nalaže mu u ime kraljevo, da i on dade u spomenutu svrhu razmierne prispievke od svojih imanja s ovu stran Save. „Ako pako to neučinite, tada znajte, da ćemo vam po zapoviedi njegova veličanstva škode činiti:

[1] Pray, Ep. I. 119, Katona XIX. 81 i 82 i Pray, Histor. II. 578.

jer nećemo, da ova preuboga domovina s nemarnosti i nebrige tako jadno propade." [1] Ta banova ozbiljnost neostade bez uspjeha: jerbo nam se u jednoj inače dosta tamnoj viesti skoro poslje toga pokazuje na strani kaptola njeko nastojanje oko bojnih poslova.[2]

Ban se bješe obratio, kao što sam gore rekao, i na papu Lava, i odatle dobi mjesto očekivanih pomoći pismo (pisano 7. srpnja), koje ga u zviezde kuje i na nova junačka djela potiče. — Već smo više puta vidjeli, koliko se je cienila u kršćanskom svietu uztrajnost Berislavićeva; i buduć da je njegovu djelovanju toliko važnosti davano, zato se je mislilo na načine, kako da ono bude još uspješnijim. Prava mu se pomoć ipak nije davala odnikuda, nego samo kadkada iz Rima; ali se je zato našlo drugo sredstvo, koje je imalo njekim načinom u istu svrhu poslužiti. Činilo se je naime, da će ban biti narodu svojemu uzoritijim a neprijatelju strahovitijim, ako mu se udieli uzvišeno stožerničko dostojanstvo. Da se to zbude, o tom je, kao što nas izvješćuje izvor bez svake sumnje, najviše nastojao car Maximilijan. Nu premda je za to bilo dovolj prilike, jerbo je papa upravo ovo vrieme mnogo stožernika na jednoč imenovao, to je ipak za sada ostala ona želja neizpunjenom. I na to se upravo proteže spomenuto pismo Lava X. Papa tu uvjerava bana Berislavića, da i sada visoko cieni njegove velike zasluge; a što ga ipak nije imenovao stožernikom, tomu da nije ini uzrok, nego što se je činilo, da ban nebi bio dostojno odlikovan, da je imenovan stožernikom ujedno s množtvom drugih. Čovjek tako osobitih zasluga treba da bude i osobitim načinom nagradjen za svoje zasluge. Zato veli papa Berislaviću pod konac svoga pisma: neka i nadalje ide za djeli, kojimi se zaslužuje neumrlost i koja nadkriljuju svako odlikovanje, i neka o tom nastoji, da što prije izvede što osobito slavna, da tako bude dana prilika, da mu se udieli odlikovanje, dosada uzkraćeno.[3] — Motreći sav sadržaj Lavova pisma slobodno možemo uzeti, da je i Berislavić

---

[1] To Berislavićevom rukom pisano pismo prilažem u dodatku. I Krčelić mu je poznavao glavni sadržaj iz Marcelovića.

[2] Kercselich Hist. 212 iz Marcelovića.

[3] Marnavić 254 i k tomu 269. Što Marnavić veli, da se je nastojalo oko Berislavićeva odlikovanja i od strane naših kraljeva Vladislava i Ljudevita, za to nenalazim drugdje nikakove potvrde, i težko bih vjerovao, da je o tom radila vlada, u kojoj je bio osobit upliv Tomi Bakaču.

sâm želio, da mu bude dano odlikovanje, o kojem smo upravo govorili; nu sav nam njegov život jasno o tom svjedoči, da ga u toj njegovoj želji nije vodila taština i golo slavohlepje, nego jedini onaj razlog, koji su i njegovi prijatelji navodili, ištući od pape, da bude odlikovan kako je već davno zaslužio. U tom nas mnienju o Berislaviću mora ukriepiti osobito ovo uvaženje: što on i nadalje jednakim oduševljenjem nastoji oko svoje težke zadaće, — upućujući nas tako svojim djelovanjem, da nije činio svoju kriepost odvisnom od priznanja i nagrade ljudske.

Iz dosadanjega razlaganja mogosmo se uvjeriti, da jošte nije bilo zadovoljeno dostojnim načinom potrebam naših gradova: zato već zbog toga razloga kao takodjer i poradi uredjenja još drugih državnih stvari pozva Ljudevit o Miholju svoje stališe u Budim na sabor. Nu kao što piše sâm kralj, taj se sabor razbi prije nego li je išto odlučio budi za oskrbljenje gradova na krajini, budi pako za nutarnje uredjenje i umirenje države; i ako je dopušteno nagadjati, to bismo mogli reći prema oddrugud nam poznatim okolnostim toga vremena, da se je sabor razvrgao zato, što u stališâ nije bilo prave volje, da ozbiljno uzmu u pretres pitanje ob obrani zemlje i što su im i opet dodijavali poslanici Maximilijanovi i Sigismundovi sa zahtjevom, da i oni priznadu po primjeru Čehâ caru i Sigismundu ono pravo na vladanje države za maloljetnosti Ljudevitove, koje im je bio namienio pokojni kralj. Razmetnuvši se sabor prije nego li je što valjana odredio za gradove, dodjoše oni, kao što dalje veli kralj Lujdevit, u još veću opasnost, a osobito se Jajce izvrže skrajnjoj pogibelji, jer mu se nisu do današnjega dana (5. stud.) potrebite pomoći doniele. Uvaživši te okolnosti savjetnici kraljevi, odlučiše, da se na njihovih imanjih pobere na dva roka po cio forint od svakoga selišta; i pošto su oni to bili odlučili, obrati se kralj u svojih pismih na pojedine županije, pozivajući ih, da i one pristupe k tomu zaključku, da se tako dobavi sredstvâ za uzčuvanje gradova, koje i on moraju smatrati svojim štitom. Kralj napokon dodaje na koncu svoga pisma još njekoliko rieči, koje nam jasno pokazuju, kakova je skvarenost to doba zavladala bila medju onimi, koji su moć u ruci imali i državne poslove obavljali. Kao da je slutio, da će mu plemstvo po županijah zato uzkratiti zaiskanu pomoć, što su već toliko putâ u narodu pobirani porezi od bezdušnih ljudi na sebične svrhe obraćani, obećaje on sada, da će paziti, da se sabrana novčana pomoć

vierno upotriebi na korist pograničnih gradova.[1] Nu u plemstvu bješe već ukorenjeno toliko nepouzdanje, da je sve to kraljevo uvjeravanje ostalo bez koristi i bez obzira na to, što plemstvo nikada nije bilo sklono dopuštati poreze, koji nisu bili na saboru odlučeni. Da se pako tim putem doista nije ono postiglo, što se je namjeravalo, žalostnim nam je dokazom drugo pismo Ljudevitovo, u kojem pod konac godine (18. prosin.) zagrebački kaptol strogimi riečmi ukorava, što još nije poslao svoje čete k banu, koji se je spremao kod Zdenacâ, da pomoćju pouzdane vojske unese u Jajce hrane i ostalih potreba.[2]

To, što sam upravo rekao, jasno nam pokazuje, da su oni pogriešili, koji pripoviedaju, da je Jajce bilo već ove godine svimi potrebami dovoljno oskrbljeno; taj grad ostade sada dapače u najvećoj opasnosti.

Da završim svoje pripoviedanje o bojnih zgodah god. 1517, malo mi je jošte riečî dodati. Na jednoj nam se naime strani pokazuje, kako Turci priete posjedu topuske opatije u okolišu grada Bihća[3]; na drugoj usuprot stoji nam jedna osamljena viest, da su naši to toba u jednom sukobu Turke krvavo potukli i zvorničkoga bega Mustafu po imenu ubili.[4] Ako se pako sve pripoviedano u jedno sabere, reći nam je, da se je sav život našega naroda i to vrieme gubio u samih bojnih pripremah i poslovih. Samo Dubrovnik stajaše na strani, mirno tjerajući svoje poslove pod zaštitom ugovorâ, po kojih je, Turkom danke plaćajući, prost bio od dušmanskoga navaljivanja. Prije sklopljene ugovore potvrdi mu i sultan Selim upravo ove godine; nu sljedeće godine doda k tomu jedan po Dubrovčane teži uvjet.[5]

---

[1] V. u dodatku pismo kralja Ljudevita bodrožkoj županiji dne 5. studena 1517. — Tim biva bezdvojbeno, da je o Miholju u Budimu sabor držan. U poviesti ugarskoj nisam još nigdje našao spomena o tom saboru; uzima se pako obično, da je sabor držan na 3. svibnja (v. Engel, Gesch. des ung. Reiches III. — 2 — 194).

[2] Marcelović, a po njem i Krčelić.

[3] Kukuljević u Književniku I. 86, bez dvojbe iz pisamah rečene opatije.

[4] Tu viest podkrepljuje Hammer iz turskih izvora (II. 526). Ako je Hammer dobro proračunao, da je viest o tom porazu Turaka u Damask prispjela 15. prosinca 1517, tada je ova zgoda svakako različita od druge slične, koju ćemo naći na početku sljedeće godine.

[5] Miklosich, Monum. serb. 550. Sanudo VIII. 53.

3.

Poviest naše domovine zadržaje i sljedeće godine, godine naime 1518 onaj isti značaj, u kojem nam se je dovle pokazivala, — s tom ipak razlikom, što se je sada doniekle barem činilo, da će se već jednom priznati na svih stranah okolnosti vremena u punoj svojoj ozbiljnosti, te da će tako i našoj domovini, koja je bila već skoro sasvim izcrpljena, svanuti dnevi sretnijega života. Nu te liepe nade, kojimi su se iztrapljena srca njeko vrieme mogla razblaživati, izčeznuše opet kao da ih nije ni bilo. Strasti ljudske ubiše svaku plemenitiju misao i na sreću čovječanstva iduću namjeru, i zato se moradoše opet ponoviti jadi, s kojih je za sada osobito naš narod stradao.

Odmah na početku ove godine, o kojoj sada idem pripoviedati, nalazimo bana Berislavića, gdje o tom radi, da odvrati pogibelj konačne propasti od onih gradova, na koje su Turci to vrieme najviše vrebali. Već smo prije vidjeli, kako su se oni bili primakli Skradinu, a za Jajce nam je i onako poznato, da je bilo već odavna skoro sa svih strana zaokupljeno od turskih posada, stojećih po različitih gradićih u njegovu okolišu. Još više se oni primakoše ovomu gradu, kada su posvojili prije njekoliko godina Bočac, tvrdjicu ležeću na Vrbasu a Jajcu na sjeveru, i zatim Jezero, koje je bilo na Plivi, Jajcu na zapadu.[1] O tom se je dakle radilo, da Turci budu iztjerani iz onih miesta, iz kojih su uviek mogli priečiti obćenje sa spomenutimi gradovi. I u to ime povede ban, dok je jošte snieg zemlju pokrivao, priličnu vojsku u Bosnu. Tu ga dočeka zapovjednik turski; vojske im se potuku: Turci budu razbijeni i sâm im vodja ostane na bojnom polju. Nu slaba korist od pobjede, kad nije bilo u bana toliko sile, da bi bio mogao nastaviti udaranje na same tvrdje, koje je ipak poglavito motrio u ovoj svojoj vojni. S istoga razloga i naročito s pomanjkanja živeža ostade banov posao bez uspjeha i na drugoj strani, kada je naime bio počeo obsiedati jednu od onih tvrdjica, što su ih Turci držali pred Skradinom gradom.[2]

---

[1] Bočac je meni ono, što se zove u 1. čl. tolnanskoga sabora god. 1518 Bogacs, a Jezero mi je ono, što se tu piše Jezew. Da je Bočac izgubljen god. 1515, za to ćeš naći dokaz u Kovachichu, Supplem. II. 431. Glede Jezera v. Sanuda VIII., gdje se upravo tako piše.

[2] Viesti s raznih miestah u Sanudu VIII. 34.

Tom se banovom vojnom nije doduše ino postiglo, nego što je Turkom pokazano, da ona zemlja, na koju su najviše smierale njihove osnove, još uviek ima upravitelja, koji ju pazi kao svoje najveće blago i neumorno o tom nastoji, da ju občuva od daljega propadanja. Nu premda nije ban mogao onoga postići, na što se je bio upravo uputio, to ipak zaslužuje ovaj njegov podhvat, da ga još nješto pobliže ogledamo.

Tko se obazre na izjave kralja Ljudevita, u kojih to vrieme govori sâm o sebi i o stanju svojih kraljevina, taj neće moći povjerovati, da je banu dana za njegov podhvat ikakova znatnija pomoć od strane Ljudevitove vlade. Pišući Ljudevit stricu svomu, poljskomu kralju Sigismundu (6. sieč.), pošto mu se je potužio na mržnju i nenavist, koja vlada u plemstvu, veli mu, da će morati držati sabor, jer da su mu stvari tako neuredjene i zanemarene, „da nemožemo niti krajini pomoći, koja se nalazi u največoj pogibelji, niti se možemo obraniti od domaće oskudice, koja svaki dan sve većom biva. Ako se to brzo inače neuredi, to će doskora biti i naše kraljevsko dostojanstvo uništeno sramotnom oskudicom, kao što nam je moć već sasvim potlačena.“ Pozivajući pako svoga najbogatijega velmožu, Ivana Zapoljskoga, na državni sabor (14. ožuj.), spominje Ljudevit, da je u dva puta ove godine držao veliko državno vieće: da se nadje pomoć zagroženoj krajini; nu da mu je trud ostao bez koristi.[1] Gdje se tako govori, tu se dakako nije mogla naći nikakova barem znatnija podpora. — Lašnje bi se moglo vjerovati, da je bana zapalo štogod od onih 3000 dukata, što ih je signorija dala nješto prije kraljevu poslaniku Filipu More-u, kao što je o tom sama izviestila banova poslanika, koji je k njoj bio poslan u istom poslu.[2] Što se pako mletačka republika taj put nije dala skloniti na znatnije pomoći, tomu se neće nitko čuditi, komu su poznati njezini odnošaji prama Turkom. Nje nisu mogle smesti u njezinoj politici niti ozbiljnije rieči kraljeva poslanika, koji se je ljuto tužio: da Mletčani kralja obsjenjuju, te im se je grozio: da bi im jednom moglo žao biti, što sada tako zanemaruju kraljeve stvari. — Vidjevši tako, da s te strane nije imao ban izdašne podpore, a znajući u ostalom, kakovi su bili izvori njegovih navadnih dohodaka, pomislih si, da je on valjda već

[1] Palacký, Děj. V. — 2 — 346. Pray, Ep. I. 125.
[2] Sanudo VIII. 32 i 34.

to vrieme bio došao do nova izvora znatna dohodka, koji je rabio u kraljevo ime a za zemlje, povjerene svojoj skrbi i upravi. Tu mislim na blago i na imanja Franje Berislavića. Toga hrvatskoga velmožu nadjosmo još oko polovice prošle godine živa i kao revna pomoćnika rodjaka njegova, bana Petra; nu skoro poslje toga umre on,[1] pak buduć da nije ostavio odvjetka, zato uzme ban njegovo blago i njegova velika imanja u ime kraljevo u svoje ruke. Udova Franjina, po imenu Margita, udade se kašnje za Ivana Banfija Dolnjo-lindavskoga, te stane s tim svojim drugim mužem na svaku ruku oko toga raditi, da opet dobije ona imanja, koja je bio ban Berislavić po smrti prijašnjega njezina muža za kralja uzeo. Iz razprave, koja je o toj stvari dulje vremena tekla, razabiremo ponajprije toliko, da je ban Berislavić Franjina imanja u svoje ruke uzeo na kraljevo ime i na zapovied kraljevu, kao što to u rečenoj razpravi postojano tvrdi branitelj prava kraljevih, — te nas u tom nesmije mnogo smetati, ako na drugoj strani kralj u svojih pismih, izdavanih kašnje na korist Ivana Banfija, o tom tako govovi: da je ban rečena imanja uzeo „u ime našega veličanstva, nu proti našoj volji.“ Nu još jasnije nam spomenuta razprava na različitih mjestih za to svjedoči, da ban Berislavić nije uzeta imanja po primjeru mnogih svojih suvremenika upotrebljivao za svoje sebične svrhe, za umnožanje svoje sjajnosti oli za obogaćivanje sukromnikâ, nego da je obraćao sve dohodke, dolazeće iz toga novoga izvora, na one potrebe, koje je vazda smatrao najvažnijimi i najsvetijimi.[2]

Dok je ban Berislavić na naših stranah radio prema silam svojim oko osjeguranja državnih medja, medjutim se pretresivahu u kraljevu vieću velike stvari. Papa Lav bješe naime Ljudevitu priobćio početkom godine osnovu, po kojoj se je imalo na Turke udariti još tečajem ove godine, pozivajući ga, da tu osnovu točno izpita i svoje primjetbe učini, ako bude mislio da su nuždne.[3]

---

[1] Marcelović spominje jedno pismo od 30. studena 1517, u kojem se govori o Franji Berislaviću kao o pokojnom. U prvoj polovici g. 1518 biva to već u mnogih pismih.

[2] Buduć da namjeravam odmah poslje ove svoje razprave i još prije nego li nastavim dalje pripoviedanje o dobi kralja Ljudevita II. u posebnu radnju složiti sve, što sam našao ob obitelji Berislavićâ: zato neću ovdje dalje govoriti ob ostavini Franje Berislavića.

[3] Pray, Annal. V. 31 iz Bemba Ep. Lib. XVI.

Usljed toga poziva i u obće zbog neuredjena stanja stvarî na krajini bješe kralj u dva puta sakupio oko sebe veliko vieće; nu, kao što smo već prije vidjeli, taj mu trud nikakovim plodom neurodi, te zato odluči, da će sazvati sabor, nebi li tim putem došao do povoljnijih posljedaka.

Još prije nego li je osnova obćenite vojne na neviernike dospjela u vieće kralja Ljudevita, bijaše ona predmetom viećanjâ na saboru Maximilijanovih austrijskih zemalja (koncem god. 1517 i početkom 1518), gdje su striliši, dobro shvaćajući i svoju potrebu, dosta dobre volje za obću stvar pokazivali, čineći ujedno od svoje strane različite primjetbe na priobćenu si osnovu. Medju ostalim predložiše oni svojemu caru, da bi se imao na budući sabor pozvati i ban Berislavić, kanoti čovjek, koji najbolje poznaje stanje i nuždu krajine, kao i način, kojim bi joj se moglo pomoći; nu na to im odvrati Maximilijan: da se Berislavić nemože na sabor pozvati, ali zato da će on pisati kralju Ljudevitu, da obaviesti njemački sabor o stanju Hrvatske i u obće o svem, što bi valjalo činiti za obranu od Turaka.[1]

Kao što odatle razabiremo, pitanje je ob obćenitoj vojni na Turke na sve strane pretresivano. Ta je stvar poslje i dalje povedena. Lav je naime izdao bullu, kojom se je razglasivalo primirje medju kršćani na pet godina, te je odmah odpravio njekoliko svojih legata na različite strane, da ta njegova bulla bude posvuda prihvaćena i da se čine potrebite priprave za samu vojnu. I premda je Lav bio od sebe odvratio onoga od kršćanskih vladara, koji je dosad još najozbiljnije o tom radio, da se u istinu slegnu razne razmirice, koje su ciepale vlasti kršćanske, Henrika VIII. naime, to se je ipak skoro počela nada pokazivati, da neće o to zapeti obćenita stvar, nego da će se naći način, kako da se ona uredi po volji svim poglavitim vlastim. O tom je osobito revno nastojao kralj Henrik s poznatih nam razloga; ali osim njega i francuzki kralj Franjo, — nu ovaj zato, jer je za njega već bilo prispjelo vrieme, gdje je morao željeti, da se ozbiljno počme raditi o križarskoj vojni. Za koji dan je moglo doći do izbora cara njemačkoga, i s obzirom na to valjalo je da Franjo stoji spreman s uglednom bojnom silom.

[1] Der Ausschuss-Landtag der gesammten österr. Erblande zu Innsbruc 1518 od H. J. Zeibiga u Archiv für Kunde österr. Geschichtsquel XIII. Bd. 207—280.

Nu da te osnove, o kojih se je toliko govorilo, postanu u istinu koristne svietu kršćanskomu, za to se je zahtievala prvo iskrena volja na strani svih onih, koji su na tom radili, a drugo čestito uredjeno stanje pojedinih država, koje su imale sudjelovati kod izvadjanja osnovâ. Već s toga je gledišta morao svatko davati veliku važnost saboru, koji se je sastao u Budimu na poziv kralja Ljudevita o Gjurgjevu ove godine. Ali čim su veće nade stavljane u taj sabor, tim je morala biti veća bol u duši svakoga prijatelja čovječanstva, kada je bio izviešćen o njegovu radu. Tu se je pokazalo, kakov jaz dieli plemstvo od velemožâ i koliko je nepouzdanje zavladalo u zemlji proti gospodi, koja su sjedjela u kraljevu vieću i obavljala najvažnije državne poslove. Kada je rieč povedena o zanemarenih gradovih na državnih medjah i o porezu, koji bi se imao dozvoliti za dovoljno oskrbljenje tih gradova, nije htjelo plemstvo o tom niti čuti, dok viećnici kraljevi i ostala gospoda nezadadu vjeru prisegom: da će sveto obdržavati državne zakone i da će vierno obavljati svoja zvanja. Buduć pako da gospoda nisu nikako hotjela na to pristati, zato se je plemstvo odaljilo sa sabora, zaključivši prije, da će se sići na 25. srpnja u Tolni na posebnu skupštinu. — Miešanje stranih vlasti u ugarske poslove i ovaj je put odlučno odbijeno. A što se tiče strančarenja medju samimi velmožami, vriedno je ovdje napose spomenuti, da je Ivan Zapoljski jednomu od svojih najznatnijih protivnika, Ivanu Bornemiszi naime, moć i područje znatno oslabio.[1]

Velmože se medjutim nisu dali smesti u svojoj nakani odstupom plemstva, nego su stvorili 24 članka, te su to razposlali na županije, da se primi i izvede. U tih se člancih odredjuje: da velmože moraju svoje čete u red staviti; da se imadu porezi u narodu sabrati; da državno vieće imade marljivo držati svoje sjednice, a u poslovanju svojem da bude svagda nadgledano od dvojice svjetskih i dvojice duhovnih velmoža.

Medju velmožami, koji su te odredbe učinili, nalazimo osim Šimuna, novoga zagrebačkoga biskupa, i Mihaila Kesserea, biskupa bosanskoga, i našega bana Petra Berislavića.[2] On je istom bio završio svoju vojnu, kada je kralj sabor razpisivao, te uzdajući se, da će svojom riečju probuditi što više oduševljenja medju stališi,

---

[1] Pray Ep. I. 125 i 202. Katona XIX. 69.
[2] Kovachich, Supplem. II. 398.

pohitio je u njihovu skupštinu; — i lahko nam je vjerovati, da je njegovo sudjelovanje mnogo tomu doprinielo, te su velmože stvorili spomenute članke glede obrane i glede omedjašenja državnoga vieća, na koje se doista nitko nije mogao toliko tužiti koliko upravo on, koji je zbog nečestitosti gospode ostavljan bez pomoći.

Medjutim nije za to trebalo mnogo muke, da se stvore liepi zakonski članci; ali koja korist od toga, kada se nije ono izvršivalo, što članci odredjuju. Kralj nam se Ljudevit pako i taj put tuži, da se neplaćaju porezi, štono su bili malo prije dozvoljeni; a s toga, kao što on veli, dolaze pogranični gradovi u još veće opasnosti, te se zapovjednici groze, da će ih ostaviti, ako budu i dalje pušteni bez pomoći.[1]

U tom dodje vrieme, da se plemstvo sastane, kako je bilo zaključilo prigodom budimskoga sabora. I zbilja o Jakovlju bješe otvoren sabor u Tolni. Na tom saboru pokaza plemstvo i opet, da se neuzda u velmože i visoke državne dostojanstvenike; ali isto tako zasvjedoči liepim načinom, da sasvim pravo pojima opasno stanje svoje domovine, te da je pripravno i na žrtve, gdje se o tom radi, da se domovina spasi od propasti. Spomenuvši u uvodu zaključaka svojih, kako Ugarska neima niti zakona niti oružja, dakle onih podloga, na kojih se države drže, — i kako je zbog toga mnogo naroda turskoga sužanjstva dopalo, mnogo gradova Turkom u šake došlo, tako da se u Bosni drži još samo Jajce i Banjaluka, — to spomenuvši, čini plemstvo shodne odredbe, da se odvrate dalje pogibelji, a najpače da nepade i Jajce i da se natrag dobiju one tvrdje, koje su Turci u njegovu okolišu najposlje bili osvojili. Ako još i Jajce izgubimo, tada će propasti Hrvatska i Slavonija, Ugarska će doći u najveću opasnost, pače neprijatelju će biti put otvoren u Dalmaciju, u Kranjsku i u dalje njemačke zemlje. Da se to nezbude, neka se odmah prama Bosni upute one čete, koje su za to odredjene, i neka se u slozi s banom u Jajce potrebita hrana čim prije unese; o Miholju pako da se nadje sva bojna sila naroda na okupu u Baču. A da uzmogne i kralj svoju četu u red staviti, zatim da se uzmognu dati namjestnikom kraljevim, a medju njimi i banu, dužne im novčane pomoći i da gradovi dobiju, što ih ide: zato će se od svakoga selišta uzeti po 50 dinara poreza. Da pako u sabiranju i trošenju toga novca nebude

[1] Kovachich, Supplem. II. 396.

i opet kakove nevjere, kao što je toliko puta bivalo, sve će se to obaviti pod strogim nadgledanjem i uz dužnost točnih računa. Napokon, buduć da Ugarska sama nebi bila kadra na put stati sili turskoj, neka se traži pomoć od pape, od cara i od kralja poljskoga.[1]

U smislu tih odredba bjehu skoro poslje toga odpravljeni poslanici ka kralju Sigismundu; a k caru Maximilijanu i k papi Lavu imaše poći nakon bačkoga sabora Stjepan Verböczi, — muž, koji je već sada medju plemstvom važno ime imao.

O Miholju se je imala sakupiti u Baču sva bojna sila; nu kada je taj rok prispio, malo se je tu našlo velmožâ, a i od plemstva je mnogi doma ostao. Zato se sada nije moglo ni pomisliti, da bi se odmah odatle pošlo na Turke, nego su sakupljeni striliši opet stvarali različite zakone, kojimi se je stranom na to smieralo, da se priprave čine za vojnu, stranom pako na to, da se kruni povrate odtudjena joj dobra i dohodci i da se uredi dostojno držanje dvora kraljevskoga. Plemstvo je nalazilo za se mnogo utjehe u tom, što je sada i izmedju njega uzeto njekoliko članova u državno vieće, koje je imalo bditi nad odhranjivanjem i učenjem mladoga kralja, starati se za dobar red u kraljevskom dvoru i sve važnije državne poslove obavljati u smislu stvorenih zakona.[2]

Tu nadjosmo dakle dva sabora, gdje je niže plemstvo liepim načinom pokazalo svoju ozbiljnu volju: da se dokinu u državi strašne zloporabe, koje su joj sve temelje podkapale, te da zatim ona sama u sebi okriepljena ponovljenom silom podje na djelo, koje joj se je samo sobom kao najvažnije i najpreče pokazivalo. Nu na najveću nesreću same države ostade sav taj zapal plemstva bez ikakovih znatnijih posljedaka, i to zato, što u državi nije bilo vlasti, koja bi bila mogla i velmože prisiliti na štovanje zakonâ a odvratiti ih od njihova toli pogubna samoljublja i strančarenja.

Kao što nam se je tu pokazalo u poviesti ugarske države, da u njoj nije bilo onih uvieta, koji su se zahtievali, ako se je i zbilja imalo što izvesti proti Turkom, tako isto nenalazimo ništa

---

[1] Corp. Juris i Kovachich, Vestig. 466.

[2] Corp. Juris i Kovachich, Vestig. 475. Isti ovaj pisac imade u Supplem. II. 425 spis, iz koga se vidi, što je komu bilo založeno od kraljevskih dobara i dohodaka. Tu se veli medju ostalim: Tricesima Regni Sclavoniae apud D. Thomam Zechy et Joannem Gywlay.

povoljnijega za tu svrhu niti na drugih stranah. Našao se je istina način, kako da se sve poglavite vlasti sdruže u jedan savez za zajamčenje obćega mira i za izvedenje složne vojne na neviernike, te se je u drugoj polovici godine o tom radilo, da one sve redom k tomu savezu pristupe; i da to djelo bude što više pospješeno, mirile su se medju sobom njeke države, koje su odprije bivale u zavadah i u borbah, kao što su učinili Mletčani i car Maximilijan (31. srpnja). Tom prilikom, kada je naime Maximilijan sklopio s Mletčani primirje na pet godina, utanačeno je bilo medju ostalim, — što hoću da samo mimogrede ovdje napomenem, — da si imadu stranke ugovarajuće uzajamno vratiti sve sužnje, samo je od toga naročito izuzet u Mletcih toliko godinâ čameći Krsto Frankapan, koga su se Mletčani tako bojali, da mu nikako nisu hotjeli slobode vratiti, premda se je nastajalo oko njegova oslobodjenja ne samo od strane Maximilijanove nego i od drugih najpoglavitijih vlasti. — Sve je bilo tako uredjeno, da se je činilo površnim motriteljem svjetovnih zgoda, da će skoro sliediti veliki čini; nu čim se je bliže pristupalo k onomu, što se je moralo smatrati prvim uvjetom svakoga većega podhvata, izčezavale su sve nade, te se je pokazivala na njekih stranah podpuna nečinost, a na drugih se je istina radilo, ali ne za obću kršćansku stvar, nego za sasvim druge svrhe.

Upoznavši se tim promatranjem s bližimi i daljimi okolnosti, koje se moraju pobliže poznavati, ako želimo pravo ocieniti sve zgode, tičuće se ponapose naše domovine, doista će se svaki od nas diviti, ako nadje, da se je na našoj strani i uz onako nepovoljne okolnosti nješto barem radilo za občuvanje domovine. Pak poviest nam naša ubilježi zbilja djelo, koje svakako imade svoju važnost, premda u njem nije uspjeh odgovarao plemenitoj namjeri i trudovom rodoljubnim.

Pošto se je bio ban Berislavić povratio u domovinu s budimskoga sabora, stavi u red svoju četu, skupi oko sebe poglavitu gospodu š njihovom oružanom družinom, a po imenu Frankapane, kneza Krbavskoga i Kožulića iz Ostrovice, te se š njimi uputi njekako koncem mjeseca svibnja, da Turkom otme njeku tvrdju. Njegovi stanu udarati na neprijateljsko mjesto; nu branitelji se dobro držahu; — a u tom stignu banu glasovi, da se približaje veća turska sila s bosanskim bašom na čelu, pak buduć da je njegova četa bila premala, zato se okani daljega obsiedanja,

da mu junaci bez koristi neizginu.[1] — Ovaj banov podhvat bijaše, kako mi se čini, u savezu s namjerom susjednih Turaka, da dobiju u svoje šake grad Skradin. O tom, da kane Turci udariti na Skradin s većom silom, s četami naime iz Bosne i Hercegovine, bijaše viestî već na početku proljeća, a poslje se pogibelj sve jasnije pokazivaše. Zato mislim, da je ban na to smierao, da se od Skradinjana odvrati grozeća im opasnost. Nu njegova namjera ostade bez uspjeha; a buduć da je turska sila Skradinjanom sve više grozila, sada već ne samo od kopna nego i s morske strane: zato si oni u svojem zdvojenju tim pomogoše (mjeseca srpnja), što su Turčinu obećali harač od godišnjih 100 dukata, dobivši od njega za to obećanje, da im neće više dodijavati.[2]

Ta se žalostna zgoda dogodi nješto prije nego li je otvoren sabor u Tolni. Na tom saboru, kao i na sljedećem, koji je držan o Miholju u Baču, mnogo bijaše rieči ob obrani gradova na krajini i mnogo se stvori liepih članaka u to ime. Nu da je ban uzprkos svemu tomu i dalje puštan bez pomoći, za to nam svjedoče mnoge i različite okolnosti. Doista ništa inoga nemožemo vidjeti nego skrajnju nuždu banovu, kada on ovo valjda vrieme zalaže svoje stvari od vriednosti kaptolu zagrebačkomu, da dobije nješto novca za namirenje najprešnijih potreba. To bijahu po svoj prilici dragociene stvari, našaste u riznici pokojnoga mu rodjaka Franje Berislavića i njegove žene Margite. — Da se u takovih okolnostih nije moglo misliti na držanje kakove veće čete, to ćemo lahko razumjeti, i za to nam se neće pokazati nevjerojatnom jedna osamljena viest, koja nam veli, da su se Turci to vrieme i opet bliže primakli gradu Jajcu, osvojivši (mjeseca rujna) njeki gradić u njegovoj blizini.[3] Nu ako bi se o tom i podvojilo, to nemože biti ipak nikakove dvojbe o skrajnjoj nevolji, koja je to vrieme vladala u gradu Jajcu. Buduć da se već od dulje vremena nije ništa moglo unieti u taj grad, zato dodje njegova posada, kao što nam kazuje suvremeni svjedok, u toliku nevolju, „da joj je ponestalo ne samo onoga, čim se ljudi hrane, nego je i ono već bilo potrošeno, što samo najveći glad ljudskim jelom čini.“ Pak premda je bilo do toga došlo, to se gradska posada niti sada nespasi od gro-

---

[1] Sanudo VIII. 38. Tvrdja, na koju je ban udarao, zove se Camerioti.

[2] Id. VIII. 33, 36 i 41.

[3] Id. VIII. 43.

zeće joj propasti pomoćju države, nego samo slučajem njekim i svojom odvažnošću, na koju je bila gonjena samim svojim stanjem bez nade. Kako se je pako to zbilo, o tom nam se izvješćuje malo prije spomenuti izvor. Turci se bjehu naime uputili (o Martinju), da prenesu nješto hrane iz svoga Bočca u drugo njeko mjesto; i premda ih je put vodio do toga mjesta izpod Jajca, to uzeše ipak samo malo pratnje, svemu se prije nadajući nego da bi obsjednuta i od glada već iznemogla posada išto poduzela. Nu kada su se Turci gradu primakli i kada su naši vidjeli, što se tu kao njim na sramotu izpod njihovih bedema prenosi, u čas se ovi dogovore, što činiti valja. Do skrajnje nevolje već dotjerani mnijahu, da je dostojnije pasti od mača nego od glada. Provale dakle iz grada i obore se na Turke, koji su bezbrižno i bez reda napried stupali. U kreševu, koje se je tu zametnulo, Turci budu posječeni sve do jednoga i naši se veselo povrate u grad s liepim plienom, ob kojem su mogli opet njeko vrieme proživjeti.[1]

O tom se djelu naših vitezova na brzo glas daleko raznese i suvremenici mu prilagahu toliko važnosti, da se je o njem pisalo s dvora Ljudevitova poljskoj vladi. Nu ako se je itko radovao nada srećom, koja je poslužila našim biednim junakom, to je doista prvi medju svimi bio ban Berislavić. Medjutim usljed te jedne sreće nemogoše bana minuti težke brige, koje su ga to vrieme morale moriti, kada je na jednu stranu gledao, kako mu se neprijatelj sve više primiče i sve se bolje uvrežuje u njegovu najbližem susjedstvu, a na drugu motreć nije vidio načina, kako da suzbije napredujućega neprijatelja i zemlju spasi od propasti. — Kada je ban boravio na kraljevu dvoru, da sudjeluje na budimskom saboru, liepa mu bez dvojbe obećavanja davahu kraljevi doglavnici; a kada je poslje dočuo za odluke saborâ, na kojih je nješto kašnje plemstvo toliko toga odredilo na korist domovine, još se veće nade porodiše u duši njegovoj. Nu na svoju žalost morade se on doskora uvjeriti, da se je i opet ljuto prevario u svojih nadah; pak kao što mu je to bilo jasno i izvjestno, tako isto nemogaše on niti o tom dvojiti, gdje je glavna krivnja tomu, što država propada u sve veću trulež i što se nemogućimi pokazuju svi plemeniti pokusi, da joj se u žile ulije nov život. I on bez dvojbe za sve to bacaše najveću krivnju na one, koji su na

---

[1] Kovachich, Supplem. II. 431.

ime mladoga kralja državom vladali i koji su obavljali za život države najvažnija zvanja. Ti ljudi, nepoznavajući nikakova plemenitijega cilja, nego u svem samo sebe motreći i svoju posebnu korist, prikazivahu se i njemu kao rušitelji države i njezine sreće. Budnć pako da je on u svem svojem djelovanju išao samo za višimi svrhami, zato ćemo lahko povjerovati njegovu životopiscu, koji nam veli, da je on izkvarenim vladarom često spočitavao svu njihovu nevaljalost, osobito pako lakomost i pohlepu za državnim blagom. Nu kao što nam je to lahko vjerovati ne samo na rieč Marnavićevu, nego i po poznatih nam inače s jedne i druge strane značajih, i napokon na temelju naročitih o tom svjedočanstva, na koja ću odmah doći: tako će u ostalom svaki oprezniji izpitatelj domaće poviesti u pripoviedanju Marnavićevu, koje se proteže na ovu stvar, mnogo toga naći, što se nemože naprosto prihvatiti kao puna i bezdvojbena istina. Po Marnavićevu naime pripoviedanju bijahu banovi ukori napereni osobito proti Bakaču, čim je taj vele mogući u državi muž tako bio razdražen, da je, kao što kazuje spomenuti životopisac, u svojoj sve više rastućoj jarosti ne samo razne zapreke banu na put stavljao, nego ga je i dostojanstva njegova lišiti hotio, dapače i životu je njegovu zasjede stavljao. Ja sliedim glede toga zakon opreznosti, premda preda mnom leži pismo Bakačevo, koje u mnogom potvrdjuje strašne rieči Marnavićeve. To pismo, na koje se ovdje obazirem, napisa Bakač Franji Keceru Radvanskomu, gubernatoru biskupije zagrebačke, a u njem govori ovako: „Ti znaš, da mi Petar Berislavić, primorski ban, nije prijatelj; znaš takodjer, da on mnogo radi proti mojemu dostojanstvu i da takodjer oko toga nastoji, da me naskoči i ujede (ut me conscendat et mordeat). Zato nastoj svom pomnjom i brižljivošću, da sve njegove čine motriš, odbijajuć sve njegove napore i spletke, i da saznaš za njegove namjere u javnih stvarih, dok bude na nje upliva imao (rerumque gerendarum consilia quamdiu habebit, intelligas), te me svagda o tom izvješćuj: jer ćeš na skoro čuti, da sam mu zube tako spobio (ita me illi dentes contudisse), da se nemoram bojati, da će me igda više ugristi.“ [1] Iz toga će pisma

[1] To je pismo priobćio Szalay u prvom svezku Vrančićevih spisa (Monum. Hung. hist. Script. II. 335), gdje pred njim stoje ove rieči Vrančićeve: Extant litterae Thomae cardinalis, archiepiscopi Strigoniensis od Franciscum Ketczer nobilem Slavum et praefectum episcopatus Zagrabiensis, quum sub ditione Thomae, nepotis nomine habe-

svatko lahko razabrati, da je Bakač smatrao Berislavića svojim protivnikom, koji mu ugled podkapa i osnove kvari; nu isto će tako svakomu biti jasno, da je on upravo zato o tom radio, da Berislavića učini za se neškodljivim, a to nije mislio inače postići, nego ako se Berislavić digne s onoga mjesta, na kojem je toliko upliva imao na javne stvari i s koga je po svojem zvanju morao gledati i na djelovanje kraljevih doglavnika. Po tom je dakle pripoviedanje Marnavićevo u glavnoj stvari opravdano i to s takove strane, kojoj neima prigovora; nu zato ipak ostaje još u tom pripoviedanju više pojedinostî, bacajućih na Bakača ljagu upravo demonske zlobe, kojih nemogu uzeti bezdvojbeno dokazanimi, dok se nastavljenom naukom nenadje morda još drugih jamaca bez ikakove sumnje i prigovora. — Toliko spomenuvši ob odnošaju našega bana prama Tomi Bakaču, vraćam se k svojoj glavnoj stvari, od koje sam se tim na čas odstranio, te ću ju sada dalje izvoditi.

Rekao sam već prije, da je Berislavić spočitavao doglavnikom kraljevim njihovo nečestito vladanje, koje se je najpogubnijim načinom u tom pokazivalo, što oni nisu znali ili hotjeli učiniti, da se i ono malo sredstvâ, što ih je država imala, svjestno upotrebljuje na svrhe najpotrebitije i najvažnije. Nu kao što ga je to zanemarivanje javnih stvari duboko u duši vriedjalo, isto ga je tako moralo boljeti, što su ljudi, kojim je tada u ruci bio i kralj i država njegova, vrlo mnogo sklonosti pokazivali, da sve čine po svojoj volji, pak i ondje, gdje nisu za to imali nikakova prava. Dočim je domaća im stvar sve dublje propadala, tražili su oni, da svoju vlast što dalje šire i da pod svoj upliv sprave, na što su prava imali i neimali. Tom svojom pohlepom za gospodovanjem vriedjali su pako one, kojim se je pravo tim putem imalo okrnjiti i povriediti. A da su oni slabo obzir uzimali na posebno uredjenje i pravo naše domovine, za to nam daje dokaz jedan izvor poviesti

---

batur, quibus quid animi in Petrum Berislavum haberet, significavit his verbis. — Tu spomenutoga Franju Kecera nalazim god. 1514 s naslovom: Franciscus Keczer de Radwan, Gubernator Episcopatus Ecclesie zagrabiensis (Arkiv zagreb. nadbiskup. Jurid. 139, 2), — on je dakle upravitelj zagrebačke biskupije pod Bakačevim tutorstvom. Neznam, kako je dugo Kecer držao spomenuto svoje dostojanstvo, te zato nemogu niti nagadjati, kada mu je Bakač pisao navedeno pismo.

češke toga vremena. Kralju je Ljudevitu valjalo poći u Česku, da ondje položi prisegu svoju kraljevsku; nu premda je to od njega opetovano zahtievano, to su ipak na njegovu dvoru u Budimu tomu dugo i dugo različite zapreke na put stavljane, te je predlagano, da kralj u Budimu položi Čehom svoju zakletvu. Česi medjutim nisu hotjeli nikako da odstupe od svoga zahtjeva i prava, jer im se je činilo, da bi tim načinom Česka onamo dospjela, kamo su njegda dospjele Dalmacija, Hrvatska i druge kraljevine, da bi naime bila smatrana kao zemlja, stojeća u vazalskoj podložnosti.[1] — To su dakle razlozi, zbog kojih je ban više puta tužbe dizao na velmože, kraljeve savjetnike. Zbog toga, a naročito zbog svoga zanemarenja biedio je on tu gospodu i onda, kada su, kao što sam malo prije pripoviedao, državu nove nesreće postigle i još veće strašiti počele.

Sada medjutim udari ta stvar barem za njekoji čas boljim putem. Državni viećnici, bližećom se pogibelju prestrašeni, skloniše se na banove predstavke i pružiše mu njeku pomoć, da bude zadovoljeno najprešnijim potrebam, a naročito da se Jajcu gradu dadu okrepe, koje je toli željno očekivao. Mletački poslanik izviesti o tom (mjeseca prosinca), svoga principa kao o stvari, kojoj je davao osobitu važnost, upotriebivši za to rieči: da je ban izmiren s gospodom u kraljevini Ugarskoj.[2] Nu osim toga izviešća imamo još i drugu stvar, koja nas o tom upućuje, da se je bilo počelo više paziti na potrebe banove. Pod konac godine naime bješe naloženo zagrebačkomu kaptolu, da vrati banu njegov zalog, a za novce, koje je bio banu pružio, neka se namiri od poreza, što su ga imali dati njegovi podložnici.[3] Isti dan, kada je u tom poslu pisano zagrebačkomu kaptolu, upravi i kralj svoje pismo na bana Berislavića, u kojem mu očituje, da neće njega biediti,

[1] Staří letopisowé (u Scriptor. Rerum Bohem. III. 421) „A to uslyšewše strana druhá, řekli sau, že ste neměli toho bez nás učiniti, a by tak mělo na to přijíti, aby J. M. K. měl přísahu w Uhřích učiniti, žeby potomně i jiní králowé chtěli tak míti, a do tohoto králowstwí nepřijeliby třebas nikdá, a přišloby tomuto králowstwí jako někdy Dalmatskému, Charwatskému i jiným, žeby potom toto králowstwí bylo manstwí, a takby se zle stalo, žeby nikdá hůře býti nemohlo, jako tím obyčejem.“

[2] Ja mislim, da se samo tako imaju razumjeti manjkave rieči u našem izdanju Sanuda VIII. 48.

[3] Pismo od 27. prosinca u dodatku.

ako nebude toliko sreće, da se hrana unese u Jajce[1]: što nam mora biti dokazom, da su prije zloradi ljudi bana biedili, kao da nečini svoje dužnosti. Doskora se medjutim i opet dokaza, da u Berislavića ima i volje i vještine, da ono vrši, što mu je bilo zvanjem, ako mu se iole u pomoć priteče od strane onih, za koje je voljan bio vazda neumorno raditi. Još pod konac ove godine malo bijaše nade, da će se Jajce spasiti, a početkom sljedeće spasi ga ipak Berislavić tim, što mu je s četom svojom donio i hrane i svega ostaloga, ob čem je mogao opet koji mjesec probaviti.[2]

4.

Na taj način sretno započe godina 1519, koja se je u daljem svojem tečaju na naš narod obarala tolikimi i tako težkimi udarci, da je u njem bila zavladala misao, da mu neima spasa, ako se nenadje koja izvanredna pomoć, — te je zato pošao putem, na koji ga je vodilo zdvajanje o daljem obstanku. Upravo zato i nalaže nam se dužnost, da se pobliže upoznademo sa svimi onimi okolnosti i zgodami, koje su imale važnosti i upliva na postupanje naših djedova u toj dobi.

Težko da je ikoji od umnijih Hrvatâ još i sada mnogo nade polagao u one osnove, po kojih je valjalo sve kršćanstvo združiti u križare za boj na nevjernike. Od pojedinih se je kršćanskih vladara jošte i mogla očekivati kakova pomoć; nu na obćenitu se vojnu već nije moglo pomišljati. A kako bi se bilo na nju i mislilo, kada se je na primjer znalo, kako su Niemci na svojem državnom saboru (ljeti g. 1518) zahtievane pomoći skoro naprosto zaniekali; ili kako su Mletčani oklevali da pristupe k poznatomu nam savezu kršćanskih vladara, — u ostalom i sada tajno izvješćujući sultana o namjerah kršćanskih i raznimi sredstvi tanane diplomatičke vještine odvraćajući svaku opasnost s te strane od sebe i od svojih zemalja.[3] Svatko je samo za se radio i za svoju korist, a uzvišene pomisli imale su biti samo sredstvom za sebične

---

[1] Pray, Histor. II. 583.

[2] Sanudo VIII. 48. — List Jerolima Balbi-a kod Kovachicha, Supplem. II. 431, pisan je skoro nakon 17. veljače 1519; a tu se veli: da je „jučer" stiglo pismo od bana, da je Jajce oskrbio. — Za to se je i u Mletcih znalo već mjeseca veljače. Sanudo VIII. 55.

[3] Izvori kod Lanza o. c. 211, — glede izvješćivanja; ob ostalom pako Sanudo k ovoj god. na više miestah.

svrhe. Zato se niti mogući Karlo nije ustručavao s Turčinom potajno o miru raditi: jer mu sada križarska vojna nije išla u račun.[1] Samo je francuzki kralj Franjo s priestolja proglasio, da će udariti na neviernike, te je već i počeo u veliko bojne priprave činiti;[2] nu i te su njegove priprave doskora dobile drugo odredjenje. Pitanje o njemačkom carskom priestolju preče je postalo nego išto drugo.

Takova je stvar bila medju kršćanskimi vladari; i dočim se je tu sve više gubila nada složna kakova rada, stajao je na iztoku Selim kao slavodobitnik, koji je već sasvim bio završio svoju veliku vojnu na egipatskoga sultana i nadvladao njeke manje buntovnike. U njegovu je carstvu bilo toliko sile, da se je mogla i za velikih njegovih podhvata na našib medjah manja vojna nastavljati: koliko je dakle veća pogibelj odatle sada grozila?

Nu premda je sve to moglo biti sasvim jasno svakomu, dakle i onim muževom, koji su u ugarskoj državi kralja Ljudevita najveću moć imali, to ipak sva ta ozbiljnost vremena nije bila kadra, da misli tih ljudî svede na ono, o čem je valjalo ponajprije nastojati. Nerazbijajući si mnogo glave za Turke i njihovo napredovanje, oni su i sada nastavljali svoje sebične poslove; a kako su oni radili, radila su i ostala moguća gospoda, koja su se tobož dielila na stranku dvorsku i narodnu oliti Zapoljinu, od kojih medjutim nijedna nije ozbiljno pazila korist kralja i domovine.

Kako je uza takove okolnosti sasvim bio pao ugled kralja Ljudevita i njegove vlade, to se mogaše već unapried znati, da će Ljudevit ostati praznih ruku u svojem nastojanju, da ga zapane jošte jedna kruna. Po smrti cara Maximilijana (12. siečnja) i Ljudevit se stavi o tom raditi — uza Karla i Franju! —, da dobije carsku krunu. Onom prigodom naime, kadno je (g. 1515) požunski ugovor sklapan o ženidbah medju rodom Vladislavovim i Maximilijanovim, koje su poslje postale toli važnimi za položaj i moć Habsburgovaca, — onom prigodom bješe dao Maximilijan svoje carsko pismo, kojim je Ljudevita odredio svojim namjestnikom u njemačkoj državi i obvezao se, da će raditi oko njemačkih knezova, da istoga Ljudevita carem izaberu. Nu uzprkos tomu pismu nastojaše Maximiljan pred svoju smrt oko toga, da mu nasljednikom

---

[1] Lanz ib. i Hammer II. 529.

[2] Izvori kod Lanza 212.

bude izabran Karlo, jedan od njegovih unuka. Ljudevit učini ipak nješto za svoju namjeru. Prvih mjesecî naime ove godine odpravi on svoje poslanike u tom poslu u Mletke i u Rim; nu tim si ništa nepomože: jer dočim su mu poslanici u Mletcih barem liepih riečî dobili, u Rimu im naprosto rekoše, da onaj Maximilijanov zapis neima nikakove krieposti.[1] Kašnje se Ljudevit okani toga posla, te odluči dati svoj glas kao česki kralj Karlu, bratu svoje vjerenice Marije, koji je poslje zbilja jednoglasno carem izabran.

Onim istim svojim poslanikom, koje je slao u Mletke i u Rim u sada označenom poslu, bješe dao Ljudevit još i drugi nalog, koji se je ticao najpreče potrebe njegovih zemalja. On iskaše od republike i od pape pomoći proti Turkom. Nu Mletčani neznadoše taj put naći ine pomoći nego što su izjavili: „da su razumjeli sa žalošću, da Turci čine i njim (podložnikom kraljevim) kao i nam neprestana nasilja“;[2] iz Rima pako dobi istom nakon više mjesecî jedan breve, kojim su duhovnici siljeni na stanovite prineske za državne potrebe. — Isto tako kao što je on tražio tudju pomoć, bjehu navikli već odavna i njegovi podanici drugamo se obraćati, kada država nije bila kadra da im pruži potrebitu podporu; — i oni medju njimi, kojim su države medjašile s vladanjem mletačkim na našem zemljištu, obraćahu se naročito na Mletčane, i to s tim većim pouzdanjem, što su dobro ćutili, da netraže kakove milostinje za se, nego pomoć susjednu, koja je imala biti susjedu tako u prilog kao i njim. U takovu poslu nadjosmo već više puta Ivana Torkvata krbavskoga kneza; pak i sada isti taj knez traži pomoći u Mletčanah. Potuživši se on već početkom veljače mletačkim knezovom u Zadru, da se neće moći održati u svojoj zemlji, ako mu nebude pomoći, uputi se mjeseca ožujka upravo u Mletke, da tu sâm uredi svoje stvari što povoljnijim načinom. Premda već lišen velike česti svoga dobra i svojih podložnika, nedolazi on ipak kao nevoljnik kakov pred silnu signoriju; do petdeset njegovih Hrvata, liepo odjevenih, krasna pogleda i s perjanicami na glavi čine pratnju njegovu. U Mletcih ga liepo prima u svojih dvorovih

---

[1] Lanz o. c. 228. Secr. Cons. Rog. vol. 48. 24. ožujka. Agli Ambassadori Ungari si risponde: . . . che vadino al Papa per sentir le sue intenzioni, e che desiderarebbesi, che essa Maestà abbia la Corona Imperial come brama, ed come essi esposero in secreto al collegio, perchè avrebbe più forza contro il Turco.

[2] Secr. Cons. Rog. vol. 48. 24. ožujka.

šura mu Bernardo da Leze; pak i dužda mletački priznaje znatnost svoga gosta, te ga meće uza se na stolicu i liepo se š njim razgovara o njegovih i o mletačkih potrebah. Napokon bude u mletačkom vieću zaključeno, da se knezu dade novca za držanje vojske i da njegova stvar bude povrh toga i papi preporučena. Knez se zatim vrati u Hrvatsku; njegov poslanik pako i dalje nastojaše u Rimu oko njegovih stvari, te još onda, kada su odpuštani iz Rima kraljevi poslanici, njegovu poslaniku bješe rečeno, da još neodlazi.[1] I tu se dakle velika ciena davaše mužu, za koga se je znalo, da umije valjano upotriebiti pruženu si pomoć. — Osim toga, što je rečeno u savezu s imenom krbavskoga kneza, nalazimo i drugi dokaz za to, da je kod nas prvih mjeseci ove godine strah vladao zbog Turakâ: jere inače nebi bili stališi naši molili kralja Ljudevita, da nesili zagrebačkoga biskuga i drugu gospodu, koja drže čete, da dodju na sabor, koji je on namjeravao držati, ili da barem odredi, da ta gospode ostave u zemlji po koji dio svoje momčadi.[2]

Pogibelj dakle turska bijaše još sveudilj golema, a država se Ljudevitova pokazivaše tako neuredjenom, da nitko nije mogao od nje očekivati, što je potreba zahtievala; pak buduć da se je i s vana malo oli ništa nade pokazivalo snažnije kakove pomoći: zato usljed svega toga bješe zaključeno u Ljudevitovu vieću, da se s Turčinom primirje sklopi, koje je on već prije tražio, nu dobiti ga nije mogao, zato što je kraljevski dvor zavaravan bivao nadom spoljašnjih pomoćî.

Primirje utanači sa Selimom kraljev poslanik Barnaba Belaj, koji je već više lietâ boravio pri sultanovu dvoru. Dotičnu listinu podpiše Ljudevit u Budimu 28. ožujka, a Selim ju potvrdi u Drinopolju 30. svibnja. U njoj se pako ustanovljuje u bitnosti sljedeće: od 1. travnja 1519 pak zatim za tri pune godine ima vladati mir medju sultanom Selimom i kraljem Ljudevitom i taj se mir ima protezati na sve zemlje sultanove i kraljeve, medju kojimi se potonjimi naročito imenuje Ugarska, Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, zatim Erdelj i napokon Bosna i Srbija, na koliko je kralj i tu još njekoliko gradova imao. U ovom će primirju stati uza kralja Ljudevita i papa, a Karlu španjolskomu

---

[1] Sanudo VIII. 54, 56, 58 i 63.

[2] Odgovor kraljev od 6. trav. kod Kovachicha, Supplem. II. 442.

kralju, zatim njegovu bratu Ferdinandu i Sigismundu poljskomu prosto je pristupiti k primirju za godinu dana. U primirje se uzima uza kralja Ljudevita i Vlaška i Moldava kao takodjer i Dubrovnik, nu od njih će sultan i nadalje dobivati navadne danke i darove. Trgovcem budi slobodno trgovati i na jednu i na drugu stranu.[1]

Kako je Ugarska bila obilno blagoslovljena svakim darom prirode, da joj je još plemstvo bilo nadahnuto onim duhom, koji ga je njegda za silnih mu kraljeva vodio na djela, daleko i široko slavljena: to bi se težko bilo sklopilo ovo primirje. Nu sada nije nikoga morila žedja turske krvi, dapače željno je očekivan glas: da se netreba bojati daljega uznemirivanja od Turaka, te da se mogu bez ikakovih spoljašnih zaprieka dalje izpredati osnove, po kojih se je moglo doći do veće važnosti i mogućnosti u državi. Sada upravo, gdje je na jednoj strani ugovarano bilo s Turčinom zbog primirja, na drugoj se je davao mogućoj gospodi vele važan predmet takmenja i natjecanja. Početkom veljače bješe umro palatin Emerik Perényi. Bojeći se dvorska stranka, da bi plemstvo izpražnjeno dostojanstvo nadvornika podielilo Ivanu Zapoljskomu, hotjela je ona s prva, da se sasvim odustane od izbora nadvornika; nu kašnje je drugu osnovu osnovala, i srctno izvela. Dobivši mudro izmišljenom varkom i Zapoljskoga na svoju stranu, iztisnula je najprije njegovom pomoćju plemiće iz državnoga vieća, a zatim je palatinom učinila ne Zapoljskoga, kao što je on očekivao, nego Stjepana Báthora. Dočim je Zapoljski, razjaren zbog vjerolomlja svojih tobožnjih saveznika, načine tražio, kako da se osveti protivnikom svojim, medjutim su oni veliko slavlje slavili, laskajući si, da su njega konačno pobiedili. Zapoljski „je u manjini i naklonost plemstva prama njemu jako je oslabljena.“ Tako su oni izvješćivali poljskoga kralja Sigismunda, te su sada i zbilja o tom radili, da taj rodjak njihova kralja napokon preuzme tutorstvo nad mladim Ljudevitom.

Sve bješe liepo uredjeno, upravo onako, kako su si mogla željeti gospoda vladajuće stranke; samo šteta, što nije bilo nikakove trajnosti u onom, na čem se je imala osnivati njihova spokojnost. Silni im protivnik snovaše nove osnove, kako da u svoje

[1] Podpunu listinu toga mira priobći Theiner, Monum. Hung. II. 626 (818). Glavni joj sadržaj poznavaše već i Pray (Hist. II. 585). V. i Hammera II. 529.

ruke dobije kormilo, a Turčin postupaše onako, kao da niti nije sklopio primirja.

Nebijaše to sada prvi put, da su Turci gazili zadanu vjeru; povredam utanačenih primirja nalazimo na njihovoj strani u poviesti toliko i toliko tragova. Ako se pako veli, da su Turci i sada uzprkos sklopljenomu primirju na kraljevu zemlju navaljivali, to se samo sobom kaže, da ta njihova nasrtanja i pustošenja i opet idu naše djedove i njihovu postojbinu. Dakle niti učinjeno primirje nedonese nikakove polaštice zemlji, koja je već obilno bila natopljena krvcom svojih sinova i težkom je mukom odolievala udarcem mnogo silnijega dušmanina!

Viestî o tom nastavljenom vojevanju Turaka na naše strane neimamo mnogo na broju; nu i ono, što nam je o tom sačuvano, lahko nas može uputiti, da su usljed neprestana boja ljudi slabiji i duhom mogli klonuti, pak i silnije da je morao strah popadati, da li će napokon imati još toliko snage, da spase svetinje svoje.

U redu naših vitezova, koji su u tih dnevih s neprijateljem svoga bića bojak bili, i opet nam se pokazuje knez krbavski. Da se osveti Turkom za njihovo pustošenje, provaljuje on u njihovu zemlju; nu malo im štete čini. Skoro zatim eto ti Turaka opet u njegovu državu. On im podje u susret, potuče se š njimi (na Ivanje), nu izgubi znatan broj od svojih junaka, i medju njimi njekoliko uprav ponajboljih. Pišući o tom susjedom svojim, mletačkim knezovom u Zadru (25. lip.), povieda im, kakove je poruke dobio od susjeda si, baše bosanskoga. Turci će ti svakih četrnaest dana u posjete dolaziti! to bijahu bašine poruke.[1] — Nu Turčin nenavaljivaše samo na tu stranu; uzduž sve krajine stradaše narod od njegovih grabežljivih i krvoždnih četa; i k tomu utvrdjivaše on svoj gradić Jezero, da odatle uzmogne čim uspješnije raditi o konačnoj propasti Jajca. U Budimu se znaše već lipnja mjeseca i za to kao takodjer i za stradanje ostaloga naroda: jer se je onamo bilo uputilo mnogo ljudi s naših strana, da kralja obavieste o svojoj nevolji i da dobiju nuždnu pomoć. Tu se nadjoše i poslanici kneza Ivana Torkvata, koji su na ime svoga gospodara kralju razlagali, koliko je on štete već pretrpio; tu bijaše medju inimi i njegov njeki rodjak, komu su Turci bili odveli do 6000 glavâ većega i manjega blaga.[2]

[1] Sanudo VIII. 64.

[2] Sanudo VIII. 65. List mletač. poslanika iz Budima od 28. lipnja.

Lahko nam je pomisliti, da je uza toliko stradanje naroda ponajprije ban Berislavić sve sile napinjao, da smogne što više sredstva za obranu neprestano napadane otačbine. Pak i zbilja vidimo ga sada, gdje se hvata skrajnih sredstva, kao što je bila i nuždа izvanredna, kojoj je trebalo pomoći. Na saborih g. 1518 bjehu naloženi duhovničtvu znatni tereti u državne svrhe; a što je tu zaključeno, o tom nastojaše ban da sada bude točno izvedeno. Zato zahtievaše on od remeta Lepoglavskih, da saberu poreze, koji su „s dozvoljenjem státiša" pali na njihova imanja; nu tu mu stade na put Jure Brandenburžki, koji je umio izposlovati kraljevsku zapovied, da se nevriedjaju stara prava i povlastice rečenih remeta.[1] Drugi mu opet posao bijaše sa zagrebačkim kaptolom. Kaptol mu bješe povratio njegov poznati nam zalog; ali država nenamiri kaptol za ono, što je bio banu posudio. Zato zahtievaše kaptol, da mu bude za taj dug odpušten ovogodišnji porez; nu na to nemogaše opet ban pristati, buduć da su njemu bili ti porezi od kralja već davno u ime plaće naznačeni. Ali s druge strane bijaše ban na toliko prijatelj i kaptolu i dobru redu u državi, da je zagrebačkim kanonikom za njihovo umirenje pisao, kako je naložio svojim podbanom, da im nečine zbog onih poreza nikakove sile niti štete.[2] Stališi medjutim bjehu tu stvar uzeli mnogo strožije. Buduć da je kaptol zaostajao sa svojim porezom, zato bješe naloženo svim organom državne vlasti, da mu uzkrate svaku svoju pomoć za različite pravne poslove. Nu kaptol nadje zaštitu u kralja Ljudevita, koji mu je ponajprije potvrdio njegove stare povlastice (12. lipnja), po kojih su imali biti njegovi podanici prosti od dimnice, koju bi stališi dozvolili, a zatim je naložio stališem i banu, da nesile podložnika kaptolskih na dimnice i da kaptolu neuzkraćuju svoje pomoći.[3] — Tko čuje ovo njekoliko slučajno nam sačuvanih podataka, lahko bi mogao pasti u sasvim

[1] To pismo Jurja Brandenburžkoga priobćujem u dodatku.

[2] O tom ima Marcelović ovako: „Sab. post As. Crisio Berislo Banus. Literas vestras accepi; sed non videtur mihi, ut denuo alias literas pro relaxatione bonorum vestrorum in praesenti Taxa a Rege et ejus Thesaurario pro debitis meis, quae jam diu sunt mihi in salarium meum per Literas Regis et Thesaurarii deputate, impetrarem, ex quo id, quod semel iis placuit, amplius displicere non possit. Commisi autem Vicebanis meis, ne vos propter non solutionem hujus Taxae non impediant nec Bona vestra depredari permittant."

[3] To kraljevo pismo dajem u dodatku.

kriva mnienja: zato ću o tom dodati još njekoliko rieči. Ljuto bi se varao, tko bi odatle hotio zaključiti, da je na jednoj strani bilo manje patriotizma a na drugoj više; dapače sliedeći suvremene spomenike tu nam stvar valja tako uzeti, da su se to doba privilegirani stališi u obće ugibali teretom gdje je samo bilo moguće, i ako je već valjalo što odlučiti, to se je ponajbolji dio javnih tereta svaljivao na kralja, premda već lišena ponajveće strane imanja i dohodaka, i na manje silne stališe, na gradjane naime i na duhovničtvo, od kojih su i jedni i drugi već imali svoje stanovite dužnosti. A da neostanem kod samih rieči, upućujem glede svjetskih striša na neliepi primjer Ivana Ernusta, gospodara ogromnih imanja u Medjumurju i u Hrvatskoj, o kojem ću odmah nješto navesti, — zatim na Andriju Henninga Susjedgradskoga, takodjer znatna vlastelina, komu se je činilo udobnije prodati grad Peć, koji je bio njegove žene Sofije od roda Thuzâ, nego da ga ide u njegovu opasnom položaju mnogim troškom braniti za se i za domovinu, — te se tako učini i on sličnim materi svojoj, koju sâm biedi, da je svoje gradove bila jako zanemarila.[1] — Sve to, što sam sada pripoviedao, navedoh samo zato, da pokažem, kako je jadno bilo stanje Hrvatâ u to doba i s kolikimi se je težkoćami morao boriti ban Berislavić, radeći o tom, da izbavi zemlju od skrajne pogibelji. Jedni mu bjehu od srodnika njegovih već iznemogli u svetoj borbi; drugi se opirahu nerazmiernim teretom, a njeki sasvim zanemarivahu dužnosti prama otačbini: sve bo njekako slutim, da su njeki od velmoža u ovoj zemlji ovdje medju Dravom i Savom malo marili za jade naroda. Žrtve su zahman od njih očekivane, dapače bilo ih je i takovih, koji nisu nit ono

[1] U jednoj listini zemalj. arkiva od g. 1519 (N. R. A. 458,20) ovako se čita: „. . . Andreas Hennyngh de Zomzedwara fassus est castrum suum Selyn . . Sophie, filie Magnifici condam Johannis Thwz de lak, consorti scilicet sue, pro Quatuor milibus flor., Quorum duo milia percepit propter Castrum peech, ipsam dominam Sophiam jure hereditario concernens, quod ipse dominus Andreas Hennyngh vendidit, eo quod ipsum in illis partibus finitimis non sperabat posse possidere (a potrošio je te 2000 for., kada si je otca od Turaka izkupio i sestru Katarinu namirio). . . Reliqua uero duo milia flor. percepit ab eadem domina Sophia jn paratis pecunijs, que exposuit ad diuersas necessitates et clenodia castrorum suorum, eo quod castra ipsa omnibus clenodijs et necessitatibus per generosam dominam Sophiam, genitricem suam, erant priuata.“

činili, što im je nalagala stroga dužnost. Častnici i službenici takovih velmoža, poznavajući duh i misao svojih gospodara, strah me je da su odgovarali banu na njegove pozive i zahtjeve kao što je odgovorio medvedgradski kastelan Jurja Brandenburžkoga Sigismund Frodnohar po imenu, kadno su mu upravo ovo doba bili donieli njeku kraljevsku zapovied. „Da dodje i sto takovih listova njegova veličanstva i da mi sva moja dobra oduzme te me tako uništi, to sam ipak dužan držati više viernosti svojemu gospodaru, gospodinu Jurju Brandenburžkomu markezu, komu sam prisegao.“[1]

S takovimi se dakle težkoćami imaše boriti Berislavić, radeći o spasu zdvajajućih svojih sunarodnika. A što l' da je medjutim činila kraljevska vlada, da odvrati prieteće pogibelji? Bivši ona izviešćena, kao što smo već prije vidjeli, da Turci priete od svoga gradića Jezera Jajcu gradu, odpravi na krajinu dva nova bana oliti gradska zapovjednika, od kojih je jedan bio Ivan Paksi, davši im znatnu svotu novca, od koga su imali nabaviti svega, što je trebalo zagroženomu Jajcu.[2] Tako bješe učinjeno već mjeseca lipnja; a na koncu kolovoza piše Ljudevit strašnu opomenu Ivanu Ernustu, koja nam pokazuje, da se niti do toga vremena nije Jajcu pomoglo, — za što kralj krivi spomenutoga velmožu, jer nije hotio poslati svoje čete u pomoć imenovanim zapovjednikom, koji su već na Savi stali, premda se je to od njega već u dva kraljevska pisma zahtievalo;[3] — dapače još i kašnje, mjeseca rujna i studena, neznaju nam izvori ništa poviedati o pomoći kakovoj, već nam kazuju samo o novih pustošenjih i o tom, kako Turci sveudilj smieraju na osvojenje Jajca.[4]

Dakle niti odatle nebijaše prave pomoći. A što se napokon tiče ostaloga svieta kršćanskoga, njegovu sudjelovanju nenalazimo nigdje ni traga. Samo papa Lav bješe upravio svoj breve (od 6. rujna) na duhovničtvo, koje nije bilo dužno držati posebnih četa, i tim mu nalagaše pod kazan izobćenja, da dade deseti dio svoga dohodka u državne svrhe i potrebe; drugim opet svojim pismom udieli isti papa obilato oproštenje svakomu, tko bi koju pomoć dao zagroženomu Klisu.[5]

---

[1] Iz zem. arkiva u „Arkivu“ III. 49.
[2] Gori navedeni list mletač. poslanika kod Sanuda VIII. 65.
[3] Katona XIX. 166. Pismo je kraljevo od 29. kolov.
[4] Sanudo VIII. 66.
[5] Katona XIX. 166. — Theiner, Slavor. Merid. I. 572.

Upoznavši se dovle sa zgodami naroda našega za prvih lieta kralja Ljudevita II. i napose točno promotrivši što je bivalo tečajem g. 1519, pristupljujem sada k velevažnoj viesti, koju nam spomenici ubilježiše na koncu rečene g. 1519.

Na 12. prosinca te godine dolazi u papinsku konzistoriju poslanik bana hrvatskoga Toma Niger, i tu u nazočnosti papinoj i pred sabranimi stožernici i poklisari njekih kršćanskih vladara povieda o velikih nevoljah naroda hrvatskoga, koje on podnosi od Turaka na najveće ruglo svega kršćanstva i imena Isusova. Razloživši banov poklisar plačnim glasom svu žalost naroda svoga, veli zatim, da Hrvati za svu svoju nevolju najviše krive Ljudevita kralja i njegove Ugre, jer da su oni s Turčinom primirje učinili, nespomenuvši u njem napose hrvatske kraljevine, te da su tim Hrvate izdali. To pako tako razjari Hrvate — veli dalje poklisar, — i u toliko ih zdvojenje baci, da su očitovali svomu banu: da ako im nebude pomoći od kralja Ljudevita, ili od sv. stolice, ili od drugoga kojega kršćanskoga vladara, da će se odreći poslušnosti ne samo prama kralju svomu nego i prama sv. stolici, te da će se s Turčinom tako načiniti, da mu plaćaju danke i da mu slobodno bude preko njihove zemlje zalaziti u druge kršćanske kraljevine. Kako su to banu očitovali, tako isto sada to izjavljuju pred sv. zborom. — Čuvši sv. otac takove rieči, pak budući o tom upućen, da je Hrvatska i Dalmacija najjači štit i najtvrdji bedem svega kršćanstva, izjavi odmah, da će pozvati kralja Ljudevita, da ili sâm pruži dovoljnu obranu onim kraljevinam, ili da dopusti, da stupe pod obranu i zaštitu drugoga kojega kršćanskoga vladara ili pako sv. stolice; ujedno pako odredi papa, da se sastavi pismo na poljskoga kralja Sigismunda i u tom pismu da se pozove taj kralj, da on kao stric mladoga Ljudevita i kao odredjeni mu po volji svoga brata tutor pomisli za vremena na način, kako da bude Hrvatom pomoženo, ako Ljudevit nebude i nadalje kadar da ih sâm štiti. Napokon obeća papa od svoje strane i opet svaku pomoć i podporu.[1]

[1] Za opisano poslanstvo Tome Nigra imademo dva poglavita izvora. Prvo je ona viest o tom, koju je već Krčelić uzeo u svoje Notitiae (p. 314), a poslje Kukuljević odatle u „Jura" (I. 272). Budući ona od velike važnosti, postarao sam se, kao što sam već drugdje rekao, da ju naš vriedni u Rimu boraveći zemljak u izvoru u ondašnjih arkivih potraži. On ju je zbilja našao onako, kako ju mi imamo, i to

Tako kazuju naši izvori. Način moga postupanja i pripoviedanja rešava me dužnosti, da ja sada od svoje strane k tomu mnogo dodajem; nu njeke primjetbe moram ipak učiniti.

U glavnoj nam se stvari toliko kaže: da su do skrajnjega zdvojenja bili dotjerani i oni medju Hrvati, koji inače nisu bivali malodušni, nego su srčano odbijali dušmanske navale. Nevideći načina, kako da si nadalje pomognu navadnimi sredstvi, hvataju se sada izvanrednoga sredstva, koje je imalo potresti svietom, koji je njim za ledji prilično spokojno živio, dok su oni bili kadri dušmanina suzbijati. Sada, gdje su im već bile sile iznemogle s neprestane borbe s mnogo jačim neprijateljem, vele oni: s Turčinom ćemo se načiniti i neka mu bude prosto preko naše zemlje na vas udarati, koji ste zapustili nas u našoj junačkoj borbi!

Nu jadikujući oni nad zapuštenošću svojom bacaju strašnu osvadu na kralja Ljudevita i na Ugre; biede ih, da su Hrvatsku izpustili utanačujući uvjete primirja sa Selimom. Da su Hrvati bili

---

„in Actis Consistorii in Archivio Vaticano.“ — Drugim mi je izvorom pismo pape Lava X. poljskomu kralju Sigismundu, koje je prvi priobćio Raynald, a poslje iz njega Pray (Annal. V. 24). Nu to pismo već u Raynalda neima datuma, nego se svršuje riečju: Dat. &c.; ali buduć da je ono uvršteno u Raynalda medju druga pisma i zgode g. 1516, zato se je uzimalo, da zbilja i spada u rečenu godinu. Medjutim to isto pismo dolazi u Raynaldovu djelu još na jednom mjestu, naime p. 313 a pri g. 1520; nu ni tu neima datuma. Raynald je ubilježio, odakle je uzeo to naše pismo: veli naime, da se ono nalazi medju regesti pape Lava X. To imajući, umolili smo odavle u Rimu boravećega prijatelja, da iztraži stvar pri samu izvoru; nu na našu žalost odgovorilo nam se je odatle: da se u izvorniku nemože datum pročitati i da se mjesto njega vidi samo njekakov žut trag. Medjutim, premda se tim putem nije mogla dobiti podpuna izvjestnost, usudjujem se ja ipak tvrditi: da ovo naše pismo neide u g. 1516, nego da je pisano ili zadnjih dana g. 1519 ili pako početkom g. 1520. Prvi mi je za to razlog: što je sav njegov sadržaj takov, da ga moraš metnuti u savez s poslanstvom Tome Nigra, koje je obavljeno mjeseca prosinca 1519. Drugi mi je razlog to: što pisma Lava X., koja su pisana g. 1516, imadu svoje posebne regeste, a našega pisma, kao što nas uvjerava prijatelj u Rimu, tu neima, već se ono nalazi uz ona pisma istoga pape, koja su pisana g. 1520, a naročito sliedi za onim pismom, koje je dano Sigismundu kralju XV. Julij MDXX (u Raynalda p. 311). Treći napokon razlog kaže mi toliko, da je list, o kojem govorim, svakako pisan barem na prvom početku g. 1520 i ne kašnje; a to izvodim odatle, što se u njem Niger nezove bisku-

u tom krivo upućeni, to nam kaže sama izprava o sklopljenom primirju, kojoj smo glavni sadržaj već prije vidjeli, te smo našli, da je u njoj naročito spomenuta Dalmacija, Hrvatska i Slavonija. U ostalom možemo si lahko pomisliti, kako je nastala u narodu ona kriva i nepravedna misao. Znalo se je u obće, da je kralj s Turčinom primirje utanačio; nu buduć da s jedne strane nisu bili potanje poznati uvjeti toga primirja, a s druge strane usljed njega nije nastupila u Hrvatskoj nikakova promjena, nego su Turci na nju navaljivali kao i prije: to su mogli ljudi pasti na tu misao, da ih je sada od blagodatih mira izključila ona vlada, koja im je i odprije tako slabe pomoći pružati mogla, — i tim lašnje su se mogli uplesti u tu bludnju, što su se sjećali, kako je već za kralja Vladislava Hrvatska jednom bila izpuštena u listini o miru, premda ne njegovom krivnjom, nego krivnjom turskom, koja je zatim upravo njegovim nastojanjem izpravljena bila.[1]

---

pom, što bi bio papa sjegurno učinio, da je list sastavljan, kada je Niger već bio imenovan skradinskim biskupom. On je pako tu biskupiju dobio, kako Farlati veli (IV. 27), „Anno 1519 exeunte“, — a te se Farlatove rieči viešću u Sanudu (VIII. 67 i 69) na toliko potvrdjuju, da se mora uzeti, da je Niger biskupom imenovan bar na prvom početku g. 1520. — Na tih dakle razlozih osnivam ja svoje mnienje o vremenu, kada je pisano naše pismo. Ja mislim, da je Lav X. scienio, da je nuždno, da se čim prije pozove Sigismund, da se postara za kraljevine Ljudevitove; te je zato i naše pismo sastavljeno skoro nakon one konzistorije, u kojoj je slušan Toma Niger. — Još mi je jedno primietiti. Jedan moj mladi prijatelj reče: da li ona žuta pruga na mjestu datuma nekaže, da je datum bio u papinskoj kancelariji izbrisan, — što bi opet značilo, da pismo nije bilo onomu odpravljeno, komu je namienjeno. Ja ću lahko vjerovati, da je tomu tako, i to tim lašnje, što se u pismu veli, da papa šalje k Sigismundu Nigra, koji će mu sve točnije razložiti: a nikako nemogu naći, da je Niger i zbilja u Poljsku išao, dapače odmah će nam se na drugom mjestu pokazati, da se je on iz Rima na sasvim drugu stranu uputio. To medjutim u našoj stvari ništa neodlučuje: jer i neodpravljeno pismo potvrdjuje ono, što sam u textu kazao. — Napokon budi još dodano, da se kratka viest o Tominu poslanstvu nalazi i u Sanudu (VIII. 67 i 69).

[1] V. Književnik II. 76. — U našoj je historiji dosele u obće uzimano, da je Hrvatska zbilja bila izključena iz primirja. Zanimivo je, kako si je taj pojav tumačio Krčelić, koji inače nevojuje žestoko za samostalnost Hrvatske. On veli (Notit. 314): Cum porro tam Croatae sese Regnum ab Hungaria distinctum ab olim habuerint, quam et Hungari Croatiam, Turcae quoque induciis illis (koje su po njegovu mnienju

Toliko primietivši ob izjavi, što ju je učinio Toma Niger u imenu Hrvatâ pred papom Lavom, nastavljam dalje svoje pripoviedanje, koje se već kloni prama koncu djelovanja bana Berislavića.

Njegov poslanik Toma Niger, koga je papa skoro poslje pripoviedane zgode na njegovu preporuku skradinskim biskupom učinio, uputi se nakon obavljena rimskoga poslanstva k caru Karlu V., da i u njega potraži pomoći.[1]

Dok je on u dalekom svietu radio za svoje sunarodnike, medjutim stradahu oni kao i prije. Poljski kralj, u koga se je i papa mnogo uzdao i komu su, kao što je već rečeno, doglavnici Ljudevitovi namjeravali predati tutorsku vlast, nemogaše se obazirati na Ljudevitove kraljevine, budući da je sâm bio upleten pod konac god. 1519 u nove bojeve s njemačkimi vitezovi. Sama pako vlada kralja Ljudevita bijaše i sada stranom nečina, stranom nemoćna. Videći ona, da se po županijah slabo mari za zaključke posliednjih sabora, kojimi je odredjivano, da se čete u redu drže i porezi točno plaćaju, opominjaše plemstvo na svjestno izvršiyanje državnih zakona, podkrepljujući svoje opomene važnom primjetbom, da neprijatelj niti za primirja neprestaje navaljivati na državne medje.[2] Nu te opomene težko da su imale znatan uspjeh.

5.

Nedobivši Hrvati na taj način za sada još nikakove podpore iz daljega kršćanskoga svieta, a i od kralja bivši po svoj prilici kao obično slabo poduprti, mogoše ih Turci i dalje uznemirivati

sklopljene g. 1514) inclusos Croatas noluerint, proptereaque . . . bella cum Croatis continuaverint.

[1] Marnavić veli samo naprosto (p. 268), da je Berislavić poslao Nigra ka Karlu: da mu u njegovo ime čestita i da od njega potraži pomoći. Nu ako se uzme obzir na pismo cara Karla, što ga je, kao što ćemo vidjeti, kašnje pisao tim povodom papi Lavu X.; zatim ako se uvaže dvie u Sanudu sačuvane viesti (VIII. 67 i 69): tada si moramo o tom tako misliti, da se je Niger iz Rima uputio s papinskim preporučnim pismom ka Karlu, koga je kasno mogao naći, budući da se je Karlo istom 22. svibnja 1520 bio ukrcao, da iz Španjolske odplovi u Nizozemsku, kamo je napokon i došao, posjetivši uzput englezkoga kralja Henrika. Da li je pako Niger pohodio i francuzkoga kralja, o tom neznam ništa reći. U Sanudu govori jedna viest za to (p. 67), a druga se tomu protivi (p. 79).

[2] Pray Ep. I. 134.

bez znatnijih zaprieka; te nam tako naše viesti pokazuju Turke prvih mjeseci godine 1520 sad na ovom sad na onom kraju zemlje, kojoj svojim haranjem neizmierne štete čine, naročito pako harajući vladanje Frankapansko oko Modrušâ i Grobnika.[1] Medjutim o golemoj nevolji naroda nesvjedoči samo to tursko neprestano navaljivanje, nego i druga još važnija okolnost: što su naime i ona mjesta ostavljana bez dovoljne podpore, u koja je velik dio naroda polagao još jedinu svoju nadu. Mletčanin Ivan Moro, koji je u tih dnevih po nalogu svoje vlade Dalmaciju pregledao, daje nam za to više žalostnih podataka. Grad Knin mogao bi po njegovu mnienju svu Dalmaciju braniti; ali koja korist od njega i od njegovih bedema, kada mu nedadu dovoljno braniteljâ? Skradin mu je takodjer mnogo vriedan; nu kralj, gospodar toga grada, necieni ga kao što bi trebalo. Zato bi bilo dobro, da se taj grad njekako od kralja dobije, pak da ga zatim signorija oli valjano utvrdi, oli pako sasvim poruši. Kada je bio Moro u okolici Klisa grada, tu pristupiše k njemu ponajprije njeki od žitelja, a poslie i sâm knez kliski Dujam Žiličić po imenu, te se pustiše š njim u potajno dogovaranje, kako bi oni bili pripravni dati se pod zaštitu lava mletačkoga, budući da kralj zapušta njihov grad, koji je od tolike važnosti po svojem položaju, te ga upravo zato Turci već odavno traže dobiti u svoje šake.[2]

Što je sve činio u tih dnevih ban Berislavić za ublaženje nevoljâ svoga naroda, o tom nam neumiju pripoviedati naši izvori; nu na drugoj strani kazuju nam, kakov je bio uspjeh daljemu poslanstu banova poslanika, biskupa Tome Nigra.

Toma se bješe uputio, kao što je rečeno, s papinim preporučnim pismom k caru Karlu V. Karlo mu dade ono za što ga je molio, — valjda nješto novca, i na odlazku mu uruči pismo, koje je imao predati Lavu X. U tom pismu žali Karlo, što se nije za vremena Hrvatom pomoć pružila, te su tako oni, „ako ćemo pravo reći, više po nemari kršćanâ u zdvojenje dotjerani nego li silom neprijateljskom satrti.“ Medjutim, veli dalje, još im se može pomoći, ako se samo nebude oklievalo. Zatim hvali papi, što se je uviek starao za Hrvate, te obećaje, da će i on tako činiti. Napokon moli, da Berislaviću bude udieljeno ono odlikovanje,

---

[1] U Sanudu VIII. 77—79.

[2] Izviešće Ivana Mora. Ima ga S. Ljubić u priepisu, koji sam i ja po njegovoj dobroti upotriebio.

koje je već car Maximilijan tražio. „Ako se nas dva ikoliko staramo za obću stvar, scienimo, da je shodno, da se to svim pokaže a osobito Hrvatom; i ako želimo, da se bolje nade probude u nastojanje oko propadajuće vjere, prigrlimo biskupa vesprimskoga, od toliko godina za stvar kršćansku tako zaslužna, da novim dostojanstvom odlikovan svojim bude uzoritiji a dušmanom strahovitiji.“ Odlikovanje, koje bude njemu dano, imat će svoju važnost za sve kršćanstvo; a on ga je zaslužio, buduć da već toliko godinâ boj bije za vjeru („Ut Vesprimiensis longo tandem postliminio jamjam galeratus incedat, qui per septennium continuum pro fide et religione galeatus incessit“).[1]

Karlo upravi jedno pismo i na mletačku republiku, u kojem ju je izvješćivao, što je sâm učinio za Hrvate, te je i nju pozivao, da tako isto bude na pomoć susjedom svojim.[2]

Nu još više važnosti imade za nas treće carevo pismo, ono naime, koje je bio namienio upravo banu Berislaviću; a ja mu dajem toliku važnost zato, što u njem prvi vladar tadanjega kršćanskoga svieta tako ocjenjuje i slavi vrlinu i zasluge našega bana, da se to već nemože učiniti odličnijim načinom. Ono, što smo već prije dobro znali o tvojoj kriepostì, tako piše Karlo, postade nam još jasnije i sjajnije toli iz pisma papina, koli iz govora častnoga skradinskoga biskupa: te zato u tebe jedinoga toliko nade položismo, da se uzdamo, da ništa inoga neće tako zaustaviti propast hrvatskih stvari kao pomoć tvoje bogoljubnosti. Isti će ti skradinski biskup kazati, kako smo mi voljni Hrvatom pomoći i tebi pribaviti za tvoje izvrstne zasluge novo odlikovanje. Zato, buduć da i mi i papa s najvećom pripravnošću ono pružamo, što za sada možemo, opominjemo te i molimo što više možemo: da, kao što si dosada činio s najvećom slavom, tako i nadalje braniš stvar kršćansku, i da, uzdajući se u Boga, za kojega vjeru radiš, nikako nezdvojiš, te da narod još za malo danâ uzdržiš u vjeri i pokornosti. Vele će nam goditi, ako nam budeš često doglasivao, kako ti stvari napreduju, i ako se budeš nada sve za to starao, da narod doznade, da mi ništa toliko neželimo, koliko da pomognemo obćoj stvari, te da smo samo zato s tolikom brzinom iz Španije preplovili u Belgiju i odatle se sada uputili u Njemačku.

---

[1] Marnavić 269.
[2] Sanudo VIII. 84.

Nekloni duhom, te znaj, da se od tebe već pod dužnost zahtieva ona kriepost, s koje si već tako dugo slavljen.[1]

Ali to pismo, pisano u Bruselju 23. lipnja 1520, nedospje u ruke onomu, komu je bilo namienjeno; kada je ono pisano, već počivaše ban Berislavić u hladnom grobu.

Turci bjehu provalili mjeseca svibnja u krbavske strane, kojim su i odprije toliko puta dodijavali. Čuvši ban za njihovo haranje, nemogaše pregorjeti da nepriskoči na pomoć svojim nesretnim sunarodnikom. Skupivši na brzo malu četu odabranih svojih vitezova, uputi se on na onu stranu, gdje je dušmanin narod derao i u sužnje vezao. Skoro stigne neprijatelja, i u ravni, kojom teče mala rieka Korjenica, pobije se š njim na 20. svibnja. Naši vitezovi, od izkusnoga vojvode vješto u bojni red stavljeni, srčano udare na neprijatelja. Turčin smiono dočeka njihov naval; nu oni tako žestoko udaraju, da mu već nije druge nego mora uzmicati. Turci bježe, a naši ih gone; a kako je sva četa pošla za Turčinom u potjeru, i ban ju sliedi sa svojom malom pratnjom, da svoje ravna i da bude svjedok konačne dobiti. Dok on tako za svojom četom napried jaše, bane nješto Turadi iz zasiedâ, gdje su se bili sklonili oli da se spase, oli da na plien vrebaju; oni provale i udare na bana i na njegovu malu pratnju. Ban se dosjeti jadu; i videći, da se radi o životu, napregne sve svoje sile, bije se i odvraća od sebe udarce neprijateljâ, koji mu se sve bliže primiču i sa svih ga strana napadaju; — on se bori junački, ali napokon ga svladaju dušmani množtvom svojim. Njeki od viernih banovih drugova poteku onamo, gdje se je on borio za slatki život; nu već bijaše prekasno, te oni nemogoše ino učiniti van što su dobili u svoje ruke mrtvo banovo tielo.

Na glas o žalostnoj zgodi sleti se nješto obližnjega plemstva i drugoga naroda, te odnesu mrtvo banovo tielo u Bihać, odakle je zatim bilo s častnim sprovodom a po nastojanju Ivana Statileja, Berislavićeva biskupskoga namjestnika, u Vesprim odpraćeno, da tu bude pokopano uz grobove ostalih vesprimskih biskupa.[2]

---

[1] Marnavić 271.

[2] O smrti Berislavićevoj nalazim osim Marnavićeva pripoviedanja ove viesti, na koje sam se morao obazreti. Mletački poslanik u Budimu Lorenzo Orio piše 27. svibnja u Mletke: „come quella Maiesta havendo intesa la morte dil rever. Episcopo Vesprimiense Bam dila Croatia,

Slavnim bojnim djelom bješe Berislavić započeo svoje banovanje, — na bojnom polju, koje i jest bilo prema okolnostim vremena glavnim poljem njegova djelovanja, i smrt ga nadje. Žalostna viest o njegovoj smrti potrese ne samo njegov narod, koji je u njem izgubio svoga prvoga branitelja i zaštitnika, nego i kralja Ljudevita, koji mu nije mogao lahko naći zamjenika, i prve kršćanske vladare, kojim je išto stalo do kršćanske stvari, koja nije imala po njihovu uvjerenju boljega zatočnika od Berislavića.[1]

---

qual nei zorni passati per la via di Veia se intese esser sta morto da Turchi (to su valjda rieči Sanudove, i znače, da se je tim putem čulo za banovu smrt u Mletcih), quella Maiesta si havea molto risentita et dubitava grandemente.“ (Sanudo VIII. 80.) — Kralj Ljudevit veli u listu svojem od 1. lipnja, da mora poslati u Hrvatsku nove bane „loco bani Regni nostri Croatiae, qui nuper ibidem in conflictu cum Turcis habito occubuit“ (Pray, Ep. I. 138). — Isti kralj Ljudevit piše u drugom pismu od 6. lipnja: „Eodem domino Petro Beryzlo, Episcopo et Bano, fortuna sibi nouercante per Infideles jnterempto“ (N. R. A. 648,16). — Dočim se iz svega toga samo vrieme opredjeljuje, daje nam sljedeći izvor već nješto više. U Diarii di Marcantonio Michiel (Mss. Cicogna Cod. 1022) čita se k 12. lipnju ovo: „Item si havea avuto, che in la Crovatia et in quelli confini li Turchi havevano rotto il Ban de Ongaria Cap[o] della Crovatia et ammazzatolo, et dicevasi, che l'havevano assassinato, che dapoi fatta la triegua et affidatolo lo assaltarono.“ — K suvremenikom uzimam još i Tomašića (Rkp.), koji veli (u nevaljalom priepisu, koji sam imao u ruci) „Anno Domini 1519 Turci occiderunt banum Coruatie Petrum episcopum circa Bihach in monte diauli, ibique per eos caput eius abscissum est et nutu dei per quendam civem Bihciensem Medosich Paulum nomine est restaurata et portata cum corpore in Bihach.“ — Thurnschwambovu bezstidnu klevetu (Engel, Gesch. des ung. R. und sein. Nebenl. I. 198) odbio je već s dostojnim preziranjem Pray (Hist. II. 588 i Priorat. Aur. 89). — Napokon obazirem se još na Istvánfija glede mjesta i načina, i na Róku (Vita Vesprim. Praesulum 304) glede prienosa u Vesprim. — Marnavićevo pripoviedanje imade mnogo pojedinosti, koje su mi se činile tako sumnjive i nevjerovane, da ih na samu njegovu rieč nikako nisam mogao prigrliti; druge su opet čisto nemoguće, te se moraju zahititi. Ja sam se radje zadovoljio onim, što je izvjestno ili barem istini sasvim prilično, a dalja će nauka pokazati, da li se dade opravdati još koji od onih momenata, koji daju Marnavićevu pripoviedanju toliko zanimivosti.

[1] Za Ljudevita v. navedeno mjesto iz pisma Lorenza Oria; glede drugih vladara, naročito glede pape Lava i cara Karla nije nam upravo nuždno naročito uvjeravanje Marnavićevo.

Velike njegove zasluge priznavahu dostojnim načinom svi njegovi pravedni suvremenici; ime mu spominjahu sa slavom kašnja pokoljenja i spominjat će uviek, jerbo je sav njegov život jedan uzor vrline i krieposti.[1]

---

[1] Marnavić je o tom više ubilježio u svojem životopisu. Od suvremenoga pjesnika Jurja Vernera navodi on ove stihove u slavu Berislavićevu:

Quod divus caesar, quod summus in urbe sacerdos
Iudicium de te, Petre Berisle, facit:
Si quis forte putet precibus, pretiove redemptum,
Invidus, aut meriti est nescius ille tui.

Zatim navodi on na koncu svoga spisa i napis, za koji veli da je stavljen nad grobom Berislavićevim u Vesprimu. Ja sam nastojao, da o toj stvari budem izviešćen, tim više što su mi se njeke sumnje pokazivale; nu nedobivši što sam tražio, stavljam sâm napis, kako ga daje Marnavić:

Petro Beriszlo Aerarii
Regii Praefecto, Dalmatiae, Croatiae et Bosznae Bano, Optimo Praesuli ac Optimo Imperatori Amor Subditorum
Sta Sinodo .... Ann .... M ..

Potonji car i kralj Maximilijan II., dajući g. 1569 jednu povelju Antunu Vrančiću i u njoj nabrajajući njegove velike zasluge, spominje i našega bana te daje veliku slavu njegovu imenu (Monum. Hung. hist. Script. VI. 360). Marnavić imade one iste rieči, koje se nalaze u Maximilijanovu pismu, samo što veli, da je to pismo dao kralj Ferdinand a ne Maximilijan, i što još njekoliko rieči dodaje. — Osobitu pako cienu dajem riečim Antuna Vrančića, kojimi je on u kratko označio veliku važnost svoga glasovitoga rodjaka, bana Berislavića. U jednom od svojih manjih spisa, u kojem pripovieda, kako je Biograd pao, ovako on spominje našega bana: „Insequuta postea mors regis Wladislavi, data est velut per manus optimatibus exercendorum odiorum invicem licentia, paucoque interjecto tempore Petrus quoque Berislavus, orae maritimae banus, quo solo per id tempus Turcam a spe potiundi Belgrado frenari atque arceri posse constabat, non amplius quam VIII mensibus ante ammissionem ipsius Belgradi mortem obit (Ib. II. 10).

Da je naš narod u svojih pjesmah slavio uspomenu svoga junačkoga bana, o tom neće nitko podvojiti; nu dosad se još nije, koliko ja znadem, u trag došlo nijednoj takovoj narodnoj pjesmi. — Toldy veli u svojem djelu: A magyar nemzeti irodalom története II. 100, da je njeki Szabadkai Mihály g. 1515 izpjevao magjarsku pjesmu u slavu bana Berislavića.

6.

U dobi, kao što je doba bana Berislavića, nemožeš niti očekivati u poviesti naroda svoga drugih kakovih znatnijih znakova života osim onih, koji pokazuju najveće napore za uzdržanje narodnoga bića i prve duhovne svetinje. Nu tim nehtjedoh ipak reći, da sam ja, pripoviedajuć o djelih bana Berislavića već sve izcrpio, što nam pruža poviest njegova vremena; ostaju dapače još različita pitanja, spadajuća stranom na nutarnje državno ustrojstvo i na socijalne odnošaje, stranom na odnošaje naših kraljevina prama kruni i kraljevini ugarskoj, kojih se nisam niti dotaknuo. Nu tomu niti nije ovdje shodno mjesto; ono će se naći istom u daljem tečaju poviesti dobe kralja Ljudevita II. Njeke su samo stvari, o kojih već ovdje progovoriti i mogu i moram: da nam se slika toga vremena barem s njekih strana što punijom prikaže.

Živa nabožna ćut jest prvom značajnom biljegom toga vremena, te se ona i tim izražava, što se još uviek mnogo drži i do crkvenih zakona. Zato mogaše moliti Ivan Račić, vojnik Berislavićev, papinsku stolicu, da mu bude dopušteno u postu mliečna jela uživati. Na Berislavićevu oružanu družbu ponapose djelovaše bez dvojbe i u tom pogledu njegov primjer: jerbo on, premda inače skoro bez prestanka zaokupljen bojnimi poslovi, nije zaboravljao niti na svoje biskupske i druge nabožne dužnosti i potrebe, — te je tako za korist svojih biskupljana dao držati biskupijsku synodu po svojem namjestniku Ivanu Statileju, a za svoje je duhovne potrebe izprosio od pape povlasticu, da može k sebi uzeti tri do četiri redovnika kojegagod reda.[1] — Motreći duhovne i crkvene stvari, dolaze mi još u pamet rieči kralja Ljudevita, napisane onom prigodom, kada je tražio od pape Lava za bosanskoga biskupa i svoga tajnika Mihaila Kesserew po imenu biskupa suffragana, — i to Benedikta kanonika i lektora bačkoga: tu veli naime kralj, da je papi i onako poznato: „reliquias Episcopatus Ecclesie Boznensis in ipsis Thurcorum faucibus esse sitas.“

Dočim je tako Turčin, kao što vele navedene rieči, sve više polja otimao kršćanstvu, zadavaše njemu s druge strane i to vrieme ljutih rana strast ljudska, koja nije dopuštala, da njegova uzvišena načela proniknu u životu sve odnošaje. Sebičnost i pohlepa pore-

[1] Theiner, Slavor. Merid. I. 567. — Róka l. c. — Theiner Monum. Hung. II. 623.

mećivaše sve više i onako neuredjene državne stvari; i upravo zato, što je državna vlast bila nemoćna, mogaše bezzakonje nalaziti tim prostranije polje. Naši nam izvori i to vrieme mnogo pripoviedaju o nasilju i o štetah, što se čine na različitih stranah: kako n. p. kapitani Jurja Brandenburžkoga u Medvedgradu, Rakovcu i Lukavcu Petar Pan, pak zatim Sigismund Frodnohar de Bednyazenthpether, razne štete čine na imanjih biskupa zagrebačkoga; ili kako na ta ista imanja navaljuju ljudi Emerika Perénya, palatina, a na dobra topuske opatije Barbara Blagajka, udova Antunova; dapače na isti se kaptol zagrebački na sudu tužba diže, da su njegovi officijali iliti špani u Sisku goleme štete učinili biskupu zagrebačkomu u njegovu „Hrastovečkom lugu." [1] — Sve te nevolje, kao što sam malo prije rekao, tim više preotimahu mah, čim je bila slabija vlast državna; a kako se je o njoj mislilo i koliko je ona vriedila, to smo već vidjeli u prijašnjoj poviesti, i ovdje neka budu povrh svega rečenoga još samo navedene rieči njekoga Jurja Herkovića, za koga javlja zagrebački kaptol, kako je jednom prigodom rekao „subsanando, quemlibet, qui vult, leui precio posse habere literas Regie Maiestatis Preceptorias." [2] — Takovo doba nebijaše naravno nikomu prijatnije nego pojedinim silnim velmožam, koji su mogli po volji bremena nalagati svojim podložnikom i povrh toga još i o tom raditi, da si podložnicî učine i one, koji su bili nadareni od davnih vremena raznimi slobodami i povlasticami, ali nisu imali toliko moći, da si sve to sačuvaju i obrane. U tom je pogledu vele zanimiva za poviest ovoga vremena razpra medju Jurjem Brandenburžkim i plemići zagrebačkoga polja oliti Turopoljci. Dobro bijaše poznato tim plemićem, kakove su povlastice dobili njihovi otci od davnih kraljeva, te se zato opirahu raznim dužnostim i dankom, koje su od njih zahtievali gospodari Medvedgrada i Lukavca. Sada se o tom povede iztraga na zapovied kralja Ljudevita (g. 1517). Različiti rotjeni svjedoci izrekoše mnogo toga, što je bilo po plemiće veoma nepovoljno. Po njihovu kazivanju bijahu ti plemići već od vremenâ Ivana Thuza

---

[1] Kako sam u textu samo njeke podatke spomenuo, tako i ovdje upućujem samo na njeke izvore. Glede Brandenburžkoga: arkiv zagreb. nadbiskup. Jurid. 130, 2; 143, 2; 147, 2; 151 2; 157, 2. Glede Perénya: ib. 138, 2; 144, 2. Glede Blagajke: ib. 159, 2. Glede Kaptola: ib. 156, 2.

[2] Zem. arkiv. N. R. A. 337, 18.

i Beatrice Korvinke smatrani kao podložnici grada Medvedgrada i Lukavca, i zato ih i nazivahu „Jobagiones“ iliti „gradw Kmethye.“ Kao takovi bijahu dužni grad popravljati i u njem straže držati; zatim im bijaše dužnost, da gospodaru svojemu daju svake godine stanoviti danak, koji se zove „exercituales“ (pecuniae), a hrvatski „Banschyna“, — i to zato, kao što veli jedan svjedok, jer nisu morali ići u boj (to će reći: svaki njih glavom), nego je samo njihov gospodar imao tu dužnost; nadalje davahu još u grad i oni i njihovi podložnici deseto od svinjâ, a prigodom desetinjanja morahu kastelana na stan primati. Jedan se medju svjedoci nadje, koji je dapače rekao: da plemići „moraju služiti svim onim, što zapoviedi gospodar i kastelan“; nu premda je to pretjerano, to se svakako razabire i iz onoga, što su izrekli ostali svjedoci, da su povlastice plemićâ bile bitno povriedjene i okrnjene, te su oni zbilja bili učinjeni njekom vrsti podložnikâ. Ali kao što je povedena iztraga pokazala, kakove su bile dužnosti upitnih plemića, tako se isto njom i to dokaza, da su oni bili privedeni u takovo stanje podložnosti samo na silu („quod per vim fuissent occupati“).[1] Bivši povedena iztraga završena, dobiše plemići povoljno po se riešenje ponajprije od bana, a zatim i od kralja Ljudevita, tako da su ne samo imali biti prosti od svake službe i daće, nego da im je imao biti takodjer povraćen njihov grad i sav posjed.[2] Medjutim lahko bijaše jošte dobiti dobru odluku, ali koja korist od toga, kada odluka nije izvedena? Turopoljci dodjoše u istinu do svoga prava istom za banovanja Nikole Zrinjskoga.

Buduć da državna vlast nije bila kadra davati dovoljne zaštite proti samovolji i sili, a s druge je strane pritiskala težkimi bremeni one, koji su joj bili podložni: zato je svatko rado tražio zaštitu i polašticu u svojem iznimnom stanju, u svojih povlasticah i imunitetih. Imamo više povelja Ljudevitovih ovoga vremena, kojimi potvrdjuje razne povlastice svojih predšastnika, usljed kojih se n. p. predijali zagrebačke biskupije izuzimlju izpod vlasti županijske i oslobadjaju od raznih zemaljskih tereta.

---

[1] U „Životu Nikole Zrinjskoga“ naveo sam njekoliko izprava, koje se tiču pravde Turopoljaca s gospodari grada Lukavca. Za podpunije razbistrenje stvari dodajem i sada listinu, iz koje sam gori navedeno crpio.

[2] Za to riešenje znadem samo iz listine, koju sam priobćio u gori navedenom životopisu (XXVII).

Na koncu ovih redaka, u kojih sam se nješto malo obazrio na njeke nutarnje odnošaje naše domovine za Berislavićeva banovanja, budi jošte spomenuto, kako su njemu i stališem po više puta dolazili kraljevski nalozi, da se obdržaju u zakonu i običaju odredjeni sudovi,[1] — na kojih su, kako nam o tom svjedoče sačuvani spomenici, glavnim predmetom bivala pitanja imovinska, a zatim nasilje.

Prilozi.

1.

1517. 14. lipnja. U Zrinju.

Venerabiles ac honorabiles domini, fratres in Christo nobis dilectj, Salutem. Concluserunt hic coram nobis Magnifici domini Nicolaus de Zryn et Franciscus Beryzlo de dobor Comites, vt ipsi iuxta voluntatem Regie Maiestatis, domini nostrj graciosissimi, pro tutela et commodo huius miserrime patrie in omnibus locis, vbj necessarium videbitur, custodias siue Ztrasas teneant; ad quas tenendas vterque eorum de singula porta Bonorum suorum singulos tres denarios contribuere et extradare

[1] Kukuljević: Jura I. 268—271.

Onim za volju, koje zanimaju i manje važne pojedinosti, ubilježit ću ovdje njekoliko takovih stvari, tičućih se bana Berislavića ili njegova vremena.

Buduć da tako malo znamo o rodbini Berislavićevoj, neće biti suvišno, da spomenem njegovo pismo (g. 1519), u kojem Nikolu de Zemche zove „affinis et familiaris noster"; pak buduć da je to pismo pisano njegovom rukom, zato ga prilažem u dodatku. — Obće je poznato, da je glasoviti Antun Vrančić u rodu bio s našim banom. Poznati Petar Petrović i Jure Utješinić vele u svojih preporučnih pismih, danih Vrančiću g. 1549, da je on „nepos" i Petra Berislavića i Ivana Statileja (Monum. Hung. hist. Script. II. 349, 351), a kralj Maximilijan zove tu dvojicu „avunculi" Vrančićevimi (Ib. VI. 360).

Za Berislavićeva banovanja nalazim kao podbane Baltazara Baćana i Baltazara Alapića do god. 1518; nu već te iste godine dolaze druga dva podbana, naime Nikola Dersfy de Zerdahel i Emerik Bradach de Lodomerez (Ark. zagreb nadbiskup. Jurid. 147, 2).

Prabilježnikom je u listinah meni poznatih već god. 1516 Stjepan Henczelffy de Pethrowcz (Jura I. 269. Ark. zagreb. biskup. Jurid. 139, 2). God. 1514 spominje se Franciscus de Marocha već kao pokojni.

Kao viceprotonotara spominju listine od g. 1516 do 1518 Petra Vratišu od Vratišinca, te su zato i mnoga banova pisma datirana: „in Wrathysyncz." G. 1519 izdaje se više banskih pisama „in Gregoryancz."

sese obtulit. Ad quod nos quoque quinquaginta florenos dare polliciti sumus. Quum itaque speciale mandatum sit Maiestatis Regie, vt et fraternitates vestre de Bonis eorum citra Zauum habitis huiusmodi tres denarios ad tam pernecessariam rem exoluant, hortamur et requirimus easdem, et nichilominus in persona (re)gie Maiestatis Eis committimus: vt iuxta limitacionem ipsorum dominorum Comitum, cum fraternitatibus vestris in simul conuenienciuın, concorditer fiendam, atque speciale mandatum, vt prefertur, ipsius Maiestatis Regie, illos tres denarios de singula porta Bonorum suorum ad ipsas Zthrasas eque ipsi domini comites extradare et exoluere debeatis. Quod si fraternitates vestre facere noluerint, certe sint, quod nos iuxta mandatum sue Maiestatis Eas damnificabimus: Nolumus enim, quo hec miserrima patria ex incuria et negligencia sic male pereat. Secus igitur, quantum damnum euitare velint, non faciant. Nam contribuentur eciam ex pertinencijs hrazthowycza huiusmodi pecunie, nec sole fraternitates vestre erunt, que id faciant. Ex Zrynio die dominico inter octauas sacratissimi Corporis Christi Anno dominj 1517.

Petrus Episcopus Ecclesie
Wesprimiensis et Banus etc.

S vana: Venerabilibus ac honorabilibus dominis de Capitulo Ecclesie Zagrabiensis, Fratribus in Christo nobis dilectis.

Pečat pritisnut.

Izvornik na papiru u arkivu zagreb. kaptola fasc. 95. Nr. 62.

2.

1517. mjeseca srpnja. U Zagrebu.

(Izvadak.)

„Serenissimo Principi et domino domino Lodouico . . . Regi . . . Capitulum Ecclesie zagrabiensis . . .“ Kaptol veli, da je dobio ova dva kraljeva pisma.

„Lodouicus . . . Capitulo Ecclesie zagrabiensis . . . Mandamus fidelitati vestre . . ., quatinus statim visis presentibus alias literas nostras preceptorias pro Illustri domino Georgio Marchione Brandemburgensi, affine et consanguineo nostro charissimo, vniuersis Nobilibus predialibus in Campo Zagrabiensi commorantibus ac ad Castrum eiusdem domini Marchionis Medwewar et Lwkawecz pertinentibus sonantes et directas, ac cum presentibus vobis exhibendas, Eisdem Nobilibus per vestrum testimonium fidedignum exhiberi et presentari faciatis, et quicquid ijdem ad contenta earundem dixerint vel fecerint, Id Maiestati nostre . . . perscribatis. Datum Bude feria secunda proxima post festum Sanctissime Trinitatis Anno Domini Millesimo Quingentesimo septimo decimo.“

Kaptol je usljed toga poslao „Johannem de Iwanych, prebendarium chori“; taj pako, svršivši svoj posao, ovako je kaptol izviestio: „Quomodo ipse jmprimis feria sexta proxima post festum Beate Margarethe virginis et martiris proxime preteritum in Ciuitate Montisgrecensi, Tandem die dominico proximo post festum Marie Magdalene similiter proxime prete-

ritum in possessione sew villa odra vocata, postea die dominico proximo post pretactum festum Marie Magdalene in possessione Glawnycza Nobilibus et Ciuibus infra scriptis insimul conuocatis, congregatis et existentibus ipsas literas Serenitatis vestre exhibuisset et presentasset. Quibus quidem literis Serenitatis vestre per ipsos Nobiles et Ciues debita cum reuerencia receptis, ad fidem eorum deo debitam fidelitatemque Serenitati vestre et Sacro eiusdem Regio diademati obseruandam, tacto dominice crucis signo prestandam, qualis ipsis et vnicuique eorum constaret super eo: Vtrum Nobiles in Campo Zagrabiensi et pertinencijs dictorum Castrorum commorantes semper et ab antiquo ad dicta Castra more prediali pertinuissent et seruire astricti fuissent, possessoresque ipsorum Castrorum pro eorum dominis semper Recognouissent et illis debitam obedienciam prestitissent et prestare deberent, certitudo veritatis, — dixerunt, fassi sunt et attestati eo modo vt sequitur. Nobilis et circumspectus Gywan, Ciuis Montisgrecensis, juratus et examinatus, fassus et conscius est: Quod tempore Johannis Thwz ipsi prediales semper seruiuerunt ad castrum Medwe; et quod fuisset capitaneus Idem Gywan dictri Castri, tunc temporis ipse percepit de ipsis predialibus ex consuetudine ipsorum in festo sancti Georgij florenos octo et in festo sancti Michaelis simili modo florenos octo; de Jobagionibus eorundem predialium decimum porcum ex consuetudine ipsorum, qui vero non habuisset decem, soluebat pec . . , ipsi vero supra nominati prediales nichil soluebant preter Id, quod fassus est. Nobilis et circumspectus Michael oprasnych, Ciuis eiusdem Ciuitatis . . . fassus et conscius est: Quod ipse a sexaginta annis scit eos seruire et pertinere ad Castrum prenominatum.“ Tako isto svjedoči više gradjanâ zagreb. („fassi et attestati sunt prout Gywan et Michael oprasnych“). „Nobilis petrus Imprych de Jampnycza . . fassus est: A septuaginta annis prediales Castri Medwe et Lwkawecz seruire et pertinere ad idem Castrum. Nobilis Georgius de Schythario, qui fuit Castellanus Castelli nominati Lwkawecz, . . fassus est: quod supra dicti prediales seruierunt ad castrum nominatum et soluerunt Exercituales domino ipsorum, quolibet anno ad festum sancti Georgij florenos quadraginta, et ad festum Beate Catherine florenos octo, et decimum porcum, qui autem ipsorum decem non habuisset, de singulis porcorum ipsorum soluebant Wiennenses quatuor, Et quod, quando decimauerunt porcos, habuerunt octo hospicia in districtu eorundem predialium, nam quando apud aliquem non fuisset hospitatus, ab Eodem Castellanus accepit florenum vnum. . . . Nobilis Michael Gywrgekowych de Maryncz fassus est: eosdem prediales seruire et soluere prouentus Banschyna vocatos; sed nescit, quantum. Nobilis Mathias de Mlaka fassus . . est: a viginti annis eos seruire et vnumquemque soluere ad festum Beati Georgij Wiennenses octuaginta, et ad festum sancte Catherine omnes et singulos soluere florenos octo . . . Nobilis Anthonius dobrych de Maryncz fassus est: Quod quicquid preceperunt Eisdem dominus et Castellanus ipsorum, jd debent seruire. Nobilis Nicolaus Gwrlych de Marynez fassus et conscius est, et eciam a patre suo audiuit: Quod omnes prediales predicti seruierunt et soluerunt ad festum Beate Catherine que dicitur Banschyna, florenos quinquaginta . . . Nobilis Stephanus czwethkowych . . fassus est: Quod

vnusquisque ipsorum a Sessione eorum seruiuit et tributum soluit, videlicet ad festum Beati Georgij Wiennenses octuaginta, et ad festum Beate Catherine omnes insimul soluerunt prouentus Banschyna vocatos florenos octo; licet decimam porcorum eciam soluerint, tamen coacti, quia non fuit in consuetudine ipsorum; Jobagiones vero dictorum predialium semper soluerunt decimam porcorum, Qui autem ipsorum non habuisset decem porcos, ab vnoquoque soluit wiennenses quattuor" . . . Zatim ih više isto tako svjedoči („fassi sunt Quemadmodum dictus Stephanus czwethkowych, in nullo discrepantes, Et quod isti omnes predicti prediales soluerunt superius dictam pecuniam in festo Georgij et in festo Beate Katherine pro Exercitualibus, quia ipsi soli non ambulauerunt ad prelium, sed dominus ipsorum"). „Nobilis Nicolaus de pezerio, Judlium Comitatus zagrabiensis, . . . meminit a tempore Regis Mathie, quod prediales ad Castrum Medwe et ad Lwkawecz semper seruierunt et vocati fuerunt Jabagiones ad predictum Castrum pertinentes; sed ignorat, cum quibus seruicijs. Nobilis Johannes de Boryzlowcz, filius Andree literati, . . . Idem fassus est et addidit, Eosdem per vim occupatos fuisse." . . . Zatim ih više svjedoči kao Nicolaus de pezerio. „Nobilis petrus literatus de Zelyna . . fassus est: quod tempore illo, quo gubernabat predictum Castrum Illustris quondam domina Beatrix, fuit Notarius eorundem predialium per ipsos electus; semper percepit ab eisdem ad festum sancti Georgij ab vnoquoque wiennenses octuaginta, et ad festum Beate Catherine ab omnibus vnanimiter florenos octo, que Banschyna vocatur; edificare Castellum et in eodem vigilare tenentur, et decimas porcorum soluere . . . Nobilis Lucas Santhych de Glawnycza sancta Trinitate dixit: quod a tempore Johannis Thwz audiuit et meminit, eosdem seruire et appellari Gradw Kmethye. Nobilis Stephanus gwzan de Mala gora fassus est Ittidem et addidit auditu, quod per vim fuissent occupati." . . Opet ih više kazuje kao Nicolaus de pezerio. „Cuius quidem Execucionis nostre, modo quo supra facte, seriem Vestre Serenitati presentibus fideliter duximus Rescribendam. Datum tercio die diei huiusmodi Execucionis Anno Domini Millesimo quingentesimo decimo septimo supra dicto.

Pečat pritisnut.

Izvornik na papiru u zemalj. arkivu: N. R. A. 1527, 37.

3.

1517. 5. studena. U Budimu.

Commissio propria domini Regis de consilio.

Ludovicus, dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc.

Egregij et Nobiles, fideles nobis dilecti. Quum nuper ad dietam festi Beati Michaelis Archangeli proxime preteriti huc Budam conuenissetis, per nos in eum finem conuocati, vt vna vobiscum ceterisque dominis prelatis et Regnicolis nostris de auertendis periculis, que confinibus huius Regni nostri omnibus vndique impendent, maxime autem Jayczensibus et Regni Croacie, que iam extrema propemodum pericula paciuntur, —

ac de futura quiete et tranquilitate saluteque omnium vestrum consuleremus, accidit vndecumque, vt dieta ipsa perturbaretur et rebus inceptis quidem, sed non perfectis dissolueretur; que res ingentem nobis molestiam attulit: ex hoc enim confiniorum pericula augmentata pocius quam auersa esse videntur; quo eciam factum est, vt victualia, que ad Jayczam expectabantur et que dudum antea imponi debebant, nec in hunc quidem diem sunt imposita, que mora euidentissimum, deus auertat, periculum Jaycze minatur. que omnia domini prelati et Barones et alij consiliarij nostri, qui nobiscum hic manserant, annimaduertentes, diw multumque nobiscum vna cogitauerunt, quo nam pacto predicta pericula Regni propulsari et publice saluti consuli possent; et (c)um vidissent, illos viginti denarios, qui nobis pro lucro camere debentur, ad omnes Regni necessitates, ad euitandum tot et tanta Regni pericula minime sufficere, deliberauerunt et vnanimi voto in hoc concordauerunt, vt offerrent de Bonis ipsorum octuaginta denarios ad predictos viginti, vt fieret vnus florenus, prout obtulerunt, non vestro quidem nomine, sed ex se ipsis tantummodo et de bonis ipsorum, magis volentes ac oblacione se ipsos ac bona sua grauare, quam confiniorum pericula conspicari. Ita autem obtulerunt, vt hic vnus florenus bis dicaretur: quinquaginti videlicet denarij ad festum Beati Nicolai Episcopi proxime venturum, alij vero quinquaginta ad festum Natiuitatis Beati Johannis Baptiste anni futuri, — Ita ut decem denarij in prima dicacione ad necessitates nostras et curie nostre, reliqui vero quadraginta denarij ad conseruacionem confiniorum exponerentur, et in secunda dicacione similiter fieret, — jd quod ex literis eorumdem dominorum, superinde ad vos et alios comitatus datis, intelligere poteritis. Quamobrem fidelitates vestras hortamur et requirimus atque eciam rogamus, vt huiusmodi necessitatibus atque periculis Regni, que sine vestro subsidio vitari non possunt, consideratis, velitis vos quoque ad hanc dominorum prelatorum ac Baronum aliorumque consiliariorum nostrorum oblacionem accedere, et permittere, vt huiusmodi vnus florenus in prenotatis terminis eciam in bonis vestris dicetur, — quemadmodum eciam alios comitatus, ad quos similiter scripsimus, id facturos non dubitamus. Prouidebimus autem, vt huiusmodi subsidium ad conseruacionem confiniorum fideliter exponatur. Ad primam itaque dicacionem nos homines nostros, presencium exhibitores, misimus, fidelitates vestras hortando, vt eos pro predicto festo Beati Nicolai Episcopi proxime venturo ad dicandum exmittere, et subsidium ipsum primum ad manus eorumdem administrare citissime debeatis, vt illo confinibus ipsis tempestiue prouidere et illa pro quiete et tranquilitate tocius Regni ac salute omnium vestrum conseruare possimus. Que omnia si vobis chara sunt, secus in premissis nulla racione faciatis, nam sine vestro subsidio confinia ipsa, que sunt clipei vestri, non possunt nec deffendi nec conseruari. Datum Bude in festo Beati Emerici ducis et confessoris Anno Domini Millesimo quingentesimo decimo septimo.

Iz vana: Egregijs et Nobilibus Vniversitati Nobilium Comitatus de Bodrog, fidelibus nobis dilectis.

Pečat pritisnut.

Izvornik na papiru u arkivu čazman. kaptola: B. Nr. 65. fasc. 4.

4.

1518. 27. prosinca. U Budimu.

Honorabiles domini et Amici nobis honorandi. Intelligimus Reverendissimum dominum Episcopum Wesprimiensem et Banum Regni Croacie habere quasdam Res istic apud vos impignoratas, quas Regia Maiestas, dominus noster graciosissimus, nobis redimere mandat. Rogamus itaque vos, velitis ipsas Res eidem domino Bano reddere. Credita autem et pecunias vestras de presenti subsidio istius Regni Sclauonie de Bonis vestris plene et integre retineatis. Pro qua re scripsimus et dicatori Eiusdem Regni, vt vos propter hoc vel bona vestra depredare sew quouis pacto turbare nequaquam audeat. Secus igitur in hoc non faciatis et presentes tandem pro vestra superinde reseruare poteritis Expedicione. Datum Bude In festo beati Johannis Apostoli et Ewangeliste, Anno Domini Milesimo quingentesimo decimo octauo.

Paulus de Warda
prepositus s. Sigismundi, Thezaurarius Regius.

paulus prepositus,
Thezaurarius Regie Maiestatis manu propria.

Iz vana: Honorabilibus dominis Capitularibus Ecclesie zagrabiensis, dominis et amicis nobis honorandis.

Pečat pritisnut.

Izvornik na papiru u arkivu zagreb. kaptola: fasc. 95. Nr. 63.

5.

1519. 7. srpnja. U Budimu.

„Ludouicus, dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. fideli nostro Reuerendo in Christo patri domino Petro Beryzlo, Episcopo Ecclesie wesprimiensis, Regnorum nostrorum Dalmacie, Croacie et Sclauonie Bano, Salutem et graciam. Expositum est Maiestati nostre pro parte fidelium nostrorum honorabilium Capituli Ecclesie zagrabiensis: qualiter fideles nostri vniuersitas Nobilium dicti Regni nostri Sclauonie populos et Jobagiones ipsorum ad quandam solucionem pecuniarum fumalium contra Jura et priuilegia libertatesque et exempciones, a diuis Regibus Hungarie, nostris scilicet predecessoribus, ipsis et Ecclesie ipsorum concessas, vt per Nostram quoque Maiestatem graciose confirmatas, cogere et arctare niterentur. ob quarum quidem pecuniarum fumalium non solucionem Comitibus et Vicecomitibus ac Judlium eciam jnhibuissent, ne in negocijs et causis eorum et Ecclesie ipsorum pro tempore emergentibus ad inquisiciones et alia Juris remedia opportuna exequenda, juxta dicti Regni nostri Sclauonie consuetudinem procedere deberent.“ Zato daje banu prema tomu nalog.

Datum Bude feria quinta proxima post festum Beatorum petri et pauli apostolorum, Anno domini Millesimo quingentesimo decimo nono.

Pečat pritisnut.

Izvornik na papiru u arkivu zagreb. kaptola: fasc. 1. Nr. 19.

U tom istom smislu bješe kralj već prije pisao stališem slavonske kraljevine.

6.

1519. 30. listopada.

Prouidj et circumspecti, nobis dilectj, Salutem. Habet certam causam inter vos Egregius Nicolaus de Zemche, affinis et familiaris noster, que in Sede vestra deberetur discuti et reuideri. Quare requirimus vos, et vobis eciam comittimus, vt in vno termino competenti, de Jure seruato et seruando, ipsam causam discuciatis et reuideatis et penes Judicium fiendum omnimodam eciam satisfaccionem impendatis. Aliud nullo modo facere presumatis. Ex Rassa dominico die proximo ante festum omnium sanctorum, Anno domini 1519.

Petrus Episcopus Ecclesie
Wesprimiensis, Banus etc.

S vana: Prouidis et Circumspectis Judicj et Juratis Ciuibus Ciuitatis Montisgrecensis, nobis dilectis.

Pečat pritisnut.

Izvornik na papiru u Kukuljevićevoj zbirci.

7.

1519. 17. studena. U Budimu.

Nos Georgius, dei gracia Marchio Brandemburgensis, Stetinensis, Pomeranie, Cassuborum et Sclauorum dux, Burggrauius Nurinbergensis ac Rugie Princeps, Memoria (sic) commendamus per presentes quibus expedit vniuersis. Quod conquesti sunt fratres Claustri beate Virginis in lepaglawa, in Comitatu nostro warasdinensi, Regie Maiestati: quomodo Reuerendissimus dominus Episcopus wesprimiensis, Regnorum Sclauonie, Dalmacie et Croacie Banus, ipsos impedire vellet pro quadam contribucione iuxta permissionem regnicolarum. Nobis autem Regia Maiestas committit in literis suis, vt nos predictos fratres et bona ipsorum possessionaria, Jobagiones et alia protegeremus. Ideo vobis vicecomitibus nostris in Comitatu nostro warasdinensi existentibus committimus et mandamus harum serie firmissime, nihil aliud volentes, vt fratres ipsos predictos iuxta eorum antiqua iura et priuilegia contra quoslibet Impetitores tueri et protegere debeatis et teneamini. Secus non facturi. presentibus perlectis exhibenti restitutis. datum Bude quinta feria proxima post festum Beati Martini, Anno domini Millesimo quingentesimo decimo nono.

Pečat pritisnut.

Izvornik na papiru u zemaljskom arkivu: Acta Monasterii Lepoglav. fasc. 2. Nr. 43.

Pokret na slavenskom jugu koncem XIV i početkom XV stoljeća.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî dne 27 studenoga 1867

PRAVI ČLAN DR. FR. RAČKI.

IV.

Bosanski kralj Stjepan Tvrdko na čelu hrvatskoga ustanka i jugoslavenskoga pokreta, koga i srbski vladalac knez Lazar podupira. Bosansko-srbsko-hrvatska zajednica očituje se na Kosovu. Stjepan Tvrdko postane gospodarom Dalmacije i Hrvatske i bude jedini predstavnik i zastupnik jugoslavenske neodvislosti državne. Smrt njegova i pomoćnika mu Ivana od Paližne i njezine neposredne posljedice.

U dojakošnjoj već borbi, koja se osobito g. 1386 i u prvoj polovici g. 1387 vodila izmedju ugarske državne vlasti i hrvatskih ustaša, podupirani su ovi bosanskimi i srbskimi četami. O toj je podpori, koju je kralj Stjepan Tvrdko davao Hrvatom, ugarski dvor dobro bio obaviešten. Ali u tečaju minule borbe nenalazimo nigdje traga, da bi se kralj bosanski neposredno bio umiešao u ovu krvavu razmiricu, koja se pobliže ticala krune ugarske i hrvatskih joj protivnika. Tek onda, kada se u ovu razmiricu umiešala mletačka republika i kada se njezinom glavno pomoćju ugarska kraljevska vlast dočepala znatnih stečevina na bojnom polju — tek onda pristupi kralj Stjepan Tvrdko javno i odlučno na stranu neprijateljâ krune ugarske.

Stjepan Tvrdko bi do duše na taj odlučni korak potisnut od hrvatskih kolovodja, koji su u njegovu dvoru našli zaštitu. Ali on je i od svoje strane jamačno osvjedočen bio o domašaju takova uticaja, te je iz njega izvodio veliku dobit za svoju vlast i državu. Budimski je dvor još sveudilj gledao na Bosnu i njezina vladaoca

sa gledišta Ljudevita I. kao da se ondje i nisu dogodile bitne promjene poslije g. 1376. Mariji i Sigismundu bila je Bosna još sveudilj zemlja stojeća pod vrhovnom vlasti a njezin vladalac samo vasal krune Ugarske. Kada se dakle Stjepan Tvrdko stavio na čelo pokretu, koj je bio naperen proti tadanjim nosiocem ugarske krune, pokazao je činom, da on drži za prekinute one odnošaje, koji su Bosnu s Ugarskom vezali do g. 1376, i da je kralj bosanski riešen sada svake dužnosti naprama kralju ugarskomu, pà uslied toga naumio ići svojim putem, sliediti samostalnu politiku odvisnu jedino od vlastite mu koristi i slave.

Osim toga Stjepan Tvrdko pristajuć uz hrvatski pokret računao je na vlastitu dobit, nadao se na ime da će u tom pokretu, ako ne drugo, bar iz dalmatinskoga primorja iztisnuti ugarsku vlast i postati gospodarom istočne obale jadranskoga mora. Ovdje na južnom okrajku pridružen bi Bosni, kako vidismo, već god. 1385 znameniti svojim položajem grad Kotor; župa Dračevica s podignutim gradom Novim, koj je gospodovao nad ulazom u zaliev kotorski, zatiem Konavlje i Vitalina, sela od Kurila do Stona i sav onaj predjel uz more nad Dubrovnikom, koj je prije bio čest humske zemlje, pripadaše Bosni tako, da ova imajuć uz Trebinje i „primorje“ bješe sa sviju strâna obkolila obćinu dubrovačku, a tim utjecala na njezino političko vladanje.

Takav je položaj zauzimala bosanska država u jadranskom primorju, kada je njezin vladalac zapodjeo vojnu proti ugarskoj vlasti. Ne gledeć dakle na to, što hrvatski ustanak stiže u Dalmaciji i hrvatskom primorju prvi udarac tim, što početkom lipnja 1387 Novigrad dodje u vlast kralja Sigismunda, a mletačko joj brodovlje vrati i Skradin — negledeć, velim, na to, što je hrvatskomu ustanku trebalo na onoj strani čim skorije pomoći, bilo je u koristi politike kralja Stjepana Tvrdka, da se najprije u Dalmaciji sukobi s ugarskom silom i ondje pokuša svoju vojnu sreću.

Tako se i dogodilo. Stjepan Tvrdko gledao je kako bi se dočepao Kliša, znajuć koliko je taj grad važan za dalnja osvajanja, jer on ležeć na vršku gospodujuću nad glavnim prolazom iz Bosne i Huma u srdce dalmatinskoga primorja, daje ključ do Spljeta, toga naravskoga središta Dalmacije, odkle se lasno razastire vlast na ostale gradove ove zemlje. Važnost Kliša uvidjale su od njekada sve sile, koje su se otimale za Dalmacijom, a u predhodeće doba Srbija, Mletačka i Ugarska, kako na svom mjestu opazismo.

To je sigurno pojmio i kralj Stjepan Tvrdko, te mu jamačno srdce od zadovoljstva raslo, kada je mjeseca prosinca 1387 u svojem dvoru u Sutjesci primio poslanstvo kliško u osobah nadpopa Franka, Matije Rogavića i Ostoje Juradina, koje se u ime grada kralju poklonilo i potvrdu njegovih prava zamolilo. Kralj je veoma mudro ocienio položaj gradova dalmatinskih, osobito onih, koji su od njekada uživali široku samoupravu — a priznati jim i potvrditi ovo iznimno stanje znamenovalo je privlačiti jih k sebi i novoj državnoj zadruzi. Vriedno je na tom mjestu navesti rieči samoga kralja, iz kojih se razabire, kako je on nakanio bio priznati i uvažiti iznimno stanje hrvatskih i dalmatinskih municipija, koji bi voljni bili podati se u njegovo okrilje. „Ako je hvale dostojno — veli kralj — uzdržati stare dobre običaje i municipalne zakone: jednako je pohvalno, kada se prvanji običaji novom vlasti potvrde, da se države i kraljevine uzmognu umnožiti takovimi, koje uživaju dobre zakone i odobrene običaje.“[1] Kada je dakle Stjepan Tvrdko gradove, koji su priznali njegovu vlast, sačuvao u prvanjem slobodnom položaju, pače jim povlasti iznovice potvrdio, imao je pred očima političke razloge; jer se mogao nadati, da će ostali takodjer gradovi dalmatinski radje priznati njegovu kraljevsku vlast, ako jim samouprava obezbiedjena bude. Iz ovih je dakle razloga bosanski kralj dne 22 srpnja 1387 izdao listinu,[2] kojom Klišu potvrdi sve povlasti, što no jih uživaše „u vrieme njegovih predšastnika banova Mladena i Pavla i kneza Gjure“ od plemena Šubića.

Imajuć Stjepan Tvrdko Kliš u svojoj vlasti potisnuo je svoju vojsku k Spljetu. Ovaj je grad u dojakošnjoj borbi ostao vjeran kralju Sigismundu, pa je za to od Ivana Paližne mnogo trpio. Sada dakle, kada se vojska bosanska približaše, bude u gradskom vieću dne 1 kolovoza 1387 odlučeno poslati u Bosnu sugradjanina Mihu Madijeva. U naputku,[3] koga mu načelnik Ivan Pizzacoli i vieće dade, bude mu naloženo: neka se „Stjepanu Tvrdku kralju Srbije, Bosne i primorja“ u ime grada smjerno pokloni i neka ga uvjeri, da je on poslije zakonitoga jim kralja njihov glavni gospodar, komu se grad učtivo preporuča. Ako je u ostalom njegovo

[1] Povelja kod Fejéra: cod. dipl. X, 1 p. 615. Podpunija i izpravnija u priepisu u c. dvorskom arkivu bečkom cod. sup. 541 c. 11.
[2] Lučić: memorie di Traù p. 512.
[3] Ibid. p. 332, 333.

veličanstvo, tako glasi na dalje naputak, „odredilo i izaslalo svoju silnu vojsku u kotar spljetski, da tudjer štetu čini“, neka poslanik izjavi: „da se takova naredba ne bi slagala sa smjernim poštovanjem grada naprama kralju, budući da su oni pripravni sveudilj izpuniti zapoviedi njegove visosti“, samo neka se od njih ništa nezahtieva, što bi jih veleizdajom žigosalo. Napokon neka poslanik nastoji o tom, da se Spljet ostavi u miru i da se Omiš pričuva za kraljicu Mariju — pod kojimi to da bude uvjeti, propušta se razboritosti gradskoga punomoćnika.

Grad Spljet, kako se iz ovoga zaključka razabire, bio je voljan s jedne strane ostati vjeran kruni ugarskoj, a s druge živjeti u miru s Bosnom; ostati dakle izvan razmirice zapodjenute izmedju vladaoca ugarskoga i bosanskoga. Ali vojska bosanska nije čekala, da gradsko vieće izvede svoj zaključak; te je već drugi dan (2 kolovoza) pritisnula kotar spljetski.[1] Za to Miha Madijev nije na put ni krenuo.[2] Ali ni grad nije bio posjednut, jer se Stjepan Tvrdko, kô što se dade nagoviеštati iz njegova postupka naprama dalmatinskim gradovom, ograničio na takove mjere i odredbe, uslied kojih bilo je gradjanstvo u svojoj vlastitoj koristi prisiljeno, da se svojevoljno predade u okrilje bosanske države. Taj postupak vodio je kralja, ma i kasnije, svomu glavnomu cilju. Mi dakle nalazimo, da se vojska bosanska svaki čas primiče k Spljetu i počinivši u njegovu kotaru štete opet od njega odmiče.

Ova borba nije se ove godine u Dalmaciji stegnula na samu Spljetsku okolicu, već se je vodila i u okolici onoga mjesta, odkle je tako rekuć prvobitno bila potekla. Grad Vrana ostade vjeran svomu predstavniku Ivanu od Paližne i poslije sgodâ kod Novoga grada i osvojenja Skradina, prem je s ugarske strane dobio novoga poglavara u osobi Alberta Lackovića od velikoga Miholjca, sina Stjepana a brata Ladislava.[3] Taj su dakle grad u prvoj polovici listopada obsjeli knezovi krbavski Toma i Butko Budislavići, poznati

---

[1] Svjedoči spljetska listina od 10 lipnja 1388 (ibid. p. 339): „narabitis etiam: quomodo anno praeterito videlicet die 2 augusti exercitus dicti regis Bosne validus campum nostrum invasit.“

[2] Na okrajku listine od 1 kolov. 1387 napisano: „non habuit locum, quia non ivit.“

[3] Imenuje se u listinah „Albertus Stephani de Laczkovich, electus prior Auranae“; onda „Albertus de Lacovich“, za tiem „Albertus de Nagy-Mihaly“ (Cf. diplom. ap. Fejér: cod. dipl. X. 1. 394. 517. X. 3. 76).

privrženici ugarski. Obsjedanje bješe bez uspjeha; a kada je bosanska vojska dne 11 studenoga provalila do zadarskoga kotara, kraljevska je vojska bila prisiljena ostaviti Vranu, predstavnik se pako Alberto povući „u stari vazda vjerni grad Nin.“ Bosanska je vojska ovom diversiom postigla svoju glavnu svrhu, digla naime obsadu Vrane i neprijatelja potisnula u krajni zakutak prekovelebitske Hrvatske. S toga je ban Ivan od Paližne, vojvoda bosanskih četa, dne 18 r. m. izišao iz zadarskoga kotara i povukao se k Ostrovici, da i to mjesto osvoji. Medju tim je rečeni predstavnik Alberto potrebite naredbe poprimio, da gradove dalmatinske u vjernosti sačuva i da se s njimi dogovori, što jim valja na dalje činiti. Za to je Kazotića iz Trogira poslao preko Vrane, gdje je od krbavskih knezova dne 12 listopada primio preporučno pismo, u Spljet, Trogir, Šibenik i Dubrovnik, te na otoke Brač, Hvar i Korčulu u njekih važnih poslovih i stvarih kralja ugarskoga; a sam je dne 17 studenoga pozvao Spljećane, da čim prije u Nin izašalju „jednoga ili dva poslanika“, s kojimi bi imao razpravljati „premnoge poslove i nužde sv. krune ugarske, kano što i njihove i ostalih gradova.“ Podjedno je Alberto prijavio: „da je upravo onda dobio viesti iz Ugarske, po kojih će kralj u kratko doći u one strane sa svom silom; s toga neka i na dalje uztraju u vjernosti.“ Nu dok je Alberto ovakove priprave činio i svoje vjerne obećanji i nadami pitao, vojska je bosanska dne 17 prosinca čvrstu Ostrovicu osvojila.[1]

Ovaj uspjeh bosanske vojske i njezina vojvode bana Ivana zabrinuo je gradove dalmatinske, na koje bješe upravljen poziv vranskoga predstavnika. Grad Trogir na taj poziv zaključi u vieću od 10 prosinca, neka se na trih ladjah pošalju 24 momka u Nin „na službu kraljevskoga veličanstva, ali samo za mjesec dana.“ Za tiem je on u vieću od 26 i 27 r. m. odredio: da se na poziv kraljev izašalju poslanici u Ugarsku, ali da se podjedno drugo poslanstvo izašalje „pred vojvode bosanske vojske.“ Ovaj

[1] Sve ovo svjedoče nam listine kod Lucia: mem. di Traù p. 333 i Pauli a Paulo memoriale op. cit. p. 424. U Lučićevu izdanju „memoriala“ čita se pogriešno: „1389 die lunae 11 novembris . . .“ mjesto „1387 die lunae 11 novembris“; jer god. 1387 bijaše uskrs dne 7 travnja, duhovo 26 svibnja, 1 nedjelja došašća 1 prosinca; s toga ponedjeljak 11 stud. sudara se s god. 1387 a ne 1389. Inače sgode, koje se ondje pripovjedaju, slažu se s pismom priora Alberta od 17 studenoga 1387.

posljednji zaključak promienjen je drugi dan tako, da se pred bosansku vojsku šalje list a ne poslanik, a da se imadu dva poslanika izaslati u Nin i Zadar. Osjećajuć na dalje vieće vanjsku pogibelj ujedno odredi, da se ograde gradske pregledaju i prema potrebi po ustanovljenom odboru učvrste. Ove su odredbe bile tim potrebitije, čim je u Trogiru bilo privrženika hrvatskih ustaša i kralja bosanskoga, te se medju njimi i pristašami ugarskimi zapodjela i krvava razmirica. Od gradjana bili su kruni ugarskoj najvjerniji članovi obitelji Kazotićâ. U sukobu izmedju jedne i druge stranke dne 27 i 28 prosinca pali su Petar Josipović, Stjepan Dojmi i Augustin Kazotić, a mnogi od plemića jedva živi u Spljet utekli. Za njimi su Trogirani poslali dvie ladje u potjeru; ali su Kazotići oboružali u Spljetu ladju i na njoj dalje pobjegli.[1]

Tako je ustanak hrvatski, poduprt vojskom bosanskom, druge polovice god. 1387 naknadio u Dalmaciji onaj gubitak, što no ga je bio u prvoj polovici ondje pretrpio. Ivan od Paližne stane se onom pomoćju iz Kliša pomicat pram zapad-sjeveru. Ne samo obrani Vranu i otisnu pram Ninu vojsku protivničku, nego osvoji i Ostrovicu, odkle mogaše uznemirivati Zadar, Skradin i Šibenik; pak ovim uspjehom svoga oružja znatno djelovati na Trogir i Spljet i u njih svoje pristaše hrabriti i poticati.

Dok se ovo u drugoj polovici god. 1387 dogadjalo na bojištu dalmatinskom, nastavila se u isto vrieme i u Slavoniji ona borba, koja se ondje, kako znamo, bila zametnula u proljeću i svršila na korist kraljevskomu oružju. Glavni vojvoda kraljevske vojske bijaše ovdje novi ban mačvanski Nikola vlastelin Gorjanski a protivnik mu ustaški sam ban Ivan Horvat. Nikola je iz temeških strana, koje najprije očisti od ustaša, prešao preko Dunava u Sriem, koji je Ivan Horvat sa svojimi četami bio posjeo. Nikola osvoji Ilok na Dunavu, u koji su se ustaše bili povukli, i Ivana Horvata prisili povući se iz Sriema k Požegi. Ovaj je sražaj Nikola i tim proslavio, što je uhvatio Mirka Lackovića, sina Andrijina sa mnogimi drugimi ustašami i zaplienio stieg Ladislava dračkoga, pod kojim su oni vojevali. Pokle je Nikola, kako znamo, bana Ivana Horvata, obkolivši ga u Požegi, prisilio na predaju i uzeo

[1] Sve ovo iz zaključaka gradskoga vieća kod Lučića op. cit. p. 334 i 335. Isto Paulus a Paulo: memoriale p. 424—25.

ga u taostvo za podkrepljenje obećanja, da će izhoditi u svoje stranke oslobodjenje kraljice, okrenuo je svoju silu na Mačvu. Ovoj diverziji dale su povod srbske čete, koje su se spremale u pomoć hrvatskim ustašam i kojim bijaše stečištem mačvanska banovina. Nikola odluči zakrčiti srbskim četam put u Mačvu. To on sretno izvede; a onda se opet obrati k zapadu. Ivan Horvat bio medju tim pomoćju svoga prijatelja izmakô preko Save u Bosnu. Ali Djakovština osta sveudilj u vlasti ustaša, kojim bijaše ovdje na čelu sam biskup bosanski imenom Gjuro i Ladislav sin Filipa, opirajuć se ovdje o gradu Djakovu i „Közvaru“ (valjda Kešinci kod Djakova, tada utvrdjeno mjestance). Nikola dakle osvojivši grad „Korogj“ (u vukovarskom kotaru), bivši u rukuh pristašâ Ivana Horvata, udari na pomenuta učvršćena mjesta, sretno jih osvoji, a biskupa Gjuru i Ladislava utjera u bieg preko Save u Bosnu.[1]

Tako su sada glavni kolovodje hrvatskoga ustanka sa svojimi razbijenimi četami bili na zemljištu bosanskom, ali ne u svrhu

[1] Ovi su nam podatci poznati iz dragociene listine, koju je kralj Sigismundo 12 srpnja 1408 podielio braći Nicoli i Ivanu Gorjanskomu, a priobći ju Fejér: cod. diplom. X, 4. p. 654—678. Važnija joj mjesta u kratko izvodimo: „Abinde Danubio transfretato versus Syrmium (Nicolaus de Gara) . . Joannem banum . . bellicose invadens . . devicit, eius dolositatis satellites in fugam convertit et ab eis castrum Wylak . . potenter evulsit; Emericum filium Andreae vayvodae, filii Laczk, cum multis aliis nostris infidelibus captum, tum nostro conspectui una cum banderio Ladislai filii Caroli de Duracio . . praesentando; ipso denique Joanne bano . . in castrum Posegavar evadente, idem Nicolaus . . ipso castro expugnato et obtento praefatum Joannem banum . . sub huiusmodi pacti articulo conclusit, quod . . dominas reginas libertati redderet, interim suam personam obsidem assignaret. Quo recepto, ipsoque Nicolao . . adversus Rascienses, in subsidium dictorum infidelium missos, confinia dicti banatus (machoviensis) invadendo, se protenus potenter divertente, et eosdem Rascienses ab eorum ingressu viriliter compescente, interea ipse Joannes banus obses per palliatam infidelitatem Stephani, filii Dionysii vayvodae, cuius manibus ad conservandum fuerat assignatus, ab ipso obsidionis vinculo evadens, regnum Bosnae subintravit. Quo medio ipse Nicolaus . . castrum Churug . . deinde castra Dyako et Közvar . . quae Georgius episcopus et Ladislaus filius Philippi, similiter nostri infideles conservabant, ab eis reobtinens eosdem nostros infideles in exilium Boznense potenter aufugavit.“ Ovo što je tudjer rečeno, budi za dopunjenje onoga na str. 157 knj. II Rada.

da miruju nego da se ondje oporave, čete ojače i ohrabre, te opet priedju na bojište, s koga su bili iztisnuti. Kraljevska vojska nije bila tako silna, da bi se bila mogla s nadom u kakav uspjeh odvažiti onkraj Save. Kada su se dakle ustaše pomoćju kralja Stjepana Tvrdka ojačali, provališe sa svojimi i bosanskimi četami u Slavoniju a imenito u vukovsku županiju. Nikole Gorjanskoga nije bilo tada u onih stranah; on se je bavio upravo u kraljevskom dvoru. S toga su se ustaške čete medju Dunavom i Savom širile, dok nije Nikola s poznatim nam Stjepanom od Koroga, Gjurom Lackovićem sinom Andrijinim, i Pavlom sinom Ivana bana, poslao proti njim „veliki odiel svoje vojske.“ U bitki, koja se onda zametne, bili su ustaše potučeni i mnogi njih uhvaćeni te pred kralja dovedeni.[1]

Kraljevska je dakle vojska u borbah, koje su se druge polovice g. 1387 vodile u Dalmaciji i Slavoniji, imala različitu sreću. U Slavoniji je stieg kraljevski održao pobjedu, u Dalmaciji su ustaše napredovali. Ovdje i ondje kralj bosanski podupiraše hrvatski ustanak, ali s većom odvažnosti i snagom u Dalmaciji, koja je po njega i po njegovu politiku vrednija bila izdašnije pomoći.

U ostalom uspjeh kraljevskoga oružja neima se toliko pripisati ugarskomu dvoru, koliko hrabromu Nikoli Gorjanskomu i njegovim prijateljem. Kraljevski su supruzi vrativši se koncem kolovoza 1387 u Ugarsku voljeli njeko vrieme u lasti probaviti i odmoriti se u tišini dvorskoj. Oni su u zajednici vršili kraljevska prava, koja nisu Mariji porečena ni krunitbom njezina supruga, obavljenom dok je ona samotovala u Novom gradu. To nam svjedoče povelje, povlasti, naredbe, koje je kraljica u to doba kadšto sama izdavala. Za učvršćenje svoje vlasti okrunjeni su supruzi na dalje putovali po Ugarskoj, te jih 13 rujna nalazimo u Varadinu, drugi za tiem dan u Debrecinu; iz puta se vratiše u kr. dvor u Višegradu nad Dunajem, gdje su kano i u Budimu ostali dio ove godine izmjenice probavili.[2]

Dočim ustanak u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji ne samo nije bio ugašen, već se svagdje obnovljenom silom pokazivao, pače u Dalmaciji napredovao: to se dvor ugarski nije mogao uztegnuti, da kraljevsku vlast neupotriebi kako bi se njegovi pro-

[1] Ibid. p. 665.

[2] Sliedi iz listina kod Fejéra: cod. dipl. X, 1. p. 336, 339, 343, 347, 355, 363, 364, 371. X, 3. p. 322 itd.

tivnici ustrašili a privrženici na uztrajnost i vjernost poticali. Dočim su dakle Sigismundo i Marija, povrativši se u Ugarsku, obilno nadarili i milostmi obsipali sve one, koji su jim u minuloj borbi pomogli: u isto su vrieme užasnim načinom kaznili one nevjerne a osobito kolovodje, koji su jim bili rukû dopali. Lišen biti cieloga imetka, bijaše još najmanja kazan. Ni odsuda smrtna načinom najprečim nebijaše najstrašnija kazna, kako nam dokazuje odsuda izvršena na Ivanu vlastelinu od Korpada u šimežkoj županiji. On vojujuć u dolnjoj Slavoniji uz Ivana Horvata i ondje uhvaćen bješe na zapovjed kraljevu doveden u Budim, i tudjer „po običaju kraljevine i po odsudi velikaša osnovanoj na zakonu na konjskom repu po ulicah povlačen, napokon bude mu glava odsječena, tielo sjekirom razčetvoreno te kano lješina smrdeća preko gradskih zidina bačeno.“ [1] Ovako okrutna smrt stigla je sigurno i ostale uhvaćene kolovodje ustaške, a imenito Berislava od Paližne, Stjepana Hedervara, Mirka Lackovića s ostalimi drugovi, od kojih prva dva uhvati njekadanji ban mačvanski Stjepan a trećega Nikola Gorjanski i kralju jih „predstaviše, da se zasluženimi mukami kazne za umnožanje kraljevske časti i mir njegovih podanika.“ [2] Ali dok se kraljevski gnjev tako bezobzirno izlio na nevjernike, primila je kraljevska milost u svoj naručaj one, koji su joj se dobrovoljno utekli. Tako je Sigismundo na priedlog vojvode Ladislava dne 13 studenoga u Višegradu pomilovao braću Mihajla i Benka od Baka, prijatelje i drugove Pavla Horvata biskupa zagrebačkoga i uzpostavio jih u uživanje njihova imetka i svih prijašnjih prava.[3]

Ovi primjeri neka budu dovoljni, da se iz njih razabere kako su Sigismundo i Marija odmah poslije prve pobjede postupali sa svojimi protivnici. Oni su se poslije svoga povratka više brinuli o tom, kako da nagrade svoje vjerne a da se osvete protivnikom, nego li o tom, kako da na put stanu uspjehu bosanske i ustaške vojske u Dalmaciji, ostavljajuć obranu i pogibelji svojim u toj zemlji namjestnikom i privrženikom. Vlada je u našoj domovini tada povjerena bila dvjema banovima: poznatomu nam Ladislavu od Lučenca za Slavoniju, a Dionizu sinu Tominu takodjer

---

[1] Rieči povelje kod Fejéra op. cit. X, 1. p. 427—28.
[2] Sr. listinu na str. 157 knj. II Rada. Za tiem listinu od god. 1408 kod Fejéra: cod. dipl. X, 4. p. 664.
[3] Listina kod Fejéra op. cit. X, 1. p. 336—37.

od Lučenca za Dalmaciju i Hrvatsku; dočim banovina mačvanska bješe povjerena Nikoli Gorjanskomu a severinska Stjepanu bratu bana Ladislava; kraljevskom je pako vojskom u Dalmaciji zapoviedao novo izabrani predstavnik vranski Alberto Lacković. Kraljevska se je vlast u onakovih okolnostih opirala u našoj domovini ne toliko o sebi koliko o tih predstavnicih i njekolicini privrženika njezinih.

Razklimanoj u Dalmaciji i Hrvatskoj kraljevskoj vlasti bilo je na korist ne malenu, što obćina dubrovačka nije pristala uz Stjepana Tvrdka. Mudri ravnatelji ove male republike dobro su vidjali, da joj najbolje prija ako se nemieša ni u ovu ni onu stranku, već ako gojeć prijateljstvo s Ugarskom i Bosnom mirno tjera svoju trgovinu, na koju bješe svojim položajem upućena. U tom je duhu utanačen bio pomenuti sa Stjepanom Tvrdkom ugovor od 9 travnja 1387; toga su se pravca držali Dubrovčani za nesreće obiju kraljica[1]; tim su putem pošli i naprama novo krunjenomu kralju Sigismundu. Dubrovačko je naime vieće, čim se kralj vrati u Ugarsku, poslalo onamo dva vlastelina Gjonu Sorkočevića i Marina Bunića, da se u ime obćine kralju poklone, njezinu vjernost i odanost izjave, te izhode potvrdu starih povlastica. Sigismundo je sve to izpunio listinom izdanom[2] u Budimu dne 28 listopada 1387. Ova nam javna izprava svjedoči, da je obćina dubrovačka naprama ugarskoj kruni sveudilj stala u odnošaju ustanovljenu (1358) s kraljem Ljudevitom[3]; imenito osta joj ciela njezina samouprava, te se od slobodna izbora knezova obćine zahtieva samo to da padne na ljude odane kruni.

Što je dvor ugarski ove godine učinio za učvršćenje kraljevske vlasti u Dalmaciji bijaše jedino: da je gradove pozvao, neka pošalju svoje povjerenike u Ugarsku, kako bi se s njimi sporazumio o dalnjih naredbah i odlukah. Tomu su se pozivu odazvali vjerni gradovi; imenito je zadarsko vieće izabralo poslanstvo u osobah Ljudevita Gjorgjića, Damijana Ciprijanova i Andrije Grisogona, koje je dne 8 i 9 siečnja 1388 krenulo na put, te ujedno nosilo pismo suvremenoga ljetopisca Pavla Pavlovića na Sigismunda

[1] Gj. Resti: cron. ragus. MSC. p. 440: „Con tutte queste turbolenze li Ragusei aderivano alle regine."

[2] Priobći ju gr. Teleki: Hunyadiak kora X, 17—19.

[3] Vidi II knjigu „Rada" str. 84.

i Mariju, u kom jih izviesti o smutnjah trogirskih.[1] Isto je tako grad Šibenik izabrao za poslanike Tomu Dinkova i Saracena Nikolića, a grad Spljet izabra u vieću dne 19 siečnja 1388 dva poslanika, Mata Krstina i Nikolu Sriću, da podju u dvor kralja Sigismunda i kraljice Marije. Poslanici, kako jim glasi naputak,[2] imali su u ime grada kralju na krunitbi a kraljici na njezinu oslobodjenju čestitati; te vieće izpričati što jim se do sada putem poslanstva nepokloni. Za razlog zadocnjenju navodi se „rat, štete i potežkoće što ih učiniše gradu kralj bosanski i vranski prior i ostali ustaše.“ Ovom su prigodom izaslanici imali kralju pripovjediti „trpnje, stiske, muke, obsade, koje je valjalo onih dana podnesti gradu sbog svoje vjernosti naprama kruni. Pripovjedat ćete — nalaže jim vieće — koliku nam štetu kralj bosanski, prior vranski i Klišani počiniše u kotaru; kako su mnogi naših umoreni, mnogi uhvaćeni i odkupljeni, žene naše zlostavljane, dohodci naši dva puta poplienjeni, kako izgubismo mlinove, kako su nam uništeni vinogradi i voćke, kako polja pogažena i izsječena . . Sve ovo bilo bi težko mogućnijim gradovom nositi, kamo li ne Spljetu.“ Za to su poslanici imali zamoliti kralja, da gradu pomogne, jer je Spljet, „kada ga kralj bosanski i Klišani duže obsjedahu“, veći dio svoje imovine izgubio. Oni su na dalje imali izhoditi novu potvrdu sloboština i povlastica gradskih, isto tako izravnanje razmirica s Klišom i Omišem radi medja tako da gradske medje naprama ovim obćinam budu rieka Solin s jedne a Cetina s druge strane. Buduć da je gradsko zemljište sa kopna izvrženo bilo tolikim napastim, te nije Spljetu davalo dovoljna dohodka, umoljen je napokon kralj: neka mu pridieli otoke Hvar, Korčulu i Brač.

Iz ovoga se naputka, koga smo bitni sadržaj priobćili, vidi: kako je grad Spljet stradao od bosanske i ustaške vojske a sačuvao svoju vjernost naprama kruni ugarskoj. Ali na to uztrajanje poticaše ga i nada u korist, koju bi iz ovoga odnošaja mogao crpiti, kako nam to svjedoče točke naputka navedene na posljednjem mjestu. Prema tomu nastojaše vieće sve pred dvorom sakriti, što bi kakovu sjenku bacilo bud na koga gradjanina. „Ni na jedan način — tako je naložilo svojim poslanikom — ni pod kakovom izlikom nećete ništa zla reći bud o kojem gradjaninu ili varošaninu spljet-

[1] Memoriale p. 425.
[2] Priobćen kod Lučića: mem. di Traù p. 336 seq.

skom; pače rekne li tko išta zla o njekom gradjaninu našem, imat ćete ga izpričati koliko više možete.“ Ovaj se nalog sigurno odnosi na gradjane spljetske, koji su voljni bili pristati uz kralja bosanskoga; a da je takovih bilo u Spljetu, kô što jih bilo i u Trogiru, to je poznato bilo, a bližnja je budućnost potvrdila.

Iz jedne se napokon točke ovoga naputka razabire, da se je tada radilo o savezu izmedju Ugarske i Mletačke, koj bi bio mogao, kako se gradsko vieće u Spljetu pobojalo, poremetiti državopravni odnošaj Dalmacije naprama kruni ugarskoj. Gradsko je vieće svojim poslanikom naložilo, neka s ostalimi zastupnici dalmatinskih gradova kralja „nagovore na mir sa svimi a osobito s Mlečani“; ali ujedno neka o tom nastoje, da grad Spljet „ostane pod zaštitom i vladanjem krune ugarske“, a da se drugomu nepredadu, niti „da ikoja druga vlada ili obćina imade ili steče gospodstvo, vlast i pravomoćje u Dalmaciji.“ [1]

I sbilja Sigismundo je opet navezao s republikom dogovor o savezu, koga je bio prošle godine zametnuo. On je početkom god. 1388 poslao u Mletke poslanike, da s republikom utanače savez („ad factum ligae“). Republika nije se tomu u načelu protivila; ali je u vieću od 14 travnja zaključila, da se poslanikom ugarskim kod dogovaranja predloži točka („quoddam capitulum“), koju bješe vieće jur ustanovilo kada je posljednji put bilo opozvalo svoje poslanike iz Ugarske; pak ako se ona povoljno razpravi da neima nikakova prigovora savezu. Nije nam poznato, što je ova točka sadržavala; ali iz zaključka vieća od 20 travnja doznajemo, da ugarski poslanici nisu se držali vlastnimi upustiti se u razpravljanje o toj točki, pak da se o njoj dalnje dogovaranje o savezu razbilo.[2]

Sigismundo je za onaj par odgodio dogovaranje s republikom, koje je pomoć sigurno htio upotrebiti za obranu Dalmacije, jer su ga poslovi sveli na drugu stranu. I republika je tada svoju

[1] Ibid:· „Conferre debetis cum ambaxiatoribus aliarum terrarum Dalmatiae, et hortari d. regem ad pacem cum omnibus et praecipue cum Venetis . . ac pro posse procurare, quod remaneamus sub protectione et dominio coronae ungaricae; et quod in alios non transferamur, et quod nullum alium dominium vel commune habeat vel acquirat aliquo titulo aliquem dominium, potestatem nec iurisdictionem in Dalmatia; cum simus dispositi et intendimus vivere et mori sub eadem corona Ungariae . .“

[2] Secreta consilii rogatorum. MSC. arch. veneti.

pozornost obraćali na vojnu, koja se već treće godine u njezinoj blizini vodila izmedju Franje od Carrare, gospodara Padove, i Antuna dalla Scala, gospodara Verone. Mlečani su stali na strani ovoga posljednjega, te su napokon dne 19 svibnja s njim savez ugovorili pod uvjetom, da jim Antun za pomoć, koju će mu oni u tom ratu dati, odstupi gospoštinu Cenedu, Treviz i obližnja mjesta.[1] Tako je bila i republika, što budi mimogrede napomenuto, zabavljena s ove strane.

Sigismunda su, kako rekosmo, poslovi sveli u isto doba na drugu stranu. S jedne su strane ugarski državnici nukali Sigismunda, da odkupi dio Ugarske (Považje), koji je bio (1386) svojim stričevićem Joštu i Prokopu založio, a s druge je strane sâm Sigismundo, pokle postade ugarskim kraljem, prisiljen bio pristati na promjenu nasljedstvenoga reda u zemljah krune češke i to svojoj braći i stričevićem na korist. Za uredjenje tih poslova podje Sigismundo u Češku i zametne dogovor s braćom i rodjaci. Ovomu dogovoru bio je taj uspjeh, da je u sastanku u Křivoklatu kod Praga dne 15 travnja 1388 povraćen Sigismundu založen priedjel Ugarske, on pako na izmjenu ustupio Braniborsko, koje je bio od otca (1377) ubaštinio, svomu stričeviću Joštu i odnosno njegovu bratu Prokopu, dočim se kod ovoga obiteljskoga ugovora nije uzeo obzir na srednjega jim brata Ivana Sobjeslava, bivšega (od 1380) biskupa litomišalskoga, za tiem (od 1387) patrijarha oglajskoga. Dva dana kašnje (17 travnja) uglavili su češki kralj Vacslav, Sigismundo i moravski markgrof Jošt u Pragu obranbeni savez proti vanjskomu neprijatelju i zajamčili si uzajamno Češku, Ugarsku i Moravsku. Uzajamna si pripomoć bijaše doisto nuždna i Vacslavu i Sigismundu: prvomu u ratu, koj je tada u Njemačkoj bjesnio izmedju knezova i gradova, i proti nutrnjem nemiru zavladavšem u Českoj, drugomu u pogibelji na južnih granicah države. Sigismundo je pače dalje pošao u popuštanju naprama svojoj braći českoj, dočim se je dne 3 srpnja listinom,[2] izdanom u Šintavi kod Vaga, odrekao na korist mladjemu bratu Ivanu svoga prava na priestol češki za onaj slučaj, ako bi Vacslav bez mužkoga odvjetka preminuo, a Ivan ga preživio. Ivan je Sigismundu na uzdarje dao 84.000 ugarskih dukata, čim se kraljeva uviek prazna blagajna donjekle oporavila.[3]

[1] Obširnije kod Muratoria: annali d'Italia V, 814—26.
[2] Čita se kod Praya: annal. P. II, p. 183.
[3] Cf. Fr. Palacky: Geschichte v. Böhmen, Bd. III, Abth. 1. S. 46—47.

Dok se Sigismundo s jedne strane s mletačkom republikom o savezu dogovarao, a s druge razpravljao svoje obiteljske razmirice s braćom i rodbinom u Češkoj i Moravskoj, nije mogao tolikom paźnjom pratiti ozbiljne dogadjaje u našoj domovini. Ovdje se ustanak, koliko znamo iz dosta oskudnih izvora, sveudilj u Dalmaciji držao, a Kliš mu bijaše središtem. U tom je gradu početkom ove godine sjedio Ivan od Paližne prior vranski i ban dalm. hrv. On je odavle pazio osobito na Trogir, te gradjane pozvao, da izašalju poslanike u Kliš. Gradsko je vieće na taj poziv dne 1 ožujka izaslalo poruka; ali ne da se s banom upusti u kakav dogovor, već samo da od njega čuje, što želi. Ban je valjda od Trogirana tražio živeža i hrane, jer su oni dne 6 r. m. u vieću zaključili, da mu se pošalje stotina kupljenika žita. Osim toga htjedoše Trogirani izmiriti bana Ivana od Paližne s gradom Spljetom; te u tu svrhu odlučiše dne 8 ožujka, da se izašalje poslanik, koj će medju njima posredovati.[1] Ovdje se jamačno radilo o tom, da se obustave neprijateljstva, jer je bosanska vojska opet od 18 veljače pritisnula bila kotar spljetski i ondje pljačkala.[2]

Kako se odavle vidi, Stjepan je Tvrdko bio tim načinom nakanio gradove dalmatinske prisiliti na dobrovoljnu predaju. Ali kao da je sada naumio svoju osnovu odvažnije izvoditi, jer nalazimo da je dva poslanstva izaslao, jedno u Dalmaciju, drugo u Mletke. U Klišu se naime očekivaše iz Bosne vojvoda Vladko i Stanoje Jelačić; što doznavši vieće trogirsko zaključi dne 19 ožujka, da jim se u poklon dadu 50 libara,[3] i tako kroz nje grad preporuči kralju bosanskomu. S mletačkom je republikom Stjepan Tvrdko bio rad zametnuti ozbiljnije dogovaranje, jer je u ono upravo vrieme, kada se izmedj nje i Ugarske radilo o savezu, kroz svoga poslanika zamolio vieće: da izašalje „jednoga od svojih“ u Bosnu, koj bi se neposredno s kraljem samim dogovarao. Nu vieće, koje je upravo tada obustavilo bilo razpravljanje s poslanici ugarskoga dvora, s kojim je kralj bosanski ratovao, pronadje u sjednici od 29 travnja 1388, da se „iz mnogih valjanih obzira“ nemože poruk u Bosnu izaslati, već neka se bosanskomu poslaniku odgovori, da će vieće dragovoljno primiti punomoćnika kraljeva, ako ga u Mletke pošalje, tè „da će radostno i voljno saslušati sve, što bude kralj

[1] Zaključke vieća priobći Lučić: mem. di Traù. p. 335.
[2] Ibid. p. 139.
[3] Kod Lučića op. cit. p. 335.

krozanj poručio.“ [1] S ovakovim je odgovorom otišao iz Mletaka poslanik bosanski, a mletačke su ga ladje, po zaključku vieća od 3 svibnja, preniele u hrvatsko primorje na dalmatinskoj obali.[2]

Tečajem ugovaranja izmedju bosanskoga dvora i mletačke republike nisu pretrgnuti vojeni podhvati u Dalmaciji. U koliko je vieće grada Trogira nastojalo ugoditi vladaocu bosanskomu i njegovim zastupnikom, u toliko nije ono ni svoje sigurnosti s oka pustilo. Ono je dne 19 ožujka odboru, sastojećemu se iz novo izabranih načelnika Dujma Martinova i Nikole Jakovljeva i triju plemića, podielilo vlast o „ratu i miru“, te ga ovlastilo, da smije tečajem mjeseca travnja grad učvrstiti i po svojem razboru izaslati poslanike u Dalmaciju, Hrvatsku i Bosnu. U smislu toga zaključka odredjeno je dne 13 travnja, da se u Bosnu izašalju poslanici k Stjepanu Tvrdku; ali da neobećaju ništa u ime grada, već samo saslušaju kralja, što nakanjuje s gradom i što od njega želi.[3]

Što je kralj bosanski želio od dalmatinskih gradova, to je često pokazao; a to isto dao je malo kašnje Spljetu činom razumjeti. Jer sdružena vojska bosanska i čete Ivana od Paližne unidjoše opet dne 18 svibnja u kotar spljetski, i ostadoše ondje neprekinuto do konca mjeseca. Na plienjenje i haranje vojske ovako se Spljećani tuže: „koliko je stabala i trsova posjekla, koliko štete naniela! kako smo prisiljeni svaki dan stati pod oružjem; svaki dan nas po dva po tri puta buni poziv zvonova, ciele noći bdimo, ni jedan dan neprolazi mirno! koliko nam je nepriličino, što nosimo žito u daleke mlinove . . mnogi od puka sbog siromaštva otidoše drugamo. Bosna su i Kliš puni naših zarobljenika, mrtvaca, pliena i odkupa. Sve što god imamo oštećeno je, uništeno, popaljeno sve do zidina samoga grada; a što je još gore, naši su zarobljenici ne samo nemilosrdno mučeni, nego i gladom i žedjom moreni, pače jih na smrt udâ lišavaju . . .“

Koncem svibnja povukla se vojska izpod zidina i izvan kotara grada Spljeta; ali tiem nisu prestali pojedini napadaji. Pače se gradjanstvo bojalo i odlučnijega udarca. Ono je naime doznalo,

---

[1] Secreta consilii rogator. lib. III. E. ch. 15 kod Šafaříka: Glasnik dr. srbske slovesn. XII, 104.

[2] Ibid. p. 103.

[3] Kod Lučića: mem. di Traù. p. 335: „die 13 aprilis: mittantur ambassatores ad regem Bosne ad audiendum quid velit, nihil promittendo.“

da se „po zapoviedi i na trošak kralja Stjepana Tvrdka“ spremaju u Kotoru galije, koje bi imale s mora na grad udariti, te ga i s ove strane obsjesti. Tim bi načinom grad Spljet sa svih strana zatvoren bio, a bez oduške i naprama susjednim mjestam, „koja su i onako mjesto podpore gradu obskrbljivala priora vranskoga u Klišu hranom, oružjem i ostalimi potrebštinami, te proti Splječanom s njim vojevala.“ Nije dakle čudo, što je gradsko vieće u sjednici od 10 lipnja odredilo malobraćana Nikolu da ide u dvor ugarski, te u datom mu naputku[1] koliko odvažniju, toliko i sdvojnosti prepletenu rieč povelo. Razloživši muke i nevolje, koje trpi grad Spljet od vojske bosanske i Ivana od Paližne, imao je poslanik kralju Sigismundu otvoreno očitovati, kako je od njega tražena i kroz pisma i kroz poslanike pomoć, kako se od dužega vremena sam kralj očekuje u Dalmaciji; ali kako su u svih nadah ostali do sada prevareni. „Predpostavivši ova — tako nastavlja naputak — molite smjerno i muževno, da nam kralj brzo pomogne, inače pogibosmo. Ako nas pako nebi mogao on osloboditi sbog drugih poslova i još težih zapreka: onda zamolite od njega i viših velmoža kraljevine otvoren list, kojim nam bude slobodno bez žiga veleizdaje pobrinuti se za svoje stanje, kako god možemo, da na njihovu dušu naša propast nepadne . . Ako li nebi mogli dobiti rečenoga lista, onda uložite javno pred njegovim veličanstvom i velemožami kraljevine, pače gdje god se pristoji, taj prosvjed: da nam se neka neupiše u grieh, ako bi što učinili njim nepovoljna; jer ćemo to učiniti prisiljeni i nehotice i lišeni svake u spas nade. Budu li nam pomoć obećali, onda recite: da ćemo ju samo još kroz mjesec srpanj a ne dalje izčikati; jer tolikom nevoljom oboreni nemožemo dalje trpjeti. A to činite tako da se javno znade.“

Ova se odvažna rieč može smatrati kao kakav „ultimatum“ grada Spljeta na ugarsku krunu. U njoj se ova znamenita obćina grozi, da će politiku tjerati na svoju ruku, ako joj kruna, bilo što nemogavši bud zaboravivši se svoje dužnosti, nepomogne do konca srpnja 1388. Pošto vieće napominje mogućnost i takova čina, koj se inače žigosa nevjerstvom i veleizdajom naprama kruni: to se odavle može nagovieštati, da su Splječani naumili bili pokoriti se u njekom slučaju bosanskomu vladaocu.

[1] Priobći ga Lučić ibid. p. 139—40.

Vapaj tako važnoga uz more grada, kao što je Spljet, izgubio se u pustinji ugarskoga dvora. Sigismundo negovoreć za sada o nemarnosti, koja se imade odbiti na njegov značaj, proveo je ovu polovicu godine razpravljajuć svoje obiteljske odnošaje s braćom si i rodjaci u Českoj i Moravskoj, kô što smo malo više u kratko razložili. On se je usljed toga malo brinuo za stradanja vjernih si gradova u Dalmaciji. Sve što je on u tom pogledu učinio bilo je to, da je pismom[1] iz Višegrada od 7 svibnja (na spasovo), upravljenim na bana Dioniza, priora Alberta, knezove krbavske Nikolu, Tomu, Butka i Pavla, za tiem na Margaretu kneginju cetinsku i Nelepića dvorskoga u Skradinu, na obćine dubrovačku, spljetsku, zadarsku, šibeničku i ninsku itd. preporučio svoje vjerne trogirske gradjane Kazotiće, koji su sbog svoje vjernosti naprama kralju „od njekih buntovnika gradjana trogirskih pretrpjeli velike štete na svojem imetku.“ Niti to nije mnogo pomoglo za učvršćenje kraljevske vlasti u Dalmaciji, što je Sigismundo tamo poslao biskupa senjskoga Ivana imenovavši ga svojim namjestnikom. Ivan je bio rodom iz Pesara u Italiji, a obitelji „de Cardinalibus“, bijaše na glasu sa svoje učenosti, rad koje bude poslije Tome netom (1387) imenovan biskupom senjskim. Sigismundo je toga crkovnjaka odmah upotriebio za svoje važne poslove u nemirnoj Dalmaciji. Ivan dakle dodje[2] u Zadar dne 28 kolovoza 1388. Ali većma bi se bio mogô Sigismundo nadati uspjehu od poslanstva Ivanova, da ga je vojskom podkriepio, a ne goloruka odpravio u zemlju, u kojoj su se dvie stranke krvarile. Što je Ivan mogao ovdje opraviti bilo je to, da mirnim načinom i ugledom kraljeva namjestnika izravna razmirice postojale izmedju dalmatinskih obćina i tim jih sklonije učini na uzajamnu obranu. Ovaj diplomatički zadatak Ivan izpuni po mogućnosti, kako nam svjedoči njegovo pismo u Zadru od 21 rujna 1388, kojim je nastojao izravnati razmiricu izmedju Zadra i Šibenika sbog otokâ (Srimca i Žirja), koje je posljednji „nepravedno bio osvojio“.[3]

Kašnje je bio Sigismundo nakanio snići na bojno polje proti svojim neprijateljem. On je bar pismom od 22 rujna iz Diösgyöra uvjeravao duždа mletačkoga Antuna Vernieria: da će sa svojom vojskom proti Stjepanu Tvrdku i nevjernim ustašem doći na

[1] Priobći ga Lučić op. cit. p. 338—39.
[2] Pauli a Paulo memor. p. 424.
[3] Pismo od Farlata: Illyr. sacr. IV, 122.

20 listopada u Djakovo.[1] Ali da nije Sigismundo do toga roka bio poduzeo ove vojne, svjedoči nam kraljica Marija u listu pisanom dne 30 listopada, u kojem veli o vojenom pohodu, koj će se „za kratko vrieme“ tek poduzeti.[2] Tim je kralj ozbiljnije opet nastojao o savezu s republikom mletačkom. On je u tu svrhu poslao u Mletke Dimitra vesprimskoga biskupa, te ga izmedju ostalih opunovlastio, da razpravlja o točki, na kojoj bi dogovaranje u proljeću obustavljeno. Ali sada je vieće, kako razabiremo iz njegova zaključka od 9 rujna 1388, zahtievalo, da prije svega na ovu točku pristanu i obćine dalmatinske i da ju prisegom utvrde.[3] Tiem bi po svoj prilici dogovaranje o savezu opet odgodjeno.

Ovakovo diplomatičko posredovanje od slabe je koristi bilo dalmatinskim obćinam, kojim je neprijatelj svaki dan na vratima oružjem zveketao. Ni mletačka republika nije se htjela umiešati u njihov posao; te je samo bila rada, kako se iz jednoga inače nejasnoga zaključka njezina u vieću od 21 kolovoza razabire,[4] da se izravnaju obstojeće izmedju njih razpre. Ovako osamljenim obćinam nije preostalo ino nego skrbiti se za se i uzdati se u vlastite sile, te ove sdružiti i sjediniti u zajedničku svrhu. Početak je tomu učinila obćina spljetska u vieću držanom dne 28 kolovoza. Ona je naime izabrala gradjanina Petra Zorića, da glavom ide u Skradin i Šibenik, kano i knezu Nelepiću, knezu bribirskomu Vidu Ugriniću i „bude li potrebno“ knezovom krbavskim, te da uznastoji izmedju ovih obćina i velemoža uglaviti uzajamni obranbeni savez. U naputku,[5] koji načelnik Malatesta i vieće izdade poslaniku, navodi se Ivan od Paližne kano glavni uzrok sviju zala; za to da bi valjalo najprije na njega u Klišu udariti, jer kada bi se taj grad osvojio da bi lasno bilo osvojiti mu ostale tvrdjave.

---

[1] Izvadak priobći Fejér: cod. dipl. X, 3. p. 69.

[2] Odlomak priobći Fejér: op. cit. X, 1. p. 414: „in praesentem nostram expeditionem, quam domino duce contra nonnullos regni nostri emulos in brevi instaurare intendimus.“

[3] Secreta cons. rogat MSC.: „Propterea concludendo dicimus: quod contentantibus dictis communitatibus Dalmacie de dicto articulo et de faciendo iuramentum, et existentibus nobis claris de hoc, nos parati erimus facere et concludere ipsum articulum secundum formam et tenorem alias recordatum et dictum per nostros ambaxiatores et nos.“

[4] Ibid.

[5] Priobći ga Lučić: mem. di Traù p. 341.

Poslanstvo je Petrovo dobrim urodilo plodom. Obranbeni je savezni ugovor dne 6 listopada 1388 zapriseżen i podpisan u Skradinu u crkvi sv. Katarine.[1] On je uglavljen izmedju obćine Spljetske zastupane po načelniku Komuloviću, Tomi Dobruliću, i rečenom Petru Zoriću, zatim obćine Šibeničke zastupane po Dujmu Zoretiću, Ivanu Naplaviću, Saracenu Nikoliću i Tomi Dinkoviću, onda obćine Skradinske, napokon izmedju hrvatskih velemoža kneza skradinskoga Nelepića sina Konstantinova i kneza Vida Ugrinića sina Gjorgjeva, koj pristade na savez za se, za svoga brata Gjorgja i Jelisavu udovu pokojnoga mu brata Nikole. Povod su tomu ugovoru — kako se u njem veli izriekom — dali „nemiri i razne pobune, s kojih su onda kraljevine Dalmacija i Hrvatska stradale, a najviše od Stjepana kralja bosanskoga i br. Ivana od Paližne i od ostalih nevjernika, neprijatelja i buntovnika krune ugarske.“ Svrha pako saveza označuje se u tom: da saveznici medjusobnom podporom „sačuvaju sebe i zemlje i svu imovinu svoju u vjernosti dužnoj kruni ugarskoj.“ Sredstvom k ovoj svrsi bila bi ta obveza saveznikâ: „da jedna stranka bude dužna drugoj pomoći svjetom i podporom proti kralju bosanskomu i vranskomu predstavniku, kano u obće proti svim nevjernikom, neprijateljem i buntovnikom krune ugarske i proti njihovim pomagačem i drugovom.“ Obrana je dakle tim imala biti zajednička; ali je ostalo i pojedinim članovom saveza dozvoljeno braniti se na poseb, u koliko bi to nuždno ili koristno bilo. Dužnosti su ove saveznici primili na se na neizvjestno, a dotle dok se kralju svidjelo bude. Pozora je vriedna ova točka u ugovoru: „ako bi se u kraljevini Ugarskoj silom okolnostî dogodila kakova promjena (na priestolju), ne može i ne smije ni jedna od ugovarajućih stranaka pristati uz drugoga vladaoca, gospodara, osobu i obćinstvo bez privolje ostalih ugovornika.“ Iz ovoga se dodatka vidi, da su se saveznici vezali na osobu Sigismunda i Marije; ali da su imali pred očima i taj slučaj, kada bi se priestol izpraznio načinom možebit ne upravo redovitim; a onda su se saveznici obvezali samo na zajedničko sudjelovanje naprama promienjenu stanju.

Ovdje imademo i za našu domovinu primjer saveznoga ugovora izmedju pojedinih gradova i velikaša, kakav nije bio neobičan

[1] Priobći ga Lučić op. cit. p. 342.

*

ni u drugih državah onoga vieka. U tom obranbenom ugovoru nalazimo tri grada dalmatinskoga primorja: Spljet, Šibenik i Skradin, koja su već svojim položajem upućena bila na medjusobnu obranu; nalazimo velemože dviju starih plemićkih obitelji hrvatskih: Nelepiće i Ugriniće; ali nenalazimo krbavskih knezova, prem je gradsko vieće spljetsko nakanilo bilo i njih, bude li od potrebe, pozvati u taj savez. Nelepići su i Ugrinići u minuloj prošlosti sada ugarsku politiku u svojoj domovini podupirali, sada joj se uzprotivili, kako je sobstvena jim korist zahtievala jedno ili drugo. Od gradova, koji su inače tada vjerni bili Sigismundu, nenalazimo u tom savezu ni Trogira ni Zadra. O Trogiru znamo, da mu je čim veću neutralnost nalagalo nutrnje stanje, imajuć u gradjanstvu dosta pristaša kralja bosanskoga. Zadar pako volio je čuvati i gojiti domaću slogu, nego li upustiti se u zajednice, koje su izazivale njegove protivnike. Prema tomu su gradjani i ove godine, dne 23 prosinca, u skupnom vieću zaprisegli medjusoban mir.[1]

Kada se u našoj domovini nisu mnogo uzdali u dvor ugarski pristaše njegovi, nisu se jako prevarili. Sigismundo i Marija, kako razabrasmo iz njihovih listova, obećavali su do duše u kasnoj jeseni, da će do skora vojsku voditi proti Stjepanu Tvrdku i hrvatskim ustašam; ali nenalazimo nigdje da bi bili svoja obećavanja izpunili. U Zadar je došao dne 23 prosinca u podvečer Ladislav od Lučenca ban Slavonije, „gubernator Dalmacije i Hrvatske, te vojvoda kraljevske vojske"; ali se nespominje, da bi bio kakovu veću vojenu silu sa sobom poveo. Ladislav se je do 8 veljače 1389 bavio u Zadru, te je onda odanle, ali neveli se kamo, otišao.[2]

Tako je g. 1388 s jedne i druge strane prošla bez odlučna djela vojena; ali tiem su u njoj znatnije bile priprave, s kojih se moglo naslućivati, da će dojduća godina krvava biti. Već u početku god. 1389 dolazili su dvoru ugarskomu sa svih strana nepovoljni po mir i po njega glasovi. Mletačko je vieće dočulo: da je u Zadru galija oboružana, koja je odplovila u Gaetu da odanle Margaretu udovu pokojnoga Karla i sina jim mladoga Ladislava

---

[1] Pauli a Paulo memor. loc. cit.: „A. 1388 die mercurii 23 decembris iuravimus pacem inter nos in consilio generali Jadrae."

[2] Ibid: „Eodem die iam post vesperas applicuit Jadram d. Lanzislavus de Luscens (Loszoncz) b(anus) Sclavoniae, gubernator Dalmatiae et Chroatiae, et capitaneus exercitus r(egii) in Dalmatia et Chroatia. Die lunae 8 Februarii recessit idem b. Ladislavus a Jadra."

dovede u Dalmaciju. Na toj su galiji u napuljsku kraljevinu odplovili Pavao Horvat bivši zagrebački biskup sa još dva drûga. Vieće doznavši ovu viest naložilo je zapovjedniku brodovlja svoga na jadranskom moru, da odmah odpravi brod na one strane, koj će pozornim okom pratiti ovu galiju; te da ju u onom slučaju, ako bi ona povela Margaretu i Ladislava, gleda dobiti u svoje ruke, inače neka ju pusti mirno prolaziti. Ali na svoju nesreću zadarska se galija na svom putu u zaljevu kod Tarenta mjeseca siečnja razbila, a poslanstvo, koje na njoj bijaše jedva svoj život spasi. Kod poslanstva nadjeno je pismo kraljice Margarete, koje je dopalo mletačkih ruku. Kako je republika tada u prijateljstvu živjela s ugarskim dvorom, scienila je, da joj se nameće dužnost priobćiti mu ovu važnu sgodu; te je u tu svrhu kao i za ostale državne poslove izaslala iz vieća od 10 veljače svoga bilježnika i pjesničkoga povjestnika Lovru de Monacis ravno u Ugarsku. Kroz toga poslanika republika je Sigismundu poslala u priepisu takodjer pismo našasto kod Pavla, da se upoznade sa sadržajem, nam žalibože sada nepoznatim, i da prema njemu udesi svoje ravnanje proti svojim neprijateljem.

Ova nam viest[1] odkriva tajne hrvatskih ustaša u jednom smjeru. Prije godine i više dana oni su bili, kako vidjesmo, poslije krunitbe Sigismunda (31 ožujka 1387) očito razvili stieg kralja Ladislava i pod ovim stiegom svoga kralja vojevali proti vojsci i četam Sigismundovim. S jedne dakle strane u Ugarskoj okrunjeni kralj, s druge sin umorenoga Karla, zakoniti mu nasljednik na priestolju, još neokrunjeni ali koj se imade okruniti. O posljednem činu valjalo je sada njegovim pristašam nastojati: pozvati na ime Ladislava unutar granica zemljišta krune ugarske, ovdje ga naresiti znakom kraljevskoga dostojanstva, navezati svezu izmedju njega i naroda, i potisnuti ga da se na čelu svojih vjernih bori sa svojim suparnikom. Po toj osnovi bila bi se već g. 1389 obnovila u našoj domovini ona borba, koje bijaše ona svjedokom pred tri godine, a postala je opet pozorištem poslije njekoliko godina. Novu borbu staviti u tečaj, to bijaše zadatak onomu poslanstvu — a nitko zanj vrstniji od izkusnga biskupa Pavla. Ovaj muž kao da bijaše odredjen za polje

[1] MSC. Secreta consil. rogat, R. 1388—97 vol. III. Žalibože su imena Pavlovih drugova u mojem priepisu nerazumljivo priepisana. Zna se samo to, da bijahu braća Ivan i „Cresio", ali prezimena jim nemogu protumačiti. Držim jih ipak za Zadrane.

diplomatičko, mirno, prem ga običaj one dobe nebi bio ni od bojnoga držao razdaleko. On je, može se držati za izvjestno, ovih burnih godina boravio u Bosni, lišen da kako svoje njekadanje biskupije, kojom je vladao biskup Ivan. I sada je stranka poslala biskupa Pavla, što znamo treći put, u Napulj. Medju tim je ovomu poslanstvu zlom bilo kobi ne toliko nepogoda i nesreća, koja ga snadje na moru, koliko neuredjeno stanje kraljevine Napuljske. Vidjesmo na svom mjestu[1], kako je stranka protivna u Napuljskoj pozvala na priestol Ljudevita vojvoda anžuvinskoga i kako je on u proljeću god. 1387 poručio svojim vjernim da će glavom tamo doći. Ljudevit je za tiem odredio Ota Brunšvižkoga, supruga pokojne kraljice Ivane, da osvoji kraljevinu i tiem mu put prokrči. Oto se uslied toga dne 1 lipnja 1387 na čelu vojske i velikaša Ljudevitove stranke uputio prama glavnomu gradu. U Napulju je samom ova stranka bila jaka, te za to nije Margareti preostalo drugo nego ostaviti glavni grad i otići (8 srpnja) u sigurniju Gaetu, koja joj bude od tada priestolnicom. Poslije odlazka Karlove udove s djecom unidje Oto dne 20 srpnja u glavni grad kraljevine. Stranka tim ojačana izasla poslanike k Ljudevitu i njegovu zaštitniku i štićeniku protupapi Klementu. Margareta je do duše mislila, da će si u tih okolnostih ublažiti papu Vrbana VI., te skloniti da on ne samo digne crkvenu kaznu s pokojnoga joj supruga, već da joj i pomogne proti njezinu takmacu i proti svomu na stolici sv. Petra protivniku. Ali kraljica nemogaše umiriti čuvstva uvredjenoga otca. On je pače pomislio, da bi usred takmenja dviju stranaka mogao napuljsku kraljevinu za sv. stolicu osvojiti, te je u toj namjeri svoje sjedište preselio iz Genove i Luke (23 rujna) u Perugiu, da bude bliže borištu stranaka. Neimajući Margareta podpore ni s ove strane, upućena je bila na svoje sile, koje su se u toliko ojačale, što je Oto, uvriedjen tim, što je 18 listopada u Napulj došao novoimenovani podkralj kraljevine, prešao k protivnoj stranci. Ali stranka Ljudevitova nije za to odustala od dalnjega rada; pače je 18 siečnja 1388 vojskom obsjela učvršćen i Ladislavu odan grad Kapu i na predaju (22 travnja) prisilila. Onda je Ljudevitova vojska obsjela tvrdju „castel nuovo“ u Napulju, u kojoj se još bješe održala posada kralja Ladislava. Sada je Margareta iz Gaete pošiljala pomoć svojim vjernim, da i ova tvrdja nepade u protivničke ruke. Po-

---

[1] Str. 149 knj. II. Rada.

četkom dakle god. 1389 nisu stvari u dolnjoj Italiji po Ladislava ništa povoljnije stale nego-li početkom god. 1387, kada je biskup Pavao Horvat bio na čelu poslanstva došao u dvor kraljice Margarete; pače sada je ona izvan stolnoga grada u zatočištu bojazno izčikala pretendenta iz Francezke.

S ove indi strane nije se Sigismundo imao bojati ni kakovoj ozbiljnoj pogibelji. Ladislav se ne mogaše maknuti iz Gaete a da krunu napuljsku, viseću i onako o bojnoj sreći, nemetne na kocku. Tim su opasniji glasovi dvoru ugarskomu u isto doba dolazili iz Bosne i naše domovine. Izvješća, koja mu bjehu početkom godine odanle stigla, uvjeravaše: „da su Ivan Horvat i Ivan od Paližne sa svojimi pristašami odlučili uljesti u kraljevinu Slavoniju i ondje škoditi joj koliko iole mogu“. Ovu je viest Sigismundo dobio bio od svoje supruge, kada se sa vojskom u veljači 1389 desio u Lipi na Temešu u Banatu. Ova vojska nije bila neposredno namienjena za rat proti hrvatskim ustašam ili njihovu zaštitniku kralju bosanskomu. S toga dobivši taj glas odredi Sigismundo, da prior vranski Alberto brani proti ustašam Slavoniju i posjedne njezine tvrdjave, ulaze i klance, kako bi odbio grozeću navalu. Kralj je za podkrepljenje priora pozvao velemože i vlastelu, neka se njegovoj vojsci pridruže, a ujedno obeća, da će sam tamo doći u pomoć, čim dovrši vojnu, radi koje bješe na južne strane krenuo.

Vojeni ovaj pohod bio je namienjen neposredno srbskomu knezu Lazaru. Što dade povod ovoj vojni proti Srbiji, koja li joj bijaše svrha, doznajemo iz kratkih rieči, koje sam Sigismundo iz Lipe dne 24 veljače 1389 navede u pismu[1] na Tibaldova sina Ivana i drugoga Ivana Gjorgjeva. On je naime vojsku poveo proti Lazaru za to: „da ga u buduće odvrati od napadanja do tada Ugarskoj nanesenih, i da ga prisili na pokornost.“ Po ovih riečih dva je dakle zla vladalac Srbije počinio prošlih godina proti kruni ugarskoj: što je naime napadao

---

[1] Pismo, iz koga sve ovo doznajemo. kano i navedenu viest o namjeri hrvatskih ustaša, priobći iz matice Fejér: cod. dipl. X, 1. p. 517: „Veridice didicimus ex relatione majestatum reginalium: quod Joannes de Horvathy et Joannes fratres (frater) de Palicsna cum eorum complicibus disposuerunt se regnum nostrum Sclavoniae ingressuros . . . cumque nos de praesenti contra Lazarum proficiscemur, eum ab insultibus regno nostro hactenus illatis prohibendo, eumque ad nostra mandata adstringendo . . .“

na državu ugarsku, i što se od nje odmetnuo. Ovaj posljednji grieh, koj se Lazaru upisuje, opet nam svjedoči dosta razgovietno, da je i Sigismundo kano predšastnik mu i tast kralj Ljudevit tako na Srbiju, kano i na Bosnu, te u obće na zemlje s ove strane Balkana gledao sa davnoga stanovišta državnoga prava ugarskoga t. j. da je on smatrao tako kneza srbskoga kano bana bosanskoga vazalom krune ugarske. A kolika nebijaše tek povreda ovoga odnošaja, kada se je vazal drznuo bud sam prekinuti ovu svezu i odvislost, bud pomagati protivnike ili buntovnike krune ugarske? Posljednje se povrede Lazar učini krivcem. Mi smo jurve napomenuli, da su srbske čete, kako izrično svjedoče spomenici, s hrvatskimi ustašami prošlih dviju godina vojevale proti ugarskoj vojsci. Srbske, osobito konjaničke, čete sakupljaše se navlastito u pograničnoj Mačvi, odkle su ustaše preko Save provaljivali u dolnju Slavoniju i Ugarsku. A domaći srbski ljetopisi[1] pripoviedaju, da je knez Lazar, pokorivši domaće protivnike svoje, župana Nikolu Altomanovića i Radića Brankovića, te učvrstivši svoj priestol, razorio Beograd, kako se Ugri nebi ondje ugniezdili" i da osvojio Mačvu. Sravnivši ove izvore možemo iz njih razabrati: da je knez Lazar učvrstivši svoju vlast u Srbiji nastojao vratiti joj stari upliv do Dunava i Save, a ovoj ga cieli mogla dovesti zajednica s hrvatskim ustankom. Jer u tom se je i srbska i bosanska politika one dobe sticala, da oslabe i ako je moguće unište na slavenskom jugu upliv ugarskoga dvora, koga si on bio stekao za odvažne i razborite vlade obiju Anžuvinaca. Toj je politici radio u prilog i hrvatski pokret. Riedak doisto slučaj takova zajedinstva u prošlosti južnoslovenskih plemena!

Tečaj vojenoga pohoda kralja Sigismunda, kojim htjede povratiti kruni ugarskoj njekadanje tobož pravo vrhovne vlasti na Srbiju i odvratiti kneza od saveza s hrvatskim ustankom, nije nam potanko poznat. Ali iz rieči samoga Sigismunda[2] dade se razabrati, da se je razmirica izmedju obiju vladalaca mirnim načinom iz-

[1] Sr. uz ostale kod Šafařika (pamatky dřevn. pisemn. jihoslov. str. 74) još ljetopise u Glasniku knj. V str. 79 i knj. XXI str. 253.

[2] U listini kod Fejéra: cod. dipl. X, 4 p. 665: „Lazarum, dominum Rasciae, socerum suum, ab obedientia nostra diclinatum, idem Nicolaus ... suae circumspectionis industria solitae obedientiae reduxit in gremium debitae coronae nostrae obsequia praehabiturum."

ravnala posredovanjem bana mačvanskoga Nikole Gorjanskoga, zeta kneza Lazara. U koliko se god Sigismundo kašnje u javnih listovih hvastao, prem dosta čedno naprama svomu običaju, i u koliko je god radi toga slavio svoga bana, nemislimo ipak: da je uvjetom izravnanja ove razmirice bilo priznanje odvislosti Srbije ili njezina „gospodara“ od krune ugarske. Jedna i druga stranka mogla je biti tim zadovoljna: ako su se obvezale, da će kano dobri susjedi mirno živovati i da će u buduće sve pogranične zadjevice prestati. Niti je Lazaru bilo sgodno, da se otimlje za Podunavlje i Posavlje, niti Sigismundu da se otimlje za gospodstvom s one strane Save, jer mu ni s ove strane nebijaše obezbiedjeno kamo li učvršćeno.

Srbiji, posredno i Ugarskoj, prietila je sa druge posvema strane u oči ovoga izmirenja mnogo opasnija nepogoda, koja je cielom iztočnom Evropom uzdrmala — mislimo silu tursku primičuću se granicam Srbije i Bosne. O tom nam je ovdje u kratko progovoriti u savezu s nadošlimi dogadjaji.

Odkako je sultan Murad, „gospodar i pobjeditelj“ (Chudavenkiar, Ghasi) kako ga turski ljetopisci zovu, iz Demitoke prenesao (1365) svoju stolicu u Jedrenu, te odanle svu Traciju do Rhodopa i Balkana osvojio, postao je sukob sa Srbijom i Bugarskom samo pitanje vremena. Bitke na Marici (1365) i Tainarosu (1371), gdje je kralj Vukašin pao, bijahu samo predteče one borbe izmedju Srbstva i Turstva, koja se do skora imala nastaviti s one strane južnoga ogranka balkanskoga pogorja dielećega Trakiju od Maćedonije i gornje Mezije. Ova se borba sve više približala, kada su turske čete pobjedonosno ove planine prevalile i kada s jedne strane poplavivši Maćedoniju te posjednuvši Monastir, Prilip i Štip (1380) doprieše na gornjem Vardaru do Srbije, a s druge osvojivši Samokovo (1365), Niš (1375) i Sredac (1382) doprieše u dolnje Pomoravlje; te ovdje kano umjetan klim razdvojiše Srbiju od Bugarske, odieljene i onako prirodom, sjevernim naime ogrankom balkanskoga pogorja, koj se stere pram Dunavu do trajanova mosta. Na ove je strane pohlepa i slava vukla ratobornoga padišu, znajućega da je ovdje više snage, koju valja slomiti, nego li na Bosforu gdje je njekadanje silno carstvo grčko stisnuto bilo gotovo na samu priestolnicu, a Joan Paleolog badava svoje nade na zapad svraćao. Pak i ovdje neostavi sreća silnoga Murada; već osvojenje Niša dovede mu srbskoga vladaoca u odvislost, koju su srbske

pomoćne čete g. 1386 svojom krvlju, tim najdragocjenijim dankom, na ikonijskoj ravnici u maloj Aziji zasvjedočile. Ali najveću je snagu Osmanlija crpao a kršćanstvo najveću slabost tim pokazalo, što slobodne države balkanskoga poluotoka neumješe se zajednički oprieti turskoj bujici, koja je na takov način jednu za drugom oslabila i napokon srušila. Već je Murad osvojio bio veći dio carstva i Dušanova i Asjenova, kada su vladaoci ovih dviju srodnih plemena tek počeli na zajednicu misliti. A šta može bratska zajednica i proti većoj sili i proti zastarjeloj rani, pokaza pobjeda, koju je sdružena srbska i bosanska vojska god. 1387 stekla kod Pločnika na Toplici (blizu Krušumla u staroj Srbiji) nad turskom vojskom od 20.000 momaka, od kojih jedva petina živu glavu iznese[1].

Knez Lazar mogaše nagovieštati, da će ovaj poraz potaknuti „slavodobitnika" na osvetu, a tim da će do skora oružje riešiti sudbinu Srbije. Za to je on, kako uz naše svjedoče inostranci[2], gledao povući svoje susjede u savez obranbeni proti Turčinu. Šišman bugarski kralj bijaše mu zetom, a oba je kano i bosanskoga kralja jedna sudbina spajala naprama zajedničkomu neprijatelju. Lazaru nije dakle težko bilo uputiti Šišmana i Stjepana Tvrdka, da s njim stupe u vojenu zajednicu. To isto je kušao učiniti i sa kraljem ugarskim[3], s kojim se malo prije bio izmirio. Tim se je i Murad na žešći rat pripravljao i smišljao kako da razvrgne savez ili bar preprieči sudjelovanje južnoslavenskih vladalaca i naroda. Ovo mu se posljednje htjede provesti ratnom osnovom, kojoj bijaše glavna ciel, da Šišmana odieli i odvoji od Lazara. U tu je svrhu svomu velikomu veziru Ali-paši povjerio rat proti Bugarskoj, a sebi pridržao zapovjedničtvo vojske proti Srbiji. Premudra doisto vojna osnova prema onomu: „divide et vinces"! Dolnje Pomoravlje bijaše već u turskoj vlasti i s ove strane otegoćena sveza izmedju Srbije i Bugarske. Nu Ali-paša odabra si drugi put, da unidje u srdce Bugarskoj: kroz najiztočniji naime

---

[1] Sr. Hammer: Gesch. des osman. Reiches I, 171. Domaći ljetopisac ovu pobjedu u kratko zabilježi: „**вь лѣто ҂ѕѡҁє.** (6895 = 1387) **побѣжє царь Моурать испрѣдь кнєза Лазара ѡть плоуника на топлицє.**" Šafařik: lětop. str. 74. Glasnik V, 149.

[2] Sr. Izvješće turskoga poslanika Nešria: Izvori srpske povjest. I, 41.

[3] Chalkokondyl. p. 19: „Amurates bellum Trybalis intulit ipsorumque duci Eleazaro, qui ad Panonios se contulerat, eosque incitabat, ut contra Amuratem arma arriperent."

od sedam klanaca (Nadirderbend), koji iz Trakije preko Balkana onamo vode. Ovuda je vezir glavom vodio vojsku (25.000), te se uputio prama Šumnu (Šumla), dočim jedan odiel (5.000) posla napried proti Pravodi (Paravadi). Ova u kotlini ležeća tvrdjava bude jurišem osvojena, a Šumen se na to predade. Ista sudbina stiže Trnov, staru priestolnicu carstva bugarskoga. Kralj Šišman bio se utaborio i učvrstio u Nikopolju kod Dunava. Tudjer ga obsjednu vezir Ali-paša i prisili da mir zamoli; što mu bude dozvoljeno pod uvjetom da predade Silistru i da plaća sultanu godišnji danak. Kralj Šišman obeća jedno i drugo; ali pošto se veliki vezir odmače stade utvrdjivati Silistru i Nikopolje. Usljed toga nastavi Ali-paša rat proti Bugarskoj; te osvojivši prije manje gradove udari sa svom silom na Nikopolje. Car Ivan Šišman Aleksandrović morade sa cielom porodicom predati se velikomu veziru na milost i nemilost; a doveden pred Murada (u Tausli) jedva si život izprosi, ali ne krune i države.[1] Bugarska je prestala biti državom na balkanskom poluotoku.

Tako je sultan Murad pokorio naravskoga saveznika Srbije; tako uništio njezinu družicu, bugarsku državu. Knez je Lazar dobro uvidjao, da će sada na Srbiju red doći. S toga je on, „kada je Ali-paša Šišmanovu zemlju oteo“, i nečekajuć navale turske, dao odjelom srbske vojske pod hrabrim vojvodom Dimitrom, sinom ćesara Vojhne, oteti grad „Šehrköj“, ležeći na bugarsko-srbskoj medji, koji je bila vojska velikoga vezira osvojila. Ali ga Turci za tiem uzastopce opet predobiju. Sada je Murad prikupivši sile sa sviju strana na put krenuo, te iz Jedrene kroz balkanski klanac trajanov (njekada Succi, sada Ssuluderbend) spustio se u dolinu Ihtimansku (Helike). Odavle je turska vojska krenula na lievo k Güstendilu (stara Justiniana) i na dalje, primajuć svuda pomoćne čete podložnih starješina, u Kratovo. Ovdje stupi pred sultana poslanik srbskoga kneza, koj sa silnim carem u ime svoga gospodara tako otvoreno govoraše, kano da ga na boj izazivlje. Savezna srbsko-bosanska vojska bila se utaborila na kosovom polju, odieljenom od Maćedonije pogorjem Ljubetinom a od Bosne Rogoznom. U ovu ravnicu vode iz obiju zemalja dva klanca (Kačanik i Banjski) te se ona svojim položajem može smatrati za naravno bojište vojska neprijateljskih dolazećih iz Bosne i Srbije

[1] Sr. Hammer: Gesch. des osman. Reiches I, p. 172—74.

s jedne, a Maćedonije i Tracije s druge strane.[1] Turska je vojska iz Kratova zakrenula malko k sjeveru i utaborila se na zapadnoj obali rieke Morave; ovdje odpočinuvši predje ju noćju u šest odjela, a napokon se slegne na Kosovu. Savezna vojska srbsko-bosanska pod zapovjedi samoga Lazara, dočim je bosanski odjel predvodio Vladko Hranić a uz njega, kako se u neuvaženu do sada spomeniku[2] navodi, ban Ivan Horvat vojevao, savezna — velim — vojska bješe razredjena okolo Prištine i nagibala se više k sjeveru naprama ušću Laba i Sitnice. Naprama toj vojsci stajala je turska pod zapoviedi samoga sultana „slavodobitnika", uz koga su bila oba njegova sina Bajezid i Jakub, izkusni vodja siedi Evrenosbeg i mnogi paše i veziri. U sriedu na dan sv. Vida, 15 lipnja, započe bitka, a trajaše tri dana. Od Turaka odlikovaše se osobito mladi Bajezid, zapoviednik desnoga krila. Lievo je krilo, koje je vodio carević Jakub, mnogo trpjelo od hrabrih Bošnjaka pod vojvodom Vladkom. Srblji su se takodjer borili kano lavovi poticani primjerom hrabroga kneza. Dugo se nije znalo, komu je pobjeda dosudjena; ali pošto je Bajezidu za rukom pošlo naglim jurišem razbiti protivno krilo te ovdje nastao nered, a prosuo se glas, da je Vuk Branković sa bojišta otišao s odjelom svojim, stane uzmicati najprije Vladko s bosanskim odjelom, za njim pako i ostala vojska. Sada već nemogaše biti dvojben konac ovoj bitci: polumjesec steče pobjedu nad „častnim krstom i slobodom zlatom", oba vladaoca ostave na Kosovu svoj život, Murad pod mačem Miloša Obilića, Lazar u vrevi oružja — a narodno predavanje pripisuje izdajstvu kneza Vuka Brankovića poraz srbske vojske, s njom i države srbske[3].

---

[1] Opis Kosova polja vidi izmedj ostalih kod Gilferdinga: Bosnija (Ruskaja besjeda. U Moskvi 1859, sv. I, 117 i sljed.).

[2] Annales Forolivienses apud Muratori: script. rer. ital. XXII, 196.

[3] O boju na Kosovom polju pripovjedaju: najobširnije turski povjestnik Nešri: op. cit. p. 41—89, za tiem od byzantinskih pisaca Chalkokondylas i Dukas (sr. Stritter: memor. popul. II, 352—53), od domaćih srbski ljetopisi, od kojih najobširnije Tronoški (Glasnik V, 80 do 92) i „istorija carej srbskih" izdana po Srećkoviću (ibid. XXI, 258—60), o njem pripominje takodjer putopis ruskoga metrop. Pimina u Carigrad (kod Karamzina: istor. gosud. rosijsk. V, pazka 133), Mijajlo Konstantinović u ljetopisih turskih (izd. dr. J. Šafařik str. 53 do 55), Dubrovčanin Crievič (Tubero) itd. narodne pjesme (sr. Vuka Karadžića II, br. 43—53) itd. Sr. Hammer op. cit. p. 174—180.

Tako je mjeseca lipnja god. 1389 pala i druga slobodna država na slavenskom jugu. Kao što nije svrha ovoj razpravi izpitivati posljednje dane srbske neodvisne države, tako joj nemože biti ni ona da na široko razvede posljedice nesretne kosovske bitke, posljedice ni do danas iz života našega naroda neizbrisane. Ali sam će se štilac ove dosjetiti, da je poslije poraza na Kosovu polju jedina ostala Bosna, u koju se politička ladja narodna za njeko vreme zakloni kano u luku od valova osmanlijskih zavojevanja donjekle zaštićenu. Sreća bijaše po tu zemlju, ako se odgodjenje stalne propasti može srećom nazvati, što je pobjeda na Kosovu preskupo stala slavodobitnike, te se ovi nemogoše svojom pobjedom poslužiti, da svoje slavodobitne stiegove dalje na zapad raznose. Smrt silnoga Murada, i to od kaurske ruke, udarila je kano grom ne samo u vojsku nego i u cielo Osmanlijstvo. Bajezid, taj hrabri borilac na Kosovu, pohiti u Jedrenu da zasjedne otčev priestol. Tudjer primi poklon podanički od Lazareva starijega sina Stjepana, te s njim mir uglavi zadovoljiv se s dankom u krvi i novcu i sa sestrom mu Miljevom[1].

Stjepan je Tvrdko, kako vidimo, bio saveznik kneza Lazara proti Turčinu; njegove su se čete pored srbskih hrabro borile na Kosovu, a poslije bitke, u koliko neizgiboše, sretno se vratiše u Bosnu. Tvrdko je smrt silnoga Murada na Kosovu smatrao za takovu pobjedu krsćanstva nad muhamedanstvom, da je pored nje malo ne zaboravio na smrt kneza Lazara i na propast savezne si države. U ovakovu je uzhitu kralj bosanski prijavio zapadu i svojim prijateljem kosovski dogadjaj, možebit ne bez nakane, da jih ohrabri i da tiem proslavi svoje oružje i vojenu silu. Kralj je izmedju ostalih, što znamo, obaviestio florentinsku obćinu u Italiji o „preslavnoj pobjedi, koju mu milost svemožnoga i vjećnoga boga, gledajuća iz visine stado svoje, dade steći.“ Obćina je kroz svoga kancelara Kolucija pismom[2] od 20 listopada 1389 čestitala kralju i izjavila svoju radost: „što je dne 15 mjeseca lipnja ponosit i drzovit Amurat, sljedbenik Muhamedov, koj prisvojivši si silom

Nije ovdje moja svrha izpitivati različite često protivusloveće izvore o toj katastrofi srbske države.

[1] Dukas op. cit. I, 4. p. 6. Bajezid je dao posjesti srebrne rude u Kratovu i naseliti Turke u Skoplju na gornjem Vardaru, u bivšoj njeko vrieme priestolnici cara Dušana.

[2] Kod Pecza: cod. dipl. hist. epist. P. III, p. 89.

vlast carsku, nakanio bješe sa lica zemlje izbrisati kršćanstvo i spasitelja ime, i koji je ludo navalio na granice Bosne, što je taj sultan na polju kosovu („in loco, qui campus turdorum dicitur“) uz nebrojene tisuće svojih vojnika i sa dva svoja sina krvavo poginuo.“ „Sretna kraljevina Bosna — tako od radosti kliče liepi grad na Arnu — kojoj bi dano tako slavan biti bojak, i toliku djesnicom Krsta izvojevati pobjedu. Sretan je onaj dan, te slavna i štovana uspomena blaženoga mučenika, u kom je dano nadvladati onoga preokrutnoga neprijatelja! Sretne i presretne mišice onih dvanaest velemoža, koji probivši čopore neprijateljske i deve u okrug svezane, mačem otvorivši si put dodjoše do Muradova šatora! Sretan i onaj nad ostalimi, koj vodju tolike sile, urinuvši mu mač u grlo i skut, odvažno umori; a sretni svikolici, koji kano žrtve ubijenoga vodje nad onom ništavom lješinom slavnom mučeničtva smrću život i krv izliše! Ali od svih je vaše veličanstvo najsrećnije, koje posveti toli slavna i nikada nezaboravna pobjeda, i komu je, ako pravim Krsta vojnikom i junakom, kô što valja vjerovati, bog pripravi carstvo nebesko, pridržana ona prava i bezkrajna slava“. — Isto je Stjepan Tvrdko prijavio i gradu Trogiru pismom[1] iz Sutjeske dne 1 kolovoza, a sigurno i ostalim občinam dalmatinskim: „Onoga ohologa vražjega sina i slugu — tako piše kralj — neprijatelja imena Krstova i cieloga roda čovječjega . . nevjernoga naime Amurata, koj si bio pokorio mnoge narode . . i koj bješe već došao s dvjema svojima sinima i sa sljedbenici Turci i naše zemlje uznemiriti u nakani da kašnje navali i na vaše, napokon sraživši se s njimi dne 15 lipnja . . nadvladasmo tako, da malo od njih žive iznesoše glave“.

Stjepan je Tvrdko, kako već rekosmo a ovo se iz tih listova jasno razabire, dogadjaj Kosovski smatrao i razglasio bio za pobjedu saveznoga oružja nad turskom vojskom. Smrt Murada rukom neprijatelja, uzmak njegovih sinova sa svojimi dosta oštećenimi četami u glavni grad Jedrenu, glasovi vraćajućih se u Bosnu pomoćnih četa, listovi kralja Stjepana Tvrdka . . . sve je to ovako pomelo na zapadu sud i mnienje o kosovskoj bitci, da isto inače obzirno mletačko vieće, kako se iz sjednice od 23 srpnja vidi, još

[1] Priobći ga Lučić: de regno Dalm. et Croat. lib. V, c. 3. Scienim, da je „die 20 mensis Junii“ prepisačeva pogreška mjesto „die 15 mensis Junii“, kao što se čita i u florentinskom pismu.

mjesec kašnje nije znalo što da vjeruje o razlikih viestih, koje su se raznosile „o boju, koj je bio medju velemožnim gospodarom Muratom i knezom Lazarom.“ Jedino što je vieće držalo za stalno bijaše to, da je sultan u tom boju poginuo[1]. O tom nesumnjajuć vieće, komu je trgovačka korist bila najpreča, izasla Franju Quirinia k sinovom Muradovim, da izrazivši u ime republike žalost nad smrću otca, utvrdi s njimi trgovačke ugovore. Isti poslanik neka ovom prilikom čestita priestolonasljedniku, te mu izjavi, da republika „kô što je iskreno ljubila njegova otca, tako ljubi i pripravna je ljubiti njegova sina i njegovu državu, te ga pribrojiti svojim osobitim prijateljem“. Kolika je razlika izmedju ovih rieči sebične mletačke republike, voljne iz vlastite koristi sdružiti se s neprijateljem kršćanstva i medj očitovanjem umne obćine Florentinske u prijateljskom listu na Stjepana Tvrdka!

Prem je Stjepan Tvrdko u prvoj polovici god. 1389 veći dio svoje vladalačke skrbi posvetio da u savezu sa srbskim knezom Lazarom odvrati pogibelj prieteću s iztoka od strane Turaka: to nije on propustio, da u isto vrieme nastavi započetu i dobrim uspjehom donle okrunjenu politiku u Dalmaciji i Hrvatskoj. Bosanska je vojska početkom ove godine glavnom silom ležala kod Kliša, odkle se mogla svaki čas pomaknuti na ovu ili onu stranu. Stjepan Tvrdko držaše svoje gospodstvo u našoj domovini u toliko već razšireno i učvršćeno, da je on ovu kraljevinu, našu naime domovinu, svojom već smatrao, te je u njoj vojvodu Vladka Hranića postavio za svoga namjestnika. Hranići (od храна, ime mužko) bijahu plemići i vlastela iz Huma i Konavlja, ili iz dolnjih strana, a medj njimi se u doba kraljevanja Stjepana Tvrdka odlikovahu Hranja Vuković i Vladko. Stjepan Tvrdko imaše u Vladka toliko pouzdanje, da ga, kako rekosmo, učini svojim namjestnikom

---

[1] Iz arkiva mlet. priobći dr. J. Šafařik: monum hist. serb. Glasnik XII, 108—110. „Ad audientiam dominationis nostrae venerat, sed non clare, bellum et novitas, quod fuerat inter magnificum d. Moratum, qua patrem suum, et comitem Lazarum, de quo diversa dicebantur, quibus fides bene praeberi non poterat. Sed tamen dominatio nostra audiverat de morte ipsius domini Morati, de qua maximam displicentiam habuerat, quia semper eum habuimus in singularissimum amicum et dileximus eum et statum suum.“

u Dalmaciji i Hrvatskoj, i da mu, kako vidjesmo, povjeri svoju vojsku odredjenu u pomoć knezu Lazaru. Vladko se učinio dostojnim toga pouzdanja i u novom zvanju brinuć se, kako da razširi i učvrsti vlast svoga gospodara u Dalmaciji i Hrvatskoj. On je imenito najprije o tom nastojao, kako da gradove dalmatinske privede na pokornost i priznanje bosanske države. S toga bješe jih već početkom ove godine pozvao, da k njemu izašalju na dogovor svoje punomoćnike. Ovo su gradovi, što se naročito o Spljetu i Trogiru znade, i učinili. Vladko je od gradova kroz te punomoćnike zahtievao, da izašalju bosanskomu kralju svoje poslanike, jamačno na dogovor kako bi mu se pokorili.[1] Spljećani su u tu svrhu u gradskom vieću dne 24 ožujka 1389 izabrali Nikolu Sriću i Ivana Marina za svoje punomoćnike. Iz naputka, što no jim ga vieće dade, proviruje jasno, kako bi Spljećani još sveudilj najviše voljeli bili vijugati izmedju Bosne i Ugarske, ostati u svezi s Ugarskom ali nezamjeriti se ni Bosni. „Ako kralj uztraži — tako nalaže gradsko vieće svojim zastupnikom — da mu budemo podložni, kao što smo bili njekada kralju Ljudevitu, pošto će ondje zastupani biti ostali takodjer gradovi Dalmacije kroz svoje poslanike, saslušajte o tom njihove nakane. Scienimo ipak, da će oni tražiti rok, do koga da jim dozvoljeno bude izaslati svoje poslanike k ugarskomu kralju za pomoć. Ovaj rok, i to po mogućnosti čim dalji, molit ćete i vi ovim načinom: prejasni vladaoče i naš gospodaru! Spljećani žele biti sluge prejasnosti vaše, ali na ovaj način: da čast vašega veličanstva i mi ostanemo čisti od žiga izdajstva. S toga bismo željeli izaslati ugarskomu kralju poslanike, da mu prijavimo svoje stanje i da ga za pomoć umolimo; inače nemožemo više uztrajati i prisiljeni smo skrbiti za sebe, kako najbolje možemo. Ako nam on do uprošena roka pomogne, ostat ćemo njemu kano prije vjerni; nepomogne li nam do toga roka, onda želimo biti vaši i prieći jednakim načinom pod vašu vladu. Ako nam dakle kralj ugarski nebi pomogao u rečeni rok, te se i druge obćine Dalmacije podvrgnu vladi i zaštiti vašega veličanstva, podvrgnut ćemo se i mi

[1] Kod Lučića: mem. di Traù p. 343—44: „Serenissimus princeps et dominus noster Wlatcho, majestatis vestre voevoda, in partibus Dalmatie et Croatie vestram representans maiestatem mandavit Spalatinis, ut ad ipsum mitterent ambassiatores. Miserunt, et inter alia hortatus est atque mandavit, ut ad majestatem vestram suos transmitterent ambaxiatores . . .“

vašemu veličanstvu s molbom, da nam ono dade i dozvoli sloboštine podieljene predšastnikom našim“.

Stjepan Tvrdko primivši dalmatinske poslanike u svojem dvoru ostade vjeran i sada svojoj politici naprama gradovom dalmatinskim: osvojiti jih ne silom oružja nego silom okolnostî. On je ustanovio tri roka, posljednji za Spljećane do polovice lipnja, do kojih, kada izminu, imadu se podvrći bosanskoj kruni; Spljećanom je dozvolio, da oni slobodno budu „od posljednjih u Dalmaciji, koji će se podvrći podložnosti i zaštiti“ bosanskoga kralja. Ali jim napokon zaprieti, da će jih, kada rok izmine, stegnuti na sam grad nutrnji i tako prisiliti na predaju. Na takav odlučan odgovor kralja bosanskoga Spljećani su iz vieća od 18 svibnja izaslali u dvor ugarski svoga načelnika Malatestu i sugradjanina Nikolu Sriću, vrativšega se netom iz Bosne. Isto su i Trogirani učinili izaslavši Guereria Petračeva i Ivu Grgurova. Poslanici su spljetski po svojem naputku[1] imali kralju Sigismundu razložiti nevoljno stanje grada i dogovor s bosanskim kraljem, te ga zamoliti, da jim ili pomogne do ustanovljena roka, naime 15 lipnja, ili dopusti „pobrinuti se za sebe“. Još se u naputku i to dodaje, da poslanici, ako bi izmedju kralja Sigismunda i Stjepana Tvrdka bio mir utanačen ili ako bi se o njem radilo, zamole: neka se urede gradske medje naprama Klišu i Omišu i neka jim se drugda uprošeni otoci podiele.

Kralj Sigismundo bio se je po izravnanju razmirice s knezom Lazarom vratio u svoj dvor. Listina[2], kojom je on svomu vjernomu knezu Pavlu Zrinjskomu poklonio u Zadru kuću bivšu njekada kneza Grgura Kurjakovića a kašnje (polovica) Ljudevita Gjorgjića, svjedoči nam, da se kralj dne 7 lipnja desio u Budimu. Ovdje je Sigismundo primio poslanike dalmatinskih gradova. Saslušavši njihove tegobe i molbe, kako jih izpripoviedasmo, kralj je obećao „skoru pomoć“; te podjedno dne 18 lipnja odredio iztragu proti nemirom i razdorom u Trogiru[3]. Ali rok ustanovljen po Stjepanu Tvrdku za predaju bio je ovdje na izmaku ondje izminuo. Dok su jedni poslanici bili u Ugarskoj, izaslalo je trogirsko vieće dne 23 svibnja druge u Bosnu, da zamole kralja:

[1] Priobći ga Lučić: mem. di Traù p. 345.
[2] Kod Fejéra: cod. dipl. X, 1 p. 523—25. Izvornik u bivšoj kr. komori ugarskoj.
[3] Priobći Lučić op. cit. p. 326—27.

neka „bi izvolio odgoditi rok do povratka poslanikâ iz Ugarske, da se obćina trogirska nepokaže nevjernom naprama kr. veličanstvu ugarskom.“ Poslanici odpravljeni u Bosnu imali su po naputku[1] ostati ondje do povratka svojih drugova iz Ugarske. „Oni su mogli zamoliti kralja, da pošalje u Trogir svoga pouzdanika; te ga uvjeriti, da Trogirani neće zaostati iza ostalih Dalmatinaca, ako razviju složno stieg bosanskoga kralja“; pače da će oni prvi razviti taj stieg, ako kralj od ostalih steče jamstvo da će i oni to učiniti.

Trogirani su i sada, kano i prije, skloniji od Spljećana bili bosanskoj politici. Spljećani su još 30 lipnja, dakle pošto je odredjeni rok izminuo a pomoći od Sigismunda nije bilo, iz vieća izaslali u Bosnu Ivana Marina, neka zamoli Stjepana Tvrdka: da sjećajuć se svojih rieči, kako neće Spljećane siliti da mu se podvrgnu dok toga ostali gradovi neučine, „neka grada neuznemiruje niti ga pusti uznemiravati, dok se ostali gradovi Dalmacije njemu nepokore“.[2]

Tko s ovimi diplomatičkimi dogovori izmedju bosanskoga dvora i gradova dalmatinskih sravna ratne, u isto vrieme razvijajuće se dogodjaje, koje smo u kratko malo prije nacrtali, taj će sigurno naći razlog, sbog koga je kralj Stjepan Tvrdko propustio odvažnim korakom učiniti kraj ovomu varakanju u Dalmaciji. Dok se spremao na rat, dok mu je namjestnik u Dalmaciji i Hrvatskoj, vjerni vojvoda Vladko, vojsku vodio na Kosovo, dok su mu se izkrvareni, ali u životu ostali junaci, vraćali u naručaj domovine: sve dotle valjalo je Stjepanu Tvrdku obustaviti djelatnost na onom zapadnom kraju. Veću od njega slabost, veći nemar pokazuje u to doba dvor ugarski. Mi nenalazimo traga, da bi on bio u to vrieme išta učinio, što bi u Dalmaciji podpomoglo bar vjerne mu gradove. Nalazimo do duše početkom lipnja bana Ladislava u Zadru, ali od svih njegovih čina znamo samo taj, da je dne 5 r. m. pismom[3] nagovarao Spljećane: „neka u buduće postupaju s Trogirani kano s braćom“. O ratnih činih toga „vojvode kraljevske vojske“ neznamo ništa. I Sigismundo je poslanike dalm. gradova odpravio samo obećanjem; te je mjesto da ova obećanja odmah izpuni gledao u isto vrieme, kako bi putem

[1] Ibid. p. 345—46.

[2] Ibid. p. 347: „quatenus maiestas vestra promissa observare dignetur: scilicet non molestare nec molestari facere eos, donec aliae civitates Dalmatiae fuerint ad obedientiam et servitia maiestatis vestrae . . .“

[3] Ibid. p 346.

svojih punomoćnika palatina Stjepana i tavernika Nikole Kanižaja izravnao s austrijskim vojvodom Albertom III svoje razmirice, ponajviše sbog granicâ. Punomoćnici obiju strana, sastavši se 17 lipnja u Šoprunu nagodiše se u ime svojih gospodara, ali ustanoviše da se ovi dne 1 rujna glavom sastanu u Požunu ili u bližnjem mu Hainburgu, gdje će sve izravnati, što bi moglo dati povoda bud kakovoj zadjevici[1].

Dok je ovako ugarski dvor svojim za južne strane nemarom vrieme gubio, pripravljaše se i kralj bosanski i njegovi štićenici u Hrvatskoj i Dalmaciji na odvažnije podhvate. Prije svega spremaše Stjepan Tvrdko na kopnu i na moru obilniju silu, koja mu bila u jedva minulom srbsko-turskom ratu oslabila. S toga je on izaslao poslanika u Mletke, koj će mu izhoditi od vieća da smije odanle izvoziti oružje i galije. Vieće je, kako se iz njegova odgovora[2] od 6 srpnja 1389 vidi, pristalo na jedno i na drugo, samo to primjetivši, da nemože oružja pustiti bez propisanih daća i da mletačke galije jandranskoga mora nemogu pratiti bosanskih galija, pošto jih ondje neima, već su „u krajevih veoma odaljenih". Ovako pripravan mogao je kralj bosanski to posredno to neposredno započeti vojnu na dvih stranah: u Posavlju i Dalmaciji.

Vidismo, kako bješe još mjeseca veljače 1389 u dvor ugarski viest doprla, da će ustaše hrvatski udariti u Slavoniju. Kralj Sigismundo vodeć tada vojsku proti Lazaru bio je obranu Slavonije povjerio vranskomu prioru Albertu, ali podjedno obećavši, da će on sam doći u pomoć, čim rat srbski svrši. Medju tiem se posredovanjem Nikole Gorjanskoga izravna razmirica izmedju Sigismunda i Lazara, a nastali za tiem srbsko-turski rat odvrati s ovoga pozorišta pozornost obiju stranaka. Stjepan je Tvrdko prenio svu svoju vojenu silu drugamo, a bez njegove pomoći nemogoše ni hrvatski ustaše ratovati. Sada su dakle ustaše, pošto je kralj bosanski prikupio svoje sile, prihvatili opet svoju prvanju osnovu. Ivan Horvat na čelu svojih četa provali iznovice u Mačvu i u Belinski kotar, da odanle priedje u Slavoniju. Ovdje bijaše obično bojište njekadanjega bana mačvanskoga; on se toliko puta ondje borio proti kraljevskoj vojsci, toliko puta bio suzbijen i iznova pokuša svoju sreću. Proti Ivanu Horvatu bio je poslan stari protivnik njegov, ban

---

[1] Listina kod Fejéra: cod. dipl. X, 1 p. 538—40.
[2] Kod J. Šafařika op. cit. p. 104—106.

mačvanski Nikola Gorjanski. Poslije žestoke borbe bude Ivan s četami opet iz Mačve iztisnut[1]. Sada je i kralj Sigismundo krenuo na bojište. On je poveo čete velemoža, koliko jih iole mogao sakupiti; tako su n. p. braća Kanižaji sliedili kralja s dvjema stjegovima[2], isto i župan kovinjski Stjepan, sin Pilipa od Koroga itd. Pače je kralj rado primio i take velikaše, koji su malo prije sliedili ustaše kao što je bio Petar sin Ladislava od Gyulaháza, a malo prije privrženik Ivana Horvata[3]. Kraljevska je vojska prešla preko Save u Srbiju u kotar Belinski, te je medj ostalimi obsjela tvrdjavu Borač ležeću medju Kolubarom i Turijom. Ondje bijaše neprijateljska posada. Borač je bio silom otet u prisutnosti samoga kralja Sigismunda, a čuvanje ove tvrdjave povjeri on rečenomu obraćeniku Petru, oprostivši mu prvanje nevjerstvo, te se još koj dan pred Martinjem (12 stud.) desio blizu ovoga grada[4]. Nemogavši kralj u tako kasno doba nastaviti vojne, vrati se odmah u Ugarsku, gdje ga već 30 studenoga nalazimo u Temešvaru. Ovdje je on nagradio Jakova iz Sredne u županiji ungvarskoj uvaživši zasluge, koje si steče u minuloj „vojni proti Srbljem njegovim buntovnikom osobito kod osvojenja tvrdjava Borča i Čestina“.[5]

Moglo se opaziti, da je kraljevsko oružje kao u ovoj tako i u ostalih prošlih vojnah u Slavoniji i Mačvi napokon pobjedu održalo nad ustaškom vojskom. Inače bivaše u Hrvatskoj i Dalmaciji. Tako je opet bilo i sada. Bosansku i ustašku vojsku predvodio je na ovom bojištu hrabri Ivan od Paližne. Glavno bojište

---

[1] U povelji kod Fejéra: cod. dipl. X, 4. p. 665: „Ipso denique Lazaro et Omurath, Turcorum imperatore, in conflictu personali, inter se commisso, debitum carnis universae utrinque reddentibus, praefatoque Joanne bano . . districtus nostros Belyn et Macho invadente idem Nicolaus . . tum banus machoviensis, praedictos districtus ab eius insultibus . . liberavit.“ Iz prvih se rieči vidi, da se taj rat zametnu poslije kosovske bitke, dakle u drugoj polovici god. 1389. „Belyn“, danas Belina s one strane Save u Srbiji.

[2] Sr. povelju od 8 dec. 1397 ibid. X, 2. p. 442.

[3] Ibid. X, 1. p. 515—16.

[4] Sr. listine kod Fejéra cod. dipl. X, p. 515—16. „in terra Rascie in descensu nostri exercitus campestri prope castrum nostrum Boroch“. Onda X, 1. p. 525, X, 2. p. 442. U ovih se listinah piše „Boroch, Borych, Borith“. U starih srbskih listinah piše se ѣорьчь, a bilo je više gradova toga imena. Vidi Daničićev rječnik iz knjiž. starina srpskih I, 67.

[5] Ibid. X, 1. p. 525.

bijaše u sjevero-zapadnom kraju Dalmacije: medju Ostrovicom, Vranom i Zadrom. Ovdje je Ivan od Paližne dne 30 rujna oko pol noći provalio tja do vrata grada Zadra popalivši u okolici stanove vinogradske. Gradsko vieće, nenašavši dovoljne podpore u kraljevskoj vojsci, odluči dne 16 listopada izaslati poslanike, medju kojimi bijaše suvremeni ljetopisac Pavao Pavlović, k Ivanu knezu krčkomu i modruškomu, da ga zamoli za pomoć proti Ivanu od Paližne, a osobito da bi poslao konjanika, kojih se nužda veoma osjećala. Knez se Ivan poslije osvojenja Medvedgrada (1387) kao izgubio izpred naših očiju. U ovo ga upravo doba nalazimo u zavadi s krbavskimi knezovi, a za uzrok navodi se, što su ga oni ozloglasili bili u dvoru ugarskom. Što su krbavski knezovi Sigismundu nabajali proti Ivanu, to nam nije poznato. Ele uvriedjen knez naumi osvadu krvju oprati; s toga zamoli kralja, da mu dozvoli oružjem udariti na krbavske velemože. A da to uzmogne izvesti izasla poslanstvo u Mletke moleć za pomoć. Mletačko se vieće dne 12 listopada izpričalo u svom zaključku, što zahtjevu kneževu zadovoljiti ne može, jer „su mu obje stranke jednako prijateljske“; s toga da ne može jedne proti drugoj podupirati. Ali je vieće ipak dne 17 r. m. dozvolilo, da smije Ivan, prem mu nemože uzajmiti novaca, na svoj trošak unajmiti u Mletcih 50 balestrierâ, a da oružja i lumbarada može i kod osebnjaka dobiti.[1] U takovih su okolnostih Zadrani pozvali u pomoć kneza Ivana. On se je stavio u dogovor s njihovimi punomoćnici; ali dogovor je imao u prvu početku zapeti o kakovu uvjetu, jer nalazimo, da se Pavao Pavlović dne 19 listopada vratio u Zadar a 21 opet pošao knezu „u istom poslu.“ Dogovor je tada uspjeo, te se rečeni punomoćnik već 4 studenoga kući vrati. Ali prije nego li prispješe pomoćne čete provali dne 15 stud. „velika bosanska vojska do zadarskoga kotara“ i zaplieni mnogo marve. Ova provala imaše još i tu svrhu, da kraljevsku vojsku, koja je bila obsjela Vranu, prisili da tu obsadu digne, neimajuć ona tolike snage da i obsadu nastavi i podje proti bosanskoj. Medju tim dodje u Zadar dne 16 r. m. pomoćna vojska Ivanova pod vojvodstvom krčana Marka Spinela sa 400 po prilici konjanikâ. Ona se već dne 20 r. m. sdruži s četami zadarskimi brojivšimi do 1000 pješaka, a pošto se priklopiše još 200 Pažana naraste ova domaća vojska na 1200 pješaka i 400

[1] MSC. Senato misti vel. 41.

konjanika. Ova je vojska dne 20 r. m. krenula put Vrane i tamo je za dva dana prispjela. Taj gradić, od koga nosi ime predstavničtvo vitezova sv. Ivana jerusolim., leži kod jezera istoga imena „u nizi močvarnoj“, na cesti vodećoj iz Zadra prama Šibeniku. Položaj Vrane činjaše svaku obsadu sa sredstvi onoga vieka dosta težkom.[1] Pred Vranom se dakle utaboriše navedene i kraljevskom vojskom sada umnožene čete. Ivan od Paližne ovo dočuvši pohiti u pomoć obsjednutoj u gradu posadi. Odmah se započe čarkanje izmedju jedne i druge strane, u kojem pogibe od kraljevske vojske Gjuro Spartić, dočim je — kako se pripovieda — sam Ivan svojom rukom posjekao jednoga „Niemca“ od kneževih četa. Ali je i hrabri Ivan u tih sražajih u bedri ranu dopao. Napokon se na dan sv. Krševana, 24 studenoga, zametne žešća bitka, u kojoj je prior vranski izgubio preko 120 ljudî i više konja i marve, a kraljevska si vojska prisvoji pobjedu ovoga dana. Ele bilo ovako ili onako, posljedica ove borbe oko Vrane bijaše ta, da su dne 10 prosinca obje vojske grad ostavile, i da se kraljevska u Zadar vratila. U Vrani osta posada bosanska, ili ako bješe možebit za kratko vrieme izašla, svakako je Vrana početkom dojduće godine opet bila bosanska, a njezina posada često, kako se to dogodi noćju 20 ožujka 1390, provaljivala u zadarski kotar. Isto je tako u toj borbi bio Kliš drugoj stranci ostavljen, nu već 15 prosinca preda se on opet kralju bosanskomu.[2]

Tako je god. 1389 sretno za kralja Stjepana Tvrdka svršila na dalmatinskom bojištu. Odbivši on protivničku navalu mogaše opet izvadjati na dalje svoju namjeru da si pokori gradove, koji su voljni bili pristati uz njega, nedodje li jim pomoć od zakonitoga vladaoca. Za učvršćenje svoje vlasti u osvojenih jurve stranah i za njezino razširenje u ostalih predjelih imenova Stjepan Tvrdko mjesto Vladka, komu bješe povjerena uprava Usore, svojim namjestnikom u Dalmaciji i Hrvatskoj Ivana Horvata a Pavla Klešića vojvodom u Hrvatskoj. On je na dalje u Spljet poslao krbavskoga kneza Gjuru (od plemena Ugrinićâ) s vjerovnim pismom i tražio od grada, da pusti na slobodu zarobljenike minule vojne i da izašalje u dvor poslanike, s kojimi bi se valjda dogovarao, kako da se Spljet napokon predade. Gradsko je vieće dne 28 travnja 1390

[1] Sr. što o tom piše mletačko izvješće kod Solitra: documenti storici sull' Istria e Dalmazia p. 295—300.

[2] Sve ovo doznajemo od samoga Pavla Pavlovića: memorial. p. 425.

na taj poziv izaslalo svoje poslanike i k namjestniku kraljevu Ivanu u Trogir i k samomu Stjepanu Tvrdku u Bosnu, podieliv jim punu vlast razpraviti taj posao po svojoj razboritosti.[1] Poslanikom Petru Zoriću, Dionizu Iliću, Nikoli Srići i Mihi Madijevu uručen je dne 8 svibnja obćeniti naputak,[2] da naime kralju bosanskomu preporuče grad i uznastoje ugovoriti š njim „mir i slogu na čast istomu kralju te za dobro i korist obćine spljetske.“ Ako se ovo nebi moglo inače postići, opunovlašteni su poslanici raditi s kraljem o predaji grada Spljeta pod uvjeti častnimi za kralja a koristnimi za obćinu.[3] Jednake je pozive kralj bosanski razaslao na ostale gradove dalmatinske. U Trogiru se dne 9 svibnja sastalo gradsko vieće u svrhu: da se izaberu poslanici za Bosnu i u pretres uzme pitanje o predaji grada i kotara pod gospodstvo bosansko.[4] U sjednici je prvi progovorio Luka Mikačić za to, da se poziv odbije i sačuva vjernost Sigismundu i Mariji. On je svoje sugradjane sjetio na dojakošnju vjernost obćine naprama zakonitomu vladaocu, a kod glasovanja prvi je sa sinom Mikcem niječan glas uložio. To je nazočne sklonilo i ohrabrilo te su zaključili: „da će i na dalje čuvati vjernost sv. kruni ugarskoj, da se poslanici za Bosnu nebiraju i da se grad Trogir nepodvrgne kralju bosanskomu.“

Ali odpor Trogira nije mogao obustaviti razvitka stvari povoljna Stjepanu Tvrdku. Gradovi su dalmatinski badava izčikali pomoć od dvora ugarskoga, komu su po našem mnienju ostali vjerni više iz mržnje naprama Bosni, nego li iz ljubavi prama Ugarskoj. Nesrodan živalj primorskih gradova u Dalmaciji nije bio nikada prijazan narodnoj politici, te se i tada, dokle je mogao, opirao stupiti u državnu zajednicu s Bosnom; dočim pod zaštitom krune ugarske mišljaše da može njegovati svoje osebne nutrnje inte-

[1] Kod Lučića: memorie di Traù p. 350.

[2] Ibid. p. 351.

[3] Ibid: „Et si aliter habere non poteritis, civitatem sub eius (sc. Stephani Tuartcho) dominio et protectione sub eis pactis, modis et conditionibus, quae vobis videbuntur convenire honori regio, et bono ac pacifico statui terra marique conservare . . .“

[4] Zapisnik vieća kod Lučića ibid. p. 350—51. „Super creatione sindicorum creandorum . . . et destinandorum ad praesentiam et conspectum serenissimi principis d. Stephani Tuartko . . . de et pro dando et subiugando dominium civitatis Tragur. eiusque comitatum et districtum ipsi d. regi Bosne tanquam domino naturali . . .“

rese. Ali u to je doba ova zaštita bila veoma slaba, a pritisak od Bosne veoma silan.

Ljeti dakle god. 1390 priznali su gradovi dalmatinski vlast bosanskoga kralja. Šibenik izasla u Bosnu Dujma Juratića i Ivana Naplavića, koji bi kralja molili, „da sve povlastice, sloboštine i milosti“ podieljene gradu od ugarskih kraljeva, osobito od Ljudevita, priznade i potvrdi. To je Stjepan Tvrdko i učinio listom[1] izdanim dne 11 lipnja 1390 u „svojem kr. dvoru u Sutjesci“, i to u dva primjerka, latinskom i srbsko-hrvatskom. Poslanici su pako u ime obćine prisegli „poljubiv drvo gospodnjega životvorećega križa, da će kralju i njegovim zakonitim nasljednikom sačuvati poklon vjernosti, priznavajuć kralja za svoga zakonitoga gospodara i da osim njih neće priznati drugih za svoje vladaoce.“ Kralj se pod jedno obvezao: da neće gradu nikakova nametati danka, osim što si pridrži dohodak od soli i carine. — Isto je tako otok Brač poslao u Sutjesku Gjuru Dujmova, Nikšu Petrulova i Miju Baloja s preporučnim pismom kraljeva namjestnika bana Ivana Horvata. Poslanici su u ime obćine predali otok kralju Stjepanu Tvrdku i njegovim zakonitim nasljednikom; a on je potvrdio obćinske zakone i povlasti posebnom poveljom[2] od 23 srpnja 1390, izdanom takodjer u dva primjerka i dva jezika, te joj dozvolio, da si sama bira kneza ali izmedju podanika Bosne i uz potvrdu kraljevu. — Ovaj primjer sliedila je i obćina grada Spljeta, a sigurno i grada Trogira. Pače i glava crkve dalmatinske podje u Sutjesku, da se pokloni novomu vladaocu Dalmacije i Hrvatske, i njegovoj zaštiti preporuči crkvu i svećenstvo. Što se nadbiskup spljetski Andrija osobno poklonio Stjepanu Tvrdku, dobiva tim veću znamenitost, čim je obćenito poznato bilo, da je taj kralj njekada bio privrženik patarenske sljedbe i zaštitnik bosanske crkve, čega radi i glava katoličke crkve podupiraše njekada (1369) mladjega brata Stjepana Vuka proti Stjepanu Tvrdku.[3]

---

[1] Iz matice Fejér: cod. dipl. X, 1. p. 615. Bibl. palat. Cod. sup. 541. c. 11. MSC.

[2] Cicarelli: Osservazioni sull' isola della Brazza. Venezia 1802 p. 126: „missi per predictam communitatem Brachiae cum litteris magnifici viri d. Joannis bani Macuae, regnorum nostrorum vicarii generalis, quas eis in persona nostrae maiestatis, nostra auctoritate in cautela infrascripta concessit . .“

[3] Theiner: monum. Hungariae II, 91: „Banus Bosnae senior, sequens suorum progenitorum vestigia detestanda, ac fovens et defendens hae-

Ovaj dakle kralj bivši njekada veliki protivnik katoličke crkve odvrati se kašnje od sljedbe patarenske i postade katolikom. On je svoju vjeroizpoviest jasno očitovao u povelji,[1] koju dne 30 kolovoza izdade u Sutjesci katoličkoj crkvi u Dalmaciji u ruke njezina glavara i nadpastira. „Ako se — to su rieči kraljeve — povisuje kraljeva uzvišenost, te joj hvala i čast prirašćuje i njezino se ime uzdiže, i država se sretno širi, kada ona dieli darove veledušnosti na izmjenu zahvalnosti, i podanikom za njihove zasluge daje nagrade jednakom mjerom: koliko se više (kraljeva uzvišenost diže), kada se ona iz obzira na onoga, po kom kraljevi kraljuju i vladaoci gospoduju, izkazuje osobito u pravednih zahtjevih milostivom, priklonom i dobrostivom prama crkvam katoličke vjere i prama crkvenim osobito sebi podložnim osobam. Uvaživši dakle sve ovo, i buduć da kroz onoga kraljujemo, koj je crkve katoličke, koje se biljkom častim biti, osnovatelj, glava i vladalac, i pastir crkvenih osoba, te njihov i svijuh nas gospodin i čuvar . ."[2] Iz ovih dakle i crkvenih i političkih razloga Stjepan je Tvrdko potvrdio spljetskoj crkvi i njezinim pastirom sve povlasti, svu imovinu i ukupno stanje do tada stečeno.

Tako je kralj Stjepan Tvrdko god. 1390 Dalmaciju s otoci pridružio svojoj bosanskoj državi. Gradovi dalmatinski, kano Spljet, Trogir i Šibenik, isto tako i otoci, pridržali su na dalje i kano česti nove države svoju samoupravu, a katoličkoj crkvi u Dalmaciji pridržana su starodavna prava. Tako postupajuć Stjepan Tvrdko naprama nesklonim si gradovom i naprama crkvi, koju je on netom u Bosni bio progonjao, radio je kano vladalac mudar, razborit i slobodouman, zatočnik potonjih misli i načelâ.

---

reticos ad illas partes, quasi ad sentinam foetidam, de diversis mundi partibus confluentes . ."

[1] Kod Farlata: Illyr. sacr. III, 334. Sudeć po latinskom tekstu, koj nam se jedino sačuva, ova je povelja, kano sve ostale izdane dalmatinskim gradom i otokom, jamačno izdana u hrvatsko-srbskom i latinskom jeziku. Tko pročita latinski tekst ovih povelja, lasno će se uvjeriti, da je on prievod (dosta slab) iz slovenske matice.

[2] Ibid: „et quod per eum regnamus, qui fidei catholicae, cuius plantulam me recolo, fundator, caput et rector, ecclesiasticarumque personarum pastor, et earum et nostrum omnium dominus et custos . ."

Još je u Dalmaciji bio Zadar jedini, koj nije priznao vlasti bosanskoga kralja. Dok su se ostali gradovi stali kolebati u svojoj vjernosti, zadarsko je gradsko vieće dne 24 svibnja 1390 opet javno zapriseglo vjernost kralju Sigismundu i nutrnji si mir obreklo.[1] Stjepan Tvrdko odluči prisiliti i taj grad, da mu se pokori. On je u tu svrhu naumio stupiti u dogovor s mletačkom republikom. Pismom od 17 lipnja 1390 obznani iz Sutjeske vieću svoj dojakošnji uspjeh i zamoli ga da opremi ladju bilo u Šibenik bilo u Trogir ili u Spljet, koja bi uzela njegovo poslanstvo da uzmogne sigurnije doploviti u Mletke. Vieće je dne 8 srpnja na ovaj poziv odgovorilo kralju: da će ladja do 8 kolovoza doći u Šibenik, s toga neka bosansko poslanstvo donle bude pripravno u onom gradu; u ostalom je vieće kralju čestitalo i radovalo se na pohvaljenu uspjehu.[2] Kako bi s jedne i s druge strane dogovoreno, tako se i dogodilo. Bosanski su poslanici na mletačkoj ladji došli u Mletke u kolovozu. Stjepan Tvrdko priobći tim putem republici „kano predragim prijateljem svoju sreću“, da je naime osvojio osim Zadra svu Dalmaciju; pak da sada nakani i odluči dobiti takodjer grad Zadar, nu da u tu svrhu trieba pomoći od republike, koju tim prosi. Kralj je pošao i dalje. On je vieću ponudio obranbeni savez izmedju Bosne i Mletačke tako, „da prijatelji jedne strane budu prijatelji drugoj, neprijatelji jedne strane neprijatelji drugoj“. A da bude vieće na ove zahtjeve priklonije i pripravnije, kralj mu ponudi svoje posredovanje izmedju republike i napuljskoga dvora, medju kojima je razmirica poradi otoka Krfa sveudilj bila neriešena[3] i mogla je dati povoda ratu.

Republika nije nikako htjela doći u ona doba u zamjeru s ugarskim dvorom. Ona ga je pače točno izvješćivala o svem, što je u Dalmaciji bivalo i upućivala, kako da ondje svoju korist štiti. Tako bješe ona i ove godine, već 30 siečnja, odlučila izaslati poslanika u Ugarsku, a izbor pade na često pominjana pisca Laurencija de Monacis. U naputku[4] podieljenom mu dne 3 veljače nalaže se izrično tomu poslaniku: neka uvjeri kralja i kraljicu Ugarske o nepomičnom prijateljstvu republike prama njima; neka jih dobro obaviesti o stanju stvari u Dalmaciji, kako je naime Stjepan

[1] Pauli de Paulo: memor. p. 426.
[2] Misti del Senato vol. XLI, ch. 92 kod Šafařika op. cit. p. 114—15.
[3] Vidi „Rada“ knj. II. str. 141.
[4] Secr. cons. rogat. lib. III. E. ch. 145 kod J. Šafařika op. cit. p. 97—101.

Tvrdko iznovice Kliš i Vranu osvojio, kako sada radi, da ostalu Dalmaciju osvoji, i kako „gradovi i mjesta mnogo sumnjaju i mnogo se boje, da se neće moći oprieti sili ovoga kralja.“ Mletačko vieće u tom naputku daje ugarskomu dvoru razumjeti: kako je republici mnogo stalo, da Dalmacija nedodje pod Bosnu.

Kada je mletačko vieće s toga gledišta smatralo onu promjenu, koja se netom u Dalmaciji dogodila, i tako motrilo naraslu vlast kralja bosanskoga: onda nije moglo biti sumnje, kakav će odgovor dati njegovu poslanstvu. Nehoteć se zamjeriti ni bosanskomu ni ugarskomu dvoru republika je u svojem odgovoru[1] od 30 kolovoza izbjegavala sve, što bi jednoga ili drugoga uvriedilo. Ona je naprama kralju bosanskomu i sada hinila veselje, što „mu je kruna i država proslavljena“; ali zahtjevanu pomoć odbi izpričajuć se ovimi riečmi: „mi smo, kako njegovo veličanstvo znade, u dobru miru i porazumku s kraljem i krunom Ugarske i u ljubavi sa Zadrani; a ovih odnošaja nebi mogli prekinuti bez velike štete svojoj obćini i svojoj vladi; a toga, kao što nedvojimo, nebi htio ni sam kralj“. Isto tako nije republika prihvatila ponude o savezu obranbenom; „jer — taj navodi razlog — naš grad, kako je gospodinu kralju i svemu svietu poznato, tako leži, da o samoj trgovini živi; s toga su naši predšastnici bdijući za uzdržanje toga grada nastojali sa svimi uglaviti njeke ugovore, na koje su sada stranke obvezane u toliko, da mi nebismo mogli pod nikakav način pristupiti u taj savez“. Posredovanje s napuljskim dvorom činilo se vieću suvišno upućujuć kralja, kako je ono sveudilj u slozi živjelo s pokojnim Karlom, a sada s njegovom udovom Margaretom i sinom Ladislavom; te da republika nije sa svoje strane dala povoda ikakovoj zavadi.

Pošto je Stjepan Tvrdko osvojio cielu Dalmaciju osim Zadra, i podvrgao ju svojoj vladi, to nije moglo ni ugarskomu dvoru i bez mletačkih izvješća ostati tajno, da će kralj bosanski kušati i onaj posljednji ostanak ugarske vlasti podvrći svojemu žezlu. Sigismundo nije mogao na ove strane upraviti sve pozornosti i vladalačke brige, jer se i od druguda nepogoda nanj spravljala. S one strane Karpata iztisnuta bješe vlast ugarskoga kralja, koju Ljudevit I. tolikom mukom ondje izvojeva. Jer poslije smrti Jelisave (1387) mladja joj kćer i poljska kraljica Jadviga s mužem si

---

[1] Ibid. p. 115—19.

Vladislavom učini posjesti Galiciju i pridruži ju kraljevini Poljskoj. Ugarska se vojska povuče, a Sigismundo morao se predstavkom kod dvora krakovskoga zadovoljiti, te s njim u kolovozu 1388 na godinu dana primirje uglaviti. Ali Vladislav nije se ni tim zadovoljio. On je za veću sigurnost svoju dne 8 prosinca 1389 sklopio proti Ugarskoj savez s vojvodami Moldavske i Vlaške, Petrom i Mirčom, koje dvor budimski inače smatraše za vasale ugarske krune. Ovaj je savez poslije smrti Petra obnovljen i s njegovim nasljednikom Stjepanom, a dne 28 siečnja 1390 utvrdjen[1] u Lublinu izmedju Vladislava i Mirče. Vlaški vojvoda bijaše Ugarskoj tim pogibeljniji, što je jedan priedjel u Erdelju (Fogoras i Omlaš) držao u svojoj vlasti. Kada se ovaj troglavi savez sklapao proti Sigismundu, boravio je on još u dolnjoj Ugarskoj vraćajuć se iz vojne bosansko-srbske.[2] Kralj je dakle poslije uzkrsa, koga svetkova u Budimu[3], provalio u Moldavsku i prisilio vojvodu Stjepana na pokornost. Stjepan nebude usljed toga učestnikom novoga ugovora, štono ga vojvoda Mirča malo kašnje, dne 15 studenoga uglavi u Sučavi s kraljem Vladislavom proti Sigismundu. Ali medju tim prodre i poljska vojska u Galiciju i izagna ugarske posade iz gradova, u kojih su se još bile održale a ova zemlja, očišćena od neprijatelja, bude za sva vremena utjelovljena Poljskoj. — Dok se Sigismundo borio na ovoj strani, druga mu vojska krv prolievala u ratu proti Turčinu. Bojište je bilo u Srbiji, u koju je ban severinski Nikola Perenj provalio, da tako od granica ugarskih i slavonskih odvrati haranje neprijateljskih četa. Ovaj je zadatak obzirni vojvoda doista izpunio, te si je stekao priznanje svoga gospodara boravećega dne 29 rujna 1390 u Erdelju (Olnasu) iza moldavske vojne.[4] Dočim je dakle sam Sigismundo imao posla u iztočnoj strani svoje države, dočim je odiel vojske izaslao proti turskim čoporom, koji preko razvalina Srbije i Bugarske primicaše se granicam Ugarske: nije mogao braniti Dalmacije onom silom, koja je bila nuždna, da iz nje iztisne tako jaka protivnika kakav je bio Stjepan Tvrdko. Sigismundo htjede ipak i na toj strani nješto učiniti na obranu svoje vlasti. U to ime ban hrvatski

[1] Čita se kod Fejéra loc. cit. p. 652—53.
[2] Sr. listinu izdanu u Temešvaru ibid. p. 573.
[3] Sr. listinu ibid. p. 589.
[4] Vidi listinu ibid. p. 610—12: „quomodo nuper in regno Rasciae, cum scelerata (falerata) cohors Turcarum . . . idem regnum intravit.“

Ditrik Bubek krene vojskom put Dalmacije i utabori se u doba, kada bijaše kralj u Erdelju, s one strane Velebita pred hrvatskim gradom Kninom. Zadarsko je vieće dne 10 rujna izabralo poslanstvo u osobah Pavla Pavlovića i Pavla Gjorgjića, da ide u banov tabor; ono se dne 15 r. m. tamo uputilo a drugi se dan Pavao Pavlović u Zadar vratio, dočim je Gjorgjić ondje ostao.[1] Ovo je jedino, što znamo o banovom pohodu vojenom; što je dalje radio, da li je uspio — o tom nije ništa zabilježeno.

Iz svih ovih okolnosti dade se lasno zaključiti: da Stjepan Tvrdko, dok je sila ugarskoga kralja tako razciepana bila, nije bio ozbiljno uznemiren u posjedu Dalmacije. Pošto je on tako sretno izveo svoju političku osnovu smjerajuću na utjelovljenje Dalmacije i Hrvatske u državu bosansku, stao je misliti: kako bi ove stečevine predao svojemu zakonitomu nasljedstvu. Stjepan Tvrdko imao je za suprugu kćer Strašimira Aleksandrovića, brata posljednjega bugarskoga kralja Ivana Šišmana, imenom Doroteu. Ona se uz kraljevu majku Jelenu napominje[2] u listini od 10 travnja 1378. Stjepan Tvrdko bijaše god. 1390 udovac, te je bio nakanio stupiti u svojtu s austrijskim vojvodom Albertom III., a ovu svoju nakanu o novoj ženitbi priobćio mletačkoj republici.[3] Ovu je prijavu vieće odvratilo kralju uvjeravanjem, da je mletačka obćina sveudilj bila sdružena „osobitom ljubavi s uzvišenim domom austrijskim, a tada imenito s vojvodom Albertom; pak da će se osobito radovati, ako se ova ženidba izvede, jer da će tim uvjerena biti o većoj privrženosti dvaju ujedinjenih prijatelja svojih“. Lasno se može pogoditi, za što je Stjepan Tvrdko tražio sebi zaručnicu u habsburžkoj porodici, kojoj je onda glavom bio vojvoda Alberto i kano načelnik loze austrijske i kano skrbnik maloljetne djece svoga pokojnoga brata Leopolda, načelnika štajerske loze. On je naime htio ovom svezom stupiti u svojtu s odličnom vladajućom porodicom i kroz nju sa zapadom, a tim si svoje stečevine osi-

---

[1] Pauli a Paulo memor. p. 426: „A. 1390 die sabathi 10 septembris una cum d. Paulo milite de Georgiis, creati ambassiatores ad d. Detricum Bubek, banum Sclavoniae, existentem cum exercitu suo sub castro Tinnini . . .“

[2] Kod Miklošića: mon. serb. p. 189: „сь . . краљевьства ми матерню госпошмь кура Єленомь и сь госпошмь кралицомь кура Дорофеомь . . .“

[3] U Glasniku XII, 117—18.

gurati navlastito proti rastućoj sili turskoj, proti kojoj je u isto doba neizravno izazivao i mletačku republiku.

Kako su daleko dospjeli bili dogovori o toj ženitbi, nije nam poznato. Ali Stjepan Tvrdko nije, kao što ni mnogih drugih, doživio da mu se izpuni ova na njegovu dinastiju odnoseća se želja; jer je već 23 ožujka 1391 umrô, sliedeć u grob svoga vjernoga prijatelja Ivana od Paližne, koj se malo prije, dne 16 veljače, s ovoga svieta prestavi.[1]

Kralj Stjepan Tvrdko ide svakako u red najodličnijih vladalaca slovjenskoga juga. On je tečajem svoga dugoga vladanja nastojao o tom, kako da sebi i svojoj državi steče neodvisloat, samostalnost i čim veću slavu. On je po smrti svoga strica naslieđio banovinu bosansku i primio ju iz ruku kralja Ljudevita I. kano vasal ugarske krune javno priznavajuć, da je banom bosanskim po njegovoj „milosti" (1366). Ali Stjepan Tvrdko umje oprostiti se ove inostrane vrhovne vlasti; te postaviv si srbsku i bosansku krunu na glavu i podignuv banovinu Bosnu na čast kraljevine uzveliči svoju kraljevsku vlast i svoju državu uzpored kruni i državi, kojih je vrhovno gospodstvo netom priznavao. On je i dalje pošao, dočim je stao slabiti pravo i vlast svoga njekadanjega žaštitnika, činom držeć se toga načela: da je Bosna tim jača, čim je slabija Ugarska i obratno. Za to je poslije smrti kralja Ljudevita pristao uz protivnike njezine kćeri i nasljednice podupiruć ustanak hrvatski; a s okrunjenim Sigismundom očito se zaratio (1387). Tako je Stjepan Tvrdko ugarskoj oprô svoju vlastitu politiku smjerajuću na to, da od krune ugarske odciepi kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. Govorilo se do duše: da Tvrdko ove zemlje osvaja za svoga saveznika i prijatelja Ladislava napuljskoga.[2] Pod zastavom kralja Ladislava vojevahu takodjer hrvatski ustaše (osobito u Slavoniji) podupirani bosanskimi četami proti vojsci kralja Sigismunda. Ali niti se je u Dalmaciji ova vojna inače

---

[1] Pauli de Paulo memor. p. 426: „A. 1391 die 16 feb. obiit Joannes de Palisna, prior Auranae. Eodem anno die 23 martii obiit r(ex) Bosnae, de quo venerat novum Jadram die 19 mensis martii." U Lučićevu je izdanju godina pogrešno naštampana, t. j. 1390 mjesto 1391. God. 1390 kralj je još živio, kako navedosmo po drugih izvorih.

[2] Mletačko izvješće od 3 veljače 1390 loc. cit.: „Et ut audimus ipse rex (sc. Bosniae) dicit facere supradicta pro filio praedicti d. regis Caroli (sc. Ladislao) . . ."

tumačila, nego da se radi ob osvojenju ove zemlje za Bosnu, niti je Stjepan Tvrdko, kuda god je njegovo pobjedonosno oružje dopiralo, širio druge do svoje kraljevske vlasti. Gradovi se dalmatinski podložiše neposredno žezlu bosanskoga kralja i njegovih zakonitih nasljednika; on je potvrdio njihove povlasti; on metnuo svoje namjestnike i vojvode u tih kraljevinah, kako jih izrično zove, svojih. Kako se Stjepan Tvrdko s druge strane držao za baštinika i nasljednika Nemanjina roda na srbskom priestolu, to nam biva dosta jasno, da je bila njegova namjera zaokupiti okô Bosne s jedne strane zemlje srbske a s druge zemlje hrvatske odciepivši jih od ugarske krune. Politika dakle Stjepana Tvrdka, kako se ona u glavnu nacrtu ukazuje poslije g. 1376, išla je za tiem, da na slavenskom jugu podigne samostalnu državu dopiruću pram zapadu do jadranskoga mora a prama sjeveru do Dunava i Drave. Što je car Stjepan Dušan sa Srbije, to je Stjepan Tvrdko sa Bosne kušao, s tom ipak od ostalih razlikom: da je srbski car najprije svoje oružje podigao bio na bizantinsko carstvo i ovomu otimao zemlje, pak za tiem težio k Posavlju i Adriji; dočim je bosanski kralj svoju vlast samo na ove strane širio neimajuć na iztoku pred sobom slabih nasljednika Konstantinovih već silne muhamedove kalife. Napredak Osmanlijâ i rastuća moć njihova na balkanskom poluotoku bude uzrokom i povodom riedkoga u političkom životu južnih Slovjena i jedinoga prizora, zajednice naime izmedju bosanskoga kralja i srbskoga kneza proti zajedničkom neprijatelju, sloge izmedju vladalaca dviju južno-slovjenskih država, ali zajednice i sloge — na krvavom Kosovu. Kamo sreće, da je ovaj duh mnogo prije vladaoce i narode državâ bosanske, srbske i bugarske oživio, te da su se oni zajednički oprli azijatskim ordijam kod njihova prielaza u jugoiztočni poluotok Evrope! E kako bi sada sasma drugo bilo lice ovoga prekrasnoga diela staroga svieta -- sasma drugo stanje, državno i kulturno našega naroda!

Promisao je htjela, da je samo mjesec dana prije Stjepana Tvrdka s ovoga se prestavio svieta Ivan od Paližne.[1] Ovaj muž

[1] Što sam na str. 107 knj. II. „Rada“ zaključivao o mjestu „Paližni“, nalazim potvrdjeno listinom kralja Sigismunda od god. 1428 (priobćenom po Wenzelu: Magyar történelmi tár. Pesten 1863. p. 271), u kojoj se čita: „simul cum . . . possessionibus Garygh (Garić), Gersenche (Garešnica) et Palichna in Crisiensi . . . comitatu.“

ide u tom pokretu medju najodlučnije protivnike ugarske politike, predstavljane po Nikoli Gorjanskom i kralju Sigismundu. On je prvi u našoj domovini dignuo stieg ustaški (1383) te ga nije do smrti spustio iz svojih ruku. Na ovom je stiegu u prvom početku bila napisana samo protimba proti kćeri kralja Ljudevita a za Karla napuljskoga; njim je dakle donjekle zastupana bila politika dinastijska. Ali kako je ova politika poslije smrti Karlove i odkako se Stjepan Tvrdko u svoje ime umiešao u tu razmiricu izmedju hrvatskih ustaša i ugarskoga dvora svoj smjer promienila, od tada je Ivan od Paližne postao glavnim i iskrenim zastupnikom i predstavnikom pomisli o državnom sdruženju kraljevine Dalmacije i Hrvatske s Bosnom. Ovoj je pomisli on posvetio svoj mač, za nju prolievao svoju krv, za nju izpustio dušu. Koliko možemo suditi iz djelovanja bivšega predstavnika vranskoga, njega je u tom pokretu zapao zadatak više vojnički nego li diplomatički. Mi nalazimo Ivana na čelu ustaških, kašnje i bosanskih četa kod Vrane, Počitelja, Novoga grada, Ostrovice, Zadra, Kliša, na ravnicah slavonskih i u dolinah hrvatskih — svagdje vojujućega većom ili manjom srećom, ali svagdje na svih razbojištih u našoj domovini nepomična i neustrašiva. Ivan je i kano ban ustaške strane hrvatske više od žezla nosio stieg banski.

U Stjepanu Trvdku i Ivanu od Paližne izgubi dakle narodna pomisao o državnoj zajednici zemalja našega naroda dva ponajglavnija zatočnika. Ona je za tiem sbilja malaksala, te je i sav pokret u našoj domovini opet stao tetubati izmedju narodne i dinastijske politike. Stjepan Tvrdko ostavi iza sebe sina svoga imena: Stjepana Tvrdka Tvrdkovića i kćer Katarinu (drugi ju zove Anu) udatu za Hermana celjskoga grofa i zagorskoga župana. Ostavio je dakle svomu rodu potomka, ali ne svojoj državi sebi u duhu i težnji ravna nasljednika. Taj je gubitak odmah osietila ne samo Bosna, već i kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija.

V.

Stjepan Dabiša, nasljednik kralja Stjepana Tvrdka, obaštini s bosansko-srbskom krunom takodjer kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Municipalizam u Dalmaciji, vanjska pogibelj od Turaka i kraljeva neodlučnost oslabi njegovu vlast. Duh ugarskoga državnoga prava steče nad zajednicom južnoslovjenskom pobjedu u djakovačkom ugovoru. Odpor bana Ivana Horvata; njegovim porazom ugušen na vrieme hrvatski ustanak.

Dva dogadjaja sbivša se u kratko jedan za drugim imaše znatan upliv u razvitak naših stvari. Jedan od njih jurve napomenusmo: smrt naime kralja Stjepana Tvrdka, kojom se izprazni priestol bosanski, sa koga je Tvrdko toliko utjecao u sudbinu južnoslovjenskih plemena one dobe. Nasljednikom bijaše mu ne sin Stjepan, nego Stjepan Dabiša, koj u javnih listinah nazivlje svoga predšastnika „starijim bratom". Stjepan si Dabiša prisvajaše po nazoru slovjenskom pravo na priestol kano stariji član kraljevske obitelji veleć, da ga bog „učini nasljednika v zemljah roditelj i praroditelj po priestavljenji privisokago gospodina brata . . staršago gospodina Stefana Tvrdka." [1] On se dakle smatrao kano „gospodin i namjestnik u gospodstvu i vasem inom gospodina Tvrdka kralja",[2] te se kano takav pisao „kralj Srbljem, Bosne, Primorju, Hlmsce zemli, doljnim krajem, zapadnim stranam, Usore, Soli i Podrinju", ili kraće: „kralj Srbljem, Bosni i Primorju." Stjepan Dabiša stolovaše, kano i njegov predšastnik, u kraljevskom dvoru u Sutjesci, u gradu ležećem u srdcu Bosne kod stjecaja potoka Poljanske s Trstivnicom, i u bližjem kraljevskom dvorcu istoga imena kod posljednje rieke (трьстивьница). Uz kralja Dabišu i suprugu mu kraljicu Jelenu obnašali su kr. dvorske časti: Tomaš Lušac kano logothet (kancelar), dubrovčanin Gjuro (Žore) „de Bochsa" (Bučić?) kano protovistijar (πρωτοβιστιάριος, prae-

[1] Pučić: spomenici srbski II, 39. Isto tako zove Stjepan Dabiša kralja Stjepana Tvrdka svojim bratom u listinah od 17 srpnja 1392 i 17 svibnja 1395 (kod Miklošića: monum. serb. p. 222—26). Dosadanji povjestnici, neznam na kojem osnovu, držali su Stjepana Dabišu bratučedom kralja Tvrdka po stricu mu Miroslavu a ocu našega Dabiše. Prem se „bratom" u starih listinah kadšto nazivaju rodjaci i zetovi (vidi Daničićev rječnik pod riečju „братъ"), nebih se ipak usudio ovdje toj rieči podmetnuti znamenovanje onih povjestnika, tim manje što rieč „братоучедь" poznata je i našim starinam.

[2] Rieči u listini od 6 ožujka 1392 kod Pučića op. cit. p. 35.

fectus aerario), Gojak Dragoslavić i Stanac Priekušić kano dvorski, Vukac Vladisalić i Radoje Radosalić kano pristavi, Ivan Radivojević kano stavilac, Batalo kano tepčija i pop Milac kano dvorski „kapelan“.[1] Stjepan je Dabiša poput svoga predšastnika u svih važnijih poslovih državnih upućen bio na sudjelovanje i savjet zemaljskih velikaša i vlastele, vojvodâ, knezova i županâ. Kada god je kralj dielio milosti i povlasti, sklapao ugovore ili potvrdjivao starije obveze, dostojanstvenici i velemože kraljevine bili su „ručnici i svjedoci“ toga čina proizticućega od krune. Velemože se bosanski obično navode po krajevih, na koje bijaše Bosna razdieljena, i u kojih su oni ili obitavali ili službe obnašali. Kraljevina je bosanska tada sastavljena bila glavno iz Bosne u smislu užjem, za tiem Usore t. j. pokrajine, kroz koje teče rieka ovoga imena, onda iz Huma ili humske zemlje i napokon iz „dolnjih krajeva“. Ove su se krajine i dalje dielile, a medj inimi bijaše dio Bosne pokrajina Soli (sada Tuzla) na iztok-sjeveru medju Sprečom i Drinom, za tiem „Podrinje“, t. j. pokrajina oko rieke Drine, Solima na jugu. Prema glavnomu razdjeljenju Bosne navode se u listinah ovi velemože i vlastela, od Bosne: Mirko Radojević, Pavao Radenović, Priboje Masnović, tepčija Batalo, vojvoda Sandalj, Dragić i Stipoje Hrvatinić, Vukosav Nikolić, Vukota i Radoslav Pribinić i Grgur Vilhanić, od dolnjih krajeva: vojvoda Hrvoje i knez Mladen Stančić, od Usore vojvoda Vlatko i Vučina Vlatković, knez Stjepan Ostojić i knez Stipac Bilošević, od humske zemlje: knez Vukašin Milatović i knez Juraj Radivojević. Još se napominju vojvoda Petar Pavlović, knez Vukac Martičić, knez Vladislav Vojevodić, knez Dobroslav Divošević, knez Gojko Dragosalić, župan Tvrdisav Tuica, župan Radoje Radosalić i župan Juraj Tihčinović. Njeka su od ovih imena dobro poznata iz dobe kraljevanja Stjepana Tvrdka; a valja ovdje napomenuti velemože bosanske i za Stjepana Dabiše, jer su oni, kano što bosanska vlastela u obće, bili znamenit faktor u bosanskoj povjesti. „Vlastelstvo je — kako dobro opazuje učeni A. Majkov[2] — ondje od iskona raslo na domaćoj zemlji, nije primalo u se nikakvih prevrata, koji bi ga razmetnuli, nego je ponavljalo silu svoju brzo mienjajući vladaoce i sve jače utvrdjujući svoje družinske sveze. Jako se miešalo u sve državne doga-

[1] Izvadjeno iz suvremenih listina.

[2] Istorija srbskog naroda. Iz ruskoga u Beogradu 1858. str. 198.

djaje i njimi dokučivalo svoje koristi i namjere. S vremenom i sa sgodom tako se utvrdi, da iz njega izidje njekoliko plemena polu nezavisnih. Starosjediostvo, čim se slavenski život od starine vrlo razlikuje, učini te nastaše onako silna plemena kano n. pr. Sankovići, Jablanići, Hranići, koji držaše ciele oblasti i njimi naredjivaše po svojoj volji, tako da kraljevom ostajaše samo potvrditi vrhovnom vlasti svojom njihove naredbe . . . Na njihovih se pismih (poput na kraljevskih) podpisivaše svjedoci vlasteli iz njihova područja, i okô njih sabiraše se na gomile vlastela njihova plemena i druga vlastelska plemena." Jačanje vlasteoske moći u Bosni podpomoglo je i to, što nije ondje bilo zakonom ustanovljenoga priestolnoga reda. S toga se dogadjalo, da su se oni, koji mišljahu imati pravo na priestol, obraćali za podporu na vlasteostvo, pače da se iz ovoga njetko na priestol podiže. I čim je vladalac bio slabiji, tim su vlastela neodvislija bila i zakidala u vladalačka prava. Tomu imade malo traga u vladanju takova kralja, kakav bijaše Stjepan Tvrdko, koj je sam davao pravac osobito vanjskoj politici. Ali kod vladalaca slaba duha vlasteostvo je dizalo svoju glavu preko granica, u kojih se inače moglo u državi kretati na svoju i njezinu korist. Medju velemožami bosanskimi prvo su mjesto zauzimali v o j v o d e, od kojih se mnogi zvaše „veliki vojvode."[1] Čast ova kano da je bila nasljedna, prelazeća ipak samo na jednoga sina ili na najbližega u rodu, jer se sinovi vojvode za života očina i braća za njihova života zvahu knezovi. U svakom od navedenih dielova kraljevine odlikovaše se osobito po jedan vojvoda. Za kraljevanja Stjepana Dabiše napominje se u Bosni vojvoda Sandalj, u Usori vojvoda Vlatko (1392) a za njim (valjda sin) vojvoda Vučina Vlatković, u dolnjih krajevih vojvoda Hrvoje, u primorju Radić Sanković itd. Koliku su ovi velemože u državi vlast izvršivali, budi navedeno za primjer: da su braća vojvoda Radić i župan Bjeljak Sankovići dne 15 travnja 1391 obćini dubrovačkoj za uviek odstupili „župu konavaljsku i zemlje Vitaline", te da je isti vojvoda Radić poveljom od 15 svibnja r. g. u svojih „dvorih u Zaborah" dozvolio kano kakav vladalac: „da svaki Dubrovčanin hodi s trgom i bez trga slobodno po vsem vladaniju" njegovom.[2]

[1] Sr. kod Daničića u rječniku воѥвода (I, 150—52).

[2] Listine kod Miklošića op. cit. p. 217—20. Sankovići imadoše svoga „djaka" imenom Grubanca Hlapčića i Raška, svoju vlastelu: Milana Tuklekovića, Bratoju Radonića i Stjepka Ozrojevića.

*

Sandalj bijaše sin Hranje Vukovića, koj je živio za Stjepana Tvrdka i od njega bio postavljen za vojvodu u Humu. Hranji brat a Sandalju stric bio je poznati nam Vlatko, prije namjestnik Stjepana Tvrdka u Dalmaciji, za tiem vojvoda usorski i junak kosovski. On se napominje još druge godine vladanja kralja Stjepana Dabiše.[1] Sandalj je imao dva brata, kneza Vukca i Vuka; a on je bio za Dabiše vojvoda bosanski. Još više će se od sada spominjati ime vojvode Hrvoje, o kojega rodu znade se samo to, da je bio sin (Vuka) vojvode bosanskoga iz dolnjih krajeva, a brat knezu Vojslavu i banu Vuku. Vojvoda je Hrvoje već u prvom početku bio takova ugleda u istom inostranstvu, da ga je mletačka republika poveljom od 13 srpnja 1393 uvrstila ujedno sa odvjetci medju svoje začastne gradjane,[2] a tim odlikovala kano veoma riedke inostrane knezove one dobe.[3] Hrvoje bijaše, kako nam pripovjeda očevidac, o kom na svojem mjestu više, „knez velik i uzmožan“, „velik gospodin vlašću a ne manji tielom“, muž vremena burna i nestalna, a po vjeri „Pataren“ t. j. pristaša crkve bosanske. Još nam napomenuti Vuka Vučića, bogatoga vlastelina[4] a tasta vojvode Sandalja, koj je uzeo njegovu kćer Katarinu.

U takovu se kretao krugu Stjepan Dabiša, kada je poslije Stjepana Tvrdka nasliedio bosansko-srbsku krunu. Ostavimo ga za časak i priedjimo na drugi znamenit dogadjaj onoga vremena.

U doba naime, kada se Stjepan Tvrdko s ovoga svieta prestavi, kano da se stanje Ladislava napuljskoga, kojega se je stieg od više godina u našoj domovini vijao, s jedne bar strane bješe na bolje okrenulo. Povod je ovoj promjeni dala promjena osobe na stolici sv. Petra. Urbano VI., taj protivnik Karlu i njegovu sinu Ladislavu, bio se naime prestavio dne 18 listopada 1389 upravo kada se spremao da Napulj osvoji. Njegovom se smrću nije izcielilo pod njim započeto zapadno razkolje (1378—1428); jer su kardinali sakupljeni u Rimu protupapi Klementu VII. (1378 do 1394) oprli stožernika Petra Tomacellia, podignuvši ga (2 stu-

---

[1] U listini od 17 srpnja 1392 (kod Miklošića p. 222): **„и воєводомь Влаткомь усорьскимь.“**

[2] Povelja iz mlet. arkiva kod Šafařika op. cit. Glasnik XII, 135.

[3] Sr. popis Marina Sanuta kod Muratoria: script. rer. ital. XXII, 431 seq. Ivan knez krčki, modruški, senjski itd. imenovan 7 srpnja 1386.

[4] Diel svoga blaga uloži Vuk u dubrovačku sahranu. Vidi listine kod Pučića op. cit. II, 48 seq.

denoga) na rimsku stolicu pod imenom pape Bonifacija IX. Tako je kršćanstvo opet ostalo razdvojeno u glavi vrhovnoga pastira! Ova je sgoda za našu stvar od važnosti za to, što je novi papa naprama napuljskomu dvoru u Gaeti stao tjerati politiku protivnu onoj svoga predšastnika, dočim je njegov suparnik stanujući u Avignonu i na dalje podupirao Ljudevita anžuvinskoga. Kada je Karlo VI., kralj francezki, u vrieme izpražnjene u Rimu stolice papinske, posietio u Avignonu protupapu Klementa, bio je Ljudevit njegovim sudjelovanjem dne 1 stud. 1389 ondje za kralja obiju Sicilija okrunjen. Ljudevit se sada ozbiljnije pripravljao na put u Italiju, da zasjedne napuljski priestol. Tim je dakle više valjalo dvoru u Gaeti nastojati kod novoga pape u Rimu, da si ga pridobije. S toga izasla Margareta bez oklievanja poslanike u Rim, da se Bonifaciju poklone i da mladoga Ladislava izruče u njegovu zaštitu. Bonifacio je već poradi svoga protivnika, stojećega pod okriljem francezkoga dvora, priklonost svoju obećao udovi i sinu nesretnoga Karla, te jih ne samo rieši svih crkvenih kazna, nego proglasivši, kako se izmedju ostalih razabire iz mletačkoga naputka od 3 veljače 1390, Ladislava u javnom konsistoriju za napuljskoga kralja obeća dva kardinala poslati u Gaetu da ga ondje okrune. Tako je bilo; Ladislav, mladić od 14 po prilici godina, bude 11 svibnja 1390 okrunjen po kard. Angelu Acciaiolu. Evo, tako je kraljevina napuljska imala sada dva okrunjena gospodara, medj kojima mogaše samo oružje odlučiti. Ni na to se nije čekalo dugo. Ljudevit se dne 20 srpnja ukrca u Marsilji, i poslije velike nepogode na moru prispije 14 kolovoza u Napulj. Glavni grad klicanjem primi Franceza, mitom mu se predade tvrdjava s. Elma (19 listopada), a za tiem obližnja mjesta, pače (7 ožujka 1391) i „castel nuovo“, jedina u Napulju točka, koja je gradjanstvo sjećala na Karlova potomka. S druge strane nije ni papa Bonifacio prestao podupirati svoga štićenika novcem i vojskom, a u napuljskom okolišu poče se nepovjerenje buditi proti inostrancu, kao što svjedoči primjer bližnjega grada Puzzuola zarobivšega dne 2 lipnja 1391 Ljudevitova guvernatora i iztaknuvšega opet stieg kralja Ladislava.[1]

Kada smo dakle nješto više primjetili, da se je stanje kralja Ladislava u ono doba s jedne bar strane na bolje okrenulo, imali

[1] S veće česti po annali napolit. ap. Muratori: script. rer. ital. XXI, 1060—61. Sr. njegove annali d'Italia ed. cit. p. 829 seq.

smo pred očima taj dogadjaj, po kojem je Ladislav krunitbom za kralja napuljskoga stekao pravan i sa stolice rimske neprieporan osnov vladalačkoj vlasti u nasliedjenoj si kraljevini. S ovoga osnova mogao se laglje i uspješnije boriti proti svomu takmacu, imajuć proti sebi ne dva, kano malo prije, već jednoga neprijatelja. Ovo kano da je osjećao kraljevski dvor u Gaeti, jer nalazimo da se počeo miešati u poslove naše domovine, na koju nije mogao prije ni ozbiljno misliti i sbog svoga položaja nestalna u dolnjoj Italiji i sbog Stjepana Tvrdka. Jer je ovaj, kako vidismo, posjednuvši ljeti g. 1390 gradove dalmatinske, Dalmaciju i Hrvatsku podvrgao svojoj kraljevskoj vlasti, koliko je inače napuljskomu dvoru i prijazan bio. Ladislav nije do duše mogao ni sada misliti, da posjedne državu, na koju mišljaše imati pravo nasljedstva; takovu podhvatu nisu prijale okolnosti ni Ugarske ni Italije, a ni kraljeva doba. On ipak držaše, da je nadošlo vrieme i tomu put prokrčiti. Od prvih bijaše mu sredstvî steći si i umnožati pristaša i privrženika, odlikujuć jih i darujuć. Ladislav se u tom smjeru najviše sjećao onih, koji su njegovu otcu dopomogli do hrvatskoga i ugarskoga priestolja. Tako je on — da navedemo dva tri primjera — dne 15 lipnja 1391 svojim vjernim braći Pavlu i Ivanu šaroškim darovao u vukovskoj i požežkoj (Orjavu) županiji imanja bivša prije Ivana Treutela Sigismundova pristaše, onda dne 7 srpnja r. g. Ladislavu Crniljeviću druga dobra u vukovskoj „banovini“, na dalje dne 17 srpnja r. g. knezu Dragiši, sinu vojvode Vukca, selo „Sridu“ u županiji Sanskoj (Sana) i Zabić, selo spadajuće na grad Ključ, ležeći na rieci Sani u Bosni, napokon svojim dvorjanikom Franji i Karlu selo Jazane kod Ostrovice u Dalmaciji.[1] Nu ovo sredstvo nije bilo dovoljno za učvršćenje kraljevske vlasti u zemlji, izvan koje bijaše sila i moć njezina. Ona je trebala u samoj zemlji vidljiva predstavnika, a toga joj dade kralj Ladislav odlukom izdanom[2] u Gaeti dne 17 srpnja 1391 „s privoljenjem i vlašću majke si i skrbnice Margarete, tako imenom njezinim kano i skrbnika si kard. Angela.“ Kralj je naime ovom odredbom povjerio „banovinu Dalmacije i Hrvatske“ vojvodi bosanskomu Hrvoju i bratu njegovu Vuku. Za što je Ladislav odlikovao ovom časti Hrvoja i Vuka, to očituje sam navodeć njihovu prama sebi izkazanu vjernost i nalazeć u

[1] Dotične listine prepisah iz regestâ kr. Ladislava u kr. arkivu napuljskom i priobćih u arkivu za jugoslav. povjest. VII, 28—36.
[2] Ibid. p. 32—34.

njih „glavne branitelje svoje časti, stališa i imena“, i uzdajuć se u njihovo dugotrajno izkustvo. S banskom časti htjede Ladislav skopčati svu vlast, koju imaše hrvatski banovi za kralja Ljudevita; a drugim pismom naloži svim oblastim u zemlji, da vojvodi Hrvoju i Vuku „kano banovom onih kraljevina budu podložni i pokorni.“ „S toga — ovako kralj nagovara u pismu novo imenovane bane — zapoviedamo vašim vjernostim, da primiv rado i slobodno ovaj na banovanje odnoseći se teret tako ga nosite na slavu i vjernost našu, da naša visost uzmogne prema zaslugam i izkustvu vašem podići vas još na veće časti.“ — Ali se Ladislav, osim što je kraljevini Dalmaciji i Hrvatskoj dao glavu, pobrinuo k tomu za svoga namjestnika u svih zemljah i kraljevinah krune ugarske. Izbor taj pade na muža, koj je najvjernije pristao bio uz Karla sve do njegova smaknuća, koj je i kašnje najviše dizao stieg kralja Ladislava na bojnih poljanah Slavonije i Mačve — na bana Ivana Horvata. Ladislav je njega imenovao za svoga namjestnika u Ugarskoj i saveznih joj kraljevinah.[1] Ladislav si je napokon laskao, da smije medju svoje privrženike pribrojiti veoma odlične velemože ugarske i hrvatske, imenito: istoga palatina vojvodu Stjepana, Stjepana Šimontornjskoga, Ladislava vojvodu erdeljskoga, Ladislava od Lučenca njekada bana slavonskoga, Mirka Bubeka prije bana dalm. hrv. sada dvorskoga sudca i njegova brata Detrika bana dalm. hrv. slav. za tiem Gjuru Seča, sina pokojnoga Nikole palatina, i njegova brata Grgura, Pavla Bisena, Vukca sina vojvode Petra, Nikolu Zambova, Ivana Vuića i druge velikaše.

Tim si dakle načinom mislio Ladislav put izravnati do priestola hrvatskoga i ugarskoga. On je u izboru sredstva bio providniji od otca nehrleć u nepoznate si zemlje, prije nego li se osvjedočio, kako bi ondje primljen bio i bi li se uzdržati mogao. Ali lasno je bilo Ladislavu iz obala sredozemnoga mora izdavati naredbe, imenovati namjestnike i banove, računati na privrženost boljara i velemoža. Tim se priestol neosvaja. Uspjeh napuljskoga dvora mnogo je visio ne samo o njegovoj stranci nego takodjer ob odporu, koga se mogao bojati, sa strane ugarskoga i bosanskoga kralja. Dok se jedan i drugi držao svoga prava na priestol, na koga se u Gaeti isto tako zakonito pravo stavljalo, mogla je samo sila odlučiti, komu od njih ide prvenstvo. Ali na ovaj po-

[1] Vidi u listu od 8 list. 1391 ibid. p. 36: „Johanni bano Machoviensi in regnis praedictis nostro vicario generali.“

sljednji „dokaz práva“ mogao se kralj Ladislav najmanje u onaj par prizvati, kada mu se valjalo boriti sa suparnikom u samoj kraljevini Napuljskoj.

Izpripoviedavši ovako u kratko nješto o nasljedniku Stjepana Tvrdka u Bosni i o novom nastojanju kralja Ladislava da steče upliv u našoj domovini možemo sada preći da vidimo, kako se kralj Sigismundo ponašao naprama ovim promjenam. Vidjeli smo, kako je Sigismundo bio zabavljen u iztočnom kraju svoje države baš onda, kada je kralj Stjepan stao na vrhuncu svoje moći i slave, i kako mu jedva podje za rukom razbiti troglavi savez poljsko-vlaško-moldavski, odciepiv od njega moldavskoga vojvodu. Sigismundo se bavio još u prvoj četvrti god. 1391 u Erdelju, gdje ga 25 veljače nalazimo u Biogradu a 5 ožujka u Sibinju. Uredivši ondje poslove, kako se moglo, vrati se preko Diösgyöra (u boršodskoj županiji), gdje je dne 22 r. m. boravio, u svoj kraljevski dvor.[1] Ovdje mu stiže glas o smrti dvaju svojih opasnih protivnika: Stjepana Tvrdka i Ivana od Paližne. Sigismundo je sigurno uzastopce zamislio osnovu, kako da umiri Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, kako li da ondje uzpostavi svoju malo ne uništenu kraljevsku vlast. Najkraće možebit sredstvo bi mu bilo izaslati tamo silnu vojsku; ali to je bilo težko vladaocu sa sviju strana stisnutu i napadanu. S toga je ugarski dvor odabrao drugi put. Najprije se poslije uzkrsa god. 1391 uputi sama kraljica Marija u Hrvatsku ili tadašnju Slavoniju, gdje ju dne 14 travnja nalazimo u Ladislavu, selu biskupa zagrebačkoga, ležećem onda u županiji križevačkoj a ne daleko od Paližne. Ovdje je kraljica izravnala razpru izmedju biskupa Ivana i Stjepana od Predavca (sela kod Belovara), koj je bio selo Ladislav opustošio i prisvojio.[2] Iz Ladislava je kraljica pošla u Viroviticu, gdje se još o Gjurgjevu bavila.[3] Ovo putovanje kraljice imaše jamačno i političku svrhu tiem više, što je u onom takojer dielu naše domovine bilo više privrženika hrvatskoga ustanka, med koje se brojiše sinčevačka vlastela, Tibaldo i Ivan[4] i mnogi drugi. Je da li ovo putovanje kraljice većim plodom

---

[1] Sr. listine kod Fejéra: cod. dipl. X, 1. p. 687, 676 i 684.
[2] Listina ibid. p. 719—22.
[3] Ovdje izdade dvie listine. Vidi ibid. p. 721, 662—63.
[4] Sr. listinu ibid. p. 514: „Tybaldus filius Deseu de Zenche, assecla Joannis . . de Palisna . . in praedicta Zenche et Zavorsia vocatis in comitatu Crisiensi existentibus . .“ Ibid X, 2. p. 54

urodilo od onoga prije pet godina, nije nam poznato; ali rekli bismo da joj nije pošlo za rukom odvratiti Ladislavove privrženike od zamišljenih nakana. Jer to je izvan svake sumnje, da ne dugo iza boravljenja kraljice Marije u Hrvatskoj dodje u Gaetu bivši zagrebački biskup Pavao Horvat, izaslan tamo od svojih političkih prijatelja. Viesti, koje taj ustaški diplomat u ime svoje stranke Ladislavu saobći, uzradovaše napuljski dvor; ali obzirom na svoj položaj u kraljevini, koj je bio samo u toliko povoljniji što su se mnogi privrženici Ljudevita anžuvinskoga počeli neuzdati u njegovu sreću, nije mogao kralj Ladislav ni sada što drugo učiniti, nego što je pismom[1] od 8 listopada 1391 uputio u Hrvatsku i Ugarsku dva pouzdanika, od kojih jednomu je Sebastian ime.

Malo za tiem sliedio je i kralj Sigismundo stope svoje okrunjene supruge. Dok je na ime gledala Marija u Hrvatskoj umiriti duhove, bješe Sigismundo pošao u Krakov, da kroz svoju šurjakinju utaži kralja Vladislava; a za tiem se poslije svoga povratka u Ugarsku, gdje ga 1 lipnja nalazimo u Ostrogonu, onda 26 srpnja u Zvolenu[2], uputi u dolnje predjele. Iz listine, koju kralj dade banu Ditriku Bubeku na korist grada Zagreba, doznajemo, da se Sigismundo početkom rujna (o maloj gospoji) desio u Požegi.[3] Mislimo, da se nećemo prevariti, reknemo li: da je kraljevu putovanju dvojaka ciel bila: učvrstiti svoju stranku u vjernosti i pobrinuti se za sjegurnost Hrvatske, Slavonije i Dalmacije navlastito proti turskim provalam. Znamo, kako je ljeti minule godine, kada je kralj rat vodio u Moldavskoj, ugarska vojska pošla u Srbiju na susret turskim četam. Ove pako godine svrati sultan Bajazid, umirivši Aziju, svoju pažnju na Carigrad i zemlje balkanskoga poluotoka. Slavni grad Konstantinov bude prvi put obkoljen a ostala vojska okrene se k Podunavlju. Vlaški se vojvoda Mirča pokori slavodobitniku i stane mu plaćati godišnji harač, te se od ove godine navodi Vlaška u zapisniku porte medju zaharačenimi zemljami.[4] Ovom je prigodom jedan odiel turske vojske zakrenuo u Sriem i ondje

---

[1] Pismo priobćih u Arkivu VII, 36—37: „Super nonnullis, quae vestri parte a reverendo patre P(aulo) episcopo Zagrabiensi, consiliario et fideli nostro dilecto, nuper accepimus, queve nobis indicialiter advenere gratissima dicta, fiducialiter commissum Sebastiano Hungaro . .“

[2] Sr. dotične listine kod Fejéra op. cit. X, 1. p. 681—85.

[3] Kod Marcelovića MSC. in bibliotheca metropol. Zagrab. ad. h. a.

[4] Sr. Hammer: Gesch. des osman. Reiches I, 187.

plienio. Ovo je bila prva osmanlijska provala u našu domovinu, a svršila se tiem, da su turske čete od hrabroga Ivana Morovićkoga razbijene kod Mangjelosa ali uz dosta znatnu žrtvu, kojom pade Ivanov brat Dionizije došav u sužanjstvo tursko.[1]

Bez osobita oštroumlja mogoše predvidjeti Sigismundo i njegovi savjetnici, da ova prva turska provala u zemlje s ove strane Save neće biti posljednja, jer nebijaše ino van posljedica osvajanja osmanlijskih u jugo-iztočnoj Evropi. Poslije kosovske bitke i poslije zaharačenja Srbije i Vlaške bile su hrvatske i bosanske zemlje prve na udarcu, koji jim Turčin namieni a kroz nje srednjoj Evropi. Ali i to je imalo biti svakomu jasno, da se nastajuća pogibelj može odvratiti samo onda, ako se urede odnošaji izmedju ugarskoga i bosanskoga dvora i ako se naša domovina jednom već umiri, te sloga i porazumak uvede medju ove na akciju pozvane faktore.

Koncem ove godine nalazimo kralja Sigismunda u Budimu.[2] Bivši malo prije u južnih stranah mogao se uvjeriti, da iz navedenih razloga valja hrvatsku kraljevinu povjeriti rukam vještim i razboritim. On je to i učinio imenujuć Ivana kneza krčkoga i modruškoga banom Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.[3] Proti navadnom običaju povjeri kralj posestrime kraljevine sdruženoj upravi svoga pouzdanika i u časti namjestnika. Ivan bijaše u potonje doba ne malo priečen u svojem javnom djelovanju razmiricom sa svojom šurjakinjom Katarinom. Povod svadji dade ugovor[4] Ivanova brata Stjepana od g. 1388 sriedu poslije Miholja, kojim izmedju ostalih ostavlja svojoj kćeri Jelisavi modrušku gospoštinu. Ovaj ugovor bješe poslije Stjepanove smrti potvrdjen dne 20 travnja 1390 kraljevskom listinom.[5] Ali još prije ove potvrde posjede udova Ka-

---

[1] Najprikladnije čini mi se ovamo uvrstiti taj dogadjaj, koga napominje sam Sigismundo u listini god. 1404 (ap. Fejèr: cod. dipl. X, 4. p. 295): „dum . . Turci valido eorum cum exercitu comitatum nostrum sirmiensem hostiliter subintrassent: tunc idem Joannes de Maroth banus cis civitatem Magiolaz cum eisdem . . . conflictum comisisset, in quo etiam conflictu Dionysium fratrem suum uterinum iidem nostri hostes captivassent . . .“

[2] Sr. listine kod Fejéra: cod. dipl. X, 1. p. 683, 688.

[3] Početkom rujna bio je Ditrik Bubek još banom, a u listini od 11 studenoga 1391 (Fejér ibid. p. 676) već se Ivan napominje banom.

[4] Čita se kod Fejéra ibid. p. 491—93 iz matice u c. arkivu bečkom.

[5] Ibid. p. 589—91.

tarina grad Modruš, koji si Ivan pravno prisvajaše. Izmedju obiju izleže se takova zavada, da knez Ivan odluči grad Modruš oružjem oteti. S toga se obrati na svoje prijatelje Mletčiće, da mu u pomoć pošalju njekoliko streljaca. Ovoj je prosbi vieće zadovoljilo svojim zaključkom od 13 travnja[1] dozvoliv knezu 30 streljaca. Ali se ova razmirica izravna već početkom svibnja posredovanjem Ivanovih svaka, naime Ivana gospodara devinskoga u Istri i Vuka od Stubenberga, a za jamstvo uredjena ugovora uloži knez Ivan polovicu Senja, za tiem Slunj, Drežnik i Steničnjak, Krk, Trsat, Bakar i Bribir.[2] Ovaj inače obiteljski posao valjalo je ovdje pripomenuti, da se nepropusti ništa iole znatna, što se odnosi na onu znamenitu osobu našega naroda i na poznavanje one dobe. Knez je Ivan, kako se već iz navedena posjeda njegova razabire, spadao medju muževe ne samo rodom najodličnije nego i imetkom najimućnije. A kako bijaše Ivan osoba kralju ugodna i mila, stekao si je najobširnijih povlasti na svoj imetak; tako mu bješe listinom od 11 stud. 1391 dozvoljeno, da on i njegovi potomci slobodno na svojih dobrih bez svake daće traže, vade i izkapaju bud kakovu rudu, bila zlatna, srebrna, bakrena, olovna ili željezna.[3] Ova dozvola, koliko svjedoči kraljevsku naprama knezu izkazanu milost, toliko nam svjedoči, da se je naš vlastnik brinuo za čim izdašniji dobitak od svojih imanja, pak da rudokopje nije bilo već onda nepoznato u našoj zemlji.

Evo mudrosti takova muža povjeri kruna našu domovinu. Nu knez Ivan bijaše hrvatskim banom zastupajućim kralja Sigismunda, a znamo da je i Ladislav malo prije imenovao bio za banove braću vojvodu bosanskoga Hrvoja i Vuka, pak da je njegov obći namjestnik bio ban Ivan Horvat. Osim toga nameće nam se ovdje i to pitanje: nije li i bosanski kralj Stjepan Dabiša, kano „namjestnik i nasljednik“ Stjepana Tvrdka branio svoje nasliedjeno pravo na Dalmaciju i Hrvatsku, pak prema tomu udesio upravu? U kakovu je odnošaju stao Stjepan Dabiša naprama kruni ugarskoj i naprama kralju napuljskomu?

Iz suvremenih spomenika doznajemo, da se je kralj Stjepan Dabiša držao nasljednikom Stjepana Tvrdka ne samo u Bosni nego i u Dalmaciji i Hrvatskoj, te da je on ovdje, pače u istih

---

[1] Misti vol. 41 u mlet. arkivu MSC.
[2] Listine vidi kod Fejéra loc. cit. p. 647—49.
[3] Povelja ibid. p. 676—78.

još najopornijih gradovih dalmatinskih, za zakonitoga vladaoca i gospodara priznan bio. Tako čitamo na čelu spljetske listine[1] od 27 siečnja 1392 ovaj napis: „regnante serenissimo principe ac domino Stephano Dabiscia dei gracia Rasciae, Bosnae, Dalmaciae etc. rege inclyto, temporibus quidem rr. in Christo p. et d. Andreae, eadem gratia archiepiscopi spalatensis . . .“ Ovako se na glavi javnih izprava napominju samo pravi vladaoci zemlje. Na dalje, Stjepan je Dabiša izvršivao vladalačka prava; tako je on dne 25 travnja 1392 potvrdio gradu Trogiru starodavna prava i povlasti, priznane mu takodjer od predšastnika Stjepana Tvrdka.[2] Od gradova dalmatinskih bio je još jedini Zadar, koj nije njegove vlasti priznavao, pače je u vieću dne 19 siečnja 1392 obnovio svoju vjernost kralju i kraljici Ugarske pred nadbiskupom Petrom de Matifaris i opatima sv. Krševana i Rogovskim.[3] Namjestnikom Stjepana Dabiše bio je Vuk Vučić (sin vojvode Vuka) te se pisao banom „kraljevinâ Dalmacije i Hrvatske“. On je Andriji spljetskomu nadbiskupu dozvolio, da smije dvorac i tvrdju sagraditi na zemljištu crkvenom kod mora u Lukaču, te je poglavarstvom grada Spljeta i Trogira i dvorskim u Klišu, Opraku i Omišu ovo prijavio.[4] Sve ovo jasno svjedoči, da je Stjepan Dabiša s priestoljem bosanskim nasliedio i vlast u Dalmaciji i Hrvatskoj, te da mu je ona tudjer priznana. Isto se u tih stranah susretamo s osobami hrvatskoga ustanka, koje su nepomično stale o boku Dabišina predšastnika. Medju ovimi nalazimo oba sinovca Ivana od Paližne, od kojih je Ivan kano predstavnik vranski držao Vranu a Nikola kano knez ostrovički držao Ostrovicu. Oni su u travnju 1392 obnovili s Trogirom staru ljubav, te gradjanom dozvolili slobodni saobraštaj s Vranom i Ostrovicom izključujuć samo one, „koji se proti gradu bune.“ [5]

Jednako je Stjepan Dabiša gojio i stari odnošaj naprama obćini dubrovačkoj, kako ga učvrstio bio njegov dostojni predšastnik. On je na molbu obćine podastrtu si u Trstivnici po Stjepanu Luka-

[1] Kod Farlatia: Illyr. sacr. III, 335.
[2] Lucius: de regno Dalm. et Croat. lib. V, cap. 3.
[3] Paulus de Paulo memor. p. 426: „iuravimus super brachium S. Chrysogoni M. ibi reverenter dictam pacem et unitatem inter nos, cum fidelitate Ungariae regis et reginae.“
[4] Kod Farlata: Illyr. sacr. III, 335—36.
[5] Listina kod Lučića: memor. di Traù p. 352—53.

reviću i Rafaelu Gučetiću dne 17 srpnja 1392, boraveći tada u „dolnjih krajih u Lušcih, potvrdio povelju kralja Stefana Tvrdka" od 9 aprila 1387, a „rečeni vlastele i poklisare primiše i zavezaše se" u ime obćine davati kralju, kano i od prije, „srbski dohodak od 2000 perper dinari dubrovačkih vsako godišće na Dmitrov dan."[1] Kralj je pače i naprama pojedinim Dubrovčanom htio pokazati, koliko štuje ugovore uglavljene izmedju njih i svoga predšastnika, čemu neka budu svjedokom pisma izdana Dragoju Gučetiću i Novaku Maćedolu dne 6 ožujka i 20 svibnja, a donesena u Dubrovnik po Radoslavu Šemkoviću, kraljevu poslaniku.[2]

Ove nam crtice dokazuju, da su Dalmacija i Hrvatska, isto tako obćina dubrovačka ostale u početku kraljevanja Stjepana Dabiše naprama bosanskoj državi u onom odnošaju, u koj prispješe pod Stjepanom Tvrdkom. Ovaj se odnošaj nije da kako mogao u sklad dovesti s dosta poznatimi nazori državnoga prava ugarskoga; pa nije moglo biti sumnje, da će prije ili poslije doći do krvava okršaja izmedju ugarskoga i novoga bosanskoga kralja.

Ovo se je uvjerenje nametnulo sigurno i kralju Sigismundu. S toga je on vrativši se u zadnjoj četvrti god. 1391 iz dolnje Slavonije u Ugarsku snovao, kako da s jedne strane Turčinu zakrči put preko Dunava i Save a s druge bosanskoga kralja pokori. Možebit je jednoj i drugoj cieli namienjena bila vojska, koju je u zimi rečene god. i u proljeću god. 1392 sakupljao. On je u vojsku pozvao ne samo velemože svoje nego je takodjer unajmio hrabre borioce bližnjih zemalja; takovi n. p. bijahu Alberto Sternberg-Svietlovski i Vuk vojvoda Opolsko-Střelicki. Sigismundo, bivši još u prvoj polovici lipnja u Požunu[3], nalazio se već 28 ist. mjeseca u taboru vojske, koja je — kako sam veli — silazila „proti Turkom i neprijateljem kraljevine[4]." Dočim je glavna vojska kraljevska, koju je sam Sigismundo predvodio, praćen od velikaša, medju kojimi bijaše Nikola Gorjanski[5], župan požunski i trenčinski Stibor Stiborić[6], knez Celjski Vilelmo — dočim je ova vojska kraćim putem

[1] Kod Miklošića: momum. serb. p. 220—22.
[2] Priobći jih Pučić: spomenici srpski II, 33—36.
[3] Listina kod Fejéra: cod. dipl. X, 2. p. 64.
[4] Ibid. p. 48: „in praesenti nostra expeditione exercituali contra Turcos inimicos et regni nostri aemulos instaurata".
[5] Sliedi iz povelje Sigismundove god. 1408 ibid. X, 4. p. 666.
[6] Povelja Sigismundova od god. 1394, 22 kol. ibid. X, 3. p. 144—6: „insuper in exercitu nostro, quem anno, cuius nunc tercia

pošla kroz južnu Ugarsku k dolnjem Dunavu, pomoćne su čete od austrijskih zemalja prolazile uz Hrvatsku, te na njezinoj granici stale o Ivanji[1], a za tiem se spojile s glavnom vojskom. Ova je krenula put Kovinja (Kubin), gdje je na protivnoj strani s one strane Dunava stala glavna turska sila. Bajezid naime pokorivši si već Bugarsku i zaharačivši si Srbiju i Vlašku naumi posjesti utvrdjene gradove uz Dunav, a tim si put prokrčiti u Sriem i dolnju Ugarsku. Sultan mogaše se uspjehu tim više nadati, što se nije bojao prievare i nevjernosti svoga vazala srbskoga kneza Stjepana Lazarevića (1389—1427). Knez Stjepan „sveto hranjaše zakletvu“ vjernosti naprama padiši i čuvajuć samo svoje poštenje, te prema svojoj obvezi sa svojimi četami pored turskih i za Turke vojujuć dopuštaše, da se oganj narodne neodvislosti do skora pogasi i predje bez osjećanja u podanstvo.[2] Tako je i sada mogla turska vojska posjesti svojim na desnoj obali Dunava položajem znamenit grad Golubac, i prieći dalje prema ušću Morave. Kraljevskoj dakle vojsci nije preostalo ino nego prepriečiti ovdje prielaz neprijatelja. Ovo joj podje podpunoma za rukom. Bajezid valjda nepripravan proti većoj sili za daljnja zavojevanja, povuče se natrag. Sigismundo je usljed toga uzmicaja prešao Dunav i unišao u Srbiju, te harajuć i robeć ovu zemlju kano služeću neprijatelju doprô dolinom rieke Mlave do Ždriela. Ovdje stajaše samostan s crkvom, koje bješe ne davno pred tim sagradio pokojni knez Lazar[3], otac vladajućega Stjepana. Ždrielo leži na izlazku sedam ura duga klanca, kojega strategičku važnost umjeli su i Rimljani cieniti, kao što to svjedoče ondje se nalazeći ostanci njekadanjega jim gospodstva. U taj se klanac neusudi kraljevska vojska, već se odanle povuče natrag.[4]

---

instat revolutio, adversus nephandos Turcos et alios schismaticos, nostros et s. coronae . . emulos et infideles, instauraremus, ipse d. Stiborius . . .“

[1] Ibid. X, 2. p. 162: „secunda die nativit. s. Joannis B. in metis Croatiae iuxta Danubium“.

[2] Majkov: istorija srbskog naroda. str. 110.

[3] Sr. njegovu listinu od 1 kolovoza 1380 kod Miklošića: mon. serb. p. 193—5.

[4] Ovo crpimo iz povelje kr. Sigismunda od 14 kol. 1397 kod Fejéra: cod. dipl. X, 2. p. 419: „dum vero . . valido nostro moto exercitu . . ad huiusmodi nostram validam expeditionem . . versus regnum Rascie proficiscentibus, magnaque potentia Bayzath, Turcorum impe-

Tako se svršila ova prva vojna, koju kralj ugarski preduze proti Turčinu. Uspjeh joj bijaše samo negativan; neprijatelj se opet odvrati od granica države. Sigismunda nalazimo već 1 stud. 1392 u svojem dvoru u Višegradu.[1] On je obranu dolnjih predjela ostavio svojim namjestnikom: Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju banu knezu Ivanu, Mačvu banu Gjuri sinu vojvode Andrije Lackovića, a banovinu severinsku Ditriku Bubeku bivšemu, prije kneza Ivana, banu hrvatskomu. On je na dalje knezu Ivanu, u priznanje njegovih zasluga i da ga potakne i obodri u vjernosti, dne 11 studenoga novom poveljom[2] potvrdio povlasti, koju su njegovu rodu (knezom naime modruškim i krčkim) podielili bili kraljevi Andrija, Bela, Stjepan, Ladislav i Karlo. U to su vrieme crkvom naše domovine upravljali: Andrija nadbiskupijom spljetskom, Petar zadarskom, Andrija dubrovačkom, za tiem biskupijami Ivan zagrebačkom, Ivan bosanskom (u Djakovu), Leonardo de Cardinalibus, nasljednik i sinovac Ivana († 2 trav. 1392) senjskom, bivši prije vikar oštrogonske metropolije, Kršcvan trogirskom, Franjo skradinskom, Pavao kninskom, Antun šibeničkom, Nikola krbavskom, dočim biskupija sriemska bijaše izpražnjena po smrti biskupa Ivana.[3]

Sigismundo zabavljen turskom vojnom nije mogao kraljevskom vlašću zasegnuti u nepovoljne si odnošaje u našoj domovini. Ali ni u dvoru bosanskom neopazujemo osobite djelatnosti, koja je ipak potrebita bila za dospievanje djela započeta pod Stjepanom Tvrdkom. Istina je, da je njegovu nasljedniku kralju Stjepanu Dabiši valjalo sakupiti sve sile na iztočnih i južnih granicah bosanske države, koje su bile izložene napadanju turskomu. Kada je ove godine sultan Bajezid vojsku vodio u Podunavlje, provalio je (jednim valjda odjelom) u južno-iztočnu Bosnu, gdje „je pljaćkao sav priedjel i zastavio se kod Glasinaca.“ U okršaju, tudjer zametnutom, proslavi se osobito knez Gojko Mrnjavić, koj je svoj

ratoris, prope Kewe ultra Danubium nos nostrosque fideles sequaces armigeros insidiose prestolante; sed huiusmodi potentia Turcorum eorundem ante nos gressus retroflexos faciente, nobisque versus castrum Isdryl (ждрѣло) appellatum, intra ambitum dicti regni Rascie habitum, regno ulterius in eodem progredientibus . . .“

1 Sr. listine kod Fejéra: cod. dipl. X, 3. p. 125. onda X, 2. p. 46.

2 Čita se kod Fejéra ibid. p. 50—54.

3 Ova se imena čitaju u navedenoj povelji.

mač bio posvetio bosanskomu i ugarskomu vladaocu.[1] Turska se vojska do duše povatila; jer Bosna nebijaše tada jošte svrhom njezina zavojevanja. Nu ovakovim neprekinutim bdienjem na ovoj strani bijaše stegnuta i sapeta njezina državna snaga, te se nije mogla onako, kako je valjalo, razvijati prama jadranskomu moru.

Tim se ipak neveli, kano da je izčeznula bila vlast bosanska iz ovoga zapadnoga kraja. Ime i čini bana Vuka Vučića držaše ju u živoj uspomeni. Taj namjestnik kralja Dabiše dodje 7 veljače 1392 u Karin s vojskom. Ali ta vojska imaše drugu svrhu nego da nastavi zavojevanja u Dalmaciji pokoriv posljednji grad vjeran Sigismundu. Suvremenik[2] nam na ime pripovieda: da je 13 r. m. došao u Zadar glas, da je „rečeni ban uhvatio priora vranskoga Ivana i kneza Nikolu (Miklouša) od Paližne, brata njegova i kneza od Ostrovice, i da je htjeo od njih imati Vranu i Ostrovicu.“ Nebismo mislili, da su se braća od Paližne odvrgli od ustaške stranke, kano što nas ništa neopunovlašćuje vjerovati, da je Vuk htjeo Vranu i Ostrovicu posjesti na korist kralju Sigismundu. Ovdje je dakle ili bila razmirica izmedju bana i braće od Paližne ili je vojena osnova banova zahtievala, da mu ona dva važna grada u ruke dodju, nisu li svim ovim nadošli i obziri na grad Zadar, koj je bio odanle uznemirivan a počelo se sa strane bosanske njegovu gradjanstvu približati. Ovo se posljednje razabire iz obćenja, koje je sa obiju strana nastalo. Tako je onaj isti dan, kada je u Zadar došao glas o zarobljenju braće od Paližne, unišao tamo banov brat knez Dragiša sa svojom suprugom i pratnjom.[3] Obratno je Pavao Pavlović pošao dne 6 svibnja u Kliš k banu

[1] Ovaj dogadjaj stavljamo ovamo a crpljen je iz listine, koju Dabiša god. 1394 dne 2 travnja podieli knezu Gojku Mrnjaviću. Izvorno je pisana cirilicom, prevede ju latinski Tomko Mrnjavić i god. 1629 ovjerovi o. M. Terlecki. Priobći lat. prievod Krčelić: notit. praelim. p. 547—48: „Et tunc nobis (Gojko) inservivit, quando venit Paiazit cum Turcis et depopulatus est Bosnam valde et stetit in Naglasincis, et destruxit Bosnam, et tunc venit Goiko Marnavitius . .“ U matici je valjada stajalo „на гласиньцѣхь.“ Glasinci leže sada u Sarajevskoj nahijî. Imena velemoža bosanskih, koje Stjepan Dabiša u toj listini navodi, dolaze u drugih nesumnjivih poveljah njegovih.

[2] Paulus de Paulo: memor. p. 426. U izdanju je „die mercurii 12 (mjesto 13) praedicti mensis (Februarii)“. Mjesto „Banus Vassich“ čitaj „Banus Vulch“, kako je njekoliko redaka više štampano. Isto je iskvareno: „D. Vuterch B“ mjesto „D. Vulch B(anus).“

[3] Ibid.

Vuku, koj medju tim onamo dodje, u svojstvu poslanika grada Zadra.[1] Ban je u onom gradu sakupljao vojsku, što se razabire iz zaključka šibeničkoga vieća od 3 svibnja r. g. kojim se u njegovu vojsku odpremaju deset strieljaca.[2] Ovo se približanje stranaka i tim očitovalo, što je dne 8 rujna o. g. ban Vuk sin vojvode Vuka i njegov podban knez Ivan Mislenović uvršćen medju gradjane i viećnike grada Zadra, te je posljednji u ime svoje i svoga gospodara položio prisegu vjernosti u nazočnosti kneza Nelepića Konstantinova sina, i kneza Ivana takodjer Nelepića a sina Ivana cetinskoga.[3]

Što su se Zadrani približili namjestniku bosanskoga kralja, podpomogla je ne malo razmirica, koja se zapodjenula izmedju njih i hrvatskoga bana Ivana. Glavnim povodom zavadi bijaše, što su Zadrani sav dohodak tridesetnice u svojem kotaru proti banovu pravu sebi pridržali i što nisu pustili bezplatno izvoziti soli u banove komore. Ovaj postupak grada smatraše knez Ivan za odpor proti banskoj časti i vlasti, a iz njegova prijateljevanja s bosanskimi dostojanstvenici izvadjaše opor duh proti samomu kralju i kruni.[4]

Kao što se odavle vidi, okolnosti u Dalmaciji nisu bile nepovoljne bosanskoj politici; ali nevidimo, da bi jih Stjepan Dabiša bio upotriebio na svoju korist, što bi mogao bio učiniti tim laglje, čim je kralj Sigismundo većma zabavljen bio na drugoj strani.

---

[1] Ibid.

[2] Memorie di Traù p. 356.

[3] Ibid. Ovo je mjesto u izdanju Lučićevu do zla boga nagrdjeno. Ja ga ovako izpravljam: „A. 1392 di 8 mensis septembris recepti fuerunt in cives et consiliarios civitatis Jadrae m(agnificus) d. Vulch b(anus), q(uondam) d. Vulchi vojvode de Bosna, ac c. Joannes Mislenovich, v(ice) b(anus) eius, qui v. b. nominibus praedicti d. b. et proprio praestitit iuramentum fidelitatis et civilitatis communis nostri Jadrae super reliquias existentes in procuratoria dicti communis apud ecclesiam S. Anastasiae, praesente c. Nelepitio q. c. Constantini et Michaele Doychrech (?) familiari d. c. Ivani, et c. Joanne Nelepich et alliis. Et ego Paulus de Paulo nomine proprio et consociorum meorum in officio rectoratus, videlicet dd. Tibaldi de Nassis et Thomasii de Petricio ac tocius communitatis nostrae (interfui)“.

[4] Razabire se iz rieči banovih na Mlečane (mon. serb. arch. veneti op. cit. p. 132): „Jadertinos, ut sint obedientes d. regi et coronae Hungariae ac sibi tanquam bano Dalmatiae . . .“

Sigismundo vrativši se s prve vojne turske šmišljao je načine kako da većom silom odvrati pogibelj od svojih južnih granica, kako li da tursku silu razdieli i tim ju oslabi. Utanačiti savez s republikom mletačkom, starom vjernom drugaricom, činilo mu se razborito i probitačno, a posrednika valjanijega nije mu bilo do hrvatskoga bana kneza Ivana. Ban je volju svoga gospodara izpunio tim radje, jer mu se dala prilika, da podjedno obavi kod vieća i svoj posao. Ivan je dakle na izmaku prve četvrti g. 1393 odpravio u Mletke poslanstvo u osobi Leonarda biskupa senjskoga i svoga namjestnika. Svrha je poslanstvu bila skloniti republiku na savez s Ugarskom proti Turčinu, a s druge strane izhoditi u nje pomoć t. j. tri galije proti Zadranom, kako bi jih prisilio „da budu podložni kralju i kruni Ugarske i njemu kano banu Dalmacije." Republika se dobro pazila s tim hrvatskim dostojanstvenikom imajućim ujedno velik posjed u primorju hrvatskom, s kojim su Mlečani tržili. Ali ni ovo prijateljstvo nije moglo republike odvratiti od politike iduće izključivo za svojom vlastitom koristi.

Iz ove su politike niknuli oni odnošaji, koje je republika bila zametnula s Turčinom, dok je rat bjesnio izmedju njega i Sigismunda. Već poslije kosovske bitke, čim se pročuo glas o smrti sultana Murada, bila je republika u vieću od 23 srpnja 1389 odredila Franju Quirina, da ide u Jedrenu preko Carigrada i kod nasljednika umorenoga padiše izhodi za mletačke podanike slobodu trgovine u turskoj carevini.[1] Ovo su Mlečani postigli povlastnicom, koju dne 21 svibnja 1390 izdade sultan Bajezid.[2] Znala je republika, da je napredovanje turske sile opasno ne samo kršćanskoj stvari nego i njezinim interesom s one strane jadranskoga mora. Ali je ona i ovdje samo svoju korist pred očima imala, te napredak turskoga oružja u tom pravcu upotrebila za razširenje svoga gospodstva. Ovo se jasno razabira iz njezina držanja i vladanja naprama državicam i zemljam južno-iztočne obale jadranske, a osobito naprama Zeti. Upravu ove srbske zemlje, kojom su donle vladali srbski priestolonasljednici, bio je car Stjepan Dušan povjerio knezu Balši. Ali poslije smrti ovoga cara, kako je državna vlast u Srbiji oslabila, upravljatelji Zete postadoše njezinimi gospodari. Republika se mletačka dobro s njimi pazila nastojeći

[1] J. Šafařik: monum. serb. arch. veneti loc. cit. p. 107—110.
[2] Ibid. p. 111—114.

jih prikloniti svojim trgovačkim interesom. Ona bješe već 3 srpnja 1362 podielila pravo gradjanstva sinovom rečenoga Balše braći knezovom Strašimiru, Gjuri i Balši.[1] Ona je i s Gjurom Balšićem prijateljstvo gojila; po zaključku od 8 lipnja 1368 dala mu dozvolu, da si slobodno naoruža galije proti svojim neprijateljem[2]; a kada je Gjuro Balšić god. 1369 obsjeo grad Kotor spadajući tada pod Srbiju, republika zamoljena takodjer od cara Stjepana Uroša, posredova kod njega za mir.[3] Priklonost ova republike ponuka Gjuru, te je on ponudio vieću, da je pripravan s njom uglaviti trgovački ugovor i primiti mletačkoga konsula; što je vieće dne 8 veljače 1370 dragovoljno prihvatilo.[4] Ovaj dobri odnošaj izmedju gospodara Zete i republike malo se kašnje (1372—75) do duše poremetio tim, što su mletački trgovci u njegovoj zemlji, a navlastito u Valoni (gradu sadašnje Arbanaske) oštećeni bili, Gjuro se pako ustručavaše ovu štetu nadoknaditi[5]; i što je on proti ugovoru nametnuo trgovcem mletačkim u Odsinju (Dulcinju) nove daće.[6] Ali i ova je razmirica liepim načinom izravnana. Jednako prijateljstvo obstojaše izmedju republike i Gjurina brata i nasljednika mu Balše Balšića, „gospodara Zete, Kanina i Valone“, kao što se i odanle razabire, što mu republika na njegovu prošnju[7] dade u vieću držanom dne 8 kolovoza 1385 na volju četiri galije proti Turčinu, koj već tada „tako uznemirivaše njegove zemlje, da su ove razsuću izvržene, ako jih neprovidi shodnimi sredstvi.“ Isto je republika ove godine posredovala izmedju Stjepana Tvrdka i kneza Balše Balšića.[8] A kada je Balša malo kašnje umr'o, pa njegova supruga (Teodora, kćer sevastokratora Žarka Dejanovića) zaželila doći u Mletke, vieće joj dne 8 travnja 1386 odgovori: da će ju kraljica Adrije vazda liepo dočekati i prijateljski primiti.[9] Propast srbskoga carstva (1389), koja Zeti neodvislost podpunu pribavi ali joj i tursku silu primaknu, te posjed Krfa (1386) uputi republiku na veću obzirnost u svojih odnošajih s gospodari Zete. Republika nehtjede do-

[1] Ibid. p. 44.
[2] Ibid. p. 50.
[3] Gledj zaključke od 18 rujna 1369 i 7 svibnja 1370 ibid. p. 51—57.
[4] Ibid. p. 50.
[5] Ibid. p. 58, 63, 65.
[6] Ibid. p. 66—68.
[7] Ibid. p. 78—79.
[8] Sr. zaključak u vieću od 5 list. 1385 ibid. p. 84.
[9] Ibid. p. 85—86.

broga porazumka s njimi prekinuti, ali ni uvriediti porte; pa se u nastalu sukobu izmedju gospodara Zete i Turčina s jedne strane bojala, da se na onoj obali jadranskoga mora ne osovi polumjesec, a s druge gledala kako da njezin lav onaj kraj ugrabi očajanomu vlastniku. Kada je vieće dočulo, da je knez Gjuro Sracimir, „самодрьжавни господинь всои ꙁетскои и поморскои ꙁемли“[1] i nasljednik Balši Balšiću, od Turaka uhvaćen, pa da mu se nudila sloboda samo pod uvjetom, ako Skadar, Odsinj i druga mjesta Bajezidu predade: onda je vieće dne 7 listopada 1392 odlučilo, da neka zapovjednik brodovlja mletačkoga pohiti u Odsinj k Gjurinoj supruzi (Jeleni), te ju nagovori nudeć joj podporu od republike, da nebi nikako Turčinu onih mjesta predala. Ovu je ponudu učinila republika ne iz veledušja nego iz svoje koristi znajući, „kolika bi šteta proizticala za njezin posjed i za njezine brodove ploveće po jadranskom moru, ako bi ona mjesta došla u ruke i u vlast Turčinu[2].“ Uza to si republika jamačno već tada zamislila naprama gradovom zetskoga primorja onu osnovu, koju je u isto vrieme počela izvadjati naprama Draču. Ovaj je grad bio tada Karla Topije „kneza arbanaskoga i gospodara dračkoga“, a ujaka knezu Gjuri Sracimiru. Republika je iz istih razloga njegovala kano i s gospodari Zete dobar odnošaj s knezom Karlom, te je već dne 18 kolovoza 1386 bila s njim ugovor uglavila.[3] Sada pako, kada se republika pobojala, da grad Drač nedodje u turske ruke, pobrinula se, kako se iz vieća od 8 ožujka 1392 razabire[4], da Karla kroz svoga zapovjednika jadranskoga brodovlja nagovori, neka joj uz njeke uvjete Drač odstupi.

Ovo je bila, tako rekuć, iztočna za ono doba politika mletačke republike. Ona je jedino i izključivo obzir uzimala na svoje trgovačke interese, i prema njim sklapala ugovore i s portom i s obližnjimi zemljami, koje su svaki dan za svoj život boj bile s polumjesecom. Tko ovu politiku promotri, taj će u napried pogoditi, kakav je uspjeh mogla imati ponuda hrvatskoga bana Ivana radi saveza proti Turčinu, koj bi se imao bio utanačiti izmedju Mletačke i Ugarske. Ovo se valjda naslućivalo i u Budimu, a naslutio

---

[1] Vidi njegovu povelju od 27 siečnja 1386 kod Miklošića: monum. serb. p. 203.

[2] Kod Šafařika: monum. serb. arch. veneti op. cit. p. 119—121.

[3] Čita se ondje str. 91—96.

[4] Ibid. p. 122—126.

i knez Ivan, te se s toga najprije izkušala misao mletačkoga vieća, a tek onda, kada bi ono ponudu primilo bilo, bio je Sigismundo pripravan „izaslati poslanstvo da uglavi savez.“ Republika nije se htjela upustiti u takav ugovor, koj bi ju napokon umiešao u rat s portom, ali s druge strane nije htjela ni ugarskoga dvora odbiti. Prema tomu udesi vieće dne 29 travnja 1393 odgovor poslanstvu hrvatskoga bana.[1] „Mi jasno i otvoreno uvidjamo — tako je glasio odgovor — da je gospodin knez potaknuo pitanje o savezu iz ljubavi iskrene i tople privrženosti, koju je uviek nosio i nosi nam i našoj državi, isto tako iz poznate revnosti, koju je gojio i goji za sačuvanje časti i stanja kraljevine i krune Ugarske, koje nas protivštine i progonstva, bog budi svjedokom, veoma tište. Ali kako dobro znade njegova velemožnost, kojoj je kako i nam sve poznato, što učinismo za umnožanje i sačuvanje one kraljevine, postoji medj istim g. kraljem i krunom Ugarske i medju nami i našom obćinom takova ljubav, da nam se već iz toga razloga a ni iz mnogih inih razboritih i poštenih nečini nuždno upustiti se u ugovaranje saveza. U ostalom, ako bi g. kralju za uzdržanje njegove kraljevine bilo nješto potrebito, što bismo mi mogli učiniti, pripravni smo, koliko se god puta od nas bude tražilo, u tom zadovoljiti njegovu veličanstvu.“ Tako je vieće umjelo izmaći obćimi udvornimi riečmi.

Jednak je vieće dalo odgovor banu na drugu prosbu. „Uvjereni smo — tako se izpričalo i laskalo — da je i g. knez osvjedočen: kako bismo rado ugodili njegovoj velemožnosti u svem, što se slaže s našom čašću. Ali pristati na taj zahtjev, bilo bi skopčano s prevelikim za nas teretom i proti našim načelom, po kojih se sveudilj vladasmo i sada vladamo: da na ime sa svimi, osobito sa susjedi u miru živimo; jer neima sumnje, da bi se Zadrani, ako bi njegovu velemožju dali zaiskane galije, mogli proti nam tužiti. S toga molimo, da nas izvoli izpričati uvaživši ovo i koješta drugo, što netreba napomenuti.“

Odgovor republike na drugu točku živa je prilika njezine tadanje politike naprama dalmatinskim gradovom. Ona se prama njim ukazivala posrednicom i gdje je trebalo zaštitnicom, ne bi li si tako iznovice osvojila onaj položaj, iz koga ju ugovor turinski iztisnu. Kako je republika uzkratila banu hrvatskomu pomoć proti

---

[1] Čita se ondje str. 131—132.

Zadru, tako je ona mirila gradjane medju sobom. U Trogiru proganjaše se dvie stranke; dne 11 srpnja 1392 nastade medju njima borba, u kojoj propade Mikačeva stranka a sam Lampre Mikač poginu. Republika o tom po malobraćanu o. Antunu obavieštena naloži pismom od 10 kolovoza svomu zapovjedniku jadranskoga brodovlja Saracenu Dandulu, neka gleda stranke izmiriti, jer je grad republici „odan, sbog čega mu ona mir želi[1].“ U istu je za tiem svrhu izaslala dne 3 siečnja 1393 svoga poslanika u Trogir.[2] Tako je mudra kraljica jadranskoga mora nastojala steći si privrženost na cieloj mu obali iztočnoj.

Ban Ivan nije taj put ništa opravio kod mletačkoga vieća. On je ništa ne manje svoj posao glede Zadra dalje tjerao i bez mletačke pomoći; njegovi su momci iz tvrdjavice Ljube, ležeće na iztočno-južnom kraju otoka Paga, navaljivali u zadarski kotar. Kralj Sigismundo htjede stranke umiriti odredivši, da bude svakoj polovica dohodka od tridesetnice i soli. Ali to nije upokojilo ni bana ni Zadrana.

Još se manje Sigismundo mogao zadovoljiti odgovorom mletačkoga vieća. Prem ga taj odgovor nije odvratio od zamišljenih priprava vojnih: to mu se imala nametnuti misao, da prije svega uredi odnošaje s Bosnom, jer bez toga bile su mu naprama Turčinu i ruke vezane. U svibnju 1393 bilo se u Zadru pročulo: da kralj Sigismundo ide s bratom Vjenceslavom, češkim kraljem, u Djakovo „na ugovaranje mira.“ Zadrani su mislili ovu priliku upotriebiti, da pomoćju kraljevom urede i svoje poslove tako naprama hrvatskomu banu kako i naprama Bosni. Oni su u tu svrhu dne 20 svibnja izabrali poslanstvo u osobi Teobalda Nasića i Mazole Fanfogne, da ide pred kralja u Djakovo, ili ako ga nebi ovdje bilo u Budim ili gdjegod bi se onda desio. U naputku[3] podieljenom

[1] Pismo dužda Antuna Veneria kod Lučića: mem. di Traù p. 353.

[2] MSC. arch. venet. misti vol. 42 c. 89: „Cum, sicut notum est, in tempore nuper elapso occurrerit in civitate Tragurii et orta sit maxima diferentia inter cives et specialiter inter partem de Michaciis et aliam partem sequuta sit magna divisio; et dicta communitas a bono tempore citra fuerit et sit multum amicabilis et devota nostri dominii . . .“

[3] Priobči ga Lučić: Notae ad memor. Pauli de Paulo p. 38—42: „Comissio data nobilibus et sapientibus viris d. Theobaldo de Nassis legum doctori et ser Mazolo de Fanfogna, ambaxiatoribus communis Jadrae ituris ad locum Diaco, ubi futurus est serenis-

tim poslanikom razlaže se na široko opisana jurve razmirica grada s banom Ivanom, te se podiže tužba proti banu i proti napadanju njegovih ljudî u kotar gradski. Kaže se, da je grad jur kroz poslanstvo nastojao bana od takova postupanja odvratiti, da ga je zamolio neka naknadi štete počinjene gradjanom; ali sve badava; pače da je on tajio da nije primio ni kraljeva pisma, koje mu takovu odštetu nalaže. S toga nalaže se poslanikom: neka izhode kod krune za Dalmaciju drugoga bana, „samo da se oslobode od jarma toga bana, koj jih gleda tako nesmiljeno i proti svakoj pravici i pravu uništiti.“ Mole na dalje kralja, da jim ostavi ciel prihod od tridesetnice i soli, kojega je polovicu bio dopitao hrvatskomu banu, jer da jim je taj prihod u onoj nevolji potrebit za uzdržavanje tvrdjave Zemunika, važne svojim položajem proti ustašam i Bošnjakom. Ali da tim laglje kralja na to sklone, predstavljaju Zadrani znamenitost svoga grada po krunu, iztičuć njegovu dojakošnju vjernost, u kojoj ako on uztraje da će za sobom povući ostale gradove dalmatinske, što no su se odmetnuli.[1] Nasuprot neizpune li se njihove želje, daju i to razumjeti, da nije nemoguće, osobito ako bi Zemunik pao u ruke neprijateljske, da bi se mogao i grad Zadar od „vjernosti kraljevske“ odmetnuti. Da se ipak jednom toj borbi na kraj dodje, imali su zadarski poslanici preporučiti kralju mir ili bar primirje s Bosnom, a neka se u dotičnom ugovoru Zadar izrikom napomene.[2] Karakterično je, što se na kraju naputka poslanici opunovlašćuju, da mogu 500 dukata od dohodka tridesetničkoga ponuditi palatinu (200) Leustahiju i kancelaru oštrogonskomu nadbiskupu (300), ako izhode da taj dohodak sav ostane gradu. Zadrani javljaju kralju i to, da šalju poslanike u

---

simus n(oster) rex Hung. et d. rex Boemiae pro pace tractanda“.

[1] Ibid: „Sperandum est adhuc et speramus firmiter, quod manutenente se hac Jadrensi regia civitate omnes aliae civitates rebelles ad priscam devotionem regiam reducentur.“

[2] Ibid: „Cum omni debita reverentia et humili prece nos hortamus, quantum liceat et deceat, celsitudinem suam, ut, honore coronae Hungariae salvo semper et majestatis suae, dignetur ad pacem condescendere, quae tamen honorabilis et utilis sibi sit et cunctis regnicolis. Si autem . . fieret treuga tantum, prout hactenus fuit, tunc ipsi ambaxiatores supplicent majestati ragiae parte nostra, quod faciat sic, quod in hac treuga, noviter fienda, et ista sua communitas Jadrae specialiter et expresse pro recommendatis inseramur . .“

Mletke, koji će republici zahvaliti, što jih brani i što nije bana Ivana proti njim poduprla. U to poslanstvo, kako od druguda[1] doznajemo, bjehu izabrani Jakov Radučić, Damjan Nasić i Marin Ghinani, a ono je 2 lipnja odputovalo u Mletke.

Iz ovoga dakle zadarskoga spomenika doznajemo, da se je tada izmedju kralja Sigismunda i kralja Stjepana Dabiše radilo o miru ili bar ob obnovi primirja i da je Djakovo, kano mjesto pogranično, odredjeno bilo za ugovaranje. Pri tom se dà kako nije moglo u napried znati: hoće li sastanak obiju vladalaca donieti težko izkušanim zemljam blagoslov mira ili nevolje ponovljena rata.[2] Izvori nam žalibože nedonose potankih viesti o sastanku i dogovaranju ugarskoga i bosanskoga kralja. Ali iz onoga, što nam pripoviedaju, doznajemo, da je izmedju njih mir bio utanačen, doznajemo takodjer glavnu točku toga ugovora. A ova je glasila: da je Sigismundo priznao Stjepana Dabišu za zakonitoga kralja bosanskoga i s njim utvrdio vjekoviti mir; a da je Dabiša dopustio, da priestol bosanski priedje poslije njegove smrti na Sigismunda kano pravoga i zakonitoga vladaoca bosanskoga. U ovoj se točki opazuje kompromis izmedju ugarskoga državnoga prava, ili izmedju državne (kako bismo sada rekli) ideje ugarske i faktičnoga stanja bosanske kraljevine za kralja Stjepana Dabiše. Kralj ugarski priznade Stjepanu Dabiši kraljevsku vlast u Bosni, što se inače nije posvema sudaralo s načeli državnoga prava ugarskoga, koje je zastupao kralj Ljudevit i izrično prihvatio njegov nasljednik; a Stjepan Dabiša pristao na to, da poslije njegove smrti u život stupe ona načela državnoga prava ugarskoga glede Bosne, te da se usljed toga Bosna povrati kruni ugarskoj, koja mogaše ovu zemlju predati njekomu vasalu upravo kao što je Karlo Roberto bio predao Stjepanu Kotromaniću, a Ljudevit njegovu sinovcu Stjepanu Tvrdku.

Ovo što bješe izmedju ugarskoga i bosanskoga kralja utanačeno o nasljedstvu na bosanskom priestolju poslije smrti Stjepana Dabiše, moglo je i pravnu i faktičnu krjepost steći tek privoljom dostojanstvenika, velemoža i vlastele kraljevine Bosne. Ovaj

---

[1] Pauli a Paulo: memor. p. 426.

[2] Mem. di Traù loc. cit. p. 41: „Si pax non erit inter serenissimum d. n. regem et regem Bosnensem, sed solum treuga, prout fuit hactenus, aut quod guerra sequeretur, quod absit . . .“

je uvjet izticao iz upliva, koga su velemože bosanski, kako napomenusmo, imali u sve državne poslove svoje domovine, a Sigismundu bješe potrebit, u koliko ga gledište državnoga prava ugarskoga možda suvišnim smatralo, ako nije htio ugovor s kraljem bosanskim izvrći pogibelji da ostane mrtvo slovo. Takova pismena privolja jednoga prvih bosanskih velemoža sačuva nam se na sreću[1], te ju ovdje priobćujemo, jer nam ona nadomiešta izgubljene izprave o samom ugovoru. To je pismo vojvode Hrvoja izdano dne 23 kolovoza 1393 u gradu Lučanih kod Sinja u Dalmaciji, a glasi u prievodu ovako: „Mi Hrvoje, vojvoda dolnjih krajeva Bosne, dajemo na znanje svakomu, komu se pristoji: da mi ovim listom, imajuć pouzdanje iskrene privrženosti i vjernosti naprama prejasnim vladaocem i gospodarom g. Sigismundu božjom milosti kralju i g. Mariji kraljici Ugarske, Dalmacije, Hrvatske itd. hotomice i znajući obećajemo njima od sada na dalje svaku vjernost, dužnu pokornost i poštovanje naprotiv bud kojim knezovom, velikašem i drugim ljudem koga jim drago striliša, stepena, zvanja, dostojanstva, časti i preimućtva izuzam samoga slavnoga vladaoca g. Stjepana Dabiše, kralja bosanskoga, komu želimo vjerno služiti dok živimo, osim ako bi isti g. kralj bosanski ustao se, što bog nedaj, proti rečenim g. kralju i gji kraljici Ugarske; onda smo dužni odustati od službe g. kralja (bosanskoga) a podnipošto nepredati svojih sila ma na kakav način proti istim g. kralju i kraljici Ugarske. Poslije smrti pako istoga g. Stjepana Dabiše kralja bosanskoga nećemo, dok živimo, nikomu drugomu služiti osim pomenutim g. kralju i gji kraljici Ugarske; njihove ćemo zapovjedi, koliko možemo, uviek i neumorno, slobodno i uspješno vršiti vjerno jim uviek služeći, i od sada na dalje posvetit ćemo se mi i naši po-

[1] Matica u c. bečkom arkivu, priobći ju Fejér: cod. dipl. X, 2. p. 158—159. Ovo pismo imade na svojem mjestu pečat vojvode Hrvoje. Priepis Fejérov nije svagdje točan. Tako izpravljamo ovo mjesto: „Tunc omnino ab ipsius domini regis et domine debemus seruicio abstinere et nostras vires nequaquam contra ipsos d. regem et regem Hungarie aliqualiter exhibere“. Ovo mjesto je bez smisla, te će u matici sigurno ovako stati: „Tunc omnino ab ipsius domini regis (sc. Stephani Dabisse) debemus seruicio abstinere et nostras vires nequaquam contra ipsos d. regem et reginam Hungarie aliqualiter exhibere“. U obće Fejérov codex diplomaticus“ s kritičkoga gledišta je veoma kukavan.

tomci i nasljednici njihovim željam i nalogom, te čvrsto potvrdjujemo i prisegom prave vjere krjepošću ovoga lista, na kom je naš obični pečat pritisnut, obećajemo, da ćemo, koliko možemo, uviek i vjerno nastojati okô njihove koristi i okô umnožanja i uzvišenja njihove časti. Dano u gradu Lučanih dne 23 kolov. ljeta gosp. 1393."

Ovim se dakle pismom vojvoda bosanski obvezuje, da će svomu kralju Stjepanu Dabiši, dok ovaj živi, vjerno služiti, a poslije njegove smrti samo kralju Sigismundu; da će u buduće vjeran biti samomu Sigismundu i odvrnuti se od svake stranke istomu protivne; a da će samo u onom slučaju, ako bi se Stjepan Dabiša zaratio sa Sigismundom, kako bismo sada rekli, ostati neutralan. Tim se Hrvoje odriče svake stranke neprijateljske kralju Sigismudu.

Ovo pismeno obećanje izdao je vojvoda sigurno sa znanjem i privoljenjem svoga kralja Stjepana Dabiše. A jamačno on nebijaše sam, koj bješe dao takovo očitovanje; dali su ga i drugi velemože bosanski, koji su pristali na ugovor mira i njegove uvjete. Kao što opet s druge strane imao je Sigismundo vlasteli bosanskoj već unapried zajamčiti prava, povlasti i imetak za onaj slučaj, ako preživi Dabišu te joj postane vladaocem. Ovo sve možemo potvrditi pismom, koje kralj Sigismundo izdade u Djakovu subotu poslije Margaretinja (t. j. 19 srpnja) 1393 županu Vukomiru Semkoviću i njegovoj braći (Tvrdku i Stjepanu) i sinovom ove braće.[1] Iz ove povelje vadimo sliedeće rieči: „jer ste mi vi s privoljom i hotenjem slavnoga vladaoca g. Stjepana Dabiše, bosanskoga kralja, predragoga nam prijatelja, i gje Jelene, supruge njegove, čistom iskrenošću vjekovitu vjernost obećali i zaprisegli našemu veličanstvu, te ste se svojim pismom priklonitije obvezali: da ćete naše veličanstvo

[1] Ovu povelju priobći naš Lučić: de regno Dalm. et Croat. lib. V. c. 4. U tom se izdanju navodi god. 1394; ali po mojem mnienju pogrešno; jer u pismu Hrvojinu stoji god. 1393 slovî izpisana, u Lučićevoj pako povelji brojevi, té se bud u priepisu bud u štampanju mogla pogreška uvući. Da se ove godine radilo o miru medju Sigismundom i Dabišem, to nam je poznato iz Zadarske listine, a za ovu godinu vojuju i nadošli dogadjaji. U ostalom sama stvar ovdje nevisi ob ovoj ili onoj godini. U lat. listini veli se „Wokmer filio Zeme et fratribus . ." Ovo je doista onaj velikaš, koj se u listini Stjepana Dabiše od 17 svibnja 1395 (Miklošić: monum. serb. p. 226) piše: „жупань влькьмирь семьковићь (filius Semko), a braća mu se navode imenom „Тврьдко и Стипань". Tako se obe listine razjasnjuju i popunjuju.

poslije smrti rečenoga g. Stjepana Dabiše, sadanjega kralja Bosne, primiti, imati i držati za svoga pravoga naravskoga (zakonitoga) gospodara, pače od onda ćete našemu veličanstvu, kano svomu kralju i naravskomu gospodaru u svem biti poslužni i pokorni: za to vas hoćemo uzdržati neoskvrnjeno u starih sloboštinah, pravih, povlastih, običajih i zakonih i navadah."

Ako ove dvie listine i naputak zadarskoga vieća sravnamo, njihov sadržaj proučimo i sve ove izvore u jedno sastavimo: to ćemo se lasno uvjeriti: da je u prvoj polovici mjeseca srpnja 1393 u Djakovu, kamo je Sigismundo imao doći koncem lipnja, jer je 7 r. m. bio još u Višegradu[1], mir bio utanačen izmedju kralja ugarskoga i kralja bosanskoga. Glavna točka ugovora bijaše: da je Sigismundo priznao Stjepana Dabišu za kralja Bosne, ovaj pako poslije svoje smrti Sigismundu pravo na bosanski priestol. Izmedju oba kralja utvrdjeno je prijateljstvo, a Sigismundo podieli svomu prijatelju bosanskomu kralju u znak ljubavi čast velikoga župana šimežke županije.[2] Na dalje, bosanski velemože s privoljom kr. Dabiše pristaše na ovu odredbu o priestolnom nasljedstvu, obrekoše Sigismundu podaničku vjernost i odrekoše se svakoga u buduće proti njemu neprijateljstva; a Sigismundo obeća jim obratno, da će jih ostaviti u njihovih starodavnih pravih, sloboštinah i povlastih.

Slabost samoga Stjepana Dabiše, vanjska pogibelj od Turčina, nutrnji nered a k tomu i razmirica s Gjorgjem gospodarom Zete — sve je ovo bosanskoga kralja sklonilo da pristane na dosta nepovoljne uvjete toga ugovora. Razmirica s Gjorgjem razvila se iz zavade bosanskoga velemože Radića Sankovića, koj je kušao osvojiti Skadar. Ona se do duše kašnje dovrši mirom (1394), a za veće jamstvo umoli kralj bosanski obćinu dubrovačku, da pridrži kod sebe sina Gjorgjina, koga bješe otac u Dubrovnik poslao. Ali republika, štedeća toliko prava gostoljubja, nehtjede pristati na taj zahtjev, već posla mladoga kneza kroz svoga vlastelina Andriju Menčetića k otcu u Odsinj.[3] — Zapleten Stjepan Dabiša u zamršaje s Ugarskom, Turskom, Zetom nebijaše dosta silan oteti se zahtjevom kralja Sigismunda. Tako bješe u djakovačkom

---

[1] Sr. listinu kod Fejéra: cod. dipl. X, 2. p. 173.

[2] Ovo doznajemo iz listine od god. 1395 kod Fejéra. ibid. p. 276.

[3] Gjone Rastić: Croniche di Ragusa. MSC. p. 449.

ugovoru mira odredjeno glede Bosne. Ali pošto je, kako znamo, Hrvatska i Dalmacija pod Stjepanom Tvrdkom s ovom državom faktično bila s družena, te u toj zajednici priedje i na Stjepana Dabišu, nameće nam se po sebi pitanje: što je o našoj domovini ugovoreno bilo u Djakovu? Je li ona za života Stjepana Dabiše ostavljena u bosanskoj, ili odmah povraćena ugarskoj zajednici?

Na ovo pitanje neimamo u izvorih izravnoga odgovora, ali nam ga razjasnuju nastali dogadjaji. Na gradove dalmatinske, koji su se tek posljednje godine (1390) Tvrdkova vladanja pridružili zajednici države bosanske, nije se mogao osloniti Stjepan Dabiša, a Sigismundo mogao se samo dotle, dok jim posebna korist njihova preporučala vjernost. Sva njihova politika stegnula se u tiesne granice gradske samouprave; a pristali bi oni uz svaku vlast, bila ugarska, bila bosanska ili mletačka, koja jim davaše veće i stalnije jamstvo za uzdržanje ove samouprave. To se je i tada pokazalo, dok vanjski odnošaji izmedju Bosne i krune ugarske nisu bili uredjeni a tim se i gradovi dalmatinski kolebali izmedju faktičnoga i pravovaljanoga stanja. U Trogiru, kako smo razložili, borahu se dvie stranke. One nisu odbijale posredovanja ni tudje, mletačke vlasti. Ovdje pače nalazimo doisto nečuveni primjer, da je gradsko vieće dne 15 travnja 1393 u javnoj izpravi izrazilo nepriznanje bud kojega vladaoca osim domaćih oblasti, kao da je priestol izpražnjen, ili kao da neznade komu bi se poklonilo: kralju bosanskomu ili kralju ugarsko-hrvatskomu? Ovaj je grad onda držao za svoju jedinu vlast: duhovnu, biskupa Krševana, a svjetsku svoga načelnika kneza Ivana Nelepića i gradske sudce.[1] Grad Spljet pošao je u toj neizvjestnosti još dalje. Prem je on Stjepana Dabišu priznavao za svoga gospodara i kano takova navodio po običaju tadašnjem na čelu javnih izprava, kano što vidismo na listini od 27 siečnja 1392: to je on sada poslije djakovačkoga ugovora u vieću od 14 kolovoza 1394 zaključio, da „se poslije

---

[1] Listina kod Lučića: mem. di Traù p. 355: „In Christi nomine amen. Anno nativitatis eiusdem 1393 ind. I. vacante regni dominio regali, tempore quidem venerabilis p. d. Grisogoni dei et apost. sedis gratia episcopi Trag (uriensis), et magn. et potentis viri d. Joannis, filii quondam d. comitis Johannis Nelipitii hon. comitis Cetine et civitatis Trag (urii), nec non nob. virorum d. Sore Marci et Joannis Duymi, Donati Augustini de Casoctis et Micole Cipriani, hon. rectoris et iudicum civ. Trag. die 15 aprilis . ."

smrti kralja Tvrdka neima nijedan više kralj ili kakav vladalac napominjati, već jedini načelnici i sudci gradski".[1]

U ovakovu je zabunu grade dalmatinske dovela neizvjestnost one dobe; koji su se od njih brinuli jedino za svoju korist i gledali izviti se iz zamrsajâ mislili su, da će najbolje proći, ako nenapomenu ni jednoga od dvaju za Dalmaciju borećih se kraljeva. Oni su radje čekali, da vrieme i sreća odluči, komu da konačno pripadnu.

Tako je i bilo. Stjepan je Dabiša sudeć po ovih činih Dalmaciju i Hrvatsku propustio kralju Sigismundu; ali ovomu je valjalo ondje osoviti i učvrstiti svoju kraljevsku vlast — a to je bio posao, koj se nije mogao tako lasno i na brzu ruku obaviti, kao što je samo izkustvo posvjedočilo. Jer su se napokon kod izvedenja ugovora morali na račun uzeti i oni faktori, koji su u Dalmaciji i Hrvatskoj sav ovaj proti nasljedniku kralja Ljudevita napereni pokret proizveli. Nameće nam se dakle pitanje: kako su hrvatski ustaše primili djakovački ugovor? Jesu li se oni Sigismundu naprosto pokorili?

Sada opet stupa na pozorište ban Ivan Horvat, koj kano da se njeko vrieme bio izgubio u vrtlogu dogadjajâ. On bješe, kako smo vidili, po svema pristao uz politiku Stjepana Tvrdka, a sliedeć ju kano zaboravio na Karlova sina u Napulju. Inače se sbude, kada nepouzdane i nečvrste ruke Stjepana Dabiše prihvatiše krmilo, a najpače kada se ovaj pripravnim ukaza stupiti u dogovor s kraljem Sigismundom. Tada se ban Ivan Horvat stade odlučnije nagibati kralju Ladislavu. U isto vrieme, kada se pripravljao sastanak u Djakovu, poduze Ivan Horvat drugi korak, da opet potisne akciju na korist napuljskoga kralja. Ivan je u Dalmaciji posjedovao grad Omiš ležeći na ušću rieke Cetine kod mora. Taj grad spadaše prije na Šubiće, onda na Nelipiće, a Ivan ga po svoj prilici dobi od Stjepana Tvrdka, pošto ga valjda oduze Nelepićem svojim protivnikom. Omiš bijaše još dva vieka kašnje[2] grad utvrdjen, a svojim jakim položajem na ušću rieke na glasu, imajući nad sobom tvrdjavu (Starigrad) dižuću se na vršku briega nepristupna. Na grad se moglo udariti samo s jednoga

[1] Zaključak navodi Lučić: de regno Dalm. et Croat. lib. V, c. 3: „quod a morte Tverttchi regis citra non fiat mentio de aliquo rege, nec de aliquo alio, nisi solummodo de rectoribus et iudicibus".

[2] Vidi izvješće A. Giustiniana od god. 1575 kod Solitra: Documenti storici sull' Istria e Dalm. p. 95.

boka, a iz tvrdjave mogla je šaka ljudi preprieČiti irkrcanje neprijatelja. Ovaj dakle grad bijaše u ruci i vlasti bana Ivana Horvata. Ban je kano vlastnik toga grada došao u doticaj s jedinom pomorskom silom jadranskoga mora; a iz ovoga grada mogaše lasno posredovati izmedju kralja Ladislava i njegove stranke u Hrvatskoj i Dalmaciji, te navezati prijateljstvo izmedju rečenoga kralja i mletačke republike. Savez izmedju kralja i republike bio bi ne samo ojačao ustašku stranku u Hrvatskoj nego i osujetio Sigismundu ugovor djakovački. To je ban Ivan Horvat dobro uvidjao; s toga izasla (negdje u lipnju) u Mletke jednoga pouzdanoga malobraćanina. Ovaj poslanik predloži republici u banovo ime savez s kraljem Ladislavom i sa njegovom u Hrvatskoj, Dalmaciji i Ugarskoj strankom; te obeća da će potrebita pisma sliediti, ako i kada republika prihvati ovaj priedlog. Ivan je kroz svoga poslanika obećao vieću ugodnih stvari, jamačno korist kakovu, ako se taj savez uglavi. Evo republici se u dva mjeseca nudjahu dva protivna saveza od dvaju protivnih stranaka: od hrvatskoga bana Ivaňa, kneza modruškoga i krčkoga, savez sa Sigismundom proti Turčinu a od Ivana Horvata savez s Ladislavom proti Sigismundu. Ali u ovo kratko vrieme nepromieni se ništa, što je republici moglo savjetovati da izidje iz neutralnosti. Pa kada se ona nehtjede upustiti u savez sa Sigismundom, mnogo manje bijaše u njezinoj koristi da ga uglavi s vladaocem tako nesigurnim kao što bijaše Ladislav. U tih okolnostih moglo se pogoditi kakav će vieće dati odgovor poslaniku banovu. Ono je ponudu njegovu zaključkom od 27 lipnja 1393 upravo takovim načinom odbilo, kakovim i knezu Ivanu[1]: „mi smo prijatelji tako g. kralja Sigis-

---

[1] Secr. consil. rogat. lib. III E. ch. 81 kod J. Šafaříka (op. cit. p. 133): „Capta: quod fiat responsio ad ambassiatam nobis expositam per hunc fr. minorem pro parte Johannis bani, nostri amici carissimi, per quam ipse nos requirit de liga cum rege Venceslao et aliquibus baronibus regni Hungariae, offerendo facere venire litteras oportunas et dicendo, quod attendentibus nobis ad dictam ligam erunt dispositi de faciendo de rebus nobis gratis et cet. Quod rei veritas est: quod nos sumus amici d. regis Sigismundi et similiter d. Venceslai, et per dei gratiam sumus in pace et bona benivolentia cum omnibus. Itaque non faceret pro nobis nec pro statu nostro attendere ad ea, de quibus nos requirit; quia ex ipsis communiter pervenitur ad guerras (salvo et reservato, si notabilis causa nos moveret)". Ovdje nam je dvoje primjetiti: prvo, da „Johannes banūs" nije ban hrvatski i knez krčki

munda kao što g. Ladislava, te smo božjom milošću sa svimi u miru i prijateljstvu. S toga nebi bilo ni nam ni državi našoj koristno pristati na ono, što ban od nas zahtieva, jer se odanle obično predje na rat. Pristali bismo i to si pridržavamo, kada bi nas na to nukao znamenit uzrok.“ Njeki su od viećnika isti odgovor podupirali, ali ga ovako obrazložili: „Čusmo podpunoma i sve razumjesmo, što nam reče i što nam taj malobraćanin htjede dokazati u ime g. Ivana bana, koga doisto držimo za svoga osobitoga prijatelja; ali kao što njegova mudrost može podpunoma vidjeti i osjetiti, sav je sviet sada u nemiru velikom i u raznih neprilikah, za to nemožemo obzirom na ove okolnosti ništa na to odgovoriti.“

Tako je mletačka republika dosljedno odbijala svaki savez bud sa bud proti Sigismundu; a ban Ivan Horvat nije se mogao u onaj par nadati kakovoj podpori s one strane. Položaj njegov i stranke njegove postade doisto nepovoljan. U smislu djakovačkoga ugovora nije smio kralj Stjepan Dabiša podupirati ove stranke proti Sigismundu; ona je dakle ostala lišena svake podpore i s te strane. Ali i mnogi velemože bosanski, koji su Sigismundu dali zavjernice, bijahu dužni uzkratiti joj svoje sudjelovanje. Osim toga nastojaše Sigismundo poslije rečenoga mira, da izravna razmirice postojavše u Dalmaciji i Hrvatskoj i da si tako ove zemlje prikloni. U tom ga poslu podpomagaše njegovi privrženici u Dalmaciji. Tako, dočim je dne 6 svibnja izišlo iz Zadra poslanstvo u Trogir, da pomiri gradjane[1], dodje dne 12 studenogu u Zadar kr. poslanstvo u osobah biskupa krbavskoga Nikole i ninskoga Ivana, da izravna razmiricu izmedju gradskoga vieća i bana dalm. hrv. kneza Ivana. Ovim je posredovanjem zavada umah uklonjena, te 15 r. m. mir

imenom Ivan, koj se u mletačkom zaključku od 29 travnja 1393 piše „comes Johannes“; a nemože se ondje knez Ivan razumjevati ni s toga, što je on prije i poslije bio i ostao privrženik kr. Sigismundu, a ovdje se radi o savezu proti Sigismundu. Isto potvrdjuju druge listine, koje ćemo odmah navesti. Zatiem drugo: da se pod „Venceslavom“ razumjeva Ladislav, té je valjda u rukopisu stajalo „Lencislaus“, ili je pogrieška priepisačeva. Nenalazimo smisla u povjesti one dobe, da bi ban Ivan Horvat mogao raditi kod mletačke republike o savezu s kraljem češkim Vjenceslavom. Svaku pako sumnju razpršit će nam mlet. listina od 11 rujna 1393 (ibid. p. 142), u kojoj se kralj napuljski izrikom piše „Venceslaus“.

[1] Pauli de Paulo: memor. p. 426.

utvrdjen.[1] I na ovoj se dakle strani izpod nogû otimalo zemljište Ivanu Horvatu, a skoro da ga njegovi ljudi nepovukoše u isto doba u zavadu s mletačkom republikom. Dogodilo se naime, da su Omišani zaplienili njeke Franceze i Fiaminge, koji su se na mletačkoj ladji vraćali iz sv. zemlje. Franjo Bembo, podzapovjednik mletačkoga brodovlja u jadranskom moru, bio je voljan silom udariti na Omiš i osloboditi zarobljenike. Vieće nije htjelo dopustiti, da se umah upotriebi ovo skrajno sredstvo; već odpisom od 7 rujna 1393 naloži Franji Bembu, da ide u Omiš i mirnim putem jednaku svrhu postigne; inače neka omiške galije smatra kano gusarice i tako s njimi postupa. Ali po svoj prilici nije Bembo ništa opravio, jer je vieće dne 27 veljače 1394 zaključilo: da se poslanik izašalje u Omiš, te se ondje s banom Ivanom, ako ga tamo nadje, porazgovori očitujuć u ime republike, kako ona nemože vjerovati, da je ono nasilje s njegovom dozvoljom ili znanjem počinjeno; a ovo isto neka poslanik izjavi omiškomu poglavarstvu, ako nebi bana ondje našao, tražeć odštetu i zadovoljštinu.[2]

Povod zavadi, u koju bi se Ivan Horvat bio mogao uplesti s mletačkom republikom, doisto je na ovaj ili onaj način uklonjen. Ona bi bila njegov položaj još više otežčala; ali stanje hrvatske stranke i bana Ivana Horvata postade, kako rekosmo, nepovoljnim već ugovorom djakovačkim. Kralj Stjepan Dabiša nije do duše ni poslije ovoga ugovora prekinuo prijateljskih odnošaja s kolovodjami hrvatskih ustaša, koji su našli bili utočište u njegovoj zemlji. Za to imademo jasan primjer u listini od 29 rujna 1393, koju kralj Stjepan Dabiša izdade svomu protovestijaru Gjuri; jer se u njoj medju svjedoci navodi „ban Ivaniš“ (Horvat) na prvom mjestu i to u redu kraljevskih vlastela.[3] Ovo nam jasno svjedoči, da ban Ivan Horvat nije prestao biti pouzdanikom bosanskoga kralja. Ali takav položaj kolovodje hrvatskoga ustanka mogao je imati za njega vriednost a ne za samu stvar, koju Ivan zastupaše. Istina je, da je već i to išlo u prilog njegovoj politici, što i ako je

[1] Ibid. p. 427.

[2] MSC. arch. veneti. Misti. vol. 42.

[3] Kod Pučića: spomenici srpski. II, 40: „ꙋ свѣдоучьство нашихь властель бана иваниша, воєводе хрьвоꙗ . .“ „Ivaniš“ taj nemože biti drugi nego Ivan Horvat; jer bana toga imena nije bilo u Bosni, a Horvat je pod tim oblikom svoga imena poznat i trogirskim spomenikom. Vidi Lučić: memor. di Traù p. 331.

dvor bosanski njega i njegove prijatelje pustio slobodnih ruku poslije one obveze, koju netom naprama ugarskomu dvoru primi. Ivan je sve ostalo mogao propustiti vremenu te nadati se, da neće ni Stjepan Dabiša mimoići sgode, ako bi ona nastala, da kruna bosanska naprama ugarskoj zauzme opet onaj položaj, na kom je prije srpnja 1393 stojala. Ova je sgoda mogla tim prije nastupiti, čim se dalo predvidjeti, da će novi dogadjaji i zamršaji kralja Sigismunda odvratiti od ovih južnih priedjela.

I doista jedva je Sigismundu pošlo za rukom urediti odnošaje s bosanskim dvorom, već ga drugi poslovi pozvaše izvan granica svoje države. U njegovoj otačbini, u Češkoj zavladalo veliko nezadovoljstvo proti kralju Vjenceslavu. Ovaj vladalac bez viših političkih težnja, bez ćuvstva za kraljevsku čast, trom od naravi ali ipak razdražljiv, bez odvažnosti i snage ali tvrdoglav, htjede ipak poput svoga umnoga otca sam vladati. Nu dočim je Karlo IV. k sebi privlačio oba najglavnija razreda one dobe, svećenstvo naime i plemstvo, te njihovo nagnuće upotriebio na svoju korist: njegov je sin i nasljednik oba stališa odbio i otudjio, zlostavljajuć ovoga a vriedjajuć onoga. Ali da uzmogne Vjenceslav uz svu slabost značaja sam vladati, obkoli se dvorjanici i milostnici ponajviše iz nižega plemstva i gradjanstva, koji su kano sliepa orudja njegovu volju izvršivali. Oni su stvorili njeku vanrednu (kabinetsku) vladu, koja je zasizala u zemaljsku i priečila njezino zakonito djelovanje. Taj postupak probudio je veliko ogorčenje u višjem plemstvu českom. A ono nije propustilo upotriebiti nezadovoljstvo puka, proizteklo sa strastvenoga postupanja kraljeva sa svećenstvom god. 1393, da poprimi sredstva, kako bi dvorsku vladu srušilo. Glave najvišega plemstva utanačiše medju sobom savez i nastojaše unj povući takodjer odličnije članove kraljevske obitelji. Moravski markgrof Jošt umah pristupi u taj savez, od koga se nadaše umnožiti svoju moć i svoj upliv. I kralj Sigismundo, koga poslije svoga povratka iz dolnjih strana nalazimo u listopadu u Budimu[1], dodje iz Ugarske, te svojim pristupom dade savezu češke gospode još veći ugled. U Znojmu bješe dne 18 prosinca 1393 uglavljen obranbeni savez medju Sigismundom, Joštom, austrijskim vojvodom Albertom i markgrofom mišenskim Vilimom. Prem se o tom savezu govorilo, da je upravljen proti svakomu

[1] Sr. listinu kod Fejéra: cod. dipl. X, 2 p. 117.

osim proti „sv. carstvu rimskomu“, to mu bijaše tajni smjer naperen proti českomu kralju, kao što je bližnja budućnost potvrdila. Sigismundo je zatiem, pozvan od svoga brata, otišao sa sjajnom pratnjom u zlatni Prag i ovdje ostao do veljače 1394. Tada se počelo okô Vjenceslava raditi, da privoli na promjenu vlade i dvora, pače mislilo se, kako bi se kralja uklonilo s českoga priestolja ostaviv mu samo carsku krunu njemačku. Ali sva nastojanja ova razbiše se o nepopustljivosti češkoga kralja. A Sigismundo nehoteć se još onda zavaditi s nijednom strankom, utanači dne 2 veljače r. g. sa svojim bratom Vjenceslavom svezu, te mu da pače obeća nasljedstvo u Ugarskoj; dočim se s druge strane dogovori s plemstvom, kako bi srušili češku kamarilu. Ove namjere dobile su pravo lice, kada je markgrof Jošt dne 5 svibnja 1394 ugovorio s češkim plemstvom u Pragu, da će sa svimi sredstvi nastojati okô uzpostavljenja starodavnoga češkoga ustava. Prvi je pokus tomu učinjen, kada se tri dana kašnje (8 svibnja) Vjenceslav vraćao iz Žebraka u Prag i navratio u Kraljev dvor. Tudjer su ga Jošt i velemože htjeli odvratiti od dojakošnje vladavine; ali kralj nedade si dopovjedati da neupravlja zemljom po zakonih. Posljedica ove razmirice bijaše ta da je Vjenceslav pao u ruke plemstva, koje ga čuvaše najprije na Hradšinu, onda (od 22 lipnja) u gradovih Přibenicu kod Tabora, u Krumlovu, napokon (5 srpnja) u Wildbergu, dok ga dne 1 kolovoza neoslobodi mladji brat vojvoda Ivan.[1]

Kralj Sigismundo, kako se odavle vidi, bio je u ovu zavadu izmedju svoga brata kralja i plemstva češkoga umiešan u koliko je pristao u savez od 18 prosinca 1393 a tim pomagao poticati plemstvo na odpor. Ali Sigismundo nije bio voljan prekinuti bratskoga porazumka ni s Vacslavom, kako nam opet svjedoči ugovor pražki od 2 veljače 1394. U nastalu za tiem razmiricu nije se on miešao, jer su ga poslovi ugarski odazvali i odvratili od čeških dogadjaja, te je umah pohitio u Ugarsku, gdje ga dne 21 ožujka nalazimo u Požunu.[2]

U Ugarskoj zavlada velika briga: kako da se odvrati pogibelj, koja je južnim granicam prietila od Turaka. Bajezid zaharačivši Vlašku i njezina vojvodu, te osvojivši važnije gradove

[1] Obširnije kod Palackoga: Geschichte von Böhmen III. Bd. I Abth. 66—81 S.

[2] Sr. listinu kod Fejéra: cod. dipl. X, 2 p. 207.

niz dolnji Dunav, kano Silistriju, Nikopolje i Vidin mogaše svaki čas po volji provaliti u Erdelj, Ugarsku i Sriem. U tih okolnostih sastadoše se „biskupi, velemože i plemići Ugarske“ u Budimu, da se posavjetuju „ob obrani ove kraljevine od navala poganskih“, i da ustanove shodna k tomu sredstva. Kako nam svjedoči pismo njihovo izdano[1] na cvjetnicu ili dne 7 travnja 1394 bude u tom saboru zaključeno medju ostalima i to: da se za podmirenje troška ratnoga razporeže jedna zlatna forinta na svaka dva ognjišta tako kraljevskih kako plemićkih kmetova. Odmah budu imenovani poreznici i birači, a porez imao se poslati u ruke primasa i biskupa pečujskoga, palatina Leustahija i Stjepana župana zagorskoga. S ove se dakle strane činjahu zamašnije priprave za rat proti Turčinu; ali tako dvoru ugarskomu kao što i državnikom moralo biti jasno, da se vojna ni brzo ni uspješno izvesti nemože, ako se prije neurede razmirice sa susjedi, nepovrati nutrnji poredak i saveznici nesteku. O svem tom počelo se raditi. Izravnanje razmirice s Poljskom uze sam kralj u svoje ruke, te u tu svrhu prekorači dne 24 srpnja 1394 granice. Ovdje bješe od kraljice Jadvige ljubezno dočekan, u Sandec doveden, te boraveć ovdje njekoliko dana utanači „različite ugovore za utvrdjenje mira izmedju obiju kraljevina.“[2] Tako si je Sigismundo bar za njeko vrieme osigurao sjeverne granice. Ali na jugu bijaše stanje stvari mnogo nesigurnije. Ovdje je valjalo djakovački ugovor od prošle godine u život privesti; taj zadatak bijaše glede naše domovine povjeren novomu banu. Ivan naime knez krčki i modruški bio je dne 29 studenoga 1393 preminuo u Senju i ondje 1 prosinca sahranjen u crkvi samostana franjevačkoga.[3] Sigismundo je u njem izgubio jednoga od najvjernijih svojih pristaša u Hrvatskoj, koji mu svoju odanost tolikimi žrtvami zasvjedoči i podaničke vjernosti radi svoj mač trznu proti svojim zemljakom druge stranke. Ivanu je kralj dao za nasljednika a sebi za namjestnika Nikolu vlastelina Gorjanskoga, sina pokoj-

[1] Priobći Fejer: cod. dipl. X, 2. p. 256—58. „Volumus vos non latere, quomodo nos unanimiter super defensione seu tuitione huius regni ab insultibus Paganorum necessario debenda, mature tractando . . .“

[2] Dlugosz: Chron. Polon. lib. X. col. 141.

[3] Pauli de Paulo memor. p. 427: „A. 1393, die sabathi, penultimo mensis uovembris Segnie obiit c. Anž, tunc temporis Sclavoniae et Chroatiae banus; et die lunae sequenti sepultus fuit ibi apud fratres minores.“

noga palatina, bivšega prije bana mačvanskoga. Izbor nije mogao pasti na vrednijega i pouzdanijega a Sigismundu odanijega velemožu hrvatskoga. Nikola je i do sada, kako znamo, prvi bio u svakoj borbi proti hrvatskim ustašam i pomoćnim jim četam bosanskim i srbskim. A sada kano ban imaše liepu sgodu, da u povjerenoj si zemlji razširi i učvrsti kraljevsku vlast, a osim toga da uvede ondje tako narušen mir i poredak. U Dalmaciji opažamo sveudilj neuredjeno stanje, razdor medju obćinami, prepirke i svadje. Zadrani su dne 27 siečnja 1394 sklopili bili savez s knezom Vukom, koj se sveudilj navodi kano ban Hrvatske i Dalmacije, i s krbavskim knezom Karlom proti svim kraljevim neprijateljem.[1] Ali malo za tim bude Zadar uvučen u zavadu, koja mu zadade mnogo brige a napokon ohladi njegovu inače toli sjajno zasvjedočenu odanost naprama Sigismundu. Dne naime 11 ožujka odciepi se od zadarske oblasti otok Pag, koj bješe kraljem Ljudevitom odtrgnut republici mletačkoj i pridieljen (1358) Zadru. Pažani dakle, upotriebiv obćeniti metež vremena a netom valjda poticani od ljudî kneza Ivana, izabraše si tri ravnatelja za upravu otoka, a knezu zadarskomu (Ivanu de Soppe), koji je do tada ondje vladao u ime obćine, naložiše da imade u tri dana pod kaznom smrti otići iz otoka, pače dva zadarska plemića i kancelira zasužnjiše. Zadarsko vieće dočuvši ovo odmetničtvo izasla odmah 15 i 16 r. m. dvie galije i više ladjica oboružanih s vojskom pod zapovjedničtvom svoga kapetana Damjana Nasića, da otok vrati u prvašnju podanost i odmetnike kazni.[2] Zadarska se vojska potuče s otočani kod mjesta Paga, razbi jih i raztjera, dvojicu od ravnateljâ uhvati, treći uteče u Rab, a njih 86 što svećenika što svjetovnjaka budu na većoj galiji dne 20 r. m. dovedeni svezani u Zadar, gdje su njeki mučeni a drugi javno obješeni; pače stranačka je strast pobjeditelje tako zavela, da su trima odličnijima od Pažana oči izvadili.[3] — Netreba dokazivati, koliko su ovakove nutrnje pobune smetale državnoj vlasti u zemlji razvraćenoj višegodišnjimi borbami stranačkimi. Uza to se i sada djelovalo na ovu

---

[1] Ibid.

[2] Punomoćno pismo od 15 ožujka 1394 (ind. II) čita se kod Lučića: notae ad memoriale Pauli de Paulo p. 43. Ondje je zlo naštampana godina, jer indikcija II nebijaše god. 1393 več 1394.

[3] Sve ovo pripovjeda Paulus de Paulo ibid. p. 427, a potvrdjuje listina od 24 lipnja 1396 (notae p. 43—48).

zemlju iz vana sa sviju strana. Kano zublja htjede se onamo baciti ime kralja Ladislava sa najvišjega u kršćanstvu mjesta. Papa naime Bonifacio IX., samo da svomu štićeniku čim veću i skoriju pomoć pribavi, razglasi križarsku vojnu proti Ljudevitu anžuvinskomu, a nadbiskupu od Naupakta naloži, da i u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji za Ladislava sakuplja ove godine vojsku.[1] Već ova viest bješe podobna probuditi nove nade u logoru ustaške stranke hrvatske. Na kakove se tudjer kombinacije računalo, potvrdit će nam druga viest, prem nješto starija, koja je iz Trogira poletjela u Mletke i ovdje vjere našla. Franjo naime Bembo, podkapetan mletačkoga brodovlja, obznanio je mletačkomu vieću pismom iz obale spljetske od 28 kolovoza 1393, da je Nikola Trogiranin dobio od svoga gospodara nalog: neka prenese ladjom u Napuljsku (Apulia) Turčina poslanika sultana Bajezida, koj ide kralju Ladislavu da dovrši pregovor o ženitbi toga kralja s kćerju sultanovom.[2] Mletačko vieće naloži dne 11 rujna rečenomu podkapetanu, da sultanova poslanika pusti u miru, da ga pače tako posluži kako bi imao razloga „pohvaliti republiku i njega.“ Ladislav je sa svojom suprugom Konstancom zlo živio, on ju ostavi; ali nemožemo misliti, da bi ga što drugo osim sobstvenoga interesa političkoga potaknulo na onaj savez, o kom pripovieda mletačko izvješće. Posredovanje u toj svezi izmedju sultana i napuljskoga kralja, pripisivalo se malo kašnje, kako ćemo na svom mjestu razložiti, upravo kolovodjam hrvatskoga ustanka. Što je u toj viesti istine, neda se osjeći; ali i ova nam potvora svjedoči, kako se dubok jaz raztvorio bio izmedju Sigismunda i njegovih protivnika. Mislilo se i vjerovalo, da stranke neće odbiti ni nevjerničke pomoći, ni ma kakovih onamo vodećih sredstva, samo ako se tim primaknu svojoj cieli.

Dok se ovako javno mnienje u Hrvatskoj i Dalmaciji kolebalo, protivnici ugarske politike nisu mirovali ni u Bosni. Ovdje su osobito oba brata Horvati, ban Ivan i biskup Pavao, veliku djelatnost razvijali. Neima sumnje, da su oni gledali oko sebe

[1] Raynaldi: annal. eccles. ad a. 1394, nro. 20.

[2] Kod J. Šafařika: monum. serb. hist. arch. veneti (Glasnik. XII, 142): „de faciendo poni cum uno brigantino unum Turchum in Apuleam, qui est ambasiator d. Basaiti, et vadit ad d. regem Vencislaum pro complemento nuptiarum tractatarum inter ipsum d. regem et filiam dicti Basaiti . .“

sakupiti sve što nije bilo zadovoljno s djakovačkim ugovorom, sve dakle življe, kojim je neodvislost bosanske države na srdcu ležala. Kako se je naprama ovomu pokretu vladao Stjepan Dabiša, nije nam potanko poznato; ali iz nastalih smo dogadjaja vlastni suditi, da mu se kralj nije bar protivio. Kolovodje su svoju osnovu razapele u dva smjera. Ban Vuk imao je u Dalmaciji pokret poticati, a braća Horvati odabraše si Bosnu, odkle jim siguran bijaše ulaz u dolnju Slavoniju a lagano takodjer obćenje sa svojimi političkimi prijatelji u Ugarskoj. Oni se naime utaboriše i utvrdiše u krajini Usori u mjestu Doboru. Ovo mjesto leži na lievoj obali rieke Bosne, koja ovdje ravnicom (Posavina) hrli u Savu. Položaj ovoga mjesta bio je ustašam veoma sgodan, jer su odanle svaki čas mogli udariti preko Save, a opet se povući uz Bosnu u nutrnjost zemlje, gdje su jih štitile planine.

Ovako su stale stvari u prvoj polovici god. 1394 u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni. Ako ovoj slici još dodajemo pogibelj, koja je Ugarskoj prietila od Turaka sa dolnjega Dunava, a ona se već tada s njeke česti obistinila provalom turskih četa: onda ćemo shvatiti i dostojno ocieniti sve one ratoborne priprave, koje su se u Ugarskoj spremale tako od strane dvora kano od strane zemlje. Iz naredbe izdane na cvjetnicu vidjesmo, da je ugarski sabor zaključio rat proti „poganom“ i na zemlju nametnuo potrebiti za vojevanje porez. Ali od poslanstva, koje Sigismundo odpravi u Mletke, doznajemo, da je ovaj rat odgodjen na buduću godinu, pak da se htjelo unj povući i druge zapadne sile, nebi li ovako u zajednici uništili Turčina ili bar nasrtaje na južne granice odbili za duže vremena. Mjesto rata s Turci odluči dvor ugarski još ove godine udariti na ustaše i tako umiriti Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. Ovu odluku doznajemo iz pisma kr. Sigismunda od 5 srpnja, koje on bivši u gornjoj Ugarskoj, po svoj prilici na putu u Poljsku, izdade u Lipči (u zvolenskoj županiji na desnoj obali Hrona) na grad Kremnicu tražeći od njega da mu uzajmi 1000 dukata i da jih pošalje do Jakovljeva, jer da će poslije toga roka povesti „veliku vojsku proti banu bosanskomu i njekim kraljevine neprijateljem i nevjernikom.“ [1] Iz

[1] Listina kod Fejéra: cod. dipl. X, 2 p. 310—11.: „Cum nos grandem exercitum ad festum b. Jacobi proxime venturum contra banum Bosnensem ac nonnullos regni nostri aemulos et infideles intendimus instaurare, et pro expeditione ac consum-

ovih rieči kraljevih vidimo, da je Sigismundo krivio Dabišu za sve ono što je u dolnjih krajevih bivalo, za tiem da mu je u tom pismu uzkratio onaj naslov, kojega mu u izpravah odnosećih se na djakovački ugovor davaše. Vladalac bosanski nije mu bio kralj nego po starom nazoru samo „ban". Sigismundo bijaše, kako znamo, dne 24 srpnja u Poljskoj, gdje se njekoliko dana bavio. U prvu dakle polovicu mjeseca kolovoza stavljamo polazak vojske proti neprijatelju. Na čelu silne vojske stojaše sam kralj, uz njega idjahu velemože sa svojimi četami a medju njimi ban hrvatski Nikola Gorjanski i njegov brat Ivan, onda braća tavernik Nikola i dvorski vratar Stjepan Kanižaj i mnogi drugi. Vojska je prešavši Savu krenula ravno prama Doboru, u kojem bjehu se utvrdili ustaše a na čelu jim ban Ivan i biskup Pavao Horvat, za tiem banov sin (Nikola) i ostali rodjaci ove braće, koji su bili ostavili svoju hrvatsku domovinu. Ban Ivan, kada se kraljevska vojska približavala, bilo što je mislio da se grad nemože održati, bilo što htjede u zemlji veću silu sakupiti, izidje iz mjesta. Vojska dakle obkoli grad, te ga za kratko ponajviše vještinom i hrabrosti pohvaljenih velemoža osvoji. Sigismundo zapovjedi Dobor upaliti i razoriti, da nebude više ustašem zaklonom. Neposredna posljedica ove pobjede bijaše ta, da je kralj Stjepan Dabiša osobno došao pred Sigismunda, „te sebe i svoje podanike povratio u podanstvo i poslušnost kralju i kruni ugarskoj" — ili da djakovački ugovor bude obnovljen. Ali ovaj poraz ustašâ bi dopunjen još drugom po nje nesrećom. Za banom naime Ivanom Horvatom bijaše po-

matione huius negotii magnis sumptibus et expensis indigeamus, sine quibus praedicta consummare laudabiliter nequeamus . . ." List je u arkivu grada Kremnice. U Fejérovu izdanju štampan je datum ovako: „datum in Lypche in octava ss. Petri et Pauli apost. anno domini MCCCXCV." Po mojem mnienju ovaj je datum krivo prepisan t. j. na kraju CV mjesto CIV; jer sadržaj ovoga lista, rat naime proti Bosni, posvema se slaže s okolnostmi ove godine. K tomu dolazi, da je kralj Sigismundo upravo onaj isti dan, 6 naime srpnja god. 1395 bio u Erdelju, kako nam svjedoči njegovo u sibinjskom arkivu pismo (ibid. p. 277): „datum campestri nostro in descensu prope villam Hozyvmezeu vocatam, quinto die festi visitationis beatae Mariae virginis, anno dom. MCCCXC quinto", gdje je godina peta slovi napisana i tim nesumnjiva. Ako je dakle bio Sigismundo 6 srpnja 1395 u Erdelju nemogaše biti istoga dana u Lipču (Lupči) u gornjoj Ugarskoj pod Karpati. Takovih i još krupnijih pogrešaka imade u Fejéra u izobilju.

tjera poslana, a on ne oružjem već iz zasjede uhvaćen. Isto tako dodje brat mu Pavao u ruke neprijatelja, uz nje još mnogi drugi.[1]

Poslije tolikoga u kratko vrieme stečena uspjeha kralj Sigismundo vrati se odmah u Ugarsku tako, da je u polovici rujna bio već u Šomogju kod Jasova.[2] Kralj nije propustio upotriebiti bez oklevanja pobjedu, da ustanak uguši. U tu je svrhu odlučio s jedne strane poplašiti ustaše strogošću, s druge nastaviti oružjem zatiranje njihovih četa. Prvo bijaše zarobljenikom izkusiti, medju kojimi bjehu osim braće Horvata i njihovih drugova još trideset i dva plemića ugarska sa Stjepanom Konthom od Hedervara na čelu, koje vojvoda Gjuro bješe kod Save iz zasjede uhvatio.[3] Ivan Horvat bude odveden u Pečuh, oni pako plemići u Budim. Svi su na smrt odsudjeni. O groznoj smrti bana Ivana ovo nam ljetopisac pripovjeda[4]: „Kralj je Sigismundo zapovjedio uhvaćena bana Ivana u gradu Pečuhu smaknuti užasnim načinom, kako je to osveta kraljičina tražila. Jer najprije od traga konju privezan bijaše vučen po ulicah gradskih. Onda užeženima kleštima mučen, za tiem razčetvoren bude za primjer strahoviti svim u buduće obješen čestimice na vratih gradskih.“ [5] Onim plemićem kralj dade isto tako obrubiti glave u Budimu na ulici sv. Gjorgje, a za tiem budu sahranjeni u crkvi spasovoj u predgradju budimskom. Pavlu

---

[1] O toj vojni pripovjeda Turoc: chron. hung. P. IV, c. 4 (ed. cit. p. 216—17). Njegovo pripovjedanje potvrdjuju u bitnosti Sigismundove listine podieljene Kanižajem 8 dec. 1397 i Gorjanskim 12 srpnja 1408 (kod Fejéra: cod. dipl. X, 2. p. 442—43. X, 4. p. 666—67) U listinah se samo u kratko navodi, da Ivan i Pavao bješe uhvaćeni; ali se šuti o njihovoj dalnjoj sudbini.

[2] Vidi listinu kod Fejéra cod. dipl. X, 2. p. 195.

[3] Pripovjeda Turoc: chron. P. LV, c. 7. pozivajuć se na predavanje svoje dobe.

[4] Id. ibid. P. IV, c. 4.

[5] Ovo isto u bitnosti potvrdjava Andrea Gattaro: Istoria Padovana (Muratori: scriptores rer. ital. XVII, 596): „Giovanni bano . . fatto prigione e condotto al cospetto della regina, alla quale mai per modo alcuno non si volle inchinare. Allora la regina biasimandolo e riprendendolo della sua iniquità e rotta fede commandò che subito fosse fatto morire e smembrato con quatro cavelli corridori, e così fù fatto nella città di Cinque Chiese. Fatta l' esecuzione la regina ne diede notizia al ré Sigismondo, che molto gli dispiaque, perchè egli desiderava sua amicizia, e molto ne riprese la regina . . .“

Horvatu prikaza kralj život ali ne biskupiju; njega za tiem nestaje sa pozorišta povjesti.[1]

Tako je ustanak hrvatski opet izgubio dva prvaka svoja, koji su ga s Ivanom od Paližne digli, ravnali, dušom mu bili. Smrt Ivana Horvata, osobito onako grozna i nečovječna, pripisuje se osvetoljublju kraljice Marije. Banu je Ivanu bilo svojom krvju oprati djelo počinjeno na Jelisavi; u Pečuhu, gradu ugarskom, krvnik je izveo javno osvetu za čin tajno izveden u hrvatskom Novom gradu. O Ivanu Horvatu može se suditi ovako ili onako, kako se tko postavi na stanovište ugarsko ili hrvatsko — ali duha poduzetna, dosljedna, uztrajna nemože mu nitko poreći. Prvi od borilaca proti smjeru Nikole Gorjanskoga i Sigismunda prešao je nepomično sve miene hrvatskoga ustanka. Dokle je god ustanku bilo težište na hrvatskoj zemlji, dotle se ban Ivan borio u svojoj domovini pod zastavom političkih uvjerenja svoje stranke; a kašnje je i on prenio svoje djelovanje u Bosnu. Ovdje je Ivan vjerno pomagao Stjepana Tvrdka u izvadjanju njegove državne osnove; a kakovo je taj kralj imao pouzdanje u vjernost i odlučnost bana Ivana, svjedočanstvom nam budi, što je Tvrdko, kako znamo, Ivana bio postavio u Hrvatskoj i Dalmaciji za svoga namjestnika s obširnom punomoći i što je u njegove ruke povjeravao svoj kraljevski stieg. Od Drave i Dunava tja do Laba i Morave — Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna i Srbija — sve ove zemlje našega naroda bjehu svjedokom Ivanove ratobornosti, koja je jednako bila poznata njegovu kod Zagreba zavičaju, kano što bijaše Sriemu, Mačvi i Kosovu. Slaba vladavina Stjepana Dabiše odpravila je takodjer Ivana u drugi mu zavičaj, primorski Omiš; ali ugovor djakovački potaknu i njega na obranu politike, koju je vidio onim činom povriedjenu. Nenašavši Ivan u Mletcih pomoći i nemogavši se nadati podpori od kralja Ladislava poduze sam kako bi sa svojom strankom osujetio posljedice rečenoga ugovora. Podhvat

[1] Ovu vjest sačuva Turoci loc. cit. Dosadanji su povjestnici osvojenje Dobora i smaknuće Ivana Horvata stavljali u god. 1390—93. Ali bez svakoga razloga, jer mletački izvori, kako vidismo, napominju Ivana živa još 27 veljače 1394. Misti vol. 42. Na isto upućuje nas i red, u kojem nam navedene listine ovaj dogadjaj pripovjedaju. Osim toga navodi se u onoj od 12 srpnja 1408, da je Nikola Gorjanski bio već banom, kada je kralja pred Dobor pratio: „idem Nicolaus iam tunc . . Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae banus“. On je pako postao banom poslije smrti kneza Ivana t. j. ne prije 29 stud. 1393.

ovaj izdade sreća kod Dobora, a poraz stranke u bosanskoj Posavini dovrši smaknućem bana Ivana.

Pokle je ustaška stranka lišena svoga vojvode bana Ivana i svoga diplomata biskupa Pavla, pokle se Stjepan Dabiša Sigismundu opet poklonio, nije moglo biti sumnje o dalnjem uspjehu kraljevskoga oružja. Poraz kod Dobora, kraljeva strogost u Pečuhu i Budimu morala je pritisnuti duhove u Dalmaciji i Hrvatskoj. Ovamo je bio izaslan ban Nikola Gorjanski sa svojim bratom Ivanom. S one strane Velebita, kako znamo, zapoviedao je ban Vuk Vučić nad ustaškom i bosanskom vojskom. On se bješe utaborio kod Knina, kada je Nikola s vojskom prekoračio Velebit. Ovaj grad leži u liepoj dolini kod rieke Krke; iza ledja mu se diže visoka Dinara (5740'), a stiču se dvie glavne ceste, jedna u Hrvatsku gornju, druga u Bosnu. Ovaj položaj preporučao je taj grad ustašem i banu Vuku da jim bude glavnim taborom. Pred Kninom se dakle imala odlučiti sudbina ustanka, jer pobjeda ustaška bila bi mogla popraviti poraz kod Dobora. Ali ni ovdje nije sreća prijala ustanku: Nikola potuče vojsku svojih zemljaka i njezina vojvodu Vuka.[1] Ovom je pobjedom Dalmacija faktično osvojena za Sigismunda; djakovački je ugovor tudjer u život stupio. S toga nije ovaj poraz za bana Vuka Vučića nikakove druge posljedice imao, nego da je on faktično prestao biti glavom Dalmacije i Hrvatske. Kano velemoža bosanski dodje on bez svake zapreke sa svojom suprugom Ankom dne 11 siečnja 1395 u Zadar, a dva dana kašnje ostavi taj grad, komu je začastnim gradjanom bio.[2]

Neposredna dakle posljedica pobjede kraljevskoga oružja kod Dobora i Knina bijaše ta, da su se Sigismundu predale „kraljevine Dalmacija i Hrvatska s gradovi i tvrdjavami u njih se nalazećimi“. Osvrćujuć se Sigismundo na ove pobjede i na njezine posljedice

---

[1] U listini od god. 1408 (kod Fejéra op. cit. X, 4. p. 667): „Et cum demum ipsos Nicolaum . . et Joannem fratrem suum ad reocupanda regna nostra Dalmatiae et Croatiae praedicta per violentas manus Wolk bani et dictorum utriusque Joannis, nostrorum infidelium, occupata transmisissemus: iidem . . . . exercitu ipsius Wlk bani prope castrum Tinnyn devicto praescripta duo regna nostris manibus et dominio cum aliis castris, civitatibus et fortalitiis in eisdem habitis recuperarunt . . . .“ Ovaj se dogadjaj navodi i u listini neposredno poslije osvojenja Dobora.

[2] Pauli de Paulo: memor. op. cit. p. 428. Mjesto je oštećeno.

mogô je reći: „da je opet zadobio kraljevine Dalmaciju i Hrvatsku, te da jih svomu gospodstvu i svojoj vlasti opet pridružio; da je kraljevinu Bosnu s kraljem i sa stanovnici umirivši . . rečene kraljevine uzpostavio u prvašnje stanje.“[1] Umirenje Dalmacije sliedilo je za tiem brzim korakom. Ban Nikola stade izravnati stranačke razmirice; grad Spljet koj je već 17 kolovoza 1394 na čelo svoje javne izprave bio metnuo ime kralja Sigismunda[2], izabrà Nikolu za svoga kneza ili načelnika. Nikola je početkom god. 1395 sazvao u Spljet zastupnike gradova dalmatinskih. Ovdje se pred njim obje stranke trogirske, koje se toliko godina napadahu, dne 23 siečnja pomiriše ustanovivši medj ostalima: „da se u buduće nikada više ni nespomene krv, koja se medju plemići trogirskimi prolila.“[3] Činilo se, kano da će se sva Dalmacija od Zadra do Kotora povratiti naprama kruni u onaj odnošaj, u kojem ostavi ju Ljudevit svojemu nasljedniku. Ista republika mletačka nehtjede ovoga odnošaja poremetiti, tada se još držeć turinskoga ugovora. Tako je ona zaključkom[4] od 21 siečnja 1396 odbila ponudu grada Kotora, da ga primi u svoju zajednicu državnu, odgovorivši njegovu poslanstvu: „da je ona, kao što je cielemu svietu poznato, voljna držati se onoga, što je kralju obećala u miru s njim utanačenom; s toga da se nemože miešati u stvari kotorske.“

Kao što je ban Nikola mirio stranke u Dalmaciji i Hrvatskoj, tako su se i gradovi dalmatinski stali družiti u zajednicu. Zadar je dne 24 ožujka 1395 izaslao u Šibenik svoje punomoćnike Pavla Pavlovića i Marina Ghinania, gdje su se imali i punomoćnici grada Spljeta i Trogira sići, da se mir, sloga i savez uglavi izmedju ovih glavnih obćina dalmatinskoga primorja.[5] A što je ban Nikola nastojao s one strane Velebita, što su radile obćine dalmatinske uzajamno: to je bila nakanila sama kraljica Marija izvesti u Slavoniji, gdje ju dne 7 siečnja r. g. nalazimo u Virovitici.[6] Poslije poraza ustaških četa, poslije smaknuća njihovih vojvoda, poslije

---

[1] Rieči u povelji od 8 dec. 1397 (Fejér. loc. cit).
[2] Kod Farlata: Illyr. sacr. III, 336.
[3] Ugovor mira čita se kod Lučića: mem. di Traù p. 357—59. Ban Nikola zove se „ipsius pacis tractator“.
[4] Secr. cons. rogat. kod Šafařika: op. cit. p. 159—61.
[5] Paulus de Paulo: memor. p. 428.
[6] Listina kod Fejéra: cod. dipl. X, 2. p. 286.

onolike strogosti kao da se iz dvora nudila hrvatskomu narodu lovorika mira i pružala ruka pomirenja. Možebit se ondje mislilo, da je ustanak za sva vremena udušen, pak da se može milosti i veledušju propustiti neka ublaže ranjena srdca. Ali rane bjehu tako zastarjele, da jih dvorski liek samo po lagano izvidati mogaše; a šta tek onda ako jih se odanle iznovice vriedjalo? Prvakâ toga ustanka nije više bilo; kolovodjâ je malo po malo nestajalo. Ali su živjela njihova djeca, njihova unučad, njihovi prijatelji uviek na osvetu pripravni. Tišina ona, koja je početkom god. 1395 na slavenskom jugu zavladala dolikovaše tišini poslije nepogode; pravoga mira i zadovoljstva nebijaše. Prva sgoda mogla je takovu tišinu prekinuti; a ove sgode nije trebalo dugo čekati u ono poremećeno i razrovano doba.

Prilozi za historiju

od pravoga člana jugoslavenske akademije

DR. V. BOGIŠIĆA.

predano u sjednici historičko-filologičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 9 siečnja 1868.

I.

Преписка лажнога цара Стјепана малога с Дубровачком Републиком (1771—1773).

Из архива окружне Власти у Дубровнику.

Скоро ни за једну земљу на словенскому југу не осјећа историк толику оскудицу у писменијем споменицама колику за „јуначку Црну гору кршну“. Ни нама најближи осамнаести вијек не одликује се много од пријашњијех у тому обзиру, па и за саме најзнатније згоде управ тога вијека не плива повјесник у обилности писмене грађе. Долазак варалице Стјепана Малога у Црну гору како и његово боравење у земљи и у околици и управа државом (1768—1774) појав је међу најзанимљивијим, не само у прошлому вијеку, него и у цијелој историји Црне горе — па како нам је крњаво до сада познат био! И о самој главној особи те чудновате епизоде, о особи Стјепановој, нијесмо јоште са свијем на чисто. Не само да о њему још од иста не знамо спољашње околности, како: откле је родом[1], чим се је до тада бавио и т. д.

---

[1] Дочим кажу да сам Стјепан на питање кнеза Долгорукога одакле је одговори: да је из Далмације и да се зове Рајичевић на кући, Долгоруки сам записа да је из Босне (Милаковић, Историја Црне горе 172), а Андрић (Geschichte von Montenegro, 54) каже да му је српски изговор био како у Далматинаца и у Личана, дакле икавски. И пријатељ ми г. Стеф. Љубиша приповједи да је чуо казивати од људи који Стјепана лично познаваху да је био војнички бјегунац Личкога пука. Ја говорих г. Љубиши да запише и објелодани све што народ казује о Стјепану малому и обећа ми да ће то скорим учинити. У тому причању бити ће заиста и које зрно језгровите грађе за ову занимљиву епизоду у црногорској историји.

него згодописци се не слажу ни у оцјени његовијех душевнијех својстава и вриједности, јер дочим нам га неки описују како простачину, незналицу и никаква значаја човјека, други, и међу њима озбиљна извјешћа млетачкијех државника, казују управ све тому противно: неки га граде будаластијем и дјетињастијем, а други умнијем, расудљивијем или барем лукавијем човјеком.[1]

За то ми се чини да ћу свакому пријатељу народне наше историје угодити објелоданивши његову преписку са републиком дубровачком коју ми отиде за руком изнаћи у архиву републике, сада окруж. власти у Дубровнику још 1862 године.[2]

Ова нам писма допуштају завирити и у унутарњост Стјепанова духа, јер су она управо из његове главе истекла, о чему се је лако увјерити и прочитавши сама писма и промисливши на тадању неукост писарску у Црној гори, писар је (ради неколико узрока држим да Стјепан својом руком није писма писао) сасма мало измјењивао и спољашњи облик од онога што му је Стјепан казивао а камо ли да је језгру. Неке изреке пак и гђе те гђе икавски изговор могу нам у помоћи бити у тражењу његова родног завичаја.

Осим тога што наведосмо, и саме ствари, важна је ова преписка и за дипломатске одношаје Дубровника према Русији па може понекуд попунити дјело Макушева[3] о тому предмету, дјело премда у себи изврсно није могло бити потпуно, јер писцу није било могуће допријети до архива у кому су се наша писма чувала.[4] Ја мислим паче да су се Дубровчани управ за то и упустили са Лажицарем у преписку што су га требали да им помогне утало-

[1] Сравни и опет Андрића и Милаковића на наведеним мјестима.

[2] Те исте године бијах предао госп. Миклошићу неколика од нађених писама да их печата у својој „Slavische Bibliothek" за коју и сам још онда мишљаше да ће и унаприједа излазити. Знајући пак сада од иста да то више не може бити, на моју молбу поврати ми то што је у њега било и тако може сада ево овђе свеколико заједно штампано да буде. Та је омета и била главни узрок што је преписка за ово 5—6 година у приједпису лежала.

[3] Матеріялы для исторіи дипломатическихъ сношеній Россіи съ Рагузской республикой. Въ Москвѣ 1864.

[4] На стр. 41 l. c. каже: „Переписка его (Стјепана малога) съ Рагузскимъ Сенатомъ сохранялась въ здѣшнемъ (тад је г. Макушев живио у Дубровнику) архивѣ и, какъ мнѣ сказывали, переполнена выраженіями самыми грубими ...."

жити олују која им пријећаше из Русије и коју да би одалечили од себе, хватаху се дрвља и камења: јер премда би на први поглед рекао да му се Дубровчани удварају у својим писмима, ипак се из цјелине види да га не држе него за пуко оруђе наведеној сврси.

Овђе ћемо најприје да Стјепаново десетеро писама поређамо, за тим ће доћи пет писама која њему Дубровчани послаше, а најпослије казивање у сенату књигоноше Марка Ивелића на округијеч од стране Стјепанове, које је по срећи и записано било: то је како коментар Стјепанова писма под 1.

Како додатак свему томе не ће бити с горега придодати слиједеће комаде који се и опет односе на међусобне одношаје Црне горе, Дубровника и Русије; и то су:

а) писмо Стјепаново некакву Сердару Мојсији и визитуру Павлу.
б) писмо на његово име писано збору Паштровскому.
в) два писма јеромонаха Теодосија Мрковића дубр. републици.
г) истога писмо некому дубровчанину Влаху Пасквали морскому капетану.
д) два писма републике дубр. истому јеромонаху Мрковићу: једно од стране Пасквалија а друго у своје име.
е) писмо владике црногорскога Саве Петровића дубр. републици.

Писма су Стјепанова дакако ћирилицом писана, па како у тому тако и у правопису и у другијем особинама држах се тачно оригинала преписујући, само морах гђе гђе интерпунктацију да преиначим. Писмо под бр. 9 и 10 није писала рука која остала написа. Њихов се писац старао да се покаже „ученијим“, јер је свуд гђе је знао и како је знао утискивао рускијех и старословенскијех облика и изрека, а уз то, писмо под бр. 9 обасу множином акцената и спирита.

Писма под бр. 5, 7 и 10 имају по печат, бр. 6 два а бр. 9 до три печата, остала га немају. На окрајку печата се чита: **б(ожнєю) м(илостїю) Стєфанъ малї.** Сви су печати наврх писма с црнилом притиснути одмах под стереотипним ускликом: „**Слава богꙋ и светомꙋ иерꙋсалимꙋ**“; само број 6 има печат на врху и на дну. Мјесто потписа стоји наврх писма под наведеним: „**Стєфан мали**“. Свако писмо има на дну датум а с поља натпис, који ја вазда на дно писма приложих.

1.

Иза сметенога увода из историје српске пропасти, набраја благо и моћи које каже да српска господа предаше Дубровчанима на оставу а ови придржаше, па тражи да се нешто њему поврати а нешто у Јерусалим пошаље. Јавља да се био ранио али да је сад лакши. Шаље с писмом капетана Милоша свога војника у Дубровник.

Слава богꙋ и светомꙋ иерꙋсалимꙋ!

Стефанъ мали.

Од миеста скендерие и црие горе. Како се находимо; раѕꙋмѣсмо наипре и наипре падение срмскаго царства, и од бога гиика и поседова авгаранъ ѕемлю сербскꙋ, сербска се господа раѕориише, ѕаконъ римски приватише, ма христа иѕоставише[1] већъ славише исуса христа и нѣгово исповѣдание поүитоваше, и од пүрака доста трꙋда поднесоше. Србска господа к вами прићоше са своиемъ имениемь и с моштима: вами фалили ништа не биаху, већъ од түрүина преко мора бѣжаху; ви милостиво доүекасте а немилостиво одправисте а њихово имение приватисте пакъ и многе мошти и аднћаре. Ели то тако сүдомъ да њихове мошти носите по свиету и аднћаре, кад иесте күпили него на аманатъ божии остало? Него слишите властело дүброваүка оћете ли ми право каѕатъ: држите ли сад мүхамедү рүкү како сте држали и до садъ, и раѕүмите се: с үповаииемъ божиемъ, с үповаииемъ божиемъ, с үповаииемъ божиемъ да мүамедово плетеиие паде, да мүамедово плетеиие паде, да мүамедово плетеиие паде; него ако иѕволите да бүдете верни слави иерүсалимской и славиои рүсии, да мүамеда ѕа брата ие приваћате већъ да приваћате оиү браћү с копом сте били ү христово доба. Ако иѕволите, ако ли не иѕволите истомъ ваше славе и мүдрости, немоите е саде бацитъ под иоге, него се од мүамеда одреците: а ко ли не ће да видимь оће ли мү помоћъ.

Ѕиам од истиие да ие много вииа, ма ми пошлите двие хиладе барнела, и пошлите ми двадесетъ пүшака великиехъ топока, и пошлите ми оие двие сабие штоно сү с камеиима, и пошли ми едаиестъ маүа што сү с камеиима, и пошли ми иконү свете богородице коа е била ү србскомү дворү и она е с камеииемъ; и дрүге трое моште кое сү пришли и(ѕ) Смедерева и иѕ Благаа и пошли ми два штита и пошлите калциде[2] али и имеиомъ панцире; то е остало подавио. Што иесте потрошили доиесите а што сте потрошили ѕа то ћемо виђетъ лиепо.

[1] примјерније би смислу било кад би се читало „не оставише“.

[2] ваљда „кациге“.

Ако питате, кад не добавлено: од триста годнил више а одъ четрдесетъ и петъ манъ.[1]

Ако тако не сатворите ʒнате ли у то свое мудрости не мећите, е не може проћъ; него ако одволите да бисте дошли под Паштровиће и испунили ту ʒаповиедъ. Има ли кои ту да му е то мило и да му е мило да добие руспа, примитеову книгу ʒа радостъ: на прешу ми оклопе пошалите е ми валаду.[2] Доћи[3] васъ едапъ до мене што може прие, и ако ће доћъ нека се искрца на каштно у Паштровиће, оидоле нема до мене него четири уре.

Ево смо се били мало ранили и слава богу, радуите се, саде смо лакши.

И оне пеленице христове кое су у васъ и глава светаго Иована и великога мученика Стефана: да се Христова пеленица преда у ерусалимъ и да се слава чини: Уʒмите ваше добро, ако то тако не сатворите, видићете липо. Не чекаите моћи већъ кад не ведро лите по дневи; и ето шалемъ господичића капетана Милоша моега воиника, не моите га ʒа много државъ прешно ми га пошалите, и ако сад иʒволите то ми иʒнесите у Конавоско поле али на Каштно ће[4] рекосмо. Да е на ʒдравле праветному. Аминъ.

на 1 иювна 1771.

С вана: дати се писание властелом и свему сенату од ....
у Дубровникъ у градъ Дубровникъ.

Иʒ черне горе скендерие.

2.

Јавља да је примио дарове по кап. Милошу. Шаље два своја човјека у Дубровник да остану док руски бродови дођу. Каже да ће на Зубачко поље изаћи с војском, па пита хоће ли и Дубровчани тамо војску слати.

Слава богв и светомв иервсалимв!

Стефанъ мали.

Ето ʒнаите властело дубровачка: ваше усрдие и поклонъ прихватисмо, по истому капетанъ Милошу: ма е поклонъ добро, ма ако ви добри будете. Ето пошалемъ официpе вѣрне да не имате сумњиа: два

[1] По својој прилици наговијешта благо које деспот Ђурађ Бранковић 1441 год. даде на оставу Дубровчанима и за које прича каже, али управ гола прича, да му га Дубровчани не повратише.

[2] ваљаду: по својој прилици: јер ми требају.

[3] мјесто: дођи.

[4] ће мјесто ђе = гђе.

виԅитура Павла и Вонина и ако уԅволите ԅа квартире и ԅа оружие и да веле весело стоите и да с чистимъ срцемъ чекате воинство, ерь ако тако ние, нема се фанде, ԅалуду трудъ. И ако вам не мило пославемо воиску на ԅубачко полѣ садъ, ако оћете и ви оиде иԅаћъ, да оиде таборъ учините садъ, ако ли садъ не ћете ту иԅлаԅитъ на ԅубачко полѣ, а оно не ћу ни а слатъ воиске црногорске, него ћу окренутъ на арбанию, нек васъ виђу што ћете садъ ԅделатъ, е ли истина како кажете, е ли вам срце одкривено да се беԅаконику не поклоните ни горему од себе, него болѣму од себе. И ето шалемъ воиводу и капетана пакъ ако вам не мило да стое код васъ докъ армада дође, нека ԅиаду велики ђенерал и фелдмашъ[1] да ви с праветнимь срцемъ нихъ чекате, ако не ћете тако не ћу оставитъ ту воиводе ни капетана. И ето шалемъ командира сердара Пламеница све што вам на речи каже слишите и ослужите: што ћете год чинитъ не моите што ԅделатъ што е фалцо, и што гоћъ праветно учините да сте добро учинили, и штогођъ вам реку та господа добро да су рекли: него ԅнаите што вала воинику.

На 26 нюниа 1771.

С вана: На поштение властели и господи дубровачкомъ.

3.

Каже да не може послати грамату коју од њега траже. Кори их да нијесу искрени ни с Русима ни ш њиме и да држе кривомице руку с турцима. Шаље с писмом Марка Ивелића и колунела Петра Бјеладиновића.

Слава богу и светоме иерусалиму.

Мы Стефанъ.

Каво ми е скаԅао капетанъ Милошъ што смо га слали к вами два кратъ, що сте к нему искаԅали да желиете раԅумиети грамату коя придетъ к намъ. Оћете ли да вамъ право скажемъ: а кошулѣ свое послати не могу ни грамате свое, е вас има више од полу властеле що сметаю другу властелу, и почитую авгаряниина и осталу беԅԅакониую господу, кои речуна славе Бога а серцемъ Проклятога. Ми тако стимаемо тога човека кои тако беԅԅаконо чини, держим га держим га у стражие коиске подкови, и ви га тако держите, у што се договарате и шалите се и мислите да е шала; упование божие, упование божие: По васъмъ свѣту те речи пошалите, да се а турчина не боимъ. Помогаи пресветая богородице, помогаи пресветая богородице: с твоимъ помощи

[1] наговијешта адмирала Орлова.

идемъ у твою землю да видимо Ierусалимъ. Нестъ истина: ниесамъ све по суду учинио, а ви по тому учинисте нощъ горшее.

Iесмо разумиели да сте трикратъ до садъ слали у Орлова по двие добре персоне, то сте добро и благополучно учинили, и шта ви рече киназъ и велики фелдмуш Алеѯие Орловъ праведнога рода и дома и принципъ киназъ Георгие Долгорукъ све е истина що ви кажу, и биће ви онако како ви кажу; ма ви нима истину не исповиедате нити онако учините како нима кажете, него носите у левои руци правду а у десиои неправду. Не вала тако творити. Ако ли мислите како зилемъ, и скажу вамъ право кадгођъ виећу учините, праведни е човекъ међу вами све разумно што судите.

Третицею[1] посилаю вамъ слугу свою Марка конте Ивелића кои е дошао с контемъ колунеломъ Петромъ Бъладиновићемъ, кога ми е истога Орловъ послао: упитаите га скаzаће ви истину, ма не моите далеко, и добро вамъ е ш нимъ ако ћете поћи у армаду, боле него све що сте до сада били, а мене послушати не кћесте ни едну риечъ кою ви рекохъ, већъ сваку на шалу принисте, и велите да не могу, а виђећете оћу ли моћи с помоћи божиомъ. И ако ћете ш нимъ поћи у армаду руснску: више га од десетъ ура не держите тамо, него га скорее намъ посилаите: ако ћете ш нимъ пошлите намъ еднога властелина никоинто биће ви добро, и богъ вас весело!

Изададок ва чериицу на 5 авгв 1771.

С вана: Да изручит се сиа грамата кнезу и осталомъ господи Рагузиискои.

4.

Захваљује на дару који му послаше. Свјетује их да Марку Ивелићу који иде к адмиралу Орлову кажу све своје туге и невоље и оправдања да би му их овај могао припоћити.

Слава богу и светоме иеросалимв.

Ми Стефанъ.

Примисмо ваше умилеине сердченое и циелую любовъ имаю на васъ и благодарствую на дару що сте намъ послали, и сада имаю на вас любовъ и милостъ како на мою дъцу. Како намъ е исказао конте Марко: да е у вамъ правда и право ссрдце, тако сада уразумею; друго сказа намъ: да инесте да инесте могли подпуно испунити що сте намъ прежде обрекли ма не смиете од ваших неприятела, и сказао намъ како сте намъ по немъ дали разумети да ћете о вашои спенци[2] истога

[1] претицею, (старословен.) tertio loco.

[2] од тал. spesa = трошак.

конта Марка пратити у армаду а с моиемъ граматама, и тако сатворити како є достоино да своиемъ слугомъ проити. А ҙа грамате ҙа васъ су добро писате, кое носи исти конте Марко, колико да и ви идете, и ви ему прикажите вашу милостъ и туге и правду да може истомъ скаҙати генералу Орлову ҙа што смо ми ему дали таквую областъ, и биће добро и благополучно ҙа вас. Другу коюю ви прикаже мою ҙаповиедъ радите обслужити болше ће вам бити весело, и богъ своимъ наҙрениемъ веселио!

Иҙ Цернице на 29 августа 1771.

5.

Јавља да ће послати по Петру Бјеладиновићу писмо у кому ће да тражи од њих новаца у зајам.

Слава богу и светому Иерусалиму.

Ми Стефан мали. Свиетлои господи дубровачкои.

Послам к вамъ нароучно овога моего слугу Андреа Утрeновића с овиемъ моиемъ писмомъ и печатомь, да вамъ окави што имамъ послатъ к вама господина колунела конте Петра Беладиновића нашего вѣрнаго офицера, кои насъ[1] вашъ неприятелъ, и исти колунелъ предаће вамъ мое писмо су два печата, у кому ћу не много досадитъ, и не ҙа велику суму динара да ми пошлете по реченоме Беладиновићу, ҙа кое ћете с временомъ ҙнатъ да сте ихъ добро ҙаимили. И ова стварь има битъ таино поради неприятела и моиехъ и вашиехъ, и ҙа то ми у путъ одпишите и испуните мое желлание, а друго ви у садашиѣ вриеме, а може бити и у напредъ, досаде битъ не ће, а кадъ дође тамо нашъ колунелъ имаћете ш нимь и на уста раҙговора: и тога нашега слугу Андреа у пут ми на трагъ оправите.

На 12 октомбра 1771. иш Церне горе.

6.

Тражи да му пошаљу у зајам 3000 дуката или колико износи 30.000 рубаља. Ту наредбу прати пријекарањем и као пријетњом.

Слава богу и светому ерусалиму.

Ми Стефанъ мали. Свиетлои господи дубровачкои.

Ви съ мало сиемѣна оћете да много пожиете; питамъ васъ: може ли то бити, ако ли ви мене питате, а вамъ говоримъ да не може и да може. Ви сте господа мудра, него будите мудри у правду, а не у не-

[1] боље би било читати „ние“.

правдꙋ, и добро промислите. Слао сам ви Андреа Ꙋгриновића не ӡнам е ли тамо долаӡно, а садъ вамъ шлемъ нашега колнела гна конте Петра Беладиновића, примите га како офицера росиского и мога верного и пошлите ми (по) нѣмꙋ три хиладе венецианские цекина, чини ми се да ви несамъ тежакъ, ако ли ви се чини мало, а ви ми пошлите колико може ꙋчинити тридесетъ хилада рꙋбли росиские. Вратиће Мали Стефанъ и ако се ш име многи шале, а многи и не шале; а кꙋне ви се Мали Стефанъ славомъ иерꙋсалимскомъ, ко се ш име ꙋӡрꙋга, биће мꙋ грчи од свакога грчила, а ви сте капла испод мога нокта, чꙋвантесе иӡпод њега да не испанете, и то ми оправите и дрꙋго ви Мали Стефанъ не ће бити тежакъ. А кадъ дође тегота на ове стране, некоме ће бити тешка а некоме лака, а ӡа дрꙋго казаће ви Беладиновићъ иӡ ꙋста.

На 19 окт. 1771. иш Церне горе.

С вана: Свиетлои господи Дꙋбровачкои на прочитаніе.

7.

Тражи опет „червенцовъ“.

Помогла вас слава Іерꙋсалимска!

Стефан.

Пишемъ Принципꙋ и властели Єдиногледнои ꙋ дꙋбровникъ: Ако Богъ да освобожденіе бꙋдетъ скорнымъ временомъ. Но вашꙋ вѣрностъ сакритъ не моите, него питамъ сꙋме неколико од васъ черкенцовъ, ако ћете некъ сада вам валадꙋ што се болше може, ер се спремамо на пꙋтъ ако богъ да се раӡговорнымъ са асгаранимомъ. Пошлите ми на оба писма одговоръ, ако ваша ваша вола и пошл(и)те вашега чловѣка кога ви ӡнате до мене, и по нем ћете ӡа вса раӡꙋмѣти.

1772 Іанꙋара 24 в церницѣ.

С вана: Принципꙋ на прочитаніе и обще согласникомъ.

8.

Опет пријекара да нијесу искрени, па тражи да му се пошаље пет бродова који ће да превезу 2000 људи на „Боке Цариградске“. Завршује пријетњом.

Слава Богꙋ и светомꙋ Єрꙋсалимꙋ!

Стефанъ мали. Господи дꙋбровачкои.

Не чꙋдите се што ви брезъ печата пишемъ, ӡато сꙋ досле четири печата моа кодъ васъ ӡалꙋдꙋ, ӡа кое се много чꙋдимъ такои мꙋдрои господи, каквꙋ сте мисло ꙋӡели; и видимъ ꙋ вашои памети да ви е далѣко срце одъ еӡика: то добро да ӡнате да кодъ мене не пристои. А

сад ви пишем да ми дате петъ бродова арматие са свиемъ што є од потребе, да ми повезу двие иладе људи у армаду на боке цариградцке, а з временомъ имаћете патенте на ваше бродове, да ви буде с миромъ трговати на све стране: и учини ми се да ће ви бољ бити него с оииемъ за кога бога молите. Ако ли ми то у путъ не оправисте, кунем ви се оииемъ чим ви се могу највише заклети, да ће ви залуду помагати они краљеви ако се у кога уздате, и да ми се не ће иединъ одъ васъ скрити башъ да ће пођи у наикрађиљ стране америкаиске. Садъ добро промислите, и кои балотавате[1] чувайте се да свакога балота[2] не удари посредъ живога срца, него балотаите за свое добро у напрнедъ, и ту ми книгу да сте у путъ одписали, не моите инако учинити.

На д. 9 февраpа 1772 из Церне горе.

С вана: Господи дубровачкои на проучитаніе у Дубровникъ.

9.

И опет их кори ради неискрености, па их нука да унаприједа тако не раде. Нарећује да пошаљу шест бродова за пријевоз војске коју ће да шаље на „боке цариградске“ и казује им начин како о тому не ће турци ништа обазнати. Допушта да препишу ово његово писмо па да га пошаљу у Петербург ако ће да испуне што од њих тражи.

Слава богу и светому Іерусалиму.

Стефанъ Мали.

Поздравлаем Господу дубровачку єдиногласно, и вса разумѣхом: да сте мишлени ен како люди мудри, чините велико размишленіе, и разумѣли смо да держите два цара и три крала. Добро є що тако чините, а ма не находимъ єдно добро; нег ме слишите що ћу садъ рієћъ: ако речемъ право помогла ме слава Божїа, ако речемъ право помогла ме слава Божїа, ако речемъ право помогла ме слава Божїа, люто мї є вас жао; ако ме питате що васъ жалимъ, ни ме послушайте да вамъ кажемъ: Ніедно васъ царство одъ себе не одмеће, ни кралевство толико подиїетъ не морете: него садъ од два царства имате велику муку, от православїа росиского и отъ агаранского; царство росиско да є вами пријету, да се не би по(д)ложили турчину, а турчинъ вас плаши, да се не по(д)ложите русима, сада є вами трудно тому отговоритъ, нит їе ласно отговоритъ, и по тому има петъ властеле, кои не даду управленіе вами. І слишите що ћю

[1] од итал. ballottare = тајно свој вотум давати у саборима.

[2] зрно из пушке, тане,

[3] ваљда: пријетњу.

садъ рїечъ: слава Ієрусалимска помаже Русїи, ако не вѣрусте їошъ мало причекайте, турчинъ ма знамъ вѣруйте да ће погинутъ: слушай шо ти турчинъ говори, а ма не мои творити шо ти говори. Мене нїе лїепо[1] ништа шо вашему граду ружно буде, знайте шо хоћете учинити. Ако не сумлате, приправите шестъ бродова (ви кои сте петъ властела не мойте то разбиватъ) лїепо окитите шестъ бродова, шо найлепше можете, лумбардама и прахом и оловом, и све друго шо е од потребе, а а ћю и(х) люди напунити, да ш ныма поћете путъ бока цариградскїе: и то може ласно учинитъ република дубровачка. Тада ћете иматъ езикъ и образ, тада ћете видетъ одъ бога милостъ, и од царства руснскога, ношъ болше него и мислите; ако не сумлаете то сотворите, (и ви четири вићника кои сте не мойте та посло разбиватъ) то е ваше дѣло а а могу брезъ тога, и ако ћете то учинитъ, до месецъ дана да е то листо[2], с тїзїем ћете од исто на путъ изаћъ. Ако ли ме питате да турци не знаду, казаћу вам како знатъ не ће: те бродове кое ћете и(х) оправлатъ дигните и(х) у Іакинъ, онде да се армаю. І тако наћю свои бродъ, и метнућю триста люди у немъ, да отиду у Іакинъ, да прифати изъ акина оно шестъ бродова, с руснским бандиром, да дођю к мени подъ Арбанїю, тада ћю ш конску укрцати у нихъ; ако то учините, од кашега ћете се врага и злотвора ословодитъ, и вашъ градъ до виека и родъ; ако ли то учинитъ не ћете, биће тешко вами, и вашему граду, биће тешко вами и вашему граду, биће тешко вами и вашему граду. Слушайте што ћу вамъ рїечъ: ако хоћете бродове сигуравать[3] препишите ту книгу, пакъ ту исту понесите у Петръбурхъ у велико царство; докъ ви бродове направите, отъ царства руснскога узећете гласъ; предайте ту книгу Еи[4] Екатарини царици росиской, и синоду, берзо курїере у русїю. Ако хоћете себе избавленїе, даћю вам моега човѣка, ако хоћете, ако Богъ да до воскресенїа могу доћъ на трагъ, а бродови нека листи стое у Іакину, докъ дођете изъ Петрхъбурха; ако не ктесте добра узетъ и послушати шо вамъ велю, берзо ми ту книгу вратите вїше е од два дни не держите. Да да Богъ срећю!

І воинства тридесетъ и осамъ хилада обретаемъ кодъ мене, и покорно пођите у царство, и едну черту мислите от правде: побѣдите враги своа. Шо годъ садъ учините вам ће се знатъ, и питам васъ, ако естъ властела праведна, тко се обретаете у руснской конции били рекли

---

[1] мене није лијепо = мени није угодно.

[2] млетачки lesto = готово.

[3] справљати или спремати.

[4] остаде му у перу „величеству".

да є света Госпођа, са силомъ анђелскомъ и с Божиномъ помоћи. Ако пођете у царство, да є просто ова книга, ако ли не ћете поћъ, пошлите мї є на трагъ; и ако ли не ћете арматъ те бродове да не идете у праведно царство, ако не ћете тако арматъ, вратите ми книгу на трагъ, да не буде тешко, и да знате да самъ от не оставио копїє. Праведному здравлє! —

На 1772го Года. Мѣсеца фев. 23.

Писахъ на Виръ две уре од Ногорице далеко.

10.

Кори их што се на њ и на Русију мало обрћу а турчину угађају и бродове му дају. Казује како је за њих добро писао у Русију прем да је од Орлова примио неповољно писмо о њима а сад шаље човјека к Орлову да их исприча.

Слава Богу и светому иерусалиму!

Стефанъ мали.

Не оставлию лубовъ мою од васъ. Толики кратъ писма преставлихъ вамъ да могу разуминети имате ли любовъ Русии; знате ли добро: с Русиом самъ заедно и моя рнеу биће тверда и повѣрована.

Я сам за ваше добро и у Русю пишем да нилютъ милостъ на васъ, него не знам како ниву снете и кое сѣме мећете, како ли ће се плодъ примити.

Мало к намъ главу оберћете, а толико исто и Русии, а ви можете знат како сам и Орлову писао за васъ, и оно є у Русю пошло, и моему вѣрному посланику пуну властъ дао да збори поради васъ. Сада не видим познанїя од васъ; помислите добро у вриеме, кршиндба є, шеница се днели, и видим да више любите некерщене нежели православие. Турци запиташе толико корабли да иду противко насъ, и ви се не одрекосте дати: ма десница божиа кадъ помага, од людихъ се не боимъ. Нинѣ вамъ пишемъ, дошла ми є една грамата од Орлова нехрошио[1] за вас и тога ради посилаем скоро нашего офицера конте Марка к нему; урезъ сие пошилаем га к вами, да видимъ вашу милостъ кою имате на Русю, и що ћу одговорити Орлову.

Н инѣестъ возможно все у писмо изавити, но все ему повѣруите, всу ће вамъ правду уззвити.

И питамъ еданъ корабалъ у васъ да пошлемъ неколико вои(ске), или помаганѣ у трошакъ. Аминъ.

Ва Церницѣ 13 фебруара 1773 год.

---

[1] не добро, не угодно.

С вана: **Да изручит се са грамата принципу и осталои властели Рагузниской с поштеніемъ у Дубровинкъ.**

Концепти од петеро писама које Дубровчани послаше Стјепану Маломy, и која сад на ред долазе, налазе се у архивској свесци која носи наслов: „Lettere e commissioni di Levante 1771“. Писани су латиницом и то по старому дубровачкому правопису, јер их је тако било лакше дубровачкому и сенатору и чиновнику и читати и писати, али права писма свакако мора да су била ћирилски писана. И ја их овђе, да се прођем мијешања слова, па и да олакшам читање, дајем новом ћирилицом преписане којом се могу највјерније преписати и најфиније особине дубровачкога изговора, које су у овијем писмима раструшене.

1.

Кажу да тешком муком прочиташе и разумјеше његово писмо, али много лакше то што им кап. Милош на окоријеч каза. Јављају да су послали два поклисара у двор руски а два грофу Орлову и надају се добру успјеху. Препоручују републику Стјепанову пријатељству.

A Stefano Piccolo.

Ми врло драга срца причекасмо и примисмо господичића капетана Милоша вашега војника, који нам приказа и предаде један лист, под ваше име написан, кога много труда постависмо за проучит и разумјет, али боље чусмо што нам исти капетан Милош на окоријеч приказа и сповиђе.

Ми наше поклисаре упутисмо за показат царском пристољу россијскога империја нашу службу и наше подниженство и уфамо доисто да ће бити, од оне велике госпође од истока и сјевера и полудне, милостиво примљени, благијем оком погледани и особитом благодарностим уздарени, за то већу славу и мир ове републике. Упутисмо и два сенатника великому и поглавитому и прославному заповједнику господину Алексију Орлов, и уфамо се на исти начин, да ће доброво љно причекати, спознат нашу праведност, ако је ко од злотворнијех људи и за злобу[1] нашијех непријатеља химбено и лукаво приказану, и весело к нами одправити у заврату.

На изглед даке приузвишене ваше госпође и високога заповједника цијенимо да ћете и ви чигово је гласовито име по

---

[1] мјесто „ради злобе“.

свијету, и кога је привелика Госпођа изабрала за храбренога витеза за већу славу росинскога империја, показати сву љубав и пријатељство овој републици, која се много и много уфа у милост прицијењену истога росинскога империја.

И жудећи вам од господина бога све највеће честитости, остајемо љубљежљиви и прави ваше слуге и пријатељи ретур и консилијери републике дубровачке.

Из Дубровника на 15 Јунија 1771.

С вана: Господину и господару Стјепану Малому заповиједнику и владаоцу од Црне горе мјесто од Скендерије.

2.

Јављају му да његова два официра дођоше са писмом у Дубровник. Понављајући изјаву оданости и препоручујући му се, позивљу се на садржај прошастога писма.

A Stefano Piccolo.

Из нова прићоше на ову страну два господичића ваша официјера које врло драга срца примисмо; и будућп нам придали ваш лист и ми ваш лист проучили, и ваше добро срце и љубав спознали, и на окориjeч чули што су нам рекли придавајући га, ми опста крепко и отворена срца понављамо наше мисли у прошастом нашом приказане, од особите стиме[1] за вашу гласовиту персону, и риспета[2] најснижња прославному рускому империју. Овако дјелујући, уфамо подпуно уживати љубав вашу свеђер и свеђ већма у свакој пригоди, и високу јасну милост приузвишене госпође самодржитељице росинскаго империја. Поради чеса врло захваљујемо доброти вашом[3], и то исто изрекосмо вашијем официрима, који жудећи без одмака врнути се ми јих с овом нашом пријатељском[4] садруживамо.[5]

И просећи вам од Господина Бога све најжуђеније честитости остајемо.

Из Дубровника на 9 Луља 1771.

---

[1] талијански stima = цјена.

[2] тал. rispetto = поштовање.

[3] У Дубровнику се често замијени облик датива једн. жен. са инструм.; по тому је и овђе „вашом“ мјесто „вашој“.

[4] попуни „књигом“.

[5] „садруживамо“ скројено по талијанском accompagnare = попратити.

3.

Свједоче да официри Стјепанови који бијаху послани у Дубровник, не учинише никакве непристојности, него се разборито и пријатељски поднесоше, и казују узрок за који се није могло са свијем официрима на разговор доћи.

A Stefano Piccolo.

Нико Ђуров дође по суху на ову страну без да је донио икакве ваше књиге, и преказа нам на ријеч, како бивши се ономадне вратили на ту страну ваши официри проповиђеше да нијесу дошли на разговор с нашијем господичић[1] него само двојица, и да с тега ви сумњите да су ваши људи учинили овамо коју ствар, али рекли коју нескладну ријеч, порад чеса да сте педепсали ваше људи, и за то да бисте жуђели ви да вам ми пишемо је ли то истина.

Ми дакле имамо вам ријети и асикурат[2] вас, да речени ваши људи лијепо су и пријатељски били дошли на ову страну, и да су били од нас на пријатељску примљени и да нијесу никакве нескладности[3] учинили, ну није се могло доћи на разговор са свијем официрима, него само с двојицом и то скровито и да остали стоју сакривени, покли почео се био чинити жамор на овој скали међу нашијем сусједима да ваши људи доходу на ову страну, и с тога, да не би каква смућа и зло слиједило, тријеба је било да се врну на ту страну један час прије, и како они пријатељски дођоше, тако пријатељски и с љубавим бијаху и одправљени.

И да знате да је ово истина и да је овако посо прошо написасмо ову нашу од пособне стиме за вас, коју упутивамо с реченијем вашијем човјеком: и жудећи вам све највеће честитости остајемо.

Из Дубровника на 17 Јулија 1771.

4.

Обећавају да ће испунити жељу његову коју обазнаше преко јеромонаха Теодосија Мрковића. Моле га да по што се увјерио о њиховој искрености према њему и према Русији да их топло препоручи графу Орлову и рускому двору.

Al signor Stefano Piccolo.

[1] Можда господичићима мјесто господом = властелом.

[2] по тал. assicurare = увјерити.

[3] никакве нескладности = ништа непристојна.

Било нам је приказано од капетана Влаха Пасквали подложника ове републике, колико му би писано[1] од вриједнога и сваке части достојнога јеромонака Теодосија Мрковића у здружење[2] Михаила Табанџије који је дошо на ову страну. Будући исти Михаил споведио потребу за коју је дошо с ваше стране у ову државу, ми ћемо радит, за љубав вашу, за особиту и привелику цјёну, коју чинимо од ваше персоне и за бољу службу приславнога и примогућега россинскіего империја, радит да буде без одмака извршено и подпуно изпуњено у најбољи начин који се може што сте реченому Михајлу наслонили и уздано наредили.

Али с овом пригодом ми молимо милостиво господство ваше, да би писало пријатељски, крепко препоручило и големо наручило поглавитом, и свуд гласовитом заповједнику господину конте Алексију Орлову пленипотенцијару преузвишене госпође самодржитељице россинског империја ову републику, за да би она уживала један час прије високу јасну милост истога примогућега империја. Колико се ми веће находимо и пожудни за толико добро прије уживати, толико више уздамо се по путу вашему допријети га, и да ће бити спознано срце наше и наша служба, коју толикрат показасмо.

Ми (?) тако уфајући прикаживамо вам држанство наше које ћемо споведати вашом неизреченом доброти, и пожуду коју, уживајући[3] милост гори речену, имаћемо за приказат вам у дјелу иста држанства.

Чекаћемо један дан прије[4] пријатељске ваше одговоре и реченога Михајла; и жудући вам од господина бога све највеће честитости остајем(о).

Из Дубровника на 14 Аугуста 1771.

5.

Примише писмо по Марку Ивелићу. Опет га моле да им настоји чим прије прибавити милост грофа Орлова и руске царице, коју им злоба непријатељска учини те изгубише.

A Stefano Piccolo.

---

[1] по талијанск. quanto gli fu scritto = што му би писано.

[2] по тал. in compagnia = у друштву.

[3] овђе значи: кад будемо уживати.

[4] значи: чим прије.

По складному и вјерному слузи вашему конте Марку Ивелићу пришла нам је и била придата прицјењена ваша књига. Ми вам захваљујемо на љубави коју нам кажете и коју нам је исти конте Марко приказо и на окорнјеч с ваше стране.

Ну находећи се ова република у несрећи привеликој порад изгубљења од милости примогућега двора россинского и поглавитога заповједника конте Алексија Орлова пленипотенцијара преузвишене госпође самодржатељице россинскога империја, чигову милост чинили су нам изгубити без наше кривине предреченијем заповједником наши непријатељи, с чеса находи се ово мјесто и сва држава у тугами и невољами притешкијем на таки начин да се може ријети да иштом да дух проводимо.

И жудећи ми један час прије добити милос реченога заповједника конте Орлова толико према нами расрчена, и по путу његову исте госпође самодржитељице россинскога империја, молимо милостиво господство ваше да би писало пријатељски и крепко и срчано препоручило господину пленипотенцијару конте Орлову ову републику, нека би она уживала један час прије високу јасну милост примогућега империја, и тако оживљела од погубе која је повише ње, поради изгубљене речене милости.

Ми се уфамо по путу вашему и од ваше љубави и пријатељства стећи то привелико добро за нашу утјеху и оживљење, за коју ствар ми ћемо вам остат свеђ харни и приповиједати свуда и за свеђ ваше добро хоћенство[1] које сте указали више нас. И жудећи вам од господина бога све највеће честитости остајемо.

Из Дубровника на 22 Аугуста 1771.

Слиједеће разјасњење Стјепанова писма под 1 које каза М. Ивелић у дубровачкому сенату не само да је писар, како је наравно, с поља обукао у дубровачку одјећу т. ј. у тадању дубров. латиницу него је и много ријечи, облика и цијелијех изрека преиначио на дубровачку и то до тога, да ми више никако немамо пред собом право казивање Бокеза Ивелића са његовим крепким и непоквареним говором. Колико је вјернији и точнији у свему послу био црногорски писар првијех Стјепановиһ писама, него ли овај чиновнички мудричина!

---

[1] скројено по талијанском: benevolenza.

Adì 20 Agosto 1771.

Il signor Conte Marko Ivelić espone:

Господар мој Стјепан има гњев на принципа и осталу господу Дубровачку, поради онега што бијаше до њима на знање у свому писму, то јес да му чину имати сабљу која је од старине царска и шаторе, што би ваљало за њихову славу и оклопе што је био наредио и кањуле[1] у оно вријеме кад би била потреба. И даво је криво реченој господи што му нијесу учинили никакав дио за све малахан од тезијех ствари за цјёну; то је што га боли. А што вам је иско двије тисуће барјела вина, није хотјело ријети да му је потреба од вина него за зламење од крви коју је дужан сваки крстјанин пролити за свету вјеру.

За речену сабљу бивши му било дошло до уши, да му је нијесмо хотјели њему дати, ма оставити за учинити час њом(е) конту Орлову, то му је било веома мучно, и мени је наредио, да ако ми дате речену сабљу, да бих имо област у печице[2] је сломит, иза тега у конте Орлова ја исти отит садружен с вашијем књигам, и остало би очито да би ме он помилово а не покаро, и с тезијем показо велико пријатељство које има с великијем господаром Стјепаном Малијем; и још сувише ми је реко: да кад би била у Орлова речена сабља он би је својом руком узео у разбио је о главу онега, који је смео да није уљезла у његову руку. И ово ми је особито наредио да вам речем од његове стране, колико да вам је он устима својијем приповидио.

И још ми је реко и прикричо особито да вам речем, да ако бисте ослужили што је одизгарица речено, да ће се пригодити његово срце расрчено и да ћете бити асикурани, да сила турска не ће вам нигда моћ наудити докле год буде двор руссински, од кога у свако доба бићете брањени.

Господо ако ви пошљете кога год са мном до госп. Стјепана добро ће ви бити веома, за што како ми је он наредио да зборим његовијем језиком, кад ви будете њему писали и послали вашега властелина иикоњито заједно са мном, од њега ћете имати велику припоруку за конте Орлова како ће вам врло добро изити и пака с књигом реченога господара Стјепана за конте Орлова и с књигам вашијем и с човјеком вашијем садруженијем са мном добро ће по вас изити.

---

[1] тал. cannoni = топове.

[2] тал. in pezzi = у комаде.

Два Стјепанова писма која слиједе, није нигђе забиљежено како су дубровачкој влади до руку дошла. Може лако бити да су им допала преко каква књигоноше па их република дала преписати ради својијех сврха. Преписана су по обичају латиницом, али да су оригинали ћирилски били свједочи нам и невјештина преписачева, на неким мјестима, у своме послу. Ми преписујемо дакако по нађеному пријепису, наш бо посао није правити реституцију правих црногорских изворника.

1.

Слава Богу, светому Томи и Јерусалему!

Стефан Мали.

Поздрављам сердара Мојсија и визитура Павла сина (?) команданта[1] сердара. Фалио си ми много, него отворите очи. Ето ти на прешу[2] шаљем пошту: разумјех да ће вас чекати једна[3] чета. Него кад пођете овуда узмите 4 барке врагужелске[4] или другу кога би нашо, нека иде пред вами на једну миљ латинску до според Будве. А онде их можете вратити слободно. И пиши ми све што сте тамо зделали, и како ти ова књига приспије оне уре на прешу ми одговор дај, како стојите. Пошљи књигу опет по суху по истоме оному ткоји ви књигу донесе. Не држи га ни часа и кажи ми̃ како стојите.

И писах у уторник у полудне: не шали се (?).

2.

По заповиједи Малога Стјепана, пишемо теби Марко Ника Маркова Греговића и свему поштеному збору Паштровићима. Буди ли изагнасте ове сиромахе којизи бјеху међу вама, којијема погибоше родитељи и њих браћа од Дубровчана: пак донеје Марко Ника Маркова клетву од Дубровчана, да их нијесу они убили, а он узе благо много.

Нека донесе књигу од Дубровчана да нијесу њему дали ништа за те главе: ја ћу мислит како ће то Дубровчани платит и ако ли не ће нека и(х) Марко плати како је закон у земљу, за

---

[1] у изворном пријепису: comandat.

[2] млетачко pressa = хитња.

[3] у наведеном пријепису стоји латиницом „edna" што је очевидно у ћирилскому оригиналу морало бити „една".

[4] врагужелске = дубровачке од тал. Ragusa.

што су ш њим погинули; ако не ће, кунем ви се црквом Јерусалимском да ћу сву земљу на њега наврнут.

А што се перу Дубровчани да их они нијесу чинили убит, а ови сиромаси имаду свједожбу чисту, ко је био на лазарету када су пошли њих људи да их убију и када су дошли, које ће и они рећ. И здравствујте!

Из .... на Новембра на ....

С вана: Пресвијетломy господину капетану Марку Греговићу и свему поштеному збору Паштровскому у Паштровиће.

Чудно је да од ова два писма калуђера Мрковића републици не могох наћи у архиву оригинала него само пријепис дубровачком латиницом. По тому дакле пријепису морадох се задовољити да свој пријепис учиним. И овђе се онажа непотпуна вјештина у ћирилици званичнога преписача. Да ли су пак његова интерполација и неке ријечи које никако црногорске нијесу како Исукрст, тројство, традишкан, или је тако сам Мрковић писао да лакше разумјет буду у Дубровнику тешко је за сада просудити.

1.

Пресвијетлима и преузвишенима господи Дубровачкој.

Био сам традишкан[1] како Исукрст од Јуде, ће мање што сам имо ту срећу нађ таку господу која ми сахранила живот, ако могох поћ с вашом помоћи к оному великому генералу конту Орлову. Надам се да сте њему истому учинили сву љубав што сте мени, како говори његово писмо и препорука а да ће он каквоме широм[2] одмирити вам.

Друго остајем пуном стимом који се и подписујем.

Моје господе Дубровачке пресвијетле и преузвишене покорни слуга Теодосио Мрковић Capellano Russo.

.... по римски Марча ..... Школ[3] Колочеп.[4]

С вана: Пресвијетлој и преузвишеној и сваке части и стиме пристојној господи Дубровачкој у Дубровник.

---

[1] од тал. tradire = издати.

[2] попуни: љубављу.

[3] тал. scoglio = острво.

[4] Колочеп је недалеко од Дубровника талијански се зове Calamotta.

2.

Пресветлој и преузвишеној и сваке части и стиме пристојној господи дубровачкој.

Знате како сам има несрећу упутит се с једнијем лукавијем и хулнијем[1] издајником, који како чујете, не само да је радио мени учинити зло, него је похулио на исто крштење и на исти крст и одреко се светога тројства, а приста у погану и нечисту и лаживу и свакога смрада и нечистоте вјеру и закон лажца Мухамеда, који сваки тко је душе крстјанске може њега плакат како душу изгубљену.

Ја вам, пресвијетла и преузвишена господо пуном стимом захваљујем, што сте ми дали барку и ваше људи известит ме на Фјуму, гђе сам по милости божијој здраво дошо за учинит лазарете. Био сам добро стиман и тратан[2] од госп. капетана Влаха, којега рекомандујем вашој милости. Такођер препоручивам капетана који ме довео у стат дубровачки, и молим вас да не би патио[3], за што је био преварен од онога лажца како сам и ја.

И колико моћи и силе моје јест, заповиједате ми у свако вријеме: можете се повирити да сам вашега добра слуга.

И остајем пуном стимом ко и јес и потписујем пресвијетле и преузвишене господе дубровачке покорни слуга Теодосио калуђер црногорски.

Из Фјуме 1771 марча 23 по illirico.

С вана: Пресв. и преузв. и сваке части и стиме пристојној господи дубровачкој с достојнијем респектом у Дубровник.

Ово писмо нађох у оригиналу, па га за то могу у његову правом облику и предати штиоцу. Вриједно је примјетити да у овому Мрковићеву писму нема језичнијех особина дубровачкијех.

Добродюини господние капетане Влахо: любазно вась поздравлямъ.

Како иде тамо Михаило Табанжна посломъ госпоцкїемъ до господе россиниске в Архипелагъ: ю га вашему добродїю препоручуємъ, що би мудромъ деспозицїомъ господе ваше био оправлень: не ћете ништа изгубити, биће ви захвалено.

---

[1] у архивском пријепису стоји hiludiem, по чему се види да преписач није те техничке црквене ријечи разумио.

[2] по тал. stimato e trattato = почашћен и угошћен.

[3] од тал. patire = трпјети; овђе значи: да не би био кажњен.

Ꙗ не ћу заборавитъ оно що су ми ваша господа учинела у мою потребоћу, и у чеме могу нека ми заповиедаю срдачно да послужимъ све оно що се тиче до мене, само що не би било до невѣрности интереса двора россинскаго.

И од мое стране кланамъ се господи рагузинскои и остаемъ на нихъ службу и опете говоримъ некъ ми заповѣдаю у чемъ могу служитъ.

И остаемъ пуном стимомъ вашега доброродиꙗ покорни на служби Їеромонахъ Θеодосїи Мерковићъ.

1771 год. августа 1 во Чернои гори.

На ово Мрковићево писмо капетану Пасквалију, које овај преда својој влади, република одговори и на име Пасквалијево и од своје стране двјема писмима која слиједе. Концепти су њихови дакако латиницом писани а права писма ћирилицом: ми, разумије се, не могосмо наћи него прве, па по њима и приједпис направисмо.

1.

Al Sig. Teodosio Mrković a nome di Cap. Biagio Pasquali.

Препоштованому свештењаку, сваке части и хвале достојну Гну Гну Јеромонаку Теодосију Мрковићу В(ластеле) Д(убровачке) поздрављење.

Михаил Табанџија мој пријатељ, приђе на ову страну и прида ми цијењену књигу вашу, по којом разумјех колико жудите и колико бисте били ради да учине ова господа, и приказах све потанко што ми приповиђе речени Михаил с ваше стране.

Ова иста господа за љубав вашу и за службу россинскаго империја справни су радит и учинит што год се прије узмоћ буде да речени Михаил буде управљен на пут. Али, до ове четири, пет дана докле буде справно што је од потребе, дадоше двије књиге да се врне на ту страну и да буде оправити што се у њима здржи и што му још боље би на окорнјеч истомачено.

Ово је пригода и вашему господству, да будете показати овом господи вашу харнос, и тако се уздам од ваше љубави и пријатељства кога сам ја од кад вас спознах свеђ споједо реченом господи и врло га хвалио, а будите сикури да ће и вами речена господа бит харна и врло вам захвалити, кад њихова служба буде очитована россинскому двору и буду они уживали потпуну милос россинскаго империја.

Пишите ми на одговор што год буде слиједит —; чекајући даке ваше листе у заврату реченога Михајла, љубећи вам руке остајем.

Из Дубровника на 14 Аугуста 1771.

2.

Al Sig. Teodosio Mrković.

Препоштованому и сваке части и хвале достојному господину гну Јеромонаку Теодосију Мрковићу.

Врло нам драго би чути од капетана Влаха Пасквали подложника ове републике, да је имо књигу Вашега Господства и по истому разумјети ваше добро здравље.

Ну с драга срца ми примисмо и поздраве ваше, и Михајла Табанџију причекасмо; и будући разумјели посо за који је послан, доброволно ми дадосмо диспозигиони, како може бити до мало дана оправљен на свој пут.

Наша даке служба госсинскому двору очита будући и наше срце и пријатељство Вашему Господству, особита ово јест пригода да Ви радите љубљеживо и чините, да пријатељски буде написано поглавитому и свуд гласовитому заповједнику конту Алексију д' Орлову, пленипотенцијару приузвишене госпође самодржитељице россискаго империја, од господина Стјепана Малога, за да би ова република један час прије, постављена и уживала потпуру милост истога империја.

Поспјешно ви у заврату пошаљите с оправом реченога Михајла кога ћемо ми колико прије чекати за управити ко[1] жудите.

И ово је сва харнос, коју се ми надамо од вас за све оно што смо учинили у вашом пригоди, а и наше државство кад будемо уживати милост гвора россинскога, биће прем големо Вашему господару, кога ћемо настојати и у дјелу показати, и опет ми Вашему господству бити харни.

И да сте свеђ у здрављу и то већем узвишењу.

Из Дубровника на 14 Аугуста 1771. Љубежљиви Ваши пријатељи ретур и консилијери републике Дубровачке.

Заглављујемо писмом црногорскога владике Саве Петровића сувременика Стјепанова дубровачкој републици. Ово је у оригиналу

[1] мјесто „како“.

*

у архиву пак га могосмо његовим правописом и с осталим особинама преписати. Писац му би сам калуђер Теодосије Мрковић који му приложи са својим потписом и post scriptum.

Пресвїетлои и преүзвишенои и сваке үасти и стные пристоинои Господи и Властели Дүброваүкои.

Понүка ме любав ваша и зналюћи ваше састоније, да сте ү садашниа времена како од противника крьста, тако и од талиалацахъ ү немалои мүки, како смо и сами: но молимъ Вишнега Творца, да би свише благословїо орүжїе россинско и вазвисїо крьстъ: нашү славенскү рүкү рүкү опетъ прославно, с ономъ славомъ кою сү имали наши и ваши стари: кои данасъ сви стенѣмо и плаүемо под тиралски и мүүителски ıармъ түрски кои повседневно не могү се с нашомъ кръвлю насититъ.

Сад видимъ да нѣки барүни[1] и мало добри люди[2] иду варатъ Вас Господү, да имь даете аспрь и благо на име россинско: ıа васъ по прїятелски како пастирь церковни савѣтүемъ, да никомү на ове стране нишa не даете, без писма сїятелнѣишaго графа и разниxъ россинскиxъ орденовъ кавалера Алеѯеа Орлова, за шо ће ви све понїетъ шета, и не ће ви битъ ни ү үемъ захвалено[3]. Само едно: ако би кои с нашїемъ писмомъ и нашега обшаства поша и висоүаишемү дворү россинскомү или господи россинскои, ү такво се врїеме препорүүүемъ како доброи господи, да би има од васъ ү потребно врїеме споможенїе.

За то не бисте изгүбили но би би захвалено било. и од двора россинскаго и од россинске господе: како сте и үүинили моемү свешеникү Ѳеодосїю прошлога года, за коега ви пүно захвалүемъ.

Не дрүго него остаемъ и обиүномъ стимомъ Вашега Н. П. Г. Властеле дүброваүке монеxъ комшїеxъ и прїятелаxъ

Смирени архїепископъ и митрополитъ Үерногорскїи, Зетскїи, Скендерискїи и приморскїи Савва Петровиүь на слоүжбоү.

1771 год. новембра 17 (?) ва үернои гори Станѣвиће.

P. S. И молим ве пишите ми од новинаxъ шо се үүе: и ү үемъ могү, заповїедате да ве слүжимъ. И поздраклам ве. Ваш добри приıатель Ѳеодосїи Меркокићъ.

С вана: Пресвиетлои и преүзвишенои и сваке үасти и стиме пристоинои господи и властелима Дүброваүкиемъ ү Дүбровникъ.

[1] по млетачкому baron = варалица.

[2] Ово се односи очевидно на Стјепана Малога. Вриједно је примјетити како се владика не усуђује назвати именом те мало добре људе.

[3] Овђе значи: одвраћено.

II.

Арапско званично називље почасно за краљеве српске и бугарске.

Из рукописа библиотеке „L' Ambrosiana“ у Милану.

Тражећи по каталозима различнијех рукописнијех збирака изворе за историју народнога нашега права, паде ми случајно под око у књижици „Catalogo de codici arabi, persiani e turchi della biblioteca Ambrosiana“ састављеној познатим ориjенталистом Хамер-Пургшталом 1839 год., опис арапског кодекса под бр. 161 са слиједећим преведеним насловом: Il libro dell' insegnamento nelle frasi dell' arte nobile dell' epistolografia. По Хамеру међу државама и владаоцима за које овај рукопис има обрасце писама, налази се у првом дијелу (садржај је рукописа на седмеро подијељен) и „Re di Servia“ и „Re di Bulgaria“.

Кад не би било у описању Хамерову ништа друго осим тога што наведох, био бих забиљежио број рукописа, па чекао стрпљиво згодну прилику да поближе потражи, да ли тај рукопис имаде каке вриједности за нашу историју или не. Али неке примјетбе које уплете у свој опис, које ми много обећаваху[1], пробудише у мени неодољиву жељу да обазнам чим прије садржај онијех формулара који су назначени за краљеве српске и бугарске. Поспјешно се дакле обратих на чувенога оријенталисту г. проф. Асколи у Милан да би поближе разгледао и означио ми садржај тога рукописа, а преписао ми и превео мјеста која се односе на Србију и Бугарску.

Тај научник угоди одмах мојој жељи, прегледа рукопис, па ево што ми међу осталијем о њему отписује:

„Није ово првом да непажљивост Хамерова даје повода ученим људима да распитују за арапски рукопис о коме тражи података Ваше пошт. писмо. Тај рукопис није него пуки правилник церемонијала при писању диплома и писама, а то се види из овога наслова, који Джиджео (Giggeo) записа: Diplomatum et literarum

[1] Questa raccolta di lettere, che si spedirono dalla Cancellaria di stato dell' Egitto fino all' anno 778 (1376), nel quale fu essa composta, è un tesoro raro non solamente dell' arte epistolografica, ma anche di storia per le molte lettere di stato spedite dalla Cancelleria di Stato del sultano dei Mammelucchi nel secolo decimo quarto, nel quale l' autore pare essere stato investito della carica di segretario di stato al Cairo (str. 29).

stylus apud sultanum", а још разговјетније друга опазка самога преписача. Преписујем Вам ипак ово мало редака који се односе на владаоце Српске и Бугарске.

(Рубрика): За Господара (Сахиб) Србије и Бугарске.

(Пише се) писмом Тулус.

(и) пером којим се пишу царске дипломе.

(Наслов је): Продужи Боже живот Господству Вашему, свијетлому, поштованому, частному, веледушному, храброму попут лава, јунаку војводи Анђелу Комнену[1] Н. Н. ступу хришћанства, краљу (малик) од Србије и Бугарске, слави хришћанских народа, поносу вјере Христове, јахачу морија, покровитељу градова и пограничних мјестија.

(За тим долази) усклик;

(Па почимље) Издадосмо ово писмо и т. д.

(Означење) Господару од Бугарске."

Из тога што наведох лако је виђети да се надах из тога рукописа много више и много драгоцјенијега материјала наћи него што се нашло — али и то што је нађено има ипак неке важности. И ово мало ријечи које приопћих свједоче нам барем да су краљеви српски и бугарски чешће долазили у неко сношење са султанима Египатским а осим тога показују нам наведени почасни наслови у колику офиціјалному уважењу држаху оријенталци наше старе државне владаоце.

Док се боље не проучи тај рукопис, није од велике користи описивати га поближе нити о њему опширније говорити: за сада буди доста и то што је ту речено.

---

[1] Не знам за што је тај Анђео Комнен овђе уметнут. Је ли то каква забуна или погрјешка арапскога писца, или можда стоји у какој свези са предањем или хвастањем неке српске господе да су по танкој крви царскога порекла Комненоваца.

Placere.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî dne 12 veljače 1868

PRAVI ČLAN FRAN KURELAC.

Ima roditelj, u kojih još i oni da su lěpi, nu dětca im budu povse gruba i grdolika; ali něga materinska i otčinska zato ne popušta: od krvi je, milo im je. Ima narodov, u kojih još i oni da su čeljad na glasu, ali jezik im je golotan i surov, nu ga ne samo prigledaju i goje, nego vse onako grubâ još i drugim nameću, te o njegovoj lěpoti još i ćudesa pričaju.

Kako je u nas? prem na obrat: gradjanin ga mrlja; gradjanka, ako je siromašnija, za nevolju govori, ako bogatija, njega se mal da ne i stidi; děte ga tepe; došljak ne razumě; gospodin prězire; a plemić, čudo nečuveno u vsem družtvu ljudskom', on ga još i mrzi; da ne spominju toga, kako ga něka vrst družtva ni govorit ne smě; a još isti njegovi prijatelji često ga bud zameću, bud mu se radi kojekakvih, to pravih to lažljivih neprilik uklanjaju. To je udes, to je čemerni osud jezika uhu najugodnijega, ustima najslastnijega, umu najpodpunijega, vsakomu nauku najprikladnijega a našemu srdcu najmilijega jezika Slovinskoga; o kojega starini i prostoru, o kojega visini i plemenu bud slovce progovorit grěšno mi se čini: toliko je stvar i priznata i tvrda. Majke naše — sramote vaše!

A čto naši književnici? jesu li ga bar oni osvětlali? Oni su ga ogarili i natrunili, lice mu skinuli a krabulju podvezali, a novotarije mu naprtili, da jedva diše i kiše. S njihovoga, recimo, počtenâ nu s mnoge ruke zlokobnoga truda, čto je daleko od ikojega govora Slovinskoga, postalo je zakonom, te čak i na školska vrata nalěglo i provalilo. Kdě još koji plamenak za jezik treptio, njihov ga je kužni hak udunuo; kudaj još sdrava vodica jezika nam

bistrâ proticala, s njihovâ neudesnâ prĕkopa i navoda posahnula i zanorila.

Nu smo danas na kraći se put spremili nego da razglabamo uzroke tolikoj nenarodnosti Slovinskoj i tolikû kvaru nje jezika, te svrnimo na ono, o čem danas čitati sam naumio t. j. o zloj porabi glagola *dopasti (se)*, ne bi li tako, vidajuće ranu po ranu na miljahnom tĕlu jezika nam nĕžnâ i povrĕdljivâ, opet ga pridvigli i na staro ga sdravlje povratili.

Latinsko *placere*, gefallen, prodrlo je od Slovinskoga morja do Tatranske gore. Slovaci govore: to *sa* mi *páči*[1]; a u nas mnogim je za smĕh, reče li primorsko čeljade, kad kupuje: „to *me ne piažá*, dajte mi ča drugo, ča bi moglo bolje *piažàt*.“ Nu slabo se tko domišlja, da s onimi bolje ne stoji, čto govore: meni *se* ovo ili ono *dopada* ili *ne dopada*. To je Nĕmčarija tako prĕsna kako ikoja druga, kojom sadašnje nam knjige prosĕvaju. Mislio sam, da nije starija dobe Mikloušiča Tomaša, našega mal' da ne suvrĕmenika, koji piše u nĕkoj komedii svojoj: „Ar mi *se* ovakovi jako *dopadaju*, koji mahom istinu poveju.“ Nu Isusovac Mulih je stariji za bar petdeset godin, te i on piše (1784): „Kada trsimo *se* komu drugomu *dopasti* nego samomu gospodinu bogu.“ Gasparotti je stariji i od Muliha za bar dvadeset i pet godin, nu i on piše (1760): „'Zmed vseh bregov meni *se* najbolje *dopadaju* dva bregi oni Horeb i Sinaj“ pak opet on isti u svojih životih svetac: „meni *se ne dopada*, rečè gospa, samo od boga vsikdar govoriti.“ Još toliko godin dalje, a to ni Jambrešič niti još stariji Belostenec bez te besĕde nisu, u kojega još se i ovaj pogrubi nu zrnati primĕr nahodi:

Nor'c norcu (= ludov ludovu) *se dopada*,
A svinja svinje, kad se vkalja.

[1] U našem jeziku *pačiti* je smétati, zabavljati, ili, kako je to Vuk tumačio, kdĕkad i škoditi; nu ne znam odkud je Podravcem gornjim pridĕvnik *nespačen* n. p. tak mi je *nespačno* denes t. j. ich fühle mich nicht wohl. Ne sluti li i to na placere (unbehaglich)? Ili da pomislimo na Češku *spačenost*, Verdorbenheit, Slovensku *páku* i *popačenost* te Srbsku *pakost* (u Grblju *pakostiti* je isto čto i *pačiti* = noceo)? Nu se logika smisla tomu opire. A da pomenuti Podravci *nespačen* tako razumĕvaju, evo tomu primĕra iz pisca još i Posavca. Miklouŝič Tomaš, govoreć o daru, čto ga je u Slovinov, tudje si jezike prisvojit te ih i dobro izgovarat, veli: „Njemu (t. j. Hrvatu) nikdar sponesti se ne more, da vu sgovarjanju rečih (sic) drugoga jezika kakovo *nespačno* iz materinskoga svojega jezika zavlačenje bi se čulo.“

„Nu čto ću ti širit lakrdiju“ kako pěsma veli: zatek'o sam to *dopadanje* čak u Prgošiću iz 16. věka, kdě piše: „Koji budeš čtal ove knjige (t. j. Tripartitum Verbötzianum) ako čto najdeš v njih, čto bi tako ne bilo pretumačeno, kako *bi se* tebe *dopadalo*, ne bude mi žal, ako je popraviš polag pravoga razuma.“

U pomenutoga jur Tomaša nahodimo i *dopadnost:* „Ako bog vu grehu nikakovu *dopadnost* nema itd.“ Tako i Matijevič: „Ovo je moj sin ljubljeni, vu kojem ja *dopadnost* imal sem.“ Istina, da i oni, čto su najveć čistoći jezika nastojali, tomu se uklonit ne mogahu, te tako čitamo u istom Vodniku, Slovencu, kad se spravljao prve novice, čto ih on pisati uzeo, zemljakom prěporučit: „Delo je veliko, plača majhna; vuner, katerimu *ne dopade*, naj me rajši pri miru pusti.“ Istina, da to i u Vukovom slovniku stoji; nu Vuk se ni od čega ne otimlje, čto je u narod unišlo, ali je (V. *dopasti se*) i pridao uz tu besědu: u vojvodovini t. j. izvan nje to se ne govori. A ni ja toga ni u kojem piscu naroda našega nahodio nisam, ako je nikao u Bosni ili u Dalmacii, ili kojoj bud strani, koja od Němca ostala čista. Ni Vuk sam nikdě toga ne piše, van čto je u slovniku to slovo zapisao.

Čto je daklě s glagolom *dopasti*? nije dobar? Dobar je i čto može bolji, ako odstrižeš rěčicu *se*, te nikad ne rečeš: *dopasti se*; i ako glagolu onaj znamen uzhraniš, koji ga ide, te ga nikad za ono ne uzmeš, čim on nije t. j. za placere ili ti gefallen.

Koji su daklě pravi znameni glagolu *dopasti?*

Samcatů, bez kojega padeža uzanj, ovi su mu znameni:

1. advenire, pervenire; eintreffen, ankommen, anlangen, einlangen. Narodna pěsma ima:

U to doba i Bogdan *dopadè.*

a naš Betondić Joso pěva:

Na konja se svak posadi,
Put Rima se grada děle,
Dopadaju iz nenadi
Na kraljeve dvore běle.

a vsaki dan govorimo u životu: *dopao je glas*, da je umr'o, da smo predobili itd. t. j. stigao; govorimo *dopasti* kamo *na objed, na konak* itd. *dopasti oko polnoći, u mrak, u zoru* itd. isto tako: *odkud nam ti dopadè?* (a kděkud i: *padè*).

2. irruere, irrumpere, erumpere, prorumpere, consurgere; hereinbrechen, hervorbrechen, einbrechen; n. p. *dopadè sila* Turska *u zemlju*;

ili: *iza grma dopadoše* hajduci; ili: mi bez pušak a *dopadoše vuci* itd. ili kako Jakob Betondić hrabro izustì:

I *kroz* dobljen *val dopani*

(breche durch die besiegten Wogen hervor).

3. advolare, praesto adesse; hinkommen, hinzukommen, sich einfinden. Tako ima narodna pěsma, kdě spominje, kako je Damljana u kolu zrno shvatilo:

Damljan padė a ljuba *dopadè* (t. j. pripadė);

a Rajić, pěvajuć orla Ruskoga, veli:

Er kdigod on *dopadne*
I znojan dotrči itd.

pak opet on isti o nevolji Turak:

Jer Koburg s jedne strane
Na njega napadė,
A Suvárov sa druge
U pomoć dopadè.

4. incidere, impingere; worein gerathen od. fallen, worauf stoßen. *a) k: dopadosmo k studencu* ili k plotu itd. i o čeljadetu: „. . . Da ne bi pěsan mâ jur *k tebi dopala* (dich finden).“ Hektorović. *b) do:* ako *dopanemo do jarka,* do rěke itd.[1] *c) na: dopali smo na vojsku* ili na topove, na odpor itd. *d) u:* ako *dopanete* kamo *u hlad* ili u dubravu itd. a stari Ježovan Krajačović veli: *„vu oblast* vražju *dopasti* (t. j. zapasti).“

5. convenire; zufallen, zutreffen, passen. Tako Došen uhitriv něčiju sliku i dobro ga ogrdiv rečė poslě:

Jer zna, *slika kud dopada*

(t. j. wen es angeht, wo es hinpaßt).

6. obvenire, superesse; zufallen, zukommen, übrig bleiben. Tako nam pěva čuveni Slavonac Kanižlîć:

Nije pô somuna, nego nosi cio,
Za gosta Antuna da *dopáde dio.*

Ako li pako glagol nije samcat, nu je uzanj genitiv stvari koje, onda znamenuje fieri particeps, theilhaft werden, ernten, erleiden, niti je onda tomu glagolu inoga znamena do toga. Prema tomu govorimo: *dopali smo muke* i *nevolje,* dopali smo *sramote, tamnice, šuge* te ponajveć kakve god *běde.* Narodna pěsma nam pěva:

Jer sam *težkih rana dopanuo.*

---

[1] Miklošič ima iz něke srbulje: dopadnąti *„do ruke.“*

a i knjiga tako piše n. p. Kanižlîć: „Bojeći se da prîstupivši zakon kogagod *zla ne dopáde.*" Govori se još: *dopasti* čijih *rukû*, in jemands Hände gerathen, nu i onda na zlo sluti n. p. ako mu *dopaneš rukû*, živ ne utečè (možebit město: *do rukû?*).

Može uz glagol *dopasti* stajati još i treći i četvrti padež, nu ne imena samostavnoga ili ti stvari, koje čověk dopada, nego imena naměstnoga ili ti čeljadeta, kojemu je čto pripalo, kôga je čto zapalo.

Privedimo několiko priměrov s dativom. Znamenuje onda:

1. contingere, pertingere; zukommen, entfallen, zufallen. Pišu kapitulska pisma Bakarska: „Pravadniki ostálo na pol imaju vse razdelit, i kuliko *komu dopade*, u pismu dati." Poslovica Istarska veli: „Komu si se rugala, *tomu si dopala.*" U narodnih pěsmah ima:

Knjiga *mu je dopanula*

a tako sbori i Gundulićev unuk:

Ovdi sam te ja dozvala,
O vojvodo prîhrabreni,
Malo prě er *dopala*
Po vlahu je knjiga *meni.*

Prema tomu i Kuzmanić: „*Dopali su nam* glasi o Splitu." A produžitelj Kadčićevih pěsam ovako se ozivlje:

Loša srića *njemu jest dopala*,
Kad se buna biše zakuhala.

2. cadere vel quadrare in aliquem; zufallen, für jemanden passen. Stari nam Habdelič, govoreć o srditcu, ovako progovara: „Te vidj, ako *mu* pravdeno pasja prispodoba *ne dopada.*"

3. afficere animum; zu Gemüthe fallen, zu Herzen gehen. Evo i za taj znamen priměra iz Rajića:

Sve skupa baterie
Zagudiše gromko,
Jadnim *Turkom* u gradu
To *dopadè* gorko.

Privedimo ih několiko i s akusativom. Znamenuje onda, kako i tolič:

1. contingere itd., zukommen itd.

Arkangel Gučetić, vrstno pero, piše: „Imaju sumnjiti i bojati se, koji *ih* će dio na drugom světu *dopasti.*"

2. jure convenire; gebühren. U knjizi glagolskoj, Acta Croatica, čitamo: „. . . ni se vkladati v njegovo iminje ni u plemenšćinu (Erbgut) ča *ga dopada.*"

3. attingere; treffen, erreichen. Tako govorimo: *dopala me* rana od puške. Garanjin Luka pěva:

Tvoja milost odbižè me,
Nevolja *me* zla *dopadè*

a naš učeni Ferić, Dubrovčanin, ovako:

Nesreća *tebe samu* začto svaka *dopada?*

Crnogorac Martinović pěva:

Crni će *ne* (t. j. nas) *dopanuti* glasi.

4. incedere vel invadere aliq. aliqd.; herankommen, anwandeln, befallen. Tako piše něki bezimenović u Magazinu Dalmatinskom: „*Dopala ga je* crna volja o smrti se razgovarat."

Čim smo viděli, da je u nas već od davnâ te krive porabe laži-glagola *dopasti se;* čim smo viděli i upoznali, koja je poraba i služba prava glagola *dopasti;* vidjmo sad, kako se mogu izreći ove srodne misli: placere, convenire, sapere; ili po Němački: gefallen, behagen, schmecken; te čim se dakle može nadoklasti ono, čega pomenuti orudjeni glagol izreći ne smě.

I.

Pomenute srodne misli mogu se izreći poněkimi priděvnikî, samostavnikî te napokon i glagolî. Uzmimo najpredě priděvnike, te medju njimi *drag-a-o,* pak počimljuće životom i narodom predjimo poslě na knjigu i starinu.

Slušao sam primorsku snahu, kdě veli: „dok sam bila divojkom, vsako malo *drago mi je bilo* va Riku pojt (ich fand Gefallen daran)." Čuo sam u Dalmacii: „kad sam lačan, *meni je drago* i sir jesti (finde ich auch am Käse Geschmack)." Pritčica veli: „Bog ne plaća ni u petak ni u subotu, nego kad *je njemu drago* (nach seinem Belieben)." Tako nam i narodna pěsma pěva:

Ljubi moja, *nije meni drago,*
Da ti često ideš u matere
Mimo dvore dva Dulinovića.
Ali njemu mlada odgovara:
A ja hoću, *jer je meni drago* (car tel est mon plaisir).

opet pěsma:

Gospodaru Petroviću Gjorgje,
Dat ćeš meni, čto *je tebi drago* (was dir ansteht).

i opet pěsma:

Kupi svata, *koliko ti drago,*
U svatove, *koga tebi drago,*
Po divojku, *kada tebi drago* (nach eigenem Ermessen).

Od života i naroda ni starina se ne odbija. Tako piše u srbuljah: „A pod ovi uvět postavi višerečeni poklad: da je voljna višerečena gospodja Jelena u vsako vrěme sama svojom glavom ali svojemi slugami rečeni poklad . . . uzeti vazda, *kade joj bude drago*“ pak opet: „Gospodo, voljni ste pisati, *čto je vam drago.*“ Crnoević Maksim ima u listu darovnom: „I jošte priložih planinu našu baštinsku Lovćen, čto gode je zem'lj rabotnyh svekoliko, *ali je drago* crkvi da sama rabota, ili da daje na dohodke (verpachten).“ Kako starina diplomatična, tako i nje pisci. Tako stari nam glumčija, Držić Maroje, hotěv reći u proslovu: ne bude li vam gluma ista u volju, a to možebit glumci, ili čto kděkoji njih prikazuje, ovako ju rečè: „I ako komedia *ne uzbude vam toliko draga* (Beifall finden oder gefallen sollte) ali vam će Dundo Maroje, Pomet, Grubiša i ostali *drazi bit.*“ A něko děvojče u njegovoj glumi, ugledavše momka, ovako sbori: „Tko će ono bit onamo, brižna? tvrdo ti je upr'o oči u mene (wie er mich fixirt)! *tot mu sam draga* (wahrscheinlich gefall' ich ihm).“ U Juriševića govori bog:

Čto sam ja tebi dal, mogu i vazeti,
I *kad mi je drago*, opeta vratiti.

u Budinića David:

Uspodobih se toj pelikanu ptici,
Drago jest živit kôj u pustoj špiljici (sein Behagen finden)

a u Palmotića Isukrst, kdě se moli otcu svômu:

Ako je drago tvojoj moći,
Tvoje proměni oštre odluke,
Da ova čaša bude proći,
Da sve minu oštre muke.

U istoga Palmotića Jelena piše Paridu:

Ne ckni veće, o Paride,
Po Jelenu tvoju hodi,
Misli moje tebe slîde:
Kad ti je drago, ti me vodi (quandocunque libuerit).

Arkangel Gučetić, govoreć o pokoravanju samâ sebe, veli: „I da ne učinim, *čto mi drago uzbude.*“ Baš prema tomu govori Lastrić Bosanac: „Čineći ona dîla, *koja su draga* bogu i ljudma“. Istranin Glavinić, starinom iz Glamoča u Bosni, ovako piše: „Prez vere nij moguće *dragû biti* bogu.“ On isti, govoreć o dćerci Herodiade, veli: „Ulizè divičica, ter níke smîšne učinì igre, kê toliko sîdećim *bihu drage* da itd.“ Novijega vrěmena i Vlašić, Slavonac, govoreć lakomcu ovako besědi:

Kadigod jest tvoje blago:
Tû tvôm' srdcu *bit je drago.*

a tako i Vuk, govoreć o kući Pešikanovoj, veli: „koja se nije bojala nikoga, nego je činila sve, *što joj god drago bilo.*“

Prema pridĕvniku *drag* ima i glagol *udražati se*, koji dosta je rĕdak, i kojemu evo primĕra iz naše glagoljašice Acta Croatica: „I mi zato vidivši njegove službe i vernost, kîmi se je on nam u naših dugovanjih kruto *udražal* i ukazal (unser Wohlgefallen errungen und sich ausgezeichnet).“

Uzmimo sad drugi pridĕvnik: *ugodan-a-o*, i on bo one je misli srodnice izgovarao, oko kojih nastojimo i koje prĕmećemo. To se vidi iz jezika staroga i srĕdnjega i novljega. Tako čitamo u Brčićevoj hrestomatii glagolskoj: „I tako ispravet' se st'ze suštih na zemli, i *ugodnym tebĕ* naučet' se člověci. Ibo premudrostiju iscĕlĕše jelici ašte *ugodiše tebĕ*, gospodi, ot načela.“ U vulgati oto mĕsto ovako slove: „Et sic correctae sint semitae eorum qui sunt in terris, et quae tibi placent didicerint homines. Nam per sapientiam sanati sunt quicunque placuerunt tibi, domine, a principio.“ U nĕkom ugovoru Srbskih spomenikov ima *drag* i *ugodan* po veće put: „Moleći nas *da bi nam bilo ugodno* (complaceret nobis) za ljubav rečenoga gospodina duž'a i obćine Bnetačke učiniti dobro susĕdstvo rečenomu gradu Kotoru itd.“ a ozdol niže: „Moleći nas, *da bi nam bilo drago* učiniti volju rečenoga gospodina duža i obćine Bnetačke itd.“ Mon. Serb. pak opet: „Ja (t. j. Alibeg Pavlović) ću k vam pravo (ich meine es aufrichtig mit euch) a vi ka mnĕ, *kako vam je ugodno* gospodstvu (wie es Euerer Herrlichkeit gefällig ist)“ pak i opet: „Da ti damo onuzi petdeset lak't skrlata, *kojere tebĕ ugodno bude.*“ Ista. Čitamo u kronici Hrvatskoj: „I poslà duž posle kralju Cepimiru, da bi dao ćer svoju za sina . . . I *ugodno bi* kralju (placuit propositum, der Vorschlag gefiel, fand Anklang).“ A tako i u Razvodih Istarskih: „I *tako bĕ ugodno* g. knezu i vsoj gospodi (dem stimmten bei, placuit).“ Naš jur pomenuti pisac Istarski, Glavinić, piše: „Zato od mene prosi, *ča ti jest ugodno* (was dir nur beliebt)“ a Gladilić ima:

Ugodna mi je, majko moja (t. j. bogorodico)
Katarina raba tvoja.

U Gundulića posal Sultanov, rad izprositi mir u Varšavi, ovako sbori:

„Mir, kî vam se šlje od cara,
I kî želi svak i žudi
Vrh svěh častij, vrh svěh dara:
Ugodno vam primit budi (placeat accipere).

Istoga je sbora Nalješković, i on Dubrovčanin, te veli:

. . . . těm sudac ti budi
Tere nam na sud tvoj ovu stvar odsudi (nach deiner Erkenntniß und Einsicht)
Ako je ugodno i drago tezěm sad (wenn diese keinen Einspruch erheben, wenn es diesen so gefällig ist).

U istoga Nalješkovića, u glumi někoj, pastirče govori lěpoj vili:

Ako ti ugodan kî bude od ověh (wenn dich einer anspricht, dir gefällt)
Taj da ti bude dan, tim dobro gleda' (m. gledaj) svěh."

Zaletio se med gornje priměre i jedan s glagolom *ugoděti*, evo sad jednoga iz zakona Poljičkoga, kdě ima *goděti:* „Ako li bi koja strana od dviu rekla na parnji drugoj strani: vazmi sebi rotu ali ju meni pusti (schwöre du oder laß mich schwören) oberi *koje ti godi* (mehr zusagt) itd." [1]

U jeziku staroga te i srědnjega věka ima još i *godě byti* placere. Piše u rukopisu Suprasaljskom: „I *godě byst'* v'sěm' slovo to" u Apostolu Šišatovačkom: „i *godě byst'* slovo se prěd v'sěm' narodom'" te opet: „Ubi že Jakova brata Ivanova m'čem, i viděv' *jako godě jest* ljuděom, priloži jeti i Petra." Spomenici Dubrovački i Srbski takvî priměrî baš obiluju; evo ih: „. . . tko li su gostije i něsu se zabaštinili (die keinen Grundbesitz haben) da im je na voli, *kako im godě;*" opet: „t'da se obituje općina da mu pripovi (aufzukünden) i da mu da rok, kako do roka može izlěsti iz grada, *gdě ljubo njemu godě bude* (wo immer es ihm genehm sein wird)" i opet: „da smo voljni prodati i darovati *komu nam je godě* Dubrovčaninu onej delove, čto nas dojde u Konavljah." Na někom městu, kdě je govor o ženi prěljubi, vele isti spomenici: „Ašte li ne budet jemu ugodno voditi (t. j. u kuću): to nakazav ju da ju prodast *kamo jemu godě.*" Od pisac novljih u jedinoga sam Čubranovića priměr našao, kdě gospu nětko nagovara:

Ako li ti nije godi
Ičta toga meni dati:

[1] Miklošič u slovniku jezika staroga pripominje iz Izbornika kneza Svetoslava i priděvnik *god'no* εὐάρεστος placens: „ašte li ne běaše *god'no.*" Habdeliču je *goděti* sapere: *godi mi,* es schmeckt mir.

Nu mi daj (bar) to ne zakrati,
Čto za pînez ne dohodi.

Česi otom se prilikom služe prědlogom *v*, te govore *byti v hod;* pače i naš Dometian piše: „S'vět' moj *budi ti v' god'*, o caru (complaceat)" a Slovenci predlogom *po* (nu je u njih *god* roda mužkoga). Kad je ove godine umr'o profesor Kvas na Gradačkom vseučilištu, pisale su o njem Ljubljanske „Novice": „So ga često obirali [1] in zaničevali, ker jim v narodnih stvareh *nî bil po godu.*"

Uzmimo sad i treći priděvnik: *mil-a-o*, er i on iste je ćudi, koje i dva mu prednjaka. Ta govorimo vsaki dan: daj mu ono, *čto mu bude milije* (besser zusagt); ili: muči, *takvi mi razgovori nisu mili* (sind nicht nach meinem Geschmacke, behagen mir nicht). Narodnomu govoru pritčica je najbližja, er je iz njega nikla, pak evo je, kdě i ona tako gata: „Trbuhu gladnû *sve je milo* (schmeckt alles) trbuhu sitû sve je mrzko" pak opet: „I vrag zna, čto je pravo, ma ne će nego *kako mu je milo*" pak i opet: „Izměri jadnako, *da bude milije svakome.*" U slogu s pritčicami idu i pisci. Jurišević veli o bogu:

. . . . on prevraća, *kad mu je milo,*
Svoj kolikoj red naravi.

Solarić, pobrinuv se za dobar bukvar narodu Srbskomu, veli: „da *milo bude* vam, milo roditeljem vašim čto čitate (gefallen könne)." Tako naš stari Ranjina zagonetajuć pita:

Koja stvar vîk ne jî *ni jesti jes' mila* (am Essen keinen Gefallen, keinen Geschmack findet)?" kao da je rekao: niti je **rada** jesti. Komu je Ranjina prěstar, evo mu Došena, kdě veli:

Žena, kad će prîvariti,
Najprî *rádi mila biti* (sucht vor allem zu gefallen).

Město *biti mila* govorimo i *omilěti* n. p. s prvoga zora ili u prvi tren *odmah mu je omilěla.* — Uz priděvnik pristao i samostavnik. Tako pišu spomenici Dubrovački: „I *ako ti je milost* (wenn es dir gefällig ist) hotěli bismo itd." — A još bolje pristaje i glagol. Mate Hreljković piše: „Knjige su kao jedžeci: něki sladki, něki kiseli, a u někima ima i paprike: *kako tko miluje.*" Kad izgubimo druga, žena svoga muža ili on ženu, tad govorimo: ničta na světu *sad me ne mili,* niti *me mili čto pojesti* niti se čega napiti niti kudaj otići itd. ili, kad je tko bolestan, velimo: niti *ga mili pivo* ni jestivo (t. j. ne dahne mu) niti *ga mile knjige* ni pohodi nit ikakvi

---

[1] Obirali = obhvirali, na njega navaljivali?

glasovi itd. Mažibradić, stari nam Dubrovčanin, piše drugu, prijatelju pěsam, te veli:

I morske kdi vile pěsni ti spěvaju,
I *kê te tač mile*, da živeš u raju (dich so sehr zur Bewunderung hinreißen, dir so viel Geschmack abgewinnen, so gefallen). Korimo li kakvâ lotra, vikli smo reći: skitati se, plandovati, s kojekim se razgovarati te dobro jesti i piti: to ti se mili, je li? a *dělo ti se ne mili* (behagt dir nicht). Kupujemo li sukno, svilu, podstavu ili čto, rekne gospoja ili děvojče: *mili se oku*, nu je prěslabo ili gubi lice (die Farbe geht aus) itd. a *kděkojoj bi se mililo* (würde es anstehen) bog zna doklě stat i kupovat, samo da je mošnja punija, ili da je kuplja (tako nam stari govorahu, a ne *roba)* malo lažja. Ove ruke govor t. j. *militi se komu* i starim je Čehom ugadjao, er se čita u Výboru (kdě su starine jezika na kupu):

A pak *že sě ji ne milil*,
Že mysliú jinamo chýlil (da joj se pak zato nije milio, er je misljû inamo hilio, ili kako danas govorimo: škiljio). I. str. 174. pak opet tamo:

Čuju to po tvém vzdychání,
Že se tobě nic ne miliu (čuju to po tvôm uzdihanju, da se tebi ničta ne milju t. j. za drugim uzdišeš). A stari Čeh Dalimil rečě o gradnji Babilonskoj:

Bohu se to dělo ne smili (Gott mißfiel das Werk). Ne znam, bi li se u nas čuti moglo *smilěti se*, nu prema udražati se imamo *umilěti se*, te nam pěva Jovan Jovanović (u Gjuliću il' ti ružičnjaku):

Da ti nisi Srbska moma,
Ja bi tebi fale vio,
Ja bi tep'o (lispeln) sitno lepo,
Ne bi l' ti se umilio.

Němačko zu gefallen suchen izričemo glagolî: *umiljati se komu* ili *primilivati se k komu* ili *militi se oko koga.* Da mi ne izide razprava na dugo, ohajat mi se je prikladov. Ivaniševiću, prem slavnû Hvaraninu, ne trěba povratnika *se.* Govoreć o ženah, grubo po njem uvrědjenih, ipak veli:

Ćto j' uljudno (ogni gentil' cosa) *sve joj mili.*

Uzmimo i priděvnik *sladak-a-o*, *slastan-a-o*, prem da mu je obor znamenovanja mnogo těšnji negoli prvašnjim, er od sděle on daleko ne zahodi. Tako nam bolestnici odgovaraju na upros: kako im je? — ta *sladko jedem*, sladko pijem (das Essen und Trinken schmeckt

mir) nu me probada, kašljem itd. Pritčica progovara: „Sdravû *sve je sladko*, bolnû sve je grko“ te opet ona o kupusu: „Ako nije mrsan, nije mi *slastan* (t. j. bez svinjetine na njem).“ Naš starodob nu baš čestiti Držić Maroje piše: „Za octikom *sladja će bit* malvasija (wird besser schmecken).“ Čto je glagola, to se govori: *sladiti* i *sladčati* n. p. ničta *me ne- sladi*, čtogod u usta uzmem, kao blato (t. j. ničta mi ne prija). Nu se kděkud bolje čuje *sladiti komu* nego sladiti koga. U Narodnom Listu dva se Hrvata Dalmatinska razgovaraju, te drug druga ponudjuje: „Evo dva uštipka i mrvičak sira, da zagrizemo, *ako ti sladi*.“ A vitez Hvarski, Gazarović, trěba da je i dalje od sira mislio, kad ljubomoran veli:

Ničta *mi ne sladči* daleče od tebe.

Od vse unučadi toga *sladkoga* korěna još je samostavnik *slast* najveći kosmopolita, er ne samo da ima slasti za uho, za oko, za srdce itd. nu čak za naš um i za duh naš. Ali svoga porětla sladokusnoga ipak ne zatajì, er ne samo da su Moskovu *slasti* das Zuckerwerk (a u nas slastičar der Zuckerbäcker) nego i poslovica pepeljuha veli: „Gladnû psu i *muha je u slast*“ a i mi ljudi, prisědajuće k stolu, dovikujemo: *bilo ti u slast* (guten Appetit).

Udostojimo li taj sladičarski priděvnik kakvoga čisla, eto nas sada pri petom t. j. pri starinskom priděvniku *ljub-a-o* ili *ljubko, ljubimo*. Istina, da je on u nas već povenuo; nu da nismo tako běsni neologisti, a da nas nije toliki strah arhaismov (ako je ono arhaisam, čto po tolikom Slovinstvu cvate) vse to i opet opupčà i prolistà. Nu privedimo te starinske ili bud priměre i bratskih nam plemen. Monumenta Frisingensia, najstariji spomenik Slovenskih suseědov naših, piše: „I da bym na sem světě takoga grěha pokaz'n vzěl, jakože ty mi zaděneš i *jakože trâ milost i tebe ljubo* (t. j. drago milo).“ Tako i rukopis Suprasaljski, suvrěmenik mal' da ne prvanjemu: „Něst' bo nič'tože tako *bogu ljubo* (gottgefällig) jako ježe ob'štaago radi uspěha žiti.“ Od starih Slovenac mladi se odvrgli nisu, er pišu toligodišnje i toli pohvalne Novice: „Ker tudi mi smo narod, ne Nemški ampak Slovenski, in kar je drugim d r a g o, je tudi nam *ljubo*.“ Nu nije toga samo u Slovenac. Evo kdě pišu Spomenici Srbski: „I da mogu njih trgovci slobodno dohoditi . . . i stojati, *koliko im bude ljubko*“ opet oni: „da su voljni tom si župom vsjaku volju svoju sotvoriti, kako svojom plemenitom baštinom, *kako ljubimo im*.“ Evo Divkovića, Bosanca, dvě sta mu godin, kdě i on piše o nesudjenom dragošu s. Katarine:

Je li ti dosta lěp i mio?
I *bi li ti ljubak bio* (possetne convenire)?

A kako Moskov? Ta i on: *ljubo* (es gefällt, es behagt).

Nu bolja nam srěćica buji u glagolov od *ljub* izvedenih. Obazrimo se najprě na suplemenike, pak onda paletkujmo po našem žitištu.

Stari Čeh Dalimil ovako sbori:

Když Jaromir Hradecko držeše,
Jedno městišče *sě mu luběše.*

A mladež im danas pěva:

Andulko, mê dítě,
Vy se mně líbíte itd.

Ista je sila u njih glagolu *ljubiti se* uz koji prědlog. Tako je *uljubiti se* i *sljubiti se* to isto, s onom razlikom, čto je u nas pri glagolu *gledati* pak *ugledati* i *sgledati.* Narodna pěsma Moravska ovako poje:

Aj rostě haluzka na chrostě,
Nemožu ji ulomit',
Ulubilo se mi děvče u suseda,
Nemožu ho namluvit.

a spomenuti Dalimil, spominjuć kronike, čto ih prěbirao, veli o jednoj:

Vyšehradska *mi se najméně slúbila.*

Uz Čeha pristà i Moskov, er Puškin pěva:

Čto *tebě* Litva *tak sljubilas'?*

Iza tolikâ stranovanja povrnimo se na našu baštinu. Slažemo se poněkle s drugimi plemenî, a poněkle ne slažemo. I naš Vrančić, najstariji slovničar, piše: „*ljubi se* libet; piace.“ Naši ostrovljani, osobito Lušinjani, a s većega i Primorci, i danas tako govore. Prilikà je, da toga ima i u Dalmacii. Barem pisac knjižice Zaorija rugajuć se zapadnim prijaznikom Turak, te spominjuć im brodove, kdě běže iza kobnoga boja Sinopskoga, veli: „Tamo doli izpod Visa puzli vičuć: mi ho vinto! Čta je: mi ho vinto, kazat ću vam poslim, *ako vam se ljubi.*“ A tako je i uz koji prědlog. Piše u spomenicih Srbskih: „*ako li ima se nečto ne bi sljubilo* biti zajedno, tada da potegne vsaki njiu za svoju pravu polovinu.“

Pověděv u čem se slažemo sa suplemenikî, prědjimo na ono, u čem se ne slažemo. Města *ljubiti se komu* govorimo kděkad *ljubiti si.* Tako pišu spomenici Srbski: „*I tko si ljubi* iti iz naše zemlje

*

u Dubrovnik, ili Sr'bin, ili Vlah' ili čij godě člověk na kup'lju, v'sak da ide svobodno;“ opet oni (s prědlogom *uz): „Ako li si k'to uzljubi* stati bliza radi (wegen der Nähe) ili na Sěnici ili gdě“ a car Dušan piše u zakoniku (s prědlogom *po*): „I da n'jest voljn gospodin car . . . nikomu uzeti baštine po silě, ni kupiti ni zaměniti, razvě *ašte si kto sam poljubi* (wenn es ihm von freien Stücken gefällt).“ Kděkad nam ne trěba ni *se* ni *si*, nu izričemo pomisal ugode glagolom *ljubiti* bud a) prehodnim: „Da ti damo pet deset lak't skrlata čistoga i črljenoga, *kogare ti sam gospodin obljubiši*.“ Spom. Srb. bud b) neprehodnim: „I *koliko vzljubiši* prěbyti u nas, da si prěbudeši.“ Spom. Srb. „*Zaljubista* obi strani dobrovoljnim zakonom.“ Acta Croat. bud napokon c) impersonalnim. Tako ima u Belostencu pritča otežka i neslastna u vrsticah:

Komu v pesek sejat *ljubi*,
Trud i seme zahman gubi.

Tako je i Ivanišević rekao: *vse joj mili.*

Evo sad medju priděvnikî i šestoga, koji našoj naměri poslužiti može: *svičan-a-o* i *običan-a-o*, ili recimo bolje: někad je dědovom našim služio; nu kděkud po stranah, kud je starina tvrdja i žilavija, i danas služi. Primorac, kojega govoru dosta prisluškivati ne možemo, taj daklě govori: *obično čeljade* = eine sympathische Person, mit einem gefälligen Aeußern, die zu Gesichte steht. Ta i Vuk je *običnu děvojku* tumačio prikladnom děvojkom, er je tako u Boki čuo. Slušao sam, kdě Slavonac za gospodskim stolom pita Hercegovca: Kakvo je město Sarajevo? Kad mu ovaj odgovorì, da je *obično* město, Slavoncuse to prividě, kao da mu Bečanin rekao: es ist nichts besonderes daran. Nu da mu je za stolom sědio uzprěko a ne pokraj njega, te motrio mu usta i lice (a mogao je već i po glasu sudit) odistâ se čemu drugomu domislì. Hercegovac je odgovorio povse po narodnu, er se pěva po Bosni i po Hercegovini:

I ukopà svog jedinca majka,
Ter je njemu tiho besědila:
Je l' ti, sine, *svično* i *obično?*
Je l' ti, sine, crna zemlja težka?
Žuljaju l' te daske javorove? (wie gefällt es dir in dieser

Behausung?). A čto nam priča i ova vrsta, koja i u poslovice prěšla; „Tamnica je kuća *neobična*“ nego da je to ein unfreundliches

---

* Vidj u Vukovom rěčniku *običan* i (kao da to nije ta ista rěč) *obični* te *neobičan*.

unheimliches Haus? a čto nam opet poje pěsma o grozovitû junaku, kad veli:

Neobičnâ oka i pogleda

čto ino, nego ein düsterer Blick (po Kopitarovom prěvodu: cui non facile assuescas).[1] Narodu se i knjiga stara u prilog pojavila. Tako Ivanišević, Hvaranin, hoteć prijatelju dokazati, da priziruć onu, koja mu ga rodila, s toga već jedinoga prizora njemu ga je milovati, veli:

K tomu pića ista od majčina mlîka
Tebe meni čistâ prikazà do vîka,
Mlîka, kô u isto u krîposti goji,
Kîm tebe prîčisto tvâ majka zadojì . . .
Ča najprî *običnâ* (sympathisch) meni te učinì,
I kako priličnâ napokon sjedinì.

Pěvajuć o někadanjem bivalištu Marka Marulića i Dujma Banistrilića Hektorović, i on Hvaranin, ovako navěšta:

Vidismo njih stanje, kakovo je bilo,
I sve prîbivanje *obično i milo* (traulich u. niedlich).

Nitko ne pomišljaj, da je ovdě *obično* gewöhnlich, alltäglich, einfach, o čem ga mogu uvěrit i ove vrste istoga pěsnika:

Umiljen (sanftmüthig) tkono je i zlom ne odvraća,
On dobro dni svoje provodi i straća:
Jer *najobičniju krěpost* je dotekal
I najkoristniju, mudri (Solomun) je to rekal

(t. j. die dem Herzen genehmste, pulcherrimam, suavissimam). Od njega se ne odmeće ni Bunić-Vučićević:

Kad višnji sve stvorì prve dni od věka,
Naredì da dvori svaki stvor čověka,
Nu *ne bì mu obično*, kad pomno sve sgledà:
Jer ničta prilično on sebi ne ugledà

(t. j. er fand kein Behagen ohne einer Gefährtin). Ali ne minujmo Marulića, čim se ga zaděsmo uz Hektorovića. On veli:

Zli bo zloga ljube, zali im je *vičan* (praeplacet)
Dobroga glas grube (foedare, entstellen) jer im nij priličan.

Slušajmo i Menčetića Šiška, njegovâ vrstnika, hvalećâ někoga si prijatelja:

Ar mi se s neba glas učine tvê pěsni,
Za koju *vičnu slas'* (piacevole diletto) pamet mi sva běsni.

---

[1] Vidj u Vukovom Rěčniku *običan* i (kao da to nije ta ista rěč) *obični* te *neobičan*.

I naš Derviš, koji se hvali, da ga svaka vila ljubi, ter ista još Gjusel-Mare od Cernice, neka razberemo kako i po čem, to pridaje:

Er *obično* imam lice (ein gefälliges Antlitz a ne ein Alltagsgesicht).[1]

Ona sila znamena, čto je u pridĕvniku, ta je i u glagolu. Čim su nam uz pridĕvnike svĕtili primorci, opet ih pozivlju, da i glagolu prisvĕte. Čto je pravi primorac, rad li je izreći, čto Vlah izgovara ovako: questo m' accomoda; Nĕmac: das ists, was ich brauchen kann; Francuz: voilà mon affaire, to on reče: *to mi se običa*; a primorkinja, zametne li se razgovor o njezinoj udatbi, rekne: „*komu se budem htila obiknut*, taj će me i 'zét." Ima u nas poslovica: „Kdĕ je tko nikao, *tu je i vikao* (den Ort hat er lieb gewonnen, dort gefällt es ihm)." Ugodi li dĕvojka junaku, tad velimo, *da mu se je svikla* (er fand sie nach seinem Geschmack). Pomenuti Marko pĕva:

Jer brez tebe ovdi kako ću s' obiknut (sich zurecht finden)?
Biser da mi rodi, *ne će mi se viknut* (non placebit).

A gle, ni Došen nije uskočio od naše starine. Prem lĕpo rečè:

Ćtogod na svît ovi nikne,
Na njem biti sve obikne.
Budi ljudi, bud živine.
Bud kamenje, bud planine,
Budi čto mu drago drugo:
Svačto radi bit za dugo (t. j. gewinnt diesen Aufenthalt lieb, findet Geschmack am Erdenleben).

II.

Izredivše ponajglavnije pridĕvnike, našoj namĕri najposlužnije, prĕdjimo sad na samostavnike one sile i onoga smĕra kojih biahu navedeni pridĕvnici. Latimo se dakle *volje*.

Govori narod, kad čto prosi ili komu čto ponudja: *ako je vaša dobra volja* (wenn es Ihnen so gefällt). Tomu odgovara povse i stara hrvatulja, čim piše: „To je naš zakon: kada oni ne tê kupiti, prodaj komu možeš, i daruj, *kada je njih dobra volja* (dum illis complacet) kako tebi drago." Tako se i narodna pĕsma ozivlje:

Pak ti idi, *kud je volja tvoja.*

[1] Kako govorimo *nerad* m. nerado, tako u Mrnavića iz Šibenika ima *neričan*: „Čto *neričan* sluša, u ridko dîluje."

A čim se u nas prema Francuzkomu avec plaisir i prema Vlaškomu con piacere odgovaralo (kako vidjamo iz Držićevih komedij) i do sad odgovara (zaprosi li tko čto) „*s dobre volje brate*“ to su malo po malo iste rěči postigle znamen: trop de complaisance, troppa compiacenca, te je tako nikla u Dubrovniku, a i dalje, poslovica: „*Dobra volja oslu brat.*“ Ovdě *dobra volja* uprav skazuje das Uebermaß von Gefälligkeit. Inače mu je znamen Vergnügen, Wohlgefallen, kako se i iz ovoga priměra vidi, čto nam ostavio Juriševič:

Jere koja ljubim i za draga imam,
Od njih *s dobre volje* govorim i slišam.

To mu znamenuje *volja* i bez priděvnika *dobar*, kdě piše:

Jer za malu *volju* (befriedigte Lust) koju sad ostaviš,
Imati ćeš vasda ti tvoje hotînje.

Uz samostavno: *volja* ponajveć stoji dativ pronomina personalnoga ili naměstnika osobe. Vuk piše: „Ko ima vlast u rukama, čini kako *mu je volja.*“ A tako i Lastrić Pilip iz Bosne, kad spominje, kako lotruše děvojke, koje su rade lastovat, na ukore odgovaraju snaham poslenicam: „Poslujte, *ako vam volja* kao sebi; kad budem u mojoj kući, i ja ću, nisam se ovde usîdila.“

Nu prema onomu, kako se govori: *skrb me je, mar me je, briga me je, strah me je,* i koje se već u najstarijih spomenicih nahodi, govori se *volja* i s akusativom osobe n. p. ne ću, *nije me volja*, tko me može silit? ili: ako *ih nije volja*, pusti ih pri miru, nije sila nego draga volja (nach Belieben); ili: *je li ga volja jesti* (schmeckt ihm das Essen)? ili: *nije ga volja šaliti se* (er ist nicht zum Spassen aufgelegt). Nu da ne bude po samovolji bez svědoka, evo i njega: „Onda okrenu blagim glasom (sc. žene) pa izmame *čto ih volja.*“ Iljuška. „Odgovarat ne smě, protivit se ne smě (sc. děvojče) nu plakati *koliko ju volja,* to smě.“ Isti.

Uz samostavno *volju* (bud izprěd bud iza njega) stoje kojekakvi prědlozi. Prědjimo ih vse redom, ako se po njih vsakojako izměnjeni razum onoga bud i podalje kosne, o čem govorimo.

Prědlog *s* ili *sa.* Istina: kad otaj prědlog uz *volju* stoji, tad mu znamen odgovara Němačkomu Erlaubniß n. p. *ako je s vašom voljom* (con permesso Suo; si Vous le permettez); nu narodu oko Toplic Varašdinskih njemu je i onda *s voljom biti* = gefallen. Ima pěsma onudanja, u kojoj děvojka o svôm bogatom oženji razmišlja:

Dosta ima srebra, zlata,
Kaj mu broja nij,
Zaman mu je srebro, zlato,
Kda mi s vólom nij.
Rajši vzeti siromaha,
Ki mi s vólom bô.

Kděkud u narodu toga prědloga uz genitiv nije čuti, nu govori: *dobre volje, drage volje* město *s* dobre ili *s* drage volje, a da je tuj *s* zakonit a ne svojevoljan, tomu svědoči ovo město iz Radovčića, biskupa Rabskoga, kdě veli: „Djavli, kîm služih *s bolje volje* (mit größerem Wohlgefallen) nego veličanstvu božjemu“, pače i Vuk isti kdě piše: „pa pita (sc. putnik) može li noćiti, a domaćin mu ili ko drugi iz kuće kaže: Možeš, brate, *s drage volje* (du erweisest uns einen Gefallen) i dobro došao!“ Ali se i pravilno (a možebit i pravilnije?) bez njega govori, kako se govori i: *veselâ* srdca čto učiniti, *razbijene* glave doma doći itd. ili *nismo volje* (minime nobis convenit) da nam on sudi, ili: *kisele si volje* danas itd.

Prědlog *za*. Govori narod: učiniti čto komu za volju n. p. da nije *tebi za volju*, lě ga danas nikud iz kuće ne podjoh (dir zu Gefallen); ili: izpij tu čašu *prijateljem za volju*; ili *ženi za volju* prěselih se u grad itd. U naših Slovenskih susědov *za volju* je sraslo u jednu rěč: *zavolj*, te znamenuje wegen.

Prědlog *do*. Govorimo: *do volje ti je* (es hängt von deinem Willen ab, sicut tibi placet). Govorimo: *do mile volje* (quantumcunque libet, nach vollem Belieben). A onaj pisac, čto nam kazuje čudesa bogorodice Bistričke, i on povse narodno veli: „Trpi, siroto, *do volje božje* (so lange es Gott gefällt).“ — *Imati volju do koga* skazuje Verlangen tragen nach jemandem, Gefallen an ihm finden. Tako govori mlada i prěuzetna lěpa čeljad: svako *ima volju do* mene (ich gefalle jedermann).

Prědjimo na prědlog *od*. Ako je Dubrovčanin Mattei rekao (i toliki uzanj) *do volje ti je*, kako spomenusmo, a to Hvaranin Hektorović veli, te opet toliki uzanj velimo: „*ako ti je od volje* (si tibi convenit).“ Ranjina pěva prem ovako:

Čoviče, uzmi ti *koga t' je od volje* (wer dir zusagt)
Svak scěni (berücksichtigt) veće svê neg tudje nevolje (Bedürfnisse). — *Ići od volje* skazuje schmecken i danas, nu je skazivalo več i staromu Hektoroviću:

Vrîme blagovati bogatû najbolje
Jest (ča mogu znati) *kad mu gre od volje.*

Sidjimo na prědlog *u*. Pěsma, što se ori oko visokih Ledenic primorskih, ovako uvodi:

Ča si Ane bledom probledila?
Al' ti *nisu* svatovi *u volju?*

Habdelič, Isusovac Zagorski, veli: *vrći se komu u volju:* „Ar *se je mene* prece jako *v volju vrgla*"; a naš toli slavni Andrija, Franjevac Makarski, on veli: *ulězti komu u volju:* „Ugledà Kosara Vladimira, kralja Dalmatinskoga, mladića puno lîpâ, pristalâ i poniznâ, kôga dobro razgledavši *ulizè joj u volju* (fand ihren Beifall) i zaželì ga imati za svog' zaručnika." Prema Kadčićevû *ulězti u volju* ima u Ranjine *izlězti* ili *izići iz volje* der Liebe entsagen, te on sbori ljubi svojoj:

Da bih znal nevolje Sve na svît podnîti,
Ne ću vîk *iz volje* Nikako iziti.

Stoji li uz *volju* prědlog *pri*, to se po gotovû jela tiče n. p. „danas ne ima što pojesti, a *ja sam* istom *pri volji* (ich hätte Lust)." Nu i zlovoljni ljudi kděkad reku: samo me draži, *baš sam pri volji* (hätte nicht übel Lust t. j. izbiti koga ili naružiti itd.).

Poveća je služba prědlogu *na*, er čim on stane uz *volju*, to se lozovje mnogih glagolov oko njegove odrine vije i opliće. Počnimo glagolom *biti*, kanoti najčešćim. Može se čuti n. p. *da je bilo na moju volju* (hätte es von meinem Belieben abgehangen) nikada me tamo ne bì; a pišu Srbski Spomenici: „I da je voljan učiniti *što mu bude na volju* i kako mu bude drago." [1] — Govori se *dati* ili *pustiti* na volju. Tako piše Grabovac:

Zmije sad mi srdce kolju,
Tîlu pustih jer na volju. [2]

— Govorimo i *činiti* na volju, te isti Grabovac, Dalmatin, piše:

Imati ćeš srîću bolju:
Ti na moju čini volju.

— Govori se *imati* na volju, a prema tomu se i knjiga ozivlje. Lipovčić, Slavonac, veli: „Prem da svaka *na volju* (= što bi htio) jest imao" a Ranjina veli:

Tko vode *na volju ne ima* (koliko bi htio; ad lubitum).

---

[1] U razgovoru često se izpušta *volja*, te se i onako razuměva n. p. da je *na tvoju*, bì (so wäre alles schön und recht) ali nije bog kozi dao dugâ repa.

[2] Puno mi je po ćudi progovor: *dati volju*, kojega danas već ne čujemo, nu kojega u našoj starini moglo biti, er sam čtio ovu staro-Češku vrstu: „Jakž mu *vóli* (= volju) ve vsiem *dali.*" Starob. Sklad. Po današnju vsakako nam je uložit prědlog *na* n. p. *ne daj srdcu na volju.*

Habdelič ne veli imati na volj*u* nego na volj*i*, ili uprav po njegovu: „na volj*e* imeti.“ — U istoga Habdeliča ima progovor: *vrći se* na volju (behagen, schmecken) te piše: „Da na stol, kuša gospodin, *na volju mu se vrže.*“ — A Hvarski Hektorović veli: „*na volju sedeć* (mit Behagen der Muße pflegend).“

Zaključimo poredicu predlogov, čto uz *volju* stoje, još predlogom *po*. Jedva je ikoji progovor toliko čuti, koliko ovaj: *po volji biti.* Navedimo samo ovaj priměr. Habdelič govoreć o někoj, pravo li se spominju, Zagorskoj časti veli za vino: „Ali kô donešeno bè, *po volje im ne bè* (fanden es nicht nach ihrem Geschmack).“ A vsi mal da ne glagoli mogu pristati uz tu povolju. Ta vsaki dan uši nam obija ono poznato: „*po volji živem, po volji gudem*“ a još češće ono: „*po volji prodjem, po volji dodjem* (ich kann kommen und gehen, wann es mir beliebt)“ itd.

I priděvnik *voljan* kděkad ono skazuje, za čim smo pošli, te o čem već tako dugo razpravljamo. U Divkovića, Bosanca, ima ovaj priměr, koji se slaže i s današnjim govorom našega naroda: „Žena nije *voljna svojěm tělom* negoli muž (kann nicht nach Belieben verfügen), takodjer u istinu muž nije *voljan svojěm* tělom negoli žena.“ — U Istri taj priděvnik znamenuje ono, čto je inud o s l a s t a n n. p. „ove *ribe nisu voljne* (schmackhaft)“; o vinu vse tako: „ovo *vino nije voljno* (t. j. pitko).“ — Drugo je *biti komu povoljno* (befriedigend i gefallend). — *Dovoljan* je u nas sufficiens, contentus, nu u Poljakov je ad libitum, ad placitum, beliebig n. p.: „ma jeszcze naturę woskowego odléwu, z którym da sie zrobić i wycisnąć *dowolną* formę.“ Czas.

Pače i glagol *volěti* kděkad nam je u prilog. Tako ima poslovica: „kad u kolo, onda *voli* (das gefällt ihm) kad na delo, onda boli.“

Iza samostavne *volje* protresimo i starověku *podobu.* Miklošič tumači u slovniku staroga nam jezika: *na podobą byti* placere, te se pozivlje na Glagolitu Clozianskoga, kdě piše: „Ljubęi ot'ca li mater' pače mene, *něsť mi na podobą.*“ Tomu povse odgovara današnji jezik Poljski, na kojem *podobać się* to isto izkazuje. Naša starina věkov srědnjih poznaje, istina, i *podobu i podobati se*, nu im je znamen těšnji, er je *podoba* samo opportunitas, a *podobati se* oportere, kako te rěči Gjuro Daničić, u slovniku jezika nam srědověkâ, po mojem sudu pravo iztumačio; ali progovora *na podobu biti* već je nestalo. *Podobu* je danas izkorěnila *prilika* a *podobati se*

glagol *priličiti.* Samo se još u primorju čuje: *je li to podoba* (ili *podobno*) = schickt sich das? ist das schön? *idi nepodobo jedna* ziehe hin du Ungethüm!

U Nestora, staroga lětopisca Ruskoga, ima město *podoba* samo *doba*, te mu znamenuje i placere i oportere, kako i u jeziku crkvenom. Posvědočimo oba znamena (glav. XXI.): „I da tvorjat' kuplju *jakože im na době* (placet)", pak: „Pojdušče že Rus' domovi: da jemljut' u cěsarja našega (t. j. Bizantskoga) na put brašno (Vorräthe) jakorja (Anker) i uža i prja (Segel) *jeliko na době* (libet? oportet? necesse est?)." Na jeziku je Češkom *ozdoba* ornamentum. I to u Dalimila slove naprosto *doba:*

Vršovci když to slyšechu,
V svéj radě (věću) tak pověděchu:
Svatopluk, *to naše doba* (der gefällt uns, das ist unser Mann).

III.

Čim smo probrali imena priděvna i samostavna, svršimo s glagolî. Minujuć glagole *povoljiti*, *zadovoljiti*, *prijati* itd. rad sam na oko izv'esti leh glagol *viděti se* (i *činiti se*). — Kad ljudi kušaju vino ili kad momci ugledaju prikladno čeljade, kako pitaju? ponajčešće: *čto ti se vidi* (quomodo placet)? je li kakva děvojka (estne pulchra)? Kastavci, blizu Rěke, tako i pěvaju:

Ljubil bim te, *malo mi se vidiš* (doch du gefällst mir nicht recht). Narodni pěsnik iz okolice Šapronske na Ugrih sudcu se rugajuć obćinskomu, pijanici nu i tvrdici, ovako veli:

'Z tudjega se žepa napit:
Ta mu *se* pak *vidi* (das steht ihm an).

Monumenta Serbica pišu: „*Čto im se vidělo*, toj pisah, ni primkoh ni umkoh, i zapečatih pečatju obćine Dubrovačke." Uz narod, pěsme i starinu pristaje i knjiga. Tako nam piše Medjimurski Prgošič, kdě prěvodi Vrbovca (čto je sudio pod Zapoljom i pod Sulejmanom): „Pogani, nednih trpljavnih (stabiles) pravd nemajuči, daleko od pravice blude, i listor takove pravde čine, *koje se njih poglavju čine* (quae superioribus placent)." Stari prevoditelj Filotee sv. Frana Salezkoga i on tako: „Ne občiš li s svetom? njegove naredbe *ne vide li ti se* (findest du nicht etwa Gefallen an seinen Einrichtungen)?" A nije mi se kud uztezati ni od Gundulića, er i njegovo *viděti se* kao da se nije daleče odmaklo od onih priměrov, što ih navedosmo. Govori dakle Hodža Osmanu:

Nu ako dobre kad nauke
Čù (befolgtest) od tvoga sluge mene:
Vidi mi se spomenut ti itd. (placet; ich wäre geneigt, hätte Lust dich zu erinnern). U istoga Gundulića Crni Hadum opet govori Osmanu:

Carstvu tvômu cěća toga
Spomenut se meni vidi:
S krunom kralja Poljačkoga
S prvâ iskat mir da slîdi.

— Čto je *viděti se*, to je i *sviděti se* (perf.). Tako ima poslovica: „Ne plaća bog svake subote, već *kad se njemu svidi.*“ Oba se oblika upotrěbljuju i negativno, te znamenuju onda mißfallen, nicht genehm sein. U okolici Bisaga te i poinud čuje se: „*to mi se je uznevidilo* (displicuit).“ Vlašić, Slavonski pěsnik, kôga smo već s pameti svrgli, nu kôga je bolja srěća zapast imala, taj indi zabitnik veli:

Sluga gazdi službu čini,
Vîrno služit on se brini;
Kad se gazdi neuzvidi:
Gazda kaže: s bogom idi.

a u někoj Srbulji ovako piše: „I *ako se bi nesvidělo* (sollte es ihnen nicht behagen) kada biti u gospodctvu nî (našem) logofetu Stefanu i njegove' deci, i hotili bi pojti ot' nas inamo itd.“

Kděkad se pridaju tomu glagolu priděvnici *lěpo*, *grdo* itd. Tako se može čuti, i na upros n. p. čto se vi smijete? ovaj odgovor dostat: *lěpo nam se vidi* něčto (čto ti ne mislimo reći; es gefällt uns was). Tako sam čuo po primorskom i po inom narodu: kako *vam se liplje* (lěpše) *vidi*. Prema tomu i *grdo* ili *ružno* n. p. *grdo mi se vidi* starijega ne posdravljat itd. Města glagola *viděti se* govore i *biti lěp* n. p. načinja se (sie putzt sich) *da bude mužu liplja* (lepša) rekla bi primorka.

Razprtiv se s glagolom *viděti se* mi je napomenut koju o glagolu *račiti se.* Stari ga jezik razumě kao v e l l e, a p p e t e r e, a tomu znamenu odgovara i današnji običaj, er se govori po narodu: jedi, *ako ti se rači* (t. j. ako ti se da, ako ti se prohtělo); *ne rači mi se pit* (t. j. ne da mi se, ne ište mi srdce). U spomenutom jeziku starom taj glagol znamenuje i a m a r e, te Miklošič privodi: „*račit* svoju hot' (t. j. volěti ju).“ Belostenec tumači: l u b e t, p l a c e t. A tomu odgovara povse, čto sam našao u starom rukopisu glagolskom iz Istre, kdě je *rač* samostavnik čto i p l a c i t u m. Piše u njem: „Pulčani (pučani) učiniše svoj *rač.*“ Tomu odgovara i ovaj priměr

iz Juriševića: „Neka *rače* onu molitvu moliti (placeat).“ Vrančić ga tumači **dignari**, sich würdigen; a i Belostenec piše: *rači mi se* dignor, *rači mu se* dignatur. Prem da je tomu glagolu malo kad glasa u knjizi novljoj, ipak nisam ni za taj znamen, koji se poblizu drži našega **placere**, bez několiko prikladov. Piše Budinić: „*Da bi račio* i hotio bog učiniti.“ Gladilić, pěsnik iz jednoga otokov Dalmatinskih, ovako pěva (ili pače prěvadja) o sv. Katarini, koju, kako pričaju, Isukrst isti obišao i sebi zaručio, piše dakle:

Hvala tebi, čast i dika,
Zaručniče, prîvelika,
Da se račì i dostojà
Dojti k meni milost tvoja.

I glagol *dati se* kděkad posluži naměnu našemu n. p. *ne da mu se tamo*“ (er hat keine rechte Lust hinzugehen); *da li mu se jist* (ist er bei Appetit)?[1]

Doděnuv se někdě ozgor glagola *prohtět* pridajmo na svršetku i to, da glagol *uzhtěti* onu istu službu čini, samo něčto ponositiju i gospodsku, kako i pomenute gorě rěči priděvne, samostavne te i glagoli. Tako piše u Spomenicih Srbskih o povišjem čeljadetu: „I ako *ushoće* (genehm ist) da si s'tvori cr'k'v po svooi věre, svobodno.“ Carska, kraljevska, knezovska pisma povsud imaju *uzhtěti.* Tako opet piše u spomenutih spomenicih: „I ošte *ushotě* gospod'stvo ni, ako je koi Dubrovčanin komu dl'ž'n' ili čim kriv', da se ište ist'c' (die betreffende Person) a da na inom Dubrov'čaninu ně voljan pitati (Repressalien zu üben).“

Učena bratjo i drugovi! Nije kud istine zatajit, za kojom i onako vsakomu je nauku poći: jezik nam je dopanuo grdnih ran i težke bolězni, kako sam početkom ove razprave i natuknuo. Zato se ova akademia stvorila, zato ju nje osnovatelj težkim novcem podvigao, zato je mala zemlja Hrvatska uz posestrime svoje sebi odkidala a na nju davala, zato se mi časti njezinih udov i učestnikov domogli: da jezik izpravimo, povisimo, otrěbimo i punâ sile, bogatstva i lěpote na vidik iznesemo; da k razplodu mudrih i koristnih knjig, koliko nam ikad sile smogu, prinesemo, te razvitku i naprědku ljudskoga uma i ćudi ljudske u rodu Slovinskom čto krěplje dopomožemo. Ne budi u nas one kobne rěči: *kako stoji,*

[1] S tim se slaže i Slovenski glagol *zdeti se.* Iz ustiu čeljadi Slovenske često se može čuti: „kak jim *se zdi* (wie 's gefällt).“ Prispodobi Češko: *zdá se mi* = videtur.

tako da stoji; kako je bilo, tako i budi. — Čto sam rekao o izpravku jezika, to nije da narodu pravo preotmemo, i od njega se odmetnemo; nu to samo nam je pomislit, da ni narodu jezik vsudaj onaj isti nije, da je i narod kděkud i kděkad skrenuo; a i mi smo pod igom i nasiljem tudje knjige često i često bludili i zahodili: izpravit je dakle grěh i sa stranputice svrnut to selskoga kopača to učenoga pismenika. Uprimo dakle, čtogod sile teče, ne samo stvari nepoznate odgalit, skrovite dokučit, duboke izkopat, do visokih prnut a prěvisoke i slabijemu umu ulagodit; nego nam je i orudje vsakoj misli i věsti ljudskoj, *jezik*, divno orudje jezika Slovinskoga, prema visini i krilu današnjega věka utesat i okresat, okitit i naresit, te ga ljudskomu družtvu i narodom utvorit i pokazat *lěpâ* i *milâ*; er uz najveću bogatinju proniruće učenosti i mozganja dubokâ, te obziranja bud koliko dalekâ: bez jezika skladnâ, umiljatâ, umu laskavâ i sluhu pogodnâ prave knjige miljenice ne ima, po onoj proslavljenoj rěči, koja hoće da bude *lěpa duša u lěpom stasu i prilici lěpoj.*

O potrebi statističkoga odbora

s obzirom

na sadašnje stanje hrvatske statistike.[1]

Čitao u sjednici historičko-filologičkoga razreda jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî 5 veljače 1868

PRAVI ČLAN DR. PETAR MATKOVIĆ.

Ako se stavi za vrhovno načelo statističke nauke „svrha države“ ili „materijalno blagostanje“ ili „razvoj državne snage“ ili „socijalni odnošaji,“ iz toga već sliedi, da statistika duboko zasieca u svekolike državne i socijalne odnošaje. Statistika je dakle ogledalo svega kolikoga materijalnoga i duševnoga stanja narodnoga. Od kolike je važnosti statistika, da negovorim o njezinoj znanstvenoj i praktičkoj porabi, samo za državne svrhe, navodim rieči čuvenoga profesora dra. Lav. Neumanna, koj veli: „Wir möchten behaupten, dass sich der Grad staatsmännischer und politischer Bildung nach dem Interesse bemesse, das der Einzelne statistischen Untersuchungen widmet; denn nur dadurch wird er befähigt, in staatlichen und socialen Fragen ein competentes Urtheil abzugeben. . . . Man begreift, dass die unerbittlichen Enthüllungen der Statistik denjenigen unliebsam sind, welche von Missbräuchen und Uebelständen leben, die der Statistiker kennzeichnet, man begreift die Geheimnissthuerei der alten Regierungen, die, einer helleren Zeit, der besseren Einsicht

[1] Povod ovoj razpravi dalo je pitanje u posljednje vrieme potaknuto, nebi li i u nas potrebno bilo uživotvoriti kakov statistički odbor ili družtvo, kojega bi zadaća bila: skupljati gradju statističku i inu, koja se odnosi na točno poznavanje naših kraljevina. Prije nego što se na tom začme raditi, sudim, da je nuždno dokazati: potrebu takova odbora, a to je uprav zadatak ove razprave. Put, kojim sam u ovoj razpravi udario, jest taj, da ću kušati ocieniti savkoliki dojakošnji statistički rad u nas, a iz ove će ocjene rezultirati potreba upitna odbora.

in das wahre Interesse des Staates, wie der Regierungen selbst, der Oeffentlichkeit gewichen sind." [1] Prosviećene države Belgija, Francezka, Englezka i dr., uvidjevši važnost ove nauke, njegovaše ju i njeguju ju s osobitom pomnjom; te tim je navlastito postigla statistika onaj stupanj savršenosti, na kojem danas stoji. Što statistika austrijske carevine nije prama navedenim napredovala, tomu su razlog državni odnošaji prije god. 1848; jer su se službene statističke radnje odnosile samo na zapadni dio carevine, dočim iztočni dio za te stvari nije gotovo ni mario. Od god. 1850 obsiže službena austrijska statistika svekolike kraljevine i zemlje. To je opet pretrgnuto god. 1860 listopadskom diplomom, budué da municipalne oblasti istočnih zemalja svaki poziv odnoseći se na podnašanje statističkih izkaza navadno ad acta stavljaše (n. pr. zagrebačka županija god. 1861). S toga neimade u službenih statističkih publikacijah zemljam ugarske krune više godina (1860 do 1864), imenito izkazom koje su municipalne vlasti podnašati imale, ni traga. Uz sve te okolnosti statistika je austrijske carevine navlastito od god. 1850 ipak znamenito napredovala i pokazala mnogovrstnu i znanstvenu i praktičnu vriednost.

Za svako statističko izpitivanje n. pr. o zakonih poroda i pomora, prirasta i padanja pučanstva, o pojavih odnosećih se na produkciju, industriju, trgovinu, pučku nastavu itd. treba pouzdanih podataka, bez njih bo neimade dokazâ ni o životu narodnom ni o snazi zemaljskoj.

U nas se je do sada za svaku struku znanja razmjerno više brinulo nego li uprav za statistiku. Ako s toga gledišta razgledamo po austrijskih zemljah te ocienimo svake pojedine nastojanje i radnje ovih posljednjih 15 godina oko promaka svoje statistčike, žalošću nam je priznati: da je naša domovina u tom pogledu medju ostalimi austrijskimi zemljami malo ne najposljednja. U svakoj bo se austrijskoj zemlji posljednjih godina porazmjerno više u statistici radilo, nego li uprav kod nas. Naša je dakle domovina sa statističkoga stanovišta s najveće strane „terra incognita."

Ovo moje tvrdjenje, sudim, da nije ni najmanje pretjerano, premda na djelokrug visokoga namjestničkoga vieća i statistika spada; premda se na ovdašnjoj pravoslovnoj akademiji statistika

[1] Statistisch-administrative Vorträge. Wien 1867, S. 5.

kao posebna nauka predaje, premda imademo gospodarsko družtvo, koje sa svojimi podružnicami nastoji oko usavršivanja gospodarstva u našoj domovini, te tim takodjer oko razvoja zemaljske produkcije; premda obstoje u nas tri trgovačko-obrtničke komore, koje sa svojimi tajnici i savjetnici jedino nastoje oko promaka obrti i trgovine, tih poluga narodnoga blagostanja. U tih je korporacijah, svaki će misliti, dovoljna gradiva da se može prosuditi radinost naroda i snaga zemlje; što tim uprav pravcem dotična družtva razvijaju svoje djelovanje i dokazuju uspjeh svojih napora na promak materijalnoga blagostanja. Što je svako od ovih družtva do sele uradilo na uhar domaćoj statistici, uvažiti i ocieniti će se tečajem ovoga članka.

Koliko nizko nam statistika stoji dokazuje to jasno naša statistička literatura. Imademo ciglu jednu knjižicu: „statistički nacrt trojedne kraljevine,“ koju nam izložba od god. 1864 pribavi. Da nije bilo izložbe težko bismo i to imali, a to s nijednoga drugoga razloga, već s nestašice statističke gradje. Meni je bila ta težka zadaća u dio pala: da sastavim obći dio izložbena imenika; s toga poznam ponajbolje i težkoće, s kojimi se imadoh boriti, dok sam dotični nacrt sastavio. Da bih imao opisati puteve i način skupljanja gradje, dangube i ostala nepovoljna u tom poslovanju, tri put veća bi to knjiga bila, nego li je upitni sastavak. Usljed svega toga, poznavajuć vrela domaće statistike i njezino stanje, odvažih se već onda, da ću, čim uhvatim zgodu, potaknuti na ozbiljnije poslovanje na tom za nas doista važnom polju. Kolikom je radošću u statističkoj literaturi pozdravljen taj moj pokus, pokazuje izvješće o dotičnoj izložbi, sastavljeno A. Hohenbruckom i drom H. Pabstom po nalogu ministarstva trgovine i narodnoga gospodarstva.[1] Na svakoj gotovo strani ovoga izložbena izvješća uvaživan je dotični statistički nacrt, tako da se malo ne cielo izvješće na nacrtu kao i na izvrstnom izvješću osječke komore osniva.

Dokazati potrebu statističkoga odbora, kao organa, po kojem bi se moglo najpreče doći do statističke gradje, sudim, da ću najuspješnije izvesti, ako prodjem glavnije odsjeke domaće statistike, a od poznavanja pojedinih odsjeka, lasno će se zaključiti moći na cielu nauku.

---

[1] Bericht über die erste dalm.-kroat.-slavon. Ausstellung in Agram im Herbst 1864. Wien 1864.

Moglo bi mi se ipak prigovoriti, k čemu odbor? ta obstoji u Beču za cielu carevinu statistički ured i središnja statistička komisija, a i u Pešti obstoji od nedavna kr. zemaljsko statističko vieće; ovi zborovi izdaju svake godine golema statistička djela, a hrvatska statistika nije drugo van sastavina austrijske odnosno ugarske statistike. Ako bi već taj prigovor dokazao, da bi upitni odbor suvišan bio, tada nijednoj austrijskoj zemlji nebi trebalo gojiti domaće statistike; onda nebi ni to u znanosti više stalo: da je savršena slika cjeline samo onda moguća, ako imade dovoljnih specijalnih izpitivanjah pojedinih dielova. Ako potražimo statističke izkaze austr. statističkoga ureda, što nalazimo u njih za potanju uputu o našoj domovini? U njih se smatra Hrvatska i Slavonija kao sastavina, čestica silne austrijske carevine, te nalazimo o njoj samo obćenite, ukupne brojeve; u kakovom pako razmjerju stoje pojedine n. pr. županije prama cieloj kraljevini, o tom ni traga neimade. Iz dotičnih nadalje centralnih izkaza nije se moći uputiti o mnogih životnih odnošajih naše domovine, kakova i kolika joj je n. pr. produkcija gospodarstvena i industrijalna, kakova li trgovina i mnoga ina.

Ako li tomu traga neimade u dotičnih publikacijah, biti će podataka, reći će tko, u domaćih viših vlasti. Stavimo da je u naših viših vlasti izobilje statističkoga gradiva, al to gradivo nije lasno pristupno osobito onim, koji u Zagrebu neživu. Da u naših viših vlasti statističkoga gradiva doista neimade, dokaz je tomu taj, što godine 1865 saborski izvjestitelj za izborni red nemogaše postići od visokoga namjestničkoga vieća ni podpuna imenika kotarâ, a kamo li drugih podataka, na kojih se svaki izborni red i zakon o zastupstvu, ako je organička cjelina, temeljiti imade. Da nebijaše privatne pomoći, po službenih podatcih nebi se bilo ni ono izvesti dalo.

Već ovo njekoliko praktičkih primjera pokazuje u nas potrebu statističkoga odbora, a jasnije će to jošte dokazati pojedini odsjeci hrvatske statistike.

Pučanstvo je najvažniji elemenat narodnoga gospodarstva, ono bo je duša države, njena snaga, bogatstvo i njena slava. Novija su izpitivanja dokazala, da svi pojavi ljudskoga života po njekom zakonu sliede. Izpitaoci nisu samo putem statističkim temeljne zakone ustanovili, po kojih pojavi u ljudskom životu nastaju; već su takodjer doveli u sustav raznovrstne izvanjske uplive,

koji pojave temeljnih zakona ruše ili promiču *(A. Quételet: Du systeme social et de lois, qui les régissent)*. Statistika pučanstva, kao gibive glavne moći u državi, postala je dakle vrelom, na kojem mnoga znanost svoje izvode i zaključke osniva. S toga je potekla medicinalna statistika, koja se je na visoko digla; a i historija i filosofija uspješno rabe rezultate statistike pučanstva. To nam pokazuju djela Lotzeova, Buckleova i Draperova, od kojih prvi na filosofičkom polju, a ostali na polju duševnoga razvitka nove puteve krče. Da se nije dakle statistička gradja priredjivala, mnoga znanost nebi na onoj visini stala, na kojoj je danas. Statistici priredjujući statističku gradju, poslenici su, koji kamenje za veleljepne sgrade priredjuju; pribavljaju gradju, na kojoj izpitalac svoja sravnivanja, zaključke i obrete osniva.

Ukupni broj živućega u zemlji pučanstva i njegovi različiti odnošaji pronalaze se popisom. Popis pučanstva je dakle jedan od najuzvišenijih čina. U zapadnih se krajevih austrijske carevine preko jednoga stoljeća (od god. 1754) obavljaju popisi pučanstva. Car Josip II. tek protegnu popis naredbom od 16. kolovoza 1784 i na zemlje ugarske krune. Po tom bi prvi popis u Hrvatskoj god. 1785 obavljen. Turski ratovi, smrt careva i opoziv gotovo svih naredba obustaviše dalje brojenje u Ugarskoj i Hrvatskoj. Ugarski stališi obrekoše na saboru god. 1791 novi popis, ali to je bila samo prazna rieč, što je popis sa striškimi povlasticami u opreci stajao. Ona je Josipova naredba u Ugarskoj i Hrvatskoj ipak toliko djelovala, jer se uvidjalo, da je od velike potrebe i koristi popise opetovati. Na saboru od g. 1804 stvoren je popisni zakon, po kojem je bilo plemstvo i svećenstvo iz popisa naročito izključeno. Usljed toga obavljen je popis god. 1805, kojega rezultat bi na saboru na znanje uzet, ali više nigda neopetovan. Ako se je htjelo iza toga novijih podataka o broju stanovnika u Ugarskoj ili Hrvatskoj, tražilo se u netočnih i nepouzdanih diecezanskih šematizmih.

Poslije zgoda god. 1848 i 49 odluči austrijska centralna vlada popis, kao što se je obavljao u staro-konskribiranih zemljah protegnuti na cielu carevinu. Po tom je popisano žileljstvo, kao što po ostaloj carevini tako u Hrvatskoj i Slavoniji. Buduć da je ovaj popis od god. 1850 i 51 načinom kojim se obavljao nepodpun i pogrješan bio, izdani su 23. ožujka 1857 obširni propisi, po kojih se ima stanovničtvo popisati i svaku šestu godinu popis

*

opetovati. Po ovih naredbah obavljen je u Hrvatskoj i Slavoniji, kao što po ostaloj carevini, 31. listopada 1857 prvi točan popis pučanstva. Ovaj bi se popis bio imao po zakonu svake šeste godine (sliedeći g. 1863) opetovati, a i bez opetovanja lasno ga je u glavnih točkah razmjerjem svakogodišnjih poroda i pomora bilo moći revidirati, kao što se svake godine u Krajini radi, ako je samo političko razredjenje, na okružja, kotare i obćine isto ostalo.

Nu listopadska diploma krenu granicami zemalja ugarske krune: Hrvatskoj je potom odpalo Medjumurje a pridružen Sriem; tim je takodjer nastao drugi broj županijâ, drugi su kotari i obćine nego što je god. 1857 za Bachove vlade bilo. Ove su teritorijalne promjene popis od god. 1857 navlastito u nas s temelja krenule.

Buduć da je popis pučanstva u različitih odnošajih podloga svakoj valjanoj upravi, toga radi bi već bila imala naša vrhovna domaća vlada nastojati da se popis od god. 1857 s teritorijalnimi promjenami u sklad dovede, te svake godine razmjerjem medju brojem poroda i pomora revidira. Naša vrhovna oblast ne samo da nije o tom ništa učinila, dapače nije županijam strogo ni nalagala neka podnašaju godišnje izkaze o broju poroda i pomora, jer su ti izkazi punih šest godina izostali. S ovoga sliedi: negovorim ob inih odnošajih viere, narodnosti, zaslužbe itd., da danas faktično neznamo koliko Hrvatska i Slavonija duša broji, ili bar ne tako točno kao što u Krajini ili kojoj drugoj zemlji zapadne Austrije.

Tim opet šematizmi postadoše u nas vrelom statistike pučanstva. Priznano je pa, da su šematizmi kao statistički izvori netočni i rdjavi: jer sve biskupije neizdaju ih u jednu godinu, kada jedna izda, neizda druga; uz to je mjestimice veoma težko crkveno razdjeljenje s političkim u sklad dovesti. Katoličkih biskupija šematizmi mogli bi samo gledeć na katoličko žiteljstvo, ako župnici svoje crkvene knjige sviestno vode, točni biti, jer za ostala vjeroizpoviedanja katolički župnici malo mare; šematizmi grčko-iztočne pako vjere redko kad izlaze, k tomu su nepouzdaniji negoli što su katolički, dočim protestantičkih ni neimade.

Izkazi o mieni (Bewegung) žiteljstva podnašaju se svake godine, i priobćuju se u obćih izkazih statističkoga ureda u Beču. U bečkih statističkih izkazih nalaze se, kao što je gore primećeno, samo obći ili ukupni brojevi o broju vjenčanja, poroda i pomora. Kakova su pak razmjera gledeć na pojedine krajeve zemlje,

tomu neimade ni traga. Ako za primjer iztaknemo broj nezakonitih poroda, koji su državi i družtvu na teret; dali uprava i oni, kojim je nad moralom puka bditi mogu što shodnoga poduzeti, da tomu zlu na put stanu ako neimade točnih izkaza ne samo o kotarih dapače i ob obćinah. Nadalje je poznato da gdje pučanstvo brojem nenapreduje da ondje država moralno boluje i propada. Iz obćenitih brojevih bečkih izkaza sliedi, da broj stanovnika u Hrvatskoj i Slavoniji svake godine naravnim putem raste; s druge je pako strane dokazano, da žiteljstvo u njekojih krajevih Slavonije ne samo da brojem nenapreduje, pače da nazaduje, dočim se onaj prirast u bečkih izkazih izravnjuje višim prirastom ostalih krajeva. Dali može državna uprava i ostale vlasti shodnih se poprimiti sredstva da izlieče te moralne rane zemlje, ako neimade točnih i potanjih izkaza o razmjerju poroda i pomora od pojedinih krajeva pače i obćina zemlje?

Suvišno bi bilo dokazivati da je točna statistika sudbenosti vrlo važna za državnu upravu i to ne samo statistika kaznenoga pravosudja, nu dapače i ona takodjer grana, koja se obično statistikom gradjanskoga pravosudja nazivlje. Obe ove struke pravosudja nahode u državnoj upravi dvostruku važnost. S jedne se strane pokazuje dali se na tanko i uspješno zakoni uporavljaju u sudbenom djelokrugu. Tim sudstvo svojim iskustvom ima zgodu motriti vrsnoću i nedostatke sudbenih zakona, što bi državi s najveće strane kao temelj služiti imalo, na kojem može usavršivati svoje zakonodavsto. Jedina bo statistika pravosudja kadra je zakonodavstvo pogibelji riešiti, pogibelji naime kojekakve eksperimentacije. S druge pak strane vrlo je znamenita statistika sudbenosti, što dovoljna gradiva pruža, koje se drugim putem postići nedade, da se prosudi gospodarstvena i moralna kultura naroda.

Da se prosudi gospodarstvena kultura naroda to je zadatak statistike privatnoga pravosudja, dočim statistika kaznenoga pravosudja moralne mane naroda predočuje. Ako se samo pozornost svrne na broj i vrstu kaznivih čina, na osobne odnošaje zločinaca, na spol i starost, na njihovu zaslužbu itd., to već pruža dovoljna iskustva da se prosudi, u kojih krajevih zemlje i u kojih vrstah žiteljstva moralno je stanje više ili manje manjkavo; dotični će podatci dovoljno uputiti, gdje treba lieka za vidanje te moralne rane, i na koliko su obstojeća sredstva na promak morala

svrsi shodna. Ovi će rezultati upoznati s liekovi, a doskora s njihovim uspjehom, koji su već ovim smerom upotrebljena sredstva pokazala.

Iza godine 1850 preustrojenjem sudova i uvedenjem državnih odvjetnika začelo se i kod nas imenito od god. 1855 voditi izkaze, osobito o kaznenom pravosudju te je trajalo do listopadske diplome god. 1860; od tada pa do god. 1862 neimade izkazom o kaznenom pravosudju Hrvatske i Slavonie u bečkih publikacijah opet ni traga.

O statistici kaznenoga pravosudja kušah napisati u Književniku (1866 str. 264—293) razpravu: „k statistici moralnosti u Hrvatskoj i Slavoniji," u koju svrhu rabih dobrotom državnoga nadodvjetničtva izkaze godina 1855 do 1865 uključivo, izuzam samo jedne godine (1857), od koje se izkazi žalibog izgubili, a nigdje tiskani nisu. Tom zgodom dokazah sravniteljnim putem važnost takovih podataka, a ujedno usudih se odsuditi oblik istih izkaza, primetiv: da su odveć obćeniti te nedostatni, a kao takovi nisu dovoljna gradja za porabu ni znanstvenu, ni upravnu (sr. Knj. str. 267). Tom sam razpravom ipak iznio na svietlo tolike podatke odnoseće se na moral našega naroda, koje se s najveće strane temelje na socijalnih njegovih odnošajih. Dali se je što učinilo da se dotične mane uklone, to mi nije zadaća, da ovdje izpitujem. Da su pak slični podatci u drugih državah n. pr. u Francezkoj, Danskoj, Saskoj, itd. bogatim urodili plodom gledeć na uklonjenje upitnih mana u narodu, to je bjelodano dokazano.

Glede gradjanskoga pravosudja primetiti mi je, da su formulari uprav nevaljani te je već skrajnje vrieme, da se preustroje. Statistika privatnoga pravosudja lakša je i jednostavnija, ako se nebi ništa drugoga tražilo do izkazâ o broju riešenih komada; mnogo je pako teža, ako se u njoj traži uputa u gospodarstvene odnošaje učestvujućih, što se jedino od statistike privatnoga pravosudja izgledati može. U tom bo slučaju ima se posla s različitimi i zapletenimi odnošaji, koji se odnošaji moraju potanko izpitati, a to svestranom pomnjom i velikim oprezom da se nezadje od istine. Ovim jedino mučnim putem zadovoljiti će se zahtjevom znanosti i praktičnoj porabi. —

Sada pak prelazim na rezultate o materijalnom ljudskom radu, ponajprije na statistiku gospodarstva, navlastito ze-

maljske produkcije. Ova struka tim više zaslužuje, da ju uvažimo, što je uporaba tla poglaviti temelj narodnomu blagostanju, a gospodarstvo je žiteljstvu naročito u nas jedno medju najznamenitijimi vreli zaslužbe. Domovina nam je dakle gotovo izključivo zemlja ratarska, jerbo tri četvrtine njezinih žitelja žive o gospodarstvu i njegovih uzgrednih radnjah.

Statistika gospodarstva u Austriji s veće je strane neobradjeno polje, osobito što se tiče iztoka carevine; posljednjih se godina začelo u njekojih zemljah ozbiljnije na tom polju raditi.

Temelj, ne kojem statistika o zemaljskoj produkciji svoja izpitivanja osniva, izkazi su o prostoru plodovita tla i njegova razredba po težitbah. Taj je posao u nas stabilni katastar jurve obavio; u njegovih će obsežnih zapisnicih biti zanimive narodnogospodarstvene gradje; nu željeti je da bi se dotična razmjerja na tanko tiskom priobćila i time pristupnija bila, negoli što su danas. Osim rezultata o izmjeri plodovita tla, ostala je statistika gospodarskih odnošaja u nas za cielo terra incognita. Neće se valjda ono smatrati za temeljito i pouzdano, što je njegda tako zvani provisorium u nas radio; bez obzira na vještinu i izobraženost onih radilaca sami brojevi dokazuju da je posao bio površan i loš.

Koli u nas nizko stoji statistika gospodarstva svjedoči to, što gotovo nitko, niti isto naše gospodarsko družtvo nije na tu misao došlo da iztraži kako je u nas posjed zemalja porazdieljen, toli važan momenat u političkom i socijalnom obziru, što je svaka gospodarska podružnica za se pomoćju poreznih ureda svojega područja lasno izvesti mogla.

Bečka je vlada posljednjih godina ovu zanemarenu, a toli znamenitu struku statistike osobito prihvatila i djelovala na gospodarska i ina slična družtva, da se jednom začme sistematično skupljati gradja za statistiku gospodarstva. Ministarstvo trgovine izdalo je god. 1864 vrlo umnu spomenicu (memorandum) pod naslovom: Grundzüge für die Agrikultur-Statistik des Kaiserstaates i razposlalo na sve više vlasti i gospodarska družtva, da prihvate taj naputak i po njemu da svojski prionu na sistematičko skupljanje gradje za statistiku agrikulture. Ja se nesjećam da bi bilo hrvatsko-slavonsko gospodarsko družtvo bar u svojem organu ma išta o toj znamenitoj spomenici napomenulo ili ju igda u pretres uzelo. Da se spomenuti naputak doista izvesti

dade, dokazuje to, što je perovodja istoga ministarstva dr. J. Lorenz u smislu toga naputka u dvih kotarih (u okolici sv. Floriana i Grünburga) gornje Austrije izpitao odnošaje gospodarske produkcije i tiskom priobćio.[1] Tim bi dakle prestao svaki prigovor o neizvedljivosti spomenutoga naputka.

Nu sada nastaje pitanje: na koga najbliže spada da skuplja gradju za statistiku gospodarstva? Tu su tri puta, koja bi vodila k svrsi: dobrovoljno požrtvovanje družtvâ ili pojedinih, koji se predmetom zanimaju; poslenici, koji bi za plaću posao preuzeti htjeli; ili napokon oni činovnici, koji bi uz svoje poslove i taj obavljali. Dokazano je već, da se posljednjim putem nije valjanih rezultata postiglo, što je svaki činovnik važnijimi poslovi obterećen, toga radi nije kadar uzgrednim predmetom vrieme posvećivati; vrhu toga obično neimade svaki činovnik predznanja i one strukovne izobraženosti, što mu je neobhodno da uzmogne tim pravcem uspješno djelovati.

K ovomu se jošte to primećuje: da se ima gledeć na statističke izkaze, odnoseće se na kolicinu i vrednotu produkcije, jošte uviek i nehotice s njekimi predsudami producentâ boriti, što naime mnienje vlada, da se tim radi o povišenju poreza. Ova bi se predsuda vazda gojila, ako bi činovnici ove poslove obavljali. Ona gore navedena spomenica trgovačkoga ministarstva svjedoči, da se je to isto iskusilo ne samo u Austriji, dapače u Belgiji i Francezkoj, s toga se je iz podnesenih izkaza umah spazilo kod jednostavne kontrole, da su ponajviše nepouzdani i neistiniti.

Što se tiče strukovnjakâ, koji bi volju imali za plaću ove poslove obavljati, prigovorilo se to: da je vrlo težko do dovoljnoga broja strukovnjakâ, koji bi se jedino tom zadatku posvetili; vrhu toga bi se svaki vladin plaćenik u iztraživanjih s onimi istimi zaprekami imao boriti kao i stalno namješteni činovnik. Tim su razlozi pretežniji, s kojih se razabira da se taj važni posao povjeri gospodarskim družtvom i sličnim zborovom, koji bi mogli putem svojih podružnica i izaslanika najhitrije spomenute poslove izvoditi.

[1] Dr. Jos. Lorenz. Statistik der Bodenproduction von zwei Gebietsabschnitten Oberösterreichs. (Umgebung von St. Florian und von Grünburg.) Veröffentlicht vom kk. Ministerium für Handel u. Volkswirthschaft. Wien 1867. — Vrhu toga napisa dr. Lorenz dva zanimiva članka o agrikulturnoj statistici u Austriji (Oesterr. Revue).

Njekoja gospodarska družtva u Austriji prihvatiše svojski taj zadatak i posvjedočiše već svojimi radnjami, da je to najpreči put, koj vodi k poznavanju gospodarskih odnošaja. Prvi posao ove struke započet je prije 14 godina u Bukovini: gospodarsko ondašnje družtvo nametne si zadaću izpitati svekolike odnošaje, odnoseće se na točno poznavanje zemlje, a posredstvom svojih članova pribavi važnu gradju za statistiku gospodarstva.[1] Iza god. 1855 dva se gospodarska družtva: c. kr. patriotičko-ekonomičko družtvo u Češkoj i gospodarsko družtvo u Štajerskoj u isto doba tim poslom zanimaše. Češko je družtvo u tu svrhu odredilo posebni odbor za statistiku gospodarstva i šumarstva Češke, te je već pet svezaka svojega rada tiskom priobćilo; družtvo misli, da će najdalje do god. 1870 sav posao obaviti.

Štajersko gospodarsko družtvo prigodom svoje spomene svetkovine izda knjigu: „Ein treues Bild des Herzogthums Steiermark", gdje se nahodi važne statističke gradje, koje si putem svojih podružnica pribavi. Gospodarsko družtvo u Brnu za Moravsku tim pravcem već davno posluje i stupilo je glede geologičkoga iztraživanja zemlje s Vernerovim družtvom u savez. Gospodarsko družtvo u gornjoj Austriji umoli ministarstvo trgovine za naputak, da i ono začme raditi na gospodarstvenoj statistici zemlje. Gospodarsko družtvo u Beču za dolnju Austriju sastavilo je takodjer u istu svrhu odbor, koj, kao što svjedoče njegove publikacije, vrlo marljivo posluje. Medju publikacijami trgovačko-obrtničkih komora nalazi se kadšto dragocjena gradiva o gospodarskih odnošajih njihovih područja. Medju ostalimi hvale vriedna su u tom obziru izvješća trgovačko-obrtničke komore u Osieku.

U nas u Zagrebu takodjer obstoji hrvatsko-slavonsko gospodarsko družtvo, koje je svojimi podružnicami proteglo djelovanje na cielu zemlju. Nije mi poznato, da bi se naše družtvo povelo liepim primjerom svojih sestara po ostaloj carevini te da bi igda bilo potaknulo pitanje o statistici gospodarstva, koju bi po primjeru drugih družtva, putem svojih podružnica već odavna izvest bilo moglo. Zadatak gospodarskoga družtva nesastoji samo u tom da proizvadja dobre i jeftine ciepove ili pribavlja valjano sjeme i takova slična, već da radi na promak gospodarstva. Napredak u

---

[1] Sr. Landwirthschaft und Montanindustrie im Herzogthume Bukovina. Statistische Mittheilungen Jahrgang 1854. I. Heft.

gospodarstvu, dokazano je, nedade se postići bez točnoga poznavanja gospodarskih odnošaja, a k tomu je ključ statistika gospodarstva; itd. itd.

Na statistiku gospodarstva spadali bi izkazi o stoci (Viehstand), koje se do sada uz popis pučanstva obavljalo. Ako se uvaži s kolikimi se zaprekami imade boriti kod popisa žiteljstva, ako se hoće toli težki posao valjano izvesti, tada nije moći ni zahtievati, da se uzgredno i domaća marva točno popiše. S toga je i dosadanji popis stoke netočan; što nam n. pr. dokazuje kolicina ovčje vune, koju kućna obrt u zemlji porabi, a od drugud se porazmjerno malo uvozi, koje bi se po službenom broju ovaca znatno više uvoziti imalo.

Poznato je, da je stočarstvo duša gospodarstva, da su si obje struke u toli tiesnom savezu, da o napredku jedne visi i napredak druge; toga radi narav stvari zahtieva: da se popis stoke spoji sa statistikom gospodarstva, koj bi gospodarske podružnice putem obćinskih organa lašnje obavljati mogle.

Po ovomu već svaki razabrati može, da statistici gospodarstva ni traga jošte u nas neima i tako joj dugo nebude, dok se gospodarsko družtvo toga posla ozbiljno nepoprimi. Ovo će djelovanje biti tim uspješnije, čim uvidi družtvo i njegove podružnice od koli je silne koristi poznavati gospodarske odnošaje zemlje. Pomnjivi izkazi o kolicini zemaljske produkcije samo će tada svrsi odgovarati, ako se budu osnivali na istinitih i sdušnih očitovanjih producenata. Toga radi je željeti, da navlastito u nas prestane onaj strah pred kojekakvimi netemeljitimi fiskalnimi svrhami, koje bi zaprekom mogle biti uspješnom poslovanju u iztraživanju statističkih podataka. Da bi se statistika gospodarstva i u nas izvoditi dala, pokazao je g. Lambl, ravnatelj gospodarskoga zavoda u Križevcu, u izvješću o svojem putovanju po njekih krajevih Slavonije.

Obrtnost je u državi glavni faktor narodnoga blagostanja, s toga je zadaća državne uprave, da obrtnost shodnimi zakoni podupre i sredstva da potraži, da te zakone uživotvori. Države s gledišta industrijalnoga napredka diele se na četiri razreda. Prvi razred obsiže one države, u kojih je obrtnost najviši stepen postigla kao n. pr. u Britaniji, Francezkoj itd. Na drugi razred broje se one države u kojih je industrija daleko napredovala, al uz to je ipak gospodarstvo narodu prvo vrelo života; amo bi spadale

n. pr. medju austrijskimi zemljami Češka, Moravska, Slezka i dolnja Austrija. Treći razred obsiže one države u kojih je tvornička radnja malo razvita, ali umjesto te zanatlijski se i kućni obrt pomnjivo goji. Na četvrti napokon razred spadaju one države u kojih je industrija neznatna. Po ovom mogla bi se naša domovina najviše k trećemu razredu pribrojiti.

Statističke izkaze ob austrijskoj obrtnosti zaveo je prvi Czoernig god. 1841, putem dopisivanja s većimi obrtnimi zavedenji. Tim mučnim poslom, uz tolike gotovo neuklonive zapreke, što su se poduzetnici bojali kojekavih fiskalnih svrha, položen je temelj statistici austr. obrtnosti, na kojem se danas dalje radi.

Od god. 1842—1863 stegnuti su službeni statistički izkazi ob obrtu na kolicinu i vrednotu obrtâ, koji su pod prigledom (controlpflichtig). God. 1852 stupiše u život kao važni faktori industrijalnoga napredka trgovačko-obrtničke komore, kao poglaviti izvori za statistiku industrije. Po § 5 njihova statuta dužne su komore podnositi svake godine ministarstvu trgovine izvješće o trgovini i obrtu svojega područja, a svakih pet godina podnositi imaju statističko izvješće.

Financijalno ministarstvo odredilo je god. 1862, da bi se preustrojio zakon o zaslužbarini (Erwerbsteuer): neka porezni uredi sastave izkaze o broju porezovnih obrta i o količini obrtna poreza. Koliko se znanost na ovakove izkaze osloniti može, kada o njih visi plaćanje poreza, to neka svaki razabere.

Buduć da prijašnje izkaznice ob obrtnosti po svojoj formi neodgovaraše zahtjevom znanosti, za to je treća skupština medjunarodnoga statistiškoga kongresa, držana u Beču god. 1857 ustanovila sadašnju njihovu formu i razdjeljenje obrtnina na osam razreda, s dvostruke svrhe: prvo s obzirom na znanost, a drugo gledeć na porabu kod obrtničkih izložba. Vrhu toga pobrinuo se kongres, da ustanovi način, po kojem bi se imala iztraživati kolicina i vrednota industrijalne produkcije. O tom bi zaključeno: da se izravno iztražuje; samo u slučaju neuklonivih predsuda dopušća procjenbu. Po ovoj osnovi u kongresu ustanovljenoj imaju u stalni rok podnositi trgovačko-obrtničke komore svoje statističke izkaze.

Trgovačko-obrtničke komore izvor su dakle za statistiku industrije, kao što gospodarska družtva za statistiku ratarstva,

te ako zavirimo u izvješća austrijskih komora nalazimo u njih važne gradje za statistiku austrijske obrtnosti.

Hrvatska i Slavonija broji u svojem obsegu tri trgovačko-obrtničke komore, koje su na istih statutih osnovane i iste ih dužnosti vežu kao i ostale austrijske komore. Mislio bi tko da je u izvješćih naših komora takodjer bogate statističke gradje, kao što u izvješćih ostalih austrijskih komora. Sastavljajuć g. 1864 obrtni dio izložbena kataloga žalibog se u nadi prevarih. Glede Slavonije nisam ni malo bio u neprilici, jer u izvrstnih izvješćih osječke komore nalazih znatna gradiva, dočim me zagrebačke komore izvješća na cjedilu ostaviše. Osječka komora osobito svojimi izvješći broji se medju prve komore u austr. carevini, ta zasluga pripada neumornomu i vještomu dr. Possneru, koji toli umno rukovoditi umije komorske poslove; njegova bo su izvješća dovoljno ocienjena i pohvaljena (Sr. Književnik god. 1865 na str. 301). Posljednje izvješće zagrebačke komore potiče od god. 1860; što je komora poslije toga uradila, to danas jošte nije na svjetlo iznešeno. Ova se je komora imala zgodu god. 1864 dovoljno osvjedočiti što joj izvješća u statističkom obziru vriede; u njih se doduše nalazi liepih članaka, ali ponajviše vrsti publicističke. Zagrebačka bi se komora imala svoje dužnosti sjetiti te svojski prionuti poput svoje slavonske posestrime uz skupljanje gradje za obrtnu statistiku svojega područja, ako nikako bar onako, kao što je udario Czoernig polažuć temelje današnjoj statistici austrijske industrije.

T r g o v i n a, jedan od najznamenitijih momenata u životu naroda, spaja zemlje i narode, donosi blagostanje, potiče na koristne izume te promiče razvitak ljudskoga roda. Prosviećenim je državam mnogo stalo do točnoga poznavanja trgovine i njegovoga razvoja. Ako hoće da postignu ovu svrhu, na kretanje trgovine statističku metodu uporavljaju te s t a t i s t i k u t r g o v i n e uživotvaraju.

Trgovina, kao što je znano, kreće se ili unutar zemaljskih medja, ili se proteže na zamjenu proizvoda s drugimi narodi. Nutarnja trgovina na toliko je važna na koliko obseže zamjenu proizvoda unutar zemaljskih medja i pokazuje koliko narod troši. Statistički izkazi o nutarnjoj trgovini skopčani su s tolikimi težkoćami da ih je gotovo nemoguće voditi. Na izvanjsku se pako trgovinu dade lašnje statistička metoda uporaviti, što ju država točno prigleda. Nutarnja se trgovina kreće po različitih domaćih

putevih, njezina djela idu iz ruke u ruku, od mjesta do mjesta i vrlo riedko se kad službeno pobilježe; izvanjska pako trgovina, kreće li se po suhom ili po moru, u svih je državah carinski uredi nadziraju.

Doći će se jednom i do načina, kako da se lašnje pribave statistički podatci o nutarnjoj trgovini, koja će se tim bolje moći nadgledati, čim će više željeznice zemlju prepletavati. Tada će izkazi željezničkoga prometa tako koristni biti, kao što su danas carinskih ureda; svakako će važniji biti negoli što su izvješća o različitih sajmovih.

Izkaze o sajmenom prometu kao i o sajmenoj cieni hrane i goriva, premda se u nas uvaživati imaju, što se mnogi krajevi jošte uviek na taj primitivni način potrebami oskrbljuju, ipak nemožemo nazivati statistikom trgovine, jer im manjka glavni statistički momenat, naime kolicina prometa. Sajmeni izkazi mogu se smatrati statistikom ciena, koje su i upravi i trgovini od koristi i statističko su vrelo, da se uzmogne pomoćju izvješća o ljetini od prilike saznati vrednota i produkcije i razprodanih plodina. Sajmene ciene, koje se često u novinah priobćuju, odnose se samo na njekoja poglavita mjesta, za to nemogu ključem biti za cielu domovinu.

Što trgovačko-obrtničke komore glede statističkih podataka o trgovini za sada učiniti mogu, to se nalazi u spomenutom izvješću osječke komore, u koje bi se imale ugledati ostale naše komore.

Glavni posao statistike gledeć na trgovinu odnosi se na promet s izvanjskim svietom. Vrela su u tu svrhu izkazi carinskih ureda, s kojih se sastavljaju i izdavaju potanki pregledi o trgovini austrijskoj (Ausweise über d. Handel Oesterreichs). Nu ovi su izkazi za statistiku trgovine pojedinih zemalja i kraljevina, izuzam Dalmaciju, koja je za se posebno carinsko područje, od slabe koristi, što se iz onih izkaza nedade točno saznati ni kolicina ni vrsta u svaku zemlju uvožene i izvožene robe. Iz izkazâ carinskih ureda nalazećih se u području naše domovine sastavlja financijalno zemaljsko ravnateljstvo svake godine glavni izkaz, kojega je slalo u Beč, da se iz takovih pojedinih sastavi obći izkaz o trgovini austrijskoj, dočim se o hrvatskoj trgovini u obćem izkazu nigdje ni traga nenalazi. Da li će se od sada promet

iztočne carevine od prometa zapadne dieliti i kako će budući izkazi o trgovini udešeni biti, to će nam budućnost pokazati.

U najužem je savezu s trgovinom brodarstvo. Ovo je pravi nosilac svjetske trgovine, koja se neda ni pomisliti bez razvoja brodarstvena prometa. Toga radi pobrinulo se, da se taj toli znameniti faktor takodjer statističkoj metodi podvrgne; jer bi statistika trgovine bez statistike brodarstva nepodpuna bila. Način po kojem se brodarstvo statistički opisuje u svih je naroda jedan te isti, a to visi o samoj naravi morske trgovine, koja se svagdje gotovo pod istimi formami kreće.

Izkazi se u Austriji o brodarstvenom prometu u svih lukah točno vode i svake se godine u službenih izkazih priobćuju; gradju pa za to sakuplja od pojedinih lučkih ureda središnja pomorska vlast u Trstu.

Hrvatska obala jadranskoga mora broji 11 luka, u kojih se vode izkazi o brodarstvenom prometu. Iz tih izkaza doznajemo koliko je brodova svake godine dojedrilo, a koliko odjedrilo, koja je vrednota uvožene i izvožene robe, to je sve, a to doznajemo nakon dvie godine.

Bez dovoljnih i valjanih obćila neima napredka ni u trgovini ni u kulturi zemlje. U kakovom je u nas, a navlastito u Slavoniji stanju komunikacija to svaki iz izkustva znade, ako ne, neka čita u izvješću osječke komore. Hrvatsku, Slavoniju i susjednu Krajinu prosiecaju tri rieke, koje su ukupno preko 178 milja u duljini brodive, a u službenih statističkih izkazih o prometu na riekah nalazimo jedino koliko država na godinu potroši na gradjevine na vodi. Sastavljajuć obći dio izložbena imenika podje mi za rukom posredovanjem vrloga tajnika osječke komore dr. Possnera pribaviti potanje podatke o prometu brodova dunavsko-parobrodarskoga družtva medju Legradom, Osiekom i Zemunom; to je prvo što je igda potanjega priobćeno o prometu na naših rieka. Točni izkazi o brodarskom prometu na riekah s obzirom na krajeve s kojimi su u savezu od velike bi koristi bili da se prosudi s njeke strane kolicina i vrsta naše nutarnje i vanjske trgovine.

Niti izkazi o prometu po željeznici neupućuju nas dovoljno o kolicini i vrsti prometa; što željeznica za sada samo mali dio domovine prosieca, k tomu su izkazi gledeć na formu odveć obćeniti i drugimi prugami prepleteni te zahtjevom ni malo neodgovaraju.

Statistika pučke nastave broji se u obće medju najstarije odsjeke statističke nauke. Od kad se škole drže nastojalo se poznavati napredak pojedinih učilišta, naime dali broj učenika raste ili opada. U kronikah se nalazi kadšto dragocjena gradiva o školstvu, koje je historičko izpitivanje najnovije dobe na svietlo iznielo. Od minuloga stoljeća dolazi sve to više podataka o školstvu, a čim je u Austriji statistički ured ustrojen, umah se je začelo statistiku školstva osobitom pomnjom gojiti.

U nas se iza god. 1850 vode izkazi o školstvu, koji se u bečkih publikacijah prilično kasno i ukupnimi brojevi priobćuju. Poznato je, da se u nas po svih krajevih domovine jednakom pomnjom školstvo negoji; o tom bismo se uvjerili, ako bi u pojedinih županijah sravnali broj župnih kotara s brojem škola; pa razmjerje medju brojem za školu sposobne mladeži s onom, koja ju polaze, čega iz bečkih izkaza saznati kadri nismo.

Da je u nas od god. 1850 vrlo mnogo za školstvo učinjeno, o tom je svaki uvjeren, a da je jošte na tom polju mnogo posla, uvjeriti nas mogu samo statistički izkazi o našem školstvu, od kojih ću njekoja razmjerja iztaknuti za ravnanje onim, kojim je dužnost nastojati oko intelektualne kulture našega naroda.

Buduć da je sveučilište, uz sve žrtve koje narod doprinaša, u nas jošte uviek glas vapijućega u pustinji; toga radi nije ni čudo, što Hrvata i Srba samo tri postotka (!) sveučilište polazi, dočim Magjara 20, a Čeha 19 postotaka polazi. Da je našoj domovini sveučilište, doista bi mnogo povoljnije bilo razmjerje. Glede istih srednjih učilišta nije u nas najpovoljnije razmjerje, jer na 133600 dušah dolazi jednja srednja škola a na 760 stanovnika jedan srednju školu polazeći učenik, dočim je svagdje drugdje (osim Krajine) mnogo povoljnije razmjerje. O realkah, što ciglu jednu višu imademo, nemože ni govora biti.

Pučka škola nije samo potrebna onom malom dielu učenikâ, koji nastavljaju nauku u srednjih učilištih, pače ona pruža onoj velikoj većini, koja s njom nauku zaglavljuje, izključivi kapital duševnoga naobraženja. O valjanosti dakle pučke nastave visi cieli docniji djelokrug najvećega diela žiteljstva; buduć da obuka nedjeluje samo na moral puka, kao što je s tolikih strana dokazano, nego se njezin uspjeh, kao što statistička istraživanja bjelodano dokazaše, pokazuje u svih odnošajih pučkoga života.

Neda se tajiti, da je u našoj domovini od god. 1851—1864 broj pučkih škola za *114* postotaka prirasao, a uz sve to jošte imade dosta župâ, gdje ni neimade škole. Da s druge strane oni svojski nerade, kojim je dužnost da nastoje oko marljiva polaza škole, dokazuje to: što izmedju mladeži, za školu sposobne, polazi ju jedva *70* postotaka, dočim preko 30 postotaka bez svake nauke ostaje. Pored svih tih škola ipak se opazilo, da uspjeh nauke u nas nije takov kao što drugdje ili kao što bi imao biti. To se pokazalo kod novačenja g. 1865, što je izmedju u vojsku uvršćenih novaka samo *9* postotaka pisati znalo, dočim u susjednoj Štajerskoj 50 postotaka. Ovi već statistički podatci svjedoče, da bi se u nas imalo oko pučke nastave više nastojati i primjerno zahtjevom vremena ju preustrojiti.

Da je i crkvena statistika u nas takodjer u nazadku, pokazuje to, što se službeni izkazi o duhovničtvu u naših kraljevinah na podatcih od god. 1859 osnivaju.

Da bi napokon naše kraljevine same svojim prihodom i razhodom upravljale imali bi glede financijalne statistike koješta primjetiti. U statističkom nacrtu k izložbenom imeniku kušano je iz obćega austrijskoga proračuna prihod i razhod Hrvatske i Slavonije od prilike ustanoviti, ali to bijaše vrlo mučan posao gledeć na one stavke proračuna, koje se od obće austrijskih točno odieliti nemogu. Vrhu toga naše kraljevine posjeduju znatni imetak u različitih zakladah, o kojih stanju (napredku ili nazadku) i upotrebljivanju iz službenih austrijskih izkaza ništa nesaznajemo, a domaće nam vlasti o tom vrlo riedko što priobćuju.

Vidjesmo iz ovoga nacrta, koliko se do danas u nas na svakom pojedinom statističkom odsjeku radilo, a s obzirom na znanstvenu i političnu važnost svakojega odsjeka koliko bi se bilo imalo raditi. Iz ovoga lasno možemo zaključiti na cielu nauku te priznati, kao što je gore spomenuto, da je Hrvatska i Slavonija sa statističkoga gledišta slabo poznata. Tim sudim, da je ocienjen naš dojakošnji statistički rad i označeno sadašnje stanje hrvatske statistike.

S obzirom na obrazloženu važnost statističke gradje i njezinu znanstvenu i praktičnu uporabu; s obzirom nadalje na nastojanje ne samo sa strane države nego i svake nam susjedne zemlje oko skupljanja statističke gradje, skrajnje je dakle vrieme da se nješto i u nas glede sabiranja statističke gradje započme. Tko da taj tegotni posao poduzme? dali bi se imao u nas takodjer stvoriti

kakov zemaljski statistički ured ili statističko vieće kao što u Austriji i u Ugarskoj obstoji. Tim putem dvojim da bi se u punoj mjeri postiga svrha. Evo je u nas zavod strogo znanstveni, jugoslovjenska akademija, kojoj bi taj posao najprije dolikovao. Kao što akademija nastoji oko izpitivanja jezika, te u tu svrhu bira gradju, oko iztraživanja vrelâ odnosećih se na prošlost našega naroda; oko sabiranja pravnih običaja za historiju narodnoga prava; s toga sudim da bi na njezin zadatak spadalo pobrinuti se takodjer za statističku i sličnu gradju, koja se odnosi na zemlju i na narod, jer bez dotične gradje, negovorim o kakovom znanstvenom statističkom djelu Hrvatske i Slavonije, zapeti će se u mnogih znanstvenih iztraživanjih.

Po tom sudim: da bi uz akademiju imao takov odbor obstojati; pod okriljem i rukovodstvom akademije imao bi odbor, sastojeći iz vještakâ nastojati oko sabiranja sve one gradje, bez koje neimade dokaza ni o životu naroda ni o snazi zemlje. Odbor taj bi imao protegnuti svoje djelovanje ne samo na Hrvatsku i Slavoniju nego i na susjednu Krajinu, gdje se od njegda revno sabira statistička gradja, pače ako nebi zapreka bilo i na cielu trojednu kraljevinu.

Buduć da su putevi, kojimi bi se statistička gradja pribavljala, kao što gore vidjesmo, raznovrstni: vlasti, gospodarska družtva, obrtničke komore itd., toga radi bi s obzirom na važnost podhvata i vlasti i družtva imali akademiju svojski podupirati, jer bez dotične podpore neće ni akademija moći uspješno raditi.

Tim nastojah dokazati u nas potrebu statističkoga odbora. Ostala pako, kano o potanjem ustrojstvu i djelokrugu toga odbora, o njegovu odnošaju prama akademiji, vlastim i družtvom za sada mûkom prelazim, jer su to stvari dogovora.

Književne obznane.

Studien über Bosnien und die Herzegovina von Johann Rośkiewicz, kk. Major im Generalstabe. Mit einer lithographirten Karte. Leipzig u. Wien 1868. Str. 422.

Geschichtliche, politische und topographisch-statistische Beschreibung des Vilajet Bosnien d. i. Bosnien, Hercegovina und Rascien. Von Gustav Thoemmel, k. k. Hauptmann. Wien 1867. Str. 210.

U obznani najnovijih kartografičkih djela o Balkanskomu poluotoku (Listak Pozorov g. 1863 br. 96 i 97) primećeno je pod konac članka: dočim srednji i jugo-zapadni krajevi Balkanskoga poluotoka skokom na geografski vidik stupaju te geografskih fantoma malo po malo sa zemljovida nestaje, neimade o sjevero-zapadnom kraju, susjednoj nam Bosni ni spomene, premda imade u Beču dragocjene geografske i kartografske gradje u arkivu vojnoga ministarstva, što se iz političko-vojničkih razloga žalibog sve jednako krije.

God. 1865 ugleda poznati Roskievićev zemljovid Bosne i Hercegovine u 4 lista svjetlo, koje djelo nauka radostno pozdravi, jer se spazilo da je to kartografičko djelo, što svojim obilnim sadržajem daleko nadkriluje dojakošnje poznavanje Bosne, na takovoj gradji osnovano, koju je crpao sačinitelj stranom na licu mjesta, a stranom iz bogatih sbiraka vojničkoga kartografskoga arkiva. Prigodom obznane (Književnik god. III. str. 81) primetilo se: da nebi suvišno bilo, da je karti dodan njeki tumač (komentar), koji bi s jedne strane upućivao o pretraženom zemljištu i o načinu pretraživanja, s druge pak strane znalo bi se, što jošte nije pretraženo, te je za sada jošte geografički dvojbeno i neoznačeno. Tom je zahtjevu g. Roskiević s jedne strane za-

dovoljio svojom gore navedenom knjigom, koju smatrati valja rezultatom petnaestmjesečnoga pisčeva boravljenja u Bosni. U tih svojih studijah nas pisac točno upućuje (str. 103—175) što je sam proputovao i pretražio, a glede načina pretraživanja željeti bi, da nas o tom čim prije obaviesti, jer bi tim zbilja svojoj karti veće povjerenje stekao i njegov bi se trud više cienio, nego što se posljednje vrieme s njeke strane opazilo.

Nješto prije od Roskievićeve knjige ugleda svjetlo gore spomenuti drugi topografičko-statistički spis o Bosni i Hercegovini, napisan kapetanom Thoemmelom, koji je proživio četiri pune godine u Sarajevu kod c. kr. glavnoga konzulata. Oba dakle djela potiču od austrijskih vojničkih častnika, koji su sgodu imali u isti čas na licu mjesta studirati zemlju i narod. Roskievićeva bi djela imao biti glavni zadatak, da nam bude tumačem njegove karte, dočim Thoemmel u svojem spisu razvija Bosne i Hercegovine statističku sliku, crpenu iz najpouzdanijih vrela.

Uz ova djela napomenuti nam je takodjer njekoje pomanje razprave odnoseće se na Bosnu, koje su nedavno tiskom priobćene:

Dr. A. Boué, Beiträge zur Erleichterung einer geographischen Aufnahme der europäischen Türkei (Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften, mathemat.-naturwissenschaft. Classe. Jahrgang 1867. März. Wien 1867).

Dr. O. Blau, Consul. Ausflüge in Bosnien (hierzu eine Karte). — Zur Statistik von Bosnien[1] (Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde II. Bd. 6. H. S. 499—519. Berlin 1867).

Iz opisa Bosne i Hercegovine s kartom (Glasnik srpskoga učenoga družtva, knjiga nov. reda III. str. 266—404, IV. str. 289—359, V. str. 1—47. U Beogradu 1866—1867).

Iz ovih književnih pojava već sliedi, da se u geografičkom pogledu dugo zanemarena Bosna posljednjih godina sve to jasnije na geografičkom obzorju pomalja, dočim prije toga poznavanje Bosne crposmo iz djela A. Bouéova (La Turquie d'Europe); Sendtnerova (Ausland 1838) i Hilferdingova putopisa i što

[1] Ovi isti Blauovi statistički podatci dolaze u pruskom trgovačkom časopisu (Preussisches Handelsarchiv 1867 II. S. 159), a ponješto i u Listku Pozorovom 1867. Br. 149 i d.

*

je dr. O. Blau prigodom rata god. 1861 o Hercegovini priobćio (Zeitschrift für Erdkunde B. XI. S. 461. Berlin 1861).

Tu nam je ponajprije obazreti se na oba gore navedena djela, da vidimo na koliko su promakla poznavanje zemlje, o kojoj se posljednje vrieme sudi da bi mogla biti pozorištem zamašnih dogodjaja. Uz to uvažit ćemo i ostale navedene publikacije, na koliko jih sa stanovišta geografičke nauke cieniti valja.

Roskiević je bez sumnje po višem nalogu god. 1863 i 1864 imao proputovati Bosnu, navlastito one krajeve, koji su geografički najmanje poznati. Rezultat toli napornoga putovanja, ponajviše na konju, po strmih putanjah i vratolomnih uvalah i jarugah onaj je veliki zemljovid s gore navedenim djelom; povrh toga biti će Rosk. izvodio i druge radnje s vojničkoga gledišta, koje su poput drugih sličnih zakopane u vojničkom arkivu.

Rosk. je svoje djelo razredio na pet odsjekâ: 1. na geografićko-statistički opis, 2. putopis, 3. koran i običaji muhamedanskoga žiteljstva, 4. uprava, i 5. historički razvoj osmanske vojske.

Pisac sam priznaje, da su oba prva odsjeka najvažnija. Geografički naime odsjek osniva se na piščevih vlastitih motrenjih i iztraživanjih, imenito na 500 orografičkih nacrta (Skizzen), koje je na licu mjesta izvadjao i koji mu podlogom bjehu kod sačinjenja karte. Po tom bi geografički odsjeci imali biti tumačem karte, karta pako živa slika geografičkoga opisa. Da se o tom uvjerimo spojit nam je jedno s drugim.

U drugom odsjeku opisuje Rosk. glavne i pobočne puteve, koje proputova, i krajeve, koje je orografički iztražio. Uvod su njekoje opazke o putovanju po Bosni i pregled glavnih i pobočnih drumova. Način putovanja sjeti nas nehotice na putna izvješća o afrikanskih ili azijatskih krajevih: žalostno doista, što dan danas u Europi jošte imade krajeva, gdje se putniku s istimi gotovo nevoljami boriti valja, kao što u gorovitih krajevih Afrike ili Azije. Ako uvažimo naporno i pogibeljno putovanje viseće o naravi zemlje, nestašici komunikacije, surovosti azijatskoj, nije čudo što je Kavkaz i sibirsko gorovje na sramotu europskoj kulturi geografički daleko bolje poznato nego li štono je Bosna.

Putopisni dakle dio Rosk. knjige pokazuje krajeve po njemu samomu orografički iztražene. Obseg pretraženih krajeva najjasnije se prikazuje ako prevaljene puteve crvenkom na karti zabilježimo,

što da je pisac na manjoj ka knjizi dodanoj karti izveo, nebi suvišno bilo.

Sravnimo li Rosk. kartu n. pr. s Kiepertovom na prvi pogled opažamo bitnu razliku medj jednom i drugom, navlastito u srednjem kraju Bosne, onom dakle, koji je Rosk. tolikim naporom pretražio. Na Rosk. se karti prikazuje napram drugim tek Drine medju Fočom i Višegradom, kao i Neretve u gornjem i srednjem teku bitno različit. Povrh toga mnoge gore, nebrojeni potoci i mjesta, kojim u prijašnjih kartah ni traga neimade, dolaze po prvi put na Rosk. karti. Nadalje umjesto gorovita predjela medju Sarajevom, Srebrnicom i Višegradom pojavljuju se posebni gorski zglobovi i kose s novimi imeni u čisto drugom pravcu i u pravom svojem položaju; kao što: Igman planina, Bjelaščica, Štit, Vlašić, Hum, Ozren, Romanja, Jaorina i Treskavica, koje planine Bosnu rieku u gornjem njenom teku opasuju. Polje Gadačko, Nevisinjsko, pak Zagorje, vrelište Trebinjščice, korito Krivaje u srednjem teku, vrelište Usore, Neretve, Spreče i dr. prikazuju se u čisto drugom položaju nego li na Kiepertovoj ili Veissovoj karti. Pratimo li pomnjivo na karti putopis uvjerit ćemo se, da je navlastito položaj mjestâ i njihova udaljenost ne samo s opisom posvema u skladu, dapače tvrdimo: da je karta u posljednjem pogledu vjerna slika opisa. Za pouzdanost ovih rezultata jamčiti će velika praksa Rosk., koj kao častnik generalnoga štaba više godina se bavi jedino s geografičkom izmjerom austrijskih zemalja te je bez sumnje takove poslove na više četvornih milje jurve izvodio. Njegova pako vlast nebi bila taj mučni posao Rosk. povjerila, da nije bila o njegovoj vještini uvjerena.

Uz toli mučni posao pretraživanja nije Rosk. propustio skupljati vrste kamenja, koje su docnije u Beču prvi strukovnjaci označili. Tim je ponješto i geognostička kakvoća proputovanih krajeva pretražena; a koli znamenitije bi ovo putovanje za nauku bilo, da se piscu koj prirodopisac pridružio.

Da nije Rosk. za vrieme od petnaest mjeseci uz svoje vojničke poslove ništa više orografički iztražio i ustanovio do navedenih točaka, stekao bi za poznavanje Bosne zasluga. Uz to nam je uvažiti dugo zimno doba u onih planinami prepletenih, sniegom i ledom prekritih krajevih, kadno je nemoguće ekskurzije poduzimati. Rezultate Rosk. pretraživanja ocieniše i uvažiše prvi kartografi: Šeda je 18. list svoje velike austrijske karte po

njem izradio, dočim 13. prije izišavši list nemogaše izpraviti. Razmatrajuć R. kartu spazismo, da je u crtanju i na vertikalna razmjerja obzir uzimao jer se steralji svakih 1000 stop. visine mienjaju, što je Šeda opet majstorskom rukom na svojoj karti vještije izvesti znao.

Ostalu kartografičku gradju izvan mreže prevaljenih puteva (za Krajinu i dr.) biti će crpao Rosk. iz bogatoga arkiva vojnoga ministarstva, u kojem će se bez sumnje nalaziti znatne gradje za kartografiju Bosne, ako ne novije bar iz doba cara Josipa, koju je trebalo samo izpitati i rektificirati, iz vrela dakle, koja su jedino njemu po zvanju i poslu pristupna bila.

Tim su dakle svi dojakošnji zemljovidi Bosne, a odnosno i Turske, bar gledeć na one Rosk. pretražene predjele ne samo bitno ispravljeni, dapače nisu više za porabu, spadaju bo u historiju kartografije poput karata iz 16. stoljeća. Ta je nevolja takodjer postigla Kiepertov zemljovid europske Turske (na 4 lista), prem izmed dosadanjih najbolji i najpouzdaniji, a jošte gore onaj o Bosni (na 1 listu) od ovoga stariji i nepravilniji. Kiepert je nastojao napram rezultatom novijih putovanja sviestno ispravljati u svakom novom izdanju svoje zemljovide turskih zemalja; nu najpouzdaniji i najtočniji putopisi nedadu se gledeć na točnost vertikalnih razmjerja uzporediti s geografičkom izmjerom.

Specijalna pretraživanja i izmjere popunjuju izpravljuju često generalne izmjere. To bi očekivali od gore navedena O. Blauova nacrta orografičkoga da će ispraviti Rosk. kartu u kotlini Rame i onaj predjel medju Kreševom i vrelištem Vrbasa, o kojem Blau tvrdi, da je svestrano iztražio. Dru Kiepertu je uprav bio dobro došao Blauov nacrt te u sjednici geografičkoga družtva u Berlinu 31 srpnja 1867 (Zeitschrift der Berliner geograf. Gesell. II. S. 400.) bez potanjih dokaza naviesti: karta je Rosk. napram Blauovom nacrtu u dotičnoj partiji veoma pogrešna. S toga je valjda Kiepert naumio izvoditi, da Rosk. karta i u ostalih partijah neće biti točna i pouzdana. Ako bi se pa karte izpravljale i popunjivale ovakovimi nacrti kao što je Blauov, kartografija bi u nazadak udarila, karte se bo nebi usavršivale, pače izopačivale. Da to dokažemo navesti nam je samo njekoja obćenita iz Bl. nacrta, ostale potankosti prepuščamo Rosk. i njegovu opravdanju.

Blau je svoj orografički nacrt osnovao na istoj mjeri Rosk. zemljovida, pače kopirao je od Rosk. istu mrežu onoga kraja.

Prvim pogledom na Bl. nacrt vidjeti je da Bl. niti je zemljovidar niti se razumije u crtanje položaja, jer nije kadar daljinu mjestâ na shodno mjerilo svesti. Ako n. p. treba od Sarajeva u Rakovicu 4 sata, a od Rakovice u Kiseljak 3 sata, kako može biti Kreševo, koje je 8 sat. od Sarajeva udaljeno toli blizu Rakovice, nebi li imalo zapadnije ležati? Ako treba od Rakovice u Kiseljak 3 sat., a odatle u Vojnicu 3½ do 4 sata, kako može Vojnica u daljini samo od 2 sata ležati? Nadalje ako je Uzdô od Podhuma sama 5 sat. daleko, kako je moguće, da je put od Uzdola u Podhum kroz Neretvinu dolinu samo 6 sat. dug, dočim Rosk. putopis svjedoči, da treba jašuć od Uzdola u Podhum 9 dobrih sat. (od Uzdola k Rami 2 s., k ušću Rame 2 s., k ušću Neretvice 3 s., a k Podhumu 2., ukupno 9 s.) Ako je Bl. 7½ sat. trebovao od Vojnice do sljemena Vranice, a 1½ s. dalje do Skoplja, imala bi potom Vranica zapadnije lezati. Neretva teče po Rosk. prama zap. sjev. zapadu, a po Blau zapadno; ako bi ovo posljednje stalo, tada bi se dotični kraj ne samo na Bl. nacrtu, nu i svih dosadanjih kartah znatno prama zapadu pomaknuti imao, to se ne samo nedade točkami astronomički ustanovljenimi u sklad dovesti, pače je položaju susjednih krajeva sasvim protivno. Dali se to nadalje geografički slaže da si Neretvica (na Bl. nacrtu) uprav naproti teku glavne rieke put svoj krči? — Ako je napokon Bitovnja sastavina glavnoga razvodja te se medju Zec pl. i Bjelaščicom na iztok stere, kako se može potom Bitovnja južnim pravcem prostirati? — S ovoga već sliedi koliko se moći na Bl. pozicije osloniti. Najznamenitija je točka u Bl. nacrtu o Raduši i Prenju. Bl. je Raduša samo onaj dio planine, koj se Gornjem Skloplju na zap.-jug.-zapad stere, ostali pako jugo-iztočni dio planine uz vrelište Vrbasa niz je nizkih jedva 300 stop. (sic!) visokih brdašaca. Raduša je planina (preko 5000′) sastojeća se iz dva krila, spojena dubokim sedlom, najmanje 2000′ visokim; iztočno krilo zaprema s izt. jugo-iztoka vrelište Vrbasa. Ovo je posljednje krilo po Bl. ta niz brdašaca od 300′, podpuna dakle nizina. Takovo tvrdjenje napram položaju susjednih krajeva podpun je nesmisao, jer bi to bio toli nagao prielaz kakova geografička nauka do sada nepoznaje.

Nadalje tvrdi Bl. (l. c. str. 511), da Prenjplanine pod ovim imenom neimade te da umjesto Rosk. Prenjplanine imade stati *Vren* (sic!). U svih dojakošnjih putopisih i zemljovidih Bosne dolazi Prenj pl. na istom mjestu kao što i na Rosk. karti; povrh

toga neka se sravni najnoviji putopis po Bosni priobćen u Glasniku srpskoga učenoga družtva, gdje takodjer sv. XX str. 309, XXII. str. 26. Prenj pl. a nipošto Vren dolazi. Oko vrelišta Lepenice Liscu (u Bl. *Lissin*—sic!) na iztoku, kraj Tarčina nalazimo u Bl. goru Spadarinu (!) zvanu, koje radi prometnusmo sva djela i zemljovide, ali gori toga imena u onom kraju nenadjosmo ni traga. Spadarina svojim položajem odgovara na Rosk. karti Bjelaščici ili nastavku njezinu Igman planini. Ova posljednja Rosk. imena spominju putopisci vrlo često (Sr. Glasnik XX st. 266, 267, 290; XXI. 312—314, 315; XXII. st. 31).

Čitajuć putna izvješća Francezâ, Englezâ i Niemacâ o slovenskih krajevih Balkanskoga poluotoka, groza štioca hvata kako su slavenska topografička imena izopačena, muka jih je bar od prilike razgonetati, što slavenskih vrela u tom pogledu neimamo. Razgledajuć topografička imena u Bl. nacrtu spazismo, da neimade mal da ne imena, da nebi bilo pogrješno pisano. Ako se Bl. sluh, koj jurve više godina žive u Sarajevu nemože slavenskim glasovom priviknuti, što možemo od onih tudjinaca izčekivati, koji putujuć po slovenskih krajevih možda za prvi put u životu slušaše slavensku rieč. Tim s druge strane ne tvrdimo, da su i u Rosk. sva topografička imena nepogrješna, nu svakako su pravilnija nego li u ikojega Niemca ili Franceza. Gledeć na pravilnost geografičkih imena nadkriluje sve dojakošnje spise opis Bosne u srpskom Glasniku. Tu si steče gosp. Novaković veliku zaslugu, kamo sreće da je njegov rječnik podpuniji, jer s gledišta topografičkoga bi to bio napredak u geografiji slavenshih krajeva.

Iz ovih mana Bl. nacrta sudeć, bi se takodjer glede gornje kotline Rame, gdje Rosk. nebješe, imalo konstatirati, da je ona Rosk. rabljena gradja iz Josipove dobe netočna i pogrešna.

U ostalom sve ostalo geografičko u Bl. nacrtu, bilo njegovo, bilo iz bosanskoga Vjestnika prevedeno uvažit ćemo tečajem ove obznane na shodnom mjestu.

Napokon primećujemo da iz svakoga Bl. stavka diše duh tudjinca protivna narodnomu življu zemlje, a naklonjena gospodstvu turskomu.

Glede karte Rosk. s obzirom na dotični putopis primećujemo: da i njegovo djelo neće biti bez pogrešaka, koje će se vremenom valjanijimi prinesci negoli što je Bl. nacrt izpravljati i popunjivati. Nijedno kartografičko djelo nije u svojem začetku savršeno, da

nebi izpravaka trebalo. Što je jedinac s neznatnimi pomagali (kompasom i satom) učiniti mogao to je Rosk. pohvalno izveo, a da je Rosk. moguće bilo tehničko izvedenje svoje karte nadzirati i rukovoditi, koješta bi, imenito glede vertikalnih razmjerja zemljišta drugčije izgledalo. Kada Bosni jednom prispije čas bolje budućnosti, te i ona stupi u kolo kulturnih zemalja, potanko će se i ona geografički izmjeriti na temelju astronomičkih i hipsometričkih ustanova, drugimi će se sredstvi taj posao izvadjati nego li što je jednostavna izmjera s kompasom i satom.

Za to doba napisa dr. A. Boué gore navedenu razpravu, u kojoj tvrdi da je vrieme blizu da se europska Turska geografički izmjeri, što Turska uvidja potrebu željeznica. Mi bismo iz srca željeli, da se izpuni Bouéova misao te da Turska uvidi tu potrebu, nu ako i uvidi, dvojimo, da će igda svojimi ljudi taj posao izvoditi; ako rude nekopa, što joj je od neposrednoga materijalnoga dobitka, kamo li da će se brinuti za geodezičku izmjeru, bez koje je dosada dobro prolazila. Boué, sudimo, ponješto se prenaglio svojom osnovom, jedno što je taj posao ponješto udaljeniji nego li on misli; pak što za potanku geografičku izmjeru treba pripravnih radnja: astronomička i hipsometrička označenja njekojih znamenitijih točaka, čega jošte vrlo malo imade, jer tim jedino moći je pronaći najshodnije točke za geodezičke stacije, a iza toga tek razastrieti mrežu trigonometričku trokuta.

Ovom B. razpravom, kao i onimi u ženevskom geografičkom časopisu (Mem. et. Bull. Soc. de Geogr. de Genève 1861 II. 85 do 137; 1863 III. 197--240) priobćenimi, geografički obzor Balkanskoga poluotoka nije nimalo razgranjeniji, jer nenalazimo u njih, što nebi stranom iz B. klasičkoga djela, a stranom od drugud poznato bilo.

Kada već o Bosni govorimo, u oči mi udari B. tvrdjenje (str. 400): da sred Bosne neima tako visoke gore, sa koje glavice bi se dobar dio zemlje razgledati mogao. Mi o tom unapried dvojimo, što se uprav sredinom Bosne prostiru najviše kose (6000'), pa da nebi ta točka mogla biti Treskavica ili Jahorina itd.; k tomu što osim Kiepertova zemljovida B. drugo neće da spoznaje; kao ni onoga, što je prije njega pisano, kao da u starijem nebi moglo biti po koje dobro zrnce, koje bi uvažiti trebalo.

Ako bi stajale sve one točke, koje Boué predlaže za geodezičke stacije, to bi samo ob onih krajevih balkanskoga poluotoka

stajati moglo, koji su s geografičkoga gledišta svestrano proputovani, iztraženi i opisani. Takovih je pako predjela u balkanskom poluotoku vrlo malo; niti su B. niti njegovih nasljednika putovanja toli svestrana da bi se već sada mogla osnova praviti za geografičku izmjeru balkanskoga poluotoka. Geografička je izmjera povrh toga od geografičkoga ili geognostičkoga iztraživanja bitno različit posao: svaka struka svojih strukovnjaka treba.

U orografičko-hidrografičkom odsjeku (str. 6—58) opisuje Rosk. plastička razmjerja onih navlastito krajeva, koje proputova, bez obzira na svoje predšastnike u tom poslu. Da bismo vidjeli u kojih nam se oblicih prikazuje površje Bosne i Hercegovine valja da i tu opet smatramo kartu slikom opisa.

Posred Bosne uzdižu se gorska sljemena (6000') poput guke, jedno se drugoga hvata, prostiru se u različitih često zapletenih zavojih, kraj Dalmacije, Bosnom, Hercegovinom, Crnom gorom i sjevernom Albanijom. Ovoga 70 satî dugoga kosovja sliedeće su sastavine: Gnjat kraj Dinare, Crnagora, Koprivnica, Stožer, Raduša, Zec, Bitovnja, Ivan, Bjelaščica, Treskavica, Čemerna, Lebršnik, Vojnik, Durmitor, Sinjavina, Javor i Vasović planina te južni Kom, koj se hvata Šar planine, razvodnice medju Dunavom i Arkipelagom. To je ono glavno razvodje medju Jadrom i Crnim morem (Savom odnosno Dunavom). Bosna spada dakle na područje Crnoga, a Hercegovina na predjel Jadranskoga mora. Sljemena se u obće steru od sjevero-zapada k jugo-iztoku, ponajviše dubokimi i strmimi dolinami. Gorje medju Vrbasom i Drinom razgranjuje se prama sjeveru i sjev.-sjev.-iztoku, prikazuje se u sljemenih, dočim je predjel Vrbasu na zapadu i razvodju na jugu i jugo-zapadu sasvim kraških oblika.

Rosk. je podielio svoj orografički opis na pet odsjeka: medju Dinarom i vrelištem Une, od postanka Sane do izvora Vrbasa, pa odatle do vrelišta Željeznice, medju ovom i izvorom Sutinske, napokon Vojnik sa susjednom Crnom gorom i Albanijom. Svaki se odsjek kao posebni po naravi označeni odjel opisuje. Tom razredbom gradje orografičke nismo posve sporazumni, jer se tim gubi obći pregled. Plastika pako zemlje bi se, po našem sudu, u svojih oblicih jasnije izticala, da je razvodje kao cjelina smatrana, kojega se hvata ostalo zemljište, koje bi se nakon toga tek bilo imalo u naravne predjele podieliti.

Iz opisa a jošte bolje iz zemljovida razabiremo, da Bosna i Hercegovina, kao cjelina, nalići silnoj naravnoj tvrdji, koja je na jugu prama Crnoj gori i Albaniji, kao što sa zapada prama Dalmaciji, zatvorena visokimi planinami, preko kojih vode samo nekoliko uzkih a mučnih prielaza (klanaca), na iztoku ju djele od Srbije gore medju Sitnicom i Višegradom, a dalje duboka dolina Drine. Bosna je dakle sa sjevera otvorena i najpristupnija, jer se prama Savi i Uni otvaraju njezine duguljaste doline, kojimi najznatnije zemaljske rieke struje i do srca Bosne dopiru; ovim istim pravcem vode takodjer ponajbolji drumovi. Sjeverni su medju dolinami ležeći predjeli najplodovitiji, razmjerno najvaljanije obradjeni i najgušće su naseljeni.

Razvodno gorje dieli zemljište na dva geografička područja, sjeverni i južni, koja no su medju sobom bitno različita: po geognostičkoj kakvoći, pravcem rieka, podnebjem, vegetacijom; fizikalnimi dakle obilježji naravi, pače istoga žiteljstva. Razvodno je dakle gorje za cielo naravna geografička medja medju Bosnom i Hercegovinom.

Povrh toga dieli se Bosna takodjer na dva predjela, *a)* na sjeverni i *b)* na južni; posljednji se stere poput poluotoka prama jugo-iztoku, obsižuć gornju kotlinu Drine i njezinih pritoka. Medja se med sjevernim i južnim predjelom Bosne prostire Radušom, Bitovnjom, Liscem, Ivan pl., pak Sarajevu na jugu uz Treskavicu, Jahorinom, Romanijom i Javor planinom. Da li je ova medja medj sjeverom i jugom Bosne takodjer naravna geografička medja: — ovo toli važno geografičko pitanje ostaje za sada žalibog za cielo neriešeno.

U smislu one razredbe po glavnom razvodju, onaj kraj (sjeverni) snizujući se k Savi i Uni diele rieke na četiri odjela. Da li su te rjeke zbilja naravne medje, o tom opet neimade dokazâ.

a) Sa Vitorog planine izlaze dvie grane, koje s jedne strane prolaze medj Unom i Sanom, s druge pak strane medj Sanom i Vrbasom. Ov je kraj, kao i cieli zapad balkanskoga poluotoka, kraške tvorbe, koje od zapada prama iztoku sve to više nestaje: gore su krševite, obronci mjestimice šumom zarasli, umjesto dubokih dolina pokazuju se visoka polja (višave) i kotline poput lievka izdubene, u koje potoci poniru.

b) Ogromne gore sastavljaju na dalje onu granu, koja se sa Zec planine odtiskuje i prostor medj Vrbasom i Bosnom popunjuje.

Sa Vlašić-planine izlaze opet dva kraka, kojih se jedan stere medj Vrbasom i Ukrinom, drugi pak medj Ukrinom i Bosnom.

c) Prostrani predjel medju Bosnom i Drinom prepletavaju kose one grane gorja, koja se Sarajevu na jugu sa Treskavice odcjepljuje, te pod različitimi imeni popunjuje predjele izmedju različitih pritoka Bosne i Drine (Krivajom i Bosnom, Sprečom i Krivajom, Jadrom i Žepom, pak Sprečom i Savom). Sa Romanije-planine prostiru se prama jugo-iztoku duguljasta, ogromna i strma pogorja pod različitimi imeni sve do utoka Ibra i Raške; sa Trebovića pako do Goražda pram jugu, za tim prama jugo-iztoku medju Ćehotinom i Limom k Mokroj planini Ibru na jugu.

d) Ona grana napokon, koja sa južnoga Koma izlazi, stere se prama sjevero-zapadu i dopire do Drine kraj Foče.

Na južno područje spada Hercegovina, koja se smatrati može kotlinom Neretve, koju s bosanske strane goleme planine zapremaju. Ovaj bi se odjel mogao u dva orografička kraja podieliti. Jedan zaprema s iztoka srednja Neretva: visoka je to poljana, mal' da ne bez dolinâ, iznad koje se dižu strma i gola pogorja, koja ju nepravilno prepliću; pogorja se steru pravcem jugo-iztočnim k Neretvi, morskom obalom uzporedno. Drugi odjel prostire se kraj srednje Neretve te dopire do crnogorske medje.

Razlika medj jednim i drugim područjem prikazuje se takodjer u stupnjevinah. Dočim gorje sjevernoga sustava postupno opada k Uni i Savi, stere se južni gorski sustav poput širokih i nejednako visokih stepena, nalik gorostasnim valovom, te se spušta strmo i vrletno u jadransko more.

Ista se nadalje razlika spaža u hidrografiji jednoga i drugoga područja; riečja bo svakoga područja imaju svoj zasebni, medju sobom bitno različiti biljeg. Rieke sjevernoga područja struje u dubokih dolinah, medju šumami zastrtimi gorskimi obronci, sjevernim pravcem k Uni i Savi. Potoci južnoga područja dolazeći s obronaka gora prosiecaju razrovanu i krševitu vispoljanu, nestaje jih u podzemnih špiljah, da se na bližnjem polju pomole, te zatim opet izčeznu. To su ponorice, koje s proljeća toli narastu da okolicu poplave, ostave kalužine i močvare, koje ni ljeti sasvim nepresuše (mostarsko blato). Ove ponorice glede njihova medjusobna saveza nisu do sada dovoljno iztražene da bi se što positivna o tom moglo reći.

Svako orografičko područje imade povrh toga svoje vlastito podnebno i rastlinsko obilježje; sjeverni se kraj u tom pogledu pridružuje susjednoj Hrvatskoj i Slavoniji, južni pako Dalmaciji. Ta se napokon razlika prikazuje, kao što Blau tvrdi (l. c. 508), u običaju i nošnji naroda.

U sliedećih točkah, imenito u statističkom pogledu spojiti nam Rosk. djelo s gore navedenim Thoemelovim, jer su oba častnika svoju gradju iz prvih izvora crpla i samostalno ju izradila.

Thoemmel u svojoj knjizi opisuje topografički i statistički vilajet bosanski. Po običnom obliku govori ponajprije o historičkom razvoju Bosne i Hercegovine (str. 1—45); gradja je uzeta iz starijih poznatih djela, koja u uvodu točno navodi. Oro-hidrografička slika osnovana je na Bouévom djelu (La Turquie d'Europe) i Roskievićevom zemljovidu, na koji se u uvodu (str. IV) kao najbolji pozivlje. Oblici su površja po naravnom sustavu razredjeni, nu žalibog samo s topografičkoga stanovišta, a ni malo s fizikalnoga gledišta opisani; gore su, rekli bi, gotovo samo izbrojene.

Što je Rosk. o statistici pučanstva i fizikalnoj kulturi zemlje na kratko izveo, to je Thoem. nastojao obširnije i točnije razviti. Rosk. se uz to obširnije obazire na turski život i običaje; nu to se odnosi ravno tako na Bosnu kao što i na ostalu Tursku, europsku i azijatsku.

Malo prije primjetismo, da su oba pisca svoje podatke iz prvih vrela crpla, to isto takodjer i Blau tvrdi; pa ako sve te njihove podatke medju sobom sravnimo, opaziti ćemo, da se ne samo neslažu, pače u njekojih stavcih bitno se medju sobom razlikuju. Sr. n. p. površje, broj dušâ, prostor pojedinih kultura, kolicinu zemaljske produkcije, stoke itd. Razlike u statističkih podatcih medju pisci dolaze u obće o svih onih državah, gdje ili neima službenih statističkih izkaza, ili su nepouzdani. U takovom slučaju nastoje iztražitelji privatnom pomoćju i vlastitom kombinacijom nove izkaze stvoriti ili one službene popuniti. U red tih država spada Turska, koja nezna ni koliki joj je prostor države i koliko dušâ u njoj žive, a kamo li što drugo.

Iz narodo-gospodarstvene slike, koju Thoem. pomnjivo i vješto razvio, vidi se, kolikoga po prirodi bogatstva, navlastito prava Bosna u sebi krije, da toj zemlji u Europi jednake nebi bilo, da su drugi politički i socijalni odnošaji. Thoem. proračuna, da sama Bosna (osim Plevlja i Novoga pazara), kojoj je površina 760 ☐ m.,

proizvodi u godini $5\frac{1}{2}$ mil. cent. žitnih plodina, a da je samo nješto valjanije poljodjelstvo, dalo bi se pet puta toliko proizvoditi.

Šume nadalje zastiru preko polovice površja te su uz žito i stoku prvo bogastvo zemlje. Srednja osobito Bosna obiluje gustimi i orijaškimi šumami: bogatom gradjom za brodovlje, pragove željezničke, gorivo i druge podhvate. To silno bogastvo niti je državi ni narodu od koristi radi toli loše komunikacije.

Osobitu pozornost zaslužuje rudstvo, kao treće vrelo bogatstva, premda mrtvo u zemlji zakopano blago. Rosk. imao je prigodu g. 1863 motriti sve rudne produkte, koje zemlja krije, odredjene za izložbu u Carigrad. Blau na svojem putovanju s mjernikom Konradom imao je prigodu njekoja nalazišta ruda proći te se uvjeriti o kolicini i o kakvoći ruda. Iz svega razabiremo da je priroda mal da ne cielo rudno bogatstvo balkanskoga poluotoka na njegov sjevero-zapadni kraj stegla. Gorje onoga glavnoga razvodja, prostirući se sredinom Bosne obiluje raznovrstnimi, već Rimljanom poznatimi rudami (oko Vojnice, Kreševa, Bušovače, Vareša, Sarajevu na sjeveru i zapada, pa i stari Majdan u Krajini). Rosk. misli, da bi se u Bosni u svih mjestih, koja pod imenom slatine dolaze zlata nalaziti imalo; — nu tu je R. značenje slatine nepoznato. Rudnikom zlata, Rimljanom poznatim neimade sada ni traga. Zlatovite rude, po Blau-u, nalazi se u Radovanu i nedaleko od gornjega Vakufa. Glede srebra poznato je, da su Rimljani, a docnije Dubrovčani iz gora kraj Srebrnice, Srebrnika i Vareša srebro i bakar dobivali. Medju ostalimi rudami navode: živu, bakar, olovo, kalaminu, sumpor, sol, a osobito željezo, jedina ruda, koja se sada kopa i na vrlo primitivni način tali. Rudna ugljevlja najbolje vrsti imade ne daleko od Sarajeva i na mnogih drugih mjestih. Bosna povrh toga obiluje rudnimi vreli, najznamenitija su: sumporna u Banjoj luci (Rimljanom znana), kod Ilidža, i u Novom pazaru (Rimljani rabljena). Osim drugih ljekovitih vrela napominju se slatine na mnogih mjestih.

Thoemmel je (str. 156—174) bosansku trgovinu svih struka na tanko opisao, na temelju podataka službenih i tamošnjih trgovačkih vještaka; dočim Rosk. samo navodi kolicinu izvoza i uvoza po izkazih talijanskoga konzula od g. 1865. Iz jednih i drugih izkaza razabiremo, da su u izvozu (od 10 mil. for. god.) plodine i marva najznamenitiji predmeti, dočim su u uvozu (iznosi do 8

mil. for.) kolonijalne robe i obrtnine. S obzirom samo na obilje plodina, drva i stoke mogla bi bosanska trgovina znatnija biti, da nije toli loša komunikacija, kao što ju Rosk. (str. 58) opisa.

O političkom ustrojstvu Bosanskoga vilajeta nalazimo u obojih spisih potanku uputu glede političke, sudbene i duhovne uprave u različitih odnošajih; pače u Rosk. rekli bismo, gotovo odveć obširno.

Rosk. povrh toga imade dva odsjeka, koji obsižu trećinu knjige: o koranu i historičkom razvoju osmanske vojske, bez kojih bi lasno mogli biti, što se odnose ne toliko na Bosnu, koliko na cielo tursko carstvo. Pisac je valjda pred očima imao štioce svojega zvanja, kojim su ona djela po kojih je te odsjeke izradio bud nepoznata ili nepristupna. Koli veću bi uslugu nauci R. izkazao da je umjesto toga orografički dio obširnije izradio. Sudimo da bi primjerno naslovu knjige potrebito bilo, da je Rosk. u geografičkom razdjelu obazreo se i na onu gradju o Bosni, koja se po inih djelih nalazi (n. p. u Boué-a), na koliko se njegova orografička izpitivanja s drugimi slažu ili razlikuju. Da je Rosk. ovim putem udario, te bar pod linijom tudje naveo, koli bi njegovo djelo glede porabe koristnije bilo i za one, koji se tim predmetom po zanatu nezanimaju. K tomu nebi takodjer suvišno bilo, da je knjizi dodan točan topografički registar, kao što se svakom geografičkom djelu obično pridaje. Kartu pako knjizi dodanu nemožemo pohvaliti, što je napram velikoj slabije tehnički izvedena i zbog mnogih pogrješaka u geografičkih imenih.

Mi sudimo da Rosk. ovim djelom nije završio svoje nauke o bosanskoj geografiji. Biti će u njega jošte više geografičke i kartografičke gradje, koju da priobći, bila bi mu nauka zahvalna; a da do drugoga izdanja ove knjige dodje, uvjereni smo, da bi pod drugim oblikom svjetlo ugledala nego li što je ovaj njegov prvi pokus ove vrsti.

Glede Thoem. spisa primjetiti nam je, da je knjiga prama zadatku piščevom marljivo i vješto izradjena, te je jedina za sada sustavna statistika o zemlji, s toga gledišta toli slabo poznatoj. Premda obris, ipak imade u njoj znatna i valjano poredana gradiva, koje je rezultat poduljega piščeva boravljenja u središtu zemlje. Thoem. knjiga popunjuje sa statističkoga gledišta Rosk. djelo: u objema kao cjelini zrcali se zemlja u svojoj naravi i bogastvu, narod pako u svojih žalibog kukavnih političkih i socijalnih odnošajih.

Napokon nam je koju reći o gore navedenom opisu Bosne i Hercegovine od jednoga rodoljuba samovidca s kartom, priobćenom u Glasniku srpskoga učenoga družtva. Gradja je podieljena na dva odsjeka: na *a)* opis orografičko-hidrografički i *b)* na opis komunikacije. Iz sadržaja razabiremo, da taj opis nije kompilacija iz kakovih poznatih djela i karata, već izvorna stvar, rezultat piščevih na licu mjesta izvedenih iztraživanja. S toga toli obsežan opis (16 tisk. araka) uzraduje u prvi mah, što se izčekuje da je tim djelom Bosna i Hercegovina bar s veće strane geografički obretena. Prva bi bila dužnost piščeva, da je bud u kratkom uvodu ili gdjegod u razpravi zabilježio: kojim je načinom vodio svoja iztraživanja, da li samo nastojao izpravljati dojakošnje karte, il se je po satu ravnao, ili se je uz sat, kao što je obično, držao kompasa. Tim bismo na ruci imali mjerilo da ocienimo pouzdanost i napore piščevih iztraživanja.

Ponajprije nam se obazreti na oro-hidrografički odjel opisa (III. 265—404) kao rezultat piščevih iztraživanja. Tu bi nam priložena karta imala biti živom slikom opisa; nu žalimo, što ju takovom nemožemo priznati jer je odveć obćenita, a drugo što iz nje jedino razabiremo glavni smjer gora, ostalim pako fizikalnim razmjerjem neima na njoj ni traga.

Pisac začimlje svoj opis s gorjem vodene razmedje, i to ne naravnim redom od zapada prama jugoiztoku, već obratno: začimlje Durmitorem, med kojim i skrajnom jugo-iztočnom točkom razvodja ostaje pukotina, koja se pukotina opetuje na mnogih mjestih med Durmitorem i skrajnom sjev. zap. točkom razvodja. Razvodno je dakle gorje (str. 266) vrlo fragmentarički opisano; po piscu ga slabije poznamo nego što ga Boué pred 30 godina opisa.

Orografički je opis podieljen na dva kraja, a svaki kraj na grane. Ta su dva kraja po piscu sjev. iztočno i sjev. zap. od razmedje vodene. Uzporedimo li pako ta dva kraja s kartom i razaberemo gorske grane pripadajuće k svakom kraju, osvjedočiti ćemo se: da je piščev sjev. izt. u istinu sjev. zapadni, a sjevero zap. zbilja jugo-zapad. kraj. To nije jedini primjer u opisu, imade toga i više nego što bi trebalo. S toga bi već nuždno bilo, da je pisac naveo način i sredstva, kojimi je ustanovljivao pozicije. S toga gledišta, ruši pisac iz temelja sve što do sele iz Boué-a, Visquesnela, Sendtnera, Roskievicza i Blaua o zemljištu Bosne i Hercegovine poznamo. Nebi htjeli piscu u grieh pripisivati, ako se je

možda odkud drugud uvukla u označivanju pozicija kakova pomutnja pojmova; što te razprave, kao što iz zapisnikâ družtva i istoga sloga sliedi, nisu izvorno srbskim jezikom pisane, nego iz drugoga na srbski prevedene; ili se ljudi, koji pisca izvješćivaše (III. str. 267. 68, 71, 86, 388) slabo razumjeli u označivanje položaja; ili, buduć da pisac (K. V. str. 17) nije svoja iztraživanja umah bilježio već poslije više godina izpisao iz pamećenja, da je mnogih točaka položaj zlo zapamtio.

Da to dokazi podkriepimo navesti nam je njekoliko primjera. Glavna se kosa Zeca (III. st. 266) prostire južno-zapadno (!); možda jugo-iztočno. Vitorog se proteže jugo-zapadno i sastaje se s Crnom gorom; nebi li obratno bilo, da se Crnagora stere jugo-zapadno a nje se Vitorog hvata. Visočić-planina je polag pisca Treskavica; posljednja je pa ona, koja se južno stere, al joj pisac za ime nezna; povrh toga (str. 272) neleži li med Jahorinom i Treskavicom Zagorje? Jahorine (str. 272) je sjeverna strana Sarajevu na iztoku (!); ista se gora iznad Sarajeva na sjevero-zap, možda na jugo-iztoku, Trebovića hvata. Treboviću na jugo-iztoku, valjda na sjev.-sjev.-iztoku, vidi se vrh Ozrena. Sjev.-iztok od Sarajeva vidi se prava Jahorina; nije li to Romanija ili njezin nastavak Stubčanica, nestere li se Jahorina izpod Sarajeva prama jug.-jug.-iztoku? Semeć se dakle proteže (str. 278) medju Rakitnicom i Praćom (!); nije li med vrelištem Rakitnice i Jadrom Kopita-planina, a ovoj prama sjev.-sjev.-iztoku Studena planina, medju Zepom i vrelom Jadre Batura i Lisina planina, a ovoj prama sjev.-sjev.-zapadu Kraljeva planina; tih je gora, kao što se iz istoga pravca rieka vidi, prama Semeću sasvim drugi položaj. Nestere li se na dalje Stoborje planine na desnom bregu Krivaje umjesto Drinače; na desnom pako briegu Drinače do njezina ušća Bormača i Betanj planina. Zec je (str. 286) preko sedla spojen s Vranicom, a Štit je Vranici na sjev.-zapadu (!); nije li možda Štit med Vranicom i Zecom, Vranici dakle na jugo-iztoku; po položaju i opisu sudeć Štit planina piscu je valjda Zec. Nehvata li se Radovan kraj Vrbasa i Škoplja Vranice, te se stere prama sjev.-sjev.-zap. Neleži li ono zemljište (str. 306) umjesto iztočno možda zap. od Nevisinja a iztočno od Neretve; pa nediže li se Ljubuša (str. 311) na sjev.-zapaduu mjesto jugo-zap. od obronka Pakline; nehvata li se nadalje Ljubuša Draguše umjesto Dušnika, pa nije li Vran Duvnu na iztoku, umjesto na zapadu? Neide li

Konjsko (311) sjev.-zap. umjesto sjev.izt. od Probitna; pa nestere li se Čabulja (312) iznad Gvozda i Varda pravcem jugo-izt., a nijesu li Nemačka brda, umjesto na sjev.-izt., na jugo-zap. od Mostara uz Jasenicu? Sličnih bi primjera mogli takodjer iz hidrografičkoga opisa navesti, da nam se nisu ove obznane odviše raztegle.

Na mnogih se nadalje mjestih gore opisuju, a za ime im se nezna; kušasmo njekoja imena od prilike pogadjati: str. 267 valjda Progorica veže Bitovnju sa Zecom, str. 270 Treskavica, str. 279 Kraljica planina, str. 289 Lipovac planina, str. 291 Borja planina, str. 292 Krnin, str. 294 Jablanica, str. 299 Korjenica planina, st. 337 pot. Goražda.

Ako bi g. pisac u stanju bio obraniti svoja tvrdjenja o medjusobnom položaju i pravcu gora napram dojakošnjim ustanovam, zbilja bi s temelja srušio svakolika dosadanja orografička iztraživanja Bosne; svi bi zemljovidi ostarjeli i nevaljani bili, jednom riečju znamenit bi pokret izveo u dosadanjoj geografiji i kartografiji Bosne. Od pouzdanosti tih točaka mogli bi zaključiti da su i ostala pouzdana i nepobitna. Ako piščeve stvari nestoje tada nebismo mogli opazku uredničtva: da se po tom crtaju karte, nimalo preporučiti, jer bi takove karte bile nakaza a nipošto živa slika zemlje.

Opis komunikacije (IV. 289—359, V. 1—47) nebi nam se vidio odveć obsežan (u Rosk. st. 95—102) da bi se u njem zrcalila slika zemljišta, te da je to zanimiv opis, a što povrh toga da reknemo ob onom što se obširno opisuje čega pisac nezna ili nije vidio?

Za uputu o fizikalnih razmjerjih zemljišta vrlo malo nalazimo podataka; kod gora se samo u obće primećuje, i na viek opetuje, da je strma ili visoka, gola ili šumovita, a to je sve o hipsometriji zemlje, toli znamenitom geografičkom i kartografičkom momentu. Veliku bi pisac bio nauci uslugu uradio, da je sa svoje strane kušao znatnijih glavica bar od prilike visinu označiti ili da je Bouéom ustanovljene visine revidirao.

Glede terminologije geogragčke imali bismo koje šta reći da je pisac taj opis na srbskom jeziku napisao, jer bi od njega kao strukovnjaka svakim pravom zahtievali, da se točno označeni geografički pojmovi n. pr. dolina, kotlina, ponikva, gorje itd. nemiešaju, te da za vodena, gorska, stjenovita oblast (!) i koja druga, imamo shodnijih izraza.

Nemožemo napokon mukom mimoići, da nebi koju rieč rekli o tehničkom izvedenju zemljovida. Karta dodana opisu, skraćena iz veće nepoznate karte, osnovana je na mjeri 1 : 800.000. Sravnimo li ju s četiri lista Rosk. (1 : 400.000) čini nam se miera odveć velika, ili s Kiepertovom na jednom listu, na istoj mjeri osnovanom, opaziti ćemo medju jednom i drugom golemu razliku. Što se tiče u obće crtanja zemljišta odnosno gora, primećujemo da se iz karte nimalo neiztiču vertikalna razmjerja zemlje; danas se od kartografije nješto više izčekuje nego li gore crtane poput gujavica. Kraj toga u oči nam udariše njekoji znakovi, koje si raztumačiti neznadosmo: tek riekâ je na više mjesta pretrgnut te punktiran. Takovo punktiranje u kartografiji rabi se u onih slučajevih gdje su djelovi rieka, obala, zemalja (rieka n. pr. afrik. ili austr. obala na sjev. ili južn. polu zemlje) geografički nepoznati da se razluče od poznatih česti. Ako bi takodjer to imalo značiti ono punktiranje na karti Rodoljub., tada bi svi geografi protestirali proti tomu nazadku u nauci što je cieli tek Neretve, Krivaje i ostalih punktiranih rieka poznat. Neka mi napokon oprosti slavno učeno družtvo što se usudjujem primietiti da dotična karta ni malo nekiti Glasnika, da se taj proizvod sravnio, nekažem s majstorskim n. p. Šedovim djelom, s onom ostarjelom Kiepertovom na jednom listu, doista se bar u tehničkom obziru nebi bio prihvatio. Nebismo željeli da bi učeni sviet s te karte zaključivao na stanje kartografičke tehnike u Srbiji.

Premda je u nauci svaki i najmanji geografički prinesak u poznavanju evropske Turske a napose Bosne dragocjen, toliko se iz ovih najnovijih obznanjenih spisa i karata izvoditi dade, da smo za sada jošte daleko od svestrana geografičkoga poznavanja Bosne. S toga će Bosna kao i ostale zemlje Balkana, s geografičkoga stanovišta tako dugo obilovati hipotezami dok se za specijalna iztraživanja neotvori strukovnjakom zemlja, koja će svojom prirodom obogatiti nauku i u kojoj će nalaziti strukovnjaci obilna i radostna posla. Dr. Petar Matković.

IZVODI IZ ZAPISNIKA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Sjednica matematičko - prirodoslovnoga razreda 18 siečnja 1868.

Predstojnik dr. J. Šloser; pravi članovi dr. B. Šulek, J. Torbar, Lj. Vukotinović; tajnik Gj. Daničić.

1.

Za djelo dr. I. Dežmana: „liečnička izvješća sa dodanim rječnikom liečničkoga nazivlja“ odlučeno bi da se tiska troškom akademije u 500 eks. a nagrade da se dade piscu 150 for. i 25 eks.

2.

Primljena bi na pregled razprava od neimenovana pisca: „o gusjenicah.“

3.

Pošto pisci Flore hrvatske izjaviše da o novčanoj nagradi za svoje djelo ne mogu misliti, odredjeno bi da im se u ime troška, koji su imali oko toga djela, dade 300 for. i po 12 eks. svakomu.

Sjednica matematičko - prirodoslovnoga razreda 29 siečnja 1868.

Predstojnik dr. J. Šloser; pravi članovi istoga razreda dr. B. Šulek, J. Torbar, Lj. Vukotinović; drugih razreda dr. Fr. Rački, dr. P. Muhić, A. Veber, V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, dr. M. Šuhaj, I. Jurković, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Pravi član dr. J. Šloser čita „pripravnu radnju za geografiju biljnu u trojednoj kraljevini.“

Sjednica filologičko-historičkoga razreda 5 veljače 1868.

Predstojnik dr. Fr. Rački; pravi članovi istoga razreda V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković i tajnik Gj. Daničić; ostalih razreda dr. P. Muhić, A. Veber, I. Jurković.

1.

Pravi član dr. P. Matković čita „o potrebi statističkoga odbora u trojednoj kraljevini.“

2.

Pravi član V. Jagić čita „o najnovijem izdanju narodnih pjesama."

Skupna sjednica 9 veljače 1868.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, dr. B. Šulek, A. Veber, J. Torbar, S. Ljubić, M. Mesić, dr. P. Matković, V. Jagić, I. Jurković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Odbor koji je bio odredjen da izradi predračun za godinu 1868 javi da je taj posao svršio, i predloži predračun, koji s malom promjenom bi primljen da se drži do glavne skupštine.

2.

Odbor odredjeni da predloži kako bi akademija najsgodnije izvršivala upravu nad narodnim muzejem javi da je izradio za narodni muzej poslovni red u kom je i ta stvar uredjena. Po što taj poslovni red bi primljen, u odbor, po njem potrebni za upravu muzejsku, odredjeni biše pravi članovi dr. Fr. Rački, dr. J. Šloser i dr. P. Matković.

3.

Stariji pristav narodnoga muzeja prijavi da je postavio g. Slavoljuba Vormastinija za preparatera s platom godišnjom 500 for. a za pazikuću Florijana Pečnjaka s godišnjom platom 300 for., koje bi potvrdjeno.

4.

Razred matematičko-prirodoslovni javi da je za djelo dr. Dežmana „liečnička izvješća sa dodanim rječnikom liečničkoga nazivlja" odlučio da se tiska troškom akademije u 500 eks., a u ime nagrade piscu da se dade 150 for. i 25 eks. — Kako to djelo i u filologičku struku zasieca, odlučeno bi da ga pregleda i razred filologičko-historički.

5.

Odobrena bi odluka razreda matematičko-prirodoslovnoga da se piscem „Flore hrvatske" mjesto nagrade dade za cielo djelo u ime troška, koji su oko njega imali, 300 for. i svakomu po 25 eks.

6.

Odredjeno bi da se „rad" šalje Matici ruskoj u Lavovu i Matici srbskoj u Budišinu.

7.

Tajnik javi da su izmedju novih članova osim onih za koje je prije javio još ovi zahvalili što ih je akademija izabrala i obrekli pomagati joj: I. I. Sreznevski, J. Jireček, dr. D. Štur, dr. S. Šubić, V. Pacel, dr. J. Šafarik i dr. J. Pančić.

Sjednica matematičko-prirodoslovnoga razreda 15 veljače 1868.

Predstojnik dr. J. Šloser; pravi članovi dr. B. Šulek, J. Torbar; tajnik Gj. Daničić.

1.

Za razpravu dr. J. Šloser, čitanu u javnoj sjednici 29 siečnja, odlučeno bi da se tiska u „radu“.

2.

Za razpravu neimonovana pisca „o gusjenicah“ odlučeno bi da se ne može primiti u „rad“ niti na po se štampati troškom akademije.

Sjednica razreda filologičko-historičkoga 12 veljače 1868.

Predstojnik dr. Franjo Rački; članovi istoga razreda V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković i tajnik Gj. Daničić; članovi drugih razreda dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, A. Veber, I. Jurković.

1.

Pravi član Fr. Kurelac čita filologičku razpravu o „dopadanju“, za koju bi odlučeno da se tiska u „radu“.

2.

Tajnik javi, da je profesor u Varaždinu g. M. Valjavac poslao drugu polovinu svoje sbirke kajkavskih rieči, koje je pokupio po svojoj okolini a koje se ne nalaze u dojakošnjih rječnicih, ili se ne nalaze u onom značenju u kom ih je čuo g. Valjavac; takodjer i g. Mihovio Pavlinović župnik u Podgori da je poslao svoju obilatu sbirku rieči, koje je sabrao iz narodnoga govora po svojoj okolici, a ne nalaze se u Vukovu rječniku, ili se ne nalaze u onom značenju u kom ih je čuo g. Pavlinović. Obje sbirke biše predane odsjeku filologičkomu, da ih upotrebi za rječnik, koji pripravlja i pregledavši ih da predloži razredu što za potrebno nadje.

3.

Za djelo dr. Dežmana: „liečnička izvješća sa dodanim rječnikom liečničkoga nazivlja“ na priedlog filologičkoga odsjeka odlučeno bi da se prvi dio toga djela, u kom su „liečnička izvješća“ ne tiska troškom akademije za to što se njim ne dokučuje ništa više nego da se — po riečih samoga pisca — „liečnici, koji su u službah, mogu uputiti kako se imaju sastavljati hrvatska izvješća“, a akademija se ne može takimi potrebami starati niti je vlastna na njih trošiti, drugi pak dio, u kom je terminologija medicinska, da se štampa troškom akademije. Najposlije o nagradi, koju bi po ovoj odluci valjalo dati za sam rječnik, odlučeno bi, da se odsjek filologički dogovori s razredom matematičko - prirodoslovnim.

Sjednica filosofičko-pravoslovnoga razreda 29 veljače 1868.

Predstojnik dr. P. Muhić; pravi članovi drugih razreda dr. Fr. Rački, dr. J. Šloser, V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Pravi član dr. P. Muhić čita raspravu „o razvoju pravnih idea u obće, a na po se u području kaznenoga prava".

2.

Tajnik javi da je na poziv koji je jugoslavenska akademija razaslala radi popisivanja narodnih običaja došlo takove gradje za običajno narodno pravo sa dvije strane, na ime da je prečastni duhovni stol djakovački poslao odgovore, koje je župnik strošinački g. Pavao Andrić napisao na pitanja stavljena u naputku za opisivanje pravnih običaja; isto tako da je odgovore po Bosni i po Hercegovini pokupio i poslao g. Vuk Vrčević, agent austrijskoga konzulata u Sarajevu.

Sjednica filologičko-historičkoga razreda 8 ožujka 1868.

Predstojnik dr. Fr. Rački; pravi članovi V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković i tajnik Gj. Daničić.

1.

Na priedlog filologičkoga odsjeka odlučeno bi da se prof. M. Valjavcu za kajkavske rieči, koje je poslao, dade nagrade 35 for.

2.

Na priedlog historičkoga odsjeka odlučeno bi da se počnu izdavati historički spomenici, i početak da se učini izdavanjem pisama republike mletačke, koja se tiču historije južnih Slovena i koja je ispisao iz Mletačkoga arkiva pravi član S. Ljubić. Što se tiče načina na koji bi se to učinilo, odlučeno bi večinom glasova da se rečeni spomenici izdadu troškom jugoslavenske akademije kao njezina svojina, a g. Ljubiću, koji će i redakciju voditi, za prvi svezak od 30 araka da se dade 500 for. i 12 eksemplara.

Sjednica filosofičko-pravoslovnoga razreda 10 ožujka 1868.

Predstojnik dr. P. Muhić, pravi član A. Veber, tajnik Gj. Daničić.

1.

Za razpravu pravoga člana dr. P. Muhića čitanu u sjednici 29 veljače odlučeno bi da se tiska u „radu".

2.

Za gradju za narodno običajno pravo, koju posla g. Vuk Vrčević, odredjena bi nagrada 35 for. po što tajnik javi, da je i pravi član dr. V. Bogišić pisao da bi se toliko moglo dati.

Skupna sjednica 15 ožujka 1868.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, A. Veber, J. Torbar, V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, Lj. Vukotinović, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Odluka matematičko-prirodoslovnoga razreda, da se razprava pravoga člana dr. J. Šlosera „pripravna radnja za geografiju bilja u trojednoj kraljevini", čitana u javnoj sjednici 29 siećnja, tiska u „radu", bi odobrena.

2.

Odobrena bi odluka filologičko-historičkoga razreda, da se tiska u „radu" razprava pravoga člana Fr. Kurelca o glagolu „dopadati se", čitana u javnoj sjednici 12 veljače.

3.

Odobrena bi odluka filosofičko-pravoslovnoga razreda, da se tiska u „radu" razprava pravoga člana dr. P. Muhića „o razvoju pravnih ideja u obće, a naposeu području kaznenoga prava", čitana u javnoj sjednici 29 veljače.

4.

Odluka filosofičko-pravoslovnoga razreda, da se g. Vuku Vrčeviću za pravne običaje, koje je popisao i poslao, dade nagrade 35 for., bi odobrena.

5.

Odluka filologičko-historičkoga razreda, da se g. M. Valjavcu za „kajkavske rieči", koje je poslao, dade nagrade 35 for., bi odobrena.

6.

Za djelo dr. I. Dežmana „liečnička izvješća sa dodanim rječnikom liečničkoga nazivlja" odlučeno bi da se samo rečeni rječnik tiska troškom jugoslavenske akademije u 500 eks. i piscu da se dade za nj 200 for. i 25 eks.

7.

Na priedlog odbora za izdavanje starih pisaca odlučeno bi da jugoslavenska akademija tiska o svom trošku u 1000 eksempl. pjesnička djela Marulićeva, koja je za štampu spremio g. Ivan Kukuljević, kojemu da se dade nagrade za literarno-historički predgovor koliko se daje za razprave koje se tiskaju u „radu", a za sam tekst 100 for. i u ime troška na nabavljanje podataka za biografiju Marulićevu 25 for.; dalje da korekturu, pazeći na starije rukopise, koje je g. Kukuljević upotrebio, vodi pravi član Fr. Kurelac, kojemu da se za taj trud dade 5 fr. od arka. Najposlije odobrena bi i cijena štampanju, i to po 24 for. od arka u 1000 eks. na papiru i u formatu pokazanom.

8.

Odobrena bi odluka filologičko-historičkoga razreda od 8 ožujka, da se troškom jugoslavenske akademije tiskaju pisma republike mletačke, koja se tiču historije južnih Slovena, i koja je ispisao iz mletačkoga arkiva pravi član S. Ljubić, kojemu da se za prvi svezak od 30 araka tiskanih dade 500 for. i 12 eksemplara.

9.

Pročitan bi dopis kralj. namj. vieća od 8 ožujka br. 2644, u kom se na ponovljenu molbu jugoslav. akademije od 18 siečnja da bi oproštena bila poštarine, odgovara, da kr. dvorska kancelarija „nije u stanju u predmetu ovom obratit se na novo na c. kr. ministarstvo trgovine, buduć da neima izgleda, da bi isto odustalo od mnenja svoga" predjašnjega.

10.

Na predlaganje pravoga člana dr. P. Matkovića odlučeno bi postaviti odbor, koji bi obradjivao statistiku trojedne kraljevine, a najprije zamoliti kr. namj. vieće da bi podpomoglo taj odbor potrebnim troškom i naredbom da se statistička gradja šalje odboru.

11.

Odbor odredjeni da pregleda biblioteku g. Ivana Kukuljevića i predloži način kako bi se ona mogla odkupiti, javi da g. Kukuljević ište za biblioteku 20.000 for. i da je biblioteka takova da bi je svakojako trebalo odkupiti; dalje da je odbor mislio, da bi valjalo sabor zemaljski da odluči da se ta biblioteka odkupi zemaljskim novcem, ali mu je od znatnijih članova zemaljskoga sabora javljeno da bi u ovaj par teško mogao sabor učiniti takovu odluku. Na to predsjednik javi da mu je preuzvišeni g. pokrovitelj pisao da je gotov dati na nabavljanje te biblioteke 5000 for., koje je obećao kad se radilo da se odkupi biblioteka pokojnoga Šafarika; po tom na predlaganje predsjednikovo bi odlučeno zamoliti onu gospodu, koja su što upisala na biblioteku Šafarikovu, da taj prilog dadu na ovu biblioteku, tako da se dobrovoljnimi prilozi odkupi.

12.

Tajnik javi, da su osim onih novih članova, za koje je do sada javio, još i ovi zahvalili na izboru i obrekli pomagati akademiji u radnji njezinoj: A. Maciejovski, J. Gavrilović, S. Solovijev i A. Bjelovski.

Sjednica matematičko-prirodoslovnoga razreda 21 ožujka 1868.

Predstojnik dr. J. Šloser; pravi članovi istoga razreda J. Torbar, Lj. Vukotinović, pravi članovi ostalih razreda dr. P. Muhić, dr. Fr. Rački, V. Jagić, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Pravi član Lj. Vukotinović čita razpravu „o kamenom uglju i o kiselini ugljičnoj."

Skupna sjednica 23 ožujka 1868.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, dr. B. Šulek, A. Veber, J. Torbar, V. Jagić, S. Ljubić, Lj. Vukotinović, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Pročitan bi dopis kr. namj. vieća od 18 ožujka br. 3588, u kom se predlaže da se akademija sa zemaljskim narodnim muzejem smjesti u zemaljskoj sgradi gradjenoj za zemaljsku bolnicu; i dalje se dodaje da bi se, ako akademija primi taj priedlog, „narodni dom“ mogao dati u najam, te bi se dohodak od njega upotrebljavao na troškove narodnoga muzeja i povećanje njegove zaklade. Odlučeno bi da odbor pregleda rečenu sgradu i akademiji predloži je li ta sgrada prikladna za nju i za muzěj, i ako nije bi li se mogla prirediti, a u taj odbor biše odredjeni pravi članovi gg. dr. J. Šloser, Lj. Vukotinović, A. Veber, J. Torbar, i od zemalj. muzeja pristavi njegovi gg. S. Ljubić i S. Brusina.

Skupna sjednica 27 ožujka 1868.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, dr. B. Šulek, A. Veber, J. Torbar, V. Jagić, S. Ljubić, Lj. Vukotinović, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Na priedlog odbora odredjenoga u predjašnjoj skupnoj sjednici odlučeno bi da se po priedlogu kr. namj. vieća akademija s narodnim muzejem smjesti u zemaljskoj sgradi zidanoj za zemaljsku bolnicu, ako se u istoj sgradi učine promjene i popravci koje rečeni odbor iz bliže nàznâči, i ako će se — kao što i samo kr. namj. vieće predlaže — upotrebljivati na potrebe narodnoga muzeja dohodci od narodnoga doma, koji bi se kao svojina narodnoga muzeja sa svimi zakonitimi formalnostmi prenio na nj, i ako će ne samo narodni dom nego i dosadašnja zemaljska bolnica stajati pod upravom jugosl. akademije, a održavati se zemalskim troškom.

2.

Pročitan bi dopis upravljajućega odbora Matice ilirske od 27 ožujka, s kojim se priobćuje priedlog ugovora o sjedinjenju Matice ilirske s akademijom; ter odredjen bi odbor da pregleda pomenuti priedlog, a u taj odbor biše odabrani: predsjednik dr. Fr. Rački i pravi članovi Lj. Vukotinović i dr. P. Matković.

Knjige i druge umotvorine

koje je jugoslav. akademija znanostî i umjetnostî za zahvalnošću primila.

Od towarzystwa historyczno-literackiego u Parizu: Rocznik towarzystwa historyczno-literackiego. Rok 1866, 1867. — Alberti marchionis brandenbur-

gensis ducis Prussiae libri de arte militari. Lutetiae Parisiorum 1858. — Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum, scripturarum et monumentorum quaecunque in archivio regni in arce Cracoviensi continentur, confectum anno 1682. Lutetiae Parisiorum 1862. — M. Bonin, Deux années de sejour en Pologne. Paris 1863. — Felix, Le Prince Adam Czartoryski. Paris 1862. — St. K. Gromada, Zadanie obecnej chwili. Paryż 1862. — J. Klaczko, Études de diplomatie contemporaine. Paris 1866. — L. Krolikowski, Mémoire historique et politique sur l'état actuel de la ville libre de Cracovie. Paris 1840. — L. Krolikowski, Memorial historzyczny i polityczny o stanie wolnego miasto Krakowa. Paryż 1840. — N. A. Kubalski, Consideration sur le passe et l'état actuel de la Pologne. Paris 1863. — L. Lescoeur, L'église catholique en Pologne sous le gouvernement Russe. Paris 1860. — L. Lescoeur, Le schisme moscovite et la Pologne catholique. Paris 1859. — K. Radziwill, Sprawy wojene i polityczne 1621—32. Paryż 1859. — E. Regnault, Mourawieff et les archives du Tzarisme. Paris 1863. — E. Regnault, L'Odysée polonaise. Paris 1862. — K. Sienkiewicz, Skarbiec historii polskiej. Tom. II. Paryż 1840. — St. Witwicki, Wieczory pielgrzyma. Tom. II. Paryż 1845. — Code rouge. Paris 1863. — Des conditions d'une paix durable en Pologne. Paris 1863. — Kronika emigracií polskiej. Tom I—VIII. Paryż 1834—39. — La Pologne devant le parlement anglais. Paris 1862. — La Pologne et la diplomatie. Paris 1863. — La Prusse et les traites de Vienne. Paris 1861. — Michal Bakunin i odezwa jego do przyjaciół rossyjskich i polskich. Paryż 1861. — Przewodnik naukowy w Paryżu. Paryż 1860. — Quelques erreurs de la diplomatie Russe. Paris 1863. — Roczniki polskie z lat 1857—1861. Tom I—IV. Paryż 1865. — Sprawa Polski w parlamencie angielskim w roku 1862. Pariż 1862.

Od srbskoga učenoga družtva: Гласник 1—22. — Дѣловодный протоколъ Карађорђа Петровића. У Београду 1848. — Ђ. Даничић, србска синтакса. У Београду 1858. — Споменици србски, преписао М. Пуцић. У Београду 1858, druga knjiga 1862. — Живот св. Саве, написао Доментијан, издало друштво срб. слов. трудом Ђ. Даничића. У Београду 1860. — Acta archivi Veneti, collegit dr. J. Schafarik. I. II. Belgradi 1860—62. — Преписка о уніи далматинскогъ епископа Венедикта Кралѣвића са аустрійскимъ правителствомъ. У Београду 1863. — Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине, скупио Б. Петрановић, на свијет издало српско учено друштво. У Биограду 1867. — Гласник. 2-ги одељак. књига I. протокол шабачког магистрата од 1808 до 1812. У Београду 1868.

Od g. S. Mikuckoga: Наблюденія и замѣчанія о лѣто-славянскомъ языкѣ. С. Петерб. 1867.

Od g. J. Viktorina: Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska. Sostavil Fr. V. Sasinek. sošit II. V Skalici 1867.

Od g. Bogoljuba Petranovića: Српске народне пјесме из Босне (женске). књига I. У Сарајеву 1867.

Od c. centralne komisije zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale: Mittheilungen, XIII. Jahrg. Jänner—Februar.

Od carskoga moskovskoga universiteta: Рѣчи и отчетъ произнесенные въ торжественномъ собраніи Императорскаго Московскаго университета 12-го января 1868. Москва 1868.

Od g. J. Tomića: Hrvati, to jest crtice iz hrvatske povjesti. U Karlovcu 1868.

Od c. kr. statističke centralne komisije u Beču: Statistisches Jahrbuch der österreichischen Monarchie für das Jahr 1863, 1864, 1865, 1866.

Od g. J. Boškovića: Людевита Штура кньига о народнимъ песмама и приповедкама славенскимъ. У Новом Саду 1857. — Извод из српске граматике. књига прва, о гласовима и речима, треће издање. У Београду 1867. Књига друга, синтакса. У Београду 1867. — Прилог за познавање „садашњега стања" српске граматике. У Београду 1867.

Od g. St. Novakovića: Кавкаски роб. Спјев А. Пушкина. У Биограду 1863. — Леопелда Ранка историја српске револуције. Део први. У Београду 1864. — Мали извод из историје српске књижевности. У Београду 1867. — Вила 1865, 1866, 1867.

Od g. I. I. Sreznevskoga: Отчетъ о первомъ присужденіи Ломоносовской преміи читанный въ торжественномъ засѣданіи Академіи наукъ 29 дек. 1867. — Труды югославянской академіи наукъ и художествъ. С. Петерб. 1868. — Обозрѣніе преподаванія наукъ въ импер. С. Петербургскомъ университетѣ на 1867—68. — Библіографическія и историческія примѣчанія къ баснямъ Крылова. Составилъ В. Кеневичъ. С. Петерб. 1868.

Od c. kr. geologičkoga državnoga zavoda u Beču: Jahrbuch. 1868, Jänner, Februar, März. — Verhandlungen 1868. 1—6.

Od c. kr. moravskoga družtva za poznavanje zemlje: Mittheilungen 1867.

Od narodnoga zavoda Osolinskih u Lavovu: Biblioteka Ossolińskich. I. do IX. 1862—66.

Od g. D. Štura: Beiträge zur kenntniss der geologischen verhältnisse der umgebung von Raibl und Kaltwasser. Wien 1868. — Fossile pflanzenreste aus dem schiefergebirge von Tergove in Croatien.

Od g. A. N. Popova: Послѣдняя судьба папской политики въ Россіи. С. Петерб. 1868. — Всероссійская этнографическая выставка и славянскій съѣздъ въ Маѣ 1867 года. Москва 1867.

Od g. Jov. Gavrilovića: Протоколи редовне народне скупштине држане о Миолю дне 1867 године. У Биограду 1868.

Od g. M. Rajevskoga: Историчесий очеркъ народной войны за независимость Греціи и возстановленія королевства при мѣшательствѣ великихъ державъ Россіи, Англіи и Франціи, составили Г. Палеологъ и М. Сивинисъ. С. Петерб. 1867.

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Knjiga IV.

U ZAGREBU 1868.

U KNJIŽARNICI FR. ŽUPANA (ALBRECHTA I FIEDLERA) NA PRODAJU.

Štamparija Dragutina Albrechta u Zagrebu.

SADRŽAJ.

str.



Pokret na slavenskom jugu koncem XIV i početkom XV stoljeća.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî dne 27 studenoga 1867

PRAVI ČLAN DR. FR. RAČKI.

VI.

Poslije smrti Ivana Horvata njegovi politički prijatelji nenalazeći podpore u Stjepana Dabiše mirovaše; ali upotriebivši poraz nikopoljski iznovice se predvodjeni Stjepanom Lackovićem digoše proti Sigismundu a za kralja Ladislava. Krvav sabor u Križevcu. U našoj domovini opet kratka tišina; Sigismundove osnove kako da slomi hrvatski odpor.

Pošto je Sigismundo umirivši Bosnu i ugušivši hrvatski ustanak uklonio glavne zapreke, koje su mu s te strane na putu stale, da slobodnije i većom silom udari na Turčina: započe vojevanje proti ovomu neprijatelju kršćanske prosvjete. Kako mu je Sigismundo namienio bio odlučan udarac, neuzdajuć se u svoju samo snagu, pozva takodjer zapad u pomoć. Već prošle godine bio je on izaslao u Mletke svoje punomoćnike ištuć od republike pomoć za vojnu, koju mišljaše započeti u svibnju sliedeće (1395) godine. Vieće je iz sjednice od 6 rujna 1394 bilo odgovorilo, da će ono sa svoje strane sve učiniti, „što može pošteno i razborito", samo ako ostali kršćanski vladaoci neuztegnu svoje podpore.[1] Početkom pako ove godine (1395) izasla kralj svoje punomoćnike, medju kojima bijaše tavernik Nikola Kanižaj[2], u Italiju i Francezku, da ostale vlade prinuka na obćeniti rat proti Turčinu. Dok je Sigismundo čekao na uspjeh ovoga poslanstva, te dotle odgodio veliku

[1] Secreta consilii rogatorum. MSC.
[2] Vidi u listini od god. 1397 kod Fejéra: cod. dipl. X, 2. p. 445.

vojnu, uputi se on u Erdelj. Bližja svrha ovoga putovanja bijaše, da se obje vojvode prekoalpinskih strana milom i silom potegnu u zajedinstvo proti Turčinu. Ovu je svrhu kralj postigao: s vlaškim vojvodom Mirčom uglavi dne 7 ožujka 1395 savez u Brašovu[1], a moldavskoga vojvodu Stjepana, provaliv u njegovu zemlju, oružjem prisili na podanstvo i danak.[2] Vlaški se vojvoda, vasal turski, prisegom obveza: „da će sâm sa svojom vojskom ići u pomoć kralju, kada i koliko god puta bude ovaj vojsku vodio proti Turčinu ili njegovim saveznikom."

Obavivši ovako taj posao vrati se Sigismundo u Ugarsku, gdje ga koncem travnja nalazimo u Budimu.[3] Ali se kralj u ovoj priestolnici samo njekoliko dana bavio, jer ga silni posao opet u Erdelj pozva. U Vlaškoj su naime Turci nevjernoga si Mirču lišili vojvodstva i ondje sakupili veliku vlaškimi četami ojačanu vojsku, te se spremali da provale u Erdelj. Sigismundo dakle ostavivši si u Ugarskoj za namjestnika primasa Ivana Kanižaja pohiti onamo, da odbije navalu neprijateljsku i da obrani svoga saveznika. Ali jedva što kralj svoj dvor ostavi, snadje ga obiteljska žalost. Kraljica naime Marija prestavi se dne 17 svibnja 1395 u Budimu s ovoga svieta, te bude u Varadinu sahranjena.[4] Ova je nasljednica kralja Ljudevita sjedila na priestolju skoro 13 godina (1382—95); ali nikada i u ničem svoje volje, lutka u ruci onih, koji su se za vlast otimali, a jedina joj možebit krjepost što bješe preko ženskih sila mukotrpna. Pristaše njezini trpješe ju na priestolu ponajviše za to, što je nanj imala pravo nasljedstva, pravni dakle naslov za prijatelje zakonitosti, i što nehtjedoše krune ugarske izvrći burnomu takmenju njezinih pretendenta. Ali sve, što je bilo za vladavinu čvrstu i odlučnu, bijaše proti Mariji. Ona je privrženikom zakonitosti bila zaklonom i Sigismundovoj vladi; s toga su mnogi velemože mislili, „da su vlastni izabrati si sada drugoga kralja,

---

[1] Čita se kod Fejéra ibid. p. 270—73.

[2] Ibid. p. 444.

[3] Sam kralj svjedoči (ibid.), da se pokorivši vojvodu Stjepana vrati u Ugarsku. Listina izdana „fer. 5 proxima ante festum bb. Philippi et Jacobi apost." (ibid. p. 283) svjedoči, da je on tada bio u Budimu. Isto nam svjedoči listina ondje na Gjurgjevo izdana (ibid. p. 285). Datum je pismeni upisan.

[4] Ovo sljedi iz rieči povelje od god. 1397 (ibid. p. 445), a godinu i dan zabilježi poljski povjestnik Dlugosz: chron. Polon. lib. X. col. 147.

jer da je Sigismundo smrću svoje supruge prestao biti njihovim kraljem." [1] Ovu je misao i poljski kralj Vladislav prihvatio držeć, da je pravo na krunu ugarsku poslije smrti Marije prešlo na njega kano na supruga Marijine sestre Jadvige. On je utanačivši dne 10 lipnja savez s Većeslavom češkim kraljem spremao se, da provali u Ugarsku i da, upotrebivši nezadovoljstvo proti Sigismundu, ovo pravo u život privede. Za sada je kraljev namjestnik Ivan Kanižaj umio osujetiti ovu nakanu poljskoga vladaoca, dočim je utvrdio sve karpatske ulaze i klance i vojsku prama Košicam odpremio[2], te tako sukob odvratio. Rat s Poljskom bio bi Sigismunda opozvao s bojišta, na koje bude silom okolnostî povučen. On je naime, dobivši medju tim u pomoć iz Francezke 500—600 vitezova pod vojvodstvom conetabla kraljevine, grofa d'Eu, prešao u Vlašku s vojskom, u kojoj su od našinaca ban Nikola Gorjanski i njegov brat Ivan i ban Ivan Morović vojevali sa svojimi stiegovi. Sila turska bijaše u malom Nikopolju (sada Turnul). Sigismundo je držao svoju silu za dosta jaku, da se može ogledati s neprijateljem; povede ju dakle pod Nikopolje i obsjede ovu tvrdjavu. Ponajviše ima se, kako sam kralj priznaje, obzirnosti rečenih hrvatskih vitezova, od kojih bješe Ivan Morovićki težko ranjen, i hrabrosti njihovih četa hrvatskih zahvaliti, što je Nikopolje u kratko silom osvojeno. Sigismundo ostavivši u gradu posadu i vrativši Mirči vojvodstvo uputi se u Erdelj. U svojem povratku bio bi kralj zaglavio, da ga vjernost hrvatskoga bana nespasi. Vlaški naime vojvoda, možebit iz bojazni od Turčina, obsjede klance, kroz koje imaše kralj s vojskom prolaziti, te ovu vojsku svojimi četami, što no jih „otrovnimi i smrtonosnimi strelicami" oboruža, nevjerno obkoli. Ali ban Nikola razbi vlaške čete i tako „osigura kralju prolaz." [3] On prispije sretno u Erdelj, gdje ga dne 6 srpnja nalazimo[4] u mjestu Hoszumezö (sada Hoszufalu u brašovskom kotaru).

Sigismundo bivši koncem rujna 1395 u Medijašu, gradu na velikom Kokelu, doču za smrt bosanskoga kralja Stjepana Dabiše, te je izpražnjenu tim čast županijsku šimežke županije podielio odmah

---

[1] Ovako Dlugosz loc. cit.

[2] Svjedoči sam Sigismundo u listini od god. 1397 loc. cit. p. 446.

[3] O toj vlaško-turskoj vojni pripovjeda sam Sigismundo u listinah od god. 1397 (loc. cit. p. 445), 1408 (ib. X, 4. p. 667) itd. Isto u bitnosti Turoc. chron. hung. P. IV c. 6.

[4] Listina kod Fejéra: cod. dipl. X, 2. p. 277.

ondje dne 29 rujna zaslužnomu Stjepanu Kanižaju[1], koj je malo prije kod Nikopolja rana bio dopao.[2] Kralj Stjepan Dabiša prestavi se dne 7 rujna 1395 u svojem dvoru u Sutjesci.[3] On se poslije novijega izmirenja sa Sigismundom ograničio bio na nutrnje poslove svoje države; jedini čin, kojim iza toga dodje u doticaj s inostranstvom, njegovo je pismo od 2 veljače 1395 poslano iz Sutjeske mletačkomu duždu Antunu Veneriu.[4] Iz ovoga pisma doznajemo: da je kralj bosanski imao galija u Mletcih, da je svoga protovestijara Gjorgja opunovlastio bio neka u njegovo ime s timi galijami razpolaže, a da je sada Gjorgje taj posao povjerio dubrovačkomu popu Mihajlu Dinkovu, koga sam kralj duždu preporuča. Iz vladanja toga kralja, kako ga u predidućih redcih nacrtasmo, umjet će si sam štilac sud o njem stvoriti. Stjepan Dabiša nasliedi od Stjepana Tvrdka žezlo i krunu, ali ne duh njegov i odlučnu volju. S toga nije znao sačuvati ni cjelokupnosti države bosanske, kako ju primi po svojem predšastniku, dočim odpade od nje kraljevina Dalmacija i Hrvatska. Pače istu Bosnu uzpostavi Stjepan Dabiša ugovorom djakovačkim u onaj naprama kruni ugarskoj odnošaj, u kojem bijaše ona prije g. 1376, a tim ju formalno liši podpune vrhovne neodvislosti. Stjepan Dabiša jamačno je ćutio poniženje svoje domovine; s toga je pustio Ivana Horvata i njegove prijatelje da oružjem unište nepovoljne uvjete mira. Ali kao što se kralj sakrivao iza ledja tih branitelja bosanske i hrvatske neodvislosti, želeć jim u ostalom uspjeh, tako je odmah poslije poraza njihova kod Dobora pohitio k pobjeditelju, da ga o svojoj odanosti uvjeri — a svoje privrženike propustio njegovoj osveti. U Stjepana Dabiše nije bilo one pronicavosti duha, niti one samostalne volje, da neodvislom politikom povjerenu si državu vodeć ne samo Bosnu od tudjega upliva sahrani već i oko nje u jedno državno tielo sakuplja čestice srbskoga carstva, kojih jošte nebijaše Osmanlija osvojio. Ovi odlomci nisu nikako mogli o sebi po-

[1] Ibid. p. 276: „Vacante nunc per mortem inclyti domini Dabisse, regis Bozne, honore eiusdem (simigiensis) comitatus . . .“

[2] Ibid. p. 445. U izdavanju je pogreška, koja smisao kvari; naime veli se: „n e c e praesertim ipsius viri m. Stephani de Kanisa“, mjesto „nec non“, jer je Stjepan ondje bio ranjen, a ne usmrćen.

[3] Iz službene knjige u arkivu dubrovačkom M. Pučić: spomenici srbski I, str. III: „die VII sept. 1395 rex Dabissa decessit in Sutesca.“

[4] Priobći ga iz Commemor. VIII ch. 189 dr. J. Šafařik op. cit. p. 144—46.

stojati: ili jih valjalo Bosni privlačiti, ili žrtvovati mletačkoj špekulaciji, ili propustiti turskoj grabežljivosti. Ovo se ima reći navlastito o Zeti i arbanaskom primorju. Na ove je strane i nehotice težila turska struja, a mletačka uz podpunu sviest i trgovačko računanje. Sama Bosna, ova naravna baštinica i zaštitnica onih priedjela, ili je mirno gledala što ondje na tudju korist biva, ili je držala da se srodne zemlje mačem ujedinjuju. Dok se Stjepan Dabiša svadjao s gospodarom Zete, dotle se ovaj, videć kako se sam nemože obraniti od Turčina, stavljao pod okrilje lava sv. Marka i nudio mu svoju otčevinu. Već u početku god. 1394, kako se iz odgovora vieća od 3 veljače vidi, nudjen bješe republici grad Skadar, koj je bio za vrieme u turskih ruku.[1] Republika nije za onda ove ponude primila nastojeći da prije zadobije arbanasko primorje s Dračem; a pošto joj ono dodje u vlast i grad Kroja (1394) za njegovu obranu, onda je sama prihvatila ugovaranje s knezom Gjorgjem Strašimirom da joj proda Skadar i Drivast a on da se preseli s obitelju u Mletke.[2] Ovako se u dvoru bosanskom bezbrižno gledalo, kako se Bosna od očitih ili tajnih neprijatelja sa svih strana stiskava.

U takovu položaju naprama inostranstvu ostavi Stjepan Dabiša bosansku državu. Njegovim nasljednikom u Bosni imao bi u smislu djakovačkoga ugovora biti ugarski kralj Sigismundo. Ali taj uvjet ugovora nije se izpunio, jer ga nije odabravala sviest državne neodvislosti, koja nije bila u Bosni još ugušena, i jer ga ni sam Sigismundo nije u onih okolnostih mogao životnom snagom nadahnuti. U bosanskom plemstvu poslije smrti Stjepana Dabiše oživi sviest državne samostalnosti, koju mu Stjepan Tvrdko bješe u srdce uciepio a koja bješe poslije lipnja 1393, kako nam navedene izjave vojvode Hervoja i Vukmira Semkovića svjedoče, dobrano potamnila. Stjepana dakle Dabiše nije inostranac Sigismundo zamienio na bosanskom priestolju, već S t j e p a n O s t o j a. Ovaj je kralj pravo na bosansko priestolje izvodio iz krvi i nasljedstva kano potomak prijašnjih bosanskih vladalaca. Evo što sam o tom govori: „mene že videšću zemlju praroditelj mojih po nih ostavlšuju a ne imušću svojega pastira, o d n j i h ž e p l e m e n e i a z izabran bjeh pomošćju božieju i prečiste ego matere v j e n-

[1] Ibid. p. 139.
[2] Ibid. p. 148, 154.

čan bjeh bogodarovanim vjencem na kraljestvo, jako biti mi va Hrista boga blagovirnomu i bogom postavlenomu gospodinu kir Stipanu Ostoi kralju Srbljem, Bosni i Pomoriju i vsim zapadnim stranam, i po tomže načeh sa bogom kralevati i praviti priestô kralestva . . .“ [1] Opet drugdje: „az Stefan Ostoja . . . spodobljen bjeh kralestvovati va zemlah roditelj i praroditelj naših.“ [2] Za tiem: „dajemo viditi vsakomu človiku, komu se dostoji, da jegda gospod bog . . . načini me naslidnika i gospodina va zemlah roditelj i praroditelj moih . . .“ [3] Ovu krvnu i pravnu svezu izmedju Stjepana Ostoje i njegovih predšastnika priznavali su jasno Dubrovčani: „i hote nas — vele o Stjepanu Ostoji — vlastel i vsu općinu grada Dubrovnika za svoje srčane i v svem počtene prijatelje, kako no smo bili u prve gospode srbske i u bosanske, kako to u jego praroditela g. kralja Tvrdka i u ime gospode srbske i bosanske . . do rečenoga kralja Ostoje . . .“ [4] Sam kralj Ostoja zove Stjepana Tvrdka svojim bratom [5]; pa ako ovu rieč i uzmemo ovdje za naslov časti, mislimo ipak da svi ovi navodi svjedoče, da je Stjepan Ostoja bio istoga plemena, koga bijaše Stjepan Dabiša, Stjepan Tvrdko i ban Stjepan t. j. od plemena Kotrmanićeva. Prema tomu bijaše Stjepan Ostoja zakoniti „nasljednik i gospodin u zemljah praroditelja i roditelja svojih“, u državi bosanskoj. Što je Stjepan Ostoja bio Dabiši ili Tvrdku, toga nam spomenici nekažu izrično. Ali na jednu okolnost valja ovdje osobitu pozornost svratiti. Poslije kralja Stjepana Dabiše vladaše u Bosni Jelena, koja se pisala „po izvoleniju božju kralica Srblem, Bosne i primorju i zapadnim stranam i k tomu.“ [6] Jelena vladaše za svoga sina maloljetnoga Stjepana Ostoju [7]; a znamo, da se i supruga pokojnoga Dabiše zvala ovim imenom. Dodajmo k tomu još ovo, da se Jelena za svoje vladavine služila

[1] U listini kod Miklošića: mon. serb. p. 233.
[2] Ibid. p. 235.
[3] Ibid. p. 254.
[4] Ibid. p. 239.
[5] Ibid. p. 239: „що ньмь ѡста дѹжань брать кралества ми, бивши славнога споменѹтиѣ господинь краль тврьтко.“ Str. 236: „како сѹ давали нашемѹ братѹ свето почившемѹ господинѹ кралю степанѹ тврьткѹ . . .“
[6] Listina ibid. p. 230.
[7] Izrično tvrdi Gjone Rastić: Croniche di Ragusa. MSC. p. 454.

pečatom kralja Stjepana Dabiše u javnih državnih izpravah i da ona Stjepana Dabišu u ovih zove svojim „gospodinom“[1]: onda mislimo da ćemo istinu kazati, reknemo li: da je Stjepan Ostoja bio pravi sin Stjepana Dabiše, te da je on pravom nasljedstva stupio poslije svoga otca na priestol bosanski a da za njegove maloljetnosti majka mu udova kraljica Jelena upravljaše u ime njegovo.[2]

Dvor ugarski i njegovi savjetnici imali su pune ruke posvema drugoga posla nego da bi mogli bili prisiliti bosansku vlastelu na točno izvedenje djakovačkoga ugovora. Stvari u Češkoj a još više priprave za turski rat zaokupile su sve misli kralja Sigismunda, čim se vrati u Ugarsku, gdje ga dne 21 rujna nalazimo u Ostrogonu, u studenu pako u Višegradu.[3] On htjede posredovati izmedju obiju stranaka u Češkoj; te je koncem god. 1395 pisao svomu bratu kralju Većeslavu uvjeravajuć ga o svojoj nepromienjenoj prijazni i nudeć mu pomoć proti neprijateljem. Većeslav pozove Sigismunda (2 veljače 1396) u Prag i izkaza mu ovdje ljubav i pouzdanje. Za izravnanje razmirica s plemstvom izdadoše braća dne 25 r. m. provodno pismo markgrofu Joštu i njegovim pristašam; dne 1 ožujka obnoviše prije dvie godine uglavljene ugovore o priestolnom nasljedstvu, a dne 19 r. m. imenova kralj Većeslav svoga brata svojim namjestnikom u cielom rimskom carstvu. Sada je bilo lasno nagovoriti češkoga kralja, da povjeri Sigismundu i Joštu izravnanje razmirice svoje s češkim plemstvom; on je to učinio istoga dana. Opunovlašteni posrednici izvedoše baš na uskrs (2 travnja) nagodu izmedju krune i plemstva, prem nebijaše Većeslavu posvema po ćudi.[4] Sigismundo

[1] Kod Miklošića op. cit. p. 230: „и ꙁа болю сведоубꙋ и тврьгавꙋ сеи повелѥ постависмо печать нашега господина кралꙗ Стефана Дабише.“

[2] Nadpis na njezinoj listini u dubrovačkoj pisarni pridodan glasi (ibid): „privilegio de regina Jellena de re Dabissa, feçe, che non sia daçio avanti Stagno a Maslina ni a Slano.“ Ovdje se Jelena „kralica Bosne“ zove (supruga) kralja Dabiše. Osim toga Gjone Rastić izrikom potvrdjava naše nagadjanje. Tim se obara sve što su o rodu Stjepana Ostoje kazali bez svakoga dokaza dosadanji povjestnici: Orbini, du Cange, Farlati, Engel, Schimek, Jukić, Majkov itd. Ovaj posljednji, inače najobzirniji, misli, da je Ostoja bio „sin Pavla Hristića od plemena Jablanovića.“ Sr. Istoria srbskog naroda str. 163. Ime mužko **Остоꙗ** nije bilo riedko u Bosni (vidi Daničićev rječnik kod ove rieči).

[3] Sr. listine kod Fejéra: cod. dipl. X, 2. p. 289, 314, 398.

[4] Palacky: Geschichte von Böhmen. Bd. III, Abth. 1. S. 92—97.

ovo obavivši nije se mogao dulje držati u Češkoj a niti uputiti u Njemačku; on pohiti u Ugarsku da se pripravi za veliku vojnu proti Osmanlijam. Za taj rat trebalo je i novca i vojske, jedno i drugo kupilo se doma i u inostranstvu. Tako je Sigismundo i sada tražio podporu od republike dubrovačke, kao što bijaše od nje god. 1394 zahtievao, da mu danak na tri godine unapried izplati. Kao onda tako i sada bješe obćina poslala Klimentu Gučetića i Paskoja Rastića, šaljuć kralju danak ali moleć ga ujedno otoke Krkar, Hvar i Brač. Obćina dubrovačka nebješe onda u kraljevoj milosti; jer željeć sa svimi u miru živjeti pazila se ujedno dobro i s neprijatelji ugarske krune. Tako je ona prva bila, koja je poslije smrti Stjepana Dabiše izaslala u Bosnu poslanike, da se novomu kralju pokloue i izhode potvrdu starih povlastica. Sigismundo uvriedjen nehtjede iz početka ni primiti izaslanika obćine, koja da goji „obćenja protivna njegovim interesom"; ali jih kašnje primi zahtjevajuć ipak, da obćina obnovi prisegu vjernosti. Ovomu zahtjevu kraljevu zadovolji obćina dne 22 veljače 1396 za kneževanja Luke Bunića.[1] Ne manjom su revnosti kraljevi poslanici tražili pomoć u drugih kršćanskih dvorova. U mletačkom vieću našli su opet hladna i koristoljubna računara. Ono jim iz sjednice od 10 ožujka 1395 bješe očito odgovorilo: da Turci dobro primaju mletačke trgovce, da oni nediraju u susjedne jim zemlje mletačke i da republika živi s njimi u miru; s toga da neimaju razloga umiešati se u rat; ali da će ona iz ljubavi prama vjeri i kralju dati u pomoć četvrti dio galija, koje i ako bi mu dali kršćanski vladaoci u pomoć. A kada su ugarski poslanici tražili ovu podporu i za onaj slučaj, ako se zapadni vladaoci nebi „krenuli", mletačko jim vieće za takav slučaj svako sudjelovanje na prosto odbi.[2] Takovim odgovorom nije se kralj Sigismundo dao ipak odvratiti, da nenastavi dogovaranja s republikom; a uspjeh novoga pokusa bješe taj, da je vieće zaključkom od 11 travnja 1396 kralju odgovorilo: da će republika, kako je jurve obećala, dati četvrtinu galija, koje bi zapadni vladaoci oboružali proti Turčinu; pače da će ona, prem se ništa nečuje o kakovoj s te strane pomoći, staviti kralju na razpolaganje četiri oboružane galije, koje polovicom srpnja polaze u Romaniju i koje će ga ondje čekati do polovice kolovoza i još

[1] Gjone Rastić: chron. di Ragusa. MSC. p. 454, 455.
[2] MSC. arch. veneti. Secreta consilii rogatorum.

dalje; s toga neka obaviesti o svojem vojenom pohodu zapovjednika mletačkoga brodovlja. Osim toga Sigismundo je tražio od republike novčani zajam ili bar u napried godišnji danak, koga mu ona u smislu turinskoga ugovora davaše. Vieće nehtjede ovoj molbi kraljevoj zadovoljiti, kako nam svjedoče njegovi zaključci[1] od 14 i 17 r. m. Sav odgovor republike opet je živa slika njezine politike u tom pitanju. Ona je i na iztoku sveudilj samo svoju korist pred očima imala, te se u turske poslove samo u toliko miešala, koliko od nje iziskavaše posebni joj interesi. Kada se je Bajezid oružao: naloži zapovjedniku toga brodovlja, da pazi na mletački posjed u iztoku, osobito na Negropontu (Euboea) i Kandiji. Kada su stvari u Carigradu na to spale, da je car Manojlo Paleolog naumio bio ostaviti priestolnicu i uteći se u duždin grad, onda ga mletačko vieće nije umjelo inače utješiti nego nadom u zapadnu pomoć (24 srpnja 1394). I sada je republika svoju sviest tim umirila, što ugarskomu dvoru obeća četiri galije i što odluči poslati k Bajezidu sugradjane Mihovila Kontarina i Nikolu Valeressa, koji bi njezina muhamedanskoga prijatelja nastojali s grčkim carem izmiriti.[2]

Pokle je sam Sigismundo posredovanjem u Češkoj izmirio svoga brata bar za njeko vrieme s nezadovoljnim plemstvom te stekao si kano na uzdarje novu vlast u njemačkom carstvu, i dok su njegovi izaslanici na zapadu tražili podporu proti zajedničkomu neprijatelju: nastavili su njegovi punomoćnici u našoj domovini djelo izmirenja. Jer su i u dvoru ugarskom jamačno bili osvjedočeni, da se vojna bez pogibelji nemože početi, ako nije Dalmacija i Hrvatska u toliko uspokojena, da vanjski upliv nebude podoban iznovice uzpiriti netom ugušene ondje vatre. Sigismundo je djelo izmirenja povjerio banu Nikoli i svomu kr. dvorskomu kancelaru i zagrebačkomu biskupu Ivanu. Ivan „u kraljevini Dalmaciji i Hrvatskoj namjestnik i vrhovni sudac“ dodje ujedno s banovim bratom Ivanom i knezom krbavskim Butkom dne 23 svibnja 1396 u Zadar, a za tiem uputi se dne 30 r. m. u Nin, kamo bješe glavna skupština urečena, da „se u njoj pravda dieli, izravnaju nedostatci i tegobe kraljevine i učvrste kraljevska prava.“ Skupština je otvorena dne 5 lipnja, a na nju dodjoše osim plemstva zastupnici gradova, medju kojimi se spominju od strane Zadra

---

[1] Sve ovo u Rukopisu mlet. arkiva. loc. cit.

[2] Odluka od 17 veljače 1396. Misti. MSC.

Pavao Gjorgji, Marin Ghinani i Pavao Pavlović, iz Trogira Pavao Marini, Marko Cipiko i Mato Petrović, iz Spljeta Nikola Teodosijev itd.; prisutni bjehu takodjer izaslanici otokâ Paga, Cresa, Osora itd. Od poslova, koji su ovdje riešeni, napomenut ćemo samo dva, jer se odnose na pitanje o državnoj cjelovitosti naše kraljevine. Napomenuli smo naime: kako se otok Pag bio odciepio od uprave grada Zadra i kako je usljed toga izmedju obiju nastala krvava zavada. Sigismundo je bio pravicu dosudio otočanom (1395); ali tek njegovi izaslanici imadoše ovu razmiricu urediti. Oni su takodjer dosudili Pagu neodvislost od obćine zadarske; a podkriepili ju listinom, koju izdadoše dne 24 r. m. na samom otoku. Drugi se predmet, koj bješe u Ninu razpravljen, odnosi na razmiricu izmedju obćinâ otoka Cresa i Osora i njihova vlastelina kneza Ivana Saracena, koj da je zakidao njihove stare sloboštine. Kraljevski su punomoćnici ovu razmiricu riešili tako: da ni stanovnikom Cresa i Osora nepripadaju naprama svomu vlastelinu knezu Ivanu i njegovim baštinikom druga prava, nego li jih ostali „kmetovi“ u Dalmaciji i Hrvatskoj uživaju naprama svojoj vlasteli.[1]

Tim se putem mislilo urediti u Dalmaciji i Hrvatskoj zamršaje, koji su u jedva minuloj dobi nastali bili. Tako ban Nikola, kako njegov brat Ivan i ostali hrvatski velemože bili su odmah za tiem pozvani pod kraljevsku zastavu. Pod banski stieg sakupiše se mnogi junaci kraljevine, a od Dalmatinaca iztiče se poimence Trogiranin Nikola Andrijević. Od hrvatskih velikaša pridruži svoje čete odličan vojvoda Ivan i brat mu Dionizije Morovićki i Stjepan Lacković. I pomorska je pomoć dana s ove strane; tako je grad Zadar već 20 srpnja 1396 odpremio u iztok oboružanu galiju pod zapovjedničtvom Pilipa Gjorgjića.[2] Ni naša dakle domovina nije štedjela žrtava za obću korist kršćanske prosvjete, koju je trebalo braniti proti osmanlijskom varvarstvu. Hrvatska se vojska pridruži kraljevskoj, koju Sigismundo odluči glavom predvoditi. Uz ovu vojsku nadodjoše zapadne pomoćne čete iz Francezke, Njemačke i austrijskih pokrajina. Isti se car grčki htjede pridružiti ovoj kršćanskoj vojni; on je poslao u Ugarsku Manojla Fila-

---

[1] Poslanstvo i djelovanje kr. poslanikâ opisuju nam: Pauli de Paulo memor. p. 427—28, za tiem listine kod Farlatia: Illyr. sacr. V, 446 kod Lučića: memor. di Traù p. 361, kod Fejéra: cod. dipl. X, 2. p. 366—71.

[2] Pauli de Paulo: memor. p. 328.

tropina obećav sa svoje strane deset galija na svoj a tri na kraljev trošak. Izmedju bizantinskoga i ugarskoga dvora bude ugovoreno, da imade kralj s vojskom u svibnju 1396 doći k Dunavu, a sliedećega već mjeseca pod sam Carigrad.[1] Kada je sve ovako pripravljeno bilo stade se vojska kretati. Zapadna se sastane oko duhova (21 svibnja) u Beču; u njoj bijaše cviet francezkih vitezova, a prolažaše kroz Ugarsku i Erdelj u Vlašku, gdje i vlaške čete čekaše pod zapoviedju vojvode Mirče. Ugarska je vojska preko Srbije pošla k Dunavu, i Sigismundo, koga još 17 srpnja nalazimo u Varadinu[2], priedje u istom pravcu kroz železna vrata, te kod Vidina naidje na prvi odpor neprijateljski. U gradu bješe turski vasal Strašimir, brat posljednjega bugarskoga kralja Joana Šišmana. Vidin bude jurišem otet, a za njim grad Oreava (Rahovo), takodjer kod Dunava, turskoj vojci silom osvojen.[3] Poslije ovoga sretnoga početka savezna se vojska, jaka do 60.000 momaka, kod velikoga Nikopolja ujedini. Ovaj grad leži u sredini znamenitoga sustava dunavskih tvrdjava, od kojih Vidin leži na zapadnom a Silistra (Dorostol) na iztočnom kraju. Nikopolje je dakle obsjela savezna vojska sa kopna i vode. Posada se hrabro branila izčekujuć glavnu silu, koju je vodio sam sultan desivši se tada u Trnovu. Na dan češkoga zaštitnika sv. Većeslava, t. j. 28 rujna 1396 imala se savezna vojska ogledati ne sa samom posadom već s cielom turskom silom. Francezki su vitezovi prvi pokušali sreću; iza njih bude razredjena kraljevska vojska: na desnom krilu Stjepan Lacković, na lievom vojvoda Mirče sa svojimi Vlasi, u sredini Sigismundo s banom Nikolom i s knezom celjskim Hermanom vodećim austrijske čete. Francezkim četam oprie Bajezid jezgru svoje vojske, one budu suzbijene i u bieg natjerane. A poraz ratobornih vitezova hrabre Galije tako djelovaše na kraljeve čete, da jim desno i lievo krilo stade u neredu uzmicati. Samo središte ostade nepomično i suzbi strahovitu navalu divljih janičara. Pobjeda se nagibala kršćanskomu oružju: kada turskoj vojsci doskoči u pomoć

---

[1] Po mletačkih rukopisih S. Romanin: Storia documentata di Venezia III, 332.

[2] Vidi listinu kod Fejéra op. cit. X, 2. p. 345.

[3] Listina ibid. p. 420, 447. Ugarski povjestnici i Hammer: Gesch. des osman. Reiches I, 197 „Orczow“ i „Oryko“ listine krivo tumače sa „Oršava“, jer je onaj „castrum“ Vidinu na iztoku, prama Nikopolju ležao.

srbski knez Stjepan, koj kano vasal vojevaše sa sultanom, te ojačavši sa 5000 svojih konjanika i ohrabrivši boreće se sipahe lovorom ovjenča slavodobitne stjegove osmanlijske. I ovdje je srbsko oružje i nepromišljena vjernost srbskoga kneza spasila ohologa sultana od poraza, koj bi bio mogao imati neslućenih posljedica za južno-iztočnu Evropu. Kada su srbske čete bitku na korist Turčina odlučile, nastaše bieg, pokolj i plienjenje. Kralj Sigismundo jedva uteče u ladjicu, na kojoj se s primasom Ivanom i bratom mu Stjepanom Kanižajem spasi odplovivši u Carigrad; na drugoj plavi sliedjahu kralja ban Nikola i knez Herman celjski.[1] Nikolin brat Ivan Gorjanski bude sa još njekoliko vjernih kući poslan „za obranu kraljevine.“[2]

Užasne bjehu posljedice poraza kod Nikopolja. Prvi put je zapadna Evropa sastavila proti polumjesecu križarsku vojsku a ova bude do nogu potučena; do 10.000 junaka budu drugi dan kano roblje dovedeni pred slavodobitnika padišu i veći jim dio na njegove oči smaknut. U koliko nije očajanje ovaj poraz strovalio osobito balkanski poluotok; jer mu u onaj par izčeznu nada u bolju bližnju budućnost! Čemu se imala nadati Bosna i naša domovina? čemu bizantinska carevina? Ali osim toga nikopoljski je poraz odjeknuo neposrednim i posebnim načinom u zemljah s ove strane Dunava i Save; a to je i uzrok što ga nemogosmo ni u ovoj razpravi, bilo to i na kratko, mukom mimoići.

Glas o porazu kod Nikopolja brzo se razsu po cieloj Evropi, ali o sudbini kralja Sigismunda kolale su nejasne viesti. Je li on sretno izmaknuo zasjede turske? kamo je dospio, gdje li se nalazi? na sva ova pitanja dugo se nije znalo izvjestno odgovoriti. Više od dva mjeseca poslije bitke dodjoše u Mletke poslanici kralja Većeslava pitati republiku: „jeda li što doču o kralju Sigismundu“, te ujedno ju zamoliti: „da mu bude u pomoć, ako je u kakovoj nuždi i nevolji“. Republika je kroz svoje brodovlje sveu-

[1] Obširnije opisuje ovu bitku Hammer: op. cit. p 197—99. Od pomenutih hrvatskih vitezova pade Dionizije Morović i Nikola Trogiranin. Ovu bitku opisa bavarski štitonoša Schiltberger, koj je bio takodjer medju robljem. Nebijaše mu još ni 16 godina i to mu život spasi; jer kada je na njega red došao, da bude smaknut, Bajezidov sin opomene otca na mladost junaka; sultan mu život pokloni ali ne slobodu. Schiltberger se tek poslije 34 godina oprosti turskoga sužanjstva, a onda opisa svoje nevolje, koje ondje pretrpi.

[2] Listina od god. 1408 (Fejér: cod. dipl. X, 4. p. 668).

dilj stala s iztokom u doticaju. Ona bješe uvjerena: kako će katastrofa nikopoljska sav iztok u zabunu, a osobito bizantinskoga cara u sdvojenje dovesti. S toga je naredbom od 29 listopada 1396 naložila zapovjedniku brodovlja: neka se pobrine za sigurnost galija u Romaniji, i neka bdi „da se Carigrad spasi tješeć imperatora i njegove ljude pomoćju kršćanskih vladalaca, samo da uzdrže sebe i carstvo.“ Tim se dakle putem znalo u Mletcih o iztoku više nego li igdje drugdje. Mletačka ladja doplovivša iz Modona i Korona (u Moreji) doniela je tu viest: da je kralj Sigismundo sa svojom pratnjom te s njekimi mletačkimi i sa zadarskom galijom sretno dne 6 prosinca onamo došao. Ovu viest priobći vieće caru i kralju Većeslavu i austrijskim vojvodam iz sjednice od 16 prosinca, pomenutim pako poslanikom obreče dne 21 r. m. svaku pomoć, koju može dati „razborito“.[1]

Toliko se znalo o Sigismundu u duždinu inače dobro obavieštenu gradu poslije tri skoro mjeseca.

Još je veća ondje vladala tmina o sudbini bezglave Ugarske poslije Nikopoljske bitke. Glas, koj bješe tamo dopro, sticaše se u tom: da je sultan Bajezid uništivši kraljevu vojsku unišao u Ugarsku i kano da se stao dogovarati s tamošnjimi velikaši. Republika indi imajući sigurnih obavjestî o Sigismundu a neznajući što medjutim biva u onoj zemlji zaključi dne 16 prosinca izaslati tamo „pametnu osobu, koja dobro poznaje i stanje i velemože kraljevine; pa neka gleda u potaji doznati sve novosti u onih stranah tako o činih Bajezida kano o ugovorih, koje bi ondje bio uglavio, isto tako o nakanah biskupâ i velikašâ.“[2]

Viesti ove, u koliko nejasne, nebijahu bez osnova. Sigismundu je sbilja poslije poraza kod Nikopolja dvojaki neprijatelj zaprietio i uzdrmao njegovo priestolje. U samoj Ugarskoj bilo je dosta nezadovoljnika; jer nečovječni postupak kraljev „hranjaše — kako veli ljetopisac — pod pepelom one iskre, koje su kašnje izmedju Sigismunda i Ugrina u plamen buknule, i nedaše mu do posljednjega dana nikada više mirno kraljevati“.[3] Ako je u Ugarskoj bilo nezadovoljstva, što se može misliti tek o kraljevini Dalmaciji i Hrvatskoj? o zemlji, u kojoj bješe ustanak malo prije ugušen i

[1] Vidi zaključke kod dra J. Šafařika op. cit. p. 185—87, za tiem kod Romaninia op. cit. p. 334.
[2] Secreta cons. rogat. kod Šafařika ibid. p. 184.
[3] Rieči Turocijeve: Chron. Hungar. P. IV. c. 7.

koja nije mogla tako brzo zaboraviti na groznu smrt bana Ivana Horvata? Ovdje bješe toliko goriva nagomilano, da je trebalo samo sgode i čovjeka, koj će unj iskru baciti. A takav se sbilja poslije nikopoljskoga poraza nadje u osobi Stjepana Lackovića. Ovaj muž, kano što znamo, bješe njekada medju prvimi kolovodjami hrvatskoga pokreta. On je pomogao srušiti Mariju s priestolja; ali poslije Karlove smrti izmiri se s kraljicom i s njezinim suprugom. Nu ili nije ovo izmirenje bilo iskreno ili je Stjepan na staru stazu nagnan bio nesmiljenim postupkom kraljevim u svojoj domovini, te je samo sgodu čekao, da se opet odmetne. Sigismundo bješe naprotiv uvjeren o vjernosti toga hrvatskoga plemića, jer mu inače nebi bio povjerio zapovjedničtvo nad desnim krilom vojske u onoj odlučnoj bitki. Je li Stjepan ovdje hotimice ili pred silom neprijateljskom uzmaknuo, to se nemože dokazati: jedno je i drugo moguće. Stjepanu vrativšemu se natrag nije bilo težko zaokupiti svojih političkih prijatelja pod ustaški stieg; a od starijih sliediše ga odmah sinovac mu Andrija, Stjepan od Šimontornje, Stjepan Prodanić rečeni Vrag od Predavca, vlastelin županije križevačke, i mnogi drugi. Nu težji bijaše izbor, kakav da se ustanku dade politički pravac, kakav li smjer? Hrvatski ustanak prelio se bio, kako znamo, u južno-slovjenski pokret, od kako mu se Stjepan Tvrdko bješe stavio na čelo. Stieg kralja Ladislava vijao se na podredjenom mjestu. Je-da li se i sada Stjepan Lacković mogao osloniti na Bosnu? Ovdje je vladala ženska ruka kraljice Jelene; njezina vladavina, koliko se znade, bijaše u početku mirna; prijatelji joj Dubrovčani pismom od 27 prosinca 1396 očitovaše: kako su oni „vskriešeniju kraljevstva (bosanskoga) i vsemu što je veće i počteno kraljevstvu . . . mnogo veseli“, i kako boga mole „da ukriepi i umnoži kraljevstvo“.[1] Jelena se služila savjetom onih istih velemoža, koji su za njezina supruga kralja Stjepana Dabiše najveći u državi upliv imali; u njezinu su vieću sjedili vojvoda Hrvoje, vojvoda Sandalj, knez Pavao Radinović itd.[2] Osobita ugleda bijaše i sada vojvoda Hrvoje; on je bosanskim županom davao zapoviedi, kako nam svjedoči pismo[3] Vukca župana od Sane izdano

[1] Kod Pučića: spomenici srpski I, 4.
[2] U listini kod Miklošića: monum. serb. p. 230.
[3] Kod Fejéra: cod. dipl. X, 2. p. 406: „Nos Vlkach, comes de Zana . . . verbo domini nostri Hervoiae ducis ex speciali ipsius mandato seu commissione . . .“

u Kozarcu (na Sani) poslije duhova god. 1396, i primao inostrance pod zaštitu. Koliko je vriedila u Bosni i u dvoru rieč ovoga vojvode, bijaše poznato takodjer preko granica; s toga su Dubrovčani želeći preko Sigismunda izhoditi primorje bosansko zamolili kralja, neka ponajprije Hrvoja pridobije da jim se ovaj prediel odstupi.[1] U bosanskoj se dakle vladi poslije smrti Stjepana Dabiše nije mnogo promienilo; osim vladalačke ostadoše na kormilu skoro one iste osobe. Ali hrvatski su ustaše mogli lasno uvidjeti, da niti vlada niti stanje Bosne nebijaše onakovo, da uzmogne s jedne strane granice svoje od Turčina braniti a s druge uplesti se u nov boj s ugarskim kraljem. K tomu nebi se bili mogli nadati podpori u svojih političkih prijateljâ u Ugarskoj, kada bi bosanskoj vlasti povjerili bili vojvodstvo ustanka.

Iz ovih i drugih razloga bješe odlučeno opet visoko podići stieg napuljskoga kralja te sva poprimiti sredstva, da Karlov sin zasjedne na priestol ugarsko-hrvatski. Stjepan Lacković prihvati dakle prvobitnu osnovu, kojoj bješe on na korist Ladislavova otca služio. Ali kako da ju izvede? iz Napulja očekivati pomoć, suvišno je bilo. Neprijateljstva izmedju Ladislava i Ljudevita sveudilj su trajala, krv se proljevala, stranke se progonile — ali bez odlučne koristi. Ljudevit je sveudilj držao glavni grad kraljevine; u travnju minule godine (1395) obsjede ga Ladislav, ojačan rimskimi četami, s mora i s kopna; ali obsada se morala dignuti čim 15 svibnja iz Francezke doploviše nove galije Ljudevitu u pomoć.[2] U tih okolnostih nemogaše kralj Ladislav činom podpomagati svojih privrženika; ali ipak rado prihvati njihovu ponudu odnoseću se na krunu, koju si krjepošću zakonitoga nasljedstva i onako prisvajaše. Kao što je Ladislav god. 1391 poslije smrti kralja Stjepana Tvrdka imenovao si bio namjestnike u zemljah krune ugarsko-hrvatske[3]: tako je i sada ovo isto učinio imenujuć za svoje namjestnike Stjepana Lackovića od Dobrogošća i Stjepana od Šimontornje podielivši jim punomoć, „da u onih kraljevinah imenom i vlasti samoga kralja vladaju, i što bi oni tim načinom ustanovili, odredili ili prikazali da će sve to kralj primiti, odobriti i vjekovito konačno utvrditi.“[4] Tim su kolovodje ustanka stekli njeki zakoniti osnov u

[1] Gjone Rastić: cron. ragus. MSC. p. 456.
[2] Giornal. napolit. ap. Murator. script. rer. ital. XXII, 1065.
[3] Vidi u „Radu“ knj. III. str. 118—19.
[4] U listinah kralja Sigismunda od god. 1397 (kod Fejéra: cod. dipl.

očima Sigismundovih protivnika; ali moć jim valjalo drugim putem i na drugom mjestu tražiti. Oni dakle zamisliše sredstvo, koje bijaše za ono vrieme koli smiono toli vriedjajuće sviest kršćansku: odlučiše naime pomoć tražiti u nikopoljskoga slavodobitnika. Izaslaše dakle poslanike k sultanu Bajezidu moleć ga ne samo za oružano posredovanje na korist Ladislavu, nego i da mu dade ruku svoje kćeri. Poznato je, da se lahkoumni Ladislav bio razvjenčao od svoje supruge Constanze de Chiaramonte; a da on, kako bi nevaljalost bivše ženitbe pred svietom jasnija bila, dade svoju bivšu suprugu dne 26 prosinca 1395 gospodaru Andriji de Capua.[1] Ladislav je dakle scienio, da su mu s te strane proste ruke; a privrženici njegovi držali su zaruke s kćerju padiše za veoma sgodno političko sredstvo, prem su i oni znali, da bi takova sveza izmedju vladaoca stojećega pod zaštitom rimske stolice i kćeri nevjerničke u Evropi sablazan počinila, u koliko s druge strane nije bivalo osobito u iztoku tako riedko, da su knezovi svoje kćeri davali sultanom samo da jih umire. Ta isti Bajezid imaše u svojem haremu kćer kneza Lazara, krasnu Miljevu. Kolovodje ustanka poručiše padiši, da će odmah, poslije vjenčanja krunom ugarskom okruniti Ladislava i kćer njegovu.[2] Ako se ovom prigodom osvrnemo na viest prije priobćenu,[3] kako je naime pred tri godine prolazio u Napulj turski poslanik, da dovrši pregovore o ženitbi kr. Ladislava s kćerju Bajezidovom: to ćemo se lasno uputiti, da je Stjepan Lacković sada samo nastavio već onda započeto djelo. U njegovoj se glavi razvi ta misao: da će sultan sa svom silom svojom poduprieti Ladislava, ako mu tastom bude; tim više što bi on ovim istim udarcem uništio i Sigismunda, koj se bio drznuo pobuniti zapadnu Evropu proti polumjesecu.

X, 2. p. 417, 558): „Obtentis a Ladislao, rege Apuliae, huismodi litteris, ut iidem . . uterque Stephanus . . in antefatis regnis nostris vicarii ipsius regis Ladislai essent generales . . .“ U bitnosti isto Turoc: chron. hung. P. IV. c. 9.

[1] Giorn. napol. op. cit. p. 1065.

[2] U navedenih listinah: „Nunciis suis ad Payzath, Turcorum imperatorem, super eo ut ipsius Payzath filiam dicto Ladislao regi matrimoniali foedere molirentur copulare et copulatos, similiter litteris ipsius Payzath . . exinde prius obtentis, s. regio diademate ipsius regni nostri coronare, indilate destinatis.“

[3] „Rada“ knj. III. str. 149.

Koliko su dogovori o samoj ženitbi dospjeli bili, nije nam poznato. Jasnije je o drugom dielu poslanstva. Bajezida nije trebalo mnogo nagovarati, da poslije pobjede na dolnjem Dunavu priedje u Ugarsku lišenu svoga vladaoca i razciepanu u stranke. Poziv ga mogaše samo utvrditi u nadi za uspjehom. On je već kod Nikopolja zamislio bio osnovu, koju mu tek unuk izvede: da naime „osvoji Budim i svu si zemlju podvrgne“.[1] Turska indi vojska provali u dolnju Slavoniju, gdje ju ustaše dočekaše i posjede Mitrovicu izdajstvom zapovjednika tvrdjave Matka od sv. Martina.[2] Odavle priedjoše njeke čete tja u dolnju Štajersku, gdje zapališe grad Optuj i odvedoše roblje.[3] Ali Bajezid neuputi se u priestolnicu Ugarske, već se, poharavši osobito priedjel medj Dravom i Savom, vrati s plienom i robljem.[4] Koje bolest[5], koje kasno godišnje doba, koje nepripravnost zametnuti borbu sa zapadom, koje neriešeni odnošaji na iztoku, koje oluja podignuta Tamerlanom proti turskom carstvu — ponukaše slavodobitnoga sultana, da odgodi izvedenje zamišljene osnove svoje.

Dok je ovako naša domovina na jednom kraju od neprijatelja napadnuta bila, stranački se življi drugdje u njoj razvezaše i gradjanske se strasti podjedaše u zamjenitoj borbi. U Zagrebu diže se pobuna, koja nam svjedoči: kako su svi odnošaji poremećeni bili. Nedjelju naime prije Tominja t. j. 17 prosinca 1396 zagrebački gradjani na znak zvona razvivši zastavu snidjoše oružanom rukom na trg kaptolski, udariše na kanoničke i nadarbeničke kuće, tudjer plieniše i harašе, papinske bule i javne izprave popališe, onda navališe na biskupski dvor, ali bivši odbijeni nepoštedješe ni stolne crkve, te nemogavši u nju prodrieti izbacaše kroz prozore strjelice. Vraćajući se izraniše, izprebijaše i uhvatiše njeke kanonike, svećenike i njihove ljude; a napokon izmetaše u crkvu

---

[1] Chalkokondylas op. cit. p. 40.

[2] Svjedoči Sigismundo u povelji od god. 1404 kod Fejéra: cod. dipl. X, 4. p. 300.

[3] Zabilježi sam Schiltberger. Sr. Hammer: Gesch. des osman. Reiches I, 201.

[4] U listini od god. 1397 loc. cit. „Validum et saevissimum dictorum Turcorum coetum et faleratam cohortem et territoria regni nostri inter fluvios Dravae et Savae existentia hostiliter introducere . . .“ U bitnosti potvrdjuje Turoc. loc. cit.

[5] Chalkokond. loc. cit: „verum peropportune podagrâ tum (Paiazites) laborans reversus est domum, etiam copias in suam regionem abduxit.“

i kaptol lumbarde kano u znak pobjede.[1] Ova razjarenost zagrebačkoga gradjanstva naprama biskupu i kaptolu može se čestimice odračunati na postojale izmedju njih nutrnje razmirice. Ali tko promotri, da je biskup Ivan bio ne samo očiti privrženik nego i kancelar i namjestnik kralja Sigismunda u Dalmaciji i Hrvatskoj, taj neće ovoj pobuni poreći svaki politički smjer — taj će barem to dopustiti, da se zagrebačkomu gradjanstvu svidjelo najsgodnije steći proti kraljevu namjestniku zadovoljštinu u ono vrieme, kada je Stjepan Lacković razvio bio ustaški stieg proti kralju i svim njegovim privrženikom. U takovom su vremenu na svoju ruku radili ne samo gradjani zagrebački nego i druge obćine. Tako su se i Pažani pripravljali proti Zadranom i u Mletcih novce i galije tražili.[2] Pače isti su gusari mislili da mogu slobodno svoj zanat tjerati na hrvatskih otocih, imenito na Osoru i Cresu.[3]

Ovo je tamna slika naše domovine poslije Nikopoljske bitke: ban Nikola uz kralja u daleku svietu, ustanak pod vojvodstvom Stjepana Lackovića, provala turske vojske na iztočnom kraju medju Savom i Dravom, stanovničtvo podieljeno u dva logora, nutrnji nemiri, sukromne osvete, uz obustavljenu javnu vlast svaki radi na svoju ruku.

Ali dok su se Turci s jedne strane povukli a dok se ustanak u sebi trošio, nenadano se kralj Sigismundo pojavi na lievoj obali jadranskoga mora. On je naime iz mletačkoga grada Modona (st. Methone u Messeniji na Moreji), kamo bješe dne 6 prosinca s trimi mletačkimi i zadarskom galijom prispio, došao dne 19 r. m. na dubrovački otok Koločep (Calamotta) a dva dana kašnje izkrcao se u Dubrovniku. Kralj je ovdje bio sjajno primljen, on je odsjeo u palati kneževoj, republika mu poklonila 2000 dukata i obični mu danak u napried za dvie godine izplatila. Kralj je u Dubrovniku sproveo ujedno sa svojom pratnjom deset dana, napokon 30 prosinca odplovio u Spljet, praćen dubrovačkim počastnim poslanstvom u osobah Dobre Kalića, Markula Crievića, Rafe Gučetića i M. Gjone Bunića.[4] Jedva je mletačko vieće doznalo, da je Sigismundo sretno u Dubrovnik došao, zaključilo je dne 27 pro-

[1] Marcelović: MSC. bibl. metropol. zagrab. ad h. a. Krčelić: hist. eccl. zagrab. p. 145—46.

[2] Misti MSC. vol. 43.

[3] Ibid.

[4] Gj. Rastić: cron di Ragusa. MSC. p. 458.

sinca 1396: da se pošalje poslanik, koj će kralju „sažaljenje“ izjaviti, a iz sjednice od 4 siečnja dalo se izviestiti: hoće-li kralj doći u Mletke, da ga uzmogne častno dočekati.[1] Sigismundo nije imao kada posjetiti kraljicu jadranskoga mora, već posla tamo poslanstvo, da se vieću zahvali za usluge, koje su mu mletačke galije izkazale u Carigradu i na iztoku, te da ujedno njegovoj podpori preporuči glavni grad bizantinskoga carstva, koj je bila turska sila pritisnula. Mletčani su se ovoj preporuci kraljevoj u toliko odazvali, što su u smislu zaključka od 26 siečnja 1397 iznovice oboružali osam galija i kod Genovezaca izhodili drugih 5' galija, te jih izaslali „da brane Romaniju od Turaka.“[2]

Sigismundo vraćajuć se kroz Dalmaciju i Hrvatsku u Ugarsku htjede nješto sam nješto kroz svoje ljude povratiti ovoj kraljevini mir i red poremećen za svoga odsuća. Kralj je ravno otišao u Knin i odavle izdao sgodne naredbe: u Zadar izasla krbavske knezove Pavla Karlovića i Karla (Grgurovića) i hrvatskoga bana Pavla Mihaljevića. Ovi su izaslanici dne 13 siečnja tražili od gradskoga vieća, da jim predade „sve krivnike i učestnike smrti kraljice Jelisave, kraljeve punice, i sve one koji su kušali drugu vladu uvesti u Dalmaciju, i one koji su učestvovali u buni Ivana od Paližne njekada priora vranskoga i bana Ivana (Horvata)“. Na dalje su kraljevi poslanici u nazočnosti biskupa senjskoga Leonarda zahtievali od Zadrana, da odmah u Knin izašalju kralju u taostvo deset odličnijih plemića a medj njimi Pavla Pavlovića, a da na svaki način do 21 siečnja izašalju tri plemića obitelji Grizogonâ (Andriju Nikolina, Mavra Petrova i Dujma Ivanova) osvadjena s pomenuta zločina. Zadarsko je poslanstvo u osobah Krescencija Varikaše, Simuna Detrika i Pavla Pavlovića dne 18 r. m. prispjelo u Knin pred kralja, a malo za njim i taoci. Pavao je kralju razložio želje i molbe svojih sugradjana, koji su se valjda i opravdali, jer su se i taoci i poslanici do 3 veljače kući vratili. Pokle je Sigismundo obavio još njeke poslove, kano što bijaše onaj odrediv izravnanje granica izmedju grada Spljeta s jedne a Kliša i Omiša s druge strane[3], odputova dne 6 r. m. iz Knina preko Velebita u Komić u Lici i odanle[4] u Križevac.

[1] Kod J. Šafařika op. cit. p. 188. Za tiem: Misti vol. 43. MSC.
[2] Kod Šafařika ibid. p. 188.
[3] Listina kod Farlata: Illyr. sacr. III, 339.
[4] O kraljevu boravljenju s one strane Velebita piše očevidac Paulus de Paulo op. cit. p. 429.

*

Ovamo se bilo sgrnulo plemstvo ugarsko i hrvatsko; ono došlo kralju u susret. Tudjer bijaše osim kraljeve pratnje s ugarskim primasom još palatin Leustahij,[1] više biskupa, braća Gorjanska Ivan i ban Nikola, koj se u povratku u svoju banovinu navratio bio u Topusko, odkle je s pismom od 13 veljače izaslao bio u Zadar Adama kninskoga dvorskoga i svoga dvoranika Petrišu,[2] na dalje Herman grof celjski i mnogi drugi. Na ovaj sabor došao je i Stjepan Lacković, dobivši prije od kralja „salvum conductum". Odavle bismo zaključili, da je Sigismundo htio glavom izravnati razmirice, umiriti duhove i tako pokriti što se u jedva minuloj prošlosti dogodilo. Ali se u skupštini do skora pomoli bura, mjesto pomirenja nastane razdraženost. Stjepan Lacković i njegovi hrvatski privrženici za opravdanje svojega netom minuloga ponašanja spočitavaše vladinoj stranci: da se prava kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije vriedjaju i gaze. Jedna od mnogobrojnih povreda poznata nam je iz kraljeva pisma[3] od 31 svibnja 1395. Uzprkos naime osnovnomu zakonu hrvatskoga državnoga prava, po kojem u obsegu naše kraljevine vrhovno sudstvo izvršavaše jedini hrvatski ban, često je bivalo, da su se ugarski dostojanstvenici miešali u sudstvo i preda se pozivali hrvatske plemiće. Proti tomu potuži se hrvatsko plemstvo kroz svoje poslanike Ivana Cupora iz Moslavine i Stjepana iz Očure, a kralj mu rečenim pismom ono pravo uzpostavi. Osim ove bijaše sigurno još inih povreda, koje Stjepan Lacković i njegovi prijatelji zahtievaše ukloniti u križevačkom saboru. Ali stranke se bjehu već tako zagrizle, da je od rieči lasno došlo na mačeve. Vladina stranka imaše silu pri ruci; ona ju proti svojim protivnikom upotriebi; Stjepan Lacković sa sinovcem Andrijom bude dne 27 veljače od ugarskih velikaša posječen i kroz prozor na dvor bačen. Njegovi prijatelji digoše viku tužeć se na povredu zakona, zadane vjere i „salvi conductus". Kralj da zemlju iole umiri potvrdi prava kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije naposeb, a Ugarske na poseb, i odredi da se

---

[1] Leustahij se navodi kano palatin još poslije Gjurgjeva 1397 (kod Fejéra: cod. dipl. X, 3. p. 200); ali već 1 lipnja o. g. bijaše Ditrik Bubek palatinom (vidi listinu ibid. X, 2. p. 464).

[2] Pauli de Paulo: memor. p. 429.

[3] Origin. membr. in arch. regnic. Kukuljević: Jura regni Dalm., Croat. et Slav. I, 163—64.

sudovi, koji su od toliko godina oniemjeli bili, opet otvore.[1] Napokon odredjeni biše kraljevski povjerenici Ivan biskup zagrebački i Butko knez krbavski za Dalmaciju i Hrvatsku a ban slavonski Dimitar Bubek za Slavoniju.

Tako je opet zaglavio jedan od kolovodja hrvatskoga ustanka. Ivan Horvat izgubi život u Pečuhu, njegov stari drug Stjepan Lacković u Križevcu. Ivan Horvat dosljedno se i do kraja opirao kralju Sigismundu, Stjepan Lacković samo od njekuda i donjekle. On je bio pripravan vratiti mač u korice i pružiti ruku kruni i svojim protivnikom, jer si inače nebi mogli tumačiti kako bi bio došao na viećanje u Križevac. Možebit ga na to skloni nedaća dogovaranja sa sultanom i divlje postupanje tursko, možebit nemar kralja Ladislava i slaba podpora u zemlji. Vjerolomno ubojstvo Stjepana Lackovića u Križevcu ogorča sve njegove pristaše i političke prijatelje, a ovo ogorčanje izkusio je sam kralj čim iz Križevca krene put Ugarske. Jedva se naime Sigismundo sa svojom pratnjom uputio k Dravi, naidje na čete Stjepana Predavečkoga, koj mu htjede prolaz zakrčiti i na njem ono valjda u Podravini gornjoj izvesti, što su prije 10 godina ustaše učinili bili s njegovom suprugom u dolnjoj Podravini. Izmedju kraljevih se i ustaških četa zametne borba; Stjepan imajuć manju silu povuče se u svoj grad Sušicu ili sv. Gjuragj (Gjurgjevac u Podravini), kraljevi ljudi obsjedoše grad; Stjepan se hrabro branjaše i odbijaše navalu, ali videć da neće povećanoj sili protivnoj odoljeti tajno izidje iz grada i ostavi svoju toliko izkušanu domovinu.[2]

[1] O umorstvu Stjepana Lackovića zabilježi u kratko Paulus de Paulo: memor. loc. cit. „Eodem anno (1397) die martis 26 (27) Feb. in Crisi(o) in curia d. n. regis Sigis. interfectus fuit Stephanus Laccovich cum nepote suo (Andrea) per certos barones Ung(ariae), de quo venit novum Jadram die 6 martii.“ Krčelić veli (not. praelim. p. 249) da je imao u ruci „decretum“ križevačkoga sabora, ali da ga je žalibože izgubio. On je iz njega samo to zabilježio, što se sjećaše. Nu učeni se zagr. kanonik vara u godini ovoga sabora. On je, kako potvrdjuje Paulus de Paulo, držan odmah poslije povratka kraljeva iz iztoka. Žalibože se ni dan danas nezna za taj „decretum“, koj bi nam ovaj znameniti dogodjaj sigurno razjasnio.

[2] Iz listine kralja Sigismunda od 1 pros. 1398 kod Fejéra: cod. dipl. X, 2. p. 559—60: „Idem Stephanus . . . dum ingressum nostrum versus climata regni nostri intellexisset . . viam, quam una cum fidelibus subditis nostris . . versus et prope praedictum flumen Dravae proficiscebamur, toto posse adversus nos praecludere et aditum nostrum

Tim je i ov pokus hrvatskoga ustanka, komu su na čelu stali Stjepan i Andrija Lacković i Stjepan Prodanić, poslije kratkoga napora izdao. Ovomu pokusu prijalo je stanje Ugarske poslije nikopoljskoga poraza i odsutnost kralja Sigismunda; ali mu neidjaše u prilog što je Hrvatska i Slavonija nutrnjimi nemiri izcrpena i iztrošena a turskimi napadaji oslabljena bila, i što se hrvatski ustanak nije sada kao prije oslanjao na Bosnu.

Sigismundu je bilo iz Hrvatske pohititi tim više, što je u sjevernu Ugarsku provalila bila češko-moravska vojska. Markgrof naime Prokop ujedinjen s Ladislavom vojvodom Opelnskim bio je prodrô u turčansku i liptovsku županiju, te se početkom veljače spremaše da posjedne i Šipuš.[1] Sigismundo je već u ožujku došao u Budim, gdje je dne 1 trávnja izdao povelju Petru Forgaču.[2] Ovdje se kralj odmah pobrinuo, kako bi svoj uzdrmani ugled uzpostavio. Osim toga, što je obilazio Ugarsku, te ga nalazimo sada u Budimu, sada u Oštrogonu, sada u Kezmarku, Trnavi, Ujhelyu itd., poprimio je kralj stroga sredstva ravno proti onim, koji su bili učestnici u posljednjem ustanku. Kolovodje ustanka biše lišeni svega negibiva imetka, a privrženici kraljevi posjedom obdareni. Konfiskacije dobara bjehu na dnevnom redu. Ovu su strogost oćutile osobito glave hrvatskoga pokreta. Imanja Stjepana Lackovića biše poveljom od 4 ožujka 1397 podieljena braći Kanižajem.[3] Stjepan od Predavca bi takodjer lišen svih razgranjenih dobara, koja je posjedovao osobito u križevačkoj i virovitičkoj županiji; od njih je Bukovica („Bakva") podieljena poveljom od 1 prosinca r. g. Ladislavu od Čorne.[4] Tako su imanja mnoge hrvatske vlastele prešla u druge ruke; a što je po hrvatsku domovinu bilo još ubitačnije, Sigismundo je počeo hrvatska imanja dieliti svojim privrženikom iz inostranstva, nebi li kroz taj tudji vezao domaći opori živalj. Ovom su prigodom postali grofovi celjski hrvatskom vlastelom; a pošto su oni do pol vieka uživali znatan upliv u svojoj

prohibere et impedire satagebat. Sed dictorum nostrorum fidelium subditorum viribus praevalentibus idem Stephanus terga vertit, et in sui capitis tuitionem castrum Zuzicha, sz. Gywrgh vocatum . . subintravit . . denuo eodem castro obtento . . clandestine discessit ab eodem, et extra limites regni nostri . . se absentavit."

[1] Listina iz košičkoga arkiva kod Fejéra: cod. dipl. X, 2. p. 505.

[2] Ibid. p. 475—76.

[3] Ibid. p. 415—17.

[4] Ibid. p. 557—63.

novoj postojbini, neće biti suvišno, ako o njih u kratko ovdje progovorimo. Grofovi celjski, prije „gospoda od Sounecka“, idu u red prastare slovenske vlastele, koja je već IX stoljeća imala obilan posjed na Savici (Soune, Saan) i gospodovala na optujskom polju (Zitilenes Feld, Gau Rachwins) i u reichenburžkoj kneživji. Gospoda od „Sounecka“ stekoše svoj potonji običan priziv, kada je Ulrich (1262—1309) obaštinio grad Celje po svojem stricu istoga imena a gospodaru od Heimburga i suprugu od Babenberžice Agneze. Ulrikov sin Fridrik bude god. 1341 dne 16 travnja povišen na državnoga grofa, dvie pako godine kašnje na čast državnoga kneza (Reichsfürst), te od ovoga vremena tako on kako i njegovi potomci dolaze u povjesti kano celjski grofovi ili knezovi.[1] Oni su već kano vlastela na medji Hrvatske i Ugarske dolazili u doticaj s ovimi kraljevinami; pače jih za jugoslavenske zemlje vezaše i krvna sveza, od kada Fridrikov sin Herman I postade (1377) zetom kr. Stjepanu Tvrdku a tiem dodje u svojtu i s ugarskim kraljem Ljudevitom. Od toga vremena stekoše knezovi celjski odlično mjesto u povjesti ugarskoj i hrvatskoj. Hermanov sin istoga imena služio je Ljudevitu do njegove smrti (1382) a kašnje ujedno sa bratučedom Vilimom takodjer Mariji i Sigismundu. Herman II i Vilim praćahu Sigismunda sa svojimi četami u turskom ratu (1392) tja do Ždrela; odkle vrativši se Vilim, jurve bolešću svladan, malo za tiem preminu. Na dalje Herman, kako vidjesmo, vojevaše sa svojimi četami kod Nikopolja, gdje mu pade u dio dieliti megdan sa srbskimi četami, koje su sultanu pomagale; za tiem poslije poraza praćaše kralja u iztok i s njim se vrati u postojbinu. Ovaj dakle Herman poveća svoj veliki imetak stečevinami u bližnjoj Hrvatskoj. Kralj naime Sigismundo ocienivši njegove zasluge darova mu poveljom od 14 kolovoza 1397 grad Varaždin sa svimi pripadci, povlasticami i dohodci, medju kojimi osim gradske daće bijaše i brodarina („naulus“) na bližnjoj Dravi; tri pako dana kašnje (17 kol.) podieli mu kralj dva grada u kotaru zagorskom: Vinicu „blizu rieke Drave“ i Vrbovec „blizu grada Rogača“ sa svimi seli i zaseoci.[2] Knez Herman II bijaše odmah sliedeće go-

[1] Uz ostale izvore može za povjest celjskih grofova služiti Oroženova: celska kronika. U Celju 1854. O njih su u novije doba pisali Muchar i Tangl.

[2] Obje povelje kod Fejéra: cod. dipl. X, 2. p. 418—29. U njih se izbrajuju zasluge celskih knezova. U drugoj čita se: „duo castra nostra: unum videlicet Vynichar appellatum prope fluvium Drawa

dine (1398) uveden u posjed tako Varaždina kako Vinice i Vrbovca u Zagorju kroz kr. izaslanika mag. Gjuru i zagreb. kanonika mag. Benka iz Moslavine.[1] Ovim su darovanjem celjski knezovi dobili sav zapadni dio Zagorja medju Dravom, Sutlom i Krapinom tik svoga slovenskoga posjeda. Ali ova jim stečevina bijaše samo predteča druge mnogo obilnije. Sigismundo naime novom poveljom od 27 siečnja 1399 darova knezu Hermanu i njegovim baštinikom zagorsku županiju s gradovi Krapinom (Corpona), Loborom, Ostrcom, Belcem, Trakošćanom (Trakhenstein), Lepoglavom, Kostelom i Časarom i sa svimi na ove gradove (castra) spadajućimi seli i zaseoci. Zagorska županija bi darovana knezu Hermanu II i poslije njegove smrti sinu mu srednjemu Hermanu III i njegovim nasljednikom mužkim. Ako Herman III nebi imao nasljednika mužkih, onda je zagorska županija imala prieći na mladjega mu brata Ljudevita, a tek onda ako bi i ovaj bez sina umrô na starijega brata Fridrika II. Samo se kaže, da je pravo krune na ovu županiju pridržano za onaj slučaj, ako bi ova braća bez mužkih odvjetaka ili u ovih izumrla. Knez Herman bijaše uveden u posjed županije posljednjega veljače r. god. po izaslaniku kraljevskom Fabijanu Biču od Zeline i kanoniku Blažu čuvaru stolne crkve zagrebačke.[2] Tako

---

in districtu zagoriensi existens, et aliud Obroch . . prope castrum Rohacs in praedio zagoriensis districtus . .“ „Obroch, Urboc, Vrbovec“ sada u razvalinah kod Klenovca u kotaru taborskom. Spomen mu ostane u arcidjakonatu „Urboc“ nadbiskupije zagrebačke. „Castrum Rohacs“ ili kako se drugdje piše „Rogacs“ jest sadanji „Rogatec“ (Roitsch) u južnoj Štajerskoj na medji hrvatskoj.

[1] Uvodni listovi ibid. p. 581—88. Ovdje se takodjer imenuje sela, koja su spadala na Vinicu i Vrbovec. Na Vinicu spadaše osim slobodnoga mjesta Vinice još: Lovrečane, Poklečane, Babinci, Radebovci, Gorica, Maračani (Marčan), Opeka, Plitvica, Voća, Bedarjevci, Kostanjevje, Plemenita ves, Greda, Majerje, Otok i Drubinci. Na Vrbovec spadaše sela: Sopoč, Spitišani, Hrvatska, Hajkovci, Jalševec, Žerilnik, Sela gornja, Skrilnik, Miljana, Stara ves, Vlkomerić, Borislavić, Bidružec, Tomašenki, Simonovci, Deštenike (Desstenike, Desinić), Ladanje selo, Klenovec (Clewechne), Zbilja, Gostevo, Martinuševa vas, Gaber, Orešja, Otrokovci, Prisnina (Prišljin), Pri kapele, Naporedi, Grdačinci, Brezna, Priluženci, Rustinci (sada Rusnica), Bračec i Bračekovec. Ovo budi takodjer kano prispjevak k našoj neobradjenoj geografiji srednjega vieka. Veći dio ovih sela dolaze i sada u jednoj česti našega prekrasnoga Zagorja.

[2] Povelja i uvodno pismo iz c. arkiva u Beču kod Fejera: cod. dipl. X, 2. p. 634—39, 692—94.

su grofovi celjski došli u red najbogatijih hrvatskih velemoža. Ako k tomu dodamo njihove sveze ne samo s prvimi velemožami svoje dobe, nego i s istimi okrunjenimi glavami — tà Hermanova sinovkinja Ana (kćer kneza Vilima) bijaše zaručena s poljskim kraljem Vladislavom Jagielom poslije smrti (17 srpnja 1399) kraljice Jadvige, a sam Herman imao je za ženu Jelisavu groficu od Schaumburga — onda ćemo lasno shvatiti, kakav je s novimi zagorskimi župani i vlasteli nadošao nov faktor u povjest naše domovine. Ovaj ogromni imetak i uzmožni savez skoro je celjskim knezom s ove takodjer strane Sutle pribavio prednost u hrvatskom plemstvu. S njimi mogoše se mjeriti skoro jedini Gorjanski. I ovi su bili u osobitoj milosti kralja Sigismunda, kao što se razabira iz darovanjâ, kojimi jih kralj poslije svoga povratka obasipa. Tako je on poveljom od 10 siečnja 1398 darovao banu Nikoli i njegovu bratu Ivanu imanje Lipu u virovitičkoj županiji, koje bješe oduzeo svomu nevjerniku Ladislavu.[1] Na dalje je Sigismundo poveljom od 6 lipnja 1397 Nikoli i Ivanu darovao otoke jadranske Cres i Osor, koje bješe od Saracenâ dobio na izmjenu za njeka kr. dobra u tolnanskoj županiji[2]; a drugom poveljom od 24 ožujka 1398 podielio jim prihod od tridesetnice i soli, koj je donle iz onih ostrva tekao u kr. blagajnu.[3] Vlastela su Gorjanska dne 20 srpnja 1397 uvedena bila u posjed znamenitih ovih hrvatskih otoka po kr. izaslaniku Stjepanu od Posedarja i ninskom arcidjakonu Jakovu.[4] Koliku su Nikola i Ivan izvršivali ovdje vlast, budi nam to svjedočanstvom, što su imali pravo imenovati biskupe osorske.[5] Dodajmo još k tomu onu preveliku vlast bansku, koju izvršivaše u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji Nikola Gorjanski, i koja nebijaše mnogo manja od kraljevske, kano što nam svjedoči uz ostale listina[6] Nikolina od 19 ožujka 1398, kojom poput vladaoca potvrdjuje stališem i redovom staro pravo birati si prabilježnika kraljevine —

[1] Povelja ibid. p. 544—46.

[2] Kod Fejéra: cod. dipl. X, 2. p. 488—90.

[3] U arkivu bečkom ibid. p. 645—47. Potvrdjena drugom poveljom 4 id. aprilis 1398 u Arkivu za jugoslav. povjest. I, 69—71. Ovdje je takodjer priobćena darovnica tih otoka. p. 73—79.

[4] Uvodni list kod Fejéra op. cit. p. 494—96.

[5] Pismom od „fer. 4 proxima in festo b. Georgii M.“ god. 1398 imenovaše poslije smrti biskupa Protine osorskim biskupom fr. Nikolu, reda sv. Augustina. Pismo ondje p. 743—44.

[6] Izvornik u zem. arkivu. Priobćen u Jura regni Croatiae I, 171.

dodajmo, velim, kraljevskoj milosti i velikomu imetku još uglednu bansku vlast: onda nam neće biti težko dokučiti, kako su Gorjanski duboko svojim imenom i uplivom zasizali u ono doba u sudbinu naše domovine, pače krune ugarske. Sve ovo uspe knezove celjske i vlastelu gorjansku na vrhunac moći i slave, a kao da si obje porodice bjehu naumile zajamčiti ovu moć i slavu vezom svojbine, dočim si ban Nikola od kneza Hermana II izprosi ruku njegove kćeri Anke.

Slabeć svoje protivnike a jačeć svoje privrženike mislio je kralj Sigismundo učvrstiti svoj nikopoljskim porazom i Stjepanom Lackovićem uzdrmani priestol; te da ukloni u državi svako nezadovoljstvo, ureče on na dan 29 rujna 1397 sabor u Temešvar, a nanj pozva po četiri zastupnika iz svake županije. Plemstvo se i zastupnici tako po lagano sakupljaše, da kralj čekajuć u Temešvaru nemogaše sabora do 25 listopada otvoriti.[1] U tom se saboru viećalo o nutrnjem i vanjskom stanju kraljevine: iz vana joj sveudilj prietila pogibelj od Turčina, u nutri nesklad i nesloga, izvori državni usahli, ugled oblastî podkopan. Kako da se tolikoj nevolji pomogne? porez bude dozvoljen a u to ime odredjeno popisanje kmetova; za tiem odredjeno da se kraljevskomu fišku imadu povratiti kr. gradovi, varoši i imanja, koja bješe Sigismundo do tada založio.[2] Tim se mislilo dati kruni sredstva za obranu domovine.

Posredovanje krune bijaše u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji nuždnije nego li u samoj Ugarskoj. Sigismundo se je bio nadao, da će i odanle doći „oratores“ u Temešvar. Grad Trogir bješe odabrao poslanstvo u osobah Ivana Dujmova, Mikca, Andrije, Cige i Josipa de Zega, da u njegovo ime „ide pred kraljevo lice“, te mu dne 22 rujna podielio shodan naputak.[3] Ali ni ovo poslanstvo ni drugih municipija nije prispjelo u Temešvar, kao što u obće nije bila u ono doba naša domovina dužna pošiljati svojih zastupnika na sabor ugarski, već kada su oni tamo i došli, dolazili su „pred lice kraljevo“ da s krunom obave svoje poslove. S toga je Sigismundo pozvao iz Temešvara dne 26 listopada sve gradove Dalmacije i Hrvatske, da izašalju svoje zastupnike „s punim, ob-

[1] Sr. listinu kod Fejéra: cod. dipl. X, 2. p. 434.

[2] Kovačič: Supplementum ad vestigia comitiorum I, 292. Fejér: cod. dipl. X, 2. p. 434, 439—440.

[3] Ibid. p. 435—38.

sežnim i dovoljnim punomoćjem" u Senj, kamo će on na blagdan sv. Kate (25 stud.) prispjeti i ondje s njimi državne poslove razpravljati.[1] Ali toga sabora, koliko znamo, nije bilo; kralja su drugi poslovi zadržali u Ugarskoj.

Ovo je, što je Sigismundo tako u našoj domovini kako u Ugarskoj poprimio bio neposredno poslije svoga povratka, da nepovoljne si posljedice svoje odsutnosti i Lackovićeva ustanka kako tako ukloni. Drugo je pitanje: jeda li su ova sredstva podobna bila ugušiti u zemlji sjeme nezadovoljstva, ili su ona samo pepelom pokrila žeravicu, koju je mogao svaki iz vana duvajući vjetar raznietiti? Na ovo je pitanje imala odgovoriti bližja budućnost.

VII.

Kralj Stjepan Ostoja i vojvoda Hrvoje prihvate odpor proti Sigismundu; Bosna opet vodi kolo na jugu. U Ugarskoj raste stranka Ladislavova; a sdružena sa Sigismundovimi protivnici u Bosni, Dalmaciji i Hrvatskoj okruni Ladislava u Zadru. Značaj, smjer i svršetak ovoga posljednjega odsjeka hrvatskoga pokreta.

Ugasivši sa Stjepanom Lackovićem hrvatski ustanak i ustrašivši strogošću proti njegovim kolovodjam svoje protivnike, te uredivši u temišvarskom saboru najpreče poslove ugarske nije Sigismundo možebit ni slutio, da se nova oluja proti njemu pripravlja na jugu. Iz Bosne se naime opet raznietio pokret, komu bješe naša domovina postojbinom i cieli.

Vidjesmo, kako se kralj Stjepan Dabiša iznevjerio bio politici svoga predšastnika u djakovačkom ugovoru; pa akoprem nije se poslije njegove smrti izvela točka ovoga ugovora glaseća o priestolnom nasljedstvu: to je ipak država bosanska za vladavine kraljice Jelene prestala biti ujedinjujućom silom na slavenskom jugu. Lackovićev ustanak, koj bi mogao bio dati povoda da se bosanski dvor opet umieša u poslove hrvatske i ugarske, nije ondje našao odziva. On je u Bosni samo u toliko odjeknuo, što su hrvatski bjegunci sa Stjepanom Predavečkim po svoj prilici u toj zemlji našli svoje pribježište. Istina je, da je i drugih razloga bilo što se vlada bosanska stegnula na svoju državu; a medj njimi nije posljednji bio taj, što je državnoj vlasti trebalo biti na oprezu

[1] Poziv kod Lučića: mem. di Traù p. 365.

prama Turčinu, obiestnu s pobjede kod Nikopolja i s prijateljstva s jednim dielom velemoža ugarskih i hrvatskih. Granice su bosanske trpjele i mjeseca siečnja 1398 od provale sile osmanlijske, koju bješe sin Bajezidov tamo napustio.[1]

Promjenom vlade u Bosni promienila se ujedno politika bosanskoga dvora naprama ugarskomu. Stjepan naime Ostoja postavši punoljetan primi god. 1398 krmilo vlade u svoje ruke. Ovo se imalo dogoditi u proljeću; jer je kraljica Jelena prva tri mjeseca još obavljala državne poslove, kako to svjedoče njezina pisma od 18 siečnja i 5, 9 ožujka upravljena „knezu vladućemu grada Dubrovnika, vlastelem i obćini.“[2] Stjepan primivši vladanje prijavi to onim oblastim, s kojimi je Bosna stala u ono doba u kakovu odnošaju; prijavi imenito obćini dubrovačkoj. Na tu obaviest izasla obćina u Bosnu Mihajla Rastića i Gjonu Žurkovića, da mu čestitaju u ime vieća što je zasjeo priestol te da mu se poklone i izruče darove u znak štovanja i odanosti.[3] Vieće je ovim poslanstvom spojilo i drugu svrhu, izhoditi naime od mladoga kralja potvrdu starijih srbskih i bosanskih povlastica, pače i na to ga prikloniti da ustupi republici primorje. Ovo smo naveli samo za utvrdjenje promjene, koja se god. 1398 dogodila na priestolju bosanskom. Ali osim ove promjene u licu vladaoca malo se šta promienilo u osobah, koje nalazimo oko novoga kralja. Mnogi velemoža bosanskih, koji su okružavali Stjepana Dabišu, pače i Stjepana Tvrdka, opet se sastaju oko Stjepana Ostoje. Tudjer nalazimo u prvoj dobi njegova kraljevanja (1398—1404) vojvodu Hrvoja, vojvodu Sandalja, vojvodu Radića Sankovića iz Huma, vojvodu Pavla Klešića, vojvodu Vukašina Milatovića (iz Huma), vojvodu Vlatka Tvrtkovića i vojvodu Vukmira iz Usore. Za tiem knezove: Pavla Radinovića, Priboja Masnovića, Radoja Radosalića, Radoja Dragosalića, Vojsava Vojevodića, Mirka i Jurja Radojevića, Vukašina

[1] Primjetba u službenoj knjizi obćine dubrovačke kod Pučića: srpski spomenici knj. I, str. II: „die Jan. 1398 filius Pazyt cum magna quantitate Turchorum et Sclavorum intravit Bossinam, et fuit depraedatus.“ Ovdje se pod „Sclavorum“ jamačno razumjevaju pomoćne srbske čete.

[2] Kod Pučića op. cit. II, 41—43. Pod jednim se listom kraljica, koja se drugdje piše „Jelena“, piše краλица гроуба. Ako je priepis istinit, neda se inače protumačiti, van ako se uzme, da je ovo ime kraljice Jelene domaće, narodno.

[3] Gj. Rastić: chroniche di Ragusa. MSC. p. 465.

Zlatonosovića, Kovača Diničića, Vuka Tepčića, Hrvojeva sina kneza Baošu, Vladislava Dubravčića, Dragišu Dimčića i Raupa; onda župana Beljaka Sankovića i Ozrena; napokon u kraljevskom dvoru bješe Stjepan Hlapčić dvorski, Juraj Dragičević pristav, Stjepan Hromić dvorjanin, Štefan meštar, dvorski djaci Stjepan Dobrenović, Hrvatin i Vuk.[1]

I kralj Stjepan Ostoja rješavao je sve znamenitije državne poslove „imavši svjet i zgovor s previsokom gospojom . . . kraljicom kir Kujavom i vlasteli i velemožami kraljevstva“,[2] sakupivši jih oko sebe ponajviše u kraljevskom dvoru u Sutjesci, Bobovcu i pod Visokom. Napomenuti vojvode i knezovi iz Bosne, dolnjih krajeva, Huma i Podrinja činili su državno vieće, bez koga nije kralj ni jednoga znatnijega posla državnoga obavio.

Iz medju svih bosanskih velemoža vojvoda Hrvoje imaše i za kraljevanja Stjepana Ostoje najveći upliv u državne poslove. I sada je Hrvoje stao na čelo one ugarskoj protivne struje, koja je opet iz Bosne potekla. Sam kralj Sigismundo objedjuje velikoga vojvodu u svojem pismu[3] od 12 lipnja 1398, da je on „kano nevjernik vodjen zločinom izdajstva, zaboraviv na neizmjerna kraljevska dobročinstva nakanio pribrojiti sebe u družtvo krstovih neprijatelja, Turaka naime, te odlučio sa svom silom napasti na Bošnjake vjerne njemu i sv. kruni; pače da on radi o glavi kraljevim privrženikom ne samo u Bosni, koja je inače štit i obranba kraljevinam Dalmaciji i Hrvatskoj nego i vjernim mu pristašam u ovih kraljevinah.“ Hrvoje je dakle, kao što se iz ove tužbe kralja Sigismunda razabire, oružje naperio tako proti privrženikom ugarskoga dvora u samoj Bosni kano i proti ugarskoj stranci u Dalmaciji i Hrvatskoj. Vojvoda je dakle posvema ostavio stanovište i politiku svoga pisma od 23 kolovoza 1393, te podignuo u vis narodni stieg bosanske neodvislosti, ujedno pako uzeo u zaštitu stranku Lackovićevu u Hrvatskoj. Još točnije doznajemo položaj vojvode Hrvoja iz daljega razvitka dogadjaja; on naime podupiran kraljem Ostojem preuze vlašću kralja Ladislava onaj zadatak, koga nastojaše izvesti Ivan od Paližne, ban Ivan Horvat i Stjepan Lacković: iztisnuti kralja Sigismunda sa priestolja i Ladislava nanj

[1] Izvadjeno iz listinâ.

[2] Rieči iz povelje od 5 veljače 1399 kod Miklošića: monum. serb. p. 236.

[3] Priobćio Lučić; de regno Dalmatiae et Croatiae lib. V. c. 3.

podići. Stvari su u napuljskoj kraljevini krenule se povoljnije ovomu toli kušanomu vladaocu; ne samo pojedini velemože nego i cieli priedjeli odpadaše od Ljudevita anžuvinskoga. U Napulju je još Ljudevit sjedio; ali ne daleki priedjel „terra di lavoro" priedje god. 1397 k Ladislavu, i znamenita mu se tvrdjava Capua predade. Papa Bonifacio IX upotriebio je sav svoj upliv, da najodličnije velikaše pomiri s Ladislavom, a uspjeh pregovorâ, koje je vodio papin brat Giovanni Tomacello, bijaše taj, da je dne 14 svibnja 1398 izmedju kralja i velikaša Jakova Marzana admirala kraljevine, Gofreda Marzana, Jakova Orsinia i Jakova Stantarda mir utanačen, stvari Ljudevitovoj veoma opasan.[1] Čim se vlast kralja Ladislava u dolnjoj Italiji jačala, tiem je on mogao odvažnije nastojati oko priestolja ugarskoga i odazivati se svojim privrženikom s ove strane Adrije. Kada je Stjepan Lacković uzdignuo bio stieg kralja Ladislava, onda je on bio njemu predao svoju vlast a poduprô ju bio oružjem slavodobitnoga Bajezida. Sada pako, od kako je taj pokus propao, povjeri Ladislav svoju sreću vojvodi Hrvoju i bosanskomu kralju Stjepanu Ostoji. Hrvoje, kako znamo, bijaše osoba napuljskomu kralju dobro poznata, od njega već god. 1391 imenovana za bana Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. U ovoj novoj mieni političkoj bude Hrvoje imenovan namjestnikom kralja Ladislava, a kako je takovim bio i kralju bosanskomu: to se je Hrvoje pisao: „supremus vojvoda regni Bosnae ac vicarius generalis principum serenissimorum regum, regis Vladislavi et regis Ostoye."[2] Sada se dakle sve sakupilo pod stieg ovoga velikoga vojvode bosanskoga, što je mrzilo na vladu kralja Sigismunda. Hrvatski bjegunci, kano što bijaše Stjepan Predavečki, nebijahu doisto posljednji u tom kolu.

Dvor se ugarski god. 1398 našao u oči takovih protivnika i takova stanja stvari. Sigismundo je jedva iz jedne neprilike izmaknuo, kada se već nadje u drugoj. Nečovječno postupanje s kolovodjami posljednjega hrvatskoga ustanka, popuštanje naprama faktičnomu stanju stvari u Bosni poslije smrti kralja Stjepana Dabiše, ulagivanje naprama možnomu vojvodi Hrvoju — sve je to urodilo drugim od onoga ploda, koga je Sigismundo izčekivao. Njegovi protivnici bjehu nesmiljeni. Ali i kralj bješe brz i okretan

---

[1] Muratori: annali d'Italia. ed. cit. VI, 873, 880, 881.
[2] Kod Lučića op. cit. lib. V, c. 4.

u djelovanju. Imajuć pred očima tako Turčina kako svoje, kao što jih zvaše, odmetnike, kupio je i novce i vojsku, da odoli jednim i drugim. Neobaziruć se mnogo na zaključak temišvarski založio je kr. gradove samo da steče sredstva vojevanju. Tako je kralj ove godine knezu krčkomu i modruškomu Nikoli (Frankapanu), sinu bana Ivana, založio za 17.000 dukata grad Ozalj s cielim kotarom, kako bi „podmirio trošak kraljevine osobito za obranu granica proti navalam turskim.“ [1] Na dalje Sigismundo pohiti u dolnju Slavoniju, gdje se od konca ožujka desio sada u Djakovu, sada u Gorjanu kod bana Nikole, sada u Iloku[2], a koncem svibnja dodje u Požegu. Ovdje je kralj dopunio priprave ratne proti Bosni razašiljuć pozive na gradove i velemože. „Pošto smo mi — tako piše Trogiranom iz Požege dne 2 lipnja — već podigli božjom pomoćju obćenitu vojnu u našoj kraljevini te odlučili velikom silom u kratko unići u kraljevinu Bosnu, da Hrvoja oružanom rukom odvratimo od drzovita izvedenja opake mu namjere i njegovu oholost kosom strogosti posiečemo; nu buduć da za izvedenje ove naše spasonosne nakane, kako su klanci i tvrdjave kraljevine Bosne jake, našoj visosti treba množina strielaca: vašu vjernost molimo i strogim joj kraljevskim ukazom nalažemo, da odmah pročitavši ovaj list svoje strielce, koliko više i koliko boljih imate, našoj visosti prama Dubici odpremite.“ [3] Ovakove je pozive Sigismundo sigurno razaslao i na druge obćine. Dalmatinske oružanike, medju kojimi bješe 15 oboružanih trogirskih strielaca, odpravi kraljevoj vojsci Ivan gorjanski, brat bana Nikole i tada knez spljetski.

Namjera indi Sigismundova bješe povesti vojsku sa strane Dubice preko Une u Bosnu, jer je u onom kraju, navlastito kod Jajca, ležala glavna sila vojvode Hrvoja. Ali Sigismundo izvede od svoje osnove samo to, da je ipak dopro u Bosnu do grada Vrbasa (castrum Orbaz), koj je ležao iznad Banjeluke, a sada mu se odaziva varošica Vrbanja; te se odavle vrati iz nepoznatih nam uzroka preko Une i dodje u subotu poslije velike gospe (15 kolovoza) u Gredu, selo dubičke županije. Ali jedva kralj ostavi s vojskom ovo mjesto vraćajući se u Ugarsku, vojvoda Hrvoje provali preko Une i silom ote i posjede županiju dubičku, kojoj bijaše županom prior vranski Mirko Bubek, te je ovaj važni trokut

[1] Iz c. bečkoga arkiva Fejér: cod. dipl. X, 2. p. 546—47.
[2] Sr. listine ibid. p. 549, 572, 585, 645.
[3] Kod Lučića. op. cit. lib. V, c. 3.

izmedju Save i Une držao više godina.[1] Po tom smo vlastni suditi, da Sigismundu nije sreća poslužila ove godine Hrvoja „kosom strogosti posjeći“ i odvratiti ga „od drzovita izvedenja opake mu namjere“, kako se malo prije u navedenom pismu hvastaše. Pače uspjeh je ove vojne imao biti po kralja tako nepovoljan, da je nije nigdje u svojih listinah napomenuo, što inače činjaše uz veoma pohvalne rieči. Svakako je ljeti 1398 bila pobjeda na strani vojvode Hrvoja i one stvari, radi koje on stiegove razvi.

Već sada a još više sliedeće doba odvrati Sigismundo izključivu pozornost s ovih južnih strana svoje države i stade utjecati u poslove češke, da pomogne ukloniti pogibelj, kojom ondašnji zamršaji zaprietiše vladalačkomu domu luksemburžkomu. Ako izuzmemo njegovo kratko putovanje[2] u Krakov u dvor poljski u podzimsko vrieme god. 1398, gdje je s Ladislavom i Jadvigom ugovorio novo primirje, Sigismundo se od tada zanimao češkimi stvarmi skoro izključivo. Vidjesmo, kako je Sigismundo svojim posredovanjem izmirio svoga brata s češkim plemstvom (1396, 2 trav.) i kako se je za tiem malo prije vojne turske kući vratio. Kralja je za tiem ova vojna na drugo posvema polje zavela te nije mogao u češke poslove neposredno uplivati. U Češkoj je medju tim ono izmirenje samo prividno bilo: već ista nova vlada bijaše sastavljena iz tako različitih živalja, da se nije moglo od nje nadati poredku i miru. Plemstvu mrzak podkomornik zemaljski Žiga Huller bio je pridržan u svojoj službi i utjecaše sveudilj jednako na kr. gradove. Protisloveće naredbe porodiše u puku neposlušnost, u samoj vladi nesklad. Ogorčenje je raslo, kada kralj Većeslav dade u svojoj srditosti dne 31 svibnja 1396 uhvatiti markgrofa Jošta i šest pratećih ga velemoža, koji su s vojvodom bavarskim Stjepanom došli mu u pohode u dvorac Karlstein. Većeslav jih doduše do skora na slobodu pusti; ali takav postupak nije bio podoban umnožiti broj njegovih privrženika. Razdražljive pjesme i govori širiše

[1] Ovo doznajemo iz neizdane listine u zem. arkivu dalm. hrv. slav. acta monast. dubic. fasc. unicus nr. 19, 20 od god. 1402, u kojoj se naročito veli: „Quia mox post vestre celsitudinis (sc. Sigismundi) ex ipsa Greda recessum perdicionis filius Herwoya waywoda cum ceteris sibi adherentibus Boznensibus comitatum de Dubicha manu violenta indebite occupans usque ad hec tempora detinere hostiliter non expavit . . .“ Vrbas ili „Vrbaški grad“ napominje se još u listini god. 1455. Vidi: Kukuljevića povjestni spomenici južnih Slavena I, 82.

[2] Pripovjeda Dlugosz op. cit. lib. X, c. 154.

se proti kralju i njegovim milostnikom. Koliko je plemstvo na ove mrzilo, pokazalo se dne 11 lipnja 1397 u Karlsteinu, gdje je Hanuš knez opavski i ratiborski četiri od njih (Burkharda od Janovica, Stjepana od Opočne, Stjepana od Martinica i Markolda maltezkoga priora) posjekao. Jednako je nezadovoljstvo proti Većeslavu zavladalo u Njemačkoj, gdje se uz nerâd kraljev a odsutnost njegova namjestnika Sigismunda podpuno bezpravje ukorienilo. Većeslav je već od god. 1388 govorio da će se njemačke krune odreći, pa su za to drugi knezovi za njom tajno i javno posizali, tako markgrof Jošt i vojvoda austrijski Alberto III. Ali poslije smrti posljednjega (1395) najviše se uzdao falcki grof Ruperto oslanjajući se na svoje prijatelje i na nezadovoljstvo svojih zemljaka s češkim kraljem; on je i novi mogučki biskup i izborni knez gr. Ivan nasovski najviše radio proti Većeslavu. Kralj je u kolovozu 1397 došao u Njemačku, izravnao mnoge razmirice, urekao sabor u Frankfurt i ovdje ustanovljeni mir dne 6 siečnja 1398 potvrdio. Ali sve ovo nebijaše podobno podrovanu mu vlast ukriepiti i obustaviti agitacije, koje su izborni knezovi proti njemu podigli. K tomu se Većeslav po svojem položaju umieša u neugodan posao, koj je tada sav kršćanski sviet zanimao, da se naime dokine papinsko razkolje. U tu je svrhu on došao dne 23 ožujka u Rheims i ovdje se sastao s francuzkim kraljem Karlom VI. Većeslav prisvoji si predlog, koji preporućahu sveučilišta parižko i pražko, da se naime oba pape Bonifacio IX i Benedicto XIII svoje časti odreknu. Kralj je u tom smjeru djelovao na Bonifacija; ali ovaj tražaše od njega, da prije svega dodje u Italiju po carsku krunu, pa da će onda oba složno raditi oko dokinuća ove sablazni u crkvi; ili ako nebi sam kralj mogao doći, neka pošalje brata si ugarskoga vladaoca. Ali ni Većeslav ni Sigismundo nehtjedoše se odazvati ovomu pozivu rimske stolice; već prvi od njih naumi udariti drugim putem. Ureče naime oko božića 1398 sastanak vladalaca i knezova u Bretislavu, da se ondje dogovore kako bi najprečim putem vratili jedinstvo kršćanskomu svietu. I Sigismundo bude onamo pozvan, pokle se vratio iz Slavonije i Hrvatske. Ali i taj sastanak osujeti bolest kralja Većeslava. Kada se u Češkoj iznovice pojaviše znakovi nemira, izasla kralj listom od 16 travnja 1399 svoga punomoćnika kralju Sigismundu, da ga umoli za posredovanje. Savez plemićki okrenu malo kašnje svoje negodovanje proti kraljevu namjestniku moravskomu markgrofu Prokopu; još

prije konca godine izaslaše saveznici u Budim kralju Sigismundu svoje punomoćnike markgrofa Jošta, Ivana biskupa ljutomišalskoga i Ota od Bergova, da i njega podbodu proti Prokopu. Sigismundo primi poziv tim radje, što nije mogao zaboraviti kako je Prokop za njegove nesreće i odsutnosti u gornju Ugarsku (1397) bio provalio. Kralj je osobno u Iglavi dne 18 siečnja 1400 obranbeni savez s češkim plemstvom utanačio i narod pod oružje pozvao proti Prokopu, koj da je pogazio ugovore uglavljene medj kraljem i zemljom i da neprestaje nemir i neslogu sijati. Ovi nemiri u Češkoj dojdoše u dobar čas neprijateljem kralja Većeslava u Njemačkoj tako, da su se izborni knezovi već u rujnu 1399 u Moguču izjavili za izbor drugoga kralja rimskoga, a 1 veljače 1400 izdali naredbu, po kojoj se budući kralj nesmije izabrati izmedju članova luksenburžkoga doma. Ovo je ponješto pomirilo članove ove kuće; Sigismundo dodje u Prag na krunitbu kraljice Sofije, koja se dne 15 ožujka r. g. obavila ondje. Sigismundo je ipak s Joštom rat započeo proti Prokopu, koj je dvojbenom srećom od travnja trajao do konca kolovoza 1400. Već radi ovih zamršaja u Češkoj nije mogao Većeslav osujetiti nakana svojih protivnika u Njemačkoj; a oni su postajali tim smjeliji, odkada jim se papa Bonifacio tajno pridruži. Sigismundo je dne 15 lipnja r. g. bio do duše odlučio glavom poći k sv. otcu i ondje osobno sve razmirice izravnati. Ali već je bilo sve prekasno; Većeslav bješe dne 20 kolovoza u Oberlahnsteinu krune rimsko-njemačke lišen, a falcki grof Ruperto na priestol uzvišen. Nu Većeslav nije bio naumio mirno propustiti ove uvrede; on pozove svoga brata Sigismunda u Češku. Kralj ugarski dodje sa znamenitom silom do Kutnehore, i markgrof Jošt i plemićki savez dodje; ali se ugovaranje razbi već o zahtjevu kralja Sigismunda, da mu brat odmah odstupi Šlezku i Lužice a upravu Češke povjeri. Pošto Većeslav od sada samovolju dalje tjeraše, češki savez plemićki bude nagnan u naručaj njemačkih knezova. Nastane rat, koj se u proljeću 1401 prenese na češke granice, prem ne s odlučnim uspjehom za protukralja Ruperta.[1]

Ali Sigismundo nije sudjelovao u ovom ratu; ni njemu nebijaše sudbina povoljna u Ugarskoj. Do sada bijaše glavni odpor proti Sigismundu u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji; u Ugarskoj

---

[1] Obširnije o tih dogadjajih Palacky: Geschichte von Böhmen. Bd. III, Abth. 1. S. 97—132.

bjehu mu se pridružili samo pojedini pristaše kolovodja hrvatskoga ustanka. Bila je do duše i u Ugarskoj odmah od početka stranka, koja je u Sigismundu mrzila inostranca; ali ovu su stranku obustavljali obziri naprama kćeri Ljudevitovoj a kraljevoj supruzi. Nu broj nezadovoljnika rastijaše od godine do godine osobito poslije nikopoljskoga poraza, čemu su bili različiti uzroci. Ovim nije bio po ćudi sam značaj Sigismunda, o kom ovako piše suvremenik Aenea Silvio Piccolomini[1]: „bio je Sigismundo uzorita stasa, jasnih očiju, široka čela, lica liepo crvena, brade duge i obilate, velika srdca, pohlepan ali nestalan, u govoru dosjetljiv, ljubitelj vina, ženskar, tisućom preljuba okaljan, razsrdljiv ali oprostljiv, razsipan i neštedljiv, više je obećavao nego obdržavao, mnogo se izmišljao. Kada bi jednom bio u Rimu kod (pape) Evgenija: tri su stvari — reče — u kojih se sveti oče neslažemo, a tri u kojih se slažemo: ti u jutro dugo spavaš, ja pred zorom ustajem; ti vodu piješ a ja vino; ti bježiš žene, ja za njimi idem. U tom se ipak slažemo: ti darežljivo dieliš blago crkveno a ja za sebe ništa nepridržavam; ti imadeš zle noge, ja zle ruke; ti razoruješ crkve, ja carevinu.“ U ovom ugrizljivom opisu Sigismundova značaja, kako izlazi iz pera potonjega pape Pija II, imade mnogo istine. Nješto razsipnost i lakoumnost kraljeva, nješto vječiti zamršaji, u koje se uplitaše, bješe uzrokom, što je krunska dobra zalagao i razprodavao a povlastice i milosti za novac dielio. Tako je i sada preko svoga punomoćnika Pavla Nasića, došavšega u Zadar dne 2 lipnja 1399, ponudio gradu otok Pag za 40.000 dukata, koji bi se imali u desetgodišnjih obrocih izplatiti[2], prem je taj otok sudbenim putem Zadru otet bio. On je na dalje listinom[3] od 17 kolovoza r. g. poklonio (ili bolje prodao) Medvedgrad kod Zagreba Petermanu Hermanu i Rudolfu Albenu, nećakom zagr. biskupa Eberharda Albena. A kako je Sigismundo darežljivo svojim ljubimcem i milostnikom dielio krunska dobra neobzirući se mnogo na saborske zaključke, imadosmo priliku i o tom glede naše domovine progovoriti. Sve se ovo osjećalo i u Ugarskoj; a ovdje se kralju osobito prigovaralo, da se malo brine za blagostanje kraljevine, više pako za svoju i svoga doma korist u Češkoj, te „da

[1] Kod Palackoga: Reise nach Italien. S. 113. Razuzdanost kraljevu kori takodjer Turoci: chron. hung. P. IV. c. 9.

[2] Pauli de Paulo: memor. p. 431.

[3] Krčelić: hist. ecclesiae zagrab. p. 69.

*

inostrance i pridošlice štiti.“ [1] U Ugarskoj dakle sve zavri s nezadovoljstva, samo se sgoda čekala da ono bukne. Kada je dakle Sigismundo dne 28 travnja 1401 u svojem dvoru u Budimu državno vieće sakupio, dostojanstvenici kraljevine uhvatiše kralja imajući u tom primjer u češkom plemstvu. Njeki od nezadovoljnika htjedoše krunjenoga zarobljenika posjeći, ali mu ban Nikola Gorjanski život spasi. Ogorčenost proti kralju bijaše tolika, da se ne nadje nitko, tko bi mu slobodu spasio. On bude odveden najprije u Višegrad, onda predan banu Nikoli, da ga čuva u svojem gradu Šiklošu; a inostrance izagnaše iz Ugarske.

Svaki će si lasno domisliti, da je prijateljem kralja Ladislava dobro došlo, što je Sigismundo skoro tri godine zabavljen bio s češkimi poslovi i što se u istoj Ugarskoj proti njemu nepogoda digla, koja je u prvom odsjeku s kraljevim zatvorom svršila. Jedino što se neda pojmiti, je to: da neprijatelji Sigismundovi u Bosni i našoj domovini niesu ovih nezgoda kraljevih više i izdašnije na svoju korist upotriebili. Od osvojenja dubičke županije (1398) pak do vremena zatvora kraljeva kano da je vojvoda Hrvoje mirovao i bezbrižno gledao, kako se stvari kraljeve zamršuju. Istina je, da je državnikom bosanskim valjalo paziti na svoje južne i iztočne granice. Turci su poslije nikopoljske pobjede nastojali predobiti Dubrovnik a Zetu osvojiti, da tako sa dvie strane Bosnu opašu. Dva puta (1398, 99) je došao u Dubrovnik turski poslanik nudeći obćini vječni mir i slobodu trgovine po svoj carevoj zemlji, ako se obveže, da će u buduće „srbski dohodak“ plaćati ne kralju bosanskomu već sultanu. Vieće je ovu ponudu odbilo navodeći za razlog, da obćina imade s Turci mir a „srbski dohodak“ da plaća Bosni za slobodu trgovine u onih zemljah, koje još nisu turske.[2] Ali još drugu svrhu imalo je vieće pred očima gojeći dobar odnošaj i prijateljstvo s bosanskim dvorom. Jurve smo napomenuli, kako je vieće izaslalo bilo poslanstvo u Bosnu, da kralju Stjepanu Ostoji, što je primio krmilo vlade, čestita; ali neka podjedno oko njega osobito preko vojvode Hrvoja nastoji, da odstupi republici primorje. To je kralj sbilja učinio listinom od 15 siečnja 1399 izdanom „na Usori u Lišnici“, odstupivši njom „zemlje, što su i

[1] Vidi se iz pisma, koje Palacky priobći: Geschichte von Böhmen. loc cit. p. 133.

[2] Gjone Rastić: cron. di Ragusa. MSC. p. 461—67.

koje su od Kurila deri do Stona.“ [1] Isto je kralj drugom poveljom od 5 veljače 1399 izdanom „u slavnom dvore“ u Sutjesci potvrdio obćini sve povlastice svojih predšastnika, ali pod uvjet da Dubrovčani plaćaju „srbski dohodak 200 perper . . kako su davali . . svetopočivšemu kralju Stjepanu Tvrtku.“ [2] Na uzdarje za ove milosti vieće je dne 25 veljače r. g. podielilo tako Stjepanu Ostoji kako vojvodi Hrvoju pravo gradjanstva i polag običaja svakomu svoju polaču u Dubrovniku.[3] Već radi ove uzajamne koristi obćina dubrovačka i kraljevina bosanska bješe na prijateljstvo upućene, koga nisu mogla ni obećavanja turska razpršiti. U interesu je na dalje dubrovačkom bilo, da Bosna ostane samostalna i neodvisna, a osobito da nebude turskom pokrajinom. S toga su Dubrovčani točno obavješćivali velemože bosanske o svakom kretanju vojske turske; tako su oni dne 3 listopada 1399 izviestili svoga prijatelja vojvodu Radića Sankovića, koj jim malo prije bješe darovao svoje selo „Lisac“ u Primorju[4]: kako su dobili glase, da „se Turci kupe u Srblje u Zetu i drugojdje.“ [5] U koliko su Dubrovčani svoju odanost naprama bosanskoj državi svakom sgodom zasvjedočili, u toliko se oni, vjerni svojoj trgovačkoj politici, niesu rado miešali u razmirice bud turske, bud ugarske, bud bosanske. Oni su htjeli prijateljski živjeti s ovimi susjedi svojimi, a toga nisu ni jednoj strani tajili. Tako kada se je kralj Ostoja tužio, da su Dubrovčani „na Drieveh ustavili posle turačke i ne dali jim preko mora pojti“, pa kada jim je vojvoda Hrvoje ovo predbacio svojim pismom: odgovorili su mu Dubrovčani dne 8 travnja 1400: da oni za to ništa neznadu, pak inače da oni „neulaze medju kralja bosanskoga i medju kralja ugrskoga i Turak.“ [6]

Iz ovoga se nacrta vidi, da se pasivnost vojvode Hrvoja i njegovih političkih prijatelja, koja se poslije god. 1398 ukazuje, nedade tumačiti turskim ponašanjem naprama Bosni. Paće u koliko su Turci gledali svaki se dan više približiti ovoj kraljevini i u koliko su oni tajno pod njom rovali, sudeć po Sigismundovu pismu od 2 lipnja 1398 i dubrovačkom od 8 travnja 1400 povjerovali

---

[1] Listina kod Miklošića: mon. serb. p. 233—35.
[2] Listina ibid. p. 235—37.
[3] Listine ibid. p. 237—41.
[4] Ibid. p. 241—43.
[5] Pismo kod Pučića: spom. srbski. str. 25.
[6] Ibid. p. 28.

bismo, da je sultan kralja Ladislava, tim i njegove prijatelje u Bosni i Hrvatskoj, podupirao proti Sigismundu. Sila je turska poslije pobjede kod Nikopolja samo mimogrede tiskala ove zemlje balkanskoga poluotoka; ona se bila okrenula k Carigradu i u Grčku; prvi ponizila, u drugoj Moreu i Atinu (1397) osvojila; a malo se za tiem sabrala u Aziji proti silnom Timuru.[1] Sreća po Ugarsku, onako razrovanu i razciepanu, što se osmanlijska bujica od nje na iztok odvrati.

Možebit se u Hrvatskoj i Bosni i na to čekalo, da se dovrši nestalni položaj kralja Ladislava u dolnjoj Italiji i počeka na konačni uspjeh njegove stvari. Ovaj se od dana do dana približao brzim korakom: dvie glavne porodice velikaške, Orsini i Sanseverini, ostavivši Ljudevita priedjoše k Ladislavu; a posljedica slabljenja protivne stranke bijaše ta, da se je grad Napulj, priestolnica kraljevine, god. 1399 predao Ladislavu, koj je unj unišao mjeseca srpnja 1400. Imajući priestolnicu u svojoj vlasti Ladislav si malo po malo pokori ostale zemlje kraljevine, kao što u travnju sliedeće godine posjede Kalabriju.[2]

Tako je valjda vojvoda Hrvoje mislio, da je nadošlo vrieme odvažnijemu radu, pokle kralj Sigismundo dodje u zatvor i vjetar se proti njemu podiže u Ugarskoj, i pokle se kralju Ladislavu širila i čvrstila vlast u Napulju.

Hrvoje i njegovi politički prijatelji na slavenskom jugu niesu se prevarili, kada su računali na zamršaje nastale u Ugarskoj s kraljeva zatvora. Četiri se tudjer pomoliše stranke; od kojih je je jedna htjela na priestol pozvati Ladislava napuljskoga, druga Vladislava Jagiela poljskoga kralja, treća Alberta IV austrijskoga vojvodu, a četvrta koga od domaćih velemoža. Prva se stranka opirala ponajviše na bosanske i hrvatske jednomišljenike i na pomoć rimske stolice; njoj se pridruži primas Ivan Kanižaj i velik dio višega svećenstva. Ali sam Ladislav nije u svoju korist ništa drugo učinio, van što je dne 27 svibnja 1401 u Baroliu kneza Petra de Andreis imenovao za svoga namjestnika u Ugarskoj, Dalmaciji i Hrvatskoj „s podpunom vlasti tako za sudstvo kano i na ratovanje“ podvrgnuv mu sve oblasti onih zemalja, koje „su mu takmaci osvojili.“ [3] Pristaše Jadvigina supruga izaslaše iz svoje dne

[1] Sr. Hammer: Gesch. des osman. Reiches. I, 202 ff.
[2] Giorn. napol. ed. cit. p. 1066—68.
[3] Iz kr. napuljskoga arkiva priobćih u arkivu za jugosl. povjest. VII. 42.

11 lipnja držane skupštine viteza Hinka u Poljsku, te kralju Vladislavu ponudiše krunu[1]; a za sigurnost svoga podhvata posjedoše njeke gradove gornje Ugarske učvrstivši i obskrbivši osobito slovensku Nitru.[2] Vladislav je u početku oklievao prihvatiti ovu ponudu; ali kašnje se spremaše da vojenom silom provali u Ugarsku i ovdje primi krunu sv. Stjepana, te ovako u svojoj osobi sjedini, kano u vrieme kralja Ljudevita, svoga tasta, obje kraljevine. Isto tako spremaše vojnu i vojvoda austrijski, komu su zapadne županije odane bile[3], a malo kašnje posjede kroz svoga bratučeda Vilima njeka mjesta u bližnjoj mošonskoj i šopronskoj županiji.

Dok su se ovako stranke borile u Ugarskoj i ovdje vladao podpuni metež, dotle su bosanski kralj Stjepan Ostoja i vojvoda Hrvoje nastojali, da privedu Dalmaciju na svoju stranu i unište ugarsku vlast na iztočnoj obali jadranskoga mora. U tu su svrhu kralj i vojvoda bosanski izaslali mjeseca lipnja 1401 svoje punomoćnike u Zadar, da gradsko vieće u njihovo ime pozovu: neka priznaju Ladislava za svoga kralja i pošalju pred njegovo lice poslanike. Hrvoje se „vojničkom svojom vjerom" gradjanom zavjeri, da će jih on „kano obćeniti namjestnik kralja Vladislava i kralja Ostoje" proti svim i svakomu braniti, „ako podignu stieg prejasnoga kralja Ladislava i ako ga podignu s prisegom na sv. krst i moći, da će biti vjerni Ladislavu i da neće do smrti skinuti njegova stiega." Ovu svoju pismenu zavjeru, da je on pripravan zapriseći „sa svojim jedincem (Baošem), sa svojom suprugom (Jelicom), s braćom i prijatelji, naime s Dragišom, bratom Vojslavom, Vojkom, vojvodom Petrom, Tvrtkom i bratom mu Vojkom." [4] Na ovaj poziv s bosanske strane gradsko vieće zadarsko izabra četiri punomoćnika, koji će se s bosanskim poslanstvom dogovarati i uspjeh dogovaranja vieću podastrti. Punomoćnici gradski imali su

[1] Długosz op. cit. lib. X, p. 170.

[2] Iz Sigism. povelje od god. 1406 op. Fejér: cod. dipl. X, 3 p. 153: „civitatemque et castrum Nitriense . . gentibus armatis, victualibus et aliis opportunitatibus munissent . . ."

[3] Iz Sigism. povelja od god. 1408 ib. X, 4 p. 668: „Cum . . capti fuissemus, iamque de facto rex Poloniae et dux Austriae ex incitatione dictorum nobis adversantium in dictum regnum nostrum Hungariae ad usurpandum sibi ipsis diadema nostrum regale, regnaque nostra praedicta subintrare moliebantur."

[4] Pismo Hrvojevo kod Lučića: de regno Dalm. et Croat. lib. V. c. 4.

u dogovaranje povući takodjer tegobu ob otoku Pagu i o trideset-ničkom prihodu. Ovaj je predmet kralj Sigismundo, kako znamo, proti Zadru riešio; a protivnici njegovi mogoše ga lasno na svoju korist upotriebiti. Dne 22 lipnja sastade se vieće gradsko, da primi izvješće svojih punomoćnika. Kao da je uspjeh dogovaranja vieću po volji bio, jer je ono zaključilo, neka se dogovor nastavi, pa što gradski punomoćnici s bosanskimi, imenito o prihodu trideset-ničkom odrede, „da bude tako ustanovljeno i da se izvede.“ [1] Za veću podporu ovih pregovora dodje kralj Stjepan Ostoja u Knin približujući se tako glavnomu gradu Dalmacije. Tako je Zadar bivši prije od svih gradova primorskih najvjerniji Sigismundu, sada prijao stranki Ladislavovoj i postao malo kašnje njezinim središtem u Dalmaciji. Kralj i vojvoda bosanski nisu bili u prvi mah jednako srećni u drugih gradovih dalmatinskoga primorja. U Spljetu, u najvećoj obćini dalmatinskoj, bijaše jaka stranka protivna Hrvoju; ovdje se još 3 pros. 1400 zametnula bila krvava kavga medju nutrnjimi strankami s jedne i Hrvati iz Cetine s druge strane, a za tiem se prenese i na Trogirane.[2] Stranka Hrvoju protivna s knezom Markulom na čelu osvoji njegov grad Omiš; vojvoda se spremaše izagnati odanle svoje neprijatelje, pa je u to ime zamolio pomorsku pomoć tako od obćine dubrovačke, kano i po svojem poslaniku Ljudevitu Matafariu od republike mletačke. Dubrovačko se vieće odgovorom[3] od 18 listopada 1401 izpričalo vojvodi navodeć, da mu njegove pomoći netreba, jer je i dosta jak „takovu človječicu odoljet“; a i vieće mletačko se odgovorom od 28 prosinca r. g. izpričalo, da se nemože u tu razmiricu izmedju vojvode i njegovih „neprijatelja u Spljetu“ umiešati.[4] Jednako je i otok Krkar (Korčula) ostao još vjeran kralju Sigismundu, kako se iz njegova pisma na grad Spljet od 28 studenoga r. g. dosta jasno razabire.[5]

Što je užja otačbina Ivana od Paližne, Ivana i Pavla Horvata i Stjepana Lackovića ostala mirna u ovo doba, kada joj se sgoda pružala da osveti krv ovih zemljaka svojih, imao je Sigismundo zahvaliti opreznosti i odvažnosti svoga kancelira i namjestnika biskupa Eberharda, „koj vojskom u kraljevinu Slavoniju

[1] Zaključci ibid.
[2] Paulus de Paulo: memor. p. 433. 4.
[3] Pučić: srpski spom. I, 35. 6.
[4] Zaključak vieća kod J. Šafařika: op. cit. p. 204.
[5] Pismo kod Lučića: mem. di Traù p. 377.

unidje i njezine velikaše uzdrža u pokornosti i dužnoj prama kralju vjernosti",[1] dok je ovaj osobne slobode lišen bio.

Sa Bosne gledalo se u to vrieme ne samo na Dalmaciju nego i na Dubrovnik. Znajuć naime kralj Stjepan Ostoja od kolike bi po njega i njegove težnje bio vriednosti ovaj slobodni grad, smišljao je kako bi ga pod svoju zaštitu spravio. Kada su dakle dubrovački poslanici donieli godišnji srbski dohodak, opet zahtievaše kralj kroz nje, neka bi obćina dubrovačka mjesto ugarske primila bosansku zaštitu i razvila bosanski barjak. Vieće je ovaj poziv tim odvratilo, što je odgovorilo, da je Dubrovnik slobodan od Ugarske, a plaćajuć za zaštitu ugarskoj kruni godišnji dohodak da tim nedaje danka u znak ma kakova podanstva; isto tako da on plaća Bosni „srbski dohodak" za zaštitu slobodne trgovine. Bojeći se ipak vieće osvete kraljeve odpravi u Ston dvie oboružane galije pod zapoviedi Žuna Todorova Prodančića i pripravi se na obranu. Stjepan Ostoja nebješe dakako zadovoljan onim odgovorom; jer je u njem nazirao sebi u ono doba neprilićnu odanost obćine dubrovačke naprama kralju Sigismundu. Nezadovoljstvo kraljevo oćutiše najprije trgovci dubrovački boraveći u zemljah bosanske države; a za tiem odluči Ostoja oduzeti obćini prije ustupljeno joj primorje, pak se u tu svrhu već uputi u Neretvu. Vieće je na to s jedne strane dalo se kralju kroz svoga čovjeka pokloniti, nu s druge utvrdilo Ston i poslalo galije na ušće Neretve.[2] Do okršaja nije ipak došlo; prem se kralj na obćinu ljutio i za to, što su, kako već napomenusmo, „Dubrovčani na Drieveh ustavili posle turačke i nedali im preko mora pojti." Sudeći po pismu[3] dubrovačkom na Stjepana Ostoju od 5 rujna 1401 razmirica se izmedj njega i Dubrovnika utaložila i nastali njekadanji odnošaji; vieće je odlučilo izaslati opet svoje „poklisare" u dvor bosanski.

Dok je indi kralj Sigismundo sjedio u Šiklošu: borahu se medju sobom protivne mu stranke u Ugarskoj, ni jedan od njegovih takmaca nije umio naglo posjesti činom izpražnjenoga priestolja, kralj bosanski i njegov veliki vojvoda razdieliše svoje sile u sitnarijah i pregovorih s hrvatskimi i dalmatinskimi obćinami, hrvatska pako zemlja kano da se još nebješe oporavila od prošlih

[1] Iz povelje istoga biskupa Eberharda od 5 listopada 1405 kod Marcelovića MSC. metrop. bibl. zagrab. ad h. a.
[2] Pripovieda Gjone Rastić: cron. ragus. MSC. p. 475—77.
[3] Kod Pučića: loc. cit. p. 34.

udaraca. Tim je laglji bio posao privrženikom okrunjenoga zarobljenika. Njim je na čelu stao Stibor od Stibořica, sin poljskoga vojvode kališkoga Sudivoja i poznati kraljev ljubimac. Imajući u svojoj vlasti „mnoge jake gradove, najbolje tvrdjave i varoši“ pozvao ratoborne vitezove iz Češke čineći jih oprezne na opasnost, koja domu luksenburžkomu prieti ako Sigismundo izgubi krunu ugarsku.[1] Iz ovoga su razloga Stibora podupirali kralj Većeslav i njegovi rodjaci; pače se češki kralj pusti u dogovor s Nikolom Gorjanskim, da svomu bratu izhodi slobodu. Svi ovi napori, podpomagani od Hermana kneza celjskoga, Ivana Morovičkoga i drugih, izhodiše Sigismundu početkom mjeseca rujna slobodu i vrhovnu vlast u državi.

Sigismundo pušten na slobodu htjede se najprije s velikaši pomiriti. S toga ureče na 27 listopada sabor u Pagu. Ovdje je on obćenitu amnestiju proglasio, samo zahtievaše od onih, koji su za razdora njegova s plemstvom bez privole stališa i redova prisvojili si kraljevska dobra, da ova vrate ili jih bar odštete.[2] Uvedši ovako nutrnji mir pohiti kralj da na put stane i vanjskim neprijateljem; tako je on po svjedočanstvu proglasa[3], koji izdade u Zvolenu 30 studenoga, izaslao braću Kanižaje proti vojvodi Vilimu.

Neimajući Sigismundo u onaj par ozbiljne opasnosti ni sa austrijske ni sa poljske strane, a znajući kako je kralj Ladislav sveudilj zabavljen da očisti velikim trudom oslobodjenu si kraljevinu od preostalih oporih živalja — odluči zadovoljiti pozivu svoga brata kralja češkoga, koj željaše sastati se s njim na sgodnom mjestu. Onda bo, pokle protucar Ruperto bude od milanskoga kneza Ivana Galeazza na svojem putu u Rim pred Bresciom suzbijen (21 listopada), poče se i u češkom dvoru misliti, da se Većeslav u viečni grad uputi na krunitbu. Ovaj pako neuzdajući se u svoje sile naumi baciti se u tom pogledu u naručaj svoga mladjega ali smjelijega brata. Većeslav mu dakle podje u susret u Kutnu horu; ali Sigismundo, desivši se još 12 prosinca u Trnavi, dodje onamo tek koncem godine. Dogovor izmedju braće svrši se brzo, a Većeslav izdade dne 4 veljače 1402 u Kraljičinu gradcu listinu, kojom izmedju ostalih imenova svoga brata upravljateljem

[1] Palacky priobći (Geschichte von Böhmen III. 1 S. 133) odlomak netiskana pisma, koje posredno ili neposredno polazi od gr. Stibora.
[2] Listina kod Kovačića: vestigia comitior. p. 194.
[3] Kod Fejéra: cod. diplom. X, 4. p. 75.

kraljevine Češke. Za uredjenje nutrnjega stanja i učvršćenje mira bude na 18 r. m. u zlatni Prag sabor urečen, komu je prisutstvovao i kralj Sigismundo. Napokon bude u isto vrieme utanačen ugovor izmedju kralja Većeslava i Sigismunda s jedne a markgrofa Prokopa s druge strane. Sada bi si bio svaki mislio, da su sve razmirice u Češkoj tako u vladajućoj obitelji kako izmedju krune i naroda izravnane, i da će se kralj u Rim uputiti. Ali tomu nije tako bilo; jer njekoliko dana kašnje opet buknu razdor izmedju okrunjene braće i to tako naglo i žestoko, da je Sigismundo dao svoga brata Većeslava već 6 ožujka u kraljevu dvoru u starom gradu pražkom uhvatiti, odvesti ga na Hradčin i ondje čuvati. Ugarski je kralj sada stao u ime svoga brata upravljati češkom državom; ali nalažuć velike poreze i postupajuć bezobzirno i okrutno otudji si istu stranku svoju, a tim su rasli u zemlji privrženici kralja Većeslava. Na čelo protivne ugarskomu kralju stranke postavi se sam moravski markgrof Prokop. U tih okolnostih bio je neizbježiv gradjanski rat, koj je ne samo češku zemlju slabio nego i Ruperta k njezinim medjam privukao i stavio ga u dogovor s Prokopom i njegom strankom proti Sigismundu. Ovaj je taj put veliku odvažnost razvio; već 3 lipnja 1402 povede vojsku proti Prokopu, uhvati ga prem lukavštinom, uguši odpor u Češkoj, te koncem mjeseca ostavi ovu zemlju povedši sa sobom oba zarobljenika u grad Schaumberg, ležeći nad Lincom, i spadajući celjskim knezovom; odavle pako bude Većeslav odveden u Beč i vojvodi austrijskomu predan za čuvanje, a Prokop u Požun.[1]

Tako je Sigismundo preko pol godine sproveo izvan svoje države; njom je upravljao knez Nikola Gorjanski, koji je poslije Ditrika Bubeka nastupio čast ugarskoga palatina početkom ove godine.[2] Nikola, nasljednik Ivana kneza modruškoga u banskoj časti, upravljaše našom domovinom punih osam godina; u neprekidnoj borbi stranaka nije se ni za čas odvrnuo ne samo od kralja Sigismunda nego niti od njegova vladajućega doma. On je za ovu privrženost stekao milost i kod češkoga vladaoca, koj mu dade godišnji prihod od tisuće dukata i poveljom od 3 ožujka 1402 uze njegova dobra u zaštitu rimskoga carstva[3], što se podanički po-

[1] Djelovanje Sigismundovo u Češkoj pripovieda Palacky op. cit. p. 135—45.
[2] Svjedoči listina kod Fejéra: cod. dipl. X, 4 p. 158.
[3] Ibid. p. 108.

našao naprama Sigismundu u vrieme zatvora i što je za njegovo oslobodjenje toliko doprinio. Ban se Nikola, kano i njegov otac i braća, mnogo brinuo za ugled, upliv i bogatstvo svoje obitelji; korist obiteljska stala mu nad narodnom. Ovo nam zasvjedočuju ona razgranjena imanja, koja posjedovaše ban Nikola i brat mu Ivan u našoj domovini i u Ugarskoj, imenito osim otoka Osora i Cresa u požežkoj (Držkovci), vukovskoj (Gorjan i Ilok), sriemskoj (Čerević i „Baranth“ kod Save), za tiem u bačkoj, temeškoj, vesprimskoj, komaronskoj i čongradskoj županiji.[1] Nikola je u svojoj novoj časti, koju je stekao u drugoj postojbini, jednakom revnosti podupirao svoga gospodara, koj vrativši se u Ugarsku, zaručen (1401) s Barbarom devetgodišnjom kćerju kneza Hermana celjskoga a sestrom Anke supruge Nikole Gorjanskoga, neimajući poroda nastojaše urediti nasljedstvo na ugarskom priestolju. Sigismundo je najprije sam dne 16 kolovoza s austrijskimi vojvodami Vilimom, Albertom i Ernestom uglavio ugovor, kojim se jednomu od njih obeća nasljedstvo na priestolu, ako bi umrô bez mužkoga odvjetka. Kraljev sinovac vojvoda Alberto bude posebnom listinom od 14 rujna naznačen za nasljednika, što su za tiem zaključkom od 21 r. m. priznali striliši ugarski u požunskom saboru, gdje su takodjer sjedili palatin Nikola i brat mu Ivan, temeški župan, ban Franjo Bubek, Andrija spljetski nadbiskup, Eberhardo zagrebački biskup, Ivan od Morovića ban mačvanski, vranski prior Mirko Bubek, Karlo knez krbavski, Nikola Tot vlastelin susedski i Jakov Lacković.[2] Sigismundo je pače, pošto su ga u Češku zvali novi zamršaji, a opasno mu se činjaše ostaviti Ugarsku bez namjestnika, svomu presumptivnomu nasljedniku ostavio vladavinu svoje države.[3]

Uredjenje prava nasljednoga i ove odredbe smjerahu neposredno proti kralju Ladislavu i proti onim agitacijam, koje su iz Napulja i Bosne dolazile proti Sigismundu. Osobito je Stjepan Ostoja podpirivao vatru nadajući se koristi za krunu bosansku iz borbe medju obima takmacima. On je, to pod svojim imenom to pod imenom kralja Ladislava, svoju vlast širio u Dalmaciji, nedržeći posljednji naslov za pogibeljan osobito u onom slučaju, ako

[1] Ova imanja navode se u listini od god. 1408 ibid. p. 660 seq.

[2] Listine priobći Fejér: cod. dipl. X, 4 p. 130—40.

[3] Ibid. p. 140—45.

bi se nastojanje napuljskoga dvora i sada kano češće razbilo. Stjepanu Ostoji najviše je stalo, da se primorja dočepa i ondje učvrsti. Ovdje je htio sagraditi „tvrdjavu s lukom“, pa je kroz svoga poslanika molio od mletačke republike pomorsku pomoć proti svakomu, koj bi mu gradjenje priečio. Vieće je ovu prošnju zaključkom[1] od 20 travnja 1402 obišlo; ali je kralju dozvolilo držati u jadranskom zaljevu dvie oboružane galije na obranu svojih podanika, samo neka nebi napadale na brodove dolazeće iz Mletaka.[2] Za tiem je Stjepan Ostoja gledao predobiti dalmatinske gradove i obćine a prama njim se ponašao kano njekada Stjepan Tvrdko: ostavljao jih naime u uživanju nutrnje samouprave zahtievajući samo od njih, da razviju njegov ili prijatelja mu Ladislava kraljevski stieg i da mu zaprisegu podaničku vjernost. U izvadjanju ove osnove imaše kralj bosanski najvjernije pomoćnike u osobah „Hrvoja, kraljevina Srbije i Bosne velikoga vojvode“, i Ivana „medj ostalima cetinskoga i kliškoga kneza“. On je ove pouzdanike izaslao „u Dalmaciju i Hrvatsku za uredjenje njekih poslova“ još u prvoj polovici ove godine, dok je kralj Sigismundo zapleten bio u češke poslove. Hrvoje je obćine dalmatinske pozvao, da izašalju svoje punomoćnike, koji bi u ime njihovo obećali, da će iztaknuti na gradu stieg bosanski i položiti kralju prisegu vjernosti. Ovomu se pozivu, koliko znamo, najprije odazvaše Trogirani i Šibeničani, izaslavši k vojvodi u Sinj na Cetini prvi Blaška Andrijevića Marinova, Andriju Cegu Cegina i Jakova Nikolića Jakovljeva, drugi Ivana Tavelića, Stjepana Mafea i Ivana Mišekonjića. Punomoćnici su kraljevi trogirskim i šibeničkim poslanikom poveljami[3] od 13 svibnja obrekli, da će štovati prava i povlasti ovih gradskih obćina, pa i potvrdu njihovu izhoditi kod kralja Ostoje, isto tako kod Ladislava „u onom slučaju, ako bi ovaj na one strane došao“. Iz ovoga se dodatka vidi pomenuti smjer nastojanja i nakana bosanskih naprama obćinam dalmatinskim; a Stjepan je Ostoja ono, što su njegovi izaslanici obrekli, izpunio potvrdiv dne 15 lipnja prava rečenim gradovom desivši se pod Visokim u Bosni. Uz kraljevu potvrdu pristali su i bosanski velemože, medju kojimi se

---

[1] Mon. serb. arch. veneti u Glasniku srp. slov. XII, 205—6.

[2] Misti vol. 46. 1402—5. MSC. arch. veneti

[3] Povelja trogirska kod Fejéra loc. cit. p. 159—61. šibenička MSC. bibl. palat. vindob. cod. sup. 541 c. 17.

izriekom navode veliki zojvoda Hrvoje, knez Pavao, vojvoda Sandalj, knez Ivan cetinski i kliški i knez Mirko Radojević.[1]

Bosanski je dvor motrio na svaki pokret ne samo u Dalmamaciji nego i u Dubrovniku. Vidjesmo, kako nije ni Stjepanu Ostoji po ćudi bio onaj odnošaj, u kojem je ova slobodna obćina već od Ljudevita stala naprama kruni ugarskoj. I on je gledao, da ovu obćinu privede pod zaštitu države bosanske. Kada je dakle desna ruka kraljeva, vojvoda Hrvoje bio dočuo, da su Dubrovčani „prisegli priuru (Mirku Bubeku) i biskupu (Eberhardu) na kralja“, i na vojvodu, t. j. da su se Dubrovčani obvezali na neprijateljstvo proti Bosni: iskao je od njih razjasnjenje pismom, koje jim donese Ratko Mišanović. Odgovor obćine[2] od 13 svibnja 1402 ovdje priobćujemo, jer se iz njega jasno vidi, kako su Dubrovčani shvaćali svoj odnošaj naprama ugarskoj i bosanskoj kruni: „zna sviet i zemlja i gospodin kralj Ostoja i vaša milost, od postanja naši prvi kako su živjeli s gospodami s vsakom poštenom ljubvom i pravom vjerom, i tožde mi mislimo uzdržat do kole bog dopusti. Istinom, mi smo prisegli gospodinu kralju ugrskomu, da onoj, što su naši stari objetovali gospodinu ugarskomu dohodak davat, da ga dajemo kako smo ga i davali, a oni nam potvrdili vse zakone i slobоštine, koje smo imali u dni kralja Lauša. A na gospodina kralja Ostoju i na vas gospodu bosansku niesu nas iskali, ni togaj bog dopusti; jer i oni znaju tko je Dubrovnik i koju vjeru ima, i pače znaju čim je Dubrovnik od postanja objetan gospodinu kralju i gospodi bosanskoj vsakom službom i počtenijem, i današni dan vide kako nas g. kralj Ostoja i gospoda bosanska ljube, kako mi služimo i uzdržimo objet i krasno naučenije naših prvieh, i napried boga moleće mislimo, dori jedan nas teče, što neprimaknemo na slavu i na čast kraljevstva bosanskoga ne mislimo umaknuti“. Ob istom prijateljstvu uvjerili su Dubrovčani drugim pismom[3] i kralja Ostoju. Oni su dakle odbili od sebe onu tužbu, kano da bi bili kraljevim namjestnikom u Hrvatskoj Mirku Bubeku i biskupu Eberhardu obećali njekakovu pomoć ili podporu, bud li kakovo neprijateljstvo proti Bosni; te neistinu ovoga glasa pobili dosadašnjim svojim ponašanjem naprama ovoj susjednoj zemlji, ko-

---

[1] Lučić: de regno dalmatiae et Croatiae lib. V, c. 4. Listinu priobći Fejér loc. cit. p. 801—6.

[2] Priobći Pučić: spom. srbski I, 39.

[3] Ibid. p. 41.

jom su bili vezani ne samo krvlju nego i ugovori. Dubrovnik se indi ni sada nehtjede miešati u razmiricu izmedju Bosne i Ugarske; a da to dokaže Ostoji zapoviedao je svojim oblastim, „da niktor nesmjet bude nijednoga primiti", koj bi iz Bosne u onu prem slobodnu obćinu utekao, protivnik budući kralju.

Ali dok se ovako u Dalmaciji širila, u Dubrovniku pako štovala, vlast bosanska, pretrpjela je ona štetu u Hrvatskoj. Znamo, kako je god. 1398 vojvoda Hrvoje osvojio dubičku županiju, odkle mu bijaše otvoreno Pokupje i ravna Posavina. Privrženici ugarskoga dvora u našoj domovini uvidješe, kako se iz onoga kuta medju Unom i Savom može sveudilj podpirivati netom ugasnuli ustanak hrvatski, dokle se god ondje blišti oružje bosansko. S toga su se velikaši i plemići stranke ugarske negdje koncem lipnja 1402 sakupili pod zastavom obiju kr. namjestnika biskupa Eberharda i priora vranskoga Mirka Bubeka, te prodrli u županiju dubičku dok se vojvoda Hrvoje u Dalmaciji bavio, i opet ju osvojili.[1] Ovo je bila velika dobit za Sigismunda, komu je u obće u Hrvatskoj s ove strane Gvozda veća sreća u svako vrieme služila. Ali ova je dobit nestalna bila uz onaj gubitak u primorju i uz opasnost, koju mu u onaj čas s one strane mora prietila.

Sada je naime kralj Ladislav sbilja priprave činio, da priedje u Dalmaciju i odanle u Ugarsku. Iztisnuvši si iz kraljevine napuljske svoga takmaca Ljudevita i obavivši ženitbu s Marijom, 20godišnjom kćerju ciparskoga kralja, koja je bila 20 veljače 1402 prispjela u Napulj[2], odluči se Ladislav na odvažniju politiku naprama našoj domovini i Ugarskoj. On je ponajprije, baveći se

---

[1] O tom dogodjaju izvješćuje kralja sam Mirko Bubek listom pisanim subotu pred sv. Margaretom (13 srpnja) 1402. MSC. originale in arch. regnic. zagrab. Acta monast. dubic. fasc. unic. nr. 20: „Herwoya waywoda . . comitatum de Dubicha . . usque ad hec tempora detinere hostiliter non expavit, nuperque nobis una cum reverendo in christo patre domino Eberhardo, dei et apostolice sedis gracia episcopo ecclesie zagrabiensis, predictorumque regnorum Dalmacie, Croacie et Sclavonie similiter vicario . . . ceterisque proceribus et nobilibus regnorum predictorum sub banatibus antedictis constitutis, pro augmento honoris ipsius nec non securitate laborantibus, predictum comitatum Dubicensem ad manus nostras iterum reapplicantibus . . ."

[2] Giorn. napolet. ap. Muratori: rer. ital. XXI, 1068. Cf. Bonincontrii annales. ibid 86. 87.

u novom kaštelu u Napulju ondje „danom i noćju razmišljavajući, kako bi zadobio i usrećio kraljevine Ugarsku, Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju i ostale pridružene jim kraljevine, kojih najveći dio nepravedno drže njegovi takmaci i buntovnici“ — on je ova razmišljajući pismom[1] od 17 lipnja 1402 imenovao Napuljca Alojzija Aldemarisca (de Mareschi), maršala Sicilije i vrhovnoga zapovjednika kr. brodovlja, svojim u onih kraljevinah namjestnikom „s punom vladavine i mača vlasti i podpunim pravomoćjem, dok mu se uzhtie.“ Kralj namjestniku naloži, da odmah odlazi u one kraljevine i uznastoji jih predobiti; a podjedno ga opunovlasti, da može u njih postaviti svoga namjestnika i namjestiti ostale oblasti, za tiem daće i rude „prodati ili u zakup dati“, a dohodke za plaću svoju, oblasti i vojske upotriebiti. Napokon podieli kralj svomu namjestniku vlast, da velemože prisili na pokornost i vjernost a oprosti kazne onim, koji bi se pokorili. Uz ovu skoro neograničenu vlast, koju Alojzij zadobi, bude mu ipak naloženo, neka i sam čuva, i pazi da drugi čuvaju, ustav onih kraljevina.[2] Ne znamo, što je kralja napuljskoga sklonilò, da inostrancu povjeri zastupstvo svoje osobe u zemljah, koje nisu rado gledale tudjina na čelu vlade. Ali scienimo, da neće biti od posljednjih uzroka, što se dvor napuljski mogao bojati upliva, sebi u njekih okolnostih opasna, koji bi si bio mogao steći domaći sin na onako visoku mjestu; a jamačno nije mu bio nepoznat gore navedeni uspjeh bosanske politike i njezinih rukovoditelja, Stjepana Ostoje i vojvode Hrvoja.

Kraljev namjestnik Alojzij Aldemarisco odplovi sliedećega mjeseca put Dalmacije uzev za sobom pet galija i jedan brigantin. Ovi brodovi dojedriše pred Zadar. Pošto je svrha ove mornarice bila kralju Sigismundu neprijateljska, ovaj pako živio u neprijateljstvu s kraljicom jadranskoga mora, nije bilo u toj razmirici

---

[1] Pismo u c. knjižnici bečkoj. cod. sup. 541 c. 20. MSC.

[2] Iz ovoga znamenitoga pisma navodimo samo ove rieči: „Ideoque . . te vicarium nostrum in dictis regnis . . cum plena meri mixti imperii et gladii potestate et iurisdictione plenaria . . usque ad nostrum beneplacitum . . constituimus . . harum serie percipimus, ut statim receptis presentibus ad dicta regna te . . personaliter conferens . . circa recuperationem dictorum regnorum . . studeas solerter intendere . . . In exercitio autem dicti officii observes, et observari ab aliis mandes et facias, ritus, observantias, capitula et consuetudines dictorum regnorum diutius observatas . .“

sve jedno, kako će se republika mletačka naprama napuljskom brodovlju ponašati. Zapovjednik mletačkoga brodovlja tražio je naputak od vieća primjetivši u ostalom, da se napuljski brodovi prijateljski drže naprama mletačkim. Vieće je odpisom[1] od 3 srpnja zapovjedniku naložilo, neka bude prijazan napuljskim brodovom, samo neka na nje pazi, da nebi Krf napale. Ovakovo neutralno držanje jake pomorske vlasti veoma je prijalo podhvatu kraljeva namjestnika Aldemarisca; jer kada bi republika aktivno pomagala bila Sigismundu, težko bi on bio riešio zadatak, koj mu gospodar povjeri; osobito ako se na um uzme, da mu je tek izposlovati valjalo kod dalmatinskih obćina, da mu otvore vrata. A ni ovo nije išlo tako lasno i brzo, kako bi se na prvi mah vidjelo. Isti Zadar oklievaše primiti u svoje krilo Ladislavova namjestnika. On je dne 24 kolovoza izaslao k vojvodi Hrvoju, koj je tada boravio u Ostrovici, poslanike u osobah gradskih načelnika Vida Matafaria i Pavla sina Franje Gjorgjeva te Damijana Nasića; i prem nam nije poznat naputak podieljen poslanstvu, može se naslućivat da se je on odnosio na tadanje pitanje dnevno t. j. kako da se grad Zadar imade vladati naprama namjestniku kralja Ladislava. Ali još prije povratka ovoga poslanstva držana je u Zadru dne 27 r. m. glavna skupština gradska, u kojoj je bilo 78 viećnika, a imalo se viećati o tom: bi li se pomenuti kraljev namjestnik u grad primio i razvila zastava Ladislavova. Zaključak je glasio: „neka g. Alojzij namjestnik svietloga vladaoca g. Ladislava, kralja jerusolimskoga i sicilijanskoga, i kapetan pet galija i jednoga brigantina istoga kralja, štono su pred lukom zadarskom, slobodno s njekolicinom svojih drugova unidje u Zadar; i onda neka se podigne stieg rečenoga g. kralja i stieg kraljevine Ugarske podjedno i jedan put.“ Po nalogu vieća uvedoše namjestnika u grad Jakov Radunić i Pavao Pavlović; on je uljezao kroz vrata sv. Krševana i unišao najprije u crkvu toga ugodnika božjega. Iza toga podigoše pomenute stjegove uz veliko slavje a dva su dana držane narodne svečanosti. Brodovi napuljski sveudilj su stali pred Zadrom, tek drugi dan (28 r. m.) unidjoše dozvolom gradskoga vieća u luku zadarsku.

Tako je glavni grad Dalmacije, odmetnuvši se od Sigismunda, pristao uz njegova protivnika te mu u svoju sredinu primio namjestnika. Gradsko za tiem vieće položi dne 3 rujna u glavnoj

[1] Misti vol. 46. MSC. arch. veneti.

skupštini, u kojoj osim zadarskoga nadbiskupa, kninskoga biskupa, opata sv. Krševana i rogovskoga, bješe 70 plemićâ, Ladislavu prisegu vjernosti u ruke njegova namjestnika, a sliedećega dana odredi da se u buduće u svih javnih izpravah imade navesti ime ovoga kralja. Aldemarisco započe odmah izvršivati podieljenu si pismom od 17 lipnja namjestničku vlast, te medju ostalima imenova pisca Pavla Pavlovića za državnoga odvjetnika i nadzornika komorskih prihoda u Dalmaciji i Hrvatskoj.

U isto je vrieme kr. namjestniku bilo misliti, da i ostale dalmatinske obćine pridobije za Ladislava. Znajući indi od kolika je upliva i ugleda vojvoda Hrvoje, tražio je namjestnik njegovo sudjelovanje. S toga je Alojzij rado primio poziv vojvode, da k njemu dodje u Zemunik ne daleko od Zadra; on pohiti tamo već 29 kolovoza u pratnji vojvodina brata i drugih Bošnjaka, da se „s njim dogovori o poslovih kraljevih“. Ovaj dogovor imao je sretno svršiti za stvar Ladislavovu, jer poslije njega razvija se djelatnost kr. namjestnika u Dalmaciji i jer nam dobar odnošaj izmedj Alojzija i Hrvoja svjedoči to, što je prvi u ime svoga gospodara vojvodi bosanskomu dne 9 prosinca poklonio kuću u Zadru, koja je dotle bila Pilipa Jurjevića. Poslije ovoga dogovora poče kr. namjestnik širiti vlast kr. Ladislava po Dalmaciji. Prvi udarac bude namienjen Vrani. Odavle je, kako znamo, prije dvadeset godina niknuo prvi pokret u našoj domovini i to na korist napuljskoga dvora. Ali tadanji prior vranski bio je, bar na oči pristaša Sigismundov, pače njegov namjestnik u kraljevini. Sam dakle Alojzij Aldemarisco stavi se na čelo četi, sastojećoj se iz 300 njegovih momaka i 400 Zadrana, koje vodjaše Sime Detrikov, te ju 6 rujna povede pod Vranu. Četa bijaše preslaba nego da bi bila mogla odmah osvojiti ovaj dosta čvrsti grad; obsadom ga valjalo prisiliti na predaju. Tako bude učinjeno; Vrana se 11 listopada predade kraljevu namjestniku, koj ju primi u ime kralja Ladislava i povjeri Pilipu Gjorgjiću. Imajući Alojzij ovu tvrdjavu u svojoj vlasti nastavi svoj posao u drugih dalmatinskih gradovih. Već 20 listopada osvoji tvrdjavu Ljubu kod Nina, pod koju bješe došao s trima galijama i s 50 po prilici konjanika. Za tiem vrativši se drugi dan u Zadar opet odplovi 25 listopada u Spljet sa tri galije, na kojih je služilo petdeset Pažana. I ova njekadanja metropola Dalmacije primi namjestnika kralja Ladislava, a primjer dviju glavnih gradova sliediše Trogir (19 studenoga) i Šibenik (25 r. m.)

„razvivši stieg kralja Ladislava s velikom svečanošću.“ Ovi su se gradovi predali bez znatnoga odpora. Inače je bilo sa Skradinom; ovaj je grad, kako doznajemo iz pisma[1] Perka de Andreis od 15 studenoga valjalo obsjednuti s kopna i s mora; pa se je pripomoć tražila od obćina, koje su se već poklonile bile kr. namjestniku. A dalmatinske je gradove gledao kr. namjestnik svomu gospodaru tim skloniti, što jim potvrdi stare povlasti i samoupravu, koju su prije uživali. Tako je on izmedj ostalih, umoljen kroz izaslanike Stjepana Milasa i Stjepana Maffea, potvrdio gradu Šibeniku dne 20 prosinca[2], a gradu Spljetu[3] dne 6 siečnja 1403 sve njihove stare sloboštine. — Pokle su se tim načinom prve obćine dalmatinske, Zadar, Spljet, Trogir i Šibenik, poklonile kralju Ladislavu, nije bilo težko izhoditi mu poklon i kod ostalih obćina. Kr. je namjestnik pače i Dubrovčane pozvao, da priznaju Ladislava za svoga zaštitnika; ali ovoj se slobodnoj obćini nije svidjelo upuštati se u razmiricu bez kraja i konca.[4] Iz Napulja su medju tiem stizala nova podkrepljenja; tako je dne 9 stud. u Zadar doplovio brod s 30 oružanika, a tri dana kašnje galija s bratom kraljeva namjestnika.

U koliko je kr. namjestniku i pošlo za rukom pripraviti u Dalmaciji put svomu gospodaru, lasno se može vjerovati, da je ondje sveudilj bilo privrženika kralja Sigismunda. Bilo ih je, koji su svoje uvjerenje javno izpoviedali i koji niesu htjeli ništa proti njemu učiniti. Takav je bio u Zadru Pilip Jurjević, koj je odbio nalog gradskih knezova da podje na Vranu; s toga je dne 10 rujna proglašen za veleizdajicu i lišen imetka na korist grada. Njegovu je kuću, koja je stala pred crkvom sv. Atanasije, kr. namjestnik počam od 16 list. odabrao za svoj stan. Takav je takodjer bio Domjan Nasić, komu su imanja oduzeta i popisana (28 siečnja 1403), a njegovoj supruzi i sinu Petru naloženo, da u tri dana ostave istu vlastitu kuću. Kr. je namjestnik gledao odpor u zemlji oslabiti što silom što milom. On je dne 1 prosinca dao javno proglasiti u Zadru, da svi gradjani, koji se onda desiše „u Dalmaciji, Hrvatskoj ili takodjer u Slavoniji“, imadu se do božića vratiti kući; jer da će se svaki, koj se za 40 dana nevrati, smatrati izdajicom i lišiti imetka; jednako da će se kazniti i svaki,

[1] U c. bečkoj knjižnici cod. sup. 541. c. 51. MSC.
[2] Ibid. c. 20.
[3] Lučić: de regno dalm. et Croat. lib. V, c. 4.
[4] Gj. Rastić: croniche di Ragusa. MSC. p. 430.

*

koj bi bez njegova znanja iz grada otišao, „dok se kraljeva volja neproglasi.“ Ovakav se proglas jamačno i po ostalih obćinah izdao, jer nalazimo da su se izišavši Spljećani dne 21 r. m. u grad vratili; a smjer mu nemogaše biti drugi, nego prepriečiti izvanjska rovanja, osobito sa strane ugarske, jer Marko i Ivan Grbica, koji su 22 listopada otišli iz Spljeta prama Ugarskoj, niesu bili valjda jedini emigranti dalmatinski. — Ovom se strogošću Alojzij nadao poplašiti javne i tajne protivnike svoga gospodara, komu je već 14 prosinca mogao prvi odbor izaslati, da mu se u ime svojih sugradjana pokloni. Ovoga naime dana rečeni namjestnik naloži odličnijim gradjanom zadarskim: opatu sv. Kuzme i Damjana, opatu sv. Krševana, Miroslavu, Pavlu i Lucijanu Jurjevićem, Domjanu Benji, Jurju Cedulinu, Simi Busiolu, Nikoli Grgurovu, Antunu i Rastku Damjanovu i Ivanu Mihinu Nasićem i Benku Galu, da se upute u Napulj kralju Ladislavu, te mu izraze vjernost u ime svoga grada i po svoj prilici da ga u svoju sredinu pozovu. Ovo je poslanstvo dne 27 r. m. odjedrilo iz zadarske luke.[1]

Tim je načinom tečajem drugoga poluljeća god. 1402 u Dalmaciji nestalo stiega kr. Sigismunda; na javnih izpravah nije se više čitalo ime njegovo, već ono njegova takmaca kr. Ladislava[2]; do skora su po svoj zemlji upravu rukovali činovnici i oblasti, koje bješe rečeni namjestnik u ime kralja Ladislava ponamjestio. A što je u tom naglom prekretu najčudnovatije: u ni jednoj od prvašnjih borba vlast kralja Sigismunda nije tako lasno i tako malenim odporom uzmakla kano što sada.

Ovaj prekret stvari u zemlji za krunu ugarsku tako znamenitoj bijaše Sigismundu doisto poznat; ali on mu nemogaše u onaj čas na put stati, budući zabavljen i vezan novimi zamršaji u Češkoj. Većeslav bio je u Beču u zatočištu, Sigismundo kano upravljatelj Češke nehtjede svojoj sudbini ostaviti ovu dragocjenu baštinu doma luksemburžkoga. Kada je koncem lipnja 1402 bio ostavio Češku,

---

[1] Ovi su podatci izvadjeni iz Pauli de Paulo: memor. ed. cit. p. 434 do 36. Lucii: notae ad memor. p. 49. Eiusdem de regno dalm. et Croat. lib. V, c. 4.

[2] Tako u spljetskoj listini od 24 pros. 1402 (Farlati: Illyr. sacr. III, 357): „regnante serenissimo principe ac domino nostro naturali. d. Ladislao dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Jerusalem et Siciliae etc. rege inclito . . .“

uredi vrhovnu vladu iz članova sebi najodanijih plemićkoga saveza i na nju prenese u svom odsuću vrhovnu upravu. Poslije utanačena s vojvodom Albertom ugovora upravi on 23 rujna u Češku zapovied, da se imade njemu, kano svakomu namjestniku, svaki pokoravati. Ali ni jedna od ovih ustanova nije bila po ćudi privrženikom zakonitoga vladaoca kralja Većeslava, koji su pače sve ugovore, uglavljene sa Sigismundom prije no bješe Većeslav zatvoren, smatrali dokinute ovim silovitim činom. Ovu je stranku markgrof Jošt podupirao najprije pod rukom, onda joj se očito stavi na čelo. Sve ovo znajući Sigismundo prezre opasnost prodiruću s juga, te sakupi sve svoje sile, da si sačuva Češku. Uredivši u Ugarskoj priestolno nasljedstvo pripravljaše se na rat; gdje je što imao, razproda ili založi samo da steče novaca; tako je ugovorom[1] od 29 rujna u Požunu založio novu Marku na Odri njemačkim vitezom u Tornu za 63.200 dukatâ; isto tako listinom[2] od 3 stud. u Beču založi budimsku pjeneznu kovnicu itd. U prosincu dakle dodje Sigismundo u Češku s vojskom ugarskom (12.000 mom.) i ulogori se kod Kolina na Labi. Odavle izdade proglas na češki narod, u kom mu razloži po što je silom onamo došao, i pozove ga, da se kupi pod njegovom zastavom. Sigismundo je prije svega htio grad Kutnu horu osvojiti, koj je bio njegovim protivnikom glavna točka a sahranilište velikoga Većeslavova blaga. Ovaj se grad sbilja morao kr. vojsci predati pod nepovoljnimi i snizujućimi uvjeti. Ali Sigismundo tim zadovoljan, što je ognjište odpora srušio i stekô novčana sredstva, nije na dalje ništa poduzeo što bi spomena vriedno bilo, prem je više sljedećih mjeseca u Češkoj sproveo. Njegova je vojska pljačkanjem kod Kutne hore, Kolina i Podjebrada ostavila neugodne uspomene svoje surovosti. Ovako umirivši Češku kralj Sigismundo, oslanjajući se na primirje, koje je već 14 travnja 1403 uglavio bio u Olomucu s markgrofom Joštom i njegovom strankom, vrati se ljeti u Ugarsku, gdje je pobuna proti njemu već buknula i veoma se razgranala bila.[3]

Stranka naime Ladislavova, pokle je zavladala Dalmacijom, stane djelovati takodjer na Hrvatsku i Slavoniju, a odanle na

[1] Kod Fejéra: cod. dipl. X, 4 p. 149—51.
[2] Ibid. p. 152—55.
[3] Sigismundovo djelovanje u Češkoj opisa Palacky: Geschichte von Böhmen: III, 1. S. 147—50. Listinu primirja priobći po matici Fejér: cod. dipl. X. 4. p. 223—4.

Ugarsku. Ona je imala najveću podporu u možnom vojvodi bosanskom, koj je svojimi svezami, svojim ugledom, svojom odvažnosti najviše k tomu doprinio, „da su kraljevina Dalmacija i sve pokrajine slavonske — kako tvrdi suvremeni očevidac — prešle na stranu kralja Ladislava.“ Stranki Ladislavovoj pridruži se u našoj domovini i prior vranski Mirko Bubek, bivši protivnik Hrvojev. Kao što bijaše Mirko prije njekoliko mjesecî glavna podpora stranke Sigismundove, tako joj bijaše sada najžešćim neprijateljem; za to ga i Sigismundo držaše „skoro početnikom i uzrokom ciele pobune i odmetničtva“ u Hrvatskoj i Slavoniji.[1] Mirko je sa sobom povukao i druge velemože i plemiće naše domovine, izmedju kojih ovdje navodimo Nikolu (Frankopana) senjskoga i modruškoga kneza, Nikolu Horvata, sina bana Ivana, braću Ivana, Nikolu i Antuna od Brezovice, Dimitra i Gjuru vlastelu medjuračku, Ladislava i Žigu od Opatinca, Stjepana i Nikolu, plemiće od Rovišća (Rohocha) u križevačkoj, Stjepana Ivanovića i Gjuru Mihaljevića vlastelu završku u požežkoj, Žigu Aleksandrovića od Našica i Podgorača u vukovskoj županiji itd. Odkle se ujedno vidi, da je urota proti Sigismundu razgranana bila po cieloj domovini našoj. Ali bijaše u njoj i ljudi odličnih, koji se nisu ni sada dali odvratiti od Sigismunda. Na čelu toj stranci stajahu osim Nikole i Ivana Gorjanskoga oba bana Ladislav od Grdove[2] i Pavao od Bešinca[3], ban mačvanski Ivan od Morovića, zagrebački biskup Eberhardo, Pavao knez Zrinski, knezovi krbavski a sinovi Budislavovi, Berislavići vlastela požežka i drugi. Kada je ovako naša domovina razciepana bila u dvie stranke, a pristaše Ladislavovi su svaki dan većma napredovali, te se pokret iz Dalmacije i Bosne širio k Savi i Dravi: samo se kaže, da je moralo do skora doći do sukoba. Hrvatski su ustaše po svoj zemlji razvili stieg kr. Ladislava: „prelati, baruni, velikaši i plemići kraljevine . . potaknuti prevratom, pače zavedeni duhom gordosti . . podigoše zastavu Ladislavova sina Karla dračkoga noseći ju na razna mjesta kraljevine . . a što je

---

[1] U listini od 4 travnja 1404 (apud Fejér loc. cit. p. 298): Emericus Bebek, prior Auranae, qui ferme tocius rebellionis et defectionis auctor fuerat et causa efficiens.“

[2] Sada po svoj prilici Grdjevac u varaždinskoj krajini, gjurgjevačkoj pukovniji, njekada križevačkoj županiji.

[3] „Byssenus“, scienim da je bio vlastelin Bešinca (Beši) u požežkoj županiji.

još bezbožnije staviše isti stieg uz kumirski sa sv. moćmi provod na mjesta kaptolska i crkvena, da se štuje. I drugih počiniše velikih i mnogih prestupaka i zločinstva.“ [1] Iz ovoga jadikovanja kralja Sigismunda dade se razabrati, da se u našoj domovini bješe ustanak na široko razgranao i prodro u sve slojeve njezina pučanstva. Ban Pavao sakupi kralju vjerne pod svoj banski stieg i oprie se ustašam; ali bude do skora sa pozorišta uklonjen. Vranski se prior Mirko potvara[2], da je bana k sebi na dogovor bio pozvao zaklinjući se, da će mu dati slobodan dolaz i povratak pa da ga je za tiem vjerolomno uhvatio i vojvodi Hrvoju predao. Vojvodini su ljudi bana dne 5 veljače 1403 u Zadar doveli, a Hrvoje ga predade kr. namjestniku; ovaj pako svomu gospodaru. Ban bude u zatvoru čuvan.[3]

Čim je Sigismundova stranka lišena vodje, ustanak je laglje slavio pobjedu u Hrvatskoj i Slavoniji. Njemu je pomoć priticala iz Dalmacije i Bosne, kao što nam svjedoči i to, što su se istoga dana, koga bješe ban Pavao doveden u Zadar, vojvoda Hrvoje, Alojzij Matafari, Antun i Franjo de Cathanaeis uputili sa svojimi četami prama Bišću.[4] Ovaj polazak dalmatinskih i hrvatskih četa stavljamo u savez s onom borbom, koja se u onaj čas u Hrvatskoj i Slavoniji vodila izmedju vranskoga priora i mačvanskoga bana. Ali ni hrabrost Ivana Morovićkoga nije mogla ustanka u ovih kraljevinah obustaviti; on se je razgranao po cieloj našoj domovini, u kojoj — kako mogaše očevidac njekoliko mjesecî kašnje pisati — „malo je bilo ljudî, koji su se kralju Ladislavu protivili, i ovi niesu bili velike moći; s toga su mu se s ove strane Drave svikolici pokorili.“ Jednakom se brzinom ustanak širio i s one strane Drave, u kraljevini Ugarskoj.

Uklonivši ovako svekolike zapreke striši i redovi mogahu sada javno izjaviti se proti Sigismundu a za drugoga kralja. Oni su prije u sastanku svojem, držanom dne 4 travnja 1403 u Zalati,

[1] Rieči iz listine od 11 ožujka 1409. Fejér: cod. dipl. X, 4. p. 722—23.

[2] Ibid. item p. 298: „Emericus Bubek . . Paulum Byssenum de Eorghede dalm. Croat. et Sclavoniae banum captivasset, captumque predicto Ladislao p r o e n c e n i o destinaset . .“

[3] Paulus de Paulo: memor. p. 436.: „Eodem die d. Paulus Bist(ss)eno, noviter creatus per Ungaros banus Croatiae, per gentes Harvoye ductus fuit captivus Jadram, et datus in manus d. capitanei (sc. Aloysii Aldemarisci) praedicti“.

[4] Id. ibid.

„mjestu zagrebačke biskupije“, uglavili savez[1] s poljskim plemstvom obnoviv prijateljstvo, koje je medju objema kraljevinama obstojalo za Ljudevita i Kazimira, te obećali, da žele neka „onaj kralj, koga će iznovice izabrati i uvesti, i njegovi nasljednici s poljskimi kraljevi sklope savez i prijateljstvo.“ Pače ovaj je savez imao takodjer obezbjediti plemstvo jedne i druge kraljevine proti napadaju vladalaca njihovih, dočim su si stranke obrekle, da neće kralja podupirati, ako bi bud ugarski na Poljsku, bud poljski na Ugarsku navalio. Svrha ovoga saveza imala biti jamačno ova, da se poljskomu kralju Vladislavu preprieči uticaj u izbor novoga kralja, koga su stališi ugarski naumili bili izabrati. Iza toga nalazimo, da se je oboružano plemstvo dne 24 svibnja r. g. sakupilo u Požegi sveudilj u namjeri istoj.[2]

U Dalmaciji dakle, Hrvatskoj i Slavoniji, pače i u Ugarskoj sve je bilo pripravno, da se drugi kralj povisi na priestolje. Ovaj odabranik bijaše Ladislav; on je bio pozvan da primi krunu, kojom mu otac bješe vjenčan. Takav poziv osim onoga dalmatinskoga, koje je u Napulj bilo dne 19 siečnja pošlo a vratilo se 9 ožujka u Zadar, nosilo je i drugo poslanstvo u ime ciele države, koje Ladislav u Barolu primi. Taj inače neodlučan vladalac odluči sada nastupiti stazu svoga roditelja, samo većom od njega opreznošću. U napuljskoj kraljevini zavlada mir, s ove se strane kralju nebijaše bojati. U Dalmaciji bi njegov namjestnik dobro dočekan; hvala njemu a još više Hrvoju i njegovim političkim prijateljem ondje se u svih gradovih vijaše zastava kraljeva. U Hrvatskoj i Slavoniji bi sretno svladan odpor njegovih protivnika; pače i Ugarska se ovomu pokretu pridruži. Dočim je dakle Ladislav mogao računati na odličnjake i stanovnike ovih kraljevina, sile su njegova protivnika kralja Sigismunda još sveudilj bile vezane neriešenimi odnošaji u Češkoj. Prem su okolnosti po Ladislava povoljne bile, nije on ipak bezobzirno preko mora hrlio. On se je još mjeseca siečnja 1403 očekivao u Dalmaciji; gradovi dalmatinski

---

[1] Ibid. p. 195—97. „Oppidum Zalathnok zagrabiensis dioecesis“ dolazi kod Ivana arcidjakona goričkoga (Krčelić: hist. eccl. zagrab. p. 31) u arcidjakonatu Vaska, koj je ležao u saladskoj i šimežkoj županiji. Zalata je sada u Baranji u Ugarskoj s one strane Drave.

[2] Ibid. p. 198—99: „a domino nostro futuro rege Hungariae, quam nos, dei Javente clementia, super solium regni Hungariae in proximo in regem coronabimus . . .“

pripravljahu se za svečani doček; tako je vieće trogirsko u sjednici od 2 r. m. odlučilo uzajmiti 800 dukata u ovu svrhu, te je kneza svoga Gjorgju de Georgiis izaslalo u Zadar.[1] Nu ako se i nije Ladislav odmah uputio, to je izmedju njega i naše domovine nastalo već od početka godine mnogo živahnije obćenje nego li bijaše dosele. On je i u Napulju primao naše ljude i poslanike, izdavao naredbe i dielio milosti, da si tim putem obezbiedi privrženost odličnjaka i zemlje. Tako je on Zadranom olakotio trgovinu sa solju (16 velj.) i darovao Novigrad (26 lipnja) Šibeničanom, primivši njihove izaslanike Stjepana Milasa i Miju Jurišića, potvrdio (28 ožujka) listine Hrvojeve i Alojzija Aldemarisca[2], Nikoli knezu senjskomu i modruškomu grad Okić (26 siečnja) i dopustio mu izmjenu Ozlja za Ostrovicu i Cetin s Petrom Novakovićem, vojvodi Petru Pavloviću prikazao selo „Chubini" u županiji dubičkoj[3] itd.

Ladislav si osim zemalja, koje ga htjedoše na priestol podići, htjede osigurati priznanje i podporu inih takodjer vlasti. S vojvodom austrijskim zaruči svoju sestru Ivanu uzdajući se jamačno, da će mu budući šurjak i susjed na ruku ići proti Sigismundu. Ali od veće mu bude zaštite rimska stolica. Znamo, da je papa Bonifacio IX od početka bio Ladislavu zaštitnikom, i da ga je ne samo u Italiji podupirao nego i svu svoju vlast ulagao, kako bi mu put prokrčio na priestol ugarski i hrvatski. Sada je on odabrao Florentinca kardinala sv. Lovre Angjela Acciaiola za svoga pobočnoga poslanika u Ugarsku, koj ima Ladislava onamo pratiti i papinskom vlašću sve zapreke ukloniti, koje bi se njegovoj krunitbi možebit postavljale. Angjelo je bio Ladislavu skrbnik dok bijaše maloljetan; on ga je u Gaëti bio okrunio za napuljskoga kralja a budući ratoboran i oružjem branio. Sada mu zapade ista zadaća naprama ugarskomu priestolju. U to ime izdao je papa svomu poslaniku dne 1 lipnja obširnu punomoć „za Ugarsku, Slavoniju, Dalmaciju, Hrvatsku, Srbiju, Bosnu, Vlašku i Bugarsku" t. j. za zemlje krune ugarske u smislu i obsegu državnoga prava ugarskoga, koga se po tom držala takodjer rimska stolica. On je poslaniku naložio, da ondje kod svećenstva i svjetovnjaka svakoga

[1] Lucius, mem. di Traù p. 379.
[2] Kod Fejéra loc. cit. p. 457—66.
[3] Listine iz kr. arkiva napuljskoga priobćih u arkivu za jugoslav. povjest. VII, 43 seq.
[4] Čita se ciela kod Theinera: vetera monum historica Hung. II, 172—74.

reda čini sve, što se odnosi „na štovanje boga i čast sv. stolice, na uzdržanje crkvenih zakona, uzčuvanje crkvene slobode, postignuća kraljevine i prava za rečenoga Ladislava, učvršćenje blagostanja kraljevine i pokrajina“; a za uspješnije djelovanje u tom poslu podjeljuje mu vlast, „da njegovu osobu (papinu) ondje predstavlja.“ Drugom punomoćju[1] od 2 lipnja razširuje papa svomu poslaniku „a latere“ ovu vlast i na Češku i Poljsku, kano na države, koje bi mogle utjecati na položaj kralja Ladislava i nastajuće dogodjaje.

Tako se dakle Ladislavu sa sviju strana pripravilo zemljište, da uzmogne sigurno nanj stupiti. Njegova je stranka u našoj domovini i Ugarskoj bila gospodujuća, protivnik mu Sigismundo češkimi poslovi zabavljen i prepriečen, rimska stolica svojim uplivom na sviet kršćanski uzela ga u zaštitu. Trebalo je samo posljednji korak učiniti, da se izvede djelo, za koje se toliko godina radilo i toliko se žrtve doprinesle.

Ovaj posljednji korak poduze neodlučan inače vladalac. Zadar bude odredjen za ročište, na kom će se sastati kralj s hrvatskim i ugarskim plemstvom svoje stranke.[2] Ladislav nije imao dakle

[1] Ibid. p. 176.

[2] Izvorom su nam za sliedeće sgode tri lista pisana mjeseca srpnja 1403 iz Zadra. Prvo od 11 srpnja i treće od 30. o. m. piša kr. tajnik Mato od sv. Miniata (kod Firenze), ono florentinskomu kancelliru Koluciu de Salutatis, koj je Stjepanu Tvrdku (1389) bio čestitao, i njegovu sudrugu Vivianiu, ovo pako tomu posljednjemu. Drugo pismo pisà istoga mjeseca Galeotti rečenomu Vivianiu. Oba pisca rodom Florentinca spadaše k pratnji kr. Ladislava i kard. Angjela; bijahu ne samo očevidci dogadjaja, nego i učestnici. Ova su pisma prvi put naštampana u vrstnom „Archivio storico italiano“ vol. IV, part. I. p. 216—19, koj u Firenzi izlazi; a pošto je ovaj sbornik u nas preriedak, pisma sama preznamenita i do sada u povjesti ne upotriebljena, to jih ovdje u cielosti priobćujem.

A.

Onorandi patres mei. Ut vos de occurrentibus in Dalmatia participes reddam: applicuerunt huc die VIIII huius Mensis XII magna navigia serenissimi principis domini regis Ladislai, cum equis, militibus, stipendiariis, grano, ordeo et aliis ad huiusmodi ministerium pestinentibus; quem quidem apparatum opere pretium vidisse fuit. Heri huc applicuit vayvoyda regni Bossine, cui nomen Chervoya, princeps magnus et potentissimus omnium regni illius, qui quidem fuit causa potissima, ut regnum Dalmatie et omnes partes Sclavonie

poput otca mu Karla ravno ići preko Senja u Zagreb a odavle u Budim, nego u glavni grad Dalmacije, Napulju bližji, pak i njemu

ad dominum Ladislaum diverterent. Hic regem expectat cum comitiva maxima. Homo ipse patarenus est, sed datur ordo, ut dominus . . . Cardinalis crismate eum confirmet, et reducat ad lumen vere salutis; et sic ipse iam assentiri videtur sub spe, ut dominus rex ipsum constituat marchionem in partibus Bossine, prout mihi asserit dominus archiepiscopus Spalatensis, amicus suus et vicinus, et mihi pater et dominus.

Proceres regni Hungarie, existentes in maxima comitiva et apparatu, heri scripserunt huc licteras; sunt enim prope per dietam; puto erunt hic die Veneris, post cras; quorum omnium caput et ductor est dominus archiepiscopus Strigoniensis, ad cuius servitia fui; vir quidem et baro magne prudentie et potentie.

Dominum regem expectamus hic cum domino Cardinali, cum galeis XV, die Sabati proxima, quae erit XIIII huius mensis. Distulit enim ex eo, quod dux Austrie misit ambaxiatam egregiam, petens ut secum traducat sororem ipsius domini regis, futuram uxorem suam; et quod si hoc non facit ut traducat, adversabitur et opponet se circa recuperationem regni Hungarie; si autem ducet eam, erit eidem regi propitius et fautor. Ipse enim dux Austrie est potentissimus et magnus; est ambitiosus sue iurisdictionis, habetque confinia cum Boëmia, Hungaria et Sclavonia, pollicitusque est dare brachium potens domino regi; ob quod dominus rex consulte decrevit ducere sororem, et ob hoc tardavit aliquantisper. Ego profecto maximam facio extimationem de favore et amicitia ducis Austrie; et sic pariter de opposito, inspecta eius vicinitate et potentia. Quibus inspectis omnibus, nisi aliud latens est in erba, videre videor singula huic domino prospere successura. De qua quidem prosperitate spero, quod et defessa Italia et magnifica nostra florentina respublica etiam degustabit. Valete. Hec solum vobis scribenda duxi; referte, ubi opus videtur vestre prudentie. Allexi vos ad aliquid rescribendum; si feceritis, de quo rogo, obsecro et obtestor, reddam vicem, faciamque vos participes prout singula subsequentur. Jadre, die mercurii XI Julii. M a t h e u s de Sancto Miniate, ut filius.

(N a s l o v.) Egregiis et spectabilibus viris, Ser Colucio de Salutatis cancellario, et Ser Viviano scribe Reformationum magnifici communis Florentiae etc., patribus meis honorandissimis.

B.

Scripsi die 24 presentis . . . Dominus legatus et dominus rex, cum eorum comitivis, Gyadram incolumes pervenerunt 19 presentis, cum VII galeis, galeottis quinque et aliquibus barcis . . ., nobilibus et baronibus oneratis; et mane insimul Gyadram feliciter intraverunt, cum ingentibus gaudiis . . . Discensu navium, gratiosissime rex duos

najodaniji. Već 9 srpnja doploviše u zadarsku luku dvanaest velikih brodova kraljevih s vojskom i hranom, kano predteče kraljeva

militia honoravit: fratrem domini Guidonis Mattafara, qui pro eo multum et diutius laboravit, et alium. Quo facto, in cathedrali ecclesia missam audierunt; inde ad consignata loca unusquisque processit. Deinde eodem mane civitatem intravit domina ducissa, regis soror. Die illo ac sequenti ad suscipiendum munera, ac recipiendum quos visitatum venerunt, vacatum est, tam cives, quam alios. Erant enim hic regem expectantes: Chervoja, magnus dominus potentia, corpore non minori, qui (ut dicitur) causa principalis extat de statu regis in partibus istis; erat et comes Johannes cognatus suus, etiam magne potentie dominus, et nobiles plures, qui omnes de regno Bosne sunt; homines supra quoscumque viderim corpore excellentes. Die vero 21 venere dominus archiepiscopus Ystrigoniensis, maxime potentie, et in cuius manibus fere cura regni existit, magnus comes Palatinus, episcopus Jurinensis, et alii quamplures milites et barones; quibus obviam ivere, qui cuncti regis et legati, domini ac nobiles. Ipse vero rex equester usque ianuam civitatis venit: ibi istos dominos moratus, qui fere per iactum lapidis a ianua de equibus descendentes, pedester regem adeunt, et salutant, et debitam exibent reverentiam; inde ad domicilia consignata rediit unusquisque. Sequenti die dux Amalfi olim Tricarici comes, de quo verum fama non mentitur nec assentatur, dominus Baruli de regalibus Cipri et filius fratris regis Cipri; dominus Benedictus de Acciaiolis, quem rex summe honorat et diligit; comes Bigelli, comes Troie, frater magistri iustitiarii; dominus Loysius Mareschi, capitaneus galearum, duo filii domini Tommasii de Sancto Severino, primogenitus et minor, dominus Ropertus de Sancto Severino, Franciscus de Corsinis, et alii milites et nobiles, quos longum esset nominare; circa decem de sotictate Cardinalis: archiepiscopus Tarantinus, episcopus Signe et tres alii. Venerunt deinde domini illi Ungarie et Bosnie: dominus archiepiscopus Ystrigoniensis, dominus episcopus Sagabrie, quem, postquam hic fuimus dominus legatus transtulit de archiepiscopatu Coloccie ad episcopatum Sagabrie, eo volente, quare multo melior ecclesia est, et sibi Marchio Sigismundus acceperat; dominus archiepiscopus Coloccie, episcopus Jurinensis et alius episcopus, magnus comes Palatinus, Chervoia, comes Johannes, et alii domini et nobiles circa octo vel decem. Quibus omnibus in silentio sedentibus, surrexit dominus Archiepiscopus Ystrigoniensis, et pro parte omnium dominorum Ungarie illic astantium, et aliorum qui hic non sunt, regi ambaxiatam exposuit; et responso habito, collationem fecerunt, et domum reversi sunt. Deinde die singulo fuerunt in consiliis pro ordinando facta regni et coronationem regis, que hic fiet in brevi; diem ceterum nescio, quare nondum statuerunt. Certe asserunt, regem paucos habere oppositos et non multe potentie, quare a flumine Drave citra omnes sibi obbediunt; et asserunt, quod quam primo rex gentes suas habuerit in campis, omnes

dolazka, koj se za četiri dana očekivao. Velemože se počeše sakupljati ili oglasiše svoje došašće. Veliki vojvoda bosanski Hrvoje

---

sibi obbedient; multi enim de adventu suo dubii steterunt suspensi, qui videntes obbedient. Asserunt etiam, et a satis fide digno littere sunt, marchionem Sygismundum a Boemiis fore captum. Hic venturus est rex Bosnie, homo regis Ungarie, comes Signe; duo ex ducibus Austrie etiam expectantur pro facto domine ducisse; et alii domini plures. Hoc est quantum calamo commictendum est. Dicitur multos dominos et comitantes venturos, oratores suos missuros regem visitatum: intelligens istis (sic). Pro nunc nil aliud occurrit, nisi quod me vobis recommendo, rogans ut grave vobis non sit aliquid de occurrentibus istic scribere: multa enim dicuntur; certum nichil. Valete. Datum Gyadre . . . . . Julii. Vester ut filius Galeottus.

(Naslov.) Honorabili patri carissimo Ser Viviano Reformationum etc. Florentie.

C.

Etsi Galeottus mihi in scribendo laborem ademerit, attamen, ut servem promissa, ecce hec est tertia mea descriptio.

Die XVIIII huius mensis applicuit huc dominus rex Ladislaus et dominus Legatus, cum XII galeis et cum proceribus suis, inter quos fuit comes Tricarici, qui dux est Amalfie, et alii nonnulli proceres et milites regni; honorabilis equidem comitiva. Die Sabati XXI venerunt huc prelati et barones regni huius, videlicet dominus archiepiscopus Strigoniensis; magnus comes, qui nominatur Thedericus Bebeth; episcopus Jauriensis, episcopus Nitriensis, episcopus Zagabriensis, episcopus Vesprimiensis, archiepiscopus Colocensis; et alii plures nobiles huius regni. Fuit inter ipsos et regem aliqua dissensio usque ad presentem diem. Volebant Ungari, ut rex promitteret personaliter venire in regnum et terminum scire ab eo. Rex dispositus videtur nolle ulterius progredi pro nunc, sed absolute vult hic coronam regni promissam sibi in Barulo. Dominus Legatus se interposuit pro concordi conclusione. Quin etiam alia erant quae petebant Ungari. Tandem, ex virtute domini Legati, conclusum est, ut corona detur hic absolute. Ad hec omnia ego fui sepissime internuntius hinc inde. Regnum istud pro nunc exemptum et liberum est ab adversariis, et a Sigismundo olim rege, qui ad presens est in Boemia, et ansius est in controversia cum fratre et patruo. Rex iste satis mihi providus videtur, et non risponde alle forbici. Non licet mihi omnia scribere. Vult coronari in proximis diebus, et puto fiet actum coronationis die secunda mensis Augusti: erit quidem res extra ordinem suum. Et sonsi coronati in Camaldoli o in Belletri rè ai miei giorni con più solennità che non sia questa. Non c' è la corona del reame, perochè è a Misingrado; non ci è il libro consueto; non ci sono altre cose usitate, che sono in Albareale. Negotium ibit taliter qualiter. Deus det felicem exitum. Expeto et expecto aliquod responsum a vobis, et presertim de patrie condictione:

dodje već sliedećega dana (10 srpnja) u Zadar, te ondje razpravljaše državne poslove.[1] On je tamo došao s velikom pratnjom; svojim stasom, svojim ugledom i moćju obratio je na se pažnju inostranca. Kraljevski tajnik Matija od sv. Miniata, rodom iz Firenze, žalio je samo što Hrvoje bijaše pataren; nù nadaše se, da će ga stožernik Angjelo obratiti; pak je čuo da se ni Hrvoje nebi tomu protivio, samo kada bi ga kralj učinio glavom Bosne. S Hrvojem bješe u Zadru i njegov šurjak Ivan knez kliški i cetinski, za tiem mnogo bosanskih plemića, „ljudi stasa neobična". Očekivaše se ondje takodjer bosanski kralj Stjepan Ostoja, senjski i modruški knez Nikola, dva vojvode austrijski; a pridodje ili se izgledaše plemstvo hrvatsko u čim većem broju. I ugarski su velemože, s primasom Ivanom na čelu, već 10 srpnja doglasili svoje došašće; u Zadru su jih na 13 o. m. čekali. Tako se sgrnu silna svjetina, da bude svjedokom veličanstvena i riedka prizora.

Kralj je za njekoliko dana kašnje prispio. Prvomu zadocnjenju bijaše uzrokom poruka vojvode austrijskoga, da kralj sobom povede i svoju sestru a njegovu zaručnicu, jer da će se inače uzprotiviti njegovu uzvišenju na priestol ugarski. Ele je Ladislav ipak sa svojom sestrom i papinskim legatom dne 19 srpnja sretno dojedrio u Zadar, imajuć sa sobom mornaricu, sastojeću se iz sedam većih i pet manjih galija i njekoliko ladja. Kraljeva pratnja bijaše sjajna a u njoj prvi velemože napuljski i talijanski, kano (Rogerij) vojvoda Amalfitanski i knez tricarijski, gospodar Barulia i sinovac kralja ciparskoga a rodjak kraljičin, Benko Acciaioli, knez Bigelli, često pomenuti Alojzij Aldemareschi (de Mareschi), dva sina Tome kneza od san Severina, Ruperto od s. Severina, Franjo Corsini i mnogi drugi. I kardinal Angelo dovede odličnu pratnju, u kojoj se navode pet biskupa a medj njimi tarentinski arcibiskup i senijski biskup. Sa ladja najprije je sišao kralj i odmah odlikovao čašću vitežkom dva zaslužna gradjana zadarska, od kojih je bio jedan brat kneza Vida Matafaria. Onda je kralj otišao u stolnu

---

de quo vos precor et deprecor. Valete. Jadre, festinante die XXX Julii. Matheus de Sancto Miniate, regius Secretarius.

(Naslov.) Egregio viro Ser Viviano, notario Reformationum magnifici communis Florentie etc. patri meo.

[1] U listini god. 1403, fer. 3 ante festum b. Margarethae V. M. (MSC. bibl. palat. vindob. sup. 541 c. 23) piše se „voyoda supremus regni Bosne, nec non vicarius generalis domini regis Ladislaui."

crkvu, da se bogu zahvali i preporuči, pa za tiem primaše darove i svoje vjerne. Poslije kralja unišla je isto jutro i njegova sestra Ivana. Dva dana poslije kraljeva dolazka t. j. dne 21 srpnja dodjoše u Zadar ugarski visoki svećenici i velemože, od kojih se napominju: palatin Detrik Bubek, predšastnik u toj časti Nikoli Gorjanskomu, primas Ivan Kanižaj, njekada toli vjeran Sigismundu a sada odmetnik, Ivan kaločki nadbiskup, koga je papinski poslanik u Zadru prenesao na stolicu zagrebačku, kano bogatiju od nadbiskupske, tiem je pako biskup Eberhardo lišen svoje stolice, onda biskup gjurski Ivan, nitranski Petar i vesprimski Mihajlo. Pratnja kraljeva i poslanikova išla je ovoj gospodi u susret a kralj jih na vratih grada čekaše. Kada su se velemože primakli gradu, vidivši kralja sidjoše s konja i približivši se vladaocu pozdraviše ga i pokloniše mu se. Sada su dakle zastupnici gospode, hrvatske i ugarske, koja su pristala uz Ladislava, u Zadru na okupu bili.

Kralj je poslanstvo velemoža, njih po prilici deset, medju kojimi bijaše i vojvoda Hrvoje i knez Ivan, u posebnoj svečanoj audienciji primio. Ovo je poslanstvo vodio primas Ivan, koj je kralja u ime prisutnih i odsutnih privrženika njegovih pozdravio, obaviestio ga o njegovu izboru i pozvao da se dade okruniti. Kralja se uvjeravalo, da s ove strane Drave malo mu imade protivnika; ali da će i s one strane sve k njemu pristupiti, čim s vojskom dodje, jer su mnogi sumnjali o njegovu dolazku. Ladislav je poslanstvu odgovorio; a poslije ovoga svečanoga sastanka sliedećih se dana u vieću dogovarao o poslovih državnih i o krunitbi samoj. Ali izmedju kralja i ugarskih velemoža nastade razmirica glede mjesta i vremena, u kojem se taj čin ima obaviti. „Ugri naime htjedoše imati od kralja rieč, da će glavom doći u kraljevinu (Ugarsku), i da ustanovi rok, kada će onamo doći. Kralj pako bio odlučio neići za sada dalje, nego se na svaki način htio u Zadru vjenčati krunom, koja mu bješe u Barolu obećana.“ Ugarski su dakle velikaši kraljevu krunitbu motrili sa gledišta strogo ugarskoga; oni su došli u Zadar svomu izabranomu vladaocu samo u susret, da ga odanle prate u Ugarsku i ondje u Stolnom Biogradu ovjenčaju po starom običaju krunom sv. Stjepana; krunitbu u području kraljevine Ugarske i s pravom krunom ugarskom držaše oni za uslov ugarskoga državnoga prava. Naprotiv je Ladislav mislio, da krunitba

u Zadru je isto tako zakonita kano u Stolnom Biogradu, nije li i on bio namiislio, da se najprije okruni u Zadru pak onda opet u Ugarskoj, kada tamo u povoljnih okolnostih prispije; upravo kao što mu se i otac bio dao okruniti najprije u Zagrebu, a za tiem u Stolnom Biogradu. Valjda nije još onda izumrla bila uspomena na dvojaku krunitbu kraljeva ugarskih, od kada su oni pozvani bili i na priestol hrvatski. Istina je, da se i u krugu kraljevu znalo, da su krunitbeni uresi, koje Ugarska držaše jedino zakonite, u Višegradu, u vlasti kralja Sigismunda; ali se nije ondje scienilo, da se nebi krunitba dala isto tako zakonito obaviti i drugimi uresi. Ovu je razmiricu papin poslanik kard. Acciaioli u sastanku od 30 srpnja riešio u smislu kraljeve želje t. j. da se Ladislav okruni u Zadru. Ugarski su velemože napokon popustili i pristali uz odluku kardinalovu, koju je sigurno zastupala i hrvatska stranka. Mislilo se dakle, da će se već 2. kolovoza krunitbena svečanost slaviti.

Ladislav bude velikom svečanošću u Zadru dne 5 kolov. 1403 po primasu i oštrogonskom nadbiskupu Ivanu Kanižaju okrunjen za kralja Ugarske, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.[1] Pita se: kojom krunom? ugarska kruna, kako rekosmo, bijaše u Višegradu, ostali krunitbeni uresi u Stolnom Biogradu. Druga se indi kruna imala ovom prigodom upotriebiti. Kralj Sigismundo ovu krunu zove „sertum fictitium“[2] t. j. lažljivi, podmetnuti, patvoreni vienac, drugimi riečmi: ne onaj pravi, kojimi se kraljevi ugarsko-hrvatski zakonito vjenčaju, jer ovaj bijaše onda u njegovoj vlasti. Ali odavle još neznamo, odkle bijaše ova kruna: je-da li hrvatska, po Grguru VII Zvonimiru darovana, kako su gdjekoji mislili? ili za

---

[1] Matheus de s. Miniato o danu krunitbe piše dne 30 srpnja samo: „vult coronari in proxinus diebus, et puto fiet actum coronationis die 2 mensis Augusti.“ Suvremeni Sozomenus od Pistoje izrično (Specimen historiae ap. Muratori: rer. ital. XVI, 1178) veli: „Unde dictus rex Ladislaus cum exercitu suo ivit Jadram . . et ibidem die V mensis Augusti ab episcopo Strigoniae, ad quem pertinebat de iure, fuit coronatus rex Hungariae .“ O toj krunitbi piše takodjer Bonincontri (annales ib. XXI, 89).

[2] U povelji od 4 travnja 1404 (Fejér: cod. dipl. X, 4 p. 199): „praefato Ladislao . . . ad civitatem Jadrensem conductum praebuerant, eundem quodam serto fictitio coronantes . . .“ Ove se rieči u drugoj listini (ib. p. 311) tumače sa „eundem cum quadam falsa et inepta corona coronando . . .“

onaj čin pripravljena, možebit donesena, ili iz crkvene riznice uzeta?

Poslije krunitbe predana je Ladislavu, kano zakonitu kralju, kraljevina Dalmacija i Hrvatska „s gradovi, kotari i medjami“ [1]; jer se naša domovina, u kojoj je krilu dobio krunu, za njega s malom iznimkom bila izjavila. Ono malo odpora mislilo se silom udušiti. Inače je bilo u Ugarskoj; Ladislav nije se pouzdao svim protivnim uvjeravanjem svojih u Zadar došavših privrženika ugarskih, te nije htio odmah njihova poziva sliediti, da prekorači Dravu. Otčeva mu sudbina jamačno lebdila pred očima. S toga je on izaslao kneza tricarijskoga u Ugarsku za svoga namjestnika, koj bi se o stanju stvari podpuno obaviestio i u njegovo ime uzeo posjed zemlje [2]; svoju pako sestru odpravio s velikom i sjajnom pratnjom u Austriju.[3]

Kada je Ladislav bio toli oprezan naprama Ugarskoj, i na poziv ugarskih velemoža nehtio unići u zanjku, u koju mu se bio otac upleo: nije se varao, niti je prenizko cienio odanosti svojih pristaša i sile svojih protivnika. Sigismundo vrativši se iz Češke u očigled onih dogodjaja, koji su se sbijali na obali jadranskoga mora, bio je opet brz u odlukah i radnji neplašeć se stupiti na bojište, na koje bješe izazvan. Znajuć on, koliki je papa Bonifacijo IX i njemu i domu luksemburžkomu protivnik, koliko li se učešće ima upravo njemu pripisati, što se Ladislav usudio sliediti poziv protivne si stranke: naumi najprije njemu se odužiti. Usljed toga izdade Sigismundo u Požunu dne 9 kolovoza 1403 više naredaba[4] za Ugarsku, i putem svojih čeških namjestnika za Češku, kojimi zabrani u buduće do nove odluke svakomu ma kakove pristojbe plaćati papinskoj komori, te primati i izvršivati pečatnice, pisma i zapoviedi bud papine, bud njegova dvora ili njegovih poslanika. Svim crkvenim i državnim oblastim bude naloženo, da ove naredbe puku do znanja stave. Kralj je ovo svoje oštro proti papi postupanje gledao pred stožerničkim sborom opravdati pi-

[1] Svjedoči Sigismundo loc. cit. p. 199: „ac praedicta duo regna nostra, vid. Dalmatiam et Croatiam, manibus eiusdem Ladislai, filii Caroli, cum castris, districtibus et terminis assignantes . .“

[2] Bonincontrii: annales loc. cit. Sozomenus: spec. hist. loc. cit.

[3] Giornali neapolitani ibid. p. 1069.

[4] Kod Praya: Spec. hierarch. Ungar. I, 92 seq. Sr. Palacky op. cit. p. 151—52.

smom[1], u kojem kori Bonifacijevo ponašanje proti svojoj osobi i svomu vladajućemu domu. Kao što je Sigismundo bacio zublju u kuriju rimsku, tako je digao oružje proti Ladislavu i njegovoj stranci. On je izdao proglase[2] na oblasti, kojimi jim naláže, da objelodane puku njegovo došašće i da sve one, „koji su pristali uz njegove protivnike i nevjernike, pozovu, neka od njih odstupe i pristanu uz njega i sv. krunu", jer da će inače i oni izgubiti glave i oduzet jim se imetak. Poslije ovih proglasa digla se sila na one, koji se nehtjedoše pokoriti. Sigismundo je kraljevsku vojsku u tri glavna odiela razdielio: s jednim poslao Stibora od Stibořica proti Budimu, koj je bio posjeo Benko od Mokrina, s drugim Šimuna Rozgonja proti Jegru, gdje je ležao Stjepan od Debrö, a treći je on glavom vodio proti Oštrogonu. Ine čete pod vojvodstvom Petra Perenja, braće Gorjanskih itd. podpomagale su ove glavne odiele, koji su se sa zapadnih granica kraljevine prama njezinoj sredini kretale. Kraljevske je čete neobičnom brzinom pratila božica pobjede: Jegar se predao; Stjepan i biskup Toma utekoše u Erdelj; vojvoda Stibor jurišem osvoji (okô 14 rujna) Budim; a kralj u isto doba obkoli Oštrogon. Ovdje se kraj učini krvoproliću posredovanjem samoga primasa Ivana, koj vrativši se poslije 1 rujna, kada ga još nalazimo u Zadru[3], i došavši u logor kraljev pruži Sigismundu pomirljivu ruku i obreče mu pokornost i vjernost, ako Sigismundo oprosti njemu i njegovu svećenstvu, te u obćenitoj skupštini obnovi mir i sklad sa stališi kraljevine. Kralj primi ovo posredovanje glave crkve ugarske, od koga se nadao, da će mu se odmetnici iznovice pokoriti. Iza toga pomirenja unidje Sigismundo u glavni grad Ugarske, te već 8 listopada proglasi[4] ondje „na prošnju vjernih dostojanstvenika, velikaša i plemića kraljevine Ugarke" obćenitu amnestiju, kojom se svi buntovnici tako glede osobne slobode kako i glede imetka primaju u kr. milost, ako oružje polože i ako se pokore, Ugri za pet, Hrvati za petnaest, a Erdeljci za dvadeset dana. Ovaj je proglas

[1] Ibid: „Tacemus illatas germano nostro Romanorum regi contumelias, et nostras dumtaxat iniurias recitamus. Siquidem ipse romanus pontifex nihil aliud die noctuque cogitare videtur, nisi ut modum inveniat, quo nos possit ejicere de hoc regno."

[2] Takav se sačuva, koj bi izdan na poglavarstvo grada Košica (Fejér: cod. dipl. X, 4 p. 200) dne 19 kolovoza r. g.

[3] Vidi listinu kod Fejéra op. cit. p. 267.

[4] Čita se u „corp. iuris hung." I, 174. kod Fejéra loc. cit. p. 225—29.

imao dobar uspjeh u Ugarskoj, gdje se odmetnici ostavivši stiegove kralja Ladislava povratiše opet k Sigismundu. U Erdelju je pobuna pod zastavom rečenih Stjepana i biskupa Tome još njeko vrieme buktila bez izgleda, da će se dugo držati.

Tako se je ustanak s one strane Drave ugušio; nije ni g. 1403 minula a Ugarska je opet ležala pred nogama kralja Sigismunda.[1]

Šta se je u taj čas dogadjalo s ove strane Drave, u zemlji, u kojoj je Ladislavova stranka najjača bila i podupirana nazočnosti samoga sina Karlova, te koja je zaštitu nalazila u vojvodi bosanskom i njegovih privrženicih susjedne Bosne?

Dok je Sigismundo još mjeseca kolovoza stao udarati na svoje protivnike u Ugarskoj, povjerio je on jednomu najvjernijih i najhrabrijih svojih vojvoda, banu mačvanskomu Ivanu Morovićkomu, težak zadatak, da uguši hrvatski ustanak. Ban Ivan imao se najprije ogledati s priorom vranskim Mirkom Bubekom, koj je stao na čelu ustaškoj vojsci. Gdje su se oba hrvatska junaka ogledala, kolika je bila borba izmedju obiju vojska — sve to nije nam pobližje poznato; samo konačni uspjeh dodje nam do znanja[2], a taj bijaše ustašam nepovoljan, jer ban Ivan iztisnu Mirka preko Save u Bosnu, kamo se privrženici Ladislavovi utekoše. Bosna je opet i sada, kano što toliko puta prije u ovom pokretu, zaštitom bila kolovodjam hrvatskoga ustanka. Ban Ivan nije sliedio Mirka s one strane Une i Save; za to nebijaše mu ni dovoljne snage; već krenu oružje proti predstavnikovu gradu Torni, odkle „se kraljevim pristašam počinjahu mnoge štete, požari i pljaćkanja“. Ban je ovaj grad obsjeo i nasipi obkolio; ali bude iz nutra smrtno streličnim udarcem u glavu ranjen. Ovaj je poraz priora Mirka Bubeka imao biti takovom brzinom izveden, da je kralj Sigismundo mogao Mirka u posebnu amnestiju uvrstiti, koju dne 29 listopada podieli[3] braći Kanižajem primasu Ivanu, njekadanjemu taverniku Nikoli i Stjepanu prije dvorskomu vrataru, te bivšemu palatinu

---

[1] Ove u kratko pripoviedane dogodjaje potvrdjuju mnoge suvremene listine kod Fejéra: cod. dipl. X, 4 p. 203, 217, 255, 300, 314, 317, 341, 382, 387, 396 etc. Sr. Engel: Geschichte des ungar. Reichs II, 229—31. Fessler: Geschichte der Ungarn IV, 173—80.

[2] U listini od 4 travnja 1404 (ap. Fejér: cod. dipl. X, 4 p. 298.) „Hunc (sc. Emericum) idem Joannes banus . . elevato suo proprio vexillo et totali sua potentia instaurata . . de regno nostro Sclavoniae ad regnum Bosniae simul cum suis sequacibus et fautoribus expulit . .“

[3] Ibid. p. 230—33.

*

Detriku Bubeku. Ovdje se prioru vraćaju sva dobra vranskoga predstavničtva, što no su mu bila „u vrieme rata“ osvojena, samo je i on bio dužan nepravedno oteta imanja i zarobljenike vratiti.

Tako se Ladislavu, čekajućemu konac ove borbe u Zadru, na njegov očigled izpod nogû otimalo zemljište s ove i s one strane Drave. Namjestnik njegov poslije krunitbe izaslan u Ugarsku, došavši jedva do Gjura, morao se natrag vratiti. Papinski legat uztrajaše sveudilj nepomično uz kralja, te je dne 1. rujna izdao u Zadru odsudnicu[1] proti svim, koji su osvojili imanja crkve oštrogonske, medju kojimi se napominju Nikola i Ivan Gorjanski, Stibor od Stibořica itd. a spadali stranci Sigismundovoj. Sam kralj primao je poslanike dalmatinskih gradova i obćina, potvrdjivao njihova stara prava[2], dielio svojim privrženikom povlasti i milosti, nebi li tim putem svoju vlast ondje učvrstio. Ali osim toga bio je Ladislav naumio u gradovih dalmatinskoga primorja podići tvrdjave, koje bi ga branile proti nutrnjemu i vanjskomu neprijatelju. Ova nakana i odluka kraljeva, koja se u Spljetu započe izvadjati, naidje na odpor, kao što nam svjedoči savez[3] uglavljen dne 9 listopada izmedju Šibenika i Trogira, kojim se u prvoj točki obje obćine obvezuju, da bez uzajemne privolje neima se to u jednom to u drugom gradu i njegovu kotaru zidati i držati „tvrdjava“. Kralj tim odporom poplašen odusta od svoje nakane i naredbom izdanom[4] 19 r. m. na Perka de Andreis zapovjedi, da se tvrdjave u pomenutih gradovih negrade, „pošto su prestali razlozi i uzroci“, sbog kojih bi se bile imale graditi.

Ako ova izpoviest i nije bila iskrena, bila je ipak podpuno istinita. U listopadu su stvari za Ladislava stale tako nepovoljno, da mu s ove strane jadranskoga mora nebijaše više trajna obstanka. U Ugarskoj se njegovi pristaše, osobito poslije obćenite amnestije proglašene u Budimu, hrpimice pokoriše kralju Sigismundu; a s ove strane Drave, na zemljištu hrvatskom, padao je

[1] Ibid. p. 253—67.

[2] Tako Spljetu listinom od 6 kolovoza, otoku Braču od 14. r. m. Šibeniku od 16 r. m. plemićem kliškoga kotara Tomi Dahojeviću, Krasanu Martinoviću i Dragoslavu Radojeviću listinom od 27 r. m. Simi Detriku darova otoke Krkar, Hvar, Lisu i Brač a listinom od 3 listopada dade ga u njihov posjed uvesti itd.

[3] Lucius: mem. di Traù p. 382.

[4] Idem: de regn. Dalm. et Croat. lib. V c. 4.

broj njegovih pravih privrženika pred sjajnosti oružja pobjedonosnoga bana Ivana. Ladislavu nebijaše dakle obstanka u Dalmaciji, čim mu zaplećje nebi sigurno. Osim toga bješe dobio nepovoljne glasove[1] iz Napulja, da se ondje poče komešati protivna mu stranka. Tako bi bio Ladislav mogao, da je kasnio, doći u klanac napadnut sa dviju strana. Postavivši toga radi vojvodu Hrvoja za svoga kr. namjestnika, na koga prenese svu svoju vlast u zemljah hrvatskih i ugarskih, vrati se koncem listopada u Napulj, pokle je tek tri mjeseca na hrvatskom zemljištu proveo. Ladislav je već početkom stud. 1403 bio u svojoj talijanskoj priestolnici.

Tako se dovrši ovaj posljednji čin u drami, u kojoj obzirom na domovinu našu igra dom anžuvinsko-napuljski glavnu ulogu. Ladislav, uzvišen na priestol u sred pogibeljî gradjanskoga rata, s godinami rastijaše u smjelosti; zaljubljen u spletkarije stranačke, vjeroloman državnik kano Gian Galeazzo, a od njega ponositiji, bješe naumio obnoviti u svojoj osobi slavu Friderika II. On je rado sliedio glas svojih prijatelja s ove strane Adrije; ali imajući pred očima grozan primjer svoga roditelja nije u sebi ćutio toliko snage muževne, da stupi na bojište proti takmacu svomu i da poštenjem brani, ostao ili propao, onu krunu, koju si kradomice stavi na glavu u Zadru. Učvršćenje priestolja čekaše od milosti il požrtvovanja svojih privrženika, ili od nepredvidjene i neproračunane nesreće svojega suparnika. Onaj prizor, koj se mjeseca kolovoza pojavi u glavnom gradu Dalmacije, nalik je na meteor prosinuvši u onom razdobju naše povjesti.

Ali tomu se prizoru nezametnuše odmah svi tragovi. Iz Hrvatske i Slavonije opet se pozorište prenese u Bosnu. Gore smo pripomeuli, kako se hrvatski nezadovoljnici utekoše u srodnu si zemlju onkraj Save i Une; a sada nameće nam se pitanje: kako su ondje primljeni bili i kako se kralj Stjepan Ostoja u obće ponašao naprama ovim dogadjajem u našoj domovini?

Mi smo već vidjeli nješto više, da je Stjepan Ostoja u ovoj izmedju Sigismunda i Ladislava razmirici stajao na strani napuljskoga kralja i s bosanskim vojvodom Hrvojem, koj je bio namjestnik tako njegov kako i Ladislavov, porazumno radio. Napomenusmo i to, da je Ostoja prijateljstvo s dvorom napuljskim upotriebio na svoju korist šireć svoju vlast u Dalmaciji. U kra-

[1] Vita papae Bonifacii IX ap. Muratori: rer. ital. III, A. p. 831.

ljevih su krugovih na kralja bosanskoga tako računali, da su mu se nadali i kod krunitbe u Zadru, prem nije, kako se vidi, na nju došao. Stjepan Ostoja upotriebi ovu sgodu, da se obori na Dubrovnik, što je, kako znamo, od davna smišljao. I ovu slobodnu obćinu bješe dvor napuljski povukao u svoju osnovu; s toga je još Alojzij Aldemaresco bio pozvao dubrovačko vieće, da se Ladislavu pokloni, i njega, kano pravoga kralja ugarskoga, prizna za svoga zaštitnika. Ali vieće mu odgovori: da nije voljno u ovu se razmiricu miešati. Isti odgovor dobi Ladislav, kada je došao u Zadar; vieće da pače odvrati Kotorane kroz svoga poslanika Nikolu Pučića, da nepriedju na Ladislavovu stranku, a otok Mljet silom odvrati od takova pokusa. Jur ovo ponašanje republike naprama svomu savezniku mogaše kralju Ostoji dati povoda, da se s njom zarati. Ali bosanski kralj nadje i drugih razloga; on joj kroz vojvodu Hrvoja spočitova: da je primila u svoj grad Pavla Radenovića i Pavla Mastnovića, koji su iz Bosne utekli neplativši dužna mu danka; da se vlastela bosanska tuže na zlu upravu dubrovačku u primorju, malo prije bosanskom, s toga se ovo natrag zahtjevalo; napokon da Dubrovčani odbijaju bosansko mjesto ugarskoga pokroviteljstva, te se ustručavaju razviti zastavu bosansku. Ovaj je posljednji prigovor bio glavnim, sbog koga, pošto dubrovačko vieće nehtjede odstupiti od ugarske zaštite, poslije jalovih pregovora Ostoja naviesti rat republici. On posla Radiča Sankovića s vojskom u primorje, odkle bude iztjeran dubrovački knez; ali sabravši se Dubrovčani iztisnuše silom bosansku vojsku iz primorja. Ovaj napadaj bijaše samo prelazan; glavna bosanska sila (8000 ljudih) pod zapoviedi istoga Radiča Sankovića udari putem trebinjskim ravno na Dubrovnik. Najprije su kušali vojvode Pavao Jablanović i Sandalj Hranić skloniti vieće na mir; ali dogovor, koj je sa strane dubrovačke vodio Pavao Gundulić, razbi se o nepopustljivosti bosanskih ugovornika, koji su sveudilj zahtievali, da vieće predade bosanske bjegunce i primorje, te priznade pokroviteljstvo kralja bosanskoga. Usljed toga robljaše vojska bosanska Dubrovniku na jugu kod Šumeta; dočim su Dubrovčani pod zapoviedi Maroja Gučetića i Jakova Gundulića zauzeli klance od Bergata, nehoteći se s većom silom na otvorenom boriti. Ali ni bosanska vojska neusudi se u one tjesnace. Vieće je u takovu položaju izaslalo o. Marina Budačića u Zadar, da Ladislava uvjeri o priklonosti republike i traži pomoć proti Ostoji. Kralj se takovim

očitovanjem nije zadovoljio; on je iskao od vieća i sjajnije poslanstvo i priznanje svoje zaštite. Ali vieće dade kralju razumjeti, da obćina nestoji u nikakovu odnošaju s osobom nego s krunom ugarskom; s toga da će učiniti, što želi, kada činom posjedne priestol ugarsko-hrvatski. Ova je izjava kralja tako uvriedila, da je ne samo odbio Dubrovniku pomoć, nego i svojim ga neprijateljem proglasio.[1] Medju tim je i ova grožnja kralja Ladislava sbog njegova skorašnjega odlazka ostala bez smisla, i razmirica medju Ostojem i Dubrovnikom prekinula se tim, što je kralj bosanski zapleten bio u druge, mnogo opasnije zamršaje, gdje je trebovao svu svoju silu.

Ovaj postupak naprama Dubrovniku svjedoči jasno, da je kralj Stjepan Ostoja s jedne strane radio na svoju ruku neobazirući se u njekih podhvatih mnogo na svoga saveznika kralja Ladislava, a s druge da je on ipak bio neprijateljem kralju Sigismundu, inače bo nebi bio silom nastojao iztisnuti njegov stieg u obćini sv. Vlasije. Ovo isto potvrdjuje nam i to, što su Mirko Bubek i njegovi prijatelji politički prešli u Bosnu, čim se u svojoj užjoj domovini nemogoše pred banom mačvanskim održati.

Ali Stjepan Ostoja nije bio vladalac, koj bi braneći uzvišeniju državnu misao većoj opasnosti u oči gledao. On bi bio svoj posao u Dubrovniku i Dalmaciji na dalje tjerao; on bi se s hrvatskim ustankom sdružio bio proti Sigismundu, da je kojom sretnom kobi Ladislav i taj ustanak pobjedu održao, ili kada bi ova pobjeda bar neodlučena bila. Drugomu se Ostoja domisli, pošto je Sigismundo svoje protivnike u Ugarskoj razoružao, Ladislav Zadar ostavio, a hrvatski ustanak većim dielom potlačen bio. Sigismundo je bana Ivana upotriebio, da Ostoju od ustaša odvrati i tako jim posljednje utočište, istu Bosnu, zatvori. Ivanu je ovaj zadatak posvema za rukom pošao; on je Stjepana Ostoju svojom mudrošću „umjeo u toliko na želje Sigismundove privabiti i navesti“, da se Ostoja s ugarskim kraljem izmirio, i po svoj prilici

[1] O tih dogodjajih obširno pripovjeda Gj. Resti: croniche di Ragusa. MSC. p. 431, 486 seq. Znamenito je kako su njeki u vieću dubrovačkom branili, da se republika neka nepodvrgne bosanskomu pokroviteljstvu; jer da je „la più bella e sicura massima, tramessa dalli maggiori . . . di cercar per i protettori della republica principi potenti, ma non finitimi, delli quali la protezione si potrebbe voltare in oppressione“.

Bosnu naprama ugarskoj kruni uzpostavio u onaj odnošaj, u koj bješe pod njegovim predšastnikom povraćena djakovačkim ugovorom.[1]

To je bio velik udarac tako hrvatskomu pokretu u ovom novom razdobju, kako i Ladislavu, što se kralj bosanski od njih odvrati i pristade uz misao ugarske države u smislu Sigismundovu. Ovaj u ponašanju Ostojinu prekret još je opasniji bio samostalnosti bosanske države. Ostoja je našao do duše medju bosanskom vlastelom privrženika, od kojih bjehu braća Hranići, vojvoda Sandalj i knez Vukac najznatniji.[2] Ali prekret je onaj ogorčenje probudio u prijateljih politike, koju je Stjepan Tvrdko tako slavno zastupao. U ovih je redu vojvoda Hrvoje stao medju prvaci. On je kano namjestnik kralja Ladislava i po njem imenovani „duka spljetski" te veliki vojvoda bosanski stajao sada na vrhuncu svoje slave; a budué da je Ladislav odsutan bio, te se nije ni mogao miešati u državne poslove u Dalmaciji, može se reći, da je Hrvoje ovim djelom naše domovine vladao upravo kraljevskom vlasti. U ovu dobu njegove slave idu jamačno novci, koje poče kovati s nadpisom „M. CHERVOII. DVCIS."[3] I pisci su „na počtenie slavnomu gospodinu Hrvoju, hercegu spljetskomu i knezu ot dolnih kraj" umočili svoje pero.[4] Gradovi su dalmatinski priznavali Ladislava i poslije nje-

---

[1] Listina od 29 kolovoza 1405 (Fejér: cod. dipl. X, 4 p. 388): „Johannes banus . . illustrem principem d. Ozthoyam, regem Bozne, alias nostre celsitudinis rebellem, iuxta sue sagacitatis industriam . . ad nostra beneplacita in tantum allicere et inducere valuit et scivit, ut idem rex Ozthoya familiaris nostre celsitudinis extitit effectus, et cum cunctis regnicolis suis nostre majestatis ditioni sese subiugavit . ."

[2] Sliedi iz pisma dubrovačkoga vieća od 26 ožujka 1404 (kod Pučića: spom. srbski I, 54).

[3] Hrvojev novac opisa dr. J. Šafařík u Glasniku družtva srpske slovesn. V, 221. Na licu je novcu sv. Dujam, spljetski zaštitnik, s nadpisom S. DOIMVS. SPALATI. M. Na naličju Hrvojin grb t. j. štit s grbom, sastojećim se iz 5 krinovih cvjetova u tri reda koso u štitu razpoloženih; nad štitom ima šljem bez krune, nad kojim je ruka do ramena u oklopu držeća širok ravan mač; s lieve su strane do grba dva krsta a s desne tri cvieta.

[4] U Bolonji (Kukuljević: o putovanju itd. str. 84) imade rukopis „ot ruky Hvala krstijanina" pisan god. 1404 za Hrvoja. Na l. 94 napisano sa zlatom: „ꙋ храмь хрвое, велнкї славнн воевода босаньскы." Pisac bijaše, kano i vojvoda, pataren.

gova odlazka za svoga vladaoca a Hrvoja za njegova nasljednika, te njihova imena stavljali na čelo svojim pravnim izpravam.[1] Hrvoje je sa svoje strane nastojao, da uzdrži poredak u onoj česti države hrvatske, u Dalmaciji, u kojoj nije bio Sigismundo zavladao; s toga nalazimo ga mirećega (4 stud. 1403) gradjane spljetske medju sobom i sa cetinskimi Hrvati (22 stud.); a po samom zaključku (8 pros. 1403) obćine spljetske prima on u svoje ruke sav njezin prihod i razhod.[2] Iz ovoga vladanja vojvodina u Dalmaciji može se lasno nagoviestati: koliko je u njem ogorčenje probudilo, što se Ostoja sa Sigismundom izmirio. Pismo dubrovačke obćine od 27 prosinca 1403 upravljeno[3] „slavnomu i velmožnomu gospodinu Hrvoju, hercegu spljetskomu i velikomu vojvodi kraljevstva bosanskoga“ jasno nam svjedoči, da je razmirica zavladala bila izmedju njega i kralja; prem je sam vojvoda tada nastojao kako bi ju izravnao. Ali do toga izravnanja nije dospjelo, jer nalazimo, da je Hrvoje u svom gradu Zvečaju, u Bosni na Krupi izmedju Banje luke i Jajca, dne 15 siečnja 1404 uglavio s dubrovačkom obćinom obranbeni savez[4] proti Ostoji. Tim se savezom Hrvoje i Dubrovnik obvezuju, da će „vsi zaedno biti suprotiva kralju Ostoji na njegovu pogibio i rasutie i prognanie van kraljevstva.“ Sada se dakle o tom radilo, da se Ostoja liši priestolja i iztjera iz Bosne. Saveznici su se pobrinuli tako za sredstva kako i za nasljednika na priestolju. U prvom je pogledu obećao Hrvoje, da će „dvignuti vojske i poslati je priz Neretvu u Humsku zemlju“, u drugom pogledu — „i tuj projaviti i proglasiti gospodina Pavla Radišića kralja bosanskoga“, i svojom „moćiju i vsem uzdržati ga i pomagati ga.“ Dubrovnik se je takodjer od svoje strane obvezao, da će sve,

---

[1] Tako na jednoj spljetskoj od 22 nov. 1403: „regnante serenissimo principe et domino naturali d. Ladislao . . . et spectabili domino nostro Hervoya, dei gratia duce illustri . . .“

[2] Lučić: mem. di Traù: p. 384—85.

[3] Kod Pućića: spomenici srbski I, 51: „I po tom od vaše ljubve primismo drugi list po našem knjigonoši, i razumjesmo megju inemi kako nam pišeš, da s kraljem bosanskiem stojite na to kako bi dobrota mogla biti, i počinate megju sobom rieči govoriti . .“

[4] Čita se kod Miklošića: monum. serb. p. 252. Matica u c. bečkom arkivu. U toj listini stoji ꙗ mjesto ѣ, ja ju prepisujem kako je razumljivije.

što može, učiniti s Hrvojem proti Ostoji, nazirajući u njem svoga neprijatelja, te doći „u pomoć rečenomu gospodinu Pavlu Radišiću po moru i po suhu.“ Pače izmedju vojvode i kralja bješe već toliki jaz, da bi se bio Hrvoje u onih okolnostih radje izmirio sa Sigismundom nego li sa svojim gospodarom. Ovo proviruje iz posljednje točke ugovora, u kom Dubrovnik „obituje Hrvoju, svojimi posalbinami i na svoje traćenie i slati i moliti g. privisokoga kralja Žigmunta, kako da ga stavi na vsu moć i slavu u rečenoga gospodina kralja.“

Hrvoje je dakle Ostoji radio o kruni, odlučio silom izagnati ga iz Bosne a na njegovo mjesto postaviti na priestol kneza Pavla Radišića, inače Radenovića, uzmožnoga vlastelina iz Bosne u znamenovanju užjem. Pavao je tada u Dubrovniku bio utekavši iz Bosne, dočim mu jedan brat ili rodjak bio u Bosni u tamnici, a drugi ondje primljen od Patarena u zaštitu. Ova urota, kojoj se jamačno pridružiše politički prijatelji vojvode Hrvoja, nije mogla ostati tajna kralju Ostoji, koj neuzdajući se u svoju vlastitu snagu uteče se u zaštitu ugarskoga dvora. Ostoja dakle dodje glavom u Budim i zamoli u Sigismunda pomoć. Ovaj korak bosanskoga kralja išao je da kako u prilog ugarskoj politici; s toga Sigismundo nije mogao odbiti Ostoji podpore, kao što je nije njegov tast Ljudevit u jednakom slučaju bio odbio banu Stjepanu Tvrdku. I Ostoja, ugarskom pomoćju na bosanskom priestolju uzdržan, mogao se zvati „dei gratia et domini nostri Sigismundi regis Bosnae rex.“ Osim toga sada se Sigismundu nudila prilika, da umiešav se u bosanske poslove zaprieči hrvatskomu ustanku podporu, koju je taj odanle crpao. Jer hrvatski ustanak nije ni poslije pobjeda bana mačvanskoga posvema ugušen; to nam svjedoči sastanak držan negdje početkom ove godine u Križevcu. U njem su se biskup Eberhardo i banovi Ivan Morovićki, te Ladislav od Gordove i Pavao Bešinski obvezali, da će i na dalje stranci Sigismundovoj vjerni ostati i braniti ovoga kralja.[1] Isti Mirko Bubek, nehotjevši primiti podieljene si amnestije, ostao je protivnik Sigismundu[2]; a tako on kano njegovi prijatelji opirali su se najviše o moći vojvode Hrvoja i podpori bosanskoj. Svi ovi razlozi, tako obzir

[1] Listina kod Praya: hierarch. sacr. II, 348.

[2] Sliedi iz listine ovoga kralja od 28 stud. 1405 (ap. Fejér: cod. dipl. X, 8 p. 470—71), kojom on Mirka Bubeka, što je sveudilj uztrajao u nevjeri, lišava časti i vlasti.

na Stjepana Ostoju kako na ustanak hrvatski, ponukali su dvor ugarski, da kralju, utanačivši s njim „mir i savez",[1] izašalje u Bosnu vojenu podporu. Ovaj zadatak bude povjeren pouzdanómu vojvodi, hrabromu junaku i ob onih predjelih točno ubaviešćenu, mačvanskomu banu. Ivan priedje u Bosnu „sam sa šest svojih četa i svojom jakom vojenom silom", te kraljevski priestolni grad Bobovac, u kojem stanovaše Ostojina supruga (Kujava) s djecom, oslobodi neprijateljske obsade i predade ga kralju. Bi reć, da je u bosanskoj priestolnici još donjekle ostala hrvatska posada, na obranu kralju i jemstvo miru.[2]

Stjepan Ostoja kano da je sada nastojao izmiriti se sa svojimi protivnici, osobito s vojvodom Hrvojem, s kojim je njekada u skladu živio, a isti Sigismundo gledao je svoga saveznika tim načinom na priestolju učvrstiti. Već prije izravna kralj razmiricu s vojvodom Pavlom Klešićem, vrativši mu sve što je njegovo bilo, imenito grad u Glamoču i sva imanja u Dimni i u Bosni, te staviviši mu sav imetak pod zaštitu svoju, za tiem „djeda, njegovih strojnika i vse crkve bosanske".[3] Tako se Ostoja izmiri i s vojvodom Hrvojem, što je ovaj svojim saveznikom Dubrovčanom odmah prijavio i savjetovao, da „bi i oni prijeli mir" s Ostojom, pa da će i on u takovu slučaju „o tom raditi i nastojati mnogo". Privrženici Ostojini znali su od prije cieniti prijateljstvo slobodnoga Dubrovnika; tako je njekoliko dana prije uglavljena saveza izmedju ovoga grada i vojvode, naime 8 siečnja, „episkup crkve bosanske" savjetovao vieću dubrovačkomu, da izašalje poslanike kralju, „je da bi koj sklad i mir š njim učinili".[4] Dubrovačkomu su vieću ova nastojanja bila po ćudi, od kada je Stjepan Ostoja sa Sigismundom mir i savez uglavio te njegovom pomoćju, bar na vrieme, na priestolju uzdržan bio. S toga su Dubrovčani posredovanje vojvode Hrvoja rado prihvatili i pismom od 14 ožujka 1404 njemu izjavili, da se vesele mnogo, što se š njim „umiril kralj Ostoja" i što ga vojvoda opet „primi za gospodina" a kralj njega „za slugu"; na onoj se pako ponudi vojvodi zahvališe.[5]

---

[1] Ibid. X, 4 p. 324. Sigismundo piše medju ostalimi Pilipu od Anžu: „noveritis . . me cum Ostoya, rege Bosnae, pacem iniisse."
[2] Ovo se pripovieda u listini kralja Sigismunda od 29 kol. 1405 loc. cit.
[3] Kod Pučića: spom. srb. I, 50.
[4] Ibid. p. 50—51.
[5] Ibid. p. 52—53.

O izmirenju radili su sami Dubrovčani tako u ugarskom kako u bosanskom dvoru. Oni su naime izaslali bili u Ugarsku Mihu Rastića i Ivana Bavželića, koji su med u ostalimi poslovi imali izraraditi kod Sigismunda, da ovaj izhodi kod svoga prijatelja kralja bosanskoga, kako bi ovaj republici vratio zemlje, što no su njezine bile „prije ovej rati“ a sada opet u bosanskoj vlasti. Sigismundo je molbi svojih prijatelja zadovoljio i nju kralju Ostoji putem njegova poslanika vruće preporučio. Ostoja se nije mogao ovim sa sviju strana preporukam oglušiti; s toga je poslao u Dubrovnik najprije Stanića, onda Ostojića, napokon Vlatka pozivajuć vieće, neka izašalje svoje poslanike u dvor, da se razmirica izravna. Na to se vieće obrati najprije pismom[1] od 14 ožujka r. g. na kralja bosanskoga dozvav mu u pamet posredovanje Sigismundovo; onda u Bosnu izasla Marina Kabužića i Nikolu Perova Pučića podielivši jim dne 30 r. m. obširan naputak.[2] Ovdje se poslanikom nalaže, da uglave s Bosnom mir, ako kralj Ostoja vrati republici njezine u poslednjem ratu osvojene zemlje (primorje) i nadoknadi one štete, koje je bosanska vojska prigodom posljednoga rata Dubrovčanom počinila. Kralj je priedloge dubrovačke uzeo u pretres u „sboru“, u koj pozva velemože kraljevine; te dade poslanikom, osobito glede povratka onih zemalja, izvinjajući neodlučan odgovor. Kada je vieće pismo svojih poslanika, upravljeno iz pod Visokoga dne 25 travnja, uzelo u razpravljanje, dade jim pismom[3] od 30 travnja nalog, da od kralja uzištu izvjestan odgovor, pak ako on nebi nikako htio vratiti rečenih zemalja, a glede odštete bar na to pristati, da ju Sigismundo odmjeri, neka se odmah vrate kući očitovavši Ostoji, da će se republika za počinjene si nepravde potužiti najprije pred bogom, onda pred Sigismundom, napokon pred cielim svietom. Naloženo je i to poslanikom, da u slučaju, ako se ovi pregovori razbiju, neka o svem tom obaviesti svoje drugove u Ugarskoj odpremivši pismo preko Gjorgja Palmotića, dubrovačkoga konzula u Iloku u Sriemu.[4]

---

[1] Ibid. p. 52.

[2] Preštampa ga Pučić ibid. p. IV—VII (primjetbe).

[3] Ibid. p. VII—VIII.

[4] Republika imaše već od starih vremena svoga konsula u Sriemu, a sjedište mu bilo u Iloku kod Dunava. Sr. Statut dubrov. kod Pučića op. cit. II, 160—62.

Kao što nam nadošli dogadjaji svjedoče, nije moglo taj put doći do porazumljenja izmedju Ostoje i Dubrovnika. Ali iz njekih vanjskih čina bilo bi se dalo naslućivati, da je kraljevo priestolje i uzprkos neizravnanoj razmirici ovoj dosta utvrdjeno; jer se Hrvoja izmiri ne samo s Ostojom, nego i s vojvodom Sandaljem i s knezom Vukcem (Hranićem); a posljedica tomu bješe, da su se oni i s Dubrovnikom, Hrvojevim saveznikom, izmirili.[1] Ovo izmirenje glavnih velemoža bosanskih bilo bi moglo samo dobrim plodom uroditi toli po državu koli po priestol. I sbilja, kano da se je Ostoja kod kuće držao sigurnim; jer ga nalazimo u živahnijem obćenju s inostranstvom. Znamenito je, da se poslije one krvave razmirice izmedju njega i Hrvoja i poslije ugovora utanačena sa Sigismundom, nije narušilo prijateljstvo medju kraljem bosanskim i Ladislavom. Jer ovaj u svojem pismu[2] od 1 travnja 1404 na Hrvoja, „prejasnoga vojvodu bosanskoga i svoga u kraljevinah Ugarskoj, Dalmaciji, Hrvatskoj itd. obćenitoga namjestnika i savjetnika“, izrazuje naprama Ostoji „svojem rodjaku predragom i kano bratu ćuvstvo ljubavi“, a za njegov dokaz prikazuje mu polovicu carinskoga prihoda u Trogiru i Šibenikú. Ovdje dakle neopažamo, da bi se porazumak izmedju ovih dvaju saveznika starih poremetio bio. U isto doba kralj Ostoja navezao užje odnošaje s mletačkom republikom. On je još prošle godine izaslao bio u Mletke svoga poslanika imenom Grgura, koj je vieću u ime kralja ponudio slobodu trgovine u bosanskoj državi za sve mletačke trgovce, a Omiš za skladište njihova trga. Vieće je pregovorâ radi poslalo u Bosnu Marka Dandula dajuć mu naputak dne 25 listopada 1403 a preporuku na Hrvoja dne 9 r. m.[3] Posljedicom dogovorâ bijaše ona povlast, koju kralj Ostoja dne 22 travnja 1404 na Visokom podieli Mletčanom, saslušavši prije savjet svojih velemoža, imenito kneza Pavla Radenovića, vojvode Vukomira Jurjevića, vojvode Pavla Klešića, vojvode Radića Sankovića i kneza Radoja Radosalića. Ovom povlasti[4] otvorena je bosanska zemlja s Neretvom i ostalimi riekami mletačkim trgovcem, koji su izmedju ostalih samo na novac bosanski i dubrovački, kano valjani u Bosni, vezani bili.

[1] Ibid. I, 53—54.
[2] Iz kr. napuljskoga arkiva priobćih u arkivu jugoslav. povjest. VII, 53.
[3] Arch. venet. Misti vol. 46. 1402—5. MSC.
[4] Čita se kod dra J. Šafaříka: Glasnik XII, 210—13.

Takav je u glavnom nacrtu bio položaj kralja Ostoje u Bosni, u drugoj četvrti god. 1404. On se bio odrekao svakoga sudjelovanja sa strankom Ladislavovom tako u našoj domovini kako i u Bosni, te pristao uz Sigismunda; pobuna, koja je usljed toga nastala, navela je u Bosnu ugarsku intervenciju; Ostoja se tada izmiri s Hrvojem, ali pregovori se njegovi s Dubrovnikom, kano drugim dionikom protivnoga si saveza, razbiše; on nije napokon svojih prijateljskih odnošaja prekinuo ni s napuljskim dvorom ni s mletačkim viećem.

Ali kada se Stjepan Ostoja možebit ljuljaše u sanku sjegurnosti, njegovi protivnici podkopaše mu priestolje. Izmirenje netom medju njimi izvedeno bijaše samo izlično. Kada su Dubrovčani izaslali svoje poslanike kralju Sigismundu, „da mu govore o vsieh zlieh dieleh, što jim je kralj Ostoja učinil“: pozvali su pismom[1] od 27 svibnja i vojvodu Hrvoja, da neka ovim poslanikom piše, ako hoće „da govore na suprotiv Ostoji.“ A već sliedećega dana (28 svib.) izaslani su u Bosnu Paskoje Rastić i Marin Bunić s preporučnimi pismi na Hrvoja, Sandalja i kneza Pavla Radenovića, za tiem na sbor bosanski i na skupštinu vlastele bosanske. U pismu na Hrvoja čestita mu vieće, što ga bog osveti od neharnoga Ostoje. Uzevši na um ovaj list, onda promotrivši da je poslanikom bilo uručeno pismo „za gospodara bosanskoga“, koga bude skupština izabrala, pa da je istim poslanikom podieljen tajni naputak, neka u ime vieća izjave Hrvoju: da od njega neima odličnijega i vrednijega u Bosni, koj bi dostojan bio nositi krunu, te ako on nebi htio zasjesti priestolje neka nastoji, da se nanj podigne član vladajuće Kotromanićeve kuće — ako sve ovo složimo, onda nam biva jasno, da se već koncem svibnja u Bosni radilo o izboru drugoga vladaoca na mjesto kralja Ostoje, pa da se proti ovomu podigoše najodličniji velemože bosanski kao što, osim vojvode Hrvoja, bjehu vojvoda Sandalj i knez Pavao Radenović.[2] Tako je i bilo: Ostoja bude lišen krune, a na priestol bosanski uzvišen sin slavnoga kralja Stjepana Tvrtka imenom Stjepan Tvrtko Tvrtković[3], koj se jednako pisao „po milosti gospoda boga kralj

[1] Kod Pučića: spom. srbski I, 54.

[2] Ove važne viesti priobći nam Pučić u pokraćenu naputku za rečene dubrovačke poslanike. Ibid. Primj. str. IX.

[3] U dubrovačkoj listini od 22 rujna 1405 (Miklošić: monum. serb. p. 260—62) dva puta navodi se Stjepan Tvrdko kano kralju Tvrdkoviću

Srbljem, Bosni, Primorju, Humsci zemli, dônim krajem, Usore, Soli, Podrinju, zapadnim stranam i k tomu.“ [1] Ove je zemlje Tvrdko Tvrdković smatrao za svoju kraljevsku baštinu, ostavljenu si od „roditelj i praroditelj“ [2] t. j. od vladajuće porodice Kotromanićeve, koje bješe i on članom. Dočim je dakle vojvoda Hrvoje još prije njekoliko mjeseci bio za Pavla Radenovića; dočim dubrovačka republika, o stvarih bosanskih inače veoma dobro obaviešćena, nije koncem svibnja izvjestno znala, komu će kruna bosanka zapasti: izidje iz izborne posude ime sina najslavnijega bosanskoga vladaoca. Vjerojatno je, da se tiem izborom htjede prepriečiti borba razlitičitih kandidata i stranaka, a možebit su se u to ime polagale nade za sreću, umirenje i blagostanje težko izkušane države. Vrieme izbora može se ustanoviti pomoćju dvaju spomenika: u pismu[3] naime Nikole Gundulića od 8 kolovoza 1404 prvi put se (što znam) navodi Tvrdko kano kralj bosanski; on je dakle bio prije toga vremena izabran; znamo pako, da se koncem svibnja o izboru tek radilo — dakle se ovaj obavio izmedju lipnja i kolovoza. Ako ove podatke sravnamo s pismom[4] od 16 lipnja r. g. u kom se veli, da su bosanski „velemožije bili na kupie (skûpu, skupštini) i pak se razišli“: onda mislimo, da se nećemo prevariti, reknemo-li, da je Stjepan Tvrdko Tvrdković izabran bio u izbornoj skupštini, koja se držala u prvoj polovici mjeseca lipnja.[5] Lišen priestolja kralj je Ostoja živio u Bobovcu, gdje mu u ovom zatočištu najveću od prvašnje vlastele uslugu činjahu braća Radivojevići vojvoda Gjuro i knez Vučić.[6]

Protivnici Ostojini nisu mogli naći sgodnijega za ovaj, koliko se znade, u miru obavljeni prevrat. Jer zaštitnik ovoga vladaoca,

---

„родитель“. U dubrovačkom izvješću od god. 1422 (Pučić: op. cit. p. XXIX) piše se Tvrdku Tvrdkoviću izriekom: „del serenissimo principe re Tverthcho, **vostro padre.**

[1] Kod Miklošića op. cit. p. 253.

[2] Ibid: „**азь Стипань Тврьтко Тврьтковић . . . сподоблень бѣхь кралевати ва земле́хь родитель и прародитель нашихь.**“

[3] Kod Pučića op. cit. I, 56.

[4] Kod Miklošića op. cit. p. 54.

[5] Samo mimogred budi napomenuto, da je u dosadanjih inostranih i domaćih povjestnika strahovit smies i metež kako u cieloj bosanskoj povjesti, tako napose o dobi vladanja Stjepana Dabiše, Ostoje i Tvrdka Tvrdkovića. Ovdje treba mesti upravo Herkulovom bezobzirnosti.

[6] Sr. Ostojinu listinu od 1408 (Luc. mem. di Traù p. 391), u kojoj se čita: „quando a Bosnensibus pulsi fuimus et stetimus in quodam

kralj Sigismundo, koj mu prije više mjeseci silom uzčuva razklimani priestol, upravo u ono vrieme bješe upleten u poslove češke. Dok je naime Sigismundo gušio prošle godine ugarski ustanak, brat mu kralj Većeslav dne 11 stud. 1403 izmače iz bečkoga zatočišta, te se tajno uputi najprije u svoj dvorac Mikulov u Moravsku, onda medju svoje vjerne Kutnohorce u Češku. Ali koli promienjeno lice svoje države nadje kralj poslije svoje odsutnosti od godine i pol! Već je bilo ondje započelo ono vrienje, koje potaknu m. Jan Hus, učitelj na sveučilištu pražkom te ravnatelj i propovjednik crkve betlemske u priestolnici českoj, i koje dobi novu hranu naredbom Sigismundovom od 9 kolovoza r. g. naperenom proti papi Bonifaciju IX. Osim toga nadje Većeslav veliko nezadovoljstvo s vladavinom brata Sigismunda, koje bude povodom da je kralj bio dobro u Českoj primljen. Prva indi briga bijaše Većeslavu, da zametne sve tragove bratovoj vladavini i da se s Prokopom i Joštom izmiri. Kada je Sigismundo bio dočuo, da Većeslav uteče, tako se bio razljutio na vojvode austrijske u onaj prvi trenutak, da jih samo sbog stroge zime ratom poštedi; ali upućen do skora o njihovoj nevinosti utanači s njimi savez proti Većeslavu, te odluči dići nanj oružje dojduće godine (1404). Pripravljajuć se Sigismundo za ovu borbu gledao je umiriti Ugarsku, da mu ruke budu s te strane slobodnije. U tu je svrhu u vieću državnom u Budimu dne 18 veljače ustanovio način: kako bi okrivljeni ustaše imali dokazati svoju vjernost, kako oni, koji su se k vjernosti povratili, zadobiti svoja imanja, i kako izgubiti jih oni, koji su odbili ponudjenu si amnestiju.[1] Poslije toga je kralj, da bude i naprama rimskoj stolici i naprama svećenstvu obezbjedjen, dne 6 travna izdao u Požunu naredbu[2], kojom si pridržaje podjeljivanje svih crkvenih nadarbina, i zabranjuje bez njegove dozvolje primati pisma od rimske stolice. Baveći se ondje Sigismundo nagradio je dne 4 travnja bana mačvanskoga Ivana Morovićkoga njekimi dobri u županijah vukovskoj, sriemskoj, bačkoj, bodrožkoj i peštanskoj, koja je njekim buntovnikom oduzeo bio.[3] Izdavši

---

loco nuncupato Bobouaz“, t. j. „Bobovac“, kao što potvrdjuju naške listine, koje ćemo nižje navesti. Odavle se vidi, kako dojakošnji povjestnici krivo potvaraju Ostoju, da je k Turčinu pobjegao.

[1] Čita se u „corp. iur. hung. Sigism. decr. I.

[2] Kod Fejéra: cod. dipl. X, 4 p. 303—6.

[3] Listina kod Fejéra ibid. p. 255—302.

ovakove naredbe za Ugarsku, i utvrdivši svoje privrženike u vjernosti i odanosti povede Sigismundo svoju vojsku, kojoj se vojvoda Alberto pridruži s austrijskimi četami, u Moravsku ljeti 1404, te obkoli Znojmo početkom srpnja. Ali smjela obrana posade, a još više zavladavša u kr. vojsci bolest, koja se prihvati tako kralja kako vojvode, prisili Sigismunda, te on koncem kolovoza diže obsadu i vrati se u Ugarsku.[1]

Dok je Sigismundo svu svoju vladalačku skrb svratio bio na zemlje s one strane Litave i Morave, dotle se bez zapreka s ove strane izvede i obavi opisani prevrat u Bosni. Novoga kralja Stjepana Tvrdka Tvrdkovića nalazimo u krugu s veće česti poznatih nam lica, kano što su herceg Hrvoje, komu se pridružuje sin Baoša, odanle prozvan „hercegović“, onda oba brata Hranića vojvoda Sandalj i knez Vukac, za tiem knezovi Pavao Radenović, Radoje Radosalić, Radoje Dragosalić, Batić Mirković, Radosav Pribojević, Vladislav Diničić, Vuk Rogatić, Bjelica Bjelhanić i drugi.[2] Od svih su ovih velemoža uživali najveći ugled, i najveći upliv u državne poslove imali vojvoda Hrvoje i vojvoda Sandalj Hranić, od kojih je prvi tako možan bio u državi, da se o njem govorilo da što on „zapovje u Bosni, vse će biti“ [3]; drugi pako tako je, bar u početku, utjecao na odluke kralja Tvrdka, da što je on hotio, to je i kralj Tvrdko, pa da su uz njega pristajali i Hrvoje i ostali velemože bosanski.[4] U ruci dakle ovih vojvoda ležala je skoro sva vlast državna, pa o njihovoj razboritosti više nego o samom kralju visila je bližja budućnost Bosne. Jedna od prvih briga ovih državnika bijaše, da zadovolje pravednim zahtjevom slobodne obćine dubrovačke, jer htjedoše s njom imati „ljubav i prijateljstvo“. Ovomu se nastojanju ima pripisati, što je kralj Tvrdko listinom[5] od 24 lipnja 1405, znajuć „kako grad Dubrovnik i vlastele dubrovačsci ot postanja Bosne i Dubrovnika bili su vazda virni i presrdačni prijatelji“ njegovim predšastnikom,

[1] O tom, koliko se Češke tiče, piše Palacky: Gesch. v. Böhmen III. 1. S. 199—204.

[2] Iz listinâ od god. 1404—1409.

[3] Iz pisma dubrov. od 23 ožujka 1405 (Pučić op. cit. I, 59): „ѕнамо, що ѕаповѣшь ꙋ боснѣ, все кє бити.“

[4] Iz pisma dubrov. od 8 kolovoza 1404 (ib. p. 56): „що ви хωкєтє, тои кє хωтѣть господинь краль тврьтко, и господинь херьцегь и вса босна.“

[5] Kod Miklošića: mom. serb. p. 253—57.

utanačivši mir Dubrovniku naknadio štetu, koju „učiniti poveli Ostoja, bivši kralj Bosne“, povrati osvojene mu zemlje i potvrdi povlastice, koje mu bjehu podielili Stjepan Tvrdko, Dabiša i Ostoja. Dubrovačko za tiem vieće zahvalnosti radi i za utvrdjenje mira i prijateljstva uvrsti poveljom od 4 srpnja braću Sandalja i Vukca Hraniće s njihovimi odvjetci, a drugom poveljom od 22 rujna r. g. samoga kralja Stjepana Tvrdka Tvrdkovića medju svoje plemiće i vlastele.[1]

Tako se mudro svrši razmirica, koja kao što je bila dubrovačkoj trgovini i dobrobiti od štete, tako je sapinjala na onoj strani sile države bosanske, i davala povod ugarskomu umješavanju u bosanske poslove.

Ovaj prekret stvari u Bosni nije bio podoban lišiti Hrvoja onoga povjerenja, koje je on u napuljskom dvoru uživao. Ladislav ostade poslije svoga odlazka samo u toliko s našom domovinom u neposrednoj svezi, u koliko je svojim u njoj privrženikom i na dalje dielio povlasti i milosti, kako nam svjedoče njegove u Napulju dne 1 travnja, 7 svibnja i 27 kolovoza 1404 izdane povelje.[2] Neposrednu vladu u onom dielu domovine, koj se još nepokori Sigismundu, imenito u Dalmaciji, propusti kralj sveudilj svomu namjestniku, spljetskomu duki, vojvodi Hrvoju.[3] On je bio „alter ego“ kralja Ladislava, što će nam posvjedočiti pismo[4] kraljevo od 16 lipnja 1404 upravljeno na duždа Mihajla Stena i vieće mletačko, u kom Ladislav preporučajuć Hrvoja, svoga „u kraljevinah Ugarskoj, Dalmaciji i Hrvatskoj i Bosni namjestnika“, veli duždu, da bi on „poslanikom i pismom rečenoga duke i namjestnika tako tvrdo vjerovao kano njegovim vlastitim“. Ladislav je bio prisiljen, ako ne iz drugih razloga, a to iz nastalih u Italiji zamršaja, izručiti vladavinu s ove strane jadranskoga mora pouzdanim rukama bosanskoga vojvode. On bo poslije smrti svoga pokrovitelja pape Bonifacija IX († 1 listop. 1404) unidje s vojskom u Rim, koje da

---

[1] Obje povelje ondje p. 257—62.

[2] Priobćih u arkivu za jugoslav. povjest. VII, 53—58.

[3] Dubrovčani pišu dne 22 list. 1406 (kod Pučića op. cit. I, 81) Hrvoju: „да ѥ васъ г. кралъ владисавъ на тьи краи мѣсто себе оставилъ, и вамь градове хрьватьске ѡпоручилъ.“

[4] Lučić: mem. di Traù p. 385: „Et dicti ducis, nostri vicarii oratoribus vel litteris, quos vel quas ad vos quandocunque dirigeret, firmiter credere, sicut nostris . .“

glavom brani svoje interese, koje da novoga papu Inocenca VII (kard. Cosmo de Migliorati) tobož štiti od jogunastoga puka rimskoga. Ladislav posjede kastel S. Angelo; ali ova intervencija zadade mu mnogo brige i posla još sliedećih godina[1] tako, da se je sam mogao slabo brinuti za prava, koja je stekao krunitbom u Zadru.

Tim je veći teret i veća odgovornost spala na vojvodu Hrvoja, koj je kormila dviju kraljevina u svojoj ruci držao i uživao povjerenje dvaju vladalaca. On si nije mogao razborito laskati, da će kralj Sigismundo, koj je tako dosljedno i žilavo tjerao politiku Ljudevitovu, mirno i bezbrižno propustiti prevrat sbivši se s one strane Save; prevrat, koj je iz temelja srušio načela ugarske politike. Vojvoda je jamačno znao i to, da ugarski dvor drži upravo njega „svojim glavnim neprijateljem", a ne bud Tvrdka bud Ladislava[2]; pa da će se on upravo nanj svom silom oboriti.

Tako je i bilo. Sigismundo se poslije zadnjega vojenoga u Moravsku pohoda okanio čeških poslova; on je svomu bratu propustio, neka slobodno uglavi s poljskim kraljem Vladislavom obranbeni savez i neka se miri s austrijskimi vojvodami; pa se nije miešao ni u nutrnju upravu države češke.[3] Sigismundo uvidjevši, kako je stranačka prieko 20 godna žestoko vodjena borba Ugarsku podrovala, stavi napokon ruku da uredi njezine nutrnje odnošaje. Dan 15 travnja i 4 kolovoza 1405 biše prijateljem poredka dnevi svečani i radostni, jer su na njih izašli iz skupština u Pešti i Budimu držanih vele znameniti zakoni[4], kojimi se uredjuju odnošaji seljački, obnavlja sudstvo, ustanovljuje dužnost vojnička, odmjeruje porez, unapredjuje trgovina itd. U ovih se zakonih opažuje misao kraljeva, da se sila i moć prpošnoga višega plemstva slomi a gradjanstvo u državni život uvede — misao, koja ostade mrtva, jer ni jedan vladalac nije toliko, koliko Sigismundo, i nehotice učvrstio oligarchiju u Ugarskoj.[5] Ovimi se obnovami htjede

[1] Vidi kod Muratoria: annali d'Italia. ed. cit. VI, 921 et seq.

[2] Sigismundo u listini od 23 dec. 1405 (Fejér: cod. dipl. X, 4 p. 397): „contra capitalem nostre maiestatis emulum, Hervoyam, easdem partes (Bozne) hostiliter detinentem . ."

[3] Sr. Palackoga: Gesch. von Böhmen III, 1 S. 204 folg.

[4] Vidi corpus iuris hung.: Sigismundi decr. II et III. Reforme pod Sigismundom u upravi uvedene tumači Bartal: comentarior. lib. XIII. tom. III, p. 118 et seq.

[5] Sr. Engel: Gesch. des ungar. Reiches II, 239 folg.

*

ponajprije postići nutrnje uredjenje i krozanj učvršćenje države; a za tiem se bilo naumilo upotriebiti sile države ojačane na vanjsku akciju. Bosna je bila najbližja ciel ugarskim državnikom.

Sigismundu su se još zakonodavni poslovi po glavi meli, kada je on, kako nam svjedoči pismo od 31 svibnja 1405 iz Budima na grad Prešov upravljeno[1], odlučio bio povesti vojsku „prama kraljevini Bosni, da izpravi i uzpostavi granice svoje kraljevine". Pripravljajuć se na veći rat, tražio je tako novčana kako vojena sredstva, od kojih je prva dobio obćenito razporezanim dankom.[2] Osim toga zalagao je i prodavao kr. imanja; tako dade Hermanu, knezu celjskomu i županu zagorskomu, za 40.000 dukata Lackovićevo njekada Medjumurje s Čakovcem.

Možemo si misliti, da nije ni veliki vojvoda Hrvoje prekrštenih ruku gledao, kako se oluja nanj sa sjevera spravlja. Glas o ratnih pripravah u Ugarskoj bio se raznio tja do Dubrovnika, kako nam svjedoči pismo ove obćine od 2 svibnja 1405 upravljeno „gospoji Jeli i g. Balši" gospodaru od Zete[3]; a obzirom na prijateljstvo, koje postojaše izmedju vojvode i Dubrovnika, bio bi taj glas jamačno do njega došao ovim, ako i ne drugim putem. U takovih se okolnostih spremaše i vojvoda na odpor, te je osim što svoje sile sakupljaše, tražio u mletačkoj i dubrovačkoj republici podporu. Prvu je kroz svoje poslanike zamolio, da mu na njegov trošak odstupe dvie galije s potrebitimi spremami. Mletačko je vieće odgovorom[4] od 24 ožujka r. g. žalilo, što vojvodi, „koga iz srdca ljubi i rado bi mu kano predragomu prijatelju zadovoljilo u svem, gdje se može", nemože dati zaiskanih brodova sbog lombardeskoga rata, u koj bješe republika upletena, i što ona po svojem ustavu nesmije za ratovanja drugomu davati brodova. Ovakav odgovor nije odbio Hrvoja od republike, jer nalazimo da su on i kralj Stjepan Tvrtko Tvrtković ljeti iste godine izaslali svoje povjerenike u Mletke. Vojvoda i kralj tražiše od vieća, da se u

[1] Kod Fejéra loc. cit. p. 377: „Cum nos . . . valido nostro cum exercitu pro rectificandis et restaurandis regni nostri confiniis versus regnum nostrum Ramae seu Boznae nostros gressus regios dirigere habeamus necessarie . ."

[2] Prešov imao za rat bosanski platiti 500 for. računajući for. po 100 nov. dinara. Ibid.

[3] Kod Pučića: spom. srp. I, 63: „ꙁа гласе ѡдь г. кралꙗ ѹгарьскога . . . праве, да велике вонске прнпраклꙗ . . ."

[4] Kod Šafaříka: mon. arch. veneti. op. cit. p. 214—15.

poslove grada Kotora, koj po pravu Bosni pripada, nemieša, i da bi „ugodilo njihovu prijatelju vojvodi Sandalju“, ako bi republika „izišla iz Olguna, Budve i Bara“. Prvo se pitanje s bosanske strane potaklo s toga, što je grad Kotor još minule godine izaslao bio svoje punomoćnike u Mletke, koji će umoliti vieće, da primi taj grad „pod gospodstvo, zaštitu i pokroviteljstvo“ republike. Ali je vieće jurve onda, kako nam odgovori od 3 kolovoza i 19 stud. 1404 svjedoče[1], odbilo tu ponudu; pak je i sada svojim odgovorom[2] od 13 rujna 1405 uvjeravalo poslanike bosanske, „da se republika neće pačati u poslove“ kotorske. Prem se u ovih posljednjih pregovorih nije radilo izriekom i glavno o kakovu savezu izmedju Bosne i republike, ili o kakovu sudjelovanju republike kod rata, koj se predvidjao, to nam oni ipak potvrdjuju, da je izmedju obiju vladalo porazumljenje, i da se državna vlast u Bosni držala dosta jakom kako bi prepriečila svako tudje umiešanje u njezine poslove ili u državnu cjelovitost. — Još se više trudio Hrvoje, da si prikloni dubrovačku vladu; pače da stegne, ako je moguće, odnošaj ove slobodne obćine naprama državnoj vlasti bosanskoj. Kakovo je imao Dubrovnik za Bosnu znamenovanje u ratu izmedju ove i ugarske, to je vieće drugom sgodom, pišuć vojvodi Sandalju[3], veoma dobro izrazilo: „mi imamo majstore od oružija, koji stoje s nami na platu i na uvjet; da si su voljni svoga oružija prodati vsakomu i iznesti na dvor, a inako ih nebismo mogli imati, ni dan nebi hotjeli; i vazdje je otvoren bil grad za takove rabote vsakomu, kako i gospodstvo ti zna; a na vlastito kadi u ratu i u nemiru bješe kraljestvo ugrsko s kraljevstvom bosansciem Dubrovnik bješe otvoren vsakomu Bošnjaninu kupovati oružja i iznesti; i kupovahu i iznošahu, koliko htjehu“. Osim toga, bijaše Dubrovnik od svoga „postanja počtena kuća i ufana gospode prisvietle Kotromanić i velmož rusaga bosanskoga.“[4] Taj dakle slobodan grad, prometan i bogat, bijaše za Bosnu oružnica i u nesgodah prijateljsko utočište. Nije dakle čudo, što je Hrvoje u očigled novih zamršaja gledao Dubrovnik povući u svoje kolo; te mu izjavio želju, kako se iz naputka dubrovačkoga podieljenoga

[1] Ibid. p. 215. Za tiem Misti vol. 46. MSC.
[2] Kod Šafaříka loc. cit. p. 217—18.
[3] Pismo od 18 listop. 1412 kod Pučića: spom. srb. I, 113.
[4] Ibid. p. 127.

dne 24 travnja 1405 poklisaru Paskoju Rastiću dade razabrati, da pristane uz Ladislava.[1]

Ovako je Hrvoje odnošaje zemalja, kojih je sudbinom tada upravljao, uredio naprama svojim bližjim susjedom, kada se dvor ugarski na rat spremao, da mačem uništi posljedice dogadjaja zadarskoga od 5 kolovoza 1403.

Iz pomenutoga dopisa od posljednjega svibnja 1405 moglo bi se izvesti, da je Sigismundo bio naumio glavom povesti vojsku proti bosanskoj granici. Ali ova mu se odluka neizpuni; jer ga ove ciele godine nalazimo u Ugarskoj, zabavljena državnimi poslovi. Rat nebude ipak odgodjen; on je započeo još ove godine. Ali malo nam je, i to nepouzdano, o njegovu tečaju poznato. Ove godine (1405) imale su prieći dvie vojske, jedna pod zapoviedi Ivana Morovićkoga bana mačvanskoga, druga pod zapoviedi hrvatskoga bana Pavla, koj se bio medju tim oslobodio sužanjstva; dočim je jedan odiel vodio Petar Perenji. Prva vojska priedje Savu u dolnjoj Slavoniji i unidje u Bosnu u onom kutu, što ga rieke Sava i Drava čine; druga pako priedje Savu u gornjoj Slavoniji i kretaše se prama gornjoj Uni. Osnova dakle ove vojne bješe ta, da se Bosna napadne s dviju strana, te sila bosanska razdvoji i oslabi, jedna vojska da sa sjeverno-iztočne strane priedje u srdce zemlje, druga da se primakne Dalmaciji. Ob uspjehu ove vojne nam se sa protivne strane pripovieda samo to, da je prva vojska osvojila Srebrnik, tvrdjavu na briegu istoga imena, a ležeću četvrt sata od potoka Tinje; a da je druga vojska osvojila grad Bihač; dočim je Perenjiev odjel na granicah samo robio.[2] Ove su vojske svuda naišle na odpor, koj kao da je

---

[1] Ibid. p. IX (primjetbe).

[2] Ovo izvodimo iz Sigismundovih povelja od 23 stud. 1405, od 24 veljače 1409 i 11 ožujka 1409 (kod Fejéra: cod. dipl. X, 4 p. 397, 724, 742). Iz druge i treće povelje vadimo ova dva mjesta: „Postremoque memorato bano Paulo . . de huiusmodi sua captivitate eliberato et per nostram majestatem dicti sui banatus (honori) restituto, idem . . totali sua cum potentia contra insultus et tumultus Ladislai, filii Caroli, et Hervoiae, trans fluvium Zavae hostili cum impetu properando . . castrum et civitatem Biheg, quod et quae per gentes dictorum Ladislai et Hervoyae . . detinebantur, viriliter expugnavit; ubi durissimas plagas et letalia vulnera in suam personam . . suscipere non formidavit . .“ U trećoj se čita: „Annotati Nicolaus Garazda et Ladislaus de Szilagy ex nostrae maiestatis speciali inten-

žešći bio medju Unom i Savom, nego li u onom sjeverno-iztočnom kutu Bosne. Grad Bihač, u kom je bila posada Ladislavova i Hrvojeva t. j. hrvatska i bosanska, valjalo je oteti jurišem; a borba bijaše tako krvava, da je sam vodja hrvatski ban smrtno ranjen bio. Usljed ovoga odpora kao da se kraljeva vojska nije mogla održati ni u Bihaču ni u onom dielu Bosne, već se imala preko Une natrag povući. Inače je bilo s četami mačvanskoga bana; tvrdjava Srebrnik bude povjerena Nikoli Garazdi i Ladislavu Siladjiju, koji su ju i sliedećih godina branili proti neprekinutim navalam sa strane bosanske; ova bo nije štedjela žrtava, da si iztisne neprijatelja iz onoga priedjela svoje domovine. Bilo je u ostalom i u Bosni ljudi, koji bi se rado bili zaklonili od ratnoga biča; od riedkih bio je čovjek vojvode Sandalja župan Toliš, koj zapita dubrovačko vieće: bi li ga primilo „ako mu bude koja nevolja od ugrske vojska“; a pošto je odgovor[1] pisan dne 5 listopada 1405, to možemo zaključiti, da je ovaj rat vodjen u jeseni ove godine.

Vojvoda Hrvoje kao da je bio propustio drugima rukama vodjenje rata na bosanskom pozorištu a on se sam držao primorja, jer dne 9 r. m. bijaše na otoku Krkru (Korčuli), odkle pisa vieću dubrovačkomu. Iz dubrovačkoga odgovora[2] od 15 r. m. razumijemo, da se on bojao neprijateljske navale na Dalmaciju. Hrvoje naime spočituje vieću, da ono — kako mu je rečeno — „opravlja svoje golije na Dalmaciju i da primi Rab“. Ovu potvoru odbija vieće od sebe ovako: „i taj (Hrvojev) list videv nam bi mnogo žal i ne drago, jer bog nam jest svjedok, da o tom niesmo mislili, ni radili; jer smo ljudije, koji hoćemo da si s mirom počivamo i da se uzdržimo trgom, kako je svietu vidomo . .“ Kada se vojvodi prijavilo, da dubrovačke galije idu „na Dalmaciju“ i na otok Rab, u koliko bješe ova viest neistinita, u toliko je on mogao svašta pomisliti; jer su otoci kvarnerski upravo tada bili

---

tione in castro Zrebernik vocato, in dictis partibus Boznae situato . . se . . recludentes, et ferre 4 annorum praeteritorum per spatia in eodem castro . . persistentes . . .“ Ovaj drugi izvadak dopunjuje se listinom od 9 pros. 1407 (ibid. p. 609—12). Da su se ovi dogadjaji sbili god. 1405 jasno nam svjedoče same listine i to jedna izrično, druga banovanjem Pavlovim.

[1] Kod Pučića op. cit. p. 65 i 66.

[2] Ibid. p. 66.

pozorište nemira. Poslije odlazka naime kralja Ladislava iz Dalmacije otok se Krk opet vratio pod svoga gospodara Nikolu, kneza senjskoga i modruškoga, koj bješe pristao uz stranu Sigismundovu. Nikola je i Rabljane, koji su u tom metežu svoj zavičaj ostavili bili, podpomagao te i Rab priedje na stranu Sigismundovu. Usljed toga htjede Hrvoje posredovanjem trogirskoga vieća ukloniti ondje razmiricu, te nagovaraše (1405) ga, neka izašalje knezu Nikoli poslanike, koji će kod njega izhoditi, da Rab povrati. Poslanstvo trogirsko bješe bez uspjeha; ali vlada kraljeva osvjedočena o znamenitom položaju toga otoka tako naprama Dalmaciji kako naprama Hrvatskoj izasla mornaricu pod zapoviedi kraljeva rodjaka a vojvode barulskoga Ivana Lusignana, koj obsjede i osvoji Rab, te ondje ostavi posadu.[1] Mornarica Ladislavova bješe dakle nadošla, da odbije i osujeti navalu na Dalmaciju i primorje, te s ove bar strane Sigismundovu gospodstvu put zakrči. Odavle vojvodino boravljenje na Krkru i njegovo bdienje, da Dubrovnik nepohiti u pomoć svomu pokrovitelju. Po jadranskom su moru plovile ladje napuljske, mletačke, dubrovačke, dalmatinske; pa se neimamo čuditi, ako su prve od njih stieg svoga gospodara upotriebile, da zapliene druge; kao što se sbilo, kada je galija gospodara Petruča iz Palerma uhvatila „jedno drievo bnetačko, i u njem uzeše trg“ dubrovački, i kada „Puljci i Dalmatini uhvatiše dubrovačkoga vlastelina Žovana Trentačevića“; čega radi potuži se dubrovačko vieće kralju Tvrdku i vojvodam Hrvoju i Sandalju pismi[2] od 21 i 27 listopada r. g. te 23 siečnja 1406.

Tako se dakle god. 1405 razširilo pozorište ratno od Save do jadranskoga mora. Uspjeh nije odgovarao naporu sila ni jednoj stranki; pa ni ugarski dvor nije se mogao ponositi, da je svoje protivnike znatno oslabio, kamo li uništio ili prisilio, da mu se pokore. Vjerovat ćemo ipak, da se poslije prve vojne ovdje i ondje mir želio, te da nisu bili sami Dubrovčani, koji su se, kako pišu[3] u studenu Sandalju „velikomu vojevodi rusaga bosanskoga“, miru veselili. Ali božici mira nebješe dovoljnom krvlju put utrven.

Sliedećih dviju godina (1406. 7) ratujuće su stranke mirovale, ili nije medju njima, koliko znamo, došlo do večega i odlučnoga okršaja. Sigismundo je bio zapodio malu zadjevicu

[1] Lucius: de regn. Dalm. et Croat. lib. V. c. 4.
[2] Kod Pučića: op. cit. p. 66—70, 75.
[3] Ibid. p. 70.

s Vilimom vojvodom austrijskim, koja je medju tim, kao što se iz punomoćja[1] vojvodina od 25 svibnja 1406 daje nagoviештati, do skora izravnana. Kralju je za tiem najviše bilo stalo, da si obezbjedi našu domovinu i učini čvrstom točkom za svoj vojeni podhvat proti Hrvoju i Tvrtku. S toga imenova kneza celjskoga Hermana banom dalm. hrv. slav., sdruživši u njegovoj osobi bansku vlast, koja je prije njega razdieljena bila medju Pavlom Bisenom i Pavlom Pečkim. Herman bude imenovan[2] izmedju veljača i travnja 1406. Uplivu novoga bana, što ga on imade kano bogat vlastelin, posjedujući sada u našoj domovini osim Zagorja i Varaždina Medjumurje s Čakovcem, nadodje sada i svojta s kraljem Sigismundom, dočim ovaj uze ove godine kneževu kćer Barbaru, „ženu krasnoga stasa, visoku, bjeloputnu“, ali ne toliko na glasu s uzorna ponašanja.[3] Kano prije, tako ni sada darežljivost kraljeva naprama svomu tastu a banu hrvatskomu nije poznavala granica, o čem ćemo se uputiti, kada reknemo, da je Sigismundo ove godine na Hermana prenio istu upravu biskupije zagrebačke (da kako „in temporalibus“), pokle je biskupu Eberardu, ujedno kancelaru dvorskomu, povjerena uprava varadinske biskupije.[4] Ban Herman, bogat, svemožan, gledao je okolo sebe sakupiti uglednìju vlastelu hrvatsku, s kojom bi odpor u zemlji proti budimskomu dvoru uništio i š njim Dalmaciju izmirio. U tu svrhu uglavi s drugim svojim zetom palatinom Nikolom gorjanskim za tiem s Nikolom knezom krčkim, senjskim i modruškim savez, kojim se ovi ugledni velemože obvezaše, da će ugušiti svaku protivničku stranku i svojom moćju braniti vlast kralja Sigismunda. Knezovom gorjanskim i modruškim, od kojih prvi imadoše veliki upliv u Slavoniji, drugi u Hrvatskoj i na otocih, pridruži se knez Pavao Šubić-Zrinjski;

[1] Kod Fejéra: cod. dipl. X, 4 p. 547.

[2] Jer se u povelji od 17 siečnja 1406 (ibid. 495) navode još oba Pavla kano banovi, dočim u povelji od 17 travnja (Katona: hist. hung. XI, 699) navodi se knez Herman za bana.

[3] Suvremeni Enea Silvij Picolomini u „vita Barbarae imperatricis“ kod Palackoga: Reise nach Italien. S. 114. spočituje joj razuzdanost. Rieči Sigismundove „Hermano comite . . . bano, s o c e r o nostro carissimo“ od 17 travnja 1406 (loc. cit.) svjedoče, da je kralj ove, a ne god. 1408, oženio Barbaru.

[4] Sr. listine god. 1406 kod Fejéra op. cit. p. 518, 555. U prvoj se knez Herman zove „g u b e r n a t o r episcopatus zagrabiensis“, u drugoj Eberhardo „episcopatus varadinensis g u b e r n a t o r.“

a Nikoli modruškomu knezu (Frankapanu) podje za rukom uglaviti poseban savez s Ivanom knezom cetinskim i kliškim. Tako se nastojanjem novoga bana hrvatskoga u našoj domovini sastavila ugarska stranka, sastojeća se iz prvih vlastela i porodica zemlje, u koju se Sigismundo mogaše uzdati, te odavle siguran smišljati, kako bi prekrenuo nepovoljno si u Bosni stanje stvari. Ugarska stranka mogla se jačati tim prije i laglje, što se u protivnom logoru opažala njeka nedokučiva mlitavost i neradenost.

Jedna se i druga dade glede hrvatskih stvarih tumačiti kod Ladislava talijanskimi zamršaji, koji su trošili sve sile napuljskoga dvora. Vidjeli smo, kako je Ladislav poslije smrti svoga zaštitnika pape Bonifacija IX posjeo u Rimu castel s. Angelo. Pobuna nastala u vječnom gradu prisili papu Inocencija VII uteći (6 kolovoza 1405) u Viterbo; a to potakne Ladislava, da izašalje veću silu, koja bi Rim osvojila. Ovaj korak napuljskoga vladaoca omrazi ga tako s pukom kako s papom, i dade povoda, da se Inocencio dne 13 ožujka 1406 u svoju priestolnicu vrati, gdje bude slavno primljen. Papa je na to stavio kralja pod obtužbu i proglasio ga lišena krune; a sve to prinuka Ladislava, da se s papom izmiri vrativ mu rečeni kastel (9 kol. 1406). Nu ovo izmirenje s rimskom stolicom bude kratko, jer se Ladislav poslije smrti Inocencija VII (6 nov. 1406) nije dobro pazio ni s njegovim nasljednikom Grgurom XII, prije kard. Angjelom Corrariom, po rodu Mletčaninom.[1] Ovo budi na tom mjestu mimogrede napomenuto, da se vidi, kako je dvor napuljski, umiešan u poslove u svojoj neposrednoj blizini, mogao malo utjecati u razvitak stvari s ove strane Adrije. Njeka imenovanja i kraljevske milosti, odnoseće se na osobe sebi privržene, jedini su tragovi Ladislavove neposredne vladavine ovoga vremena. Tako je Ladislav svomu namjestniku vojvodi Hrvoju dne 15 rujna 1406 podielio grad Zrinj, oduzevši ga knezu Pavlu, sljedbeniku Sigismundove stranke, za tiem grad Prozor u Vrhničkom kotaru (kod Knina u Dalmaciji), na dalje istoga dana vojvodi Sandalju Cetin i Slunj, oduzevši jih pomenutomu knezu Nikoli, a 23 ožujka 1407 potvrdio mu gradove Ostrovicu i Skradin u Dalmaciji; onda svomu vjernomu Ladislavu Dobračiću grad Bršljanicu (u križevačkoj županiji), Zadraninu Jakovu Radmiću posjed kod Senja i Baške (na Krku), napokon

[1] Obširnije čitaj kod Muratoria: annali d'Italia V, 931 seq.

dne 27 srpnja 1407 Spljećaninu Jurju Prodašiću selo Osoje u kliškoj županiji itd.[1] Svrha ovih darivanja nije mogla biti druga, nego da Ladislav sačuva u vjernosti svoju stranku; prem su darivanja, odnoseća se na Hrvatsku s ove strane Velebita, u onaj čas neplodna ostala. Ladislav je mislio ovim istim putem raditi proti ugarskoj stranki, koja se tada iznovice stvarala; pa su i njeke od ovih odluka naperene bile upravo proti glavnim učestnikom te stranke, kao što bijahu knezovi Nikola i Pavao. Ali štiteć i odlikujuć svoje privrženike nije Ladislav uvjek dosta oprezan bio, da tim nepovriedi druga njemu jednako koristna prava. S toga je on imenujuć u logoru kod Tarenta dne 3 lipnja 1406 rodjaka svoga, barolskoga gospodara, Ivana od Lusignania za šibeničkoga i trogirskoga kneza[2], izazvao prosvjed obćine trogirske, koja je Ivanu očito pisala[3], da si je ona već izabrala načelnikom Jakova Radučića, Zadranina, i da ga je Hrvoje jurve potvrdio. Obćine indi dalmatinske nisu dopustile, da jim kralj, u koliko su mu odane bile, vriedja starodavna prava i narušava toli jim milu samoupravu.

U takovu jedino neposrednom obćenju nalazimo u to doba kralja Ladislava s odanim mu dielom naše otačbine. Vladu samu on je posvema propustio svomu namjestniku vojvodi Hrvoju. Nu pošto je ovaj bio visokim dostojanstvenikom tako u kraljevini hrvatskoj kako i u Bosni, a s druge strane bosanski kralj Stjepan Tvrdko Tvrdković bijaše prijatelj i saveznik kralju Ladislavu, valjalo je u onih neuredjenih odnošajih ustanoviti uzajamni položaj ovih država, hrvatske i bosanske, kojima su na čelu stala dva različita, neodvisna prem savezna vladaoca. Ovo se namjeravalo s listinom kralja Ladislava od 26 kolovoza 1406, izdanom po želji bosanskoga kralja Tvrdka, vojvode Hrvoja i ostalih velemoža bosanskih, koji su u to ime iz svoje skupštine izaslali u Napulj Gjuru vojvodu humskoga, kneza Vuka i Tomu. Ladislav se ovom izpravom obvezuje, da će državno pravo kraljevine bosanske, kako se ono poslije bana Kulina razvilo, isto tako „granice i medje“ ove države, štovati i zahtievati od svojih, da je štuju.[4] Kao što izmedju Ladi-

---

[1] Listine iz arkiva napuljskoga u arkivu za jugosl. povjest. VII, 58—70.
[2] Kod Lučića: mem. di Traù p. 385—87.
[3] Ibid. p. 387.
[4] Listinu priobći Lucius: de regno Dalm. et Croat. lib. V c. 4. Scienim, da se drugojačije tumačenje ove listine protivi onodobnim odnošajem faktičnim obiju država i vladalaca.

slava i Tvrdka, tako je izmedju Tvrdka i Hrvoja sveudilj vladao sklad, što nam posvjedočuje porazumno obiju sudjelovanje u pitanjih odnosećih se na bosansku državu. Jedno od ovih iztaknut ćemo i za to, da se iz njega vidi, kako je izmedju Bosne i Mletaka sveudilj trajalo diplomatičko obćenje. Kralj i vojvoda bosanski znajući, od kolike su za državu bosansku važnosti predjeli stare Zete izpod Kotora, zapodješe s republikom pregovor o tom, da si ona pridrži Olgun, ostalo pako da vrati vojvodi Sandalju, kano zakonitomu gospodaru Budve. U tu je svrhu došlo njegdje u svibnju 1406 poslanstvo Hrvojevo, poduprto kraljem Ladislavom. Vieće je svojim od 8 lipnja r. g. odgovorom taj zahtjev odbilo; na što su poslanici kano stegnuli zahtjev samo na Budvu i na tri četiri sela u kotorskom okružju; ali vieće odgodilo je izvjestan odgovor na vrieme, kada dobije potanko izvješće od svojih povjernika, koje će tamo izaslati. Hrvoje nije se dao odvratiti ni ovim neuspjehom, već je ujedno s vojvodom Sandaljem u prosincu 1407 ponovio svoj zahtjev, tražeći Budvu i Bar a nudeći republici svoju oružanu pomoć za uzdržanje ostaloga posjeda njezina u onih stranah. Vieće je najprije izbjegavalo odlučan odgovor; nu zaključkom od 23 r. m. odgovorilo, da je pripravno Sandalju dati Budvu, ako se do svibnja izvojšti republici odmetna Zeta i knez Balša odanle iztjera.[1]

Niti u odnošajih naprama Dubrovniku nije se ništa promienilo. Hrvoje pozva u ožujku 1406 vieće, da pošalje svoga poslanika u Spljet, kamo će do skora dospjeti. Kada je u Dalmaciju došao „človjek kralja Vladislava u ime Jakobuč“, te „veliko zlo na tojzi strani“ činio, vojvoda je svoje prijatelje Dubrovčane, kako iz njihova pisma od 22 listopada r. g. doznajemo, opomenuo, „da se od njega čuvaju.“ Vojvoda je Dubrovčanom izhodio kod kralja Vladislava naknadu štetâ, koje su jim njegovi podanici činili; a oni su sa svoje strane uvjeravali, „da su poslužili otcu i njemu, ne riečiju razmie djelom i stvorom.“ — Ni ono staro prijateljstvo izmedju Sandalja i Dubrovnika nije bilo u to vrieme ohladnjelo, kako nam potvrdjuju pisma od 12 veljače, 4 svibnja i 29 listopada 1407, koje bješe vieće odpravilo ovomu bosanskomu velemoži i njegovu bratu knezu Vukcu. Isto tako nalazimo ovu slo-

[1] Kod dra. J. Šafaříka: monum. serb. arch. veneti: Glasnik XII, 234, 239. Za tiem Misti: vol. 47. MSC.

bodnu obćinu u neprekinutom saobraštaju s bosanskim dvorom, kao što nam svjedoče pisma dubrovačka od 1 stud. i 15 pros. 1406, te od 13 stud. 1407 poslana kralju Tvrdku Tvrdkoviću.[1]

Ako dakle svratimo pozornost na odnošaje izmedju Bosne, Italije, Mletačke i Dubrovnika, izmedju Tvrdka i Ladislava, za tiem izmedju ovih obiju i njihova dostojanstvenika Hrvoja: to ćemo opaziti, da su odnošaji ovih godina bili redoviti. Ništa nas nesjeća na kakovo poremećenje prije ustanovljenoga poredka; sve nas pače opominje na naravski razvitak dogadjaja. Zadjevice one, koje su se dogadjale izmedju Rabljana i Zadrana, osvojivših Novalju na ótoku Pagu, za tiem razmirice Zadrana s krbavskim knezom Butkom, borbu njihovu (1407) za Novigrad[2] — sve to imalo je samo mjestno znamenovanje i nije zasizalo u državopravne odnošaje. Sudeći indi po vanjskom licu ovih dogadjaja dalo se možebit zaključiti, da će se novo stanje stvari u Bosni, kako je ono u lipnju 1404 uvedeno, usprkos potresu od g. 1405 ustaliti i učvrstiti. Tako je valjda i sam Ostoja smatrao položaj novoga kralja i njegove vlade, dočim odluči ostaviti svoju postojbinu, u kojoj kao da nenadje izgleda, da bi opet zasjeo izgubljeni priestol. Znamo naime, da je skinuti s priestolja vladalac živio u Bobovcu; a pokle je ovdje preko dvie godine samotovao, odluči prieći u Dubrovnik. Neznajući ipak, hoće li ga u svoje krilo primiti grad, s kojim je njekada živio u zavadi, posla tamo svoga slugu Vuka Uzinovića s pismom, u kojem upita vieće za slobodan dolazak. Vieće je dne 13 ruja 1406 „presvjetlomu i previsokomu kralju Ostoji odgovorilo[3]: „ostaviv vsaki zli uzrok neprijateljstva, koj je medju nami bil za onu rat, koju nam praviem zadaste, primismo i vam učinismo i zapisasmo, da morete dojti s glavom i s vašiemi i s imanjem u naše mjesto, u Dubrovnik, i onej slobodštine, na koje su vazda gospoda i vlastele Bošnjane prihodili i stojali . . .“ Ostojina nakana, izseliti se iz Bosne, bijaše vojvodi Hrvoju i Sandalju posvema po ćudi; s toga ju oni podupiraše. Kako razabiremo iz dubrovačkih pisama[4] od 26 i 27 prosinca r. g. obje su vojvode pripomenuvši, kako „bi hotjel Ostoja iz Bobovca iziti i pojti“ u Dubrovnik, molili vieće,

[1] Sva ova pisma kod Pučića: spom. srbski I, 75—91.
[2] Sr. Pauli de Paulo: memor. p. 437—38. Notae ad memor. p. 51. Lucius: memor. di Traù p. 387.
[3] Kod Pučića loc. cit. p. 79 i 80.
[4] Ibid. p. 82 i 83.

neka bi Dubrovčani „jedan brigentin opravili, s kojim bi prišal; da stoji opravan“, dok oni poruče, i da čeka u „Drievih“, mjestu negdje na Neretvi. Medju tim se ovaj posao otezao; Ostoja po Stjepanu Tepčiću opet pisao Dubrovniku, koj mu 6 ožujka 1407 u jednakom smislu odgovori. Ali Ostoja, sudeći po pismu Hrvojevu i dubrovačkom odgovoru[1] od 1 travnja 1407, „sumnjao je i ni se upvao“ u vieće; prem je ovo odbijalo od sebe svako nepovjerenje pozivajući se na prošlost: „na onuj vjeru, koju mu (Ostoji) smo dali i zapisali, dohodili su u Dubrovnik velika gospoda, kako to car Stjepan (Dušan), kralj Tvrtko, ban Stjepan i mnoga ina gospoda braća njegova; a ine vjere neimamo, razvie jedne, koju mu smo dali i zapisali pod pečatiju našom.“

Ovako nije Ostoja još pram ljetu god. 1407 imao nade, da bi se okolnosti u Bosni mogle okrenuti njemu po volji; on se dakle nije mnogo uzdao u intervenciju ugarsku, ni u priklonost bosanskoga naroda. Što su pako glavni državnici bosanski, Hrvoje i Sandalj, podupirali Ostoju u tom, da se izseli i da priedje naročito u Dubrovnik, mjesto njim odano, tomu se neće nitko čuditi, jer Ostoja, stanujući u zemlji, mogaše u promienjenih okolnostih postati središtem agitacija protivnih tadanjemu stanju.

Tko imade pred očima samo vanjsko lice ovih dogadjaja, taj bi mislio, da se je državno stanje zemalja preko Save i Velebita ustanovilo tečajem minulih dviju godina, i da je Ugarska nakon sukoba od god. 1405 postala mirnom gledalicom i motriteljicom.

Ali tomu nije bilo tako. Sigismundo je kroz ovo vrieme skupljao svoje sile, uvadjao obnove u poslove državne, uredio svoju stranku u našoj domovinu — te se već druge polovice 1407 očito spremao na vojnu proti Bosni a tiem i proti Ladislavu. Jedna od prvih mu bude briga, da izravna poremećeni odnošaj s rimskom stolicom, što mu nebijaše tako težko, jer je na njoj, kako znamo, sjedio Grgur XII, koj se s napuljskim dvorom nije dobro pazio. Sigismundo izasla ljeti 1407 u tu svrhu pečujskoga biskupa kard. Valentina i nadbiskupa spljetskoga Andriju[2], koji su imali papu skloniti, da kralja svojom vlasti podupre u ratu proti Turčinu i „nevjernim Arijanom, Manikejom“, pod kojimi

[1] Ibid. p. 86.

[2] Na njihovu molbu mletačko je vieće dne 28 srpnja zaključilo preporučiti jih papi. Misti. vol. 47. MSC.

razumjevaše patarene, Bošnjake. Ugarski je dvor u isti red stavio Turke i Bošnjake, samo da tim laglje izhodi sudjelovanje rimske stolice; a jamačno nije u onaj par ozbiljno mislio na rat turski; niti su Turci, kano što se njekim prohtjelo, bili tada saveznici Bošnjakom. Jer poslije smrti „gromovitoga“ Bajesida (8 ožujka 1403) tursko se carstvo neslogom njegovih sinova, gojenom Timurovom politikom, razpade u više djelova; dočim Sulejman zavlada u Jedreni, Isa u Brusi i Mohamed u Amasii. Ova dioba nije išla carstvu u prilog, a još manje borba, koja se med braćom Sulejmanom i Musom kod samoga Carigrada zametne (1406) te koja, pošto su srbske čete pod knezom Stjepanom Lazaravićem (1389 do 1427) od Muse prešle k Sulejmanu, svrši porazom Muse. Sulejman bude priznan od bizantinskoga i bližnjih vladalaca za gospodara i sultana Osmanlijâ.[1] U ovo se dakle doba turska sila trošila u nutrnjih borbah; te nije, ako izuzmemo krajiške sukobe, udarala na susjedne zemlje — pače ove su mogle domaći razdor upotriebiti na uništenje turstva u Evropi, kada bi se bile složile pod stiegom kršćanskim. Zemlje ugarske i bosanske krune bile su prije svega pozvane, da se late ovoga uzvišenoga zadatka; ali ugarskomu je dvoru prečje bilo pokoriti Bosnu i stisnuti ju u okvier ugarske zajednice. Ovamo je smjerao rat, za koga se pripravе činjahu i sazivaše pomoć rimske stolice. Papa Grgur XII zadovoljio je želji kralja ugarskoga, proglasom[2] izdanim iz Siene 9 stud. 1407 na sviet kršćanski, i tiem mu položio u ruke jako oružje; a da je kralj pod plaštom vjere sakrivao jedino državne interse, toga netreba na široko razglabati.

Sigismundo krenu na put mjeseca rujna, te je dne 12 r. m. 1407 bio „na svojem vojenom polazku blizu grada Babinca“.[3] Iz rieči bosanskoga vojvode Sandalja, koje su nam iz dubrovačkoga pisma[4] od 29 listopada r. g. poznate i koje glase: „što pišete za gospodina kralja Šižmunda, jer pojde prieko s vsiem, volja i hotienje božije bilo je, i nam mnogo drago, da megju vi š nimi krv

[1] Obširnije kod Hammera: Geschichte des osman. Reiches I, 264—73.
[2] Kod Theinera: monum. Hung. II, 179.
[3] U povelji kod Fejéra: cod. dipl. X, 4 p. 583: „datum in descensu nostro campestri prope castrum Babuncz vocatum . . .“ Mislim, da će to biti selo Babinec, sada u pukovniji (onda u županiji) križevačkoj, a u satniji ivanskoj.
[4] Kod Pučića: spom. srbski I, 90 i 91.

nebude se prolila“ — punim pravom izvadjamo, da se kralj nije odmah zaratio s Bosnom. Ako k tomu dodamo, da je Sigismundo 9 prosinca glavom bio u Koprivnici i da je on dne 14 veljače 1408 bio u Križevcu prisutan skupštini glavnoj županijâ križevačke i virovitičke[1]: onda scienimo, da ni god. 1407 ni početkom sliedeće nije bilo rata izmedju Ugarske i Bosne; čim ipak neniječemo, da se nisu mala čarkanja, osobito na medjah, mogla sbiti. Onaj „polazak“ kraljev imao je jamačno tu za sada svrhu, da se priredi za nastajuću odlučnu vojnu. Sigismundo je za nju tražio takodjer vanjsku pomoć. On je unajmio poljskih četa s hrabrimi vodjami, od kojih se napominje „czarni Zawiś“.[2] On je izaslao u Mletke Vilima de Prato, i pozvao republiku, da uglavi savez s Ugarskom; ali vieće odbi svojim odgovorom[3] od 9 veljače 1408 tu ponudu navodeć za razlog, da bi takav savez bio izlišan, pošto obstoji izmedju obiju najsrdačnije prijateljstvo.

Kao što se iz ovieh priprava razabire, dvor je ugarski visoko cienio silu bosansku i bojao se ondje velikoga odpora.

Ove priprave niesu mogle ostati sakrivene protivnoj stranki. I ona je tražila saveznika. Ono isto bosansko poslanstvo kralja Tvrdka i vojvode Hrvoja, koje je imalo za Sandalja tražiti Budvu i Bar, dobilo je od njih nalog, da nastoji uglaviti savez izmedju mletačke republike i Bosne. Ali republici nije se prohtjelo miešati u tako ogroman rat neizliečivši jošte rana, koje zadobi u jedva minuloj prem slavodobitnoj vojni gornjo-talijanskoj. S toga je vieće dne 23 prosinca 1407 bosanskim poslanikom odgovorilo[4], da se izmedju Mletaka i Bosne neda mi pomisliti užja sveza, od one, koja sada izmedju njih postoji. U ostalom da vieće prima takav savez, po kojem bi se obje stranke obvezale, da jedna neće podupirati neprijatelja druge stranke. Prem je republika tim odgovorom dala rieč, da neće podupirati Sigismunda: to bi bila ona onakovim savezom više pomogla sebi, nego li Tvrdku i Hrvoju, ako na um uzmemo njezine zemlje u Zeti. U isto je vrieme bio poslanik kralja Ladislava u Mletcih; ali se iz odgovora[5], što no mu ga vieće dade dne 28 prosinca 1407, nemože razabrati, da se je medj njima o

---

[1] Vidi listine kod Fejéra loc. cit. p. 609—12, 648—53.
[2] Dlugosz op. cit. lib. X. col. 194.
[3] Misti vol. 47. MSC.
[4] Ibid.
[5] Ibid.

savezn radilo; vodio se samo pregovor o naknadi za štete, koje su kraljevi ljudi počinili Mlečanom u Dalmaciji.

U tako napetih s obiju strana odnošajih nije mogla vojna na dugo izostati. Sigismundo, koliko znamo iz spomenika[1], vratio se iz Hrvatske u Ugarsku, gdje ga do 20 srpnja 1408 možemo pratiti. On je imao za tiem poći k vojsci, jer se rat s Bosnom ljeti vodio.[2] Vojska bijaše golema („validissimo exercitu"), umnožena i poljskimi četami. Ako se o njezinu broju, kano i o cieloj vojni ovoj, možemo pouzdati u izvješća, koje nam ostavi pisac, suvremeni do duše ali prostorom na razdaleko[3] — to je kraljeva vojska brojila 60.000 momaka. Po istom izvješću ova je sila imala u dolnjoj Slavoniji prieći Savu i kretati se uz Bosnu prama srdcu države. Ona je nagazila na odpor kod Dobora, na istom dakle mjestu, gdje se hrvatski ustaše pod zapoviedi braće Horvata prije četrnaest godina (1394) bjehu učvrstili. Kao što onda, tako je i sada Sigismundu poslužila sreća. Dobor bude osvojen, bosanska vojska razbijena, a kralj sa 126 odličnijih velikaša bosanskih uhvaćen. Ovim su velemožam glave odrubljene a tjelesa jim u rieku Bosnu bačena. Tudjer se dakle ponovi krvavi prizor od god. 1394. Poslije ove glavne pobjede izasla Sigismundo odiele vojene, da osvoje tvrdjave bosanske. U Usoru proti tvrdjavi „Braniću" budu poslani hrabri zapovjednici Srebrnika, poznati nam Nikola i Ladislav. Oni su tvrdjavu „muževno i silno zadobili i kraljevim ju rukama predali". Isto tako „bijahu mnogi gradovi i tvrdjave iz ruku bosanskih izvojevane[4]."

---

[1] Sr. listine kod Fejéra loc. cit. p. 660, 690, 700.

[2] Ovo svjedoči sam kralj u listini od 29 pros. 1408 (ibid. p. 656) izriekom: „Sane nobis in aestate proxime transacta dictorum nostrorum aemulorum . . Boznensium tyranicam rebellionem, actus nefarios et impedimenta tolerare non valentibus et contra eosdem validissimo nostro instaurato exercitu dictum regnum Boznae intrantibus . . ."

[3] Windeck: hist. Sigismundi imp. c. XVIII. ed. Mencke kod Praya: Annal. hung. P. II, p. 226. Engela: Gesch. von Servien und Bosnien. S. 359. Izdanja Menckeova neima u Zagrebu, te ga niesam mogao ova pišuć upotriebiti. U Windeckovu pripoviedanju sumnjam samo ovo, nije li on pomiešao rat god. 1408 s ratom god. 1394, te u onaj prenesao, što se je u ovom svakako po svjedočanstvu listinâ dogodilo, tim više što je god. 1394 krvavim pozorištem nedvojbeno bio grad Dobor.

[4] U navedenoj povelji od 29 pros. 1409 loc. cit.

Bile kakove jim drago podrobnosti ove vojne, njezine posljedice bijahu svakako povoljne za ugarsku, a veoma nepovoljne za bosansku državu. Prva joj posljedica bijaše ova, da je kralj Stjepan Ostoja iznovice uzvišen na priestolje bosansko, dočim kralj Stjepan Tvrdko Tvrdković, kako nas isto izvješće uvjerava, bude odveden u Budim. Prva izprava[1], koja poteče iz kraljevske vlasti iznovice podieljene Stjepanu Ostoji, izdana je u prosincu 1408. Ako s druge strane na um uzmemo, da je Sigismundo početkom Listopada bio već u Budimu[2]: to ćemo se uvjeriti, da je ova vojna do te dobe imala biti svršena, a Ostoja povraćen na bosansko priestolje. Ostoja pripisuje zaslugu, što je uzpostavljen, velemožam vojvodi Gjorgji i knezu Vukcu Radivojevićem[3]; s toga jim pokloni Omiš i primorje s obiju strana Črnovnice do Neretve. Druga posljedica, stojeća s prvom u savezu, bijaše ta: da su se sa Sigismundom i Ostojom izmirili[4] tako vojvoda Hrvoje kako i bosanski „dostojanstvenici, plemići, velemože i svi stanovnici". Oba su vladaoca umjela cieniti prijateljstvo takova muža, kakav je bio Hrvoje, te su bili uvjereni, da jim se vlast u onih stranah može smatrati dovoljno osiguranom samo onda, ako bude njegovim ugledom podupirana. S toga nije ugarski dvor sa spljetskim dukom postupao kano s pobiedjenim već kano s prijateljem. Sigismundo izmirivši se s Hrvojem i primivši od njega tvrdu rieč, da će kralju „iskreno i vjerno služiti", pozove ga u svoj dvor na dalje dogovore. Hrvoje primi taj poziv, te uzajmivši od svoje supruge Jelene, kćeri kneza cetinskoga i kliškoga Ivana, „nje vlastitieh pjenezi šest tisuće dukatov zlatieh"[5], uputi se u Ugarsku. Nije bilo odlikovanja, kojim nebi bio dvor ugarski bosanskoga velemože počastio: Sigismundo je Hrvoja potvrdio u svih njegovih častih, podielio mu grad Spljet s naslovom „duke" ili „hercega", darovao „mnoge gradove", medju kojimi i Požega, i mnoga imanja, „učinio ga svojim kumom podielivši mu osebitu čast, da može u znak

---

[1] Priobći ju Lučić: mem. di Traù p. 391.

[2] Svjedoči listina kod Fejéra ibid. p. 679.

[3] Navedena kod Lučića listina: „quorum (sc. Georgii et Vuchichii) opera et optima servitute ac fide erga nos prestita iterum in regnum nostrum repositi fuimus."

[4] Polag listine od 24 veljače 1409 (kod Fejéra loc. cit. p. 742).

[5] Doznajemo iz njegova pisma od 2 travnja 1412 (kod Pučića: spom. srb. I, 176).

nerazriešiva drugovanja nositi njeki ures, red naime zmajev (signum draconis)",[1] što no ga bjehu kralj i njegova supruga učešćem prvih velikaša države[2] netom osnovali i uveli. Uz Hrvoja izmirili su se sa Sigismundom mnogi njegovi politički prijatelji a medju njimi rečeni knez Ivan, vojvodin šurjak, komu je usljed toga kralj poveljom[3] od 13 stud. 1408 potvrdio sva prava, sve povlasti i časti.

Sa sviju se strana mnogo cienilo, što se kralj Sigismundo s Hrvojem izmirio; jer se u tom naziralo jamstvo mira, tako željno izčekivana. Dubrovačko vieće, odgovarajuć[4] dne 9 veljače 1409, na pismo Hrvojevo, „u kojem mu vojvoda dade znati o krasnom i mnogo počtenom djelu, ko jest učinjeno megju priesvetloga g. kralja Šižmunda i gospodstvu" njegovu izrazuje svoje veselje u kratko ovimi riečmi: „o tom, gospod bog vje, jesmo mnogo veseli i radosni; a toj smo od mnogo vremena željeli da vidimo i čujemo; gospodu Isusu Hrstu slavu, koj je toj dobro djelo svršil."

Uzpostavivši ovako na priestol bosanski svoga privrženika Stjepana Ostoju i izmirivši se s vojvodom bosanskim Hrvojem, te „uglavivši mir, savez i slogu s Hrvojem dukom spljetskim i obćinstvom kraljevine bosanske" — mišljaše kralj ugarski, da je tiem došao u faktički posjed Dalmacije. Jer tko da mu se ondje uzprotivi, pošto mu glava zemlje ruku pruži? I sbilja, gradovi su dalmatinski odmah izaslali svoje punomoćnike u dvor kraljevski, samo je Trogir oklievao; Zadar pako bješe preprečen vlašću podkralja Ljudevita Aldemaresca. S toga je Sigismundo izjavio Trogiranom u svojem, kroz Jakova Bribirana upravljenom, pismu[5] od 6 siečnja 1409: kako se čudi, što oni, dočuvši za mir utanačen s Hrvojem i Bosnom, niesu „poput ostalih gradova kraljevinâ Dalmacije i Hrvatske još svojih punomoćnika izaslali." Kralj jim

[1] Rieči Sigismundove u listini od 1 kolov. 1413 kod Lučića: de regn. Dalm. et Croat. lib. V. c. 5.

[2] Listina od 12 pros. 1408 odnoseća se na taj red čita se kod Fejéra loc. cit. 682—93. Od naših naca se medju prvimi učestnici navode: knez srbski Stjepan, knez celjski i zagorski Herman i njegov sin Miroslav, palatin Nikola Gorjanski, ban mačvanski Ivan Morovićki, krbavski knezovi Karlo, vrhovni kr. blagajnik, i Ivan, njekadanji banovi Pavao Bisen i Pavao Pećki.

[3] Rkpis u knjižnici nar. zem. muzeja u Zagrebu.

[4] Kod Pučića loc. cit. p. 94 i 95.

[5] Kod Lučića op. cit. lib. V. c. 4.

nalaže, da to učine odmah, da se sa poslanici dogovori „o poslovih države i blagostanju obćine“, pa da kroz nje odpremi „stieg i ostale znakove kraljevske“ vlasti. Sigismundo je dakle bio naumio primiti najprije od dalmatinskih i hrvatskih obćina podanički poklon, te se s njihovimi poslanici sporazumjeti kako bi se kraljevska vlast opet nakon toliko godina u ovih kraljevinah uzpostavila.

Iz ovoga dakle izmirenja s Bosnom i vojvodom Hrvojem proiztekla je za Sigismunda i treća posljedica: da je njegovo kraljevsko pravo u kraljevinah Dalmaciji i Hrvatskoj, koje mu bješe poslije 1403 faktično obustavljeno, iz novice u kriepost privedeno.

Ali se kralj Ladislav sa svoje strane pobrinuo, da pravu Sigismunda, kano kralja Dalmacije i Hrvatske, metne goleme prepone; te kada se nije mogao sam u ovih kraljevinah održati, voljeo jih predati drugoj vlasti, samo da nedodju u ruke njegova suparnika. Najprije je Ladislav u oči ugarsko-bosanske vojne bio mletačkoj republici kroz svoje poslanike ponudio, da primi „zemlje Dalmacije, a osobito grad Zadar u svoju obranu i zaštitu“. Ovdje se dakle samo o tom radilo, da Mletčani brane Dalmaciju od Sigismunda; pa jim na taj račun htjede kralj odpustiti godišnji danak, koj su u smislu turinskoga ugovora plaćali Ugarskoj, ili dati njihovim galijam slobodan ulaz u zadarsku luku, ili jih podupirati da Kotor zadobiju. Ali lukava republika htjede ovu nepriliku, u koju dodje kralj Ladislav, upotriebiti na svoju korist; a neboječ se već Sigismunda umiešana u rat s Bosnom, odbivši onaj predlog kraljev učini mu odgovorom[1] od 18 srpnja 1408 drugi priedlog: neka joj naime kralj Ladislav „odstupi grad Zadar s pravi i pravomoćji, što no jih u njem imade; isto tako njegov kotar i ostale zemlje i mjesta, koja u Dalmaciji drži, s mjestom Kninom“, pa da će se ona staviti s njim u dogovor, ako ovu ponudu prihvati. Pregovore medjutim obustavi nastala medju Ugarskom i Bosnom vojna; a kada je ova dovršena na štetu kralju Ladislavu, tada je ovaj vladalac prihvatio priedlog mletačkoga vieća. On dakle izasla u Mletke dva punomoćnika, Pandella Mallenottia i Bartola de Duce, podielivši jim dne 15 svibnja 1409 obširno punomoćje[2], da mogu republici „prodati grad i tvrdjavu

[1] Secreta consilii rogator. vol. III. MSC.
[2] Arch. venet. X, 90—98. MSC. Prepisao prof. Sime Ljubić.

Zadar i Vranu s Novim gradom i otok Pag i svu Dalmaciju za cienu od 100.000 dukata, od kojih imala bi republika izplatiti 40.000 u rok od 40 dana, pokle unidje u posjed Zadra i Vrane, Novoga grada i Paga, ostalih 60.000 duk. u dvie godine." Na dalje su punomoćnici opunovlašćeni, da mogu Zadar i Vranu odmah predati, a glede Novigrada, koj je bio u vlasti Vida Matafaria, i glede Paga neka stupi u dogovor s „podkraljem Ljudevitom Aldemariscom" stanujućim u Zadru. Punomoćnici su imali već u ruci listinu[1] kralja Ladislava od 9 lipnja 1409, kojom se odstupljuju republici rečena u njegovoj se vlasti još nalazeća mjesta, i „sva prava na cielu Dalmaciju", ako vieće inače pristane na one uvjete. Vieće je u svojoj sjednici[2] od 4 srpnja r. g. prisvojilo priedlog Ladislavov; te je izabralo Nikolu Vituria, Franju Cornaria i Franju de Musto, da uglave ugovor s kr. punomoćnici. Jur 9 r. m. sastavljena je javna izprava, kojom mletački dužda Mihajlo Steno kupuje u ime republike od kralja Ladislava cielu Dalmaciju. Odmah su još istoga mjeseca izaslani u Zadar mletački proveditori, od kojih jedan rečeni Fr. Cornario, a Petar Diedo i Br. Lauredano za kastelane u zadarskoj tvrdjavi. Već 29 r. m. vijao se stieg sv. Marka na zidinah grada[3], u kojem prije šest godina bješe hrvatskom pomoćju okrunjen Ladislav, te se onom prilikom jamačno bješe zavjerio, da će čuvati i braniti cjelovitost kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

Ako svoju misao svrnemo na ovo posljednje razdobje pokreta na slavenskom jugu, koj je svoj vrhunac postigao u državnom činu, obavljenom dne 5 kolovoza 1403 u Zadru: to ćemo se uvjeriti, da narod naš i domovina naša izidjoše iz njega slabiji i da oni bjehu dalje, no ikada prije, od one cieli, koja je napokon taj pokret oživljavala. Hrvatski ustanak, tolikom i tako dugom borbom oslabljen, lišen onakovih kolovodja kakovi mu bjehu Ivan od Paližne i ban Ivan Horvat, a upućen na čeonike nepouzdane, kakovi bijahu Stjepan Lacković i Mirko Bubek — hrvatski ustanak igrao je u tom razdobju tek podredjenu ulogu. On je svoj prvobitni karakter počeo gubiti, kada stranka u Ugarskoj, protivna Sigismundu, s njim se pomieša. Nu ova faza bijaše samo prelazna; sav pokret slegao se opet samo na jug; pa od ovoga najpače vre-

[1] Odlomak priobći Lučić: de regn. Dalm. et Croat. lib. V, c. 5.
[2] Secret. cons. rogat. vol. IV. MSC.
[3] Arch. venet. X, 90 et seq. MSC.

mena glava i srdce pokretu bijaše u Bosni, na koju su se oslonili oni Hrvati, koji nisu htjeli spadati k stranci Nikole Gorjanskoga i Hermana celjskoga. Ali država bosanska, iz koje nestade duha Stjepana Tvrdka, u kojoj kraljevaše vladalac, kakovim, poslije sebi ravnoga Dabiše, bijaše Stjepan Ostoja, tražeći pomoć u Budimu, da se u svojem narodu na priestolju uzdržati može — takova država nije bila podobna na dugo odoljeti sili ugarskoga vladaoca iz kuće luksemburžke, sa svojih sveza jaka i ugledna, s izkustva previjanâ, dvorskim sjajem zamamljiva. Jedini muž, u koga su bile uprte oči doma i iz vana, bijaše Hrvoje; ali i njegov duh morao se slomiti uz tromost Stjepana Tvrdka Tvrdkovića a nemar i podmukli značaj kralja Ladislava. Dok je taj vladalac, koj bez Hrvojeva upliva bio bi težko ikada stavio noge na zemljište hrvatsko, pod rukom ugovarao s mletačkom republikom, kako će joj prodati najljepši dio hrvatske zemlje, i to upravo u onaj čas kada se ondje pripravljala borba — nije ni vojvodi ino preostalo, nego da se izmiri s ideom ugarske države, koju je više godina pobijao. Je li je ovo izmirenje bilo iskreno i iz osvjedočenja, ili samo okolnostmi prisiljeno, to je pitanje, na koje je imala bližja budućnost odgovoriti.

God. 1408 slavila je dakle pobjedu ona politika, kojoj su oba Anžuvinca na ugarskom priestolju, Karlo I i Ljudevit I, naproma našoj hrvatskoj domovini i naprama susjednim zemljam s one strane Save i Dunava jasan pravac dali i svojemu nasljedniku izručili. Proti ovoj politici, smjerajućoj na odvislost slovenskoga juga od ugarske krune, bjehu dignuli stieg samosvojnosti najprije srbski car Stjepan Dušan, onda bosanski kralj Stjepan Tvrdko, a okolo toga stiega kupili su se prvi hrvatski i bosanski sinovi Ivan od Paližne, braća Hrvati, Stjepan Lacković, ban Vladko, knez cetinski i kliški Ivan Nelepić, vojvoda Hrvoje i Sandalj. Ali ovaj stieg nadje protivnika ne samo u dvoru ugarskom i državnicih ugarskih, nego žalibože u istoj domovini našoj, u vlasteli gorjanskoj, u knezovih krčkih, krbavskih i zrinjskih; a tiem bude naša zemlja razdvojena u dva protivna logora, bude pozorištem gradjanskoga rata.

S mirom, uglavljenim god. 1408 izmedju Ugarske i Bosne, svršuje se u veliko ovaj pokret na slavenskom jugu, koj bješe izazvan ugarskom politikom težećom za hegemonijom državnom nad zemljami do Balkana i Adrije, i koj počam od prve provale

u Vrani (1385) našu je domovinu punih dvadeset i pet godina držao u neprekinutom trzanju. Onim mirom bi uzpostavljena Bosna u onaj naprama kruni ugarskoj odnošaj, koj bješe ustanovljen djakovačkim ugovorom (1393); a osim toga valjalo se bosanskomu dvoru i vladaocu odreći svakomu zajedinstvu sa kraljevinom Dalmacijom i Hrvatskom. Kralj ugarski zavlada opet kano kralj Dalmacije i Hrvatske ovom kraljevinom; ali uzpostavljena mu vlast naidje već ondje na staru si suparnicu, republiku naime mletačku, koja izdajstvom kralja Ladislava u isti je čas svoj stieg razvila na zadarskih zidinah, da ga u nastalih za nju povoljnih okolnostih do skora prenese i na ostalu iztočnu obalu jadranskoga mora. Tako sukob onaj, koj je morao odavle proteći izmedju hrvatskoga kralja i republike, kano i novi u Bosni zamršaji, koji su Turčinu dali povod i priliku da se u nove razmirice umieša, neidu u okvir ove razprave. Za Bosnu je nastalo novo doba, prem još burnije od prijašnjega, koje valja na poseb razjasniti.

I tiem svršujem ovu razpravu, kojoj bi zadatak koliko toliko razsvietliti veoma zanimiv odsjek u životu našega naroda. Ovaj mi nacrt upravo pod perom rasao; s toga je dulji postao, nego li sam mnijah. Može bit se pojedine crte i sjenke u toj slici naše prošlosti čine suvišne; ali ja jih nehtjedoh izpustiti iz dvaju razloga, od kojih jedan vadim iz uma slavnoga rimskoga povjestnika[1]: „pleraque eorum, quae retuli . . . parva forsitan et levia memoratu videri non nescius sum . . . non tamen sine usu fuerit introspicere illa primo aspectu levia, ex quis magnarum saepe rerum motus oriuntur.“ Drugi razlog sliedi iz poznatoga sadanjega stanja naše historiografije, koja je za sada dužna sakupljati malu i veliku gradju za buduće uzvišenije tvorbe.

---

[1] Taciti: annal. lib. IV. c. 32.

Početne skupine suglasah hrvatskih i srbskih.

Čitao u sjednici historičko-filologičkoga razreda jugoslavenske akademije znanostih i umjetnostih 4. prosinca 1867.

DOPISUJUĆI ČLAN M. HATTALA.

Svoji ke svému a vždy dle pravdy.
Fr. Palacký.

Voltaire kaza o filologiji medju ostalim i to, da je ona znanost, kojoj samoglasi ništa nevaljaju a suglasi veoma malo.[1] Nevaram se, ako reknem, da je on to po naravi svojoj više šalom nego zbilja očitovao. Ali već narodna poslovica vaša u obće pravo kaže, da „u dosta šale ima malo i zbilje.“ Ja se pak usudjujem proti filologiji još i više toga dopustiti te upravo reći, da se je njome znatna većina vrsnikah Voltairovih zbilja tako zabavljala kao da u jezicih samoglasi baš ništa nevaljaju a suglasi vrlo malo, pa da takovih filologah ima suviše još i dan danas.

Prve od ovih izriekah netreba više dokazivati. Učiniše to već mnogi preda mnom, osobito pako Max Müller, profesor u Oxfordu, i pokojni kardinal Wiseman,[2] tako dostojno i izvrsno, da ih za to čovjek nemože dosta nahvaliti niti preporučati svakomu, koj saznati želi, kamo je dopro duh čovječanski od najstarijih do naših vremenah u poznavanju božanstvene one moći, kojom se i najtajnja djela njegova ili svakojake misli njegove pojavljaju na ovome bielome svietu, ili, što će isto reći, kojom čovjek kazati može,

---

[1] Komu je do samih Voltairovih riečih stalo, evo mu ih, kako se čitaju kod Maxa Müllera (Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache. Für das deutsche Publikum bearbeitet von Dr. C. Böttger. Leipzig 1863. i 1866. II, 225): „L'étymologie est une science, où les voyelles ne font rien et les consonnes fort peu de chose.“

[2] Prvi u knjizi prije spomenutoj, drugi u svojih čitanjih, izdanih već više putah i njemački, na pr. kao „Zusammenhang zwischen Wissenschaft und Offenbarung. Von D. Haneberg und D. Weinhart. Regensburg“ 1856. str. 1—125.

štogod i kakogod smisli. Time pako razlikuje se on najviše od ostalih životinjah. „Hoc uno, piše već Cicero[1], praestamus vel maxime feris, quod colloquimur inter nos et quod exprimere dicendo sensa possumus.“ Neima sumnje, da je čovječanstvo od ono doba do sad u svih znanostih i umjetnostih daleko doprlo. Istina je opet, da niti najslavnijim antropologom, filologom i filosofom naših vremenah nepodje za rukom iznaći znatniju razliku medju čovjekom i niemim stvorom od Ciceronove. Po V. Humboltu[2] na pr. „der Mensch ist nur durch Sprache Mensch“, a po Šafaříku[3] „bez jazyka byl by člověk na zemi této málem více než zvíře, neboť vždy týž a týž, zbaven jsa hlavního nástroje k založení občanské společnosti a ke všestrannému sebe v ní zdokonalování, což cíl jest člověčenstva.“ J. Grimm[4] napomenuvši, da je *mensch* postalo od koriena *man* (cogitare, misliti), piše: „Der mensch heisst nicht nur so, weil er denkt, sondern ist auch mensch, weil er denkt, und spricht, weil er denkt.“ Th. Waitz[5] ne samo što to sve priznaje i po tanko razbira, nego isto tako i dokazuje, da jezik za razredbu čovječanstva „im allgemeinen einen sichereren Massstab an die Hand gibt als die physischen Charaktere der Völker.“ Kakve je napokon ciene jezik za historiju u obće a za kulturnu napose, to znadu valjano i oni, koji su na pr. samo Momsenovu rimsku i Curtiusevu grčku čitali.[6]

---

[1] De or. 1, 8, 32. Tko želi saznati, kako ja ob ovoj izreci i o stvari, koje se ona tiče, mislim, taj neka izvoli pročitati str. 44—47 posljednje radnje moje: „De contiguarum consonantium mutatione in linguis slavicis“, koja je u Abhandlungen der k. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften god. 1866., a ljetos i osobito izašla. Kratkoće radi pozivati ću se na nju u ovoj razpravi i kao na „najnoviju“ od ostalih.

[2] Gesammelte Werke. Berlin 1848. VI, 541. Duglje izreke istoga spisatelja i smisla naći ćeš na str. 45. posljednje radnje moje.

[3] Slovanský národopis. V Praze 1849. str. 4.

[4] Ueber den ursprung der sprache. Berlin 1851. str. 19 i 20.

[5] Ueber die Einheit des Menschengeschlechtes und den Naturzustand des Menschen. Leipzig 1859. I, 281.

[6] Römische Geschichte. 4 Aufl. Berlin 1865. I, 14—23, gdje ćeš medju ostalim i to naći, da „die Vergleichung der Sprachen, richtig und vorsichtig behandelt, kann von dem Culturgrade des Volkes ein annäherndes Bild und damit uns die Anfänge der Geschichte gewähren, welche nichts ist als die Entwickelung der Civilisation. Denn es ist namentlich in der Bildungsepoche die Sprache das treue Bild und Organ der erreichten Culturstufe; die grossen technischen und sitt-

Kad je dakle filologija tako liepa i znamenita grana znanostih naših, tko, molim vas, nebi hotio znati, je li Voltairov i moj sud o njoj istinit i pravedan? Scienim, da to svatko želi, dakle i oni, koji žive o samom hljebu, ako za ništa drugo, a to barem za komad kruha ili s toga, što su i oni potomci jadne Eve, koju je baš želja znanja, dakako suvišna, izselila iz raja. Vi pako, veleštovana gospodo, koji svakom prigodom sjajno očitujete, da vam je milina čuti osim onih riečih, koje izhode iz ustah božjih, i ine onim po nješto slične, i to njih samih radi, ne samo žudite znati svi nego mnogi od vas već i znadu, zašto je Voltair smio rečenim načinom podsmievati se filologiji. Molim vas opet ponizno, da mi dragovoljno dopustite izustiti i o tom koju rieč.

„Est sua etiam studiis infantia" kaza već Quintilijan (Inst. or. 1, 1). Filologija pako je znanost po nješto jošte mladja od hemije. Obje ležahu za Voltàira još u kolievci, ili barem jošte blizu nje tepahu te igrahu drvene konjiće svoje. Da se je uz to i ludorijah svakojakih dogadjalo, to ćete osobito vi lasno priznati, ako samo uzmete na um, da narodne pjesme vaše, uzorite ljepotom i milinom, slabo kad zaboravljaju počastiti djecu pridjevom *lud*, ili da je u njih *lud* postojanim pridjevom (constans epithetum) djece, kao n. pr. i *britki* sablje, *crni* ili *čarni* zemlje, *rujni* vina, *rusi* glave, *žarki* sunca itd.

Konjićem onim bijaše lučbi k a m e n m u d a r a č k i ili klapa, da se može iznaći takova stvar, koja bi svaku prostu kovinu pretvorila u zlato, izliečila svaku bolest te naravno produžila i život. Ove pako trojice željan je više ili manje svaki čovjek. Nije dakle za čudo, da je onaj kamen preko tisuće godinah bio jedinom i glavnom svrhom svih lučbarskih radnjah, kao što i Liebig, najslavniji sada lučbar njemački, naročito svjodoči te prekrasno pripovieda.[1]

Konjić mojih prednjakah nije tako sjajan ni mamljiv, ali plemenitiji je svakako od lučbarskoga, već i s toga što je o znamenitosti filologije prije uzgred rečeno; samo šteta, što ga takodjer

---

lichen Revolutionen sind darin wie in einem Archiv aufbewahrt, aus dessen Acten die Zukunft nicht versäumen wird für jene Zeiten zu schöpfen, aus welchen alle unmittelbare Ueberlieferung verstummt ist." Po prilici onako cieni filologiju i E. Curtius (Griechische Geschichte. Berlin 1858. I Band, 2 Abdr. S. 15 ff.).

[1] Chemische Briefe. 4 Aufl. Leipzig und Heidelberg 1859. I, 49 ff.

nije moguće uhvatiti. Tumarahu oko njega kao tobožnjega prajezika filolozi opet i to jošte duglje nego alchemisti oko svojega. Prvi od njih hotijahu tim opravdati babilonsko poremećenje jezikah, a znatna većina ih vjerovaše tvrdo, da se je u raju hebrejski govorilo, premda se to neslaže niti s glavom 10 i 11 Poroda niti s onom strašnom mržnjom, koja je u ono doba zagrčivala svako trenuće života židovskoga. Kasnije, koje iz ovih koje iz inih svakojakih razlogah, počeše se rodne sestre hebrejštine ljuto prepirati š njom i medju sobom za rajski jezik. Najposlije raširi se ova grda razpra i drugdje kao kuga ili tako, da su se njom više ili manje glasovito razliegale gotovo sve zemlje onih narodah, koji se njekom književnošću dičiti mogu.

Nam Slavenom je to takodjer svakako prosto. Neznam ipak medju našimi filologi nijednoga, koji bi se bio otimao za to, da proizvede materinski jezik svoj tja iz raja. Ali rodjakati se sa Židovi nebijaše im njegda tako proti ćudi, kao što bi tko na prvi pomišljaj slutiti mogao. Ivan Herbinius, rodom Slezak, † 1676, n. pr. zbilja piše: „Quis mortalium hoc credidisset unquam Russos et Polonos in sua vernacula ebraizare, qui a lingua illa abhorrent omnino, ut videre Polonum aut Russum Ebraeum avem se toto orbe rarissimam videre omnino dixeris. Ego autem Biblia ebraea cum cura legendo, attonitus mysterio, observavi idioma slavo-polonicum in vocabulis multis non coacte aut per literarum μετάθεσιν duntaxat; sed et materialiter (cum philosophis loquor) in ipsis literis radicalibus et formaliter, quoad sensum eundem vel significationem cognatam deprehendi.“ Abraham Frenzel, lužički Srb † 1740, dokaza to isto upravo za svoj materinski jezik.[1]

Naši najbližji susjedi, Niemci i Madjari, uzeše i u tom poslu mah nad nami, ali vrlo različno. Niemci bo ne samo što se sada podsmievaju klapam, kojimi ih je Goropius Becanus[2] uveo u raj uz prkos andjelom, koji ga ognjenimi mači čuvaju, nego stekoše već i znatnih zaslugah o filologiju, kao što ću niže razgovjetnije

[1] „De originibus linguae sorabicae libri IV. Budisinae Lusatorum 1693 do 1696. Liber I, in quo vocabula sorabica ea, quae materialiter et formaliter ebraea sunt, exponuntur“, ima na listu 16 gore navedenu svjedočbu Iv. Herbinia. Po nješto drugčije štije se ona u Slovanci I. Dobrovskoga (Prag 1814. str. 1—4).

[2] Osim opazke stojeće na str. 6 pod br 1 gledaj i čitanja Maxa Müllera I, 111, 353 i 354.

kazati. Madjari pako premalo jošte mare za čudsko ili finsko srodstvo, premda se zanj Hunfalvy s njekolicinom pristašah svojih valjano bori, te se drže ponajviše još i dan danas tobožnjega kolovodje svojih filologah, N. Révaya, koji o srodstvu madjarštine s hebrejštinom i rodnimi joj sestrami niti najmanje nesumnja. Historikom vašim bolje nego meni poznati Stjep. Horváth prodro je u tom poslu tja u raj. Njegdašnji pako moj profesor madj. jezika i književnosti, sada rektor sjemeništa trnavskoga, Sig. Szuppan, nezadovolji se ni time nego, opisavši krasotu i silu madj. jezika, očitova, da je g. Bog razuzdane življe ovoga svieta ili chaos madjarski uredjivao.[1]

To su maštanija, rekao bi Crnogorac mjesto sijeri ili mjesto njem. Spiegelfechterei. Dakako, te se nedadu opravdati niti načinom najprimitivnijih filologah. Ali nije lašnjega posla nego sve ono, što su stari filolozi o srodstvu jezikah ikad mislili, po naravi njihovoj dokazati. Oni bo nedokučiše toga, da jezici nepostaju samo jedan iz drugoga nego i jedan uz drugi ili pored drugoga. Radi toga čim su opazili, da se na pr. jezici A i B kojom riečju slažu, odmah su riešili, da je A iz B ili B iz A postao. Da ovakove odluke ništa nevaljaju, to znadu sada već i oni dobro, koji se sravnjivanjem jezikah nebave, kao na pr. veleštovani rodjak moj g. Šulek. On u obrani ahavacah[2] priznaje i sam, da „se u sanskrit nerazumie." Ali to nesmeta, jer ima ljudih, koji osim sanskrita i drugih jezikah puno znadu, u ostalom pako neimadu šta valjana pripoviedati niti jednim; ili kojim se može pravom namieniti, što je Milton, neumrli pjevac izgubljena raja, rekao prijateljem svojim, kad su ga korili tim, što nije dao kćerih svojih učiti po tadašnjoj modi talijanskomu i francuzkomu jeziku, to jest: da je za ženske glave dosta putah i jedan jezik suviše. Šulek naš ide svakako u red onih ljudih, koji manje jezikah ali mnogo inih stvarih tako temeljito znadu, da mogu valjano suditi i o jezicih barem u obće. Osim toga znade on krasnim jezikom vašim i kazati liepo, štogod zamisli. Čujmo ga dakle, kako piše o srodstvu jezikah indoevropejskih!

[1] Ovih dogodjajah nemogu za sad običnim načinom dokazati, budući da nemogoh ovdje dobiti knjigah, kojih se tiče. Ali mogu uvjeriti svakoga, komu je do toga više stalo nego što meni sada, da me u tom pamet moja nevara.

[2] Književnik I, 290. Tamo na strani 284 i 285 naći ćeš i one rieči, koje niže običnim načinom navedoh.

„Zvjezdari dokazuju, veli on, da ima negdje u sried neba središnje sunce (Centralsonne), oko kojega se okreću sva sunca sa svojimi priehodnicami i ove sa svojimi družicami (trabanti). Nego opet ima svaka priehodnica jošt i posebnu putanju oko svoga sunca, a družice igraju opet posebice oko svojih priehodnicah. Ovako si ja predstavljam indoevropske jezike: svi su potekli iz jednoga, dan danas našemu umu nedostižnoga vrela, i zato se u glavnih načelih svog ustrojstva divno slažu; nego uz to je ipak okrenuo svaki jezik posebnim putem, od kojega su se opet odvile staze, tekuće uzporedo s glavnim putem, a timi stazami pošla su narječja. Svaki jezik, svako narječje ima dakle svoju osobinu, kojom se razlikuje od ostalih jezikah ili nariečjah, inače nebi bio osobit jezik ili osobito narječje. Nutrnjega razloga ovim osobinam i razlikam nećeš naći uviek u prvotnoj matici, već ti ga treba potražiti u dotičnom jeziku ili narječju.“ Da sve to valja i za jezik u obće, netreba već dokazivati, te će se opravdati po nješto i tim, što ću još ob ostalih stvarih, kojih se tiče, niže uzgred napomenuti.

Druga mana bijaše u starih filologah, što su samo rieči jedne s drugimi sravnjivali, i to jošte tako, kao „da jezik nije nikakov organički stvor, sastavljen po stalnih nepromjenljivih pravilih nego slučajni aggregat glasovah, kojimi se filolog može titrati kako ga volja.“ Oni dakle nenastojahu, da pronadju rečena pravila ili zakone, u svakom jeziku tako duboko sakrivene, kao što ću niže razgovjetnije kazati, nego si olakšavahu posao svoj tim, što su samo na glasove i značenje riečih gledali. Čim su pak opazili, da u jezicih A i B ima njekoliko riečih, koje se glasovim i značenjem posve ili barem po nješto slažu, umah su odredili, da je jezik A iz B ili naopako postao, sve prema tomu, koji im bijaše miliji ili o kojem naumiše dokazati, da je stariji.

Po tom bi se oni bili slavno zaklinjali, da je na pr. njem. *gebilde* iz sirskoga *gebilto* ili naopako postalo te da su jezici, kojih se tiče, barem srodni. Sada pako nesumnja nijedan filolog o tom, da je ona sličnost i jednakost slučajna a srodnost nikakova.[1] Madj. *farkaš* i sanskr. *vrkas* (vuk) veoma slično glase te slažu se podpuno i značenjem, ali svaki valjani filolog uvjeren je sada kao

[1] Osim ovoga primjera naći ćeš na str. 17 i 18 njemačkoga prievoda Wisemanovih čitanjah, spomenutih na str. 1 pod br. 2, i više drugih zajedno s tim, kako dokazuje Goropius Becanus, da se je u raju holandezki govorilo.

što treba, da madjarština niti neide u red jezikah indoevropskih nego medju one, koji se zovu turanskimi, uralo-altajskimi itd. Grčki ἀνά-λογος i njem. *ähnlich* m. starijega *ana-lîh*, premda su takodjer vrlo slični, neslažu se opet osim *ana* ničim, budući da je gr. λόγος posve različna roda i značaja prama staronjem. *lîh*, koje znači tielo u obće a sadašnje *leiche* samo mrtvo. Vaše *ći* napokon ili staročes. *dci*, koje se je po svoj prilici bez *d* ili kao *ci* govorilo, neslažu se s njem. *tochter* ili s gr. θυγάτηρ niti jednim glasom, premda su s njimi posve jednoga roda i smisla.[1]

Nu kao što lučbari tako i mi možemo i dužni smo biti zahvalni prednjakom svojim osobito na tom, što su nam sakupili mnogo valjane gradje. Najviše zaslugah stekoše oko toga posla misionari vjere Isukrstove. Medju ovimi pojavi se već za Voltaira barem jedan tako znamenit filolog, da se svakako može uzporediti s Lavoisierom, osnovateljem znanosti lučbarske. Mislim jezuitu, imenom Coeurdoux, koji je prvi odkrio srodstvo sanskr. jezika s evropskimi. Sviet se izjavi prama obojici ih po navadi svojoj. Lavoisier poginu, kao što je dosta poznato, g. 1794 pod sjekirom bune francezke. Najviše, čini mi se, ove radi izčeze i ime Coeurdouxovo iz pameti čovječje tako, da je stoprv lani izašlo na vidjelo. Rodjak njegov M. Bréal izda u Parizu prvi dio prievoda sravniteljne gramatike Boppove, koji mi je do sad samo po tom poznat, čim ga je Kuhn[2] obznanio, pišući medju ostalim i to, da Bréal u uvodu opisuje „sowohl die bedeutung der vergleichenden sprachstudien als auch ihre entwicklung seit Bopp's erster schrift bis auf die neueste zeit in klarer weise“ te da ondje „die schilderung der lebensumstände und die literarische thätigkeit Bopp's natürlich den hauptinhalt bildet. Interessant ist hierbei eine mittheilung im dritten abschnitte, der von der stellung Bopp's zu seinen vorgängern handelt: wir erfahren hier, dass nicht, wie gewöhnlich angenommen wird, William Jones der erste gewesen sei, welcher die verwandtschaft des sanskrit mit den europäischen sprachen erkannt habe, sondern dass bereits im jahre 1767 ein französischer jesuit, P. Coeurdoux, diese entdeckung gemacht und in einer abhandlung der französischen akademie vorgelegt hatte.“ Ovaj vele znameniti

[1] U Beiträge zur vergleich. sprachforschung (II, 392) neima ni *gebilde* ni *farkaš*, ali nesumnjam ni malo, da tamo barem tako dobro idu kao osetsko *chor* prama lat. *soror*, njem. *schwester*, našemu *sestra* itd.

[2] Zeitschrift für vergl. sprachforschung. XVI, 318.

dogodjaj pripovieda već i Max Müller u najnovijem izdanju čitanjah svojih.[1]

Možemo se dakle nadati, da će sadašnji naraštaj filologah njem. skoro prestati imenovati jezike indoevropske indogermanskimi[2], premda su Niemci i u filologiji dokazali, da misli drugdje smišljene bolje umiju razabrati do kraja nego drugi narodi. Istina je, da se oni u tom poslu „tiefsinnom“ svojim dosta putah tako zadube i zabune, da razgovietno nemogu ni napisati što su iznašli, pa da nam je prosto vladati se prama njim u tom slučaju po primjeru zemljaka njihova Maxa Müllera[3] ili po ovoj izreci: „si non vis intelligi, debes negligi.“ Opet se možemo slagati s pokojnim našim Šafaříkom, koji je zasluge Niemacah oko filologije već god. 1847[4] medju ostalim i ovako priznao: „Nám se zdá, že jakož ve vědách mathematicko-přírodných postup dob nejrázněji třemi jmeny, Kopernika, Keplera a Newtona označen býti může, tak i k označení pokrokův ve mluvovědě tré nebo čtvero jmen postačuje: Dobrovského pro nás Slovany anebo Jakuba Grimma pro Němce, co původcův rozumného jazykozpytu na stanovišti kmene; Boppa, co zakladatele mluvobadání na stanovišti plemene, a Humboldta, co tvorce mluvovědy na stanovišti jazyka celého člověčenstva. Žeby tím již nauka sama dovršena a ukončena byla, netvrdime: jakož po Newtonovi ještě Laplace a Gauss všelicos podstatného k doplnění, upevnění a zdokonalení soustavy mechaniky všehomíra přičiniti museli, tak nepochybně i po Humboldtovi nejedni slovozpytci nastoupí, ješto soustavu mluvovědy od něho založenou podstatně rozšíří a zdokonalí; ale základové nauky samé, jim položení, zůstanou nepohnuti, pokud rozum lidský z dráhy zákonného skoumání se nevyšine.“

Scienim, da neće biti s gorega, ako znameniti ovaj napredak i sreću znanosti filologičke barem jednim primjerom objasnimo. Bopp, poznavši do god. 1834 medju ostali i onaj zakon, po kojem se u više jezikah indoevropskih mjesto njegdašnjega *s* i hakovi *h* i *ch*,

[1] Kao što se čitati može već i u drugom njemačkom (Leipzig 1866. I, 133 i 429—431), koje jošte nije svršeno niti je bilo meni pri ruci, kad sam ovo pisao.

[2] Kao što se pristoji medju ostalim i s toga, što Bopp ovu obiest i u drugom izdanju svoje sravniteljne gramatike kara (sr. I, str. XXIV)

[3] Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache. II, 483.

[4] U časopisu čes. Museum. I, 129.

ćir. *x* postavljaju, očitova već iste godine javno, da je i *h* ili *x* naših lokalah množnih i aorista zamjena starinskoga *s*; ali nemogaše jošte slutnje te niti jednim primjerom potvrditi. Poslije trinaest godinah izadje razprava Šafaříkova, iz koje sam prije komad naveo. U ovoj pako dokazano je po tanko i izvrstno, da kod Čehah bijahu njegda lokali na *s*, kao Dolás, Komorás, Trnovás i mnogo inih zbilja u porabi, te da se osobito glagolski spomenici starobugarski[1] i aoristima na *s* m. *h* razlikuju od ćirilskih.

Gospoda prirodoznanci će osobito lasno poznati te priznati, da je ovaj primjer veoma nalik na množinu onih pravo reći čudesah, kojimi se paleontologija, osnovana neumrlim Cuvierom, danas dičiti može ili koje Liebig[2] ima na misli, pišući ovako: „Wenn dem vergleichenden Anatomen ein kleines Knochenstück, ein Zahn, zu einem Buche wird, aus dem er uns die Geschichte des Geschöpfes einer untergegangenen Welt erzählt, seine Grösse und Gestalt beschreibt, das Medium, in dem es lebte und athmete, seine Nahrung, ob Pflanze oder Thier, seine Werkzeuge der Fortbewegung uns zeigt, so würde alles dies das Spiel einer regellosen Phantasie genannt werden können, wenn dieses kleine Knochenstück, dieser Zahn, einer Laune des Zufalls, einer Willkühr seine Form und Beschaffenheit verdankte. Alles dies ist dem Anatomen möglich, weil ein jeder Theil bestimmten Gesetzen seine Form verdankt, weil, die Form des Theiles einmal erkannt, es das Gesetz ist, was das Ganze construirt.“

Ali ako samo izreku Ciceronovu (de nat. d. 1, 33), po kojoj „nulla ars imitari sollertiam naturae potest“, uzmete na um, priznati ćete opet bez okljevanja i to, da vam neće nikada poći za rukom potanko opisati predpotopnih životinjah te da se morate zadovoljiti, ako glavne njihove biljege pogodite. Mi pako filolozi nećemo nikada ni tako daleko doprieti, t. j. neće nam poći za

---

[1] Tako imenujem ja onaj prekrasni jezik, kojim sv. Ćiril i Metodij propoviedahu otcem našim vjeru Isukrstovu. Tko bi želio znati, zašto mu nadjenuh ovo ime, što i kako mislim o srodstvu njegovu s ostalimi jezici našimi, taj neka izvoli pročitati osobito ove razprave moje: 1. o poměru cyrillčiny k nynějším nářečím slovanským, u Časopisu musea král. čes. 1855. str. 81—104; 2. o nosnih samoglasih u obće a bugarskih osobito u Književniku god. 1865 ili u II, 414 do 421 i 461—476; 3. de contiguarum consonantium mutatione in linguis slavicis str. 50—63.

[2] Chemische Briefe 4 izd. I, 44; 5 izd. str. 25.

rukom niti to odgonetnuti, kako su glasili glavni življi pojedinih riečih na pr. hrvatskih u ono doba, kojemu neima pametara, kamo li to, kakovo je bilo vrelo svih jezikah indoevropskih. To je ne samo po Šulkovu nego i po mojemu mnienju „umu našemu nedostižno.“

Govor bo čovječanski nije rezultat samo fizičkih nego i psihičkih moćih, većinom tako tananih i tajnih, da ih jamačno nećemo umom svojim nikada posve shvatiti. Dokazivati toga, scienim, netreba nego samo objasniti barem jednim primjerom. L. Diefenbach[1] napisa o različnosti glasovah čovječjih medju ostalim i ovo: „Sogar unter den Bevölkerungsklassen Eines Stammes finden wir Eigenheiten der Stimme“ ili kao što malo niže i sam naročito kaže „der einzelnen Laute und noch mehr der Lautverbindungen verbreitet, die auf Unterschieden leiblicher und geistlicher Lebensweise beruhen, mit der Zeit aber sich vererben, und zwar nicht bloss durch Erziehung, sondern auch durch allmähliche Bildung und Umbildung des Organs.“ Možemo li pako, pitam ja, posljedke ovih neumrlih dogodjajah u mrtvih jezicih tako poznati kao što bi valjalo, da ih opet sagradimo, kad neima nade, da će nam to ikad poći za rukom u sadašnjih? Ili hoćemo li ikad valjano odrediti, što je i kako je postalo u sadašnjih jezicih samo od navike i odhranjenja? Ja mislim, da nećemo nikada. Ima ipak filologah, koji o tom ne samo drugačije misle nego i rade proti tomu. Prije njih spomenimo po imence barem četvoricu izmedju onih, koji su prave suvrsti starih filologah, premda jedan od njih živi i radi još, ostali se pako nedavno prestaviše. Laka ima bila zemljica, nefilologičkim pako valjanim trudom njihovim svakako čast i slava vječna!

Prvi ide upravo vas. Mislim vrloga Solarića, koji nam dokaza, da je latinski jezik iz našega postao.[2] Trojica su ostalih našinci. Dankovskomu Moravanu medju ostalim i to lasno bijaše dokazati, da je strofa slovenske pjesme: „Nechodil sam za ňou, sama prišla za mnou, jako ta ovečka za zelenou trávou“ bolje grčka nego što bi ju bio Homer napisao, ili da je grština samo izkvarena slovenština[3], kao što bi naš prosti čovjek i krasni jezik

[1] Vorschule der Völkerkunde und der Bildungsgeschichte. Frankfurt a. M. 1864. str. 41.

[2] Римляни славенствовавшїи. U Budimu 1818.

[3] Matris slavicae filia erudita vulgo lingua graeca. Posonii 1836 et 1837. Prije bijaše po niešto trjezniji, kao što svjedoči na pr. nadpis

vaš nazvao. On bo svaki slavenski jezik, koji po nješto razumie, tako zove, kao što sam slušao i sam god. 1849, gdje on ruštinu tako počasti. Nije dakle, čini mi se, za čudo, što je panslavismus književni kod nas postao. Otac mu, neumrli pjevač Slávy dcere, izvojšti nam i staru Italiju cum adjacentibus tako srećno, da će slabo tko više sumnjati, da je uviek valjalo o njem, što sam o sebi napisa riečmi: „Báséň jest můj celý život!“ Kad se je ono vojštenje njegovo[1] tiskalo, susretoh se slučajno s g. Šemberom, koji po smrti Kollárovoj upravljaše tiskanjem istoga djela, te na pitanje, što mi se čini o njem, odgovorih po prilici ovako: „šteta vremena i truda, koje je staroitalia stojala. Vi ćete, primetnuh jošte, biti prvi i posljednji, koji ju bude čitavu čitao, i to mislim samo zato, jer morate.“ Ali bogme ljuto se prevarih! God. 1858 izda g. Šembera svoje „Dějiny řeči a literatury československé“, gdje na str. 123—160 i to dokazuje, da su Quadi vaši sa svom slavom svojom. Hoćete li mu biti zahvalni na tom trudu? Mislim, da hoćete barem tako kao što moraju meni biti svi oni, koji se tako zovu kao ja. Dokazah bo[2] im a naravno i sebi po navadi Šemberovoj, kao što valja, da smo svi potomci markomanskoga kralja Atale, o kojem nam g. Šembera na str. 19 svojih Dějinah „všelico chvalitebného“ pripovieda. Koje zato koje iz inih uzrokah namienih napokon g. Šemberi medju ostalim i to, da se on dokazivanjem onim „a chválením Viktora Jacobiho na str. IV jeví nejen ctitelem než i věrným nasledovatelem Kollára, co jazykozpytce, liše se od něho jen tím, čím musí, nejsa básníkem od přirození, jakým byl a měl zůslati Kollár, pokud bylo možná.“ Kako se je on tim okoristio, poznati ćemo brzo, jer se ono djelo njegovo, gdje potanko dokazuje sve, čega se str. 123—160. Dějinah njegovih samo dotiče, već tiska i to pomoćju c. kr. akademije znanosti u Beču.

Ali ljuto bismo se varali misleći, da ovim slikam neima više prilikah od jedne, koju već uzgred spomenuh, u domovini filologije, kao što Niemci rado a kadšto i neprilično zovu svoju. Ima ih bogme i ondje suviše, kao što će se lasno razumjeti po tom, što

ove knjige njegove: Homerus slavicis dialectis cognata lingua scripsit. Vienna 1827.

[1] Staroitalia slavjanska. Ve Vídni 1853.

[2] U Časopisu mus. 1858, gdje sam na str. 298—304 sud svoj o Dějinah Šemberovih izrekao.

je filologija osobito kod njih tako zastranila ili zapela, kao da V. Humboldta i Fr. Potta nije ni bilo na svietu. Većina bo sadašnjih filologah njem. nebrine se niti najmanje skladnjom[1] nego ciepa pojedine rieči tako, kao da su one i o sebi ili izvan izriekah (enuntiatio, satz) posve samostalne i žive stvari. Njekolicina istih filologah napokon igra još i konjića posve slična onomu, na kojega prednjaci naši tako bijahu pohlepni kao što je gore rečeno, t. j. hoće da iznadju ili sagrade tobožnji prajezik indogermanski.

Po V. Humboldtu[2] „Flexion, Worteinheit und angemessene Gliederung des Satzes sollten in der Betrachtung der Sprache nie getrennt werden.“ Čemu to? Naravno zato, što ja, držeći se osim Humboldta i Potta, već od davna učim[3] te na str. 39 i 40 posljednje radnje svoje ovako napisah: „facultas loquendi naturali impetu eo fertur, ut ex voce humana non vocabula sed enuntiationes, quae cogitationibus designandis quasi imagines quaedam inserviant, qualicunque modo effingantur. Demtis igitur iis vocabulis, quibus, ut verbis finiti modi: scribo, scripsi, scribam et aliis ejusdem generis, vis enuntiationum subjecta est, reliqua omnia ita comparata sunt, ut tantum eatenus valeant aliquid vigeantque, quatenus enuntiationibus inter se continentur, solutis autem necessitudinis hujus vinculis arctissimis proxime accedant ad membra a corporibus animatis divulsa.“ Da se nevaram, to znadu već i oni, koji se filologijom nebave, shvatiti i dokazati, kao na pr. vrli Waitz[4] pišući ovako: „Indem die Sprache von den früheren Ge-

[1] Da je ovakov instrumental zbilja u običaju, to ću niže dokazati.

[2] Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechts. Berlin 1836. str. 162. I ostale svjedočbe u tom poslu navedoh u originalu osobito zato, da barem tako očitujem, kako mrzim na krivdu, kojoj su svi oni krivi, koji nedopuštaju drugim, da se tuže i pravdaju svojim jezikom.

[3] Budući da na pr. već moja Srovnávací mluvnice jazyka českého i slovenského (V Praze 1857) počinje upravo skladnjom, i to osim onih razlogah, koji su tamo u predgovoru navedeni, i zato, čim se razprava moja „o ablativě ve slovančině a litvančině“ (u Časopisu mus. kral. češ. g. 1857 i 1858) počinje. Ondje će naći svaki, koga se tiče, medju ostalim i tomu njekoliko dokazah, da tobožnja filosofička filologija mnogo više valja nego što se čini Schleicheru na onom mjestu, koje je malo niže navedeno.

[4] Ueber die Einheit des Menschengeschlechtes und den Naturzustand des Menschen. I, 271.

*

nerationen an die späteren übergeht, werden (wie bekannt) nicht bloss die Wörter, sondern auch die regelmässigen Weisen ihrer Verbindung, Umformung und Zusammenordnung zu Sätzen übergeben und durch unbewusste Nachahmung zu festem Gebrauche angeeignet. Man schätzt oft diesen letzteren Punkt nicht hoch genug, da es doch am Tage liegt und schon oft hervorgehoben worden ist, dass wir nicht in Wörtern sondern nur in ganzen Sätzen denken, daher man auch von der lebendigen Sprache nur behaupten kann, dass sie in Sätzen nicht in Wörtern bestehe. Ein Satz aber ist gebildet nicht aus einzelnen selbstständigen Wörtern, sondern aus Worten, die auf eine bestimmte und besondere Weise jedesmal aufeinander bezogen sind, ganz so wie der entsprechende Gedanke nicht aus einzelnen Vorstellungen für sich genommen besteht, sondern aus Vorstellungen, die dadurch mit einander zu einem Ganzen verbunden sind, dass sie einander gegenseitig näher bestimmen und in einer bestimmten Weise von uns auf einander bezogen werden.“ Kao što dakle anatom uviek mora paziti na onaj savez, u kojem se nalaze po jedine česti kakvoga mu drago organičkoga tiela, dokle žive, ako naravna svojstva njihova poznati želi: isto tako dužan je i filolog u razabiranju riečih obzirati se bez prestanka tamo, gdje su one postale i gdje izključivo žive, t. j. na izreke ili na sintaktička svojstva riečih.

Da se pako većina sadašnjih filologa tim niti najmanje nebrine, najbolje se vidi iz toga, što sravniteljne skladnje do sad neima, pa i sanskritsku znam samo jednu i to takovu, da o njoj valja reći s Ciceronom[1]: „nihil est simul et inventum et perfectum.“ Sanskritska gramatika Boppova, Benfeyeva, Böllerova i ostale neimadu nikakove skladnje, može biti i zato, što o njoj spisatelji onih gramatikah po svoj prilici tako mišljahu kao G. Curtius[2] pišući: „Die Syntax wird stets ein Theil der Grammatik bleiben, der eine völlig gesonderte Behandlung erfordert. Man wird sich bei ihr auch keineswegs einer philosophischen Auffassung und Gliederung entschlagen können.“ Što se je njemu ovdje nemoguće

[1] Brut. 18, 71. Mislim onu, koja se čita u gramatici sanskr. Othmara Franka latinski pisanoj i litografički izdanoj u Würzburgu g. 1823. Da je sud moj o njoj pravedan, svjedoči i kritika bezimena u Jenaische allgemeine Literaturzeitung 1827, br. 199.

[2] Die Sprachvergleichung in ihrem Verhältnisse zur class. Philologie. Berlin 1848. str. 23.

činilo, to je malo kasnije potrebnim priznao, izdavši gramatiku grčku, gdje je skladnja, što se glavnih stvarih ili načelah tiče, upravo tako uredjena, kao da je izašla na svršetku prošastoga vieka. Evo vam svjedočbe prijatelja njegova Schleichera[1]: „Bei ausarbeitung der syntax fand ich eine gute stütze an Oestermeyers litauischer grammatik, Königsberg 1791 und an Curtius griechischer schulgrammatik. Beide werke haben im ganzen und grossen dieselbe behandlung und anordnung des stoffes, und zwar diejenigen, welche nach meiner meinung die einzig verständige und zweckdienliche ist, es wird nämlich alles philosophische wesen fern gehalten, dafür aber findet man die erscheinungen der sprache in lichtvoller anordnung dargelegt." Ako, veleštovana gospodo, samo to uzmete na um, da Curtius i Schleicher nijesu obični ili svagdanji filolozi, nego da prvi od njih ide baš medju najbolje od onih, koji klasičke jezike sravnjivaju s ostalimi indoevropejskimi, a drugi da si je oko sravnjivanja jezikah u obće jošte većih zaslugah stekao: onda ćete se može biti čuditi tomu, što ste ovaj čas slušali. Nu ja bih u tom najradje vidio samo potvrdu onoga mnienja, koje gore izustih o „tiefsinnu" njem. Ali bilo tomu kako mu drago, ipak mogu pravedno kazati, da je ovaj slučaj po sve nalik onomu, kad bi na pr. njeki prirodoznanac naših vremenah sam priznao ili kad bi mu tko rekao, da je u svojoj struci nazadan za pó vieka, ili, što će isto reći, da je njeki dio njegove radnje prilika onim, koji se pojaviše na svršetku prošastoga vieka, gdje se je, kao što medju ostalimi i Liebig[2] svjedoči, ne samo tvrdo vjerovalo, nego i proti historiji bibličkoj upotrebljavalo, „dass Fische und Frösche in Sümpfen, dass Pflanzen und allerlei Ungeziefer in gährenden und faulenden Mischungen, in feuchten Sägespänen von selbst entstünden." Neće biti, mislim, s gorega, ako jošte saznamo, kako je primio Curtius onu sumnjivu hvalu ili pravo reći pogrdu od Schleichera. Evo vam njekoliko riečih od njega samoga! „Für eine durchgreifende Neugestaltung der griechischen Syntax, piše on[3], fehlen

---

[1] Litauische grammatik. Prag 1856. str. IX i X. Komu bi do inih dokazah stalo, naći će ih više i lasno po tom, što iz moje razprave „o ablativu slavenskom i litavskom" (Čas. mus. 1859. str. 234) i iz onoga mjesta Curtiusovih Erklärungen, kojega sam se na str. 14 pod br. 2 dotakao, ovamo ide.

[2] Chemische Briefe. 4 izd. I, 368; 5 izd. str. 206.

[3] Erläuterungen zu meiner griechischen Grammatik. Prag 1863. str. 149.

noch die wissenschaftlichen Vorarbeiten, vor allem reiche Sammlungen des syntaktischen Gebrauchs der verwandten Sprachen, wie sie bis jetzt nur für das Lateinische und, leider unvollendet, in Jak. Grimm's viertem, auch für griechische Syntax uugemein lehrreichem Bande der deutschen Grammatik für die deutschen Sprachen vorliegen. Eine Syntax der Sanskritssprache wird leider noch immer vermisst. Für das Gebiet der slawisch-lettischen Sprachen, hat Schleicher in seiner litauischen Grammatik wenigstens einen Anfang gemacht, der mir bei der Vergleichung mit griechischen Gebrauchsweisen oft lehrreich war.“

Nebi li dakle bolje i pametnije bilo, da sravniteljni filolozi barem sada već iz sve snage svoje oko toga nastoje, da na pr. sintaktičku porabu padežah u jezicih, kojih se tiče, prije tako poznaju, kao što nam je vrli Gj. Daničić[1] srbsku opisao, nego da stanu dalje nastavke padežah dosadašnjem načinom razlagati? Neima bo niti najmanje sumnje, da upravo ovamo najbolje ide i svjedočanstvo Ebelovo[2], koje ovako glasi: „Es zeigt sich auch hier wieder, dass wir ohne genaue kenntniss der syntax in keiner sprache sichere und richtige resultate erzielen können, vielmehr bei jedem schritte in gefahr sind, auf die wunderlichsten abwege zu gerathen.“

Ali niti to niti sve ono, što sam prije iztakao te po nješto već god. 1857 u razpravi svojoj o ablativu slav. i lit. i javno očitovao upravo proti Schleicheru nesmeta ovomu ni malo, da neide jošte dalje od družine svoje, trudeći se iznaći tobožnji prajezik indoevropski ili po njegovu načinu govorenja indogermanski. U

[1] U djelu svoje Srbske sintakse, izd. u Biogradu 1858. „Ein mit grossem fleisse und umfassender gelehrsamkeit in anspruchsloser form verfasstes vortrefflicher buch!“ piše o njem Schleicher već g. 1859 (Beiträge zur vergl. sprachf. II, 247). Kod Curtiusa opet na prije nav. mj. neima mu ni traga ni glasa, premda svaki pravedan sudac priznati mora, da ono djelo ne samo za naš nego i za ostale srodne jezike mnogo više valja nego dotični dio Schleicherove skladnje litavske. Kad se ovo sve pravedno isporedi s ukorom, kojim je Schleicher Slavene u obće počastio, pišući, da „die slawische syntax bis auf die neuere zeit nur stiefmütterlich behandelt zu werden pflegte“: priznati će se, nadam se, barem to, da žali bože i sada jošte valjaju rieči Ratibora „ot gor Krkonoší“, sačuvane u Ljubušinu sudu ovako: „Nechválno nám v Niemciech iskať pravdu.“

[2] Iz ljetošnjih Beiträge zur vergleich. Sprachforschung ili iz V, 23.

istom bo svezku Beiträgah, odakle je svjedočba Ebelova prije navedena, na str. 206—208 naći ćete dapače „eine fabel in indogermanischer ursprache.“ Da je ona po sve, osobito pako po načinu, na koji su tobožnje rieči njezine skrpane, upravo „fabelhaft“ te više na štetu nego na korist filologije, to će, nadam se, priznati svaki, tko osim razlogah, koje sam proti ovomu namjerenju i teženju do sad uzgred iztakao, pomnjivo razmisli i pravedno rasudi samo one jošte, koje se štiju na str. 9—12, 47 i 48 posljednje radnje moje. Učinivši bo to uvjeriti će se i svjedočbami Schleichera samoga, da su nam još i glasovi i oblici jezikah, premda se je oko njih do sad najviše i najmarljivije radilo, veoma slabo poznati. Nemože dakle Schleicher u tom poslu drugčije postupati nego što je Šulek onomadne u sličnom slučaju prigovorio[1], t. j. Schleicher takodjer od njekoliko površnih primjerah abstrahira načela, pa onda po njih gradi oblike svoje, nemareći medju ostalim ni za to, da ima puno primjerah protivnih njegovim pravilom, kao što su svi oni, koje iztakoh već i ja na prije namedenomu mjestu. Koje za to koje iz inih razloga možemo dakle sa Šulkom po sve pravedno doviknuti g. Schleicheru: „inverte corium et erit calceus!“ te pouzdano očekivati, da će se do skora zbiti, što već Cicero[2]

[1] Književnik. I, 284.

[2] Off. 2, 12. Tko bi pako želio znati, zašto se smiju još i dan danas takove šale zbijati u filologiji kao što su ove Schleicherove, taj neka izvoli razmotriti samo to, da on s Kuhnom uredjuje Beiträge zur vergl. sprachforschung, ali uz ovu svjedočbu Waitzovu: „in Deutschland ist es gegenwärtig ein gewöhnlicher Fall, dass auf dem Boden verschiedener Wissenschaften oder sogar verschiedener Richtungen innerhalb derselben Wissenschaft durchaus entgegengesetzte Ansichten erwachsen, ohne dass sie sich gegenseitig um einander bekümmern, ja, ohne dass sich eine jede von ihnen um ihre eigene tiefere Begründung weiter bemüht. Die Stärke der Partei ersetzt die Stärke der Gründe und man kann fast überall der Mühe eines wissenschaftlichen Beweises überhoben sein wo nur Werth gelegt wird auf das Urtheil derer, welche durch Uebereinstimmung in den entscheidenden Punkten unter sich verbunden mit der instinctiven Kraft des Gemeingeistes einander nach aussen vertreten. Mit eben so sicherem Takte wird alsdann das auf fremdem Stamme Gewachsene stillschweigend bei Seite gelegt oder ausgestossen als das Gleichartige assimilirt und das wissenschaftliche Leben bewegt sich nur noch in einzelnen gegen einander abgeschlossenen kleineren Kreisen, während die umfassenderen und principiellen Fragen fast gar nicht mehr zur Sprache kommen.“ (Ueber die Einheit des Menschengeschlechtes und den Naturzustand des Menschen. 1859. I, 2.)

kaza: „ficta omnia celeriter tamquam flosculi decidunt." Prosto nam je napokon i pitati jošte: čemu trošiti sile oko radnje, koja neima pametne svrhe ni osnove a netruditi se radje oko toga, što znati možemo i dužni smo a neznamo nikako ili vrlo malo?

Po prilici ovako misleći o jeziku te mrzeći na sistemu Schleicherovu napisah već od davna onu razpravu svoju, punu ironičkih ukorah, nečuvenih do sad protiva Schleicheru, da barem braću i družinu rodjenu uvjerim „nondum esse tempus in explicandis consonantibus et ceteris linguarum slavicarum proprietatibus diligentius habere rationem reliquarum indoeuropaearum quam illis ipsis investigandis et in lucem proferendis operam dare" (str. 7 i 8). Njome si dosta, scienim, prokrčih i put za razprave o složenih suglasih svakoga od pojedinih jezikah naših. Želite li znati, zašto se latih najprije vaših suglasah, kazati ću vam barem glavne razloge toga.

Književni jezik vaš najljepši je izmedju svih slavenskih. Evo vam svjedočbe vještaka, kojemu nećete lasno naći premca: „Die Sprache ist, piše Šafařík[1], ungeachtet des späteren Einflusses der türkischen im ganzen dennoch rein und voll tönender Anmuth. Immerhin mag ihr die Polytonie der — ich möchte sagen — klingenden, säuselnden, spielenden polnischen mangeln; sie übertrifft gleichwol an Weichheit, Milde und melodischen Klang, der aus der ebenmässigen Vertheilung der Consonanten und dem wechselnden Spiel der volleren Vocale entspringt, weit ihre übrigen Schwestern, und kann nach gelungener Ausbildung — wobei das kräftige Altslawische gewiss nicht ohne Einfluss auf sie bleiben wird — in Rücksicht auf Wohlklang den ersten Rang unter den Slawinen behaupten. Ich will über keinen der slawischen Dialekte den Stab brechen; jedem ist der Zugang zu diesem Vorzuge frei, aber sie nähern sich ihm oder entfernen sich davon auf verschiedenen Wegen. Ich möchte den Klang des Serbischen im Gesang und der Poesie mit dem Ton der Violine, des Altslawisehen mit dem der Orgel, des Polnischen mit dem der Cither vergleichen; oder ist das Altslawische in den Dawidischen Kirchenhymnen dem hallenden Sturz eines Waldstroms, das Polnische eines Feliński dem reizenden Gelispel und

[1] Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Ofen 1826. str. 204 i 205.

Gesäusel einer Quelle ähnlich, so ist das Serbische, im Munde der ländlichen Erato, dem sanften Murmeln und Girren eines Baches durch die Blumenwiesen des Thales gleich; — das erste trifft, erschüttert und überwältigt wie der Sturm; das zweite weckt, ergreift und bezaubert wie das Rauschen des Windes durch herbstliche Zitterpappeln; das dritte beschleicht, erwärmt und entzückt wie ein leichtes Wehen und Wogen der Mailuft. — Der durchgängig und scharf unterschiedene, kurze oder lange Zeitverhalt der Sylbenvocale macht diesen Dialekt ganz geeignet altklassische Versmasse nachzuahmen, und der Nationaldichtkunst, durch Uebertragung der quantitirenden Metrik auf dieselbe, eine höhere, idealische Gestalt und Würde zu geben; obschon auch hier, wie beinahe überall bei den Slawen, die Sache bis jetzt nicht in der Art und Ausdehnung, wie sie verdiente, beachtet worden."

Čujmo još i Schleichera! On bo je po svoj prilici najvještiji u naših jezicih izmedju svih sadašnjih i njegdašnjih Niemacah. Po njegovu mnienju pako „das Serbische, Illyrisch genannt, wenn es mit lateinischer Schrift geschrieben wird, ist wenn auch nicht die alterthümlichste so doch die wohltönendste aller Slawinen." [1]

Kad je dakle jezik vaš tako liep, koji filolog slavenski, bio suhoparan kako mu drago, nebi se njim osim svojega materinskoga radije zabavljao nego ostalom rodjenom mu braćom? Ja pako mogu ga barem po nješto držati baš i za drugi materinski jezik svoj. Naučih bo mu se već kao gimnasista u Subotici bačkoj, u Pazmaneu pako drugi put, zaboravivši ga gotovo podpuno u Požunu i Trnavi, gdje tri godine provedoh prije nego što sam stigao u Beč. Ondje oprijateljih se s nejednim od Jugoslavenah tako iskreno i srećno, da se tim i sada jošte dičiti mogu, nadajući se, da mi to oni, kojih se tiče, neće razmjeriti.

Osim toga živimo već gotovo tisuću godinah pod jednom krunom, a da historija nije tabula rasa, to ćutite vi jamačno mnogo bolje nego što ja kazati mogu. Krv pako nije voda, a brat je mio, koje vjere bio. Vi napokon dokazaste sve to već mnogo putah sjajno, najposlije upravo i prema meni, osobito time, što me je ova slavna akademija izvoljela primiti medju dopisujuće članove svoje. Jer ako mi i podje za rukom steći si njekih zaslugah oko znanosti, kojoj posvetih život svoj, moram opet priznati, da se

[1] Die deutsche Sprache. Stuttgart 1860. str. 77.

one nikako nemogu izporediti s ovom časti. Niti se nadam, da ću ikad moći izjednačiti one s ovome.

Primite dakle, veleučena i veleštovana gospodo akademici, barem ovo očitovanje zahvalnosti moje na nenadanoj časti onoj tako ljubežljivo kao što je ono iskreno! Izvolite takodjer biti uvjereni, da ću se svagda pošteno starati i svesrdno nastojati oko toga, da budem dostojan vašega družtva. Kamo sreće, da nadjete tomu dokazah već i u ovome trudu mome, gdje nastavljam iztraživanja svoja o tome, na čem je i kako je osnovana ljepota i milina materštine vaše!

Na prvo od ovih pitanjah odgovori već pokojni Šafařík u obće dobro onimi riečmi, koje su u gore navedenoj svjedočbi njegovoj tiskane proloženimi slovi. Istina bo je, što Pott[1] već god. 1836 napisa: „Consonanz und Dissonanz in der Sprache beruht, nicht minder als in der Musik, auf der Verbindung von Lauten.“ Razgovjetnije razloži Šulek[2] istu misao ovako: „Blagoglasje čovječjega govora osniva se na istieh načelih, na kojieh i skladnost glasbena (musikalna). Kao što nam se neće dopasti napjev, koji je sastavljen iz samieh mekieh ili iz samieh tvrdieh glasovah; niti onaj, u kojem se sve do kraja izmjenjuju meki i tvrdi glasovi, niti onaj, u kojem se ide postupice ozgor dolje ili ozdol gore; nego onaj, u kojem su visoki i nizki, meki i tvrdi glasovi raznoliko izprepleteni i izpremiešani: isto tako neće nam biti ni onaj jezik blagoglasan, u kojem stoji izmjenice sve samoglasac do suglasca, nego onaj, u kojem se razne vrsti glasacah mienjaju i kao prelievaju.“

Istinite su takodjer ove izreke:

1. Kao što sve na ovome svietu tako i „der Organismus der Sprachwerkzeuge hat seine natürlichen Grenzen, jenseits welcher keine Lautentwicklung möglich ist. Die scheinbare Unendlichkeit der Sprachlaute wird daher in ihrer Ausdehnung vollständig überschaulich, und bleibt nur in der unendlichen Theilbarkeit des begrenzten Feldes bestehen.“ [3] Nije dakle moguće podpuno odrediti, koliko se čuje glasovah jednostavnih u svih jezicih. Nećemo opet daleko zastraniti, ako pristanemo uz Potta, koji izmedju svih dosadašnjih filologah najizvrsnije dokazuje, da onih glasovah ima

[1] Etymologische Forschungen. II, 4 i 292.

[2] Književna priloga k Nevenu g. 1854, br. 2, str. VI.

[3] Lepsius, das allgemeine linguistische Alphabet. Berlin 1855. str. 15.

samo oko 50, pa da se to isto tako neda bolje odrediti kao što ni broj bojah ili mastih.[1]

2. Ni u jednom govoru ljudskome neima toliko jednostavnih glasovah, koliko ih svi ljudi u obće izustiti mogu, nego oni se time jedan od drugoga tako znamenito razlikuju, kao što već Diefenbach uči na onome mjestu, koje je gore na str. 113. navedeno, ili kao što se može dobro razumjeti i po ovoj izreci Quintilianovoj: „nihil in rebus humanis voluit esse rerum natura tam simile, quod non aliqua proprietate secerneret.“[2]

Sve ono, što se kod Diefenbacha složenih glasovah tiče, valja nam ovdje jošte razgovjetnije kazati te primetnuti:

1. Da složeni glasovi u obće a suglasi osobito mnogo bolje očituju svojstvo ili duh jezikah nego jednostavni i složeni samoglasi. Ovo se osniva na tom, što je već u obće poznato i od najslavnijih filologah priznato tako, da su suglasi po nješto čvršći, postojaniji, pa barem za to i važniji elemenat govora čovječanskoga nego samoglasi. Neće biti opet s gorega, ako se u tom poslu poslužimo jošte svjedočbom Diezovom.[3] Znameniti taj čovjek iztaknuvši već g. 1856, da složeni suglasi postaju, kad se sadju ili dva jednaka, kao *kk*, *tt* i ostali, ili dvojica i više različnih, kao *kt*, *ps*, *skr*, *stvr* itd. — nastavlja ovako: „Da der verbundene Consonant in beiden Fällen einer eigenthümlichen, den Genius der Sprache scharf bezeichnenden Behandlung unterliegt, so ist es zweckmässig, ihn von dem frei stehenden getrennt zu beobachten“.

2. Ni u jednom jeziku nema toliko složenih glasovah, koliko ih se može načiniti iz onih jednostavnih, koji se u njem zbilja čuju, nego svaki jezik zadovoljan je po sve odredjenim brojem složenih glasovah tako, da na sve ostale ili na one, koji neidu u taj broj, jošte većma mrzi nego na tudje jednostavne. Tako na pr. svi Slaveni nenavidjahu njegda *f*.[4] Kasnije pak i ovo tudjinstvo tako im je omiljelo, da se već i u vašem jeziku, premda je najljepši izmedju svih slavenskih, čuje, kao što ću niže razgovjetnije

[1] Etymologische Forschungen 2 izd. II, 1, 5—73. Tamo i na str. 3 do 25 moje posljednje radnje naći ćeš više potvrdah i tomu, što se niže razmatra.

[2] Decl. 8, 12. Ed. Bipontinae 1784. III, 156.

[3] Grammatik der romanischen Sprachen. I, 175 i 176.

[4] Miklosich, vergleichende grammatik der slavischen Sprachen. I, 196.

kazati. S druge strane vole i do sad svi Slaveni zievati nego izgovarati dva samoglasa za jedno ili kao diftonge. Ovih pak ima u staroj grštini dosta a u germanštini joste više, ali opet manje nego što bi ih moralo biti, kad bi se svi jednostavni samoglasi grčki i germ. sastavili po dva. To je očevidno svakomu, ko oba ona jezika barem po nješto poznaje. Što se pako složenih suglasah tiče, priznati će o njih u obće to isto svaki, ako samo hrvatske i srbske s ove strane dobro razmotri po tome, što je do sad napomenuto a što za taj isti posao jošte sliedi.

U književnom jeziku hrvatskom i srbskom ima 25 jednostavnih suglasah, ako se k njim i *dž* pribroji, kao što je na pr. slavni Vuk Stefanović Karadžić uviek činio te najbolje tim očitovao, što mjesto *dž* postojano piše rumunski *џ*. Miklošiću se to nedopada.[1] Po njegovu mnienju „muss џ als zusammengesetzt angesehen werden und kann durch seine elemente *d* und *ž* wieder gegeben werden". Ali lašnje je to svakako kazati nego dokazati. Miklošić barem nenačini toga do sad nigdje a meni se sve čini, da mu to neće ni poći za rukom, dok bude učio, da su *c* i *č* jednostavni glasovi, premda mora o njih priznati, da se ne samo mogu pisati nego da se zbilja kod više narodah i pišu kao *ts* i *tš*. Nevaram se takodjer, ako rečem, da on neodobrava ovoga načina pisanja ni u jednom od onih slučajah, gdje se samo *c* i *č* čuje mjesto *ts* i *tš*. Neznam napokon, zašto nebi on mogao dragovoljno priznati i to, da je *џ* ili *dž* isto tako jasno (media) prema tamnomu (tenuis) *č* kao *dz* prama *c*. U ostalom da u prostom govoru hrv. i srb. ima i *dz*, pa *ś* i *ź*, za to svjedoči osim Vuka[2] i Pacel[3] ali samo uzgred i tako, da mi ovdje nije moguće mariti više za one glasove. Kod Miklošića pako nema im nigdje ni spomena.

Što se ostalih suglasah tiče, oni su istina svakomu čovjeku izobraženomu i u dotičnih jezicih vještomu poznati, al opet težko da uprav onako kao što ću ja o njih ovdje pisati. Radi toga ili da terminologiju svoju obznanim, moram je barem ovako izbrojiti. Osim *dž* ima u književnoj hrvaštini i srbštini jošte šest pravih zvizagah ili zviždućih (sibilantes[4]) suglasah: *c*, *č*, *s*, *š*, *z* i *ž*; dva

[1] U knjizi prije navedenoj na str. 297.
[2] Српски рјечник. У Бечу 1818. str. XXIX. Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи. У Бечу 1849. str. XXX.
[3] Slovnica jezika Hrvatskoga ili Srbskoga. U Zagrebu 1860. I, 98.
[4] Tko bi želio znati, zašto se ja još ovom rieči služim, taj neka izvoli pročitati opazku 28 na str. 13 najnovije radnje moje.

takva, koja su po mojem mnienju sličnija poljskim *ć* i *dź* nego československim ili ruskim ď i ť, kao što bi se slutiti moglo po načinu, kojim se latinski kao *tj* i *dj* ili *gj* m. srb, ћ i ђ pišu; četiri hakova (spirantes): *h*, *j*, *v* i *f*; šest slitnih (liquidae): *r*, *l*, *lj* (po Vuku љ), *n*, *nj*, (po V. њ) i *m*, od kojih se tri posljednja bolje zovu nosnimi (nasales); šest niemih ili istinitih suglasah: grleni *k* i *g*, zubni *t* i *d*, usneni *p* i *b*. Koji su od ovih suglasah jasni (media) a koji tamni (tenuis), to će svaki, koga se tiče, lasno pogoditi.

Ako se ovi suglasi sastave po dva, to daje svaki od njih sam sa sobom i sa svimi ostalimi 25 složenih ili skupinah, svih 25 suglasah daje 25 putah 25, t. j. drugi uzmnog broja 25 ili svega 625 skupinah prve vrste. Ako se isti suglasi slože po tri, to daje svaki suglas spojen sa skupinami prve vrste 625 skupinah, svih pako 25 suglasah 25 putah 625 ili treći uzmnog broja 25, t. j. 15.625 skupinah druge vrste. Ako se ovo sastavljanje istim načinom nastavi u skupine po četiri suglasa, to daje svaki suglas spojen sa skupinami druge vrste 15.625, svih 25 suglasah dakle četvrti uzmnog broja 25 ili svega 390.625 skupinah treće vrste. Ako se napokon svaka skupina treće vrste složi sa svimi suglasi, to će dati peti uzmnog broja 25 ili svega 9,765.625 skupinah četvrte vrste.

Računa toga i sličnih mu za ostale jezike slavenske netreba dalje nastavljati, budući da se ni u jednom od njih nečuje nikada više od pet suglasah za jedno. Kod starih pako Bugarah nebijaše ih ni toliko u običaju nego najviše po četiri i to samo u početku i u sriedi riečih. Na svršetku bo riečih starobugarskih nebijaše nikakoga suglasa osim *j* i onoga tanahnoga *n*, koje se je moglo čuti u nosnih samoglasah ą i ę.[1]

Početne skupine suglasah starobug. sabrane su i objavljene najprije od rus. akademika O. Böhtlingka, g. 1852, od mene pako poslije dvie godine i srednje, kao što je po redu izkazano na str. 14—17 najnovije radnje moje. Tamo na str. 26—33 izbrojih i opisah iste skupine drugi put po drugom izdanju Miklošićeva rječnika starobug. Tko je bude hotio tako proračunati, kao što se o tom ovdje govori, uvjeriti će se podpuno, da srednjih ima po nješto više nego početnih a sviju mnogo manje nego što bi ih moglo biti.

[1] Ovo svojstvo jezika starobug. potanje je razloženo u posljednjoj radnji mojoj osobito na str. 33—44.

Što se živih jezikah slavenskih tiče, poznajemo je s ove strane veoma slabo, kao što se može vidjeti iz str. 17—22 i 64 do 76 najnovije radnje moje. Ondje je dokazano, da osim mene i njekoliko pristašah mojih, nije nitko do g. 1865. radio okolo suglasah naših onim načinom, kojim je počeo Böhtlingk, ugledavši se u tom poslu osobito na J. Grimma, Dieza i Potta. Na drugom pak od prije navedenih mjestah opisah samo krajnje skupine suglasah bugarskih, hrvatsko-srbskih, slovinskih, československih, velikoruskih i poljskih po nješto pomnjivije od maloruskih i srbskih.

Hoće se dakle jošte veoma mnogo vremena i truda, dok složene suglase živih jezikah slavenskih barem tako poznamo kao što starobugarske i germanske. Ove sakupi i prekrasno opisa pokojni J. Grimm već prije četrdeset godinah, napomenuvši o njih medju ostalim i ovo: „Es ist von wichtigkeit, sich mit den in jeder mundart beliebten compositionen der consonanten bekannt zu machen“.[1] Razlogah tomu dosta naći će svaki, komu je do njih stalo, lasno i po onome, što sam gore na str. 113. i 123. od Diefenbacha i Dieza, na str. pako 16 i 17 posljednje radnje svoje od Potta naveo Po str. 7., 17., 21. i 22. iste radnje nemože opet biti pravedno niti najmanje sumnje, da najslavniji slavisti našega vremena, Miklošič i Schleicher, o suglasih naših tako uče, kao da J. Grimma, Dieza, Potta i Böhtlingka nije ni bilo na svietu ili da su oni u tome poslu nazadni gotovo za po vieka, premda Miklošič i javno očituje, da se je, radeći okolo sravniteljne gramatike svoje, ugledao na J. Grimma.[2] Schleicher pako nezna ni suglasah germanskih tako kao što bi već lasno i mogao i dužan bio. Uvjeriti će se o tome podpuno svaki, koga se tiče, ako s ove strane izporedi na pr. samo onu gramatiku Schleicherovu, koja je gore na str. 121. spomenuta, sa Grimmovom. Ali ni račji napredak ovaj ni znatna množina onih razlogah, kojih sam se prije toga dotakao, nesmeta Schleicheru nimalo, da negradi tobožnjega prajezika indogermanskoga te da se uz to nevlada prema drugovom svojim inoga namjerenja i teženja tako, da ću ja, kojemu je milina „debellare superbos“, jedva kad moći drugačije pisati proti njemu nego što sam prije na str. 120. naznačio, jer „quo semel est imbuta recens servabit odorem testa diu.“

---

[1] Deutsche grammatik. 2 izd. I, 10 i 11.
[2] Slavische bibliothek. Wien 1851. I, 273.

Najviše ću se opet, dok budem živ, brinuti time, da neidem u red onih ljudih, koji, kao što Vuk St. Karadžić prigovara[1], „misle, da je sramota priznati svoje neznanje i učiti ono što se nezna; a druge učiti i u onome što sami neznadu, da je slava i čast! Na čast im taka i pamet i slava i čast!" Osobito pako gledati ću najprije, da i ostale skupine suglasne barem glavnih narječjah slavenskih ili one, koje se u početku i u sriedi riečih hrvatsko-srbskih, ruskih, českih i poljskih čuju, po prilici onako opišem kao što su izbrojene iste starobugarske a krajnje živih jezikah slavenskih gotovo svih na str. 26—33., 64—76. i 85. najnovije radnje moje. Radi toga sakupih već početne skupine suglasah hrvatsko-srbskih, ruskih, českih i poljskih a iz srednjih hrvatsko-srbske.

Mogu dakle sada već medju ostalim i to po nješto razgovjetnije kazati, koliko je od onih skupinah suglasnih, koje smo prije koliko moguće proračunali, u književnom jeziku hrvatsko-srbskom zbilja u običaj uzeto. U obće: 1. čim su koje skupine od više suglasah sastavljene, tim ih ima manje i protivno ili tako, da je skupinah prve vrste najviše a četvrte najmanje u običaju, u drugoj pako vrsti da ih je po nješto više nego u trećoj, u ovoj napokon više nego u četvrtoj; 2. u početku riečih čuje se po nješto manje skupinah suglasnih nego u sriedi a na kraju najmanje. Osobito pako početnih skupinah nema više nego tri vrste, od kojih prva drži ih malo preko 200 ili jedva trećinu od 625, druga okolo 60 a treća jedva 5. Sve ovo dokazati ću niže potanko a po nješto i to, da su početne skupine ruske, česke i poljske mnogo različnije i tvrdje od hrvatsko-srbskih. Iz str. 64 - 76. i 85. najnovije radnje moje očevidno je, čini mi se, već i to, da su krajnje skupine hrvatsko-srbske najugodnije izmedju svih onih, koje se tamo opisuju, premda ovdje naročito priznati moram, da se kod Hrvatah i Srbah na svršetku riečih osobito tudjih osim ST, ŠT, ZD, ŽD, GD i JST i njekolieina drugih skupinah čuje, kao što ću može biti indje dokazati. I za srednje moram se ovdje time zadovoljiti, što je o njih do sad uzgred napomenuto.

Skupine suglasah hrvatsko-srbskih u obće mnogo je mučnije saznati od ruskih a ove od českih i poljskih ponajviše s toga, što je i Vukov rječnik, najbolji izmedju svih ostalih iste vrsti, po-

[1] Vidi njegova i Савє Текелијє писма Платону Атанацковићу о српскоме правопису, са особитијем додацима о српском језику. У Бечу 1845. str. 47.

nješto slablji od ruskoga akademičkoga, ovaj pak od one uzorite dvojice poljske i češke, kojom se je proslavio Linde i vjerni mu pristaša Jungmann. Zašto o trojici posljednjih ovako sudim, to će poznati svaki, koga se tiče, dosta jasno i po onome, što se za taj posao nalazi u presudi mojoj o Опыту историческоӣ грамматики рускаго языка Th. Buslajeva[1] i na str. 67—71. posljednje radnje moje. U opazki 182 iste radnje spomenuti Толковый словарь живаго великорусскаго языка, početi u Moskvi g. 1861. od Dalja, nije, čini mi se, do danas svršen niti meni dalje poznat nego do rieči кривоӣ. Ali i po tome rad sam nadati se, da će on znatno biti podpuniji od Vukova. Što se pak osnove tiče, njom je Vukov rječnik više subjektivnog ili emperičkoga namjerenja od Daljeva a ovaj od akademičkoga[2].

Najbolje se to poznati može po načinu, kojim sva trojica rječničke misli svoje potvrdjuju. Izporedivši bo je po tome, obaviestiti ćeš se podpuno, da Vuk izmedju njih najviše zahtieva, da mu čitatelj tvrdo vjeruje, budući da je on oba izdanja rječnika svoga pisao na pamet i to tako, da se u njih dokaza radi gotovo nikada nepozivlje niti na svoje vlastite knjige a kamo li na tudje. Predgovor bo k drugomu izdanju, koje je takodjer u Beču g. 1852. tiskano, počinje ovako: „Evo Srpskoga rječnika i po drugi put nakom trideset i tri godine. Kao što sam u oglasu kazao, ja sam one riječi što su naštampane prije donio amo u glavi, pak sam ih poslije pisao kako sam ih se mogao opominjati; ove pak što se sad dodaju kupio sam odonda po različnijem krajevima naroda našega, i ovoga posla radi putovao sam kojekuda, kao n. p. u Hrvatsku, Dalmaciju, Dubrovnik, Boku i Crnu goru. Da sam kojom srećom mogao otići u Bosnu i u Hercegovinu i u Kosovo i u Metohiju, jamačno bih našao još mnogo znatnijeh riječi; ali pored sve moje želje to se nije moglo“. A što se dokazivanja

[1] Časopis musea král. čes. 1862. str. 88 i 89.

[2] Komu ova izreka nije dosta jasna, onaj neka izvoli uz razloge, koji gore sliede i kojih sam se prije toga dotakao, pročitati stranu X i sljed. moje Srovnávací mluvnice jazyka čes. i slovenského (v Praze 1857) ili predgovor k Opytu Th. Buslajeva, koji empiričku filologiju voli imenovati praktičkom, u ostalom pako gotovo po sve tako ju prema filosofičkoj i historičkoj opisuje kao što ja ondje. Slažemo se i u tom, da je sadašnja osnova književne ruštine empirička, kao što pokazuje uvod u razpravu moju: Výsledky historického jazykozpytu a mluvnice ruská (Časopis mus. 1864. str. 187 i sl.).

samoga tiče, ono se može biti jošte više oslanja na samu auktoritu Vukovu nego što sam prije napomenuo. Kod znatne bo većine riečih nema u rječniku njegovu upravo nikakvih primierah kao dokazah, a gdje su koji navedeni, nije, koliko se ja za sad sjećati mogu, ni u jednoga od njih ni indje običnim načinom zabilježeno, odkuda je. Na str. IX. izdanja prvoga spominje dakako narodne pjesme i pripoviedke kao izvore, ali samo u obće i nepravo, jer nemože biti sumnje, da je ono izdanje jošte tvrdje nego drugo osnovano na tako zvanoj pučkoj knjizi (njem. Volksliteratur), u koju osim pjesamah i pripoviedakah jamačno idu na pr. i poslovice i zagonetke, pa da ovih njekoliko ima već i u prvom izdanju.

Po sve drugčije vladaše se u tome poslu n. p. Linde. Njegov „wstęp do słownika polskiego“ pisan je jamačno jošte za djetinjstva historičke filologije, ali ako ga sa predgovorom J. Grimma k rječniku njemačkomu, koji je s bratom svojim izdavati počeo a svršiti nije mogao, po pravdi i po istini izporediš, težko ćeš bez oklievanja rasuditi, koji od njih je izvrsniji: tako ti se uzorito slažu medju sobom nesamo u glavnih stvarih nego i u sitnicah! Linde odgovara ondje kao što valja, medju ostalim i na pitanje, je li prilično i probitačno pisati rječnike jezikah poljskomu sličnih naizust, te se po tome i podnosi, kao što i javno očituje, pišuć niže[1] ovako: „Wo die Zeugnisse aus Schriftstellern nicht hinreichen wollten, wurde der gewöhnliche Sprachgebrauch als Quelle benützt, doch nur in den wenigsten, und zwar ganz ausgemachten Fällen, auf meine eigene Autorität.“ Isto tako objektivno radijaše i J. Grimm nesamo okolo rječnika svoga nego i u obće.

Vuk u prvom izdanju svoga rječnika na str. XIV. hvali medju inimi i Lindov poljski, ali samo riečmi, djelom nehaje zanj ili neštuje ga ni malo, oslanjajući se nesamo u rječniku nego i u ostalih radnjah svojih[2] na pamet svoju tako pouzdano kao da nije medju ostalim ni ovo istina: prvo, da kao što više očiju više vidi, isto tako i više pametih više pamti, ili da pamet i više ljudih prema pameti čitavoga naroda nije ni onolika kao kaplja nego po

---

[1] U oglasu njemačko-francuzkom, koji je u drugom izdanju istoga rječnika za „wstępom“ naštampan.

[2] Gdje ćeš dokazâ: „tako se svagda govori, tako nijesam u narodu nikad čuo ili slušao“ i sličnih toliko naći, da se oni zato i stereotipimi nazvati mogu.

prilici samo kao mraka ili atom prema moru; drugo, da se Hrvati i Srbi književnošću u obće pored Čehah, Poljakah i Rusah izmedju svih ostalih Slavenah najviše dičiti mogu, dapače da dubrovačkomu pjesničtvu neima premca ni u jednoj literaturi slavenskoj istih vremenah. Osobito pako moram se i ja s A. Tkalčevićem[1] „čuditi neizmiernoj bujnosti i tvornoj sili Gundulićeve mašte. Jer ako i negledamo, kako je bi reć iz ničesa stvorio onaj divni sviet, kojim svatko sa slašću prolazi, kolika je ondje množina različitih mislih, kolika opet istih prerazličito izrečenih; — rekao bi, da se je pred tobom razlila neizmierna pučina, koju ćeš na malenom čamcu svoga dohita mučno prebroditi. Ako ima pjesnikah, koji su plodnoštju prama njemu, ali jačih težko da ćeš naći. Ovo je prava veličina, do koje nemože briznuti jed niti najumnije zavisti.“ A što se nenavidjenja tiče, prilikuju zanj ove rieči: „ars non habet osorem nisi ignorantem.“

U ostalom ni jezik Gundulićev nije bez talijanizamah svakojakih, ali s druge strane ima turcizamah može biti jošte više. Jer kao što krv prodire i u najtanahnije česti organičkoga tiela te je oživljuje: isto tako i posljedice slobode i robstva proniču kroz svako trenuće života narodnoga. Osim toga može se već i sada po istini reći, da se je u hrvatsko-srbskom jeziku turskih riečih i više i bolje primilo nego talijanskih. Ove bo se čuju ponajviše samo po primorju a turske svagdje, doklegod hrvaština i srbština dopire. Ako napokon samo ono jošte, čim smo se skladnje na str. 114—119. dotakli, uzmemo na um, nećemo sumnjati o vremenu, gdje će podpuno izaći na vidjelo, da su Hrvati i Srbi i idiotizamah turskih više uzeli u običaj nego talijanskih, ili, što će gotovo isto reći, da nije ni ono sve suho zlato, što se čuje kod prostih Bošnjakah i Hrcegovacah, koji srbski po Vuku „najčistije i najpravilnije“ govore.[2] Za sad nije o tom muguće razgovjetnije

---

[1] Ivana Gundulića Osman u dvadeset pievanjah. 2 izd. U Zagrebu 1854. str. XXVII.

[2] Vidi opazku 39. Pisama razgovjetnije spomenutih gore na str. 127. pod br. 1. Kad je Vuk isto djelo pisao, priznavao je već i sam, kao što osobito str. 91—94 svjedoče, da i najprikladnija prostota govori koješta pokvareno, ili da nije istina ono, što je na str. XX svoga rječnika izdanoga po prvi put ovako očitovao: „svi su jezici postali od prostaka, t. j. od pastira i od težaka; i prostak nikakvu riječ ne može drukčije načiniti, nego upravo onako, kao što su i ostale načinjene.“

pisati, budući da s ove strane nije jošte nitko razmotrio jezikah, kojih se tiče.

Vuk osobito znatno manje haje za idiotizme nego za pojedine rieči, premda nesumnjam, da bi on bio pristao na ove misli moje, čim bi je bio saznao: „v idiotismoch záleží podstata, duch alebo jadro jazyka. Ony sú preto o mnoho spol'ahlivejším meridlom rydzosti a zachovalosti jeho nežli slova samy o sebe. Čím je teda v ktorom jazyku viacej idiotismov, tým je jadrnejší a rydzejší, choť (= makar) by bol preplnený cudzími slovy, jako na pr. anglický; čím naopak ktorý z nich prišiel behom času o viac idiotismov, tým je práznejší ducha lebo života. Niet li pri tom presiakly cudzími slovy, smie sa len asi natol'ko pokladať peknym, nakol'ko ta larva, o ktorej liška dl'a bájky pripomänula, že mozgu nemá.“ [1] Da se je pako Vuk idiotizmima zbilja veoma malo brinuo, poznati ćeš najlašnje po tome, što u rječniku njegovu neima više putah niti najobičnijih ili najznamenitijih od njih, kao što je na pr. *iti* ili *ići* s akusativom osobe, koji je Daničić[2] kako valja dokazao medju ostalim i ovom izrekom Zoričićevom: „Zašto mu se neda što ga idje? — Pod *stati* naći ćeš u istom rječniku dakako i ovo: „nije mi stalo, daran liegen, interest.“ Ali šta će ti to, ako neznaš, da se u tom slučaju ime stvari pojavlja u genitivu s predlogom *do* ili u instrumentalu sa *za*? [3] Drugim se od

---

[1] Mluvnica jazyka slovenského. V Pešti a v B. Bystrici 1864 i 1865 str. 199, s kojom sravniti valja str. 85—87 Pisama prije navedenih.

[2] Србска синтакса. I, 404. K opazci 1. na str. 118 moram ovdje jošte primetnuti, da je ona skladnja prosta od subjektivisma Vukova ili da ide u red strogo historičkih djela, premda Daničića smatraju u obće kao najvjernijega i najvrlijega pristalicu Vukova. Istina je, da u istom djelu ima znatno više primjera iz prostoga jezika nego iz književnoga i da oni obično pred ovimi stoje. Nebi mi opet bilo po volji, kad bi tko mislio, da sam, karajući gore Vuka radi toga, Daničiću prigovarati hotio.

[3] Dogadjaj ovaj pokazuje osobito jasno, da Liebig i prema Vuku pravo ima pišući ovako: „Es gibt keine Kunst, welche so schwierig ist wie die Kunst der Beobachtung: es gehört dazu ein gebildeter nüchterner Geist und eine wohlgeschulte Erfahrung, welche nur durch Uebung erworben wird; denn nicht der ist der Beobachter, welcher das Ding vor sich mit seinen Augen sieht, sondern der, welcher sieht, aus welchen Theilen das Ding besteht und in welchem Zusammenhang die Theile mit dem Ganzen stehen. Mancher übersieht die Hälfte aus Unachtsamkeit, ein an-

ovih načinah manje govori nego prvim, ali običan je i on, kao što dosta dokazuje i ova izreka Vukova[1] sama: „On tijem očevidno pokazuje, da mu je mnogo više stalo za svojom svjetom, nego li za časti i slavom naroda svoga.“ — *Brinuti se* napokon nije samo sa *za* i s akusativom nego i s instrumentalom samim u običaju, kao na pr. u ovoj poslovici: Bog se brine sirotama.[2] Stari pako Bugari najvoljeli su isti padež nesamo sa **кръшти са** nego i sa **пешти са**[3], od kojih je prvo i roda istoga sa brinuti se i brižiti se.

Ali prevelik je u Vukovu rječniku nedostatak i pojedinih riečih, osobito pako:

1. Onih, koje je Vuk isto tako jamačno čuo u narodu kao što instrumental prije iztaknuti, ali oslanjajući se samo na pamet svoju, nije ih se opominjao, kad je za rječnik njegov bilo treba. Takove su na pr. rieči *čipčija*, *izjalovče*, *horjatstvo*, *ždrmnjani*, *valaj*, *Rejo*, *vedriti* i *čengija*. I ove sve nadjoh u bečkom izdanju srpskih poslovicah, pročitavši u njem samo okolo 50 stranah i potraživši u rječniku Vukovu samo one rieči, kojih nijesam razumio. Većinu onih poslovicah, kojih se ovo tiče, Vuk i tumači, kao na pr. umah prvu od njih na str. 8.: „Ako si svojoj kući djidija, mojoj si čipčija. Ako i jesi sam svoj gospodar, nada mnom nemaš nikake vlasti.“ Ostale štiju se na str. 14., 17., 30., 31., 32., 34. i 44. ovako: „Beči kao krava na izjalovče. — Bogatstvo pokriva hor-

---

derer gibt mehr als er sieht, indem er es mit dem, was er sich einbildet, verwechselt; ein anderer sieht die Theile des Ganzen, aber er wirft Dinge zusammen, die getrennt werden müssen. Mit dem Beobachten verhält es sich wie mit einem Stücke Glas, welches als Spiegel sehr eben und mit grosser Sorgfalt geschliffen sein muss, wenn es das Bild rein und unverzerrt zurückwerfen soll. Der Beobachter einer Uhr sieht an der Uhr nicht nur das hin- und herschwingende Pendel und das Zifferblatt und die Zeiger, die sich bewegen, diess kann ein Kind sehen, sondern er sieht auch die Theile der Uhr und in welchem Zusammenhang das angehängte Gewicht mit dem Räderwerk und das Pendel mit den sich bewegenden Zeigern steht“ (Chemische Briefe. 4 Aufl. I, 34 i 35).

[1] Одговор на утук М. Светића. У Бечу 1843. str. 24.

[2] Српске народне пословице. У Бечу 1849. str. 19.

[3] Dokazah tomu naći ćeš dosta u razpravi mojoj o ablativě ve slovančině a litvančině (Čas. mus. 1858. str. 528 i sl.) i u Miklošičevu rječniku starobug. izdanome po drugi put pod glagoli, o kojih je govor.

jatstvo. — Brci su mu ka' i dva (ždrmnjani) ometa. U Crnoj gori. Kad ko ima velike čupave brkove. — Valaj si i čoek i žena. U Risnu reče se valjanoj ženi. — Vati kuju Rejo! Rejo je nekako ime, ali ja ne znam kako je. Kaže se kad ko ćera koga. Ja sam ovo slušao u djetinstvu. — Vidi onaj koji vedri i oblači. Bog. — Gore joj oči kao u čengije. Reče se ženskome koje bezobrazno gledi." — Vriedna je napokon spomena još i ova poslovica: „Bolje je i suha krušca pojesti nego se naopako u smok hvatati." Štije se na str. 24. s opazkom: „U Dubrovniku." Na str. pako XIV. hoće Vuk da nas uvjeri, da Dubrovčani ni rieči *hvatati* ni *fatati* „nemaju nikako, nego da mjesto nje gevore *hitati*." Nemože dakle biti niti najmanje sumnje, da će onaj, koji bude hotio samo isto izdanje poslovicah pomnjivije od mene suočiti sa rječnikom Vukovim, naći na stotine riečih, koje ovamo idu. O narodnih pjesmah, pripovjedkah itd. valja to isto po svoj prilici jošte više.

2. Nema u rječniku istom premnogo onih riečih, koje je Vuk nesamo čuo nego je i dotične stvari za isto vidio, gdjekoje i jio. Putovavši bo po Dalmaciji vidio je sigurno na pr. *migavicu*, *prosticu*, *poponicu* i više inih vrstih mrežah, kojim u njegovu rječniku nema ni traga ni glasa. Zaludu ćeš tamo tražiti i *ljubina*, *salpu*, *vranu* i imena drugih ribah, koje je Vuk po svoj prilici i jio. *Vranu*, *drozga*, *goluba* itd. dakako spominje, ali samo kao ptice. Da *knez*, *kopito*, *mačka*, *pas*, *pauk*, *prstić* itd. znače takodjer i životinje morske, toga i nesluti. U obće isti rječnik tako se malo i nerazgovietno tiče stvarih morskih[1], da po tome nije moguće poznati, bio li spisatelj njegov njega radi ikad u Dalmaciji nego da mu to isto tako vjerovati treba kao gotovo sve, što god nam tamo i drugdje pripovieda.

3. U samostalnih radnjah svojih služi se Vuk množinom riečih, kojih u rječniku njegovu po svoj prilici takodjer samo od zaborava nema, kao na pr. *predgovor* i *oglas*, koje ćeš najlašnje naći u predgovoru ka drugomu izdanju istoga rječnika; *svjeta*,

---

[1] Budući da na pr. gotovo sva imena ribah morskih samo u obće ili tako tumači kao što se pod barbun, bukva, zubatac i drugdje štije: „nekaka morska riba, Art Seefisch, piscis quidam marinus." Ja pak okanih se ovdje svakoga tumačenja naročito, jer je očevidno, da mi za sad nije stalo do toga. Vriedno je opet iztaknuti, da je D. Lambl, sada prof. ljekarstva u Charkovu, ribe adriatičke opisao kao što valja u Čas. mus. čes. g. 1856.

učtiv, *učtivo*, *preučtivo*; *važan*[1]; *važnost*, *predjašnji* i *umaljivati*[2]; *namjerenje*, *neosporimi*, *bezpristrasni*, *sposobni*[3] itd.

4. Ima i takih riečih više, koje je Vuk sigurno slušao u narodu, ali misleći o njih, da su zlo načinjene, ili zaboravivši je, nije ih primio u rječnik svoj, kao na pr. *ožcnit*, *slomit* i *pokvarit*. Mjesto ovih kaže on uviek pisati samo oženjen, slomljen i pokvaren.[4] Pitaš li za što, nećeš naći ni na navedenom mjestu niti drugdje u njegovih radnjah inoga razloga osim one slutnje. A proti toj ima više dokazah, od kojih najznamenitiji glase ovako: *a)* Hrvati i Srbi vole trpna pričešća, tvorena nastavkom *t*, *ta*, *to* nego ostali Slaveni, budući da im je na pr. i držat, čuvat, pisat, kupovat gotovo tako po ćudi kao držan, čuvan, pisan, kupovan. *b) Razborit*, *razložit*, *zaklonit* i više sličnih riečih ima i Vuk u svome rječniku, premda su ove isto tako načinjene kao one tri, koje je zabacio, zaboravivši ili neznavši, da im ima puno prilikah i kod ostalih Slavenah. A što se osobito starih Bugarah tiče, u njih baš po slutnji Miklošičevoj[5] „**женитьство** nuptiae scheint ein Adjectiv **женить** vorauszusetzen.“ *c)* Vuk je bez oklievanja primio u svoj rječnik i one rieči, za koje sam priznaje, da ih nije čuo u narodu nego da ih je sam načinio[6]; V. Jagić pako kao što valja dokazuje, da se mjesto njih u starijih rječnicih hrvatsko-srbskih štiju ljepše, kao na pr. *gudac* m. Vukova *gudač*, *slušalac* m. *slušač*, šaptavac m. šaptač itd.[7]

Mane ove znamenite su dakako. Ja opet, izporedivši je s izvanrednimi zaslugami slavnoga pokojnika, bio bih najvolio

---

[1] Одговор на утук М. Светића. str. 6 i 24. Писма Пл. Атанацковићу. str. 47, 57 i 94.

[2] Одговор на ситнице језикословне М. Светића. У Бечу 1839. str. 3 i 4.

[3] Одговор на лажи и опадање у србскоме улаку. У Бечу 1844. str. 4, 7, 8, 26 i 27. Namjerenje i neosporimi ima osobito još i na str. 6 i 17 odgovora na utuk.

[4] Писма Пл. Атанацковићу. str. 91—94, gdje ćeš i više sličnih primjerah naći.

[5] Die Bildung der Nomina im Altslovenischen. Besonders abgedruckt aus dem IX Bande der Denkschriften der philosophisch-histor. Classe der k. Akademie der Wissensch. Wien 1858. str. 66.

[6] Нови завјет господа нашега Исуса Христа. У Бечу 1847. str. VII.

[7] Književnik. I, 478; gdje je medju ostalim i to dokazano, da je Vuk većinu od one 84 rieči barem zaludu načinio. Da ih se pako nije opominjao, kad je predgovor k rječniku svomu pisao, to se lasno razumije i po onome, što je iz njega gore na str. 128. i 129. navedeno.

mimoići je, ali se to pored sve moje želje nije moglo. Razlogah tomu ima više, od kojih ću ovdje samo najvažnije navesti. Držeći Vukov rječnik, kao što je već gore str. 128. napomenuto, za najbolji izmedju svih hrvatsko-srbskih, oslanjam se nanj u ovoj radnji svojoj najviše ili tako, da u njem valja tražiti sve ono, radi česa se nepozivljem naročito na druge svjedoke. Stalo mi dakle do toga, da se pravo znade, što ja i kako ja mislim o glavnom poruku svome. Ima bo i ljudih dosta znamenitih, koji su mi zamjerili, da sam se već i u posljednjoj radnji svojoj, na pr. na str. 98., osim Vukova rječnika osvrtao i na druge radi stvarih ovim sličnih.

U ostalom mogu Vukovimi riečmi samimi[1] kazati: „mene savjest moja tješi, da sam se“ i prama njemu trudio, koliko je više bilo moguće, da istinu iznadjem i protiv nje ništa da nekažem, misleći, da samo ono može donijeti pravu i postojanu slavu, što je istina.“ Koji pako misle, da će bolje od mene hajati za slavu Vukovu i za korist narodnu mržnjom i na ovake kritike njegovih knjigah, oni neka pošteno i pomnjivo razmotre, kako je Vuk sam bio željan kritike, pišući ovako: „Koji se spisatelj boji kritike i trudi zabraniti da se djela njegova ne kritiziraju, onaj očevidno pokazuje da sam u sebi priznaje da su djela njegova rdjava ili zla, ali bi opet rad da ih svijet za najbolja primi i drži. Ovaki su pisatelji ljudi kojima je milija tama od vidjela: „Jer svaki koji zlo čini mrzi na vidjelo i ne ide k vidjelu, da nepokaraju djela njegovijeh, jer su zla“ (Jov. III., 20). Zaludu se ovaki spisatelji riječima hvale da ljube istinu i korist narodnu, jer djelom sami pokazuju da im je milija njihova *lažna slava* nego istina i sve što je s njom skopčano.“[2]

Ostali rječnici i oni izvori, na koje se u ovoj radnji poput rječnikah pozivam, nadpisani su osim pravopisa i drugih sitnicah ovako: Deutsch-kroatisches Wörterbuch von Bogoslav Šulek. Agram 1860. Nadmašuje znamenito sve ostale iste vrsti.

Рјечник из књижевних старина српских написао Ђ. Даничић. У Биограду 1863 i 1864.

Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum edidit Fr. Miklosich Vindobonae 1862—1865. Ovim i Daničićevim rječnikom služim se tako kao što Vukovim, t. j. u obojici ih valja

[1] Одговор на лажи и опадање у србскоме Улаку. str. 25. Одговор на утук М. Светића. str. 30.

[2] Нови завјет господа нашега И. Христа. str. XIV i XV.

tražiti sve one rieči starosrbske i starobugarske, radi kojih nespominjem nikakih porukah. U ostalom niže će dosta izaći na vidjelo, da Daničić nije pisao svoga rječnika tako strogo historički kao Miklošič, ili da se ovaj u obće po nješto više od onoga ugleda na J. Grimma, o kojem M. Haupt pravedno sudi ovako: „Es scheint mir kein geringes verdienst der bewunderungswürdigen J. Grimm's, dass sie nirgends zweifel zurückhalten oder darauf ausgehen, die untersuchung vorschnell abzuschliessen, sondern die punkte bezeichnen oder deutlich erkennen lassen, an die neue forschungen anzuknüpfen sind.“[1]

Blago jezika slovinskoga ili slovnik, u komu izgovaraju se rieči slovinske latinski i djački. Labore p. Jacobi Micalia. Laureti 1649. Ovaj je rječnik najbolji i najsličniji Vukovu izmedju svih hrvatsko-srbskih, koji su prije toga bili izdani. On bo je takodjer onako pisan kao da jezik hrvatsko-srbski nema nikake knjige ili kao da je sirov. Može se to dosta dobro razpoznati i po listu 8., gdje se medju ostalim i ovo štije: „Promislivši ja s jedne strane toliku potribu od ove knjige a s druge strane videći, da od svjeh vrjednieh ljudieh naroda slovinskoga, koji bi bili mogli izvrsno učiniti ovu knjigu, nitko nestavlja ruku na ovi trud, hotih ga ja primiti, premda poznavah moju nevrjednost i da je nemogoh toliko izvrsnu učiniti, stavih se ništa nemanje i sa svom pomnjom, kako najbolje mogoh i umih, pitajući i druga i priatelja, nakupih toliko rječi slovinskjeh, da mogu dosta biti za učiniti prvi put ovu knjigu.“ I Mikalji bijaše bosanski govor najviše po ćudi, kao što očituje na l. 3. i 4.: „Così anco sono molti e varii li modi di parlare in lingua illirica, ma ognun dice, che la lingua Bosnese sia la più bella: perciò tutti li scrittori illirici doverebbero affettarla nel scrivere, il che ho procurato di far io in questo Dittionario.“ Ali već Katančić[2] opazi, da u istom rječniku „singularis est dialectorum linguae varietas, quanquam ea vocum earundem iteratio non ubique necessaria videatur“. Tiče se to najviše onih

---

[1] Slavische bibliothek. Wien 1851. I, 273.

[2] P. J. Šafařík's Geschichte der illyrischen und kroatischen Literatur. Prag 1865. str. 109. Tamo na str. 110—115 preštampane su većinom i presude J. Dobrovskoga o trojici sliedećih rječnika. I podpune nadpise njihove kao što i Mikaljeva, Habdelićeva, Belostenceva i Jambrešićeva naći će svaki, komu je do njih stalo, tamo i na str. 312.

riečih, koje odgovaraju starobugarskim sa ѣ, kao potribu, hotih i umih, koje se gore štiju m. potrebu, hotjeh i umjeh. Više ih ima u nauku Mikaljevom o samoglasnom *r*, koji je niže pod 1. redom prve vrste naveden. Iz 6. pako reda iste vrste izaći će na vidjelo, da od ove pogrješke nije ni Vuk sa svim prost, premda više putah i javno očituje, da je pametnije pisati narječjem, kojim je komu drago, nego miešati narječja.[1]

Ričoslovnik illyričkoga, italianskoga i nimačkoga jezika s jednom pridpostavljenom gramatikom, koji je Voltiggi u Beču 1803 dao naštampati, valja smatrati kao drugo ali neumjetno izdanje Mikaljeva rječnika.

Dizionario italiano-latino-illirico opera del p. Ardelio Della Bella. Ragusa 1785.

Joakima Stulli Rječosložje. U Dubrovniku 1806. I taj i Della Bella mare već i za književni jezik osobito pjesnikah dubrovačkih ali veoma malo i nevješto.

Fausti Verantii dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum: latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae. Venetiis 1595.

Dikcionar ili reči slovenske z vekšega u kup zebrane, u red postavljene i djačkemi zlahkotene, trudom Jurja Habdeliča. U Nemškom Gradcu. 1670.

Joannis Belostenec gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium. Zagrabiae 1740.

Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica ab Andrea Jambrešić. Zagrabiae 1742.

Рѣчникъ географiйско-статистичный Србiе. Саставio Iованъ Гавриловићъ. У Београду 1846.

Zemljopis i poviestnica Bosne od Slavoljuba Bošnjaka. U Zagrebu 1851. Azbučni popis stoji na str. 68—79.

Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije, Hèrvatske i Slavonije uredio Vinko Sabljar. U Zagrebu 1866.

Monumenta historica Slavorum meridionalium. I. Kukuljević Sakcinski. Knj. I. listine hrvatske. U Zagrebu 1863. U abecednom kazalu na kraju ima osim mjestnih imenah i prezimenah više a odande ušlo ih je njekoliko i ovamo. Ostala neka potomstvo raz-

[1] Писма Пл. Атанацковићу. str. 19 i 94.

motri s ove i s drugih stranah tim pomnjivije, čime su ona važnija i po tome samome, što se za nje štije već kod Vuka.[1]

Hanibala Lucića skladanja, pisana 1495—1525. U Zagrebu 1847.

Ivana Gundulića Osman u dvadeset pievanjah. 2. izd. U Zagrebu 1854. Riečnik, kojim se ovo izdanje svršuje, podpuniji je nego oni, kojih ima u predjašnjem i sljedećem.

Vazetje Sigeta grada složeno po Barni Karnarutiću Zadraninu. Uvod i tumač napisao Velimir Gaj. U Zagrebu 1866.

Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen. Von Fr. Miklosich. Besonders abgedruckt aus dem XV. B. der Denkschriften der philosophisch-hist. Classe der k. Akademie der Wiss. Wien 1867.

Osim toga valja mi o načinu, kojim sam ovu razpravu pisao, barem ovo jošte primetnuti. U obće držah se i ovdje, koliko je više bilo moguće, toga, što je potanje razloženo na str. 11., 12., 25. i 26. posljednje radnje moje, osobito pako: 1. na srodne jezike neslavenske i na tudje rieči, koje se u hrvaštini i srbštini čuju, obzirem se samo za nevolju; 2. iz slavenskih jezikah najviše hajem za starobugarski izporedjujući s njim hrvatsko-srbski mnogo marljivije nego s ruskim, českim i poljskim (sr. str. 127.), s ostalimi pako takodjer samo za nevolju. Radi toga očitujem barem ovdje, što sam u posljednjoj radnji svojoj zaboravio, t. j. da, ugledajući se na Böhtlingka, naročito nemarim gotovo ništa ni ovdje za mekane glasove starobugarske *l*, *n* i *r*, osobito s toga, što je i Miklošičev nauk o njih[2] pun sumnjah svakojakih. Tako na pr. trostrukomu *l*[3] kod starih Bugarah protivi se Miklošič za to, jer ono „in keiner Sprache vorzukommen scheint“, a Schleicher[4] svjedoči, da ga u litavštini, kao što je već u obće priznato, rodnoj sestri slovenštine, za isto ima. Miklošič dakle priznaje u staroj bugarštini samo dva *l* i to po sve tako, kao što su sadašnja slovinska, zaboravivši ili nemareći za to, da „genau genommen kein

---

[1] Писма Пл. Атанацковићу. str. 79 i 80.

[2] Vergleich. grammatik der slav. sprachen. I, 164—178.

[3] Od kojih bi prvo po prilici odgovaralo na pr. poljskomu ł a drugo i treće hrvatskomu *l* i *lj*. „Po prilici“ pišem naročito radi toga, što gore sliedi.

[4] Litauische grammatik. Prag 1856. str. 19.

Mensch spricht einen Buchstaben ganz so aus wie der andere"[1], a kamo li narod, ili da, kao što I. Kollár pjeva, „čas vše mění i časy". 3. Izbrajajući skupine suglasne, stavljam takodjer po Böhtlingku samo koriene u račun. Tako na pr. pišući pod 4. redom prve vrste, da se KM samo dva puta čuje, imam na umu samo koriene a ne rieči, kojih se dakako više počinje istom skupinom. 4. Gdje skupine izbrajam, štampane su sve velikimi slovi, drugdje samo one, kojih se što osobito tiče.

Što se već početnih skupinah samih tiče, nema ih više nego tri vrste (sr. str. 127.), od kojih prva ima po dva, druga po tri a treća po četiri suglasa.

Prva vrsta.

Skupine ove vrste nadmašuju sve ostale i količinom i kakvoćom, bile one razdieljene kako mu drago. Meni se čini, da će biti najpriličnije, ako je u deset redah tako razdielimo, da u četiri prva idu sve one skupine, koje se svršuju na slitne glasove *r*, *l*, *lj*, *n*, *nj* i *m*; u tri one, kojim su hakovi *v*, *j*, *h* i *f* na kraju; u osmi one, koje se svršuju na zviždude *c*, *ć*, *č*, *s*, *š*, *z*, *ž*, *ђ* i *џ* (sr. str. 124.); u deveti one, koje se počinju zviždućimi i hakovimi glasovi a svršuju niemimi; u deseti napokon sve ostale ili one, koje su iz samih niemih sastavljene.

Prvi red.

Ovamo ide 16 skupinah: KR, GR, TR, DR, PR, BR, MR, VR, FR, HR, SR, ŠR, ZR, ŽR, CR i ČR.

Osim CR, koja većinom odgovara starobugarskoj *čr*, sve ostale od ovih skupinah počinju se upravo tako kao one, koje se svršuju na *l*. Tri se od njih: *šr*, *žr* i *čr* u obće malo govore. Osobito pak od ŠR počinje se samo šripac, koje Stulli latinskim acida brassica tumači. Šreme i Šranga su sumnjiva, jer se uz nje po Sabljaru čuje i Žreme, Stranga. ŽR se obično uklanja umetkom *d*, kao na pr. u ždriebe i ždrielo. ČR ima u čreda, črez i črtalo uz crtalo, ali samo mjestimice. Ni u mjestnih imenih nije *čr* već u milosti kod štokavacah i čakavacah. Oni bo po Sabljaru radje govore na pr. Cremušina, Ceremušina i Tremušina, Trešnjevica itd. nego Čremušina i Črešnjevica. Uz črez m. starobug. чрѣзъ i чрѣсъ čuje se osim najobičnijega kroz barem u Crnoj gori i proz, u

[1] Die Aspiration und die Lautverschiebung. Von R. Raumer. Leipzig 1837. str. 17.

Dubrovniku pako krieš i krešva m. trešnja i **чрѣшьнꙗ**. Vara se dakle Miklošič učeći, da je *čr* kod Hrvatah i Srbah sa svim izčezlo, pa da se svagda samo kao *cr* i *tr* čuje.[1]

U ostalom *šr* nije ni staroj bugarštini po ćudi, jer bo ga samo u **шрѣшень** m. **срѣшень** ima. Od *cr* pako počinje se u njoj samo tudje **цркꙑ** a od NR samo **нравъ** m. starohrv. narav. Za *nr* nemare Hrvati i Srbi ništa ni u sriedi riečih, govoreći na pr. i jedared m. jedanred uz običnije jedan put.

Najviše pako razlikuju se oni od starih Bugarah u ovoj stvari time, što su radi mieniti starobug. **рѣ** i **рь** u samoglas *r* nesamo pred suglasi nego i pred *o* m. starobug. **лѣ** i **ль**. Time bo je znatna množina skupinah ovoga reda izčezla, kao na pr. u brdo, brz, crkva, crn, crpati, crv, držati, grditi, grlo, groce, tro itd. m. **брѣдо**, **брѣзъ**, **цръккꙑ**[2], **чрънъ**, **чръпати**, **чрѣвь**, **дрѣжати**, **грѣдити**, **грѣло**, **грѣльце**, **трѣлъ**. Dosta se putah čuje samoglas isti i m. *ra*, *re*, *ri* i sličnih slogovah ne samo u tudjih riečih nego i u domaćih, čime se broj ovih skupinah takodjer znatno umaljuje. Tako se govori na pr. Grgur i grk m. Gregorius i graecus, krljušt uz kreljušt; krmencija m. kremencija, kremnički dukat, koji se još i krilaščić i madžarija zove; prnjavor m. pronjavor, koje je postalo iz starosrb. pronija a ovo ili iz njem. fröhne ili iz gr. προνοία[3]; prćija, stsrb. i prićija m. προικίον; prsluk uz prusluk m. njem. brustleib, trpeza m. τράπεζα, vrteno uz vreteno itd.

Protivnici samoglasnoga *r* mogu biti uvjereni, da se ono pojavlja i m. *ar*, *er*, *ir* i sličnih slogovah nesamo u sriedi riečih nego kadšto i u početku i na kraju, kao na pr. u čatrnja, koje se već i kod Mikalje nalazi te je za isto iz lat. cisterna postalo;

---

[1] Vergleich. grammatik der slav. sprachen. I, 336.

[2] Za **ь** proti Miklošičevu **ъ** u ovoj rieči i drugih moram se i ovdje zadovoljiti tim, što sam na str. 52 posljednje radnje svoje pod br. 140 primetnuo. Ali na str. 50 i 51 iste radnje ima već, scienim, dosta dokazah tomu, da je Miklošič pogrješio učeći, da je u staroj bugarštini bilo samoglasnih *r* i *l*. Tamo na str. 57, 58 i 78 neka izvoli pogledati svaki, komu bi trebalo više razlogah tomu, što se ovdje i u drugom redu za hrvatštinu i srbštinu piše.

[3] Prvu od ovih slutnjah izreće ali nedokaza P. J. Šafařík (Slovanské starožitnosti 1 izd. str. 820), drugu Miklošič (Die Fremdwörter in den slav. Spr.) i Daničić (Рјечник). Koja je od njih prava, toga neće, scienim, filolozi sami nikada razriešiti nego samo uz pomoć B. Bogišića, H. Jirečka i drugih vještakah istoga namjerenja i teženja.

u krpeta, pršut i pršuta, kod Mik. pršutak, srdjelja i trlja ili trglja[1] prema talijanskim carpetta, persciutto, sardella i triglia; u krtola, vrbovati, vrtalj i frtalj prema njem. kartoffel, werben, viertheil ili viertel; u ostrvo prema starobug. островъ ili prema miesnim imenim Ostrovica i Ostrovo, od kojih prvo spominje i Vuk a Sabljar i drugo; u Srdj prema Sergius; u stsrb. Krьvašь, mrьčarija, Vrьtolomĕj i drugih prema Gervasius, merceria i Bartholomaeus. Za početak i svršetak riečih imam sada samo po jedan primjer: Rbanasi, rdakva, ršlama, gospr i tr. Prvom se od ovih riečih zove selo u Crnoj gori, u nahiji riečkoj, oblasti ceklinskoj.[2] Postala je po svoj prilici iz Arbanasi, premda nije do sad na pr. ni to dokazano, da Crnogorci najvole samoglas *r* izmedju svih Hrvatah i Srbah, kojim, kao na pr. Zadranom, Arbanasi nije nimalo proti ćudi, budući da Borgo Erizzo do sad tako zovu.[3] *Rdakva* glasi drugčije rodakva, rotkva i rokva, čita se već i u starobug. knjigah kao ръдъкы i drugčije a postala je po svoj prilici iz lat. radix, kao što već Miklošič u rječniku svome sluti. *Ršlama* je turska rieč, koja se još i aršlama govori. *Gospr* je, da Vukovimi riečmi samimi kažem, „scherzweise verkürzt von господар.“ *Tr* se štije kao трь u povelji c. Amurata II., danoj god. 1442. Dubrovčanom.[4] Čuje li se gdje onako m. ter, tere i stbug. тъжде do sad, toga nemogu pravo kazati, ali uvjeren sam, da Miklošič nije pogriešio na navedenom mjestu, kao što Daničić pod те piše a nedokazuje ničim.

Priznajem i to, da se Hrvati i Srbi samoglasnim *r* i sada jošte mnogo više razlikuju nego što se u obće misli, dapače i nego

---

[1] Ovako je slušao ovu rieč Vuk, onako s I. Berčićem na badnji dan prošle godine u Zadru a poslije i drugdje osim Hvara, gdje se trilja govore po tom, što niže sliedi.

[2] Storia e statistica dell' Albania austriaca, Montenero ed Albania ottomana — rukopis u knjižnici veleč. g. Fr. Račkoga, koja mi sa svimi ostalimi u Zagrebu, na koje god zakucah ovoga posla radi, tako ljubežljivo bijaše otvorena svaki put, da se usudjujem barem ovim spomenom očitovati najiskreniju zahvalnost svoju na tom plemenitoj gospodi, koje se tiče; veleštovanomu pako g. dru. B. Šulku imam se osobito još i na tom zahvaliti, što je izvolio ovu moju radnju prije tiska pregledati i gdje je trebalo stilistički izpraviti.

[3] Narodni koledar za prist. g. 1868. U Zadru. str. 76—85.

[4] Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii edidit Fr. Miklosich. Vindobonae 1858. str. 441, red 17.

što se je meni samomu činilo, kad sam stranu 57. i 58. posljednje radnje svoje pisao. Osobito pak uvjeren sam sada podpuno, da se *ar* i *er* ali *àr* i *èr* m. samoglasa *r* nepiše ni sada jošte posve bez valjanoga ili naravnoga temelja. Na Hvaru bo, gdje sam ovu radnju od str. 125. prepisivao, i oni ljudi, koji su u književnom jeziku hrvatsko-srbskom prilično vješti ali tamo rodjeni, veoma mučno izgovaraju samoglas *r*, kod ostalih pako nijesam ga do sad nikada čuo, nego ponajviše *ar*, *or* i *er* m. njega. Ali za *o* moram naročito primetnuti, da ono u ovom slučaju nije nalik na zajedničko svim Slavenom *o* nego da ide u red onih, koja se u tamošnjem govoru m. *a* ostalih Slavenah često čuju te po nješto više nanose na pravo *o* nego madjarsko kratko *a*, na pr. u jo son pil m. ja sam pio. Razgovjetnije toga nemogu kazati niti mi je pošlo za rukom obaviestiti se o zakonu, po kojem se ono *o* m. *a* pojavlja. Za *er* m. samoglasa *r* kod ostalih Hrvatah i Srbah moram takodjer priznati svoje neznanje a *ar* iste vrsti mogu samo dvjema jamačnima primjeri potvrditi: čarni i marva. Čarni uz crni m. stbug. **чрънъи** zabilježi i Vuk ali neprimetnu, gdje ga je čuo. Za marva pako niti nesluti, da se u Bosni još i marha govori, kao što svjedoči Sl. Bošnjak.[1] Mikalja i Stulli m. obiju postojano pišu samo mahra i bogat mahrom, o kojem sam podpuno uvjeren, da je premetnućem glasovah iz marha postalo. Iz stbug. spomenikah izadje do sad samo **мръша**, cadaver, na vidjelo, ali ima više razlogah, koji mogu opravdati slutnju, da su stari Bugari govorili i **мръха** m. lat. pecus ili jumentum. Od njih bo su na pr. primili po svoj prilici Madjari svoje marha istoga značaja. Habdelič merha samo latinskim pecus tumači kao što i Jambrešič svoje marha, marše i merha. Po Belostencu opet značila je ista rieč i cadaver. Nemogu se dakle slagati s Daničićem, koji stsrb. marha[2] latinskim merx tumaći.

Ali varao bi se ljuto svaki, tko bi mislio, da sam ovimi dokazi hotio podupirati one, koji neće jošte ni sada da pišu samoglasno *r* samo. To mi nepade, tako mi svieta i vieka, nikada ni u snu na um! Nesumnjam bo niti najmanje, da je znatna većina Hrvatah i Srbah već za života Mikaljeva govorila samoglas *r*, a rad sam držati se naravnih i pravednih većinah, ali uz to neprezirem ni manjinah nego je barem štujem, koliko se s istinom i

[1] U zemljopisu i poviestnici Bosne, spomenutom već medju izvori radi mjestnih imena, str. 137.

[2] U Miklošičevih Monum. serb. str. 551, red 3 i 9.

pravdom slažu. Svjedočanstvo Mikaljevo, u koje smjeram, tako je i drugčije znamenito a težko pristupno, da se nemogu uzdržati, da ga ovamo nepremjestim, zamienivši u njem kao što i u izvadku prije navedenom ponajviše talijanski način pisanja mekanih suglasah sadašnjim.

„Ostaje da rečemo, veli on na l. 7. svoga Blaga, od njekieh oštrieh riječieh našega jezika, koje se nemogu najbolje izrjeti slovima diačkim. Za to pisci bili su usilovani pisati inako onu rieč nego se govori općenim govorenjem, kako ti na priliku pišu njeki: tarnje ali ternje, karv ali kerv, karst, karstianin, Gargur ali Gergur, arvati se, ardja, art, hart. Ali kad se govori, nereče se ni tarnje ni ternje al tarnjine nego njekako oštrie, da se glasovito slovo i nepoznaje. Ja za glasiti take rječi oštre stavio sam dva *r* i za njima jedno *i* glasovito, koje *i* neima se glasiti cilovito nego samo tiknuti malo na ovi način: trrinje, trrinjine, krriv, krrivav, krrist, Isukrrist, krristianin, krrištenje, Grrigur, hrrit, rrit, rridja, rrivati se i tako od ostalieh, jere našao sam učeći djecu, da veoma lasno na ovi način se štije i da se može na ovi način štijući nezanositi rječ inako nego se općenim govorenjem govori; samo valja jednom zamiriti, da ono *i*, koje slidi dva *r*, neima se glasiti cilovito nego samo tiknuti; koja stvar istinom je suproć naravi slova glasovitoga, al za nevolju tribuje ga tako štiti, nemogući inako bolje i lašnje izgovarati take rječi. Njeki u take rječi nestavljaju ni jednoga slova glasovitoga, al je mučno glasiti bez slova glasovitoga a a vlastito, kada sliede još dva al tri slova neglasovita, kako ti Srrbljin, smrrtno. U ove rječi nevidi se nego jedno slovo glasovito a valja u svakoj ovoj rječi dva glasa učiniti štijuć, koja stvar lasno može smesti čovjeka. Lasno se takodjer i često smeta, kad se na oni drugi način piše, to jest ovako: tarnje, smart, art, arvati se, ardja, jere on čas se nadje ono glasovito slovo *a* i on čas privari te čineći, da ga glasiš svega, neimajući biti glašen vas, i kad se domisliš već, već si privaren; što se nezgadja pišući dva *r;* jer ono *i*, koje ih slidi, ostane kakono pokriveno oštrinom od ona dva *r* i lasno ga je neglasiti svega; al još da bi ga tko hotio glasiti svega zajedno s onom oštrinom od dva *r*, nebi mogao. Al ako se gdigod običaje rjeti smart, karv ili smert kerv i take ostale rječi, oni mogu tako i pisati. A ja za pogoditi i njima hotio sam u ovoj knjizi staviti smart i smert, da i oni mogu naći onu rječ na svoje mjesto.“

Za *h* i *f* ovih kao što i svih ostalih skupinah gledaj sedmi red iste vrste.

Drugi red.

Ovamo spada 28 skupinah, od kojih se 15 svršuje na tvrdo a ostale na mekano *l*, na ime: KL, KЉ[1], GL, GЉ, TL, TЉ, DL, DЉ, PL, PЉ, BL, BЉ, ML, MЉ, VL, VЉ, FL, FЉ, HL, HЉ, SL, SЉ, ŠL, ŠЉ, ZL, ŽL, ŽЉ, ČL i ČЉ.

Skupine ovoga reda u obće rjedje su i u staroj bugarštini nego prijašnje, premda je ona po svoj prilici umekšavala još i *r* njekako (sr. str. 138, br. 2.) a kod Hrvatah i Srbah nestalo toga više nego što i oni jošte rado mienjaju na pr. *o* u *e* po njegdašnjem mekanom *r*, kao u carem, carev, carevati itd. Dogadjaj prije spomenuti podupire nemalo slutnju historičkih filologah učećih, da u prajeziku indoeuropskom nije bilo nikakoga *l* nego samo *r*, kao na pr. u zendskom.

Ali bilo tomu kako mu drago, to je svakako istina, da Hrvati i Srbi tvrde skupine ovoga reda u obće više govore nego ostalih 13. Osobito se pak od onih samo *tl*, *dl*, *fl*, *šl*, *žl* i *čl* po nješto manje rabe od ostalih. TL bo i DL rado se mienjaju u *kl* i *gl*. Tako na pr. uz tlapnja, tlapiti i dlieto ima i klapa, klapiti, glieto. Sadašnje ime grada bosanskoga, Glamoč, glasilo je njegda za isto Dlamoč, kao što već i Daničić u rječniku svome sluti. Po Sabljaru i Kajkavci govore Klake uz Tlake, *km* pak i *kn* uz *tm* i *tn* gotovo svi Hrvati i Srbi, o čem u ostalom gledaj sliedeća dva reda. Osim ovih rječih čuje se jošte *tl* i *dl* u tlaka, tlačiti, tli, dlaka, dlan, dlance, pa u Tlakovac, koje spomenu Sabljar. O dlaška, koje Belostenec i Stulli proti Mikalji sa *š* pišu a svi jednako tumače medju ostalim i lat. riečmi rubicilla i rubicula, neznam baš kazati, govori li se još i sada. Od FL i ŠL počinju se osim šlis i Šlibić, od kojih prvo Vuk a drugo Kukuljević spominje, samo tudje rieči: flandra, flaner, šlaknja i druge; od ČL napokon član, kao što ću odmah potanje razložiti, človiti i človik, koje se po ostrovih i dan danas čuje m. najobičnijega čovjek.[2]

---

[1] Ovdje i drugdje u istom i sličnih slučajevih služim se ćirilskimi slovi iz uzrokah, koje će, scienim, svaki, koga se tiče, lasno poznati i pristati uz mene.

[2] Kao što svjedoči Vuk na str. LI bečkoga izdanja Srbskih nar. poslovica, gdje ćeš i ostale oblike iste rieči naći. Može biti da je srodna s sloviti. Budući da o tom nijesam uvjeren, morah je obje spomenuti.

Mikalja osim ovih oblikah zabilježi još i človjek, čime takodjer javno očituje, da mieša narječja.

Što se pako skupinah mekanih tiče, o posljednjoj od njih, ČЉ, moram baš sumnjati, je li još i sada u običaju. Nadjoh bo ju samo u čljan, koje Mikalja uz član, članak i člen ima. Ali da se je ono za njegova života zbilja govorilo, tomu ima više razlogah, od kojih ću samo njekoje navesti. Jedan izvire iz toga, što je o vriednosti Mikaljeva rječnika već gore napomenuto. Drugi vidim u tome, što Stulli osim član, članak, člen, čljan spominje i škljan te najvoli, tumačeći ona toprv pod ovim. O škljan pako težko je misliti, da s prije navedenimi nije u rodu i da ga Stulli samo za to najvoli, što ga Belostenec pod articulus i pod členk kao dalmatinsko a Della Bella pod articolo samo samcato spominju. Priličnije je, čini mi se, priznati, da su Dalmatinci u ono doba voljeli škljan nego član i ostala, premda je istina, da se od iste skupine samo škljaka jošte počinje, kao što će izpod treće vrste izaći na vidjelo. Ovdje samo to jošte moram iztaknuti, da se već i u stbug. spomenicih uz члaнъ štije чльнъ, pa da ima i drugih skupinah, koje Hrvati i Srbi takodjer obojim *l* govore, kao *ml* i *pl* na pr. u Mlaka, Mletci, plosan i ploska po Sabljaru i Vuku.

Time se skupine sa mekanim *l* dakako množe. Valja opet priznati, da se one mnogo manje govore od protivnih. Istina bo je, da osim *кљ*, *рљ*, *бљ*, *мљ* i *шљ* sve ostale veoma malo riečih počinju i to, ako se nevaram, *GЉ* samo gljiva i Glječa m. Gavrilovićeva Глѣча; DЉ Dljin, ako Gavrilovićevo Дльинъ zbilja tako glasi; TЉ tljenica u Grblju m. tjenica, o kojoj kao što i o VЉ u podgoričkom vljedja m. vjedja vidi šesti red ove vrste. U Boci obično vlješi postalo je premetnućem glasovah iz ljevši, uz koje se još i lješi m. ljepši govori. HЉ ima samo u hljeb, SЉ samo u sljez, sljezti i sljubiti se, gdje *s* i kao *š* glasi po tome, što se ono i *z* pred palatalnimi življi i preko *l*, *lj*, *nj* i ь u obće rado pretvaraju u *š* i *ž*, kao na pr. u šljeme, šljepota, š njim i drugih običnih uz sleme, slepota, s njim m. stbug. слѣма, слѣпота, съ нимь i ш-нимь; u žlje[1] m. stbug. ꙁълѣ, u bojažljiv, uz koje se i bojazljiv sa bojazan govori m. stbug. боꙗꙁ-ливъ, -нивъ i -ньнъ; u iž njega, običnog uz iz njega m. иꙁъ нѥго i иж-нѥго i u mnogih

[1] Koje se štije na pr. u ovoj poslovici: Sa zlim žlje, a beza zla još gore (u prije nav. knj. str. 274).

drugih.[1] Osim žlje počinje se skupinom ŽЉ jošte Žljebi, ako je od Sabljara pravo zabilježeno; ako nije, onda barem žljebovi, zljebčić itd. idu ovamo.

Osim toga, što je ob ovih skupinah prema starobugarskim doslije uzgred napomenuto, vriedno je jošte spomena, da su mnoge od njih ponajviše time poginule, što Hrvati i Srbi m. stbug. лъ i ль medju dvjema suglasi govore ili *u* ili samoglasno *l*, kao n. pr. u buha — blha, dug — dlg, vuk — vlk itd. m. блъха, длъгъ, влъкъ. Samoglasno se *l* čuje, koliko je meni za sad poznato, samo po otocih i po primorju. Karlovčani su pako po ustvenoj svjedočbi V. Pacela obikli i diftongu *rl*, izgovarajući osim reklc na pr. i jankrlc, Petrlc dvjema slogovi. Žlne, ime sela u okresu gurgusovačkom a srezu timočko-zaglavskom, neide nikako ovamo, jer tamo stanuju po svoj prilici Bugari, kod kojih dapače ni samoglasa *r* nema kao što i Miklošič priznaje a ja proti njemu obraćam na str. 51 i 52 posljednje radnje svoje. Pogriešio je dakle Gavrilović ili slagar njegov, izostavivši u Žlne ъ ili ь uz *l*. Izbačenjem suglasa *l* izčezoše, ako se nevaram, samo dvie skupine ovoga reda: *kl* u kobasica a *čl* u čovjek prema stbug. клъбаса i чловѣкъ. O zaova, tomačiti i ostalih prema ꙁлъва, тлъмачити neka bolji od mene misle i sude pamteći, da se m. tomačiti govori i po pravilu ili tumačiti, pa sa *l* ili tolmačiti.

Treći red.

U ovaj ide 18 skupinah, od kojih se 11 na *n* a ostale na *nj* svršuju, na ime: KN, KЊ, GN, GЊ, TN, TЊ, DN, BN, VN, MN, MЊ, SN, SЊ, ŠN, ŠЊ, ZN, ŽN i ŽЊ.

Stari Bugari jedva polovinu govorahu od ovih skupinah, t. j. po svoj prilici samo KN, GN, SN i ZN, pa odgovarajuće im mekane. I kod Hrvatah i Srbah težko se sada rabe svekolike. Osobito sumnjam o TN, TЊ, BN, VN i ŠN. Ovu bo nadjoh samo u Šnegavić, uz koje se po Sabljaru osim Snegavić čuje i Šnjegavić. Mjesto Tnin, koje je Kukuljević samo iztakao, govori se sada po svoj prilici samo Knin. I ugarski Slovinci vole već sada knalo

[1] Српске нар. пословице. str. XXVIII i XXIX. Miklosich's vergleich. grammatik der slav. spr. I, 308, 309 i 323. Tamo na str. 210 i u rječniku stbug. pod иꙁъ ima dokazah i za ш-нимь a иж-нѥго. Potanje pako rasloženi su oblici ovi na str. 50 i 100 posljednje radnje moje.

nego tnalo.[1] Riblje ime tnjus spominje samo Stulli, tumačeći ga i latinskim torpedo. Taj isti ima samo Bnetci i Bnetak, akoprem se već u Mikalje i Mnetke, Mnečanin nalaze. Kukuljević iztače samo Benetci. Ali nesumnjam nimalo, da je i Vnetci bilo u običaju.[2] Внетаукнхъ u Miklošičevih Monum. serb. nije dakle štamparska pogrješka, kao što Daničić sluti a nedokazuje.

Po Vuku počinje se isto ime još i od MN barem po jugozapadnih krajevih. Indje se u njem samo *ml* i *мљ* čuje, kao što sam već pod prijašnjim redom napomenuo. Ovdje imam samo to jošte primetnuti, da se i m. drugih *mn* i МЊ pojavlja *ml* i *мљ*, kao na pr. u mlogo, mliti i mljah m. mnogo, mniti, mnjah.[3] Osim ovih riečih ovamo idu jošte mnom, mnjavati i mnada kod Crnogoracah m. nada. O menom uz mnom m. stbug. мънож gledaj opazku 149 najnovije radnje moje.[4]

I mjesto ZN čuje se kad što *zl*, kao na pr. u zlamenje m. znamenje. Osim ove i srodnih joj riečih počinje se tako samo znoj i znobiti. Što je i kako je *n* u ovom glagolu, to je težko pogoditi. Neznam takodjer, živi li još i sada. Stulli ga tumači isto tako kao što Mikalja svoje o-znobiti a Della Bella o-zlobiti, t. j. lat. i tal. denigrare i infamare. Istoga je značaja, čini mi se, i kod Karnarutića kao jednostavni. Starosrbski pak u-znobiti znači congelare: srodni je dakle českomu znobiti, rus. знобить i ostalim proizvedenim od koriena ʒѧв tako, kao što se štije na str. 85 posljednje radnje moje.

Osim *gn*, *гњ*, *sn* i *сњ* ostale se skupine ovoga reda takodjer malo rabe. KN bo ima samo u knez i u turskom kna, koje Vuk i kao кънa piše ali nekaže, kako glasi u njem ъ; КЊ u knjiga i. knjeziti se, drugčije kmeziti se; DN u dno i u njekojih riečih srodnih s dan, kao dne, dnevi, dnina itd. ŽN i ŽЊ samo u žnjeti; ŠЊ napokon samo kao zamjena od *сњ*, kao što je već u prijašnjem redu rečeno.

---

[1] Miklosich's vergleich. grammatik. der slav. sprachen. I, 254.

[2] Zarcalo duhovno od početka i svarhe života čovječanskoga istomačeno iz jezika talianskoga u dubrovački po dn. Mauru Orbini a na svjetlost izdano po o. Baru Kašiću. U *Vnecih* 1703 po Bartolu Occhi. Tako dobih ovaj nadpis od prijatelja svoga I. Berčića, putujući na Hvar, a nesumnjam ni malo, da je on vjerno prepisan.

[3] Sr. Српске нар. пословице. str. L.

[4] Tamo ili na str. 56 razložih, čini mi se, dosta i to, čime se red ovaj svršuje i što je u sliedećem za *e* m. stbug. ѣ i ь spomenuto.

U ostalom znatna većina i ovih i ostalih skupinah, neobičnih u staroj bugarštini, pojavlja se tamo, gdje je ona suglase, kojih se tiče, rastavljala slabimi samoglasi **ъ** i **ь** ili gdje Hrvati i Srbi nezamjenjuju istih samoglasah ni pomičnim svojim *a* ni drugimi, kao na pr. u mnogo, mniti, dno, dne, žnjeti itd. m. **мъного**, **мьнѣти**, **дъно**, **дьне**, **жати**, gdje je **а** postalo od **ьн**, sačuvanoga na pr. u **жьнѭ**, srbsko-hrv. žnjem ili žanjem.

Četvrti red.

Ovamo ide samo 11 skupinah: KM, GM, TM, DM, HM, SM, ŠM, ZM, ŽM, CM i ČM.

Stari Bugari bijahu po svoj prilici zadovoljni sa 4: HM, SM, ŠM i ZM, i to tako, da su najvoljeli *sm*.

Hrvatom pak i Srbom *sm*, *šm*, *cm* i *čm* više su po ćudi nego ostale, od kojih KM čuje se samo u kmet m. stbug. **къметъ**, u kmeziti se uz knjeziti se, pa može biti i u kmica m. tmica. Kajkavci barem kao i srodni im Slovinci rado mienjaju i *tm* u *km* ili po sve tako, kao što je to za *tl*, *dl* i *tn* već pod 2. i 3. redom dokazano. GM ima u gmežditi, gmiljeti, gmizati ili gmiziti, ali uz drugi i treći od ovih glagolah ima Vuk i miljeti i gamizati m. stbug. **гъмызати** a gmeždenik barem uz meždenik. Radi toga možemo se nadati, da će još i glagol meždditi izaći na vidjelo te razmnožiti one primjere, gdje m. stbug. **ъ** stoji *e*. Težko bo je uvjeriti se o tome, da je stbug. **из-мъждити** od inoga koriena proizvedeno.

Od DM počinje se sada po svoj prilici samo tudje ime Dmitar, ali uz to govori se i Mitar i Dimitrija a mjesna imena istoga roda glase ponajviše bez *d*, kao na pr. Mitrovica. Za staro doba bijaše *dm* više u porabi, osobito pak i u dmem m. **дъмѫ**, kao što se vidi iz složenoga na-dmem a bolje iz Gundulićeva dme i dmenje, pa iz Držićeva dmaše, koje je Daničić iztakao.[1] Kod Kukuljevića naći ćeš još i Dminčica, Dminčić i Dminić. Ponješto običnija je skupina TM, ali i ta težko počinje druge rieči osim onih, koje su pošle od tama m. **тьма**, kao tmina, tmica, tmuša, pa može biti i tmora, kao što već i Vuk sluti, izporedivši istu rieč sa na-tmuriti se i na-tmušiti se. O tmin, koje Stulli lat. carum

[1] Oblici srpskoga jezika, 4 izd. U Biogradu 1864. str. 77. Ovim izdanjem služim se postojano u ovoj radnji.

tumači te za grčko proglašuje, neka bolji od mene misle i sude, što je i kako je.

To isto želim i za HM u hmiliti i hmućak, koje Stulli m. Vukovih gmiljeti, miljeti i mućak ima. O hmelj nemože biti sumnje, da ga *h* ide, jer mu odgovara stbug. хмєль, koje Miklošič piše sa ѣ proti svjedočanstvu nesamo živih jezikah slavenskih nego i onih izvorah samih, na koje se u rječniku svome poziva. Pod хмѣльнъ nema tamo nikakih primjerah kao dokazah niti inih riečih, koje bi se isto tako počinjale.

ZM počinje za isto samo zmaj i zmija. Zman je sumnjivo, jer ga Sabljar i kao Sman navodi. Više se rabi skupina ŽM, ali samo u žmem m. жьмѫ stoje zivlji njezini jamačno na svome mjestu. U žmiriti bo i žmuriti postala je ona za isto premetnućem glasovah ili iz *mž* m. stbug. мьж. Osim dokazah, kojih ima više na str. 84 posljednje radnje moje, svjedoči za to i s-mežurati se, premda se u njem pojavlja *e* m. *a*, koje pravilno odgovara stbug. samoglasom ъ i ь. Što je i kako je *žm* u *žmuo*, koje i zmul i žmulj glasi, toga nemogu za sad razriešiti. Istina je samo to, da se u stsrb. književnih starinah osim možulь i mъžulь nalazi, pa da Stulli osim čmula spominje i čmulina, s kojimi Vukovo čmulica sravniti valja. Miklošič nije toga načinio, proglasivši onomadne žmulj za tudju rieč.

O *CM* napokon primetnuti moram, da se m. *cv* veoma često čuje, kao na pr. u cmokati i cmiljeti, inače vrlo riedko i to, ako se nevaram, samo u cmiljiti, vrlo tanko presti, pa u Mikaljevih cmin, iris illyrica, i cmolj, crv u lozju i u sočivu, ako se još i dan danas govore.

Peti red.

Ovdje ima takodjer 11 skupinah i to onih, koje se prvim življem svojim po sve slažu sa prijašnjimi, na ime: KV, GV, TV, DV, HV, SV, ŠV, ZV, ŽV, CV i ČV.

Ali porabom razlikuju se ove skupine od onih znamenito. Ove bo su nesamo u hrvatštini i srbštini nego i u staroj bugarštini osim *sv* i *čv* u obće mnogo običnije nego prijašnje. Najbolje se to vidi po tome, što *v* u rečenih jezicih sa niemimi suglasi osim *p* i *b* mnogo radije druguje i bolje se slaže nego *m*, dapače i *n*. Ima opet primierah, koji očevidno pokazuju, da u istih jezicih kao što i u ostalih jugoiztočnih skupinah onih, o kojih je upravo govor, ima po nješto manje nego u zapadnih. Ovi bo, kao što

sam već na str. 103 posljednje radnje svoje proti Schleicheru napomenuo, KV i GV radije miene u *cv* i *zv* nego jugozapadni. Tako na pr. cviet i zviezda, stbug. **цвѣтъ** i **ѕвѣзда** glase poljski jošte kviat i gviazda, česki květ, hvězda itd.

Što se pako TV i DV tiče, prva od njih počinje po nješto više riečih srbsko-hrvatskih nego starobug. U tvrd bo se ona pojavi m. stbug. *tvr*, kao što ću niže potanje razložiti; u tvor pak ili tvorac m. **тъхорь** stoji *v* m. *h* kao i u serbskom twóŕ, ali težko se čuje svagda i svagdje. Belostenec bo uz kajkavsko torec ima samo tor i torac, što se i Šulku više dopada nego Vukovo i Mikaljevo tvor, tvorac. U ostalom gledaj za istu rieč str. 80, 86 i 104 najnovije radnje moje a za DV i *sv* i str. 95. Rad sam opet i ob ovih skupinah primetnuti jošte koju rieč. Mjesto **двигнѫти** ima već Mikalja dignuti, ali uz-dvignuti voli nego uz-dignuti. Na Hvaru pako slušah upravo još i dvignuti.

Isto tako izčeze *v* iz SV u siba, sibovina, Sibić, Sibokovac, budući da se u ovih i srodnih im riečih čuje još i *v* po Vuku i Sabljaru. Nestalo ga posve i od starine, koje nema pametara, u spati, stb. **съпати**, kojemu je korien svap, pa u sestra prama staronjem. svestar ili prema svast, stb. **свьсть** itd. Davno je već uzelo i *l* nad *v* mah u sloboda i ostalih, u sladak pako jošte prije, jer već i stari Bugari postojano pišu **сладъкъ** m. sanskr. svâdus, lat. suavis itd.

ŠV nepočinje nijedne rieči starobugarske a srbsko-hrvatskih više i to nesamo m. stbug. **шьв**, kao u švenje, nego i drugčije kao u švagati, svigar i inih. Što se napokon ČV tiče, pojavlja se samo u jednoj rieči stbug. i to ne sama, jer uz **чванъ** ima i **чьванъ**, **чеванъ**, **чьбанъ**, **чбанъ** i **жбаньць**. Kod Hrvatah i Srbah nečuje se ona više u ovoj rieči nego *žb* i *džb*, ali u drugih tako je obična, da se u nju i druge skupine pretvaraju, kao na pr. *cv* u čvrčati, uz koje se dakako i cvrčati govori.

Šesti red.

U ovaj idu one skupine, koje se na *j* svršuju, kao TJ, DJ, PJ, BJ, VJ, MJ, RJ, SJ, ZJ i CJ.

Ove se skupine čuju samo u južnom govoru i to po pravilu samo u onih riečih, koje se starobugarski počinju slogovima **тѣ**, **дѣ**, **пѣ**, **бѣ**, **вѣ**, **мѣ**, **рѣ**, **сѣ**, **ѕѣ** i **цѣ**. Svi bo ostali govori srbsko-hrvatski **ѣ** ili *ě* ovih i inih slogovah zamjenjuju obično čistimi samoglasi *e*

i *i* koje kratkimi, koje dugimi[1], kao na pr. u teme i time m. južnoga tjeme i stbug. **тѣма**, u delo i dilo m. djelo i **дѣло**, u pega i piga m. pjega i **пѣга** itd.

Ali naravno i u južnom govoru ima njekoliko riečih, gdje su ove skupine inače postale i svakojako izčezle. Tako na pr. u Dubrovniku i Omišu govore sa TJ tjeca m. tica, vtica, ptica, **пътица**. Tjeti m. htjeti i **хътѣти** čuje se i indje po tome, što ću o *h* u sliedećem redu točnije razložiti. SJ postalo je od *svj* u sjet m. svjet i **свѣтъ**. Dapače uvjeren sam, da i sjetiti se, sjećati se i ostala, kojima se svi Hrvati i Srbi, svaki dakako po svojoj navadi, služe, ovamo spadaju, premda mi je poznato, da već stara bugarština ima **сѣтити са**, pa da se Miklošič u svome rječniku pod istim glagolom na litavsko saitu — saisti (praedicere) poziva, neznavši ili neuzevši na um, što je već za *s* m. *sv* pod prijašnjim redom njekolicinom primjerah potvrdjeno. Što se pako značenja tiče, onim se sjetiti se i **сѣтити са** mnogo bolje slaže na pr. sa svjetovati i **съвѣтовати** nego sa saisti, praedicere. Izbačenjem glasa *r* posta ZJ u zjenica m. čes. zřenice ili našega zrenica, gdje je *r* za isto na svome mjestu, kao što je već na str. 97 posljednje radnje moje dokazano. U pjesmah napokon često se čuje samo *je* m. *ije*. Evo njekoliko primjerah:

Cv'jetak pade na trpezu.
Majčinim *ml'jekom dojila.*
S'jede brade do pojasa.

---

[1] Nahvalice pišem ovako očitujući, da neću nikada pristati uz one, koji s Vukom St. Karadžićem i A. Mažuranićem uče, da u hrvatštini i srbštini ima četiri akcenta. Uvjeren bo sam podpuno, da oni miešaju kvantitu s akcentom. Proti Vuku dokaza to već Miklošič (vergleich. grammatik der slav. spr. I, 318 i 319) kako valja. Po Mažuraniću „accenat je onaj udarac glasa, kojim se po jedna syllaba u svakoj dužoj rěči jače iliti krepčije izgovara, nego li druge“ (Programm des k. k. Gymnasiums zu Agram 1860. str. 3). Nemože, scienim, biti sumnje, da svaka duga silaba glasi takodjer „jače ili krepčije“ nego odgovarajuća joj kratka, budući da ona barem jednom *duglje* ima glasiti nego ova. Mažuranićeva definicija dakle valja po nješto i za kvantitu a upravo za to nevalja ona po sve ni za ovu ni za akcenat. Taj se tiče *visine* glasa te neide samo slogove nego i sve one rieči i izrieke, koje se *višim* glasom izgovaraju nego druge. U ostalom samo to jošte iztaknuti moram, da osim Miklošiča i Šafařík i V. Jagić priznaju kvantitu u jeziku srbsko-hrvatskom: onaj u svjedočaustvu, kojim sam se gore na str. 120 i 121 služio; ovaj pak u Gramatici jezika hèrvatskoga (U Zagrebu 1864. I, 62).

L'jepo ti me bješe obasjalo.
Te ne držiš *v'jence* i oboce.
B'jele ruke, što me ne grlite?
Kažu tamo do tri *b'jela* grada.[1]
Da *l'jep* ti je careviću Mijo —
Od Kosmaja *gn'jezda* sokolova.[2]

Što se pak izčezavanja ovih skupinah tiče, scienim, da se ono ponajviše na dva načina dogadja: slievanjem i umetanjem glasovah.

Prvi od njih gube se na pr. nesamo TJ i DJ nego i CJ i to tako, da od *tj* i *cj* postane *ć* ili *ћ* a *ђ* od *dj* (sr. str. 124 i 125). Zamjena ova skupinah *tj* i *dj* tako je obična i poznata, da je netreba dokazivati. Ob ostalom *ć* pako štije se već i na str. 111 prve knjige ovoga Rada, da „se ono u jednom dijelu južnoga govora" nesamo m. *cj* čuje, kao u ćedilo i ćevnjak m. cjedilo i cjevnjak, nego „i kad su oba glasa *c* i *j* rastavljena jedan od drugoga glasom *v*, kao u ćetati, Ćetko i Ćetna m. cvjetati, Cvjetko i Cvjetna." Komu je više primjerah treba, naći će ih u Vukovu rječniku pod *ћ* dosta, osobito pak i ćeriti se m. ceriti se, koje će sa prije spomenutim sjet m. svjet po svoj prilici dobro doći onim, koji budu hotjeli dalje iztraživati to, što je Daničić ondje počeo.

Osim *l* neznam u ovom slučaju inoga umetka. Ovim se pak uklanjaju nesamo BJ, VJ i MJ nego jamačno i TJ barem u jednoj rieči: tljenica, o kojoj u ostalom gledaj 2. red ove vrste te, nemožeš li se sam obaviestiti, barem vjeruj, da će sve to, što je o njoj doslije napomenuto, i onda još ostati istinom, ako bi komu pošlo za rukom dokazati, o čem ja veoma sumnjam, ili da tjenica nije u rodu sa stbug. **тѣнь** za to, što se ovo i **тѣни**, **стѣнь**, **сѣнь** piše, pa da se značenjem sa sjen, umbra slaže. Istina je, da hrvatština i srbština voli rastavljati usnene suglase od *j* umetkom *l* nego stara bugarština, neznam ipak nijedne srbsko-hrv. rieči, koja bi se počinjala skupinom *рљ* m. PJ nego njekolicinu ih samo za *бљ*, *вљ* i *мљ* m. *bj*, *vj* i *mj*, kao blješe[3] m. bješe, blječva m. bječva;

[1] Ковчежић за историју, језик и обичаје Сриба сва три закона. У Бечу 1849. I, 53, 74, 88, 89, 99, 100 i 104.

[2] Писма Пл. Атанацковићу. str. 7, gdje Vuk spominje i druge pjesničke slobode ovoj slične. Strana napokon X, XI i XVIII rječnika njegova izdanoga po prvi put očevidno pokazuje, da mu je već onda barem ova bila poznata.

[3] Српске нар. пословице. str. XXXVIII, gdje Vuk nespomenu sliedećih gore rieči, ali u rječniku njegovu naći ćeš je sve a kod Miklošiča

vljedja m. vjedja, o kojem gledaj 2. red ove vrste; mljezinac obično uz mezimac m. mjezinac i мѣзиньць, mlješina uz mješina od mieh m. мѣхъ.

Osim zjenica, koje sam već gore spomenuo, počinje se skupinom ZJ samo zjati još, ali je od toga običnije zijati, premda je istina, da su ga Miklošič i Daničić zaboravili navesti pod 4. razdjelom pete vrste glagolah.[1] Mikalja zna samo zihati, o čem vidi sliedeći red.

Po nješto je obična skupina RJ, pojavljajući se na pr. u rječit, rječnik, rjedji itd. Ali vrlo često izostavlja se iz nje *j* po onomu pravilu, koje podpuno vlada njegdašnjimi skupinami *lj* i *nj*, samo što se *l* i *n* od ovih po svoj prilici svagdje umekšavaju u južnom govoru pred *e* m. ѣ. Vuk opet na svršetku slavnoga života svoga, ako se nevaram, postojano piše *не* m. prijašnjega *ње*[2] a stb. нѣ u složenih riečih: неко, нешто, негда i ostalih m. нѣкъто, нѣчьто, нѣгда. I неговати sa биљег više mu se dopada nego његовати i бјељег m. нѣговати i бѣлѣгъ.[3] Mieša dakle i on, kao što sam već na str. 137 napomenuo, južni govor s iztočnim i zapadnim, ili nauk Miklošičev o toj stvari nije istinit.[4] Ali je ovo tim težje priznati, čim je Vuk više putah i znatnije mienio način pisanja, kao na pr. u tome, što se glasovah *x*, *ћ* i *ђ* tiče. Poznato bo je dosta, da on u prvih djelah svojih za *x* nemari ništa, pa da *ћ* i *ђ* mnogo češće piše nego kasnije, t. j. na pr. i m. *tj* i *dj*.

(Vergl. gramm. der slav. spr. I, 325) barem blječve i mljezinac bez mezimac, koje se čuje u vojvodini po istočnom govoru ili sa *e* m. južnoga *je* a sa *m* m. *n*, običnim i drugdje.

[1] Vergleich. gramm. der slav. spr. III, 156, 273 i 274. Oblici srp. jez. str. 111 i 112. U ostalom ukor se ovaj mnogo manje tiče Daničića, budući da on nahvalice manje haje za starije oblike nego Miklošič, opazivši na pr. na n. m. i to, da se u Gundulićevu Osmanu čita *kaja* i *haja* m. *kaje* i *haje*. A to je po sve istina, jer se rieči one zbilja nalaze u 2. izd. na str. 220, r. 1 i 3. Kao dakle za do-dijati isto tako imao je Miklošič i za zijati primetnuti, da se spreže kao čuvati.

[2] U Писмах Пл. Атанацковићу naći ćeš na pr. њекакво, њеколико, њешто, његда, његдашњему, њекако itd. na str. 8, 15, 19, 30, 33, 41 i drugdje.

[3] Da je u ovoj rieči i prvo ѣ na svom mjestu, zato svjedoči medju ostalim i madj. bélyeg, budući da istomu slovu pravilno odgovara *é* u riečih, koje su Madjari od starih Bugara primili, kao na pr. déd, mérni, széna itd. m. дѣдъ, мѣрити, сѣно.

[4] Vergleich. gramm. der slav. spr. I, 308 i 309.

Sedmi red.

Ovamo idu samo tri skupine: SH, ZH i SF, pa se i ove malo govore.

Od SH bo se počinje u Vuka samo sharčiti. Stulli osim sharati, koje je istoga značenja s onim, ima i drugih riečih sličnih više, kao shititi, shodan, shuditi itd. A biti će ih njekoliko po svoj prilici još i dan danas u običaju osobito tamo, gdje se *h* jošte čuje, budući da hrvatština i srbština nije prestala slagati riečih sa predlogom *s* m. stbug. **съ** a jednostavnih počinje se hakom *h* više. Skupina *sh* pojavlja se dakle samo m. stbug. **съх** u složenih riečih, kao što je na pr. i shoditi, koje ćeš naći kod Gundulića m. **съходити**. Lučić osim toga ima i sharati.

ZH nadjoh takodjer samo u složenom glagolu zhabiti kod Verantia ili Vrančića pod lat. corrumpere, kojim ga i Stulli tumači. Istoga je značenja **съ-хабити** i **ис-хабити**, kojih je obojicu Miklošič iz glagolskih i stsrb. spomenikah iztakao, posljednji pak i Daničić. Mikaljeva zhir i zhirak odgovaraju za isto Vukovim čir i čirak: neidu dakle nikako ovamo.

SF slabo kad se čuje drugčije nego m. *shv*, gdje je *s* takodjer predlog m. stbug. **съ**, kao na pr. u sfatiti m. shvatiti. Za staro doba bijaše po svoj prilici i m. *sv* u običaju, ali svakako manje nego kod sadašnjih Bugarah, govorećih u obće na pr. sfoj i sfet m. svoj i svet.[1] U starohrvatskih bo spomenicih pisanih latinski ima nesamo tomu nego i za *f* m. *v* na kraju riečih više primjerah, kao protif sfacomu, sfacoga[2], sfe, sfetoy, sfetomu[3] itd. m. protiv svakomu, svakoga, sve, svetoj i svetomu. Težko je po tome neslutiti, da i stsrb. Sьfinarь odgovara sadašnjemu svinjar, osobito ako još i ono uzmemo na um, da kod Slavenah u obće „tenues et mediae consonantes non solum in proxime sequentium sed nonnunquam etiam in antecedentium speciem assimilantur“ upravo i onda, kad su rastavljeni jedan od drugoga samoglasom

[1] Miklosich's vergl. gramm. der slav. spr. I, 292.

[2] U Miklošičevih Monum. serb. na str. 280, 385 i 386.

[3] Pistule i evanyelya po *sfe* godischie harvatschim yazichom stumacena, nouo pristampana, i spomgnom priuiyena, po nacinu nouoga Missala nareyena po *sfetoy* materi Crichui. Prodayu se v Bnetcih pri *sfetomu* Xulianu v chgnigara chi darxi zlamen od Macche. 1586.

njekakim, kao na pr. u kuštrav, običnom uz kuždrav i kudrav m. stbug. **кѫдрявъ**.[1]

Da su sadašnji Slaveni svi prestali nenavidjeti tudjinsko *f*, napomenuh već na str. 123. Ovdje valja mi jošte primetnuti, da je ono Hrvatom i Srbom mnogo više omiljelo nego što pokazuju primjeri radi *sf* navedeni. Znatna bo većina naroda srbsko-hrv. voli sada već *f* nego HV, ali samo na početku i u sriedi riečih[2], kao na pr. u faliti, u-fatiti, Fosno itd. m. hvaliti, u-hvatiti, Hvosno, koje se u starb. spomenicih i kao Hvostьno pojavlja te znači „kraj srpske zemlje gdje su Dečani i Peć.“ U ostalom izpade iz njega *t* pred *n* po str. 92 i 93 najnovije radnje moje. Tamo na str. 95 i 104 ima već i tomu dokazah, da je *f* složenoga glagola u-fati m. stbug. **оу-пъвати** iz PV postalo, pa da se ono i kod drugih Slavenah čuje. Što se napokon jednostavnih suglasah tiče, prilično je za nje i ovdje barem to napomenuti, da se *f* i mjesto njih više putah pojavlja, najčešće dakako m. usnenoga *v*, koje je i u tudjih riečih običnije m. *f* nego *p* i *b*. Tako na pr. Paštrovići govore fetak, za koje sam na str. 64 i 85 najnovije radnje svoje zaboravio, iztaknuvši samo vet i vegd iz rječnika Vukova a vetah i vedah iz Šulkova m. stbug. **вєтъхъ** a novobug. vet, vetьh i veht. Uz brbljati čuje se i frfljati a kod Crnogoracah fuga m. vuga, fiska i hiska m. viska itd.

Pravi pako slavenski hak *h* izčeze kod znatne većine Hrvatah i Srbah a kod ostalih živari ponajviše, da Šulkovimi riečmi[3] kažem, kao „chamaeleon, skrivajući se i pretvarajući se u svakojake druge glasove.“ Najčešće se m. njega pojavlja *v* i *j* na kraju riečih i u sriedi ih medju dvjema suglasi, kao na pr. u grej, gluv, duvati, kuvati, smej, snaja, vijar itd. Za *j* m. *h* na početku riečih i u sriedi uz druge suglase nesjećam se sada ni jednoga primjera, za *v* pako mogu ih samo trojicu navesti: Vilindar ili Vilendara m. Hilandar, o kojem gledaj više u Daničićevu rječniku; vrli obično uz hrli m. stbug. **хрълыи** a marva m. i uz marha, kao što je već na str. 142 dokazato. Treći hak ili *f* pojavlja se jamačno

[1] Više ćeš toga naći na str. 79 i 80 posljednje radnje moje. Radi *f* m. krajnjega *v* gledaj tamo i na str. 37 a radi umetka *d* u primjeru gore navedenom str. 111 i 112.

[2] Skupinom *hv* nesvršuje se ni jedna rieč srbsko-hrvatska (sr. str. 127): nije dakle ni prilike govoriti *f* m. nje u tom slučaju.

[3] Iz „obrane ahavacah“ u Književniku (I, 287).

samo m. *hv* po tome, što je malo prije napomenuto. Za *f* pako m. samoga *h* zabilježio sam si, ali neznam odkuda, da se u Biogradu čuje, na pr. u duf, mufa, ufo itd. Amo ide može biti i fitati, koje Peraštani vole nego hitati. Grlenimi *k* i *g* m. *h* nepočinje se, koliko se sada sjećati mogu, nijedna rieč; u sriedi pako čuje se samo *k*, na kraju napokon običnije je *g* nego *k*: ženik, ženikov; fetak, fetka, fetko, kao što je već gore razloženo; orag, ovijeg, prag, rekog, slušag itd.

Što se pak uzroka ovih pojavah tiče, pogriešio je zaisto Miklošič učeći, da je u njih *h* prije zamuklo, pak onda *v* i *j* za to umetnuto, da se hiat ukine.[1] Nije bo prilično tako okolišiti niti gramatikom a kamo li narodom. K razlogom, kojima se u sličnome slučaju proti Schleicheru na str. 22 najnovije radnje svoje služim, primetnuti ću ovdje samo to jošte, da se ovaj nauk neslaže ni s onim, što Miklošič sam o hiatu piše, a kamo li sa stvarju samom. On bo na pr. nigdje neuči, da se hiat i grlenim *k* uklanja, ali priznaje opet, da se isti glas pojavlja kadšto m. *h*. Zna takodjer za *v* m. *h* u početku riečih a za *j* na kraju ih, ali o hiatu medju dvjema riečma mukom muči. U mara napokon m. marha i marva, za koje Miklošič nezna, nema naravno nikakoga hiata ni po mome nauku, ali nadam se podpuno, da će osobito on lasno pristati uz to, što sam za ovu rieč napisao na str. 142.

U ostalom najbolje opisuje *h* Vuk.[2] Jezgra njegova opisa glasi ovako:

„U Dubrovniku se *h* jasno[3] čuje i u početku riječi i na kraju i u srijedi i pred samoglasnima i pred poluglasnima slovima. Za čudo je da se govori *hud* i *hudoba*, a *huditi* ne kaže se nego *uditi*, na pr. udi mi more, ne će ti to nauditi![4] Može biti da bi

---

[1] Vergleich. gramm. der slav. spr. I, 123—133 i 335. I što se hiata samoga tiče, veoma se razlikujem od Miklošiča, kao što se dosta lasno može razumjeti po str. 39—44, 89 i 100 najnovije radnje moje.

[2] Српске нар. пословице. str. XIII—XV i XXI—XXV.

[3] T. j. gotovo sa svim onako kao *ch* na pr. kod Čehah i Slovakah (sr. str. 138, br. 2). Uvjerih se o tome već g. 186$^{2}/_{3}$, probavivši u Dubrovniku čitavu zimu.

[4] Po Miklošiču (vergl. gramm. I, 335) „*uditi*, altslav. **оудити** hat kein *h* eingebüsst.“ Ali u rječniku svomu pozivajući se samo na glag. i stsrb. izvore nedokaza ni toga jošte, da je onaj glagol kod starih Bugarah bio u porabi. A što se tiče litavskoga uditi, vituperare, koji je tamo naveden, on se očevidno tako razlikuje od srbsko-hrvatskoga

se ondje[1] još koja ovaka riječ našla u kojoj se za *h* kao zaboravilo, ali je ja nijesam čuo. A još je za veće čudo što se u djekojim riječima izgovara *h* dje mu prema ostalim slavenskim narječijama nije mjesta, na pr. *zijehati* m. *zijevati*.[2] Po svoj prilici će biti i ondje više ovakijeh riječi, no ja za sad ni jedne više nijesam poznao. *Hvala, zahvaliti* itd. pišu spisatelji Dubrovački, ali ja ni od koga ondje nijesam mogao čuti da tako govori nego *fala, zafaliti*; a kad sam koga, osobito od onijeh koji znadu čitati i pisati, zapitao o tome, kazivali su mi da se govori i jedno i drugo."[3]

„Osim Dubrovnika glas ovoga slova čuje se kako onuda po okolini, tako i gore k jugu po svemu primorju našega naroda i po Crnoj gori do samoga Skadra, ali slabo dje zdravo, postojano i na svakome mjestu u riječi. Po okolini Dubrovačkoj bolje se čuje pored mora i po ostrvima nego gore k Hercegovini."

„Uz primorje gore, po Boci, bolje ga izgovaraju Srbi zakona Rimskoga nego Grčkoga; a izmedju onijeh prvih najbolje ga izgovaraju Peraštani a najmanje Dobroćani, izmedju drugijeh pak najmanje Rišnjani i Novljani, koji su otprije bili pod Turcima i koji se i sad mnogo miješaju s Hercegovcima. A po ostalijem onuda mjestima i po Crnoj gori i po nahiji Barskoj čuje se glas ovoga slova vrlo dobro na kraju riječi, u srijedi pred poluglasnim slovima malo slabije, pred samoglasnim slovima i medju njima još slabije i to dje manje dje više, a u početku pred poluglasnim slovima nimalo ili vrlo rijetko. Što su sjeverni krajevi Crnogorski bliže k Hercegovini, to se *h* manje čuje; ali k istoku ne gubi se tako odmah nego se, istina sve slabeći, proteže preko Zete može biti čak do Metohije i do Kosova, dje ga odonud opet Bugari

---

značenjem, da volim i sada jošte smatrati ovaj s Vukom kao iznimku od pravila, ali nečudim se joj nimalo.

[1] Ovu i slične joj rieči pisa Vuk onda postojano sa ђ, kasnije sa *dj* po tome, čim sam šesti red ove vrste svršio.

[2] Meni nije za čudo ni ovo *h* ponajviše s toga, jer nesumnjam, da je *zijehati*, po Mikalji *zihati* prema *zinuti* upravo tako kao na pr. stb. **махати** prema **манжти**, ili da su oni glagoli isto tako osnovani na zijeh i zih kao **махати** na **махъ**, srbsko-hrv. mah, gdje je *ma* korien a **хъ** sa *h* nastavak različni od *v*, kojim posta zijev i ziv. Zijehati dakle neide tako ovamo kao što se Vuku čini.

[3] Poslije toga spominje *hitati* m. hvatati i fatati onako, kao što je već na str. 132 pod br. 1 rečeno.

sa svojim izgovorom podupiru, kao što se i dolje oko Timoka može poznati. I u Bosni od varošana, osobito koji su Turskoga zakona, može se čuti tanak izgovor slova *h*, od prilike kao u Njemačkom jeziku *h*.[1] Da se po granicama izmedju ovijeh mjesta, dje se *h* različno izgovara, izgovor njegov miješa, kao što ga miješaju i ljudi koji predju iz jednoga mjesta u drugo, to se razumije samo po sebi."

„Crnogorci pravi glas slova *h* izgovaraju na kraju u rod. mn. kod sviju suštestv. imena, na pr. deset *pušakah*, našijeh *ženah*, *junakah*, *riječih*, *ljudjih* (*ljudih*) itd.[2] Pored Crnogoraca ovako govore i primorci gotovo svi od Rosa do iza Bara, a osobito Dobroćani. U Dubrovniku ovoga običaja nema, ali niže Dubrovnika na poluostrovu Ratu može se čuti, samo ne onako zdravo i postojano kao u Crnoj gori. Može biti da je ovo izgovaranje slova *h*, dje mu ni u Slavenskom jeziku[3] mjesta nije, postalo pored izgovaranja toga glasa kod pril. imena i mjestoimenija u ovome padežu. Sad će se lakše moći pogadjati za što Srbi zakona Rimskoga na ovakovim mjestima pišu *h*, ako ga i ne izgovaraju."

Slutnja Vukova o postanku *h* u gen. mn. neslaže se s istinom, ali nije od nje tako daleka kao ona, po kojoj je isti padež postao iz lokala. Proti toj dobro opazi već Miklošič, da u lokalu mn. nema nigdje ni traga ni glasa onomu *a* i ь, kojima se u genitivu osim ST, ŠT, ZD i ŽD sve ostale skupine suglasah krajnjih uklanjaju ili rastavljaju, kao na pr. u pušakah, pušькьh i pušaka prema puška. Ali, koliko je meni poznato, neobjavi Miklošič do sad nigdje upravo, što i kako misli ob istoj stvari. Ja stojim u tome već od g. 1852 uz one zemljake i kritike njegove, kojih se str. 54 najn. r. moje dotiče. Oni su, ako se nevaram, prvi izrekli, da ovo *h* nije različno od onoga, koje se pojavlja u istom padežu zaimenah takodjer m. stbug. хъ i *ch*, običnoga kod znatne većine Slavenah, te odgovara suglasu *r* nastavka lat. *rum* ili starinskomu

[1] Svjedoči to i Sl. Bošnjak na onome mjestu, koje sam iztakao radi marha na str. 142. Opazkom ovom podupirem Vuka osobito s toga, što je i njemu samomu žao, da nije mogao putovati u Bosnu rječnika svoga radi.

[2] Po str. XXVII istih Poslovica „ove i slične im genitive izgovaraju pravi Crnogorci i gotovo svi njima susjedni primorci" i sa ь pred *h* „tako da je ь glas naličniji na *e* nego na *a*."

[3] Tako zove Vuk ponajviše staru bugarštinu.

s isto tako kao u lokalu mn.[1] Ovu slutnju njihovu prisvoji sebi Schleicher upravo tako kao onu, radi koje ga ondje karam. On bo i u najnovijih djelih svojih[2] jednako uči, da se je u tobožnjem jeziku indogerm. genitiv mn. i imenah i zaimenah svršivao na *sâms*, pa da krajnje *s* ovoga nastavka znači množinu, *sam* da odgovara latinskomu *rum* itd. Što se tiče prvoga *s*, do kojega mi je sad najviše stalo, mislim o njem isto tako kao Schleicher ili kao Šafařik i Jagić o *h* u lokalu mn.[3] Smatram dakle srbsko-hrvatski genitiv sa *h* za najstariji izmedju sviju, koji god se kod Slavenah čuju. Isto tako mislim i o znamenitome drugu mu: *če-sa*, budući da ovaj svojim *a* očevidno nadmašnje i stbug. чь-со ili чє-со.[4] Da su pak upravo Crnogorci sačuvali ono *h*, tomu se nimalo nečudim radujući se osobito s Vukom, da u Crnoj gori „još od Lazareva vremena jednako traje srpska vlada i carovanje.“[5] Dogodjaja ovoga nije, žali bože, uzeo Vuk na um nigdje ni onako, kao što sam se ja dotakao slobode prema jeziku na str. 130. Moram opet na čast i slavu njegovu očitovati, da on nije nigdje prezirao genitiva sa *h* radi toga, što se Crnogorci više razlikuju od ostalih Hrvatah i Srbah porabom padežah na pitanja *kamo* i *gdje*, nego što se je njemu dopadalo.[6] Znao je po svoj prilici kako valja, da se ova smetnja netiče upravo oblika padežah, pa da je veoma neznatna prema onoj, kojom se uklanja svaka razlika medju dativom, lokalom i instrumentalom mn. U ostalom dokazati ću, ako Bog da, u razpravi o padežih, koju sam već i na str. 8. i dr. najn. r. svoje obećao, da kod Slavenah u obće ima puno primjerah prve od ovih smetnjah. Sada sam rad samo to napomenuti, da kod Poljakah nema već ni rieči *kam* ili *kamo* nego samo *gdzie*. I zem-

---

[1] Časopis mus. král. čes. 1852. Neimajući ga sada na ruci, nemogu iztaknuti strane, koje se tiče.

[2] Na pr. u Compendiu der vergleichenden grammatik der indogermanischen sprachen. 2 izd. str. 562 i sl. Ali nejavi ni tamo niti drugdje, odkuda mu je glavna misao za taj posao, kao da je Niemcu po sve nepristojno priznati, čemu se je od Slavena naučio.

[3] Šafařík u „výkladu některých gramatických forem v jazyku slovanském“, kojega sam se gore na str. 111 i 112 uzgred dotakao; Jagić u Književniku I, 155 i sl.

[4] Kao što sam već u razpravi svojoj o ablativu slov. i lit. (Časopis mus. 1857. str. 576 i sl.) potanje razložio.

[5] Српски рјечник. 1 izd. str. XV.

[6] Српске нар. пословице. str. XXXIV. Писма Пл. Атанацковићу. str. 86.

ljaci su moji zadovoljni ponajviše sa *kde* ili *gde*. Kod Čehah živi jošte *kam*, ali ima opet dosta svjedočanstvah za *gde* m. *kam*. Tako se na pr. već u stčes. bajci o lisici i žbanu čita: vece liška: kde ideš, čbáne![1] Da većina starih spisateljah srbsko-hrvatskih nemari za *h* u gen. množnom, to je istina, ali proti *h* za isto nevalja više nego *ar*, *er* ili *àr*, *èr* kod istih spisateljah proti samoglasu *r*, o čem gledaj str. 141—143.

To su glavni razlozi, za što pišem *h* u genitivu mn. Vuka se opet držim osobito time, što nemarim za *t* i *d* medju dvjema suglasi a za *s* i *z* predlogah u složenih riečih pred zviždućimi suglasi, oslanjajući se ponajviše na str. 76, 77, 90, 92 i 93 najnovije radnje svoje. Bio bih naravno najvolio držati se obće primljenoga načina pisanja, ali toga, žali bože, jošte uema, a dokle ga nebude, scienim, da je i moja dužnost raditi za slogu, koliko mogu.

Osmi red.

U ovaj idu sve one skupine, koje se svršuju sviždućimi glasovi, na ime ovih 16: KĆ, KČ, GѢ, PS, PŠ, PČ, BZ, VŠ, VČ, MZ, MŽ, HĆ, SC, ŠĆ, ŠČ i ŽѢ.

Stari Bugari osim SC negovorahu nijedne od ovih skupinah, pa ni *sc* nebijaše im sa svim po ćudi, kao što je već dosta poznato iz str. 27 najnovije radnje moje.

Nijesu one ni srbsko-hrv. narodu k srdcu prirasle, pojavljajući se kod njega može biti najviše izmedju svih ostalih po pravilu, izrečenome na svršetku trećega reda. Osobito pak od SC počinje se po Vuku samo scipati se, congelari, kojega srodstvo po sve mi je tamno. Mikalja osim sçighjel uz staglica i staglija, carduèlis, ima i scjeniti uz cjeniti m. Šulkova scěniti, navedenoga pod erachten, i m. Vukova cijeniti. Kako je glasilo sçighjel, nemogu riešiti. Radi toga nepromienjh načina, kojim je ondje pisano. Ali nesumnjam, da se je počinjalo od *sc* kao i sadašnje cigli i cijepati. Dokazah tomu a proti *sc* u cio i cieniti prema stbug. **цѣлъ** i **цѣнити** naći ćeš na prije navedenom mjestu.

Ob MZ i MŽ upravo sumnjam, jeda li se čuju jošte. Nadjoh bo je samo u mzinc uz mazinc kod Mikalje, pa u mžanska crkva kod Kukuljevića. Skupina *nc* stoji ondje po svoj prilici samo po-

[1] Výbor z literatury české. V Praze 1845. I, 229. Jana Blahoslava grammatika česká dokonaná l. 1571 a vydaná ve Vídni 1857 na str. 239 brani upravo *kam* proti *kde* veoma komički.

grješkom m. *nac*, budući da se i u sadašnjem govoru samo tudje vranc isto tako svršuje i to proti pravilu, po kojemu već i Mikalja piše šanac i tanac, koja su takodjer tudja a mazinc i mzinc nijesu nipošto. Obojica bo ih odgovara obliku stbug. **мьзиньць** običnomu uz **мѣзиньць** m. Vukovih mljezinac i mezimac, kao što je već na str. 153 razloženo. O *žm* pako m. *mž* bijaše već na str. 149 govor.

Osim *šč* i *šć* sve ostale od ovih skupinah veoma su riedke i nepostojane. KĆ bo uz HĆ i ŠĆ počinje samo kći, koje se i hći, šći i ći govori m. stbug. **дъшти**[1]; pa njekoje oblike glagola htjeti na jugu. I GЂ sa ŽЂ čuje se samo ondje po tome, što je već pod šestim redom za *ć* i ђ m. *tj* i *dj* rečeno; ali prva od njih samo u гђе m. gdje i ostalih spomenutih niže pod 10. redom, druga u жђела, жђести i жђетан m. zdjela, zdjesti i zdjetan, kao što će još bolje izaći na vidjelo iz pod II, 5.[2] KČ počinje samo Kčara kod Sabljara a Kčevo kod Vuka pod lastva, gdje se i to čita: „Ovako se zovu mnoga mjesta u Crnoj gori i onuda po susjedstvu, na p. Lastva Ozrinićka, planina od Nikšića do Kčeva, Cuca i Pješivaca.“ Pod *č* ima samo „Čevo, brdo u Crnoj gori“, pa dva stiha iz pjesamah narodnih. Kčevo nije ni pod *k* ni medju na novo dodatimi riečmi spomenuto. Slutim opet, da je Čevo iz Kčevo postalo.

PS počinje samo tudje psaltir, uz koje je i saltir u običaju[3]; pa rieči srodne sa pas m. stbug. **пьсъ**, kao pseto, psovati itd. Uzklici ps i pst nespadaju nipošto ovamo, budući da u njih *s* kao samoglas glasi ili ide u red samoglasah *r* i *l*, o kojih je već bio govor pod I, 1. i 2. Mjesto PŠ pojavlja se sada ponajviše samo *š*, manje PČ i VŠ u pšenica, pčenica, všenica, šenica a pšena, šena m. stbug. **пьшеница** i **пьшено**. Mikalja i Stulli osim za-pšiti imadu baš i pšiti, negare, m. Vukovih zabašiti a bašiti. Da je i pšiti srodno sa bah i baš, to svjedoče već i Miklošič s Daničićem u rječnicih svojih pod **бъхъ** i **за-бьшити**. Osim pčenica čuje se *pč* još u pčela, uz koje već Mikalja ima čela. Po Vuku počinje se ista rieč i od VČ m. stbug. **бъч** i **пъч**. Ali meni se sve čini, da

---

[1] Dokazom, koje sam naveo na str. 77 najn. radnje svoje, pridaj, da hći ima i u Daničićevu rječniku.

[2] Ovdje i niže u svih slučajih sličnih rimski broj znači vrstu, arapski red.

[3] Kao što već i na str. 87 najn. radnje svoje učim, pa i Vuk sam svjedoči (Српске нар. пословице. str. 274). U rječniku svomu zaboravio je saltir isto tako navesti kao Kčevo s većinom onih riečih, koje sam iztakao na str. 132 i sl.

v nesamo u *vč* i *vš* nego i u ostalih sličnih skupinah, t. j. pred tamnimi suglasi u obće glasi kao *f* po onomu zakonu, kojega sam se već dotakao pod I, 7. Osim razumifsi, minufsa, Bobofci[1] i sličnih primjerah, kojih je veoma mnogo kod starih spisateljah hrvatskih, svjedoči za to i Vuk sam, pišući na pr. јефтин i Јефто uz јевтин i Јевто.[2] BZ nadjoh samo u Bzenica kod Sabljara, pa u bzovina, koje ima Mikalja uz baz, bazovina, abzovina i zobovina. Vuk je čuo samo baza, obzovina, zobovina, zovina i zova. U ostalom netreba dokazivati, da su sve ove rieči srodne medju sobom a sa čes. i našim bez, kojemu će odgovarati stbug. **бъзъ** ili **бьзъ**, ako se nadje.

Što se napokon najobičnijih skupinah ovoga reda tiče, ŠČ ima samo u složenih riečih ili m. stb. **съ-ч** kao u ščekati, ščeliti i ostalih, koje se i po etimologiji ili sa *sč* pišu. U četina i četka prema stčes. ščetina i ščetka m. sadašnjih štětina i štětka zamuklo je po svoj prilici *š*. ŠĆ čuje se ponajviše m. inih skupinah, po imenu m. *kć*, *hć*, *sć*, *št*, *st*, *sk* i *stj*, kao na pr. u šći m. kći i u glagolu htjeti po tome, što je već gore rečeno a pod I, 9. sliedi; u šćukati m. s-ćukati, šćeta m. šteta, šćela m. skela, šćerati m. s-tjerati itd.

Deveti red.

Ovamo spadaju sve one skupine, koje se počinju zviždućimi i hakovimi suglasi a svršuju niemimi, po imence ovih 20: SK, ŠK, ST, ŠT, SP, ŠP, ZG, ŽG, ĮG, ZD, ŽD, ZB, ŽB, ĮB, CK, ČK, CT, ČT, ČP i HT.

Kod starih Bugarah bijaše ih samo 7 u obćčaju i to SK, ST, SP i ŠT mnogo više nego ZD, ŽD i ŽB. Skupina bo ŽB počinje samo **жбаньць**, kao što je već poznato izpod I, 5.; ŽD pako samo **ждсити**, gdje je *d* više srbski nego bugarski umetnuto po tomu, što niže sliedi. O ZD napokon jošte više sumnjam, akoprem ona u Miklošičevu rječniku mnogo više riečih počinje nego *žb* i *žd*. Dokazah tomu dosta ima već i na istom mjestu.

I kod Hrvatah i Srbah običnije su skupine sa *s* i *š* nego sa *z* i *ž*, akoprem je istina, da su oni mnogo skupinah sa *z* stekli osobito time, što su obikli stbug. predlog **съ** pred jasnimi suglasi

---

[1] U Miklošičevih Monum. serb. str. 279, 385 i 386 m. razumivši, minuvša i Bobovci.

[2] Prvi od ovih oblika naći ćeš više puta u Kovčežiću na str. 40, ostale pak i u rječniku njegovom.

u *z* mieniti, kao na pr. u zbiti m. **съвити**, zgoniti m. **съгонити** itd. Nevaram se takodjer, ako u obće jošte rečem, da su skupine sa *z* običnije nego sa *ž*, *џ*, *c*, *č* i *h*.

O ЏG bo, CT i ČT valja mi upravo sumnjati, govore li se još i sada, budući da je Vuk prvu od njih samo u pri-džgati i sa-džgati čuo. Druga pojavljaše se za staro doba jamačno u glagola cvasti, koji se je i po osnovi *cti* običnoj uz cvat, cvati, cavti i capti m. stbug. **цвьт** sprezao, kao što je već od Miklošiča dokazano.[1] Je li to još i sada u običaju, neznam. U Vukovu rječniku nema ni cviti ni cvasti. Daničić[2] spominje samo cvasti, može biti za to, da ugodi Vuku, pitajućemu ovako[3]: „Kad se jedne riječi u narodu govore dvojako i trojako, netreba li onda spisatelji da pišu onako, kao što je najpravilnije?“ Težje će moći opravdati, za što na istom mjestu ob osnovi čat m. stbug. **чьт** mukom muči, akoprem je istina, da je po-šten m. stbug. **по-чьтенъ** od nje pošlo, kao što već i Miklošič uči na prije n. m. Mikaljevo čtiti sa sadašnjimi u-čtiv i pre-u-čtiv (sr. str. 133, br. 3.), štovati i sličnimi nijesu proizvedena upravo od iste osnove nego od časti m. stbug. **чьсти**.

ЏB počinje samo džbagati, pa džban i džbun, obična uz žban i žbun. Jošte se rjedje čuju CK, ĆP i HT, t. j. samo u ckiliti, čpag i u njekojih oblicih glagola htjeti, kao na pr. kad se reče htijah i htio. Ali i m. ovih oblikah govore gdješto osim stijah i stio, koje Daničić same spominje, i ktijah, tijah, hoćah, šćah, ćah, šćadijah i ćadijah.[4] Ckiliti navede Stulli iz Gundulića, nu ja ga nenadjoh u Osmanu nego samo kod Šulka pod flackern uz buktěti. Težko je s njim srodno Vukovo škiljiti, blinzeln, connivere. Mikaljevo pako cka m. daska i stbug. **дъска** jedva kad se već čuje sada. Budući da već u staroj bugarštini ima **чьпагъ**, vara se po svoj prilici Vuk sluteći, da je čpag, koje još i špag glasi, srodno rieči džep, koju je već i Miklošič onomadne za tursku proglasio.

Osim toga, što je ob ovih skupinah prema stbug. do sad uzgred napomenuto, vriedne su jošte dvije razlike osobita spomena. Prva se od njih pojavlja time, što Hrvati i Srbi *s* ponajviše sku-

---

1 Vergleich. gramm. der slav. spr. III, str. 260.
2 Oblici srpskoga jezika. str. 64.
3 Писма Пл. Атанацковићу. str. 53.
4 Oblici srps. jez. str. 100. Српски рјечник 1. izd. str. LVII i LVIII. Miklosich's vergl. gramm. III, 269.

*

pinah SK, ST i SP rado umekšavaju, govoreći na pr. škopac i školjka m. скопьць i скольна; špada i špaga m. tal. spada, špica i žbica uza spica; špug uza spuž i puž m. stsrb. splьžь a stbug. плъжь; štap i šćap uza stap, štrk prema lat. scipio a njem. stab i storch, koja se kao стапъ i стръкъ pojavljaju već i kod starih Bugarah; štrknuti m. стръкнѫти itd.

Druga razlika tiče se toga, što su Hrvati i Srbi pravilno zadovoljni jednostavnimi suglasi ћ i ђ m. stbug. skupinah ŠT i ŽD, gdjegod ove odgovaraju njegdašnjim ili starijim *kt, gt, ht, tj* i *dj*, a što se ostatka glavnih jezikah slavenskih tiče, ruskim *č* i *ž*, českim *c* i *z* a poljskim *c* i *dz*. Ali da se *ђ* nepojavlja u početku riečih m. stbug. *žd*, to se već razumije po onome, što je prije za *žd* napomenuto. Ostaje jošte primetnuti, da Hrvati i Srbi istom skupinom počinju samo Ždalj i žderati, pa da je *d* u žderati i srodnih riečih umetak, kojemu prave slike neznam kod ostalih Slavenaa.[1] Za *ć* pako m. stbug. *št* ima više primjerah i u početku riečih, kao ćud, ćuk i ćutiti m. штоудь, штоукъ i штоутити. Tudj ili туђ svojim *t* protivi se pravilu, po kojemu bi se ono ćudj ili ћуђ pisati imalo. Odgovara bo mu rus. čuž, stčes. cuz, nčes. cizí, polj. cudzy i stbug. штоуждь. Ali osim ovoga po sve pravilnoga oblika bijahu kod starih Bugarah i nepravilni стоуждь, тоуждь i чоуждь u običaju, kao što već g. 1837 na pr. P. J. Šafařík i javno očituje[2] a Miklošič u 2. izdav. rječnika stbug. dokazuje kako valja. Pravo je dakle dao Miklošič naštampati: изь стоуге ꙁемле[3] a Daničić je pogriešio, pišući u rječniku svome pod тоуђь, da je na onome mjestu „pogrješka postala otuda što je naprijed predlog изь", te nemareći po tome ništa više za stsrb. стуђ. Što se napokon uzroka nepravilnosti ove tiče, nije o njem, ako se dobro opominjem, ništa do sad na vidjelo izneseno. Ja ga vidim u onom

---

[1] Premda mi je umetanje suglasa kod nas u obće prilično poznato, kao što se vidi iz str. 99—102 najn. radnje moje. Tamo na str. 104 naći će svaki, koga se tiče, i za *ћ* i *ђ* više nego što se ovdje spominje.

[2] Slovanské starožitnosti. 1 izd. str. 260, 358 i sl. Tamo se potanko dokazuje medju ostalim i to, da je ona rieč, o kojoj je ovdje govor, postala iz germ. thiuda, populus. Ja to do sad za pravo držim, premda mi je poznato, da se to isto Miklošiću nedopada više (Sr. Die Bildung der Nomina im Altslov. str. 27 s rječnikom njegovim pod штоуждь). Ali potanjega razloženja misli svoje i njegove o toj stvari za sad okaniti se moram iz uzroka dosta poznatih.

[3] U Monum. serb. na str. 60, r. 22.

teženju, koje jezici premnogo putah disimilacijom očituju, ili u tom istom, za što vole Česi sada na pr. kaprad' i křepelka nego prijašnje paprad' ili paprat' i přepelka ili přepelica, cítěn nego pravilno cícen od cítiti itd. U ostalom, da *št* mnogo više riečih počinje nego *žd*, to se već lasno razumije i po onome, što je gore o *st* i *čt* napomenuto.

Deseti red.

Ovaj drži sve one skupine, koje su iz samih niemih sastavljene, po imence ovih 6: KT, GD, PT, BD, TK i DG.

Bugari IX vieka slabo koju govorahu od ovih skupinah. Dokazah to već, čini mi se, dosta na str. 27 i 28 najn. radnje svoje.

Nijesu one ni srbsko-hrv. narodu po ćudi, akoprem se TK prema ostalim dosta postojano čuje. Ali je i ova osim tkati m. stbug. **тъкати** slabo gdje na svome mjestu. Tko bo posta premetnućem glasovah iz kto, ali uzanj govori se i ko m. stbug. **къто**. Isto tako je *tk* i DG u tkunja i dgunja, ako se ovi oblici uz tunja, dunja, kunja i gunja jošte pojavljaju. Ja prvi od njih nadjoh samo kod Mikalje a drugi kod Šulka pod Quitte. Po sve je samo to istina, da su svi oni oblici postali iz κυδώνιον. Istoga su roda i **гдоунние** i **вдоула** sa polj. gdula, čes. kdoule i gdoule ili kdule i gdule, kao što sam već dokazao na mjestu prije navedenom. O tkovati, koje Stulli uz kovati spominje, nemogu jamačno kazati, čuje li se jošte. Tamna mi je napokon ista skupina i u Tkon i Tkievo, koja kod Sabljara nadjoh.

Da se KT barem u glagolu htjeti, dakle m. HT zbilja čuje, to je već dokazano pod I, 9. O te prema stsrb. **кьте** mislim, da je ono iz ovoga isto tako postalo kao ko iz **къто** ili tunja iz ktunja. Daničić tumači **кьте**[1] latinskim sed, ali nedokaza toga ničim, budući da sveza riečih (contextus), na koju se samu poziva, nije nipošto tako razgovietna, kao što se njemu čini. Ja se u toj stvari oslanjam osobito na čes. poté, koje se uz potom još i dan danas čuje, ako i rjedje nego prije; pa na stbug. **къ томоу, къ семоу а къ томоу не**, koja Miklošič u rječniku svome pod **къ** tumači i lat. riečmi: adhuc, postea, amplius i non amplius. Ali potanje razloženje ove misli svoje moram odložiti na drugo prostranije i priličnije mjesto.

GD osim Gdinj kod Sabljara počinje jošte gde i gdi barem kod Ekavacah i Ikavacah. Jekavci vole gdje, dje, ђe i ge m.

---

[1] U Miklošičevih Monum. serb. na str. 36 i 37. Indje nije se još našla ova riečca.

stbug. къдѣ. Ge govore Paštrovići sa susjedi svojimi, Crmničani i Barani, postojano ili i tamo, gdje je ova rieč složena s drugima, na pr. u ni-ge, sva-ge itd.[1] U spomenicih stsrb. osim ge imaš još i dge m. къдѣ isto tako, kao što je već gore rečeno za tko i ko m. къто. Ovdje samo to jošte primetnuti imam da se tamo i gdo m. къто nalazi i to nesamo na onome mjestu, kojega se Daničić dotiče, nego i u otvorenom listu Ivaniševu od g. 1416, 3. svibnja.[2] Voltiggi zabilježi samo gdo. Mislim opet da tako barem Štokavci negovore više.

U ptrše čuje se PT postojano, u ptica pako m. stbug. пътица *p* najviše neglasi nikako a rjedje se čuje kao *f* m. Vukova *v* po tome, što je već potanje razloženo pod I, 8. Jasno BD dopada se jošte spisateljem osobito hrvatskim u glagolu bdjeti, premda je Vuk samo bdenije čuo i to uz denije i samo kao crkvenu rieč m. stbug. бъдѣние ili lat. vigiliae.

Druga vrsta.

Nijedna se skupina ove vrste nesvršuje niemim suglasom nego znatna većina ih na *r*, *l*, *lj* ili *љ*, *v* i *j*, ostale pako na *n* i *nj* ili *њ*.

Niemimi se suglasi počinju samo one skupine, koje se svršuju na *j*. Sve ostale imaju *s*, *š*, *z*, *ž*, *c*, *č* i *h* s početka. Najviše pak ima onih, koje se počinju zvizgom *s* a svršuju slitnimi *r*, *l* i *lj*; najmanje onih, koje se počinju slovima *c*, *č* i *h* a svršuju nosnim *n* i *nj*.

Što se napokon srednjega življa njihova tiče, on se u svijeh mora s prednjim i krajnjim tako liepo slagati, da oba zajedno spadaju u prvu vrstu. Budući da pravilo ovo valja i za staru bugarštinu te i drugčije veoma je znamenito osobito time, što se po njem najbolje može razpoznati, koja je od ovih skupinah prava, koja li kriva: od nemale će biti koristi, ako ga još i ovako osvietlimo. Sve su skupine ove vrsti tako uredjene ili sastavljene, da se i bez prednjega i bez krajnjega življa podpuno slažu s običnimi skupinami prve vrste. Tako na pr. SKR bez *s* ili kao KR spada u prvi red, bez *r* pak ili kao SK u deveti red prve vrste. Isto tako odbiješ li *d* od DVJ, ostane ti VJ ili skupina, koja ide u I, 6; ako pako *j* odmetneš, dobiti ćeš DV ili skupinu I, 5.

---

[1] Kao što svjedoči Vuk u Срп. нар. пословицах na str. XXXII.

[2] U Miklošičevih Monum. serb. na str. 280, r. 4 i 11.

U ostalom daju se ove skupine i onda dosta razgovietno izbrojiti i opisati, ako je samo na pet redah razdielimo.

Prvi red.

U ovaj mećem sve one skupine, koje se na *r* svršuju, ili ovih 16: SKR, ŠKR, STR, ŠTR, SPR, ŠPR, SMR, ŠMR, SVR, ŠVR, SHR, ZGR, ZDR, ŽDR, ZBR i CVR.

Kod starih Bugarah bijaše ih samo 12: osam zajedničkih ili SKR, STR, ŠTR, SPR, SMR, SVR, ZDR i ŽDR, a četiri osobite: ČVR, HVR, KVR i TVR, koje su Hrvati i Srbi ovako izmienili.

ČVR i TVR izčezoše kod njih time, što su obikli samoglasnomu *r*, govoreći tvrd m. **тврърдъ** a čvrst m. **чрьстъ**, uz koje se i **чрьствъ** i **чрьстъ** nalazi. Osim ovih i srodnih im riečih nepočinjaše se istimi skupinami nijedna više.

I HVR bijaše obično samo u **хврастъ**, koje se takodjer i bez *v* ili **храстъ** piše, srbsko-hrvatski pak od davna hrast i rast glasi. U Daničćevu barem rječniku čita se ova rieč i srodne joj postojano bez *v* a što se *h* tiče, o tom je već izpod I, 7. poznato, da je kod znatne većine naroda srbsko-hrvat. po sve zamuklo.

Iz KVR, koja se je do sad samo u složenom glagolu **рас-кврѣти** pojavila, posta CVR u cvrieti, u kvrčati pak i čvrćati *r* se promieni u samoglas, iz crčati napokon izpade još i *v*. Osim kvrčati neslušа Vuk nijednoga od ovih glagolah. Mikalja je zabilježi sve a Belostenec barem cvreti, koje je kao cvrčti kod Slovinacah takodjer još u običaju.

ŠPR nadjoh samo u šprulja, ŠMR samo kao zamjenu tvrde *smr* u Šmrekari, uz koje Sabljar ima i Smrekari; ŠVR takodjer samo m. *svr* u švraka, švračice, pa u mjesnih imenih: Švračica, Švračkovo selo i Švrakarica, od kojih prvo po Sabljaru glasi i Šračica a drugo i Švarčkovo selo. Da ŠKR i ŠTR ima i m. *skr* i *str*, to se može nesamo slutiti po onome, što je pod I, 9. o *šk*, *št* i *šp* prema *sk*, *st* i *sp* razloženo, nego i potvrditi njekolicinom primjerah, kao škripati, škropiti, štroka, štrojiti itd. m. **скрипати, съкропити, строка** i **строити.**

Što se pak ostalih tiče, SHR, ZBR i ZGR nalaze se samo u složenih riečih m. stbug. **съ-хр, съ-бр** i **съ-гр** i to prve dvie vrlo riedko, osobito u shraniti, zbrati, zbratiti i zbrijati, ali i m. zbrati vole sabrati. ŽDR čuje se većinom samo kao zamjena skupinah *žr* i *zr*, t. j. osim sriemskoga ždroncati, koje mi je po sve tamno,

u svih ostalih riečih, koje se istom skupinom počinju. ZDR napokon pojavlja se češće m. stbug. съ-др ili u složenih riečih nego m. *zr* ili tako, da je u njoj *d* takodjer umetak, kao u zdrak običnom uza ždrak, žrak i zrak m. stbug. зракъ; pa u zdreti, koje se čuje u zapadnom govoru m. zreti.

Drugi red.

Ovamo stavljam sve one skupine, koje se svršuju na *l* i *lj* ili љ, kao ovih 15: SKL, SKЉ, ŠKL, ŠKЉ, SPL, SPЉ, SML, SMЉ, SVL, ZGL, ŽGL, ŽDL, ŽDЉ, CKL i CKЉ.

Kod starih Bugarah bijaše ih najviše pet u običaju: SKL, SKЉ, STL, STЉ i ZMЉ. Posljednja počinjaše samo змлиы i to riedko m. змиы. I ostale malo bijahu u porabi, osobito pako STL i STЉ samo u стлати i стлъпъ ili стлъбъ.

Mjesto ovoga govore Hrvati i Srbi stup i stub po onome pravilu, koje je već poznato izpod I, 2. Korien *stl* sačuvaše samo u stelja, po-stelja i sličnih riečih, kao skupinu nigdje, niti u sriedi riečih, kao što ću možda inom prigodom potanje razložiti. Za sad se moram zadovoljiti pokazanjem na str. 91—94 poslj. r. svoje.

Za ostale skupine ovoga reda valja u obće pravilo, koje je već izrečeno pod I, 2. Mekane bo se od njih takodjer manje govore nego tvrde. Osobito pako SKЉ ima samo u skljukati i skljuniti, gdje je *s* predlog kao što i u spljoštiti. Osim toga počinje SPЉ za cielo i Spljet a po svoj prilici i spljuskati, koje Stulli, jednostavno pak i Vuk ima. ŠKЉ ima samo u škljan, kao što je već poznato izpod I, 2; pa u škljaka, pored kojega se osim šljaka i štaka čuje; SMЉ u Mikaljevih smlječ i Smljet m. Vukovih mliječ i Mljet; ŽDЉ u ždljebovi, ždljebić i ostalih; CKЉ u ckljenje, ako toga imena ima pored glagola ckliti se. U ostalom istina je, prvo da isti glagol jošte kod Lucića cakliti se glasi; drugo da je proizveden od caklo, koje se i cklo, sklo, stklo i staklo m. stbug. стькло govori te „cujus origo me judice adhuc obscura est“ [1]; treće da se osim ovih riečih nijedna nepočinje više skupinom CKL.

I ŽDL ima samo u ždlieb, gdje je *d* umetak najsličniji onomu, koji se u *zr* pojavlja te poznat je već izpod II, 2; ŽGL u žglob, koje osim zglob i žlob glasi te po svoj prilici nije etimologički različno od sklop, samo što su u zglob svi suglasi promienjeni po

[1] Više ćeš o njem naći na str. 92 najn. radnje moje.

onome zakonu, kojega se dotakoh pod I, 7. Slovo *z* je po tome zamjena predloga *s* ili stbug. **съ** i to nesamo u zglob nego i u svih ostalih riečih, koje se isto tako počinju, kao zglaviti, zgledati itd. Istoga je roda *s* i skupinah SPL, SML i SVL a većinom barem i u SKL. U sklenza na pr. nije *s* predlog nego po svoj prilici korenito, budući da se već kod starih Bugarah nalazi **склѧзь**, koje je po Miklošiču postalo iz germ. scilinc, schilling itd. U ostalom ovoj se slutnji mojoj nemalo protivi to, što sklenza po Vuku neznači nikakoga novca nego svadju, kao na pr. u ovoj poslovici: Nestade spenza, nastade sklenza. Volim opet držati se je nego na pr. misliti, da je *s* u sklenza predlog, *klen* korien m. stbug. **клѧ** ili **кльн** a *za* nastavak.

Treći red.

Ovamo ide samo 5 skupinah svršujućih se na *n* i *nj* ili *њ*: SKN, ZGN, ZGЊ, CKN i CKЊ.

SKN govorahu stari Bugari barem u tudjih riečih, kao **скиния** m. σκνίψ, ostale slabo gdje.

Niti narod srbsko-hrv. nemari za nje. SKN bo, ZGN i ZGЊ nadjoh kod Vuka samo u složenih riečih sknaditi, zgnati i zgnječiti. Stulli zabilježi još i zgnusiti i zgnjaviti, ali Bog zna odkuda. Što se pako CKN i CKЊ tiče, u cknilast poziva se Stulli na Ranjinu, u ckniti i cknjeti na Palmotića. U Gundulićevu Osmanu osim toga ima i cknjenje. Mikalja napokon zapisa jednostavno cknenje barem pod kasni, iz složenih pako dockna, docknie, uckniti, ucknen i ucknenje. Nemože dakle biti pravedno sumnje, da je za njegova života osim *ckn* i *cknj* bilo u običaju. Sada ih nema već po svoj prilici ni u sriedi riečih. Vuk bo samo dockan, docne, docniti i docnolegalac zabilježi. A tko uz ovo svjedočanstvo još izbacivanje suglasah *t*, *d*, *k* i *g* izpred *n* i *nj* barem po str. 92 i 93 poslj. radnje moje uzme na um, onomu netreba dokazivati, da sadašnji Hrvati i Srbi *ckn* i *cknj* nigdje više negovore.

Vriedno je jošte spomenuti, kako je postala skupina CKN. Miklošič a po njemu Jagić misle pri tom na stbug. **кѣснъ** a **кѣснѣти**[1] tako, da su *k* i *s* bila najprije premještena, poslije pak *s* u *c* pretvoreno. Ali obje one rieči i srodne im žive jošte kod Hrvatah i Srbah kao kasno, kasniti itd. Nebijaše im dakle treba

[1] Osim ovih rieči u Miklošičevu rječniku vidi još i njegovu Vergleich. grammatik (I, 334), pa Jagićeve gramatike str. 81.

tako čudnovato griešiti o poznati zakon naravi, kao što bi bili morali da кѣсьнѣти pretvore po Miklošičevoj slutnji u ckniti ili cknjeti. Da se *s* u *c* mienja, tomu ima više jamačnih primjerah, kao cklo prema sklo i oni, koji sliede pod II, 4. Ali za tako smiono prebacivanje ili poremećenje glasovah, kakvo Miklošič i Jagić u ovom slučaju priznaju, nenavedoše oni nikake prilike niti ja mogu koju kazati, akoprem se nadam, da će svaki bezpristrani sudac najnovije radnje moje barem to priznati, da sam u njoj na str. 82—85 premetivanje glasovah mnogo marljivije razložio nego ostale im promjene. Neostaje mi dakle za sad ništa pametnijega nego ckniti ili cknjeti izporediti sa stbug. тѣсьнѣти, o kojem nesumnjam, da je srodno medju ostalimi s тѣскънъ, тискати i тѣскнѧти, sa čes. teskněti i teskniti se a s našim cniet' sa. Istina je, da se ovi glagoli razlikuju značenjem od ckniti, ali tako neznatno, da o tom barem ovom prigodom netreba više zboriti. Samo to jošte primetnuti moram, da su za ovaj posao osobito važne stbug. izrieke: тѣсно ны есть а тѣсно ми бы, koje već Miklošič u svome rječniku pod тѣсьнъ navede ali netumači.

Četvrti red.

U ovaj stavljam sve ove skupine, koje se svršuju na *v*. Težko će ih biti više od ovih 7: SKV, ŠKV, STV, SHV, SCV, CKV i ČKV.

Stari Bugari govorahu od njih samo SKV i STV, ali drugu samo u стволъ i стволие i to tako, da je pored nje i *cv* barem u цволъ bilo obično.

Kod Hrvatah i Srbah uze ovaj običaj mah, budući da oni po Vuku sada samo cvolika uz cima i bačva govore. Mikalja tumači cvolika i latinskim cicuta a Stulli ju piše sa *n* ili kao cvolina, što u Miklošičevu rječniku pod цволъ samo stoji. Potanje neka razlože ovu rieč bolji od mene u ostalom pako neka budu uvjereni, prvo da skupina STV sada samo složene rieči počinje, drugo da se CKV samo m. *skv* govori i to po Vuku samo u ckvara, koje mu se više dopada nego skvara, premda je ovdje *s* za cielo na svome mjestu, kao što i u ckvrna i ckvorac, budući da se već u staroj bugarštini nesamo ove nego i srodne im rieči sve postojano zvizdom *s* počinju: скварა, скврънა, скврънити, скворьць itd.

Pored ckvrna i ckvorac ima Stulli i čkvrna, škvor, škvrljica i škvrljak (ovo samo pod skorzek). Po Mikalji se ta ista ptica

zove ckvorac, cvorac, cvrljak i škvrlj; po Vuku napokon brljak, čvrljak, čvorak i skvorac. U red ovih imenah ide barem etimologički i čkvrlj, po Vuku „nekaka crna ptica, koliko kos.“ Osim te rieči počinje se po njemu skupinom CKV samo čkvar jošte. Što je tu *č* i kako je, neznam nego slutim, da je takodjer nekaka zamjena starinskoga *s*. Za *š* skupine ŠKV u Škvarić i Škvarići kod Kukuljevića, pa u Škvadra kod Sabljara razumije se to već i po onome, što je za taj posao poznato izpod I, 9. i II, 1. Ali bilo ovo kako mu drago, to je svakako istina, da se skupina *škv* i dan danas jošte govori, premda je Vuk nije čuo ili zapisao.

Ob SHV dosta je već zboreno pod I, 7. Ostaje mi jošte napomenuti, da sam SCV samo kod Mikalje našao u scvor i scvorljiv m. Vukovih čvor, čvoruga, čvorav, čvornast i čvornoviti.

Peti red.

U ovaj idu sve one skupine, koje se svršuju na *j*, kao KTJ, GRJ, TRJ, DRJ, DVJ, ŠTJ, ZDJ, SPJ, ZBJ, SMJ, SVJ, ZVJ, CVJ i HTJ.

Da od njih nijedna nije bila kod starih Bugarah u običaju, to se već razumije po I, 6. Odatle se već i to jasno vidi, da ih u pjesmah srbsko-hrvatskih ima i više.

Drugdje pak i od navedenih njekoje veoma malo se govore. Tako se na pr. KTJ i HTJ čuje samo u glagolu htjeti, ako je pored toga i ktjeti u običaju. Vuk zabilježi u rječniku svome samo kteti i kćeti (sr. I, 8 i 9), sa GRJ samo grjehota, grješan, grješnik i grješnica; sa TRJ samo trjestanski[1]; sa DVJ samo dvje-sta; sa CVJ samo cvjetati i njekoliko srodnih imenah. Ali poznato je već izpod I, 6 i 8, da se govori i samo *ć* m. *cvj*, *sj* m. SVJ a *žђ* m. ZDJ. Samo to jošte primetnuti imam, da se *cvj* sa *c* pojavlja samo m. stbug. **цвѣ**; *svj* sa *sj* m. **свѣ**, na pr. u svjetski m. **свѣтьскый**, i m. **съ-вѣ** ili u složenih riečih, kao svjet ili sjet i svjedok m. **съвѣтъ** i **съвѣдокъ**; *zdj* sa *žђ* napokon m. **съ-дѣ** u zdjesti i zdjetan ili žђesti i žђetan, stbug. **съдѣти** i **съдѣтьнъ**. Što je i kako je *zdj* u zdjela, neznam upravo kazati nego samo slutim, da je ova rieč tudja te da je pošla po svoj prilici iz lat. scutella.

[1] Trijestanski u Писмах Пл. Атанацковићу на str. 54, r. 27 stoji može biti samo pogrješkom štamparskom m. onoga oblika.

Treća vrsta.

Ovamo idu po svoj prilici samo PSTR, STKL i STRJ.

Stari Bugari govorahu samo jednu od ovih skupinah: SKVR i to nerado, budući da se već i u najstarijih knjigah njihovih uz **скврада** nalazi i **сковрада**, osim toga pako se samo **скврьна** i srodne joj rieči jošte tako počinju.

Hrvati i Srbi prvu od ovih riečih slabo kad govorahu. U Daničićevu barem rječniku nema je nikako. U **скврьна** i ostalih posta *r* samoglasnim, čime je skupina *skvr* naravno prešla u drugu vrstu, kao što je već razloženo pod II, 4.

O PSTR sumnjam, čuje li se jošte. Nadjoh bo ju samo u pstros uz struc kȍd Mikalje. Stulli je takodjer spominje ali osobito. Pstros nazvah tudjim i razložih već dosta na str. 98 najn. radnje svoje. Struc je po svoj prilici upravo od Talijanah uzeto, kao što već i Miklošič uči.[1] Po Vuku zove se ta ista ptica noj, ali meni se čini, da to odgovara českomu noh, stbug, **ногъ**, gr. γρύψ, njem. griff itd.

STKL čuje se samo kod Dubrovčanah u stko m. riečih navedenih već pod II, 2.

STRJ napokon nadjoh samo u strjelica i strjeljač. Ali po pravilu, koje već pod I, 6 i II, 5 spomenuh, može se ista skupina i drugdje, pa osim nje i njekolicina inih sličnih pojaviti.

U ostalom sve one skupine, ako je prepoloviš, liepo se slažu s običnimi u prvoj vrsti. Tako na pr. iz PSTR postane PS i TR, od kojih prva ide u I, 8 a druga u I, 1. Osim toga se barem STRJ dade jošte po sve i tako razdieliti kao stbug. SKVR ili kao sve skupine druge vrste, t. j. odbiješ li od *strj* ili prednji ili zadnji suglas, dobiti ćeš TRJ i STR, od kojih prva spada u II, 5 a druga u II, 1.

Na str. 127—128 i 132 obećah dokazati, da su početne skupine suglasah ruskih, českih i poljskih mnogo različnije i tvrdje od srbsko-hrvat. Načiniću to ovdje tako, da za jedno i to izadje na vidjelo, da su skupine česke tvrdje od ruskih a poljske od českih. Za tu svrhu potvrdiću kako valja samo ove dvie izrieke:

A. Rusi i Poljaci imaju za cielo barem po jednu skupinu četvrte vrste i to: VSTKЛЬ u встклянь, koje je uz всклянь i

[1] Die Fremdwörter in den slav. Spr. pod strusъ.

вскленъ u običaju[1], a VSTRV u složenom glagolu wstrwożyć, gdje *ws* odgovara stbug. predlogu въз a *r* je pravi suglas po onome, što se za taj posao na str. 61, 62 i 81 poslj. radnje moje štije a niže sliedi.

B. U zajedničkih vrstah imaju Česi po više redah a u zajedničkih redah po više skupinah od Rusah, Poljaci od Čehah a Rusi od Srbah i Hrvatah. Najbolje svjedoče za to za sve:

1. one skupine, na koje hrvatsko-srbski narod i u sriedi riečih nemalo mrzi, uklanjajući je odatle samoglasnim *o*, iz početka pako riečih pravilno slogom *la* m. stbug. лъ i ль, kao što je već dosta poznato i po str. 57, 58 i 78 poslj. radnje moje. Ovih bo skupinah ima u početku riečih českih i poljskih o jednu vrstu više nego u ruskih, t. j. o LSKN, LSKL i LSTN s odgovarajućimi im mekanimi u čes. glagolu lsknouti se i polj. lsknąć się, običnih uz lesknouti se, lsnąć, slnąć i szklnąć się, kao što je već na str. 82 iste radnje dokazano; pa u čes. lstný m. stbug. льстьнъи (fallax) i srodnih mu riečih. I ostatkom ovih skupinah nadmašuju Česi i Poljaci Ruse, imajući sami na pr. LK u lkáti, polj. łkać po svoj prilici m. stbug. алъкати; LP u čes. lpíti m. stbug. льпѣти; LKN u čes lknouti; ЉGN i ЉPN u polj. lgnąć, koje još i sa prvotnim *p* i bez njega ili lpnąć i lnąć glasi kao što i stbug. при-льпнѫти i при-льнѫти, hrvat.-srb. samo pri-onuti, čes. i rus. takodjer samo lnouti i льнуть m. našega starinskoga lipnúť; ЉSN u polj. lsnąć spomenutom već prije. Vriedno je još i razgovjetnije primetnuti, da u početku riečih ruskih osim ЉST, ЉSŤ i ЉŠČ nema više skupinah istoga reda i iste vrste, pa da i one veoma malo rieči počinju i to, ako se dobro sjećam, samo Льста, ime rieke, льщенiе i льсти uz лести s ostalimi istoga roda. I onih skupinah, koje se od *r* počinju, ima u ruštini po nješto manje nego u češtini i polštini. Tako na pr. RK, RG, RC i RČ nepočinju nijedne rieči ruske. A Česi osim řk imaju jamačno i *rc* sa *rč* u řku, rci i rčení[2]; Poljaci pak osim *rg* i ŕ*g* barem u mjesnih imenih Rgielsko, Rgilew i Rzgów.[3] U ostalom više vrstah ovih

[1] Опытъ областнаго великорусскаго словаря. Санктпетербургъ 1852.

[2] Više ćeš o tom naći na str. 77 poslj. radnje moje. I ondje i ovdje nahvalice mukom mučim o imenu slova *r* ili *rcy*, jer očevidno nije rusko.

[3] Dva posljednja imena ima po abecednom redu Tabella miast, wsi, osad Królestwa Polskiego, izd. u Varšavi 1827; prvo pako sa spome-

skupinah nemaju ni Česi ni Poljaci a Hrvati sa Srbima nemare ni za prije spomenute baš ništa, obikši samoglasnomu *r* i u početku riečih, kao što je već dosta poznato i po str. 57—63 najn. radnje moje.

2. Ondje ima već i tomu dokazah, da su Poljaci obikli oba svoja *r*, Česi pako barem ř i medju dvjema suglasi izgovarati kao prave suglase, pa da obojica ih prema tomu ima po dosta skupinah nečuvenih kod Rusah, Srbah i Hrvatah. Rusi bo na istome mjestu pravilno govore pune slogove *er*, *re*, *or*, *ro* i *el*, *le*, *ol*, *lo*; Srbi pako samoglase *r* i *u* a Hrvati osim ovih kadšto još i samoglas *l*, kao što je već i ovdje pod I, 1. i 2. potanje razloženo. Osim skupine VSTRV, o kojoj je već bio govor pod A, ovamo idu jošte dvie vrste, od kojih prva ima po tri a druga po četiri suglasa, kao na pr. KRV u krwawy m. čes. krvavý, hrvat.-srb. krvavi, rus. кровавый a stbug. **кръвавыи**; KRN u krnąbrny, KЉV u klwać m. stbug. **кльвати**, GRD u grdać; GŘB i GŘM, čes. HŘB i HŘM u grzbiet i grzmiéć, čes. hřbet i hřmíti, hrvat.-srb. hrbat i grmjeti, rus. хребетъ i гремѣть, stbug. **хрьбьтъ** i **грьмѣти**; TRK u Trkusow, TRЉ u Trląg, s kojim sravniti valja Sabljarovo Trljuge; TŘN u trznąć, TRV u trwoga m. rus тревога, TRT u trtęč običnom uz rtęć; TŘĆ a čes. TŘŤ u trzcina, třtina; DRG, DRV i DŘV u drgać, drwa i drzwi m. stbug. **дръгати**, **дръва** i **двьри**, o kojem vidi osobito str. 83 poslj. radnje moje; PŘT i PLT u prztykać i płta, PЛV u plwać m. stbug. **пльвати**; BRЉ, BRN, BŘM, BRV, BЉV i BŘD u brlok, brnąć (sr. str. 88 i 89 iste r. m.), brwisko, blwać i brzdąkać; SЉN i ŠKЉN u slnąć i szklnąć się, kao što je već gore napomenuto; DRGN u drgnąć običnom uz drygnąć, SKRV u skrwawić, STRV u strwożyć; STŘM u čes. střmen običnom uz střemen, třemen i třmen, hrvat.-srb. strmen i stremen, stbug. **стръмень**, rus. стремя, polj. strzemię itd.

3. Osim MR, ML, MЉ, MN, MЊ i MJ negovre Hrvati ni Srbi sada drugih skupinah, počinjućih se takodjer od *m*. Kod Rusah, Čehah i Poljakah pak ima ih njekoliko i u II. i III. vrsti, kao na pr. MKN i MKL s odgovarajućimi im mekanimi u čes. mknouti a polj. mknąć m. hrvat.-srb. maknuti a stbug. **мъкнати**; MGN i MGL, čes. MHN i MHL, isto tako u rus. мгнуть i polj.

nutimi niže: Trkusow i Trląg, J. N. Bobrowicza opisanie historyczno-statystyczne W. Księztwa Poznańskiego, izd. u Lipskn 1846, na str. 296, 500 i 533.

mgnąć običnih uz мигнуть i mignąć, čes. mhnouti m. stbug. мьгнѫти; u мгла, mgła, mhla m. hrvat,-srb. magla a stbug. мьгла; MDL u čes. mdlu, polj. mdły m. stbug. мъдлъıй; MST s odgovarajućimi mekanimi u čes. msta, mstíti, polj. mścić, rus. мстить m. stbug. мьстити; MZD i MZDN u čes. mzda i mzdník, stbug. мьзда i мьздьникь; MZGN u rus. мзгнуть itd.

4. Poljaci i Česi obikavši samomu *z* i *s* m. rus. изъ, hrvat.-srb. iz i stbug. изъ, nadmašuju naravno Ruse, Hrvate i Srbe skupinami počinjućimi se od *s* i *z*; česa netreba takodjer dalje dokazivati.

5. Osim VR, VL, VЉ, VN, VJ, VŠ i VČ nemaju Hrvati i Srbi drugih skupinah, počinjućih se isto tako, i to ponajviše s toga, što su obikli *v* nesamo predlogah въ i възъ nego i njekoliko inih riečih u *u* mieniti (sr. str. 103 poslj. radnje moje). Rusi pako, Česi i Poljaci nemareći za to, obiluju naravno skupinami od *v* se počinjućimi tako, da kod njih baš i VSTKЉ i VSTRV ima, kao što je već pod A rečeno, u ostalom se pako jasno vidi iz rječnikah dotičnih.

U ostalom najpriličnije ću, čini mi se, završiti ovu razpravu svoju, ako priznajem sa Senekom (Ep. 64, 7): „Multum adhuc restat operis multumque restabit, nec ulli nato post mille saecula praecludetur occasio aliquid adhuc adjiciendi.“

Pripravna radnja za geografiju bilja u trojednoj kraljevini.

Čitao u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 29 siečnja 1868

PRAVI ČLAN DR. JOSIP KRASOSLAV ŠLOSSER VITEZ KLEKOVSKI.

Kano što vojvodi, kojemu je dano odlučivati o sudbini naroda oružjem u junačkom boju, mora prije svega do toga stalo biti, da dobro poznade terrain, na kom valja boj započeti i odlučno dovršiti, ako želi da mu djelo željnim uspjehom proslavi; uprav tako mora i biljar (botanik), koji si je Cvjetanu (Floru) kojega predjela, koje pokrajine ili države za svoju nauku odabrao, prije svega podpuno poznati onu zemlju, na kojoj hoće da iztražuje darove ove božice. — Stoga je i meni, čim sam u ovu zemlju došao, bila prva misao i briga ozbiljno proučiti položaj i stanje njezino u pogledu orografičkom, geografičkom, geologičkom, geognostičkom, hydografičkom i klimatičkom. — U tu svrhu propatovao sam po više puta ovu zemlju, taj pravi raj zemaljske dražestne Cvjetane, – na sve strane, od bregova Mure i Drave do obala jadranskoga mora na jednu stranu, a na drugu od bregova Sutle i šumeće Kupe i od brdovitoga Snieżnika na medji kranjskoj do bregova Zrmanje uviek zelenih, a odavle do bregova Dunava, gdje se kod Zemuna sa Savom sdružuje; što se pako Dalmacije tiče, kojom nisam mogao putovati zbog zvaničnih poslova, držao sam se u tom študija drugih znalaca prirode, te sam u toj stvari došao do ovih rezultata.

Dio prvi.

A. Geografični položaj i medje florinih prediela.

Kako je obće poznato, razdielili su zemljopisci svukoliku polutku (polukruglju) na tri pojasa ili podnebja, kao što na žarko, umjereno (toplo) i stožerno. Po razdjeljenju ovom leži trojedna

kraljevina pod umjerenim pojasom sjeverne zemaljske polukruglje i to Hrvatska i Slavonija sa pripadajućom vojničkom krajinom 44° 5' 48" i 46° 25' 56" sjeverne širine i med 32° 42" i 37° 49' 6" iztočne dužine, a Dalmacija radi svoje užine, koja se od jugo-zapada prama jugo-iztoku pruža, leži sama za se med 42° 10' 12" i 44° 28' 43" sjeverne širine, i med 32° 39' 30" i 36° 38' 30" iztočne dužine.

Pošto bi pako prirodoznanci uvidili, da razdjeljenje svake polutke (polukruglje) zemaljske na tri podnebja svrsi biljevno-geografičnoj udovoljilo nebi, to razdieliše isti na predlog prof. Meyena svukoliku polutku zemlje na 8 pojasa ili podnebja[1], i to imenito:

1. na žarko ili polovničko podnebje (zona aequatorialis), koje se prostire od istoga polovnika sve do 15° sjeverne širine sa srednjom godišnjom toplotom od 26—28° R.;
2. na obratničko podnebje (zona tropica), koje se prostire od 15 do 23° sjeverne širine sa godišnjom srednjom toplotom od 23 do 26° R.;
3. na nuzobratničko podnebje (zona subtropica), koje se stere od 23—34° sjeverne širine i kojemu je srednja godišnja toplota od 17—23° R.;
4. na umjereno toplo podnebje (zona calida temperata), koje se proteže od 34—45° sjeverne širine imajuć srednju godišnju toplotu od 12—17° R.;
5. na umjereno hladno podnebje (zona frigida temperata), koje se stere od 45—58° sjeverne širine a srednja mu je godišnja toplota od 6—12° R.;
6 na postožerno podnebje (zona subarctica), koje se proteže od 58—66° sjeverne širine sa srednjom godišnjom toplotom od 4 do 6° R.;
7. na ostožerno podnebje (zona arctica), koje se stere od 66—72° sjeverne širine imajuć srednju godišnju toplotu samo od 2° R. ili baš i 0°; i napokon
8. na stožerno podnebje (zona polaris), koje se proteže od 72° sve do stožerine sjeverne imajuć srednju godišnju toplotu izpod 0°, t. j. izpod ledišta.

Iz toga uvidja se, da flora naša obzirom na Dalmaciju ležeću medju 42. i 45. stupnjom sjeverne širine, a stranom i glede južne

---

[1] Dr. W. Kabsch das Pflanzenleben der Erde S. 304.

Hrvatske sve do Senja, Brinja, Jesenice i Kršlja u vojničkoj krajini, da pače i glede istoga Sriema od rieke Save do miesta Morović, Ludjarak, Ruma, stara Puzva i novi Beleješ ležećih izpod 45° sjeverne širine spada u umjereno toplo podnebje, koje se inače po značaju svoga bilja zove i podnebje vazda zelene bielogorice, ostala pako Hrvatska i Slavonija da pripada sa svojom florom umjereno hladnomu podnebju, koje se takodjer zove podnebje listopadnoga drveća.

Predjeli naše Cvjetane imadu dakle med svimi pokrajinami austrijske monarkije najjužniji položaj. Dalmacija i Zermanja leže uzporedo sa srednjom Italijom i južnom Francezkom, Hrvatska i Slavonija sa Banatom i Erdeljem s jedne strane, a s druge sa Srbijom, Vlaškom i južnom Ruskom. Glede uzvišenosti nad morem jest i nizinami i ravninami iste visine, koje Bosna i Banat, a mnogo je nižja od Kranjske i Štajerske. Najnižji kraj jest bez dvojbe hrvatsko-dalmatinsko primorje.

Medje trojedne kraljevine predobro su poznate tako, da se ovdje točnije i nemoraju spominjati, dosta će biti pripomenuti, da ona nad sve predjele Cvjetane ima tu veliku prednost, što ju sa dvie strane naravskimi medjami opasuju poveće rieke, i to Mura, Drava, Dunav, Sava i Una, a s treće strane obale jadranskoga mora. I tako ima samo s četvrte (sjeverno-zapadne) strane, napram Štajerskoj, Kranjskoj i Istri, suhu medju, ali i to samo djelimice, buduć ju i na toj strani Sutla, Bregana, Kupa, Čubra i Riečina od susjednih zemalja diele.

Površina njezina zajedno sa Medjumurjem zauzimlje 918·9 □milja, od kojih ide na gradjansku Hrvatsku 180·3 □m., na gradjansku Slavoniju 170·7 □m., na hrvatsko-slavonsku krajinu 344·5 □m. i na Dalmaciju 222·3 □m.

B. Predjeli Cvjetane trojedne kraljevine u orografičnom pogledu.

Osobito važno gradivo za pouku (študium) geografije bilja daje sama zemlja, kako se predjeli Cvjetane nad površinom morskom uzdižu. U tom obziru mora se u svakom predjelu Cvjetane točno razlučiti zemlja gorska i brdovita od zemlje nizke i ravne. Glede prve ide trojedna kraljevina u dva različita sustava, i to u kraški i alpinski. U kraški ide onaj dio zemlje Hrvatske, koji leži med obalami jadranskoga mora i med desnim briegom Kupe, kano što i sva Dalmacija, a u alpinski spada sve ostalo med

Kupom, Murom, Dravom, Dunavom i Savom ležeća gradjanska i vojnička Hrvatska sa ono bregovite zemlje Slavonske. Na Dunavu, na Dravi i Savi prostire se nizina kao nastavak velike ugarske ravnine. U obće može se uzeti, da je Hrvatska s veće strane bregovita, Slavonija većinom ravna, a Dalmacija posvema bregovita.

Kras hrvatski i dalmatinski jest nastavak istrijanskoga i proteže se svojimi strmimi bili i tvrdimi pećinami pod imenom Velebita u južno-iztočnom pravcu uz morsku obalu sve do Dalmacije, rastajuć se u više ogranaka. On se širi po zapadnoj gradjanskoj i vojničkoj Hrvatskoj i po svoj Dalmaciji.

Ove se gore prikazuju kao vapnenasta pustinja, izprosiecana ponikvami i izvrtnji (trichterförmige Vertiefung) i grebnastimi visovi, puna podzemnih špilja, pećina i ponora, u koje vode poniru, da opet drugdje izviru. Kras se obara strmo prama obali morskoj i pomalja se opet na bližnjih otocih, koji se po tom ondje moraju smatrati kao neposredan nastavak ovostranih gorskih prediela. Čim se ovi više od mora odmiču i Kupi primiču, tim se više nîze brda, kojim sve više i više nestaje klisura i po tom prvobitnoga karaktera.

Velebit se pruža u više ogranaka prama iztoku i jugo-iztoku. Iztočno glavno pogorje proteže se od 3744' visokoga, kamenitoga, tubastoga Kleka do plitvičkih jezera pod imenom Velike i Male Kapele, i od Bjelolasice preko 4350' visoke sa Bitorajem (kod Fužine) 4264' visokim i sa Tisovcem (kod Lokava), koji se 2700' nad morsku površinu diže.

Iza plitvičkih jezera počimlju plitvičke gore, kojih se najviši vrh, gola Plješivica, 5232' nad more uzdiže, a kao njezin nastavak ima se smatrati preko 3700' visoko podgorje Kuk, koje se odatle dalje u ličku pukovniju razgranjuje.

Od Male Kapele odvaljuje se jedan ogranak prama jugu. To je šumovita Čemernica, koja se prama iztoku u dolinu Une spušta a prama jugu se Velebita hvata. Kapeli na iztoku snizuju se ove gore medju Unom i Kupom i gube malo po malo svoju krašku narav, kao što su to ogranci pod imenom Petrova i Zrinska gora u banskoj krajini, sve do vrhunca gustom šumom obrasli. To valja i glede brda, koja se banskom krajinom uz tursku granicu pod imenom Rastovačkih i Gvozdanskih provlače.

Zapadna kosa Velebita vuče se uz obalu jadranskoga mora do poriečja Zrmanje, gdje se malo po malo snizuje. Njezini su

ogranci Vratnik, Senjsko i Malo Bilo sa 4397' visokom Visočicom i sa 5577' visokim svetim Brdom.

Ovi gorski, kraški predjeli visoki su do 2000', a najviši vrhunci gora preko 5500' nad morem.

Kras dalmatinski je nastavak hrvatskoga. On se proteže sa više ogranaka uz obalu morsku do tako zvane tromedje i zapremljuje osim toga veći dio kopna, da se ovdje i nepodigne do znamenitije visine. I ovdje se spušta strmo prama morskoj obali, te se pomalja opet na bližnjih otocih, koji se od 306' (Rab) do 1640' (Mliet), dapače i do 2005' (Hvar) nad more uzvisuju. Kod Šibenika počimlje gora Tartaro, zatim Mosorska gora, koju prama jugoiztoku Cetina obtiče.

Na lievom briegu Zrmanje hvata se tako zvana Dinarska planina, koja se, premda pogrešno, i dinarskimi Alpami nazivlje. Ime je dobila od 5728' visokoga vrha Dinare i prostire se od briega Zrmanje, čineć granicu medju Dalmacijom, turskom Hrvatskom i Hercegovinom do rieke Neretve, koja ju prosieca, al se ona opet na drugoj strani nastavlja, te se napokon razgranjuje u „Crnu goru".

Na dalmatinskih visovih (u gorskih predjelih) znameniti su ovi vrhovi: Orjen sa 6004', Biokovo sa 5586', Paklenica sa 5192', Koma sa 3053', Svilaga sa 4743', Mosor sa 4234', Promina sa 3609', Vipera na poluotoku Pelješcu sa 3057', Kozjan sa 2456', napokon sv. Juraj sa 2425' i Tartarska gora sa 1568'.

Alpe ulaze u Hrvatsku sa tri pogorja. Gore izmed Kupe i Save jesu nastavak tako zvanih uskočkih gora, koje iz Kranjske kroz žumberačko okružje u Hrvatsku ulaze te tako samoborske ili okićke gore stvaraju, kojih je najviši vrh Plešivica sa 2401' i Oštrc blizu Rudâ sa 2317'. Ove su gore ponajviše, osobito sa sjeverne strane, pa i ista šljemena njihova bukvicî i kostanjicî obrasle, nižje pako bočine vinogradî zasadjene. Jedan ogranak ovoga pogorja jesu vinorodni brežuljci pod imenom „vukmanićkih gorica", koje se prama iztoku od Kupe do iznad Petrinje steru.

Gore medju Savom i Dravom jesu nastavak, il bolje govoreć, iztočni ogranci tako zvanih Karavanka-Alpâ. One spadaju više medju prave šumave (planine) i protežu se, čineć razvodnicu medju Savom i Dravom, od zapada prama jugo-iztoku diljem Drave do Slavonije, pa tvore ovdje medju med požežkom i virovitičkom

županijom, sa različitimi ogranci, kao što su Ivanščica (3265'), Železnica (1317') i Kalnik (1980') u gradjanskoj Hrvatskoj, a Seka i Bilo u vojničkoj krajini. One su posvuda šumom obrasle, dielom u rodne vinograde izkrčene, od sjeverne strane većinom strme, a od južne prelaze polagano u doline, s veće strane plodne. U ovom pogorju imadu ovi glavni ogranci: Kostelska gora, što se proteže od sjevera k zapadu; Kuna gora kod Pregrade sa 1655' visine; Macelj gora medju Sutlom i Savom, kojoj je najvišji vrh sv. Augustin sa 1604'; Toplička gora, koju dieli dolina Bednje od Ivanščice i Kalnika; Zagrebačka gora, kojoj je najvišji vrh „Šljeme“ sa 3185'. Ova posljednja, razgranjujuć se medju Krapinom, Lonjom i Savom, tvori zajedno sa Kostelskom gorom i Ivanščicom valovitu (vitlanu) kotlinu, naše vilinsko Zagorje.

Sasvim odlučenu brdovitu zemlju u iztočnom kraju Hrvatske čine tako zvane Moslavačke gore, koje se od dolnje Lonje od iztoka prama sjevero-zapadu prostiru. One su gustom i obilnom bjelogoricom obrasle, a po obroncih i bočinah viju se vinogradi, osobito sa sjevero-zapadne strane. Sjeverna grana poznata je pod imenom Garičkih, južna pod imenom Brleničkih gora. Sve je pogorje izprosiecano plodnimi dolinami, osobito bujnimi travnicî.

Gdje pomenuta gora Bilo iz vojničke krajine u Slavoniju ulazi, tu se nje hvata nizko, bjelogoricom obraslo pogorje, koje se prama iztoku pruža i odmah u tri grane razgranjuje, u Orljavsku, Požežku i Brodsku goru.

Orljavska se gora klancem, dolazećim iz požežke kotline, rastavlja kod Kamenskoga u južno, Pakracu na iztoku ležeće i u sjeverno, Daruvaru na iztoku steruće se pogorje. Ovo se zadnje još k tomu dieli u Vučke, Veličke, Papučke, Orahovičke i napokon u Krndijske gore. Gora Papuk, koje se najvišji vrh oko 3018' nad morem diže, spaja na sjevero-zapadu tako zvani Crni-vrh sa ostalimi hrvatsko-slavonskimi gorami, a rastavljena je kotlinom Orljave od Šujnika 1100' visokoga. Najvišji vrh u ovom pogorju jest Točak sa 2766'.

Požežke gore leže Požegi na jugu i šire se iz crničkoga predjela prama sjeveru kod Nove Gradiške do Pleternice.

Od ovoga pogorja klancem Orljave med Pleternicom i Oriovcem rastavljeno leži, Brodu na sjeveru, uz lievi brieg Lonje, Brodsko pogorje, koje se od Pleternice do okolica Djakovačkih proteže, gdje onda u ravninu prelazi. U ovom je pogorju najvišji

vrh Maksimov hrast sa 1938', a ovomu najbližji jest Lipovac, Crnomu-potoku na sjevero-iztoku, sa 1320'. Nemože se pako uzeti, da srednji vrhunci Orljavskih, Požežkih i Brodskih gora preko 1313' visine imadu.

Osobito, rastavljeno pogorje tvori Vrdnička ili Fruška gora. Ove u ostalom nizke gore počimlju od Šarengrada i iznad Tovarnika i protežu se dosta uzporedno sa Dunavom kroz Sriem do Slankamena, gdje jim zadnjih grana nestaje. Najvišji vrh ovih gora jest, Vižiću na sjevero-zapadu ležeći Crveni-Čot sa 1698'. Srednja visina može se najviše za 1160' do 1250' uzeti. Šljeme ovih gora je puno drvlja za gradju, obronci i bočine su vinogradi zasadjene.

Kad se i Medjimurje u predjele naše Cvjetane uzme, onda nam je motriti još i treće pogorje. To su krajnji ogranci onih gora, koje su pod imenom slovenskih poznate, i koje se kano ogranci bielih centralnih Alpa smatrati imadu; al ovdje se snizuju u same brežuljke, dok se napokon iznad Sinkovca, sv. Helene i Mihovljana u široku Medjumursku ravninu sasvim izgube.

Gorski i brdoviti predjeli, spadali oni u kraški ili alpinski sustav, imadu svagdje izmedju ogranaka i razgranaka ovih gora sad tješnjih sad prostranijih klanaca i dolina, koje se osobito bujnom vegetacijom odlikuju, i ne riedko prostranih visočina, gdje se brda zarubljuju, što imenito za kraške predjele valja, koji se svojimi kotlinami i ponikvami osobito odlikuju i u kojih se često prekrasne i vrlo riedke rastline nalaze.

Prostrane ravnine uzduž velikih rieka spadaju medju nizine Najznamenitije ravnine jesu Posavina, Podravina i Medjumurje. Posavina ili Savska nizine počimlje od štajerske medje na lievom briegu Sutle i prostire se s jedne strane uz oba briega Save do sjedinjenja Kupe s njom kod Siska, gdje se sa Pokupskom nizinom združuje a s druge strane uzduž Lonje i njezinih pritočnica Glogovnice i Česme prama Vrbovcu, Križevcem i Belovaru, a od Moslavine pruža se ova nizina diljem rečicâ Ilove, Pakre i Orljave kroz požežku županiju i prolazi onda kroz vojničku krajinu u Sriem, ali pošto se je već kod Broda opet sjedinila sa savskom nizinom, koja se uz lievu obalu Save preko Jasenovca, Stare i Nove Gradiške proteže.

Velike ravnine na lievom briegu Drave i Dunava zovu se Podravina ili nizina Dunava i Drave, koja se mora smatrati kao

nastavak velike ugarske nizine. Nizina medju Dravom i Murom zove se Medjumurje. Dalmacija i gornja vojnička krajina, spadajuća u kraske predjele, neimaju nikakovih pravih nizinah nego imaju više manje širokih dolina i tako zvanih visočina.

C. Predjeli Cvjetane trojedne kraljevine u geognostičkom pogledu.

Važnije gradivo za studium geografije bilja, nego li je uzvišivanje terraina nad površinu morsku, daje narav geognostična pojedinih krajeva cvjetaninih predjela.

U trojednoj su kraljevini, kako će se iz sliedećega vidjeti, sve poznate geognostične formacije više manje zastupane.

Najstarije geognostične formacije ili tako zvanoga pragorja neima doduše u Dalmaciji ni malo, a u Hrvatskoj ima svoga reprezentanta samo u Moslavačkih i Garičkih gorah sa ovimi vrstami kamenja: granitom, syenitom (šerenjakom), rogovcem i blještnikom, a najviše škriljastom, sitnozrnom ruljom (Gneis) prelazećom gdjegdje u blještnik (Glimmerschiefer). Utrunjen u drugo kamenje nalazi se u Moslavačkih gorah smedjac (Rauchtopas), gdje ga iz gorskih potoka često kao prud na ceste izvoze.

Bolje nego u Moslavačkih gorah zastupana je pragorska formacija u slavonskih gorah. U Orljavskom pogorju ova je formacija najglavnija. Granit napunjuje poriečje potoka Sloboštine iznad Rogovlja. U području ovoga granita ima simo tamo i syenita. I ovdje ima ponajviše škriljaste, sitnozrne rulje sa prielazom u blještnik. Za ruljom dolazi množinom odmah rogovac.

U Požežkih gorah je ova formacija samo podredjena (druge ruke), a u ostalih gorah slavonskih neima je posvema.

Starije prelazne gore ili tako zvana silurička formacija reprezentirana je u Zagrebačkih gorah sa dioritom (zelencem), tinjastim zelencem, brusilovcem i sa starijim mramorastim vapnencem i bjelutkom.

Mladje prelazne gore ili devoničku formaciju reprezentira Ivanščica i Železnica sa brusilovcem i drobnjakom i sa mladjimi prelaznimi vapnenci. Petrova gora u banskoj krajini i Samoborske gore, osobito u Rudah, imadu iste vrste kamenja, spadaju dakle u istu devoničku formaciju.

Formacije kamenoga ugljena neima u gradjanskoj Hrvatskoj i u Slavoniji, ali je zato u Krasu na veliko reprezentirana, osobito

u riečkoj županiji kod Čabra, Maloga Luga, Mrzle vodice, Lokava i Fužine, na iztočnom podgorju (pristranku) Velebita u otočkoj i ličkoj pukovniji kao i u slunjskoj i prostire se sa ogranci Krasa banskom krajinom do turske granice sa vapnencem-encrinitom i sa ugljenim pješčanikom. Na isti način se pojavljuje ova formacija u dalmatinskih kraških predjelih.

I jurska se formacija pojavljuje u kraških gorah, imenito u primorju, u ogulinskoj pukovniji kod Drežnice, u otočkoj kod Vrhovinâ, u ličkoj osobito kod Lapca, a ne manje u Dalmaciji, ali ipak samo poput ostrvâ u kredovitom vapnencu u gori Lamašu južno-iztočno od Vrlike i na najkrajnjem koncu od Lastve do Budve. Ovdje je pretežan vapnenac, manje pješčanik. U ostaloj Hrvatskoj i Slavoniji neima ni malo ove formacije.

Triaska formacija zastupana je osobito u slavonskih gorah koje izključivo ovoj formaciji pripadaju. U hrvatskom primorju i u obće u kraških gorskih krajevih Hrvatske naslanja se trias na uvale kamenitoga ugljena kao tako zvani hallstedski vapnenac i reiblerski slojevi, i prikazuje se osobito razvita na Velebitu, Plješivici i Čemernici. Na uvalah gornje t r i a s e leže često uvale dolnje krede.

U liasku formaciju spadaju osobito Krapinske, Ivanske i Kalničke a čestimice takodjer Samoborske i Okićke gore; tako čestimice i Zagrebačke gore osobito kod Stubice i Vidovca sa dolomitom, sadrom, sa šarenim pješčanikom i sa slanimi vreli.

Dyas ili krednu formaciju reprezentira obala jadranskoga mora od Rieke do Kotora sa malo prekidâ, Plješivica kod Korenice, Plitvička jezera, slunjska pukovnija, gdje se proteže do Petrove gore u banskoj krajini tvoreći bregove i hume kod Karlovca, i nalazi se u obće posvuda u kraškoj zemlji, jer baš kreda jest svojina kraške formacije.

Isto je tako i numulitska formacija u hrvatsko-dalmatinskom primorju zastupana; drugčije u svih ostalih predjelih Cvjetane u trojednoj kraljevini neima joj traga.

Terciarnoj ili formaciji eocena pripadaju osobito zagrebačko predgorje, kao Vrabče, Šestine, Sv. Šimun, Čučerje, Vugrovec, humci i bregovi kod Sv. Ivana, u Paki a nemanje i Vinička brda, k tomu brda oko Toplice, Apatovca i Gornje Jelenske u Moslavini, kao takodjer petrinjska okolica sa laithanskim vapnencem, laporom, pješčanikom i sa starijim smedjim ugljenom.

Formaciji myocena pripada sve Zagorje i u obće sve ostalo humlje sa vapnencem, laporom, pješčanikom i sa mladjim smedjim ugljenom.

Nizki brežuljci Hrvatske a čestimice i Slavonije pripadaju formaciji pliocena sa pieskom, ilovačom, sladkovodnim vapnencem i sa lignitom.

Napokon ravnine svih naših cvjetaninih predjela jesu diluvijalne i alluvijalne sa glinom, ilovačom, pieskom, kršjem, prudjem i sa zemljom-sipovnicom (Dammerde).

Iz rečenoga dakle vidi se, da je geognostični sastav Dalmacije, a osobito Slavonije mnogo jednostavniji nego li sastav Hrvatske, budući tamo čitavi nizovi formacija nisu razvijeni.

U Dalmaciji se dolnja trias pojavljuje kao najstarija formacija, reprenzentirana verfenskim škriljevcem kod Orlića i kod Vrlike, a sjedinjena sa gutensteinskim vapnencem u uzkoj prugi od Kljaka do Goručice. Gornja trias prikazuje se mjestimice na Velebitu diljem vojničke krajine, nadalje od Gračaca do Goručice i napokon kod Kotora. Glavna formacija, prama kojoj svih drugih nestaje, jest u Dalmaciji kredna formacija, što ovu zemlju od otoka Raba do Kotora prikriva i koju na više mjesta, osobito na sjevernoj strani, tercijarne formacije pokrivaju, koje su eocenskim vapnencem, konglomeratom i pjesčanikom reprezentirane.

U Slavoniji dolazi na vidik od starijih formacija samo najstarija ili pragorska formacija i triaska. Ostalim, do terciarne, neima ni traga.

Ravnice Save i Drave sastoje iz alluvijalnih i diluvijalnih nasada (slogova), humlje pako iz najmladjih terciarnih slojeva i ponajviše iz kongeričke ilovače, ilovastoga lapora i iz pieska. Samo u pogorjih dolaze starije formacije, i to kako je već rečeno, najstarija i triaska formacija, koje se ograničuju na kristalne vrsti kamenja pragora i triaske formacije.

Kristalno kamenje sačinjava najveći dio Orljavske gore, dolazi u Požežkom pogorju samo na jednom malom prostoru, a u Brodskih gorah, kao što i triaskoj formaciji, neima mu ni traga.

Triaska formacija Orljavske gore sastoji iz dva sloga, kojih je dolnji sastavljen iz škriljevaca, gornji pako iz vapnenaca i dolomitâ.

U Požežkoj gori nalazi se samo škriljevac i felsit-porphir. Hum, što je u Požegi, na kom stoji jedna razvalina, sastavljen je

iz felsitne sedre. Osim toga nalazi se u srcu ove gore iz krupnih konglomerata sastavljena tvorina, koja najveću čest njezinu sačinjava, za tim su u njoj pojednako nasadi laithanskoga (litavskoga) vapnenca, gromadâ ceritičkih tvorina, kao i vapnenastoga lapora i trahyta.

Bilo Vrdničke gore sačinjava prabrusilovac (phyllit, listovac) izmjenjujuć se bjelutastim škriljevcem i nekakav kristalni škriljevcem škriljasti vapnenac. Po bočinah ove gore vidja se laithanski vapnenac pomiešan sa serpentinom, krupnim kremenjem i sa drobnjačkimi slojevi. — Isto tako se nalazi u Fruškoj gori konglomeratâ najraznoličnijega kristalnoga kamenja i morsko-laithanskoga vapnenca, koji se izmjenjuje bjelkastim vapnenim laporom (ceritičkimi slojevi).

Od eruptivnoga i metamorfičnoga kamenja najviše je razprostranjen serpentin. On dolazi na vidik u dvie sa bilom Vrdničke gore uzporedno ležeće povorke, ovoj gori na jugu i sjeveru. Na jugu nalazi se u prabrusilovcu, na sjeveru poglavito u drobnjačkom škriljevcu.

D. Predjeli Cvjetane trojedne kraljevine u hydrografičkom pogledu.

Premda predjeli naše Cvjetane nespadaju medju predjele vodom najobilnije, ali ipak nespadaju niti medju predjele vodom najsiromašnije; jer osim (170 milja bez otoka) duge obale jadranskoga mora i bez onih velikih pograničnih rieka: Mure, Drave, Dunava, Save i Une, imade množina većih i manjih rieka i potoka, koji ili u jadransko more ili u pomenute pogranične rieke utiču, te se napokon s Dunavom u crno more izlievaju. K prvim spada imenito Riečina, Gačka i Lika u Hrvatskoj; Zrmanja, Krka, Cetina i Neretva u Dalmaciji; k posljednjim Krapina, Kupa, Dobra, Mrežnica, Korana, Slunjščica i Glina, za tim Odra, Lonja, Česma, Glogovnica, Bednja i Plitvica u Hrvatskoj, a napokon Ilova, Pakra, Orljava i Vuka sa Bosutom u Slavoniji.

Izim ovih voda tekućica ima u predjelih naše Cvjetane nekoliko jezera, glibova (blatâ) i močvara, onih osobito u gornjoj vojničkoj krajini. Najznamenitija su onih sedam (bolje 13) Plitvičkih jezera, koja leže na stupnjevini, razdieljenoj u više kotlina. Vode ovim jezerom izviru iz dubokih i mnogih jazova (klanaca) male Kapele, kojih se većina izlieva u potok, koji se Crna-rečica zove,

a ova se izlieva u najgornje (Prošćansko) jezero. Jedno gornje jezero pada slapom u dolnje pod njim ležeće i tako sve dalje. Kod najdolnjega i zadnjega pada u dubok ponor potok Plitvica i čini prekrasan slap (vodopad), teče neko vrieme izpod zemlje te izvire pod imenom Korane, koja se iza Karlovca u Kupu izlieva.

Isto je tako veličanstvena kotlina, ili bolje krasno jezero kod Švice (blizo Otošca) sa vodom, zelenom kao trava. Unj pada znamenitim slapom Gačka, u njem se gubi i izvire izpod Velebita kod sv. Jurja tik obale morske. Nadalje vriedno je napomenuti jezera Gačkina kod Otošca, imenito Konjsko i Crno jezero, koja ljeti obično presahnu, zbog čega se mogu samo močvaram pribrojiti; za tim Babino jezero i Babina lokva na podgorju planine Debeloga-brda, kano takodjer i močvare kod Trnovca, nedaleko od Gospića.

Jezera u Dalmaciji, osim Vranskoga, jesu samo periodična, jer obično ljeti posvema presahnu. Vransko jezero, 0·6 □milja veliko, ležeć Zadru na jugu, rastavljeno je od mora uzkom prevlakom (prečbom), voda mu je slana, jer je podzemnimi kanali s morem u savezu. Nadalje spomena je vriedno jezero Bokanjsko (450 rali) i Nadinsko, oba u svezu Zadarskom; za tim Proložačko (313 rali) na Imoskom polju i Rastočko (115 rali) kod Vrgorca, kano takodjer močvare Neretve.

U gradjanskoj Hrvatskoj vriedno je osobito spomenuti Lonjsko polje, za tim močvaru dolnje Rugvice i jezeru naličnu kotlinu Bednje kod Trakošćana. Isto tako spomena je vriedno blato kod Žabnika, blizo Varaždina. U Slavoniji je znamenita močvara Jašova kod Djakova, močvare i blata (glibovi) Vuke kod Vukovara i napokon Polaša ili Koladjvarska močvara kod Osieka.

Hrvatska, Slavonija i vojnička krajina, pa i Dalmacija odlikuju se velikim obiljem rudnih vrela; nu budući ona nisu od osobita upliva za odnošaje vegetacije, to se mogu ovdje sasvim mimoići.

E. Predjeli Cvjetane u trojednoj kraljevini u klimatičnom pogledu.

Osobito uvaženje za studium geografije bilja zaslužuju klimatični odnošaji dotičnoga predjela Cvjetane. Uprav u tom pogledu neima ni jedna pokrajina države austrijske toliko razlikosti na malom prostoru od 918·9 □milja, koliko uprav trojedna kraljevina; jer dočim se u gorskom srezu Čabarsbom i Delničkom zima češće

i, pravo govoreć, obično početkom listopada uz mećavu po više dana trajuću najavljuje a pravilno koncem studenoga nastupa, i gdje snieg više puta za vrh čovjeka do polovice ožujka, dapače kadkad još i dulje leži, pa tu Cvjetana pravi sjeverni karakter prikazuje: to se na obalah dalmatinskih i na susjednih otocih snieg, pravo govoreć, samo po imenu pozna, te osim nekoliko malo dana, had suhi sjever od bližnjih bosanskih gora puše, podobna je prava zima uprav našoj običnoj blagoj jeseni. U obće zima u Dalmaciji nebi se mnogo razlikovala od zime napuljske, da nebi ondje uprav u ovo vrieme morski sjeverni vjetrovi puhali. Ali i u ovo vrieme ima vrlo mnogo toplih i vedrih dana.

Dok u Hrvatskoj, a tu osobito u Zagorju proljeće sa svojimi dražestmi dolazi i dulje vrieme (30—50 dana) traje, dotle je ono u primorju, osobito pako u južnoj Dalmaciji vrlo kratkotrajno, jer zima obično brzo prelazi u toplo ljeto. Obično vrlo rano dolazi proljeće; jer čim atmosfera jugom otopli, već se pojavljuje prvo proljetnje cvieće, što obično biva već početkom veljače.

Osim toga ima i Hrvatska i Slavonija, izuzam gorske i brdovite predjele, u obće blago, vegetaciji povoljno nebo (podnebje), čemu je već geografični položaj uzrok, pogledom na tri klimatična pojasa, u koja se carevina austrijska dieli, spadaju one u južni pojas, pod kojim raste kuruza, vino, južno voće i uljika. U Slavoniji je nebo doduše blažje, ali zbog izparivanja mnogih voda vlažnije nego li je u Hrvatskoj. Gledeć pako na okolnost onu, što se trojedna kraljevina kroz četiri geografična stupnja (stepena) sjeverne širine proteže, a nemanje usljed njekojih drugih osobnih razmierja zemljišta različito je podnebje i u pogledu pojedinih predjelah ovih zemalja, a na ovoj nejednakosti razdjeljenja topline osniva se opredjeljenje i ustanovljenje sutoplotku (Isothermen), o kojih ćemo na svom miestu obširnije razpravljati.

Što se tiče pravca vjetrovâ, to je u predjelih primorskih Hrvatske i Dalmacije sjevero-iztočni vjetar (bura) najžešći, koji se skoro po svu godinu sa južnim (jugom) bije te tako toplotu mora s toplotom kopna izjednačuje. Ponajjače puše bura u kraških predjelih, osobito gdje su doline prama moru otvorene. Nu ona čisti zrak i tjera oblake k jugu.

Jug tjera vruću atmosferu prama kopnu, ljeti daje zraku sparinu, te je tim vegetaciji i ljudem nepriličan Jeseni se obično s burom izmienja.

Izvan ovih, na kopnu primorskom pušućih vjetrova, česti su takodjer zapadni i južno-zapadni vjetrovi; ovi posljednji obično donose kišu.

Trojedna kraljevina dobiva takodjer dovoljnu množinu vlage iz atmosfere, koja se u obliku prave kiše ili u obliku rose prikazuje, te tim na vegetaciju povoljno djeluje. Ovo zadnje biva osobito u južnoj Dalmaciji, u primorju i u zapadnoj vojničkoj krajini.

Dio drugi.

A. Dielovanje kosmičkih odnošaja na razvitje svake pojedine bilinske osobine kao i na vrst i rod bilina u obće.

Poslije ovih obćenitih opaženja, što smo ih dosad naveli o kosmičkih odnošajih unutar predjela naše flore (Cvjetane), pokušat ćemo, pred oči staviti, kako sve to, što smo naprvo donieli, djeluje na razvitje i uzgoj ovdašnje vegetacije i na njezino geografično razdjeljenje i razprostranjenje.

Prije ipak, nego se upustim u potanje razglabanje kosmičkih odnošaja na naše bilinstvo, moram opaziti, da je po gotovu nemoguće, svladati sve one poteškoće, koje se protive tomu pokušaju; jer opis takov neodoljivo zavisi od tri uvjeta. Treba najme 1. da poznamo predjele bilinstva u orografičkom, geognostičkom, hydrografičkom i klimatičkom obziru; 2. da podpuno poznamo floru dotičnih predjela i susjednih im zemalja; i 3. da smo mnogogodišnjimi opaženji stekli izkustvo u tom, kako klimatička priroda djeluje na vegetaciju (rastlinstvo).

Prem da su poznani orografički i hydrografički odnošaji trojedne kraljevine, valja ipak pred očima imati, da su vještaci geologički razvitak tek u najnovije vrieme potanje počeli razsudjivati; da ima dakle još mnogo, što nam je na tom polju nepoznano i što ostaje još da se iztraži.

Da je itko dosad potanko, svestrano i sasvim savršeno iztražio klimatičke odnošaje i njihov upliv u razdjeljenje vegetacije u našoj domovini, nije mi poznano; što se pako tiče flore zemalja Hrvatske i Slavonije, to se izvjestitelj vidi ograničenim samo na svoja vlastita opaženja i izkustva, jer izvan Waldsteina i Kitaibela, koji su početkom ovoga stoljetja posjetili Hrvatsku (1802) i Slavoniju (1808), i kojih opaženja se nalaze u njihovom potomstvu ostavljenom putnom izviestju, nebi znao nijednoga botanika navesti, koji bi bio dosad posjetio Hrvatsku i Slavoniju, da razvidi i

prouči floru tih zemalja, što se već s toga vidi, što o tom dosad u javnost ništa prodrlo nije, izim ako ćemo ovdje napomenuti radnje prečastnoga njegda kanonika zagrebačkoga Josipa Hosta i dra. Klinggraeff, koji su u okolici Zagrebačkoj, a Prus Klinggraeff takodjer u onoj oko Bosiljeva i Čabra, ponješto botanizirali, a nemanje i gg. Stefana Schulzera Mügenburgskoga, Augusta Kanitza i Josipa Knappa, koji su do sada poznate biline slavonske (bez da su Slavoniju i kada osobno posjetili) u spisih i radnjah družtva zoologičko-botaničkoga bečkoga obnarodavali.

S toga svega dakle sliedi, da dosad nije moguće bilo uzpoznati se sa geologičkim i klimatičkim uplivom u razdjeljenje bilina u trojednoj kraljevini, a kamo li uspješno proučiti geografiju bilja.

Al nas to nesmije smetati, jer niti u naših susjednih zemljah, gdie su se napomenute pomoćne znanosti već znamenito razvile, nisu još do toga došli, da bi se sustavnim zemljopisom bilja ponositi mogli, što se niti nam već s toga u grieh upisati nemože, što je zemljopis bilja kao najmladja grana naravopisnih znanosti kao samostalna znanost utemeljena i priznana tek u 19. stoljeću.

Neda se tajiti, da se je već Plinij zabavljao sa bilinsko-zemljopisnimi opaženji, ali žalibože neimade niti ovim, niti kojim drugim, premda znamo, da je bilo i poslije Plinija takovih narodoslovaca, koji su u istu svrhu radili, baš ni u kakovom znanstvenom djelu niti najmanjega traga.

Tek u 17. i 18. vieku došlo je do njekoliko nesvršenih podataka ote vrsti.

Tournefort je prvi opazio i ocienio upliv, kojim djeluju različne visine na razviće bilinske prirode. On je god. 1717 posjetiv goru Ararat imao priliku opaziti, da bilje u maloj Aziji, koje na podnožju nižjih mjesta rečene gore dolazi na svietlo, sve što se više gorom pruža, spodobnijim biva bilju rastućemu u Francezkoj, i da napokon prelazi posve u alpinsku floru.

Haller nam je u svojem dielu: „Historia stirpium indigenarum Helvetiae“ 1768 ostavio njekoliko važnih podataka o razprostranjenju bilja.

Saussier je prvi proučio i naznačio visine, na kojih polag barometarskih izmjera valja tražiti stanovite biline.

Nu ova i ovim podobna opaženja dulje vremena obstojaše bez svakoga sklada, ma dovesti ih u sistematički red i uzvisiti ih na čast posebne znanosti, ostade pridržano neumrlomu Nestoru

prirodoslovnih znanosti Aleksandru pl. Humboltu, koga dakle valja punim pravom nazvati i priznati utemeljiteljem napomenutih znanosti. On je geografiju bilja opredielio posebnim dielom obćega zemljopisa, i to je zaista izvesti mogao jedino takov veleum, kakovoga cieli znanstveni sviet štuje u osobi Humboltovoj, jer kao smo već prije pripomenuli, treba tomu prije svega obiljnih točno opredieljenih, i podpunim znanjem izvedenih iztraživanja na polju odnosnoga bilinstva; treba nadalje, da onaj, koj se time bavi, systematički poznaje odnosne biline kao i posljedak znanstvenih iztraživanja na polju bilinske fiziologije, metorologije, geologije i geognosije, geografije, dakle treba, da umije znanosti, koje nam je tek novije vrieme donielo, ili koje su se barem u najnovije vrieme znamenito razvile.

Glavna svrha geografiji bilja nemože dakle biti druga, nego odnošaje vegetacije u obće, a na pose razprostranjenje bilina opredieliti, uzroke i zakone iztražiti, na koje se oslanjaju tim putem stečeni osobiti i velikom stranom takovi rezultati, koji nam se anomalnimi prikazuju.

Od onoga časa, kojim sjeme odielivši se od matice u zemlju pane i klicati stane, ostaju buduće rastline ograničene na ono mjesto, kamo su slučajno pale i zato su u svom životu od svega, što ih okružava, mnogo više zavisne, nego druge životinje, koje se hotimice giblju.

Svi uvjeti za život bilja, koje nas fiziologija uči, zavise od mjestnih okolnosti; bilje može samo ondje napredovati, i sve faze do svoga razvitka od sjemena do sàda uredno ovršiti, gdje se u dovoljnoj mjeri nadje svega, čega mu treba za razviće svojih organa i obavljanje životnih uvjeta, i gdje je sve to mjestno tako udešeno, da u bilje neposredno djeluje.

Kod nauka o razprostranjivanju bilina valja dakle prije svega obazrieti se na sliedeće faktore:

a) na hranu, koju dobiva bilje zrakom i zemljom;
b) na vjetrove (Luftströmungen);
c) na tekuće vode (Wasserströmungen);
d) na svjetlost;
e) na toplinu, i napokon
f) na vlagu.

Ali premda život bilja u svojoj osobitosti prije svega zavisi od hrane podane mu zrakom i zemljom, to ipak oba ova faktora

sama za sebe djeluju vrlo slabo na geografično razdjeljenje rastlina, jer zrak obsiže sasvim jednako cieli sviet, a okolnosti tla, sredstvom kojih bilje prima česticu svoje hrane, služe važnim faktorom za opredjeljenje razprostranjenja bilja samo za onaj slučaj, ako u jednom cielom obsegu obstoje stalne i posebne okolnosti tla, kao n. p. gdje se nalaze široke močvare i tresetačne pustare, ali i ovdje samo za pojedine biline, jer je izkustvom dokazano, da ima veoma malo bilina, koje iziskuju točno opredieljenu i posebnu (špecifičnu) kakvoću zemlje.

Vjetrove i tekuče vode brojimo medju važnije faktore za razprostranjenje bilja, jer vjetrovi ne samo da raznose sjeme i š njim razplode ciele predjele, već i po tom odlučno djeluju na razprostranjenje pojedinih vrsti i rodova, što se, kako ćemo to niže dokazati, periodički i to uredno i na siloviti način ponavljati običavaju i što djeluju na klimu i značaj prirode cielih predjela.

Jednakim načinom djeluju na razprostranjenje bilja tekuće vode, jer nose sa sobom sjeme, kako se dade to opaziti osobito u alpinskih i gorskih predjelih, gdje se odmah na podnožju gore, dapače i u istih dolinah nadje bilja takovoga, kojemu je inače domovina samo u višjih predjelih i da se tamo malo po malo udomi.

Na razširenje bilja, i to samo pojedine vrsti i roda djeluju ova dva faktora jedino svojim zajedničkim uplivom u atmosfersku vlagu i parokružne oborine.

Isto tako kao dosad navedena 4 faktora slab je upliv svjetlosti, prem da je ova sama po sebi od najveće važnosti i neobhodno potrebna za razvitje i život bilja; za geografično razdjeljenje bilinstva pojedine zemlje nije od osobite važnosti i to s toga razloga, jer svjetlost odviše jednako djeluje po cielom svietu.

Posebni upliv svjetlosti u napomenute odnošaje bilja dao bi se priznati samo u savezu s toplinom sunca, koje je zajednički i istodobni izvor svjetlosti i toplini, premda se neda tajiti, da na pojedine vrsti bilja posve posebnom rek bi namamnom silom djeluje, kako se to dade opaziti kod naše sunčanice (Helianthus annuus L.), kod koje se i to opažuje, da je u svjetlosti osobito ćutljiva. Ima nadalje i takovih bilina, na kojih listu i viticah možemo opaziti to osobito dosad još neproučeno svojstvo, dapače njeku u oči udarajuću srodnost sa svjetlostju, u kojih se srodnost ova po stalnih svjetlost sliedećih gibanjih prikazuje n. p. u Cecelja kiseloga (Oxalis Acetosella L.)

Protiva tomu treba toplinu, taj izvor svega vegetativnoga života, priznati glavnim faktorom u svih fazah vegetacije isto tako u pogledu pojedinoga (osebinskoga) života bilja, kao i u pogledu odnošaja, u kojem se nalazi ukupno rastlinstvo naprama zemaljskoj površini, dakle takodjer u pogledu upliva na geografično razdjeljenje bilinskih vrsti.

Ali bila kolika snaga topline potrebne za radjanje i razviće svake pojedine bilske osobine, i kako moćan joj bio upliv a razplodjenje biljskih vrsti, svemu tomu ipak samo onda može biti uspjeh, ako sve to biva istodobno i u stanovitoj mjeri s vlagom; jer usljed same topline bez vlage bi za kratko vrieme cieli vegetativni (rastlinski) život zapeo, i za stalno posve poginuo, što svagdanje izkustvo dovoljno pokazuje, jer tamo, kamo dažd nikada nedopire i gdje povodom vlažnih magla nikakova noćna rosa zemlju nenakvasi, prestaje svaka vegetacija, pa ista neznatna „kamenita plitičarka“ (Parmelia saxicola) i tako zvana „sriešasta krasika“ (Leucanora tartarea), koje se na golih najneplodnijih pećinah pojavljaju, ove u njihovom temeljnom sustavu uništuju, i tako spojene sa svojimi zastavljajućimi proizvodi pripravljaju povoljno zemljište za vegetaciju viših bilina, koje u onih predjelih rastu, i tako biva, da niti ovoj rastlini, kojoj izmedju svih ostalih najmanje treba, u razžarenih pećinah nebude moguće, da potjera svoje truske.

U koliko dakle razviće bilinstva zavisi od uzajamne snage topline i vlage, u toliko se dade fizionomija jedne pokrajine ograničiti toplinom i vlagom, jer sačinjaju glavni faktor za život svega bilinstva.

B. Djelovanje kosmičkih odnošaja na geografično razdjeljenje bilina u predielih naše flore na pose.

Osim dosad pripomenutih kosmičkih faktora, kao što je zemlja, zrak, voda, svjetlost i toplina, služi po svom djelovanju na razviće bilinskih vrsti i na njihovo geografično razdjeljenje u predielih naše flore, uvaženja dostojnim radilom:

a. Geografični položaj.

Prem da bi se pogledom na mali obseg trojedne kraljevine, koja, kako smo gori pripomenuli, ovamo računajuć takodjer Medjumurje, imade 918·9 □milja, pomisliti moglo, da je značaj vegetacije

na površju tom znamenito raznoličan, to nam je ipak ovdje posao sa trovrstnim typom (značajem) florinim; i dočim Hrvatska sa svojom vojničkom krajinom k sredo-europskoj, Slavonia većom stranom, a slavonska vojnička krajina samo djelomice magjarskoj pustarinskoj flori pripadaju, moramo Dalmaciju, a isto tako i hrvatsko primorje pribrojiti flori srednozemskoga mora.

Toj, moglo bi se reći, izvanrednoj razlikosti uzrok pravi nije toliko razlika po stupnjih širine, jer ova u svemu nenadmaša četiri grada, koliko joj je uzrok u orografičnih, geologičnih i klimatičnih odnošajih, kod čega se ipak valja obazreti i na okolnost ovu, da baš na sjeverno-zapadnoj strani toga florinoga predjela njegove najviše i najrazgranjenije gore leže, dočim se u južno-iztočnom, najme u hrvatskom primorju i Dalmaciji, izuzamši sjeverno-iztočno ležeće pogranične gore, kojih obronci su ipak po svuda naprama jugu, te takovim položajem brane nizine uz obale proti sili oštrih sjevernih vjetrova, posvuda prostiru se samo nizka kraškoj formaciji pripadajuća brda i brežuljci, kao napokon i na 170 milja protegnute obale jadranskoga mora s njegovimi mnogobrojnimi otoci.

U ostalom valja i to na um uzeti, da Dalmacija i isti južno-iztočni dio Hrvatske ležeće medju 42. i 44. stupnjom sjeverne širine spadaju pod umjereno toplo podnebje (zona calida temperata), dakle da leže po prilici pod istim stupnjem sjeverne širine, pod kojim leže Grčka, južna Francezka i sjeverna Španjolska i da njezine gore nedosižu baš nigdje visinu pravih Alpa, da su riedko ikada sniegom pokrite i da, što po malo i kao postupice prelaze u nizinu, naravsku atmosfersku toplinu neumaljuju, dapače rad toga što su obično sa južne strane gole, da bivaju žarom sunca više ugrijane i tako dobivenu toplinu po malo razprostiru, i toplotu zraka znamenito povećavaju.

I zaisto, tko pomnjivo motri odnošaje vegetacije i zemaljske proizvode Dalmacije i hrvatskoga primorja, morat će priznati, da podnebje ove česti flore naše nije nepovoljnije od nijednoga drugoga, pače niti od samoga podnebja i najjužnijih pokrajina Europe; jer medju rastlinami (bilinami), koje tamo obično naprvo dolaze, nadje se i takovih, koje jedino u Napuljskoj, u južnoj Francezkoj i u Španjolskoj rastu, dapače nadje se i takovih, kojim je domovina jedino u Grčkoj, u sjevernoj Africi, u Egyptu i Palestini, što više, nalaze se u primorju dalmatinskom dvie značajne biljke nuzobrat-

ničkoga podnebja, i to iz plemena pravih poma naime Žumara majušna (Chamaerops humilis L.) i Prstak koristni (Phoenix dactylifera L.).

Uz morsku obalu Dalmacije i Hrvatske, kao po bližnjih brežuljcih kopna i otoka rastu medju ostalima: Mrtvina obična (Myrtus communis L.), Mrt. tarentinska (M. tarentina Bert.), Kapar pitomi (Capparis rupestris Sibth.), i Čupavac ledoliki (Mezembryanthemum crystallinum L); na obroncih se nalaze Maslina pitoma (Olea europaea L.), Badam pitomi (Amygdalus communis L.), Mogranj crveni (Punica Granatum L.); uz plotove raste lovor ili Lovrika obična (Laurus nobilis L.); gole pećine dalmatinske resi Smokva arabska (Agave americana L.); bregove potoka krase rumeni cviet obične zloliesine (Nerium Oleander L.); u voćnjacih napreduju Cetrun ljekarski (Citrus medica Risso), Naranča pitoma (C. Aurantium Risso), Smokva majusna (Opuntia nana Vis.), Smokva indijanska (Op. Ficus-indica Mill.), Smokva pitoma (Op. amyclea Ten.), Jorgovan pravi (Melia Aziderah) itd.

Ma iz ove strane Velebita nalazi se u Hrvatskoj i u istoj Slavoniji znamenita količina bilinskih vrsti, koje se inače nalaze jedino u južno-iztočnih predjelih flore europske, kano n. pr. Kravjak primolisti (Carlina acanthifolia All.) i Kr. sakićeni (C. aggregata Wk.), Barušina maločaškasta (Anchusa microcalyx Vis.), Čestoslavica trepavičasta (Primula ciliata Moret.), Korevina raznolista (Schlosseria heterophylla Vuk.), Čekinjavka raznolista (Torilis heterophylla Guss.), Žabnjak vrbčasti (Ranunculus ophioglossifolius Vill.), Žab. sitnocvjetni (R. parviflorus L.), Klinčić dugostabljasti (Dianthus longicaulis Ten.), Driemina prekrasna (Lychnis Coeli-rosa), Dunjica kostrušava (Medicago muri ata All.), Dunj. zubkasta (Med. denticulata W.), Dunj. pjegava (Med. mamlota W.), Graholika kruta (Lathyrus stans Vis.), Mračnjak pitomi (Abutilon Avicennae Gaert.), Kadivka lozolista (Kitaibelia vitifolia W.), Pupaljka kostrnčava (Oenothera muricata L.) itd.

Nu izim ovih najjužnijoj flori pripadajućih bilinskih vrsti nalazi se u našoj zemlji takodjer takovih bilina, koje inače pripadaju u obseg sjeverne flore. Raznost ovu protumačiti i obrazložiti moguće je time, što se, kako jur rekoh, baš na sjeverno-zapadnoj strani površja flore naše nalaze najviše gore. Ovaj u oči udarajući sjeverniji značaj flore ovoga predjela trojedne kraljevine neosniva se dakle toliko u oddaljenju ovih pojedinih florinih predjela

od istoga polovnika, to j. u geografičnom položaju, kao što u uzvišenju nad površinom morskom.

b. Upliv zemljištne nadmorske visine na vegetaciju i njezino geografično razdjeljenje.

Razredjenje bilina u manjih i užijih predjelih, ako i ne bezuvjetno ili izključivo, a to ipak najglavnije zavisi od uzvišenja dotičnoga predjela flore nad morem i od susjedstva viših brda, nu i uz to valja točno i svestrano uvažiti geognostičnu podlogu. Po različnosti postupične visine pojedine zemlje moguće je pojedine predjele flore razdieliti na tako zvane bilinske pojase (Pflanzen-Regionen). U tom obziru prikazuje se trojedna kraljevina uprav tako, kako jur u pogledu ciele austrijske monarkije rekoh, u trovrstnom značaju i dade se dakle dobro razdieliti na tri pojasa, naimre na pojas nizke i brežuljaste pokrajine, na pojas brdovite i gorske pokrajine i napokon na pojas pod alpa sa istimi alpami u koliko se takove nalaze u trojednoj kraljevini.

Pošto se pako primorska flora, to najglavnije u svojoj najnižje lężećoj česti, dakle flora primorska u najnižjem smislu posve osobito i značajno razlučuje od flore nizkih i brežuljkastih predjela, ter pošto se sutopličnica (Isotherma) izmedju 11 i 10° proteže iz sjeverne Dalmacije uprav kroz čitavo primorje prema Rieci gdje usuprot sutopličnica ili sutoplotka od 9° R. srednje godišnje toplote uz Savu se hvata te se kroz savske i dravske nizine prema Zemunu i Temišvaru vuče; to nalazim, da je vrlo nuždno, da svaki od oba prva pojasa razdielimo na dva podrazreda i da svaki taj podrazred napose razpravljamo.

U prvi podrazred spada primorska flora u najužem smislu. Ovamo brojimo obalu morsku s obližnjimi brežuljci i najnižimi brdi Dalmacije i Hrvatskoga primorja ujedno sa obližnjim otočjem i to svuda do 1400 stup. nadmorske visine.

I što nam se baš ovdje najširje bogatstvo bilja i najinteresantnije vrsti bilina prikazuju, zato treba, da obzirom na svrhu ove razprave ovdje izbrojimo samo takove representante toga pojasa, koji izključivo pripadaju primorskoj flori.

Pošto je pako nemoguće opredieliti granice izmedju primorske flore trojedne kraljevine i susjedne Istre, i pošto se tajiti nedade, da se biline ako i ne tvorno, barem trpno s mjesta gibaju, buduć da u onih obližnjih predjelih napreduju, kuda njihovo sjeme ptice

i drugi faktori raznose u koliko se ondje nadje povoljne jim zemlje i hrane za njihovo razviće potrebne, to se vidim prisiljenim, u sliedeći izkaz vrsti prvoga i drugoga pojasa posebne primorske flore i takove biline uvrstiti, kojih geografične granice se s političkimi granicami nesudaraju, dakle i takove, koje izlazeć iz dalmatinsko-hrvatskoga primorja takodjer u susjednoj Istri uspievaju.

Kao representanti primorske flore mogu se dakle izim već gore navedenih representanata postojbine primorja dalmatinsko-hrvatskoga, još pribrojiti najjužnijoj flori:

Polinia disticha Rtb., Koronašac dvoredni.
Andropogon pubescens Vis., Vlaska pahuljava.
— hirsutus L., Vl. kosmata.
Heteropogon glaber Pers., Brkaš gladki.
Polypogon maritimus W., Brudica morska.
— monspeliensis Desf., Br. majušna.
Agrostis frondosa Vis., Busulja granasta.
— verticillata Vill., B. pršljinasta.
— pungens Schreb., B. bodljiva.
Gastridium lendigerum Gaud., Vezica zrnasta.
Milium multiflorum Cav., Prohulja mnogocvjetna.
Stipa Aristella L., Kovilje majušno.
— tortilis Desf., K. uzvinuto.
Phalaris aquatica L., Svjetlica vodena.
Hordeum pseudomurinum Tupp., Ječam primorski.
— bulbosum L., J. gomoljasti.
Apera interrupta P. B., Svrakovac prekinuti.
Avena striata L., Zob prugovita.
Bromus rigidus Roth., Ovsik kruti.
— maximus Desf., O. najviši.
Festuca ciliata Koch., Vlasulja trepavičasta.
Dactylis littoralis W., Oštrica primorska.
Arundo Pliniana Turr., Trst Plinijev.
— Donax L., T. južni.
Poa festucaeformis Hagnh., Vlasnjača vlasolika.
— distans Web., V. raztrkana.
Psilurus nardoides Trin., Ščetinac majušni.
Aegilops triuncialis L., Ostica troredna.
Lolium subulatum Vis., Lulj šiljasti.
— robustum Rchb., L. črsti.
Triticum pungens Pers., Pirika bodljiva.
— loliaceum Sm., P. luljolica.
Carex illegitima Cass., Šaš nepravilni.
— leiorhyncha May., Š. gladkokljunasti.
Cyperus Olivaris Turg., Šilj pomorski.
— badius Desf., Š. kestenjasti.
— difformis L., Š. nakazni.
— glaber L., Š. goluždravi.
Isolepis tenuis Presl., Iglinka tanana.
Juncus insulanus Viv., Sita otočka.
— maritinus Lum., S. morska.
Iris tuberosa L., Perunika gomoljasta.
— Clusiana Tsch., P. klusianova.
Crocus reticulatus Steg., Šafran mrežnati.
— Pallasii Marsch., Š. Pallasija.
Trichonema Bulbocodium Ker., Jarovac prosti.

Sternbergia lutea Ker., Dugovača žuta.
Pancratium maritimum L., Žílj morski.
Narcyssus Jonquilla L., Jaglica Jonguillova.
— polyanthos Lois., J. mnogocvjetna.
Pancratium maritimum L., Žilj pomorski.
Allium subhirsutum L., Luk sukosmati.
— roseum L., L. ružasti.
— neapolitanum Cyr., L. neapolitanski.
— Chamaemoly L., L. čučavi.
— intermedium Lam., L. osrednji.
— tenuiflorum Ten., L. sitnocvjetni.
— cornutum Clem., L. rožnati.
— margaritaeeum Sibth., L. biseroliki.
Scilla maritima L., Lučika pomorska.
— autumnalis L., L. jesenska.
— hyacynthoides L., L. sumbullika.
Ornithogalum arabicum L., Buljava arabska.
— exscapum Ten., B. bezbatvena.
Gagea pygmaea Schult., Batuška čučava.
Hyacynthus pallens Bieb., Sumbul bliedi.
Bellevalia romana Rchb., Babaljuška rimska.
— dubia Rchb., B. dvojbena.
Asphodeline lutea Rchb., Morodak žuti.
— cretica Vis., M. majušni.
Asphodelus neglectus Schult., Čepljez zaboravljeni.
— fistulusus L., Č. cjevasti.
Colchieum Bertolonii Stev., Mrazovac Bertolonijev.
Asparagus scaber Brig., Šparga hrapava.
Smilax aspera L., Tetivika hrapava.
— nigra W., T. crna.
Aceras anthropophora R. Br., Bezostruška kokičava.
— secundiflora Bluff., B. jednostrana.
Ophrys atrata Lindl, Kokica crno manjasta.
— bombylifera L., K. šarena.
— tabanifera W., žutomanjasta.
— flavicans Vis., K. žutozelenkasta.
— tricolor Desf., K. trobojna.
— lutea Lk., K. žuta.

Arum Dracunculus L., Kozlac velji.
— longispathum Rtb., K. dugotuljasti.
— tenuifolium L., K. uzkolisti.
Posidonia Caulini Koch., Porost Kaulinov.
Zostera nana Roth, Voga majušna.
Triglochnin Barrelieri Loisl., Brula Barelierova.
Cytinus Hypocisti L., Tikvina vodena
Pinus halepensis Rand., Bor bieli.
— pinea L., Pinjol ili Bor pitomi.
Cupressus sempervirens L., Čipres obični.
Juniperus Oxycedrus L., Pucalika primorska.
Juniperus phoenicea L., Snović suhi.
— macrocarpa Sibth., Borovica primorska.
Ephedra distachya L., Smrekica dvoredna.
Quercus coccifera L., Hrast ljekarski.
Urtica membranacea Poir., Kopriva koznata.
Osyris alba L., Metvica biela.
Daphne Cnidium L., Maslinica primorska.

Polygonum maritimum L., Dvornik primorski.
Salicornia fruticosa L., Caklenjača busasta.
— macrostachya Moric, C. veljocvjetna.
Schoberia fructicosa Mayer, Slanica busasta.
Halimus portulacoides Wallr., Omakalj tuskoliki.
Theligonum Cynogrambe J., Pasje zelje.
Beta maritima L., Blitva pomorska.
Camphorosma monspeliaca L., Kamforika primorska.
Plantago Cornuti Gou., Trputac Kornutov.
— Lagopus L., T. pahuljasti.
— Bellardi All., T. Belardijev.
— Weldeni Rnh., T. Weldenijev.
— Serraria L., T. pilasti.
— Coronopus L., T. dronjavi.
— rubens Host., T. crljenkasti.
— serpentinus Lam., T. šiljasti.
Statice Limonium L., Vranjemil crljeni.
— incana L., T. ili Trasulja sieda.
— oleaefolia Pour., T. maslinolisna.
— articulata Loisl., T. člankovita.
— tatarica L., T. tatarska.
— caspia W., T. primorska.
— ferulacea L., T. mrežnata.
— reticulata L., T. pomrežena.
Plumbago europaea L., Mliekosieda obična.
Asterocephalus maritimus Coult., Preskoč morski.
Pterocephalus plumosus Host, Peršenica perasta.
Scabiosa integrifolia L., Prieskoč cjelasti.
Valerianella pumila DC., Matovilac majušni.
— discoidea Host, M. koturasti.
— vesicaria Mnch, M. mjehurasti.
Centranthus ruber DC., Sredociev crveni.
- Calcitrapa Db., S. pomorski.
Valeriana tuberosa L., Odoljen gomolasti.
Staehelina dubia L., Uzanka dvojbena.
Centaurea alba L., Različak bieli.
— splendens L., R. svietao.
— ragusina L., R. dubravski.
— Cineraria L., R. Pepeljuga.
— salonitana Vis., R. salonitanska.
— divergens Vis., R. rastavljena.
— karstiana Scop., R. kruška.
— cristata Bartl, R. grebenasta.
— incompta Vis., R. razčupana.
— virgata W., R. šibasta.
— salamantica L., R. ljubičasta.
— Friderici Vis., R. Miroslavova.
— crithmifolia Vis., R. motrikolista.
— melitensis L., R. raznolisna.
Crupina Crupinastrum Vis., Šijavica mrzko-crvena.
Tyrimus leucographus Cuss., Badeljka punčinasto-vunata.
Silybum Marianum Gaert., Osliebac šareni.
Onopordon illyricum L, Čkalj južni.
Cynara Scolymus L., Astičak pitomi.
Carduus chrysanthus Ten., Bodljača žuta.
— carlinaefolius Lam., B. kravljakolista.
— acicularis Bert., B. iglasta.
— bicolor Vis., B. dvobojna.
Cirsium Acarna DC., Scikalina djedolika.
Evax pygmaea Pers, Pljošivac majušni.
Inula semiamplexicaulis Bert., Oman sugrleći.
— candida Cass., O. bieli.
— graveolens Desf., O. smrdeći.
— viscosa Ait., O. liepki.
— crithmioides L., O. motrikoliki.

Inula odora Rtb., O. dišući.
Astericus maritimus Mnch., Zviezdenka morska.
Pallenis spinosa Cass., Raman trnoviti.
Senecio Cineraria Db., Starčac Pepeljuga.
— leucanthemifolia Poir, Kristica bilikolista.
Anacyclus clavatus Pers., Targok kijački.
— radiatus Lois., T. trakoviti.
Anthemis Chia L., Jarmen južni.
— Pseudo-Cota Vis., J. Ravan.
Diotis maritima Dsf., Dvouško morska.
Achillea Ageratum L., Jezičac južni.
Picardia coronaria Less., Kristica šarena.
Artemisia arborescens L., Komoljika drvenasta.
Scolymus hispanicus L., Dragušica primorska.
Rhagadiolus edulis L., Kosovac pitomi.
— stellatus DC., K. zvjezdoviti.
Cichorium Endivia L., Vodopija pitoma.
Hyoseris scabra L., Smrdika hrapava.
— radiata L., S. trukaita.
Seriola aetnensis L., Laktac najjužniji.
Picris laciniata Vis., Kraska dronjava.
— sprengeriana Lam., K. hrapava.
Thrincia tuberosa Db., Ločina gomoljasta.
Leontodon saxtile Rtb., Regrad promjenljivi.
Scorzonera Candolii Vis., Smiljak Candoljev.
Geropodon glabrum L., Sjedobradac gladki.
Tragopogon porrifolius L., Kozja bradica lukolista.
Urospermum picroides Desf., Čečunka praska.
— Dalechampii Dsf., Loćika Dalešampijeva.
Lactuca angustana All., L. otočka.
Pterotheca nemausensis Rtb., Krilogolac dvocjepan.
Crepis rubra L., Dimak crveni.
— croatica Hornem., D. hrvatski.
— vesicaria L., D. mjehurata.
— bulbosa Cass., D. lučasta.
— adenantha Vis., D. kosierasta.
Zacintha verrucosa Gaert., Ognjičina bradavičasta.
Sonchus maritimus L., Kriljica morska.
Ambrosia maritima L., Opak morski.
Phyteuma limoniifolium Siblh., Zečica osovljena.
Campanula capitata Sims., Zvončić glavičasti.
— Morettiana Rchb., Z. Morettiov.
— pyramidalis L., Z. Prostenjak.
— ramosissima Sibth., Z. razgranjeni.
— Erinus L., Z. Pirdulin.
— caudata Vis., Z. repasti.
— Elatines L., Z. Pirdelj.
— diffusa Vahl., Z. razgranjeni.
— mollis L., Z. mekani.
Prismatocarpus hybridus L., Ziercalica polutana.
— falcatus Rchb., Z. srpasta.
Wahlenbergia hederacea Rtb., Kreštelica bršljenolika.
Styrax officinalis L., Divica ljekovita.
Cyclamen hederaefolium L., Križalina bršljenolista.
— verum Rtb., K. mala.
Asterolinum stellatum Lk., Bogovac zvjezdoliki.
Erica vagans L., Vriesak nestalni.
— mediterranea L., V. južni.
— verticillata Forsk., V. pršljinasti.

Erica multiflora L., Vriesak mnogocvjetni.
— arborea L., V. drvoliki.
Verbascum densiflorum Bert., Divizma čestocvjetna.
— macrourum Ten., D. Lapušina.
— undulatum Lam., D. talasasta.
— sinuatum L., D. izverugana.
Celsia orientalis L., Prosenica izhodna.
Linaria repensMill., Planak puzeći.
— cirrhoza W., P. vitičavi.
— littoralis W., P. primorski.
— simplex Db., P. jednostavni.
— chalepensis Mill., P. bjelocvjetni.
— dalmatica Mill., P. dalmatinski.
— pilosa Spr., P. kosmati.
— commutata Bernh., P. neizvjestni.
— triphylla Mill., P. troprsti.
— laxifolia Dsf., P. redkocvjetni.
— Pellisseriana Mill., P. Pelliserianov.
— parviflora Dsf., P. sitnocvjetni.
— striata DC., P. prugoviti.
Veronica Cymbalaria Bad., Razgon-klubaica.
Euphrasia Trixago Vis., Vidac-repuša.
— latifolia L., V. širokolisti.
Orobanche crinita Vis., Volovod kosmati.
— lavendulacea Rchb., V. plavušasti.
Vitex Agnus castus L., Konopljica obična.
Lavandula Spica L., Terma ljekarska.
— latifolia Vill., T. širokolista.
Salvia Horminum L., Kadulja-prosenica.
— viridis L., Kadulja zelena.
— verbenacea L., K. sporišolika.
— clandestina L., K. pomorska.
— argentea L., K. srebrnasta.
— Bertolonii Vis., K. Bertolonijeva.

Rosmarinus officinalis L., Ružmarin pravi.
Thymus Zygis L., Popunac iglasti.
— capitatus Hoffm., P. glavičasti.
Satureja cuneifolia Ten., Čubar klinolisti.
Micromeria Juliana Benth., Silnobiljka dalmatinska.
— graeca Benth., S. grčka.
Calamintha origanifolia Vis., Marulja vranilovkolista.
Stachys maritima L., Čistac morski.
— italica Mill., Č. talijanski.
— spinulosa Sibth., Č. štunasti.
— menthaefolia Vis., Č. metvicolista.
Lamium intermedium Fr., Medićosredni.
Phlomis fruticosa L., Runjka busasta.
Ballota rupestris Vis., Crnoglavac južni.
Marrubium candidissimum L., Tetrljan bjelopusten.
Scutellaria orientalis L., Šišak izhodni.
Ajuga Iva Schreb., Ivica prava.
Teucrium scordioides Schreb., Dubačac-Lukovina.
Acanthus mollis L., Primog mekani.
— spinulosus Host., P. štunasti.
— spinosissimus Pers., P. trnoviti.
Convolvulus Soldanella L., Slak morski.
— tennissimus Sibth., S. sitnolisti.
— Cneorum L., Slak-hladolež.
Cuscuta breviflora Vis., Predence sitnocvjetna.
Hyosciamus albus L., Bunika biela.
Solanum sodomaeum L., Pomoćnica sodomska.
Mandragora officinarum L., Nadlišak obični.
Cynoglossum Columnae Ten., Mišjak-turpunjac.

Cerinthe aspera Roth., Voska hrapava.
— retorta Sibth., V. izprevijana.
Lithospermum incrassatum Guss., Biserka odebljena.
— tenuiflorum L., B. sitnocvjetna.
— Apulum Vahl., B. žuta.
Onosma orientale W., Rumenjača izhodna.
Echium parviflorum Mnch., Lisičina sitnocvjetna.
— plantagineum L., L. ljubičasta.
— pustullatum Sibth., L. priščava.
Alkmanna tintoria Tsch., Krastavac majušni.
Nonnea lutea Rch., Buražina žuta.
— ventricosa Griesb., B. trbušasta.
Lycopsis variegata L., Krivošija šarena.
Myosotis pusilla Lois., Potočnica majušna.
Symphitum bulbosum Schim., Gavez gomoljasti.
Erythraea spicata Pers., Kitica klasasta.
— maritima Pers., K. morska.
Galium setaceum Lam., Bročika čikenjava.
— murule All, B. končasta.
Asperula Stahliana Vis., Prvenac crljenkasti.
— canescens Vis., P. sivkasta.
— scutellaris Vis., P. štitasti.
Crucianella monspeliaca L., Bročevac žutkasti.
Putoria calabrica Pers., Smrdan busasti.
Rubia peregrina L., Broć inostrani.
Vaillantia muralis L., Odan zidoviti.
Viburnum Tinus L., Šibikovina lopočika.
Lonicera implexa Ait., Kukuričnjak zapleteni.
Jasminum officinale L., Česmin obični.

Viscum Oxycedri DC., Imela ili Ljepak primorski.

———

Eryngium maritimum L., Kotrljan morski.
— creticum Lam., K. blakotni.
— dilatatum Lam., K. razšireni.
— dichotomum Pers., K. razsojani.
Sison Ammonium L., Srdiška dišuća.
Ammi majus L., Rušak pitomi.
Ptychotis heterophylla Koch, Morač raznolisni.
— ammoides Koch, M. pršlinasti.
Pimpinella Tragium Vill., Aniš sivkasti.
— peregrina L., A. južni.
Bupleurum protractum Lk., Svinjac prosiljen.
Oenanthe marginata Vis., Trebulja obrubljena.
— globasa Gou., P. krugljasta.
— prolifera L., P. truskasta.
Ridolphia segetum Moris., Koromač usjevni.
Seseli globiferum Vis., Šašastica truskonosna.
— tomentosum Vis., Š. pustena.
— tortuosum L., Š. vijugasta.
Bunium ferulaceum Sm., Topana devesiljka.
— divaricatum Bert., T. razastrta.
Athamantha ramosissima Ports., Nevesika razgranjena.
Crithmum maritimum L., Motrika morska.
Ferula glauca L., Devesilj sinja.
Taeniopetalum Neumayeri Vis., Mežolatica Neumayerova.
Tordylium apulum L., Mačjak veliki.
— officinale L., M. ljekarski.
Daucus maximus Dsf., Mrkva dolja.
— setulosus Guss., M. kukičava.
— Gingidium L., M. morska.

Daucus mauritanicus L., Mrkva španjolska.
Orlaja polycarpa Koch, Petrušin divji.
Turgenia multiflora DC., Stidak mnogocvjetni.
Scandix australis L., Iglenjača južna.
Chaerophyllum coloratum L., Krablica manjasta.
— laevigatum Vis., K. ugladjena.
Echinophora spinosa L., Ježenka trnovita.
Smyrnium olusathrum L., Lesandra brazdovita.
Scaligeria cretica Vis., Toponavka kučanjasta.
Clematis Viticella L., Pavitina primorska.
Anemone hortensis L., Sasa pitoma.
— coronaria L., S. vjenčasta.
Ranunculus chaerophyllus L., Žabnjak vrpčasti.
— millefoliatus Wahl., Ž. prerazdvojeni.
— velutinus Ten., Ž. baršutasti.
— Schraderianus Fisch., Ž. odebljeni.
Nigella damascena L., Crnika prava.
Delphinium brevicorne Vis., Kokotić kadifasti.
— peregrinum L., K. inostrani.
— divaricatum Led., K. razastrti.
— pubescens DC., K. pahuljavi.
— Staphysagria L., K.-uljevac.
Reseda fruticulosa L., Katanac subusasti.
Raphanistrum Landra Moret., Rudavka divja.
Cakile maritimum L., Mogruša morska.
Clypeola Jonthlaspi L., Štitarka povaljena.
Isatis canescens Db., Sač pahuljavi.
Hutchinsia procumbens Dsv., Grbač povaljeni.
Iberis umbellata L., Ognjevac štitasti.
Alyssum nebrodense Tin., Tarica žuta.
— emarginatum L., T. izrezkana.
— latifolium Vis., T. širokolista.
— maritimum W., T. morska.
Berteroa mutabilis DC., Sivka promjenljiva.
Mathiola incana R. Br., Ljubičina sieda.
— sinnata R. Br., L. izverugana.
— glandulosa Vis., L. žljezdasta.
Cheiranthus Cheiri L., Šebuj žuti.
Arabis muralis Bert., Gušarka pozidna.
— verna R. Br., G. proljetna.
— collina Ten., G. brežnata.
Cardamine maritima, Ports., Bežuha morska.
Hesperis laciniata All., Večernica dronjava.
Sisymbrium polyceratum L., Oranj mnogoroškasti.
Brassica Botterii Vis., Kupus pomorski.
Sinapis incana L., Gorušica sieda.
Eruka sativa Lam., Riga pitoma.
Helianthemum laeve Pers., Sunčanica ugladjena.
— salicifolium Pers., S. vrbolista.
— thymifolium Pers., S. uzkolista.
— arabicum Pers., S. rdjasta.
— viride Pers., S. zelena.
— Savii Bert., S. osamljena.
Cistus erectus L., Cistac osovljeni.
— monspeliensis L., C. šareni.
— creticus L., C. rumeni.
— salviaefolius L., C. kaduljolisti.
— villosus L., C. runjavi.
— undulatus Dun., C. talasasti.
Tamarix gallica L, Metlika francezka.
— africana Poir., M. afrikanska.

Paronychia argentea Lam., Hrskavica srebrnasta.
— capitata Lam., H. glavata.
— serpyllifolia DC., H. materinkolista.
— polygonifolia DC., H. dvornjo-
— imbricata Rchb., H. crepovita.
Polycarpon alsinefolium DC., Pljevuša mišakinjolista.
Gypsophylla scorzoneraefolia Dsf., Sadarka zmijakolista.
Dianthus obcordatus R. M., Kljinčić obsreasti.
— velutinus Guss., K. baršutasti.
— ciliatus Guss., K. trepavičasti.
— viridescens Vis., K. zelenkasti.
— Caryophyllus L., K. pitomi.
— multinervis Vis., K. rebreni.
Silene lusitanica L., Silenka lusitanka.
— nocturna L., S. noćna.
— trinervia Seb. et M., S. trorebra.
— remotiflora Vis., S. razocvjetna.
— sedoides Jacq, S. kokoškolika.
— cretica L., cretinska.
— paradoxa L., S. dvojbena.
— Tommasinii Vis., S. Tomasinova.
Saponaria bellidifolia Sm., Sapunjača žuta.
Velezia rigida L., Gušavica kruta.
Drypis spinosa L., Trnavka šiljasta.
Sagina maritima Don., Dugokos morski.
Sedum stellatum L., Kokoška zvjezdovita.
— nicaeense Alb., K. piemonteska.
Cotyledon Umbilliens Huds., Pupčić klobučasti.
— horizontalis Guss., P. velji.
— parviflorus Sibth., P. sitnocvjetni.
Lythrum Thymifolia L., Vrbica materinkolista.
Malope malacoides L., Glavičnica pitoma.
Malva nicaeensis Al., Sljezovača piemonteska.
— hederifolia Vis., S. bršljenolista.
— arborea W. et B., S. drvolika.
— Cyrilli Vis., S. Cyrillova.
Althaea taurinensis DC., S. taurinski.
— rosea Cav., S. ružoliki.
Geranium tuberosum L., Rudiljka gomolasta.
Erodium malaeoides W., Čapuljka južna.
Linum maritimum L., Lan morski.
— campanulatum L., L. zvončasti.
— strictum L., L. kruti.
— corymbulosum Rchb., L. poštitasti.
Euphorbia Chamaesyce L., Mliečer primorski.
— Peplis L., M. palistnati.
— dendroides L., M. drvoliki.
— Paralias L., M. subosasti.
— Pinea L., M. ledinasta.
— Wulfenii Hopp., M. veliki.
— alepica L., M. sitasti.
— dalmatica Vis., M. dalmatinski.
Rhamnus Alaternus L., Podlakkomorika.
Ruta halepensis L., Rutvica primorska.
Rhus Coriaria L., R. strujbarska.
Rosa sempervirens L., Ruža zimozelena.
Crataegus Pyracantha Pers., peteropestični.
— Azarolus L., G. Nacarola.
Pyrus amygdaliformis Vill., kruška bademolika.
Anagyris foetida L., Jesika smrdeća.
Cytisus infestus Guss., Zanoviet trnoviti.
— monspessulanus L., Z. primorski.
— calycinus Bieb., Ž. načašni.
Ononis arvensis L., Mačac ugarni.

Ononis antiquorum L., Mačac starovietni.
— molissima L., M. najblažiji.
— minutissima L., M. majušni.
— reclinata L., M. uzvinuti.
— ornithopoides L., M. ptičostopni.
— viscosa L., M. ljepljivi.
— hispanica L., M. španjolski.
— ramosissima Dsf., M. razgranjeni.
— parviflora DC., M. sitnocvjetni.
Anthyllis Barba-Jovis L., Ranika srebrnato-svilasta.
— tetraphylla L., R. četverolističasta.
Medicago circinata L., Dunjica pužasta.
— praecox DC., D. prerana.
— coronata Dsr., D. ovjenčana.
— cordata Dsr., D. vrćasta.
— ciliaris W., D. trepavičasta.
— laciniata All. D. dronjava.
— obscura Retz., D. škura.
— tribuloides Desr. D. kruta.
— marina L., D. morska.
— littoralis Rhode, D. primorska.
— tuberculata W., D. čvorava.
— turbinata W., D. čigrasta.
— laevis Dsf., D. ugladjena.
— marginata W., D. obrubljena.
— Lappacea Lam., D. čičkasta.
— uncinata W., D. cukasta.
— aculeata W., D. bodljikava.
— sphaerocarpa Bert., D. krugljasta.
— maculata W., D. pjegava.
— Terebellum W., D. svedrolika.
— disciformis DC., D. koturasta.
Trigonella gladiata Stev., Piskavica sabljasta.
— corniculata L., P. rogasta.
Melilotus italica Lam., Ždraljika talijanska.
— parviflora Dsf., Ž. sitnocvjetna.
— neapolitana Ten., Ž. napuljska.
— sulcata Desf., Ž. brazdovita.
Melilotus messanensis Dsf., Ždraljika južna.
— elegans Salzm., Ž. skožurana.
Trifolium cinctum Db., Djetelina ovjenčana.
— intermedium Guss., D. osrednja.
— maritimum Huds., D. morska.
— leucanthum Rieb., D. bjelocvjetna.
— lappaceum Bieb., D. čičkasta.
— Bocconii Sav., D. Bokonijeva.
— tennifolium Ten., D. uskolista.
— Dalmaticum Vs., D. dalmatinska.
— Cherleri L., D. Cherlerova.
— squarrosum L., D. kostrušena.
— supinum Sav., D povaljena.
— tomentasum L., D. pustina.
— glomeratum L., D. klupčasta.
— nigrescens Viv., D. crnkasta.
— laevigatum Poir, D. ugladjena.
— uniflorum L., D. jednocvjetna.
— mutabile Ports., D. promenljiva.
— multistriatum Koch, D. mnogoprugava.
Lotus edulis L., Smilj-kita pitoma.
— ornithopoides L., S. primorska.
— cystoides L., S. cistolika.
Dorycnium praviflorum Scr., Bjeloglavica sitnocvietna.
— Sabaudum Rchb., B. primorska.
Psoralea bituminosa L., Djetelinak smrdeća.
Astragalus virgatus Rtb., Kozlinac šibkasti.
— sesameus L., K. čupavi.
— hamosus L., K. kukičavi.
— illyricus Bernh., K. ilirski.
— argenteus Bert., K. srebrnati.
Scorpiurus subvillosus L., Štipavčić surunjasti.
— muricatus L., Š. kostrušavi.
Coronilla stipularis Lam., Grašar palisnati.
— juncea L., G. šibkasti.
— cretica L., G. kretinski.

Coronilla glauca L., Grašar sinji.
— scorpioides Koch., G. Ljubidragi.
— Securidiaca L., G. Rob-vučji.
Ornithopus compressus L., Tičnoga spljoštena.
Hippocrepis unisiliqua L., Mišečina janomohučna.
— ciliata W., M. trepavičasta.
— biflora Spr., M. dvocvjetna.
Hedysarum capitatum Desf., Sladkovina glavičasta.
Onobrychis aequidentata D. Ur., Grahorka jednakozubkasta.
— Caput-galli Lam., G. rumena.
Vicia dasycarpa Ten., Grahor primorski.
— ochroleuca Ten., G. žuto-bieli.
— atrupurpurea Dsf., G. mrkorumeni.
— narbonensis L., G. veliki.
Vicia cordata Wolf, Grahor srčasti.
— bithymica L., G. baboliki.
— leucantha Biv., G. bjelocvjetni.
Ervum monanthas L., Leča jednocvietna.
— Ervilia L., L. pitoma.
— gracile Lam., L. vitka.
— dalmatinum Presl., L. dalmatinska.
— nigricans M. B., L. crnkasta.
— Leulikula L., L. Romaz.
Lathyrus Ochrus Db., Grahoricanaborka.
— tennifolius Dsf., G. uskolista.
— Ciaera L., G. Cacor.
— annuus L., G. jednoljetna.
— Gorgoni Parlat., G. Gorgonov.
— angalatus L., G. uglasti.
— inconspienus L., G. sitnocvjetni.
Orobus aristotus Vis., Grašac osjavi.

Opazka. Od ovih 574 vrsti bilja, navedenoga u ovom popisu, nepripada ni jedna vrst kojoj drugoj pokrajini austrijskoj osim jedinomu primorju. Od toga pripada 414 vrsti izključivo prvomu podrazredu hrvatsko-dalmatinskoga primorja, a ostalih 160 vrsti imade zajednički s Istrijom.

Drugi podrazred prvoga pojasa bilinstva imade u sebi floru humlja i nizina s ove strane Velebita. Amo idu nizine Mure, Drave, Dunava i Save i ravnine nad ovimi riekami ležeće, a to Medjumurje, Podravina i Posavina sa pridružujućim se humljem, za tim manje ravnine i doline uz ostale rieke pritočnice, kano što uz Krapinu, Kupu, Dobru, Mrežnicu, Koranu i Unu, uz Lonju, Bednju i Plitvicu u Hrvatskoj, a uz Ilovu, Pakru, Orljavu spojenu sa slavonskom Lonjom, uz Veliku i Bosut u Slavoniji.

Spomĕnuti predjeli dižu se nad morem od 203' (utok Save u Dunav kod Zemuna) do 1238'.

Opazka. Što se za nizine i humlje u Hrvatskoj s ove strane Velebita i u Slavoniji kano maksimum visine nad morem samo 1238' uzimlje, dočim je u Dalmaciji i u hrvatskom primorju kano maksimum visina 1400' uzeto, to se tumači iz geognostičke podloge, jer on kraj Velebita kraška formacija podlogu čini, dočim u predjelih s ove strane geognostičku podlogu daju ponajviše aluvijalni i diluvialni nasadi (talozi) i tercijarni slojevi sa nakupljenom ilovačom (Congerien-Lehm), ilovastim laporom i sa pieskom.

Doline Gačke, Novske i Like, kano i visočine Krbave i Like nespadaju u ovaj pojas, jer njihova najnižja točka (dolina Gačka) više stoji nad morem nego najvišje doline i nizine na ovu stranu.

Nadalje mora se ovdje pripomenuti, da se za razmedju hrvatskoga primorja samo južno-iztočni ogranak Velebita uzimlje, ne pako njegovi sjeverni i sjeverno-iztočni ogranci.

Kako je već gore rečeno, moraju se velike ravnine rieka Mure, Drave, Dunava i Save smatrati kano nastavci široke nizine Ugarske, kano što zbilja i jesu, zato se nemože typus flore pod ovim pojasom kano posebna cielost smatrati, množina bo istoga bilja, koje se u spomenutih naših predjelih nalazi, ima svoje reprezentante i na velikih ugarskih nizinah i na ondašnjem humlju.

Budući ovi florini predjeli preobilnimi vrstmi bilja providjeni jesu, to bih prekoraćio granice ove razprave, kad bih sve biline ovoga diela florinih predjela ovdje spominjao. Navesti mi je dakle zato samo one vrsti bilja, koje raste samo na desnom briegu Mure, Drave i Dunava t. j. kojega već neima na nizinah i na humlju Ugarske, kao što je:

Potamogeton oblongus Vis., Mrestnjak dugački.
Brachypodium grucile P. B., Kosterna nježna.
Koeleria dactyloides Rochl., Smilica klobučasta.
Scirpus macrostachys W., Iglinka veljocvjetna.
Crocus vittatus Šloss. et Vuk., Podlesak prnjavi.
Ornithogalum sulfureum Bert., Buljanka žutkasta.
Ophrys oestrifera M. B., Kokica šarena.
— arachnites Rich., K. pjegasta.
Chara flexilis L., Porožnica gibka.
— batrachosperma Thuill., P. raznolika.
Equisetum campestre Schulz, Preslica poljska.

Quercus filipendula Šloss. et Vuk., Hrast mnogoplodni.
Aristolochia pallida Wk., Jabučnjak bliedi.
Scabiosa dispacifolia Host., Prženica češlikasta.
Lonicera pallida Host., Kozolistica blieda.
Galium anglicum Huds., Bročika sitna.
— Bauhini R. S., B. Bauhinova.
Helianthus tuberosus L., Suncokret gomoljasti.
Achillea odorata L., Jazičac mirisni.
Centaurea baldensis Tratt., Različak razastrti.
Chrysanthemum uliginosum WK., Srčun močvarni.
Doronicum Mathioli Tsch., Divokosinjak dugostazni.
Tephroseris Fussii Gr. et Sch., Tefroserka Tusiova.
Senecio barbareaefolius Krock., Starčac krošnati.
Solidago macrophylla Šloss. et Vuk., Zlatošibka veljolista.
Aster parviflorus Kub. Es., Zvjezdan malocvjetni.

Aster heterophyllus Šloss. et Vuk., Zvjezdan raznolisti.
— leiophyllus Šloss. et Vuk., Z. ugladjeni.
— serratifolius Šloss. et Vuk., Z. piloviti.
— fragilis Šloss. et Vuk., Z. krhki.
Crepis neglecta L., Dimak kruti.
Hieracium flagellare WK., Runjika vrežasta.
— glaucescens Bess., R. sinja.
— praecox Schulz, R. prerana.
— leptocephalum Šloss. et Vuk., R. uzkoglavasta.
— fallax W., R. promjenljiva.
Hieracium filiforme Tsch., R. končasta.
— congestum Fr., R. jedrolista.
Sonchus parviflorus Lej., Kriljica sitnocvjetna.
Scorzonera glastifolia W., Zmijak jasno-zeleni.
Cirsium tuberosum All., Osjak gomoljasti.
— setulosum All., O. perjasti.
— vestitum Fest., O. pusteni.
— inerme Hall., O. neoružani.
Onopordon tauricum W., Čkalj taurički.
Mentha gentilis L., Metvica nježna.
— nepetoides Lej., M. kruta.
— undulata W., M. talasasta.
Nepeta citriodora Balb., Mačjameta dišuća.
Ballota urticaefolia Ortm., Crnoglavac povaljeni.
Salvia napifolia Jacq, Kadulja užičasta.
Myosotis intermedia Lk., Potočnica osrednja.
— repens Don., P. pužuća.
Lycopsis arvensis L., Krivašija ugrina.
Anchusa microcalyx Vis., Volujac maločaškasti.
— anzurea Müll., V. luzurasti.
— italica Retz, V. talijanski.
Anchusa paniculata Ait., Volujac metličasti.
Odontites serotina Lam., Zubica jesenska.
Veronica ciliata Šloss. et Vuk.. Čestoslavica trepavičasta.
Linaria bipartita W., Polanak razdvojen.
Scrophularia chrysanthemifolia M. B., Gugutina srčanolista.
Verbascum floccosum WK., Divisına pahuljava.
Littorella lacustris L., Močvarka obična.
Plantago cuculata Lam., Trputac kukuljasti.
Anagalis latifolia Mill., Krikica širokolista.
Asclepias syriaca L., Svionica pitoma.

Bifora flosculosa M. B., Nizvoj ugarni.
Conium croaticum Kit., Trublika hrvatska.
Anthriscus trichosperma Schult., Krasila čekinjasta.
Ligusticum Seguieri L., Koprenjak Segnierov.
Thyselinum sylvestre L., Ošak šumski.
Pastinaka opaca Bernh., Pasternjak tamnolisti.
Schlosseria heterophylla Vuk., Ljubipalka raznolista.
Oenanthe meifolia Šloss. et Vuk., Trbulja ukrštena.
— peucedanifolia Pol., T. smudnjolista.
Hydrocotyle vulgaris L., Pupac prosti.
Trifolium elegans Savi., Detelja krusolika.
— scabrum L.. D. krastava.
— resupinutum L., D. obrnuta.
— filiforme L., D. tanana.

Melilotus palustris L., Nokotac močvarni.
— Petitpierrana W., N. Petitpieranov.
— alba Lam., N. bjelocvjetni.
Medicago muricata All., Dunjica kostrušava.
— apiculata W., D. brkasta.
Genista frutescens Šloss. et Vuk., Žutilovka busasta.
Orobus variegatus Ten., Orešac šareni.
— Clusii Spr., O. žutocvjetni.
— tuberosus L., O. gomoljasti.
Ornithopus intermedius Rth., Ptičstopa osrednja.
Herniaria cinerea Lam., Priputnica pepelasta.
Alsine marginata DC., Mišokinja obrubljena.
Montia minor Gm., Bunarka majušna.
Atriplex alba Scop., Loboda biela.
Chenopodium glomerulosum Rtb., Jurjevac klubčasti.
Beta trigyna WK., Blitva tropestična.
Cusenta monogyna Vahl., Vilinakosa jednopestična.
Phytolaca decandra L., Kermes ljekarski.
Myricaria squamosa Desv., Mirica ljuskava.
Tormentilla reptans L., Sočenika korenita.
Sanguisorba auriculata Scop., Krvara užičasta.
Myriophyllum alterniflorum DC., Krocanj izmjenitocvjetni.
Oenothera muricata L., Pupuljka kostrušava.
Lythrum tomentosum Mill., Vrbica pustena.
Prunus macrocarpa Wullr., Šljivica veljoplodna.
Iberis amara L:, Ognjivac gorki.
Draba praecox Stev., Gladuš prerani.
Arabis Crantziana Ehrh., Gušarka Crancieva.
Dentaria trifolia WK., Zubatka trolista.
Erysimum diffusum Ehrh., Trizalj razgranjeni.
Barbarea arcuata Rchb., Barica oblučasta.
Reseda mediterranea L., Ljuboduška sredozemska.
Epimedium alpinum L., Krespin planinski.
Viola alba Bess., Ljubica biela.
— Riviniana Rchb., L. Rivinianova.
— lilacina Rossm., L. jargovana.
— arvensis L., L. ugarna.
Ecbalion agreste Rchb., Strkalj ugarni.
Ranunculus circinatus Siebth., Žabnjak pužasti.
— heterophyllus Hoffm., Ž. raznolisti.
— ophioglossifolius Vill., Ž. zmijojezični.
— Petiveri Koch, Ž. Petiverov.
Thalictrum simplex L., Vredavac jednostavni.
Anemone trifolia L., Šumarica trolista.
Callitriche hamulata Kütz, Žabovlasica kukičava.
Euphorbia solisequa Riv., Mliečer suncokretni.
— purpurata Thuill., M. rumenasti.
— Tommasiniana Bert., M. Tomasinijeva.
— hirsuta Kit., M. kosmata.
Kitaibelia vitifolia W., Vodierovac lozolisti.
Malva italica Poll., Sljez talijanski.
— Bismalva Bernh., S. trolisti.
Sagina depressa Schulz, Tustika potišnjena.
— subulata Sw., T. šiljasta.

Silene sylvestris L., Silenka šumska.
— annullata Thore, S. kolutava.
— anglica L., S. majušna.
Lychnis Coeli-rosa L., Driema prekrasna.
Androsaemum officinale All., Krvavica liekarska.

Drugi pojas flore ima pod sobom pravo šumsko i gorsko bilje; on počimlje ondje gdje se prvi dokonča. Ali i kod ovoga drugoga pojasa, iz obzira na osobiti karakter flore, odvisan od osobitih geografičnih i geologičnih okolnosti Dalmacije i Hrvatske on kraj Velebita, nalazim za dobro, pače za vrlo potrebito, i ove predjele flore naše u dva razdjela rastaviti i o svakom na pose govoriti.

Prvi od ova dva predjela neka ima pod sobom gorsko i šumsko bilje Dalmacije i hrvatskoga Primorja. On počimlje ondje, gdje je prvi pojas flore prestao, a to sa 1401 stopom nad morem i siže do tako zvanoga subalpinskoga pojasa, t. j. do 3900' iznad mora, dakle gdje počima prosta bukva (Fagus sylvatica L.) rasti, pak do ondje, gdje ona prestaje i gdje počimlje jela (Abies excelsa Db.) i omorika (Abies pectinata Db.). On obsiže naročito gorske i brdovite predjele prama jugo-iztoku sterućega se podgorja pravoga Velebita s njegovimi južnimi obronci i ogranci do spomenute visine nad morem. A pošto ovdje neimade njemu ponajprije pripadajućih vrsti bjelogorice, kano što su: bukva prosta (Fagus sylvatica L.), grab šumski (Carpinus Betulus L.), briest prosti (Ulmus campestris L.), kostanj pitomi (Castanea Visca L.), breza biela (Betula alba L.), javor-dlen (Acer Pseudo-Platanus L.), javor-mlieč (Acer platonoides L.) itd., jer su već u prošlom vieku sasvim uništene, i to tako, da se na golih strmenih nikad više neće podignuti; zato ga karakteriziraju sliedeće jedino njemu pripadajuće vrsti bilja i to naročito:

Phleum Bertolonii Db., Mačji rep gorski.
Aira media Gon., Bus osrednji.
Sorghum halepense Per., Sierak vriežni.
Secale dalmaticum Vis., Raž dalmatinska.
Blysmus rufus Lk., Trešnica gnjedo-crvena.
Carex alpestris All., Šaš planinski.
— Linkii Schk., Š. gomoljasti.
Iris pallida Lam., Perunika blieda.
Iris sambucina L., Perunika bazgovita.
Crocus dalmaticus Vis., Šafran dalmatinski.
— biflorus Mill., Š. dvocvjetni.
Gladiolus triphyllus Sibth., Mačić trolisti.
Narcyssus poëticus L., Jaglica prava.
— Tacetta L., J. Tacetta.
— niveus Lois., J. zvjezdolika.

Fritillaria nervosa W., Kapula žilovita.
Allium saxatile Bieb., Luk bljedocvjetni.
— montanum Sibth., L. bregoviti.
Hyacinthus orientalis L., Zumbul izhodni.
— amethystinus L., Z. primorski.
Calchicum Bivonnae Guss., Mrazovac južni.
Ruscus Hypophyllum L., Breberina podlisna.
Daphne alpina L., Maslenica planinska.
Urtica glabrata Clem., Kopriva glatka.
Passerina hirsuta L., Vrebina kosmata.
Rumex tuberosus L., Štav gomoljasti.
— bucephalophorus L., Š. dalmatinski.
Asterocephalus holosericeus Spr., Preskoč beršnasti.
Valerianella gibbosa DC., Matovilac grbavi.
Amphorocarpos Neumayeri Vis., Vrčakovina Neumayerova.
Centaurea tuberosa Vis., Različak gomoljasti.
— cuspidata Vis., R. šiljasti.
— rupestris L., R. hridoviti.
Chamaepeuce stellata Db., Šikalina zvjezdovita.
Galactites tomentosa Mnch., Gorčik pusteni.
Phagnalon rupestre DC., Glavičnjak hridoviti.
— saxatile Cass., G. kameniti.
Senecio Visianianus Papaf., Starčac dalmatinski.
Helichrysum Stoechas L., Smilj primorski.
— angustifolium Db., S. uzkolisti.
Anthemis lutescens Jord., Jarmen žutkasti.
Achillea abrotanoides Vis., Jezičac pelinoliki.
Chryzanthemum ceratophylloides All., Srčun vošćikoliki.
— cinerariaefolium Vis., S. pepeljugolisti.
— Parthenium Pers., S.-povratič.
Crepis chondrilloides Jacq, Dimak izsječeni.
Campanula Waldsteiniana R. S., Zvončić Waldsteinov.
— garganica R. S., Z. hridoviti.
— muralis Portens., Z. pozidni.
— dalmatica Maly, Z. dalmatinski.
— Alpini L., Z. Alpinijev.
Dyospyros Lotus L., Dragun ljekarski.
VeronicaPseudo-Chamaedris Jacq, Čestoslavica primorska.
Stachys subcrenata Vis., Čistika surovašena.
— ramosissima Rochl., Č. prerazgranjena.
Thymus bracteosus Vis., Materinka lističava.
Lamium bifidum Cyrill., Medić dvocicpani.
Teucrium Arduini L., Dubočac planinski.
Acanthus longifolius Host., Primog dugolisti.
Lithospermum petraeum A. Db., Biserka hridovita.
Gentiana crispata Vis., Vladisavka runjava.
Lonicera glutinosa Vis., Kukavičnjak ljepavi.

Trinia elatior Gaud., Morika velja.
— pumila Rchb., M. majušna.
Bunium alpinum WK., Topana planinska.
— montanum Koch, T. brežnata.
— divaricatum Ber., T. razgranjena.
Libanotis aurea Vis., Zdravinjak zlatni.

*

Bupleurum Kargii Vis., Svinjac planinski.
— aristatum Bartl, S. osjavi.
— Odontites L., S.-zubica.
— exaltatum Bieb., S. izvišen.
Cnidium apioides Spr., Morica ačolika.
Peucedanum Schottii Bess., Smudnjak Šotov.
Heracleum Pollinianum Bert., Paponjak Pollinijev.
Laserpitium Gaudinii Moret., Gladuš Gaudinijev.
Prangos ferulacea Lindl., Šutranka deveseljelika.
Smyrnium rotundifolium Mill., Lesandra okruglolista.
Thalictrum nutans Desf., Osmić klimavi.
Anemone apennina L., Sasa apeninska.
Delphinium velutinum Bert., Kokotić kadifasti.
Iberis Garrexiana All., Ognjivac Gareksianov.
Biscutella hispida DC., Dvoštitka kostrešana.
— didyma L., D. dvoguba.
Vesicaria sinuata Poir., Mjehurika izverugana.
— utriculosa Lam., M. vrećasta.
Allyssum microcarpum Vis., Tarica sitnozrna.
Farsotia dalmatica Vis., Sivka dalmatinska.
Cardamine thalictroides All., Režuha vrevačka.
— Chelidonia WK., R.-rosopas.
Malcolmia Orsiniana Ten., Šeboj Orsinijev.
Helianthemum guttatum Mill., Sunčanica pikmasta.
Dianthus sanguineus Vis., Klinčić crveni.
— strictus Sm., K. kruti.
— integer Vis., cielcati.
Silene graminea Vis., Silenka travolika.
— Rheichenbachii Vis., S. Reichenbachova.
— livida W., S. plavušno-žuta.
— maritima Wilh., S. primorska.
— catholica Ait., S. sveobća.
Alsine linifolia Vis., Mišjakinja lanolista.
Arenaria orbicularis Vis., Pjeskarica okrugla.
Sedum olympicum Bois., Kokoška primorska.
— dasyphyllum L., K. bjelocvjetna.
Saxifraga media Gou., Kamenika osrednja.
Epilobium lanceolatum Sebast., Vrbovka suličasta.
Euphorbia capitata Rchb., Mliečer glavičasti.
— spinosa L., M. trnoviti.
— imperfoliata Vis., M. neprobušen.
Rhamnus alpinus L., Podlak planinski.
Cytisus glabrescens Sart., Zanoviet suglatka.
— Tommasinii Vis., Z. Tomasinijeva.
— Villarsii Vis., Z. Villarsijeva.
Chamaecytisus dalmaticus Vis., Komuškarka dalmatinska.
Ononis brachystachya Vis., Mačak kratkocvjetni.
Anthyllis Weldeniana Rchb., Ranika Veldenova.
— atropurpurea Šlos. et Vuk., R. mrko-rumena.
Trifolium patulum Tsch., Djetelina zevkasta.
— Pignantii Fauch., D. Pignancijeva.
Astragalus purpureus Lam., Kozlinac rumeni.
— depressus L., K. potišnjeni.
— angustifolius Lam., K. uzkolisti

Astragalus aristatus l'Herit., Kozlinac osjavi.
Onobrychis alba Desf., Grahorka biela.
Vicia melanops Sibth., Grahor crnookica.
— Gerardi DC., G. Gerardijev.
Vicia altissima Desf., Grahor najviši.
Orobus montanus Bernh., Grašac brežnati.
— lacteus Bieb., G. plavušasti.

Opazka. Od 130 vrsti pripadajućega prvomu podrazdjelu drugoga florina pojasa prelaze samo 23 vrsti granice trojedne kraljevine, dočim se pod istim pojasom i u susjednoj Istri nalaze.

Drugi podrazdio drugoga florinoga pojasa obsiže sve visoke predjele s ove strane Velebita s njegovimi sjevernimi i sjeverno-iztočnimi ogranci i sa uskočkim goram i Karuvanko-Alpam pripadajućimi brdi Hrvatske i Slavonije do 3900' visine nad površinom morskom. On počimlje ondje, gdje je prvi onostrani florin pojas prestao, dakle sa 1401 stopom, obsiže pravu šumsku i gorsku floru, koju karakteriziraju velike šume bjelogorice kano što je bukva (Fagus), grab (Carpinus), javor (Acer), briest (Ulmus), kostanj (Castanea), breza (Betula) itd., kako je to već spomenuto kod prvoga podrazdjela ovoga pojasa, pak siže do prave subalpinske flore; dakle i s ove strane Velebita počimlje ondje gdje raste prosta bukva, a siže do ondje, gdje je nestane i gdje počimlje rasti omarica i jela.

Ovaj dio florinih predjela jest prebogat najinteresantnijimi i vrlo riedkimi vrstami bilja, osobito pako onaj dio Hrvatske, što leži med Kupom i Koranom i med glavnim podgorjem Velebita, i što još pripada kraškoj formaciji, pa ga botanici obično zovu južnom Hrvatskom.

I ovdje bi se granice ovoj razpravi prestupile, kad bi se samo sve tako zvane riedkosti ovoga florinoga predjela spomenule. S toga i ovdje moram izmed mnogih zanimivosti, što tu rastu, i zbog čega su tudjinski strukovnjaci hrvatskomu botaniku zavidni, samo ono navesti, što jedino ovomu florinu predjelu pripada i što se za karakteriziranje dotičnoga florinoga značaja nikako mimoići nemože. U tu svrhu navodim iz te divne množine samo:

Sesleria interrupta Vis., Šašika prekinuta.
Calamagostris glauca MB., Milava sinja.
Lasiagrostris Calamagostris Lk., Troskat suplaninski.
Alopecurus bulbosus L., Repak gomoljasti.
Festuca laevigata Gaud., Vlasulja ugladjena.
Poa setacea Kit., Vlasnjača čekinjava.

Carex rigida Gvod., Šaš kruti.
— mucronata All., Š. kostrušavi.
— laevigata Sm., Š. ugladjeni.
— psylostachya Kit., Š. goloklasasta.
— compressa Kit., Š. spljoštena.
Iris pumila L., Perunika majušna.
Luzula nivea DC., Bekica biela.
— maxima Dsf., B. najveća.
Veratrum nigrum L., Čemerika crna.
Scilla pratensis WK., Lučika livadna.
Allium Victoralis L., Luk suplaninski.
— ochroleucum WK., L. žutobieli.
— fallax Don, L. promjenljivi.
— flexuosus WK., L. izkrivudani.
Asphodeline liburnica Scap., Moradak liburnički.
Asphodelus ramosus L., Čepljez granasti.
Asparagus tenuifolius Lam., Šparga uzkolista.
Orchis provincialis Balb., Kaćun južni.
Gymnodenia odoratissima Rich., Vranjak mirisni.
Epipactis microphylla Ehrh., Kruštika sitnolista.
Malaxis monophylla Sw., Mekača jednolista.
Epipogium aphyllum Bluff., Nadbradac bezlisti.
Thesium pratense Ehrh., Lanica livadska.
Pinus Pumilio WK., Kasadrvina.
— Laricio Poir, Smerkva primorska.
Salix grandifolia Ser., Vrba veljolista.
Quercus Ilex L., Hrast-česmina.
Succisa leucantha L., Preskočica bjelocvjetna.
— transylvanca L. erdeljska.
Valeriana tuberosa L., Odoljen gomoljasti.
Asperula rupestris Vis., Prvenac hridasti.
Centaurea collina L., Različak bregoviti.
— Stoebe L., R. planinski.
Controphyllum lanatum Neck., Bodolist vunasti.
Carduus alpestris WK., Bodljača planinska.
— candicans WK., B. bjelkasta.
— collinus WK., B. brežuljkasta.
Cirsium montanum Rchb., Osjak bregoviti.
— ochroleucum All., O. žuto-bieli.
Gnaphalium fuscum Scop., Runolist tamno-smedji.
— lutescens Jord., R. žutkasti.
Achillea Scidelii Presl., Jezičac Seidlov.
Senecio rupestris WK., Starčac hridoviti.
Pyrethrum Clusii Fisch., Srčum Klusiov.
— macrophyllum WK., S. veljolisti.
Chrysanthemum montanum L., Bilika planinska.
Pulicaria sericea Kit., Buhača svilasta.
Cineraria crassifolia Kit., Pepeljuga tustolista.
Senecio dalmaticus Vis., Starčac dalmatinski.
Leontodon spathulaefolius Šlos. et Vuk., Lavozubka lopatasta.
Crepis rigida WK., Dimak kruti.
Hieracium strictum Fr., Runjika dupkostojeća.
— sphaerophyllum Šlos. et Vuk., R. okruglolista.
— breviscapum Šlos. et Vuk., R. kratko-batvasta.
— cilialatum Fr. et Sch., R. trepavičasta.
— porrifolium L., R. lukolista.

Hieracium glomerato - cymosum Schutz, Runjika klupkasto-pastičasta.
— rotundatum Kit., R. paokrugasta.
— Schlosseri Rchb., R. Šloserova.
— Lachenalii Gm., R. Lachenalijeva.
Geracium croaticum WK., Runjavica hrvatska.
— paludosum Rchb., R. močvarna.
Scorzonera villosa Scop., Zmijak runjavi.
Adenostyles albifrons L., Ljepika bjelolista.
Homogyne sylvestris Cass., Urezica šumska.
Phyteumum comosum L., Zečica čupava.
Micromeria variegata Host., Sitnobiljka šarena.
— pygmaea Rchb., S. majušna.
Thymus Chamaedrys Fr., Materinka bregovita.
Scorodonia heteromella Mnch., Vranilica raznosmjerna.
— Arduini Rchb., V. Arduinova.
Stachys obliqua WK., Čistika kosa.
— biennis Rchb., Č. dvoljetna.
Betonica hirta Ley, Bukvica runjava.
Lamium hirsutum L., Medić kosmati.
Marubium candidissimum L., Teterljan bielo-bielcati.
Acinos alpinus Mnch., Matolika planinska.
— patavinus Host., M. patavinska.
Calamintha thymifolia Rchb., Marulja materinko-lista.
— alba WK., M. biela.
— grandiflora Mnch., M. veljocvjetna.
Melitis grandiflora Sm., Medenika veljocvjetna.
Cerinthe strigosa Rchb., Visika rutava.
Cynoglossum cherifolium L., Mišjak šebojlisti.
Orobanche condensata Mor., Volovod sabijen.
— laxiflora Rchb., V. razocvjetna.
Rhinanthus hirsutus Lam., Šuplica kosmata.
Euphrasia tricuspidata L., Vidica trortasta.
Veronica Cymbalaria Bert., Čestoslavica stunolista.
Digitalis ferruginea L., Naprstak rdjasti.
— laevigata WK., N. ugladjeni.
— fuscescens WK., N. tamnosmedji.
Pedicularis Schlosseri Tommas, Crpica Šloserova.
Scopolina atropoides Schult., Bunika devesinolika.
Plantago carinata Schrd., Trputac čunkasti.
Primula ciliata Moret., Vesnača trepavičasta.
— suaveolens Bert., V. dišuća.
Ilex Aquifolium L., Vožikovina obična.
Cynanchum laxum Bert., Lastovičnjak klinavi.
Gentiana lutea L., Vladisavka žuta.

Torilis heterophylla Gou., Čekenjavka raznolista.
Laserpitium asperum Crtz., Gladuš hrapavi.
— marginatum WK., G. obrubeni.
— verticillatum WK., G. prešljinasti.
Peucedanum glaucum Scop., Krilica sinja.
— venetum Koch, K. mletačka.
— Petteri Vis., K. Petterova.
— Schottii Bess., K. Schottova.
Heracleum pyrenaicum Lam., Medvedovka pirenajska.
Opopanax Chironium Koch, Kirovnica krbavska.

Ferula sulcata Desf., Devesilj brazdoviti.
Oenanthe pimpinelloides L., Trbulja anizolika.
Seseli elatum L., Šašastika velja.
Cnidium Monieri Cuss., Moračina Monierova.
Trinia pumila Jacq., Morika majušna.
Bupleurum aristatum Brtl., Svinjac osjavi.
— Odontites L., S. zupkasti.
Bunium montanum Koch, Tapan bregoviti.
Astrantia carniolica Wulf., Zvjezdooka kranjska.
Eryngium amethystinum L„ Kotrljan modri.
Medicago carstiensis Wulf., Dunjica karška.
— mollissima Roth, D. mekana.
— glutinoso M. B., D. ljepara.
Dorycnium argenteum Dill., Bjeloglavica srebrnasta.
Oxytropis sordida DC., Oštrica prljava.
Astragalus vesicarius L., Kozlinac mjehurasti.
Anthyllis Dillenii Schult., Ranika Dillenova.
— atropurpurea Šlos. et Vuk., R. tamno-rumena.
— montana L., R., bregovita.
Sparthianthus junceus Rchb., Žuka sitinasta.
Genista pubescens Lang., Žutiljka pahuljava.
— diffusa W., Ž. razgranjena.
— decumbens W., Ž. povaljena.
— heteroacantha Šlos. et Vuk., Ž. raznotrnovita.
— holopetala Rchb., Ž. baršunasta.
— sericea Wulf., Ž. svilasta.
— arcuata Koch, Ž. lukovita.
Cytisus purpureus Scop., Zanoviet rumeni.
Cytisus alpinus Mill., Zanoviet planinski.
— angustifolius WK., Z. uzkolisti.
— Alschingeri Vis., Z. Alšingerov.
— Laburnum L., Z. obični.
— Weldeni Vis., Z. Weldenijev.
Vicia polyphylla WK., Grahor mnogolisti.
Orobus flaccidus Kit., Orešak klapavi.
— laevigatus WK., O. ugladjeni.
— alpestris WK., O. planinski.
— albus L., O. bjelocvjetni.
Ribes spicatum Rchb., Grozdić klasnati.
Rumex glaucus Jacq., Štav sinji.
Camarum palustre L., Zabielnik močvarni.
Rosa livida Kit., Ruža plavušno-žutkasta.
— pyrenaica L., R. blaga.
— pimpinellifolia L., R. anizolista.
— micrantha Sm., R. sitnocvjetna.
Spiraea oblongifolia WK., Suročika dugoljasto-lista.
Teesdalia petraea Rchb., Gorušina hridovita.
Allyssum Schlosseri Heuffl., Tarica Šloserova.
— hirsutum M. B., T. kosmata.
Arabis saxatilis All., Gušarka hridovita.
— crispata W., G. runasta.
Dentaria digitata Lam., Zubatika prstasta.
Nasturtium Lippizense DC., Potočarka bregovita.
Sinapis Schlosseri Heuffl., Gorušica Šloserova.
Viola uliginosa Strad., Ljubica barovita.
— suavis M. B., L. omilata.
— Allionii Riv., L. Alionijeva.
Helianthemum alpestre Rchb., Sunčanina suplaninska.
Ranunculus millefoliatus Vahl., Žabnjak sitnolisti.

Delphinium Halteranum Sibth., Kokotić Halteranov.
Eranthis hyemalis Salisb., Talovnik ozimski.
Helleborus multifidus Vis., Kukuriek prerazdvojeni.
Aquilegia viscosa WK., Puknjac ljepljivi.
— platysepala Rchb., P. širokolapova.
Paeonia pubescens Sims., Božur bahuljasti.
— corallina Retz, B. biserasti.
Euphorbia fragifera Jan., Mliečir jagodonosni.
— retusa Cav., M. zatubasti.
Ruta divaricata Ten., Rutvica razastrta.
Acer opulifolium Vill. Javor hudikolisti.
Geranium nodosum L., Radljika koljenasta.
— macrorhizon L., R. korenasta.
Moehringia diversifolia Doll., Mišnjača raznolista.
Stellaria anomala WK., Zviezdarka nepravilna.
Arenaria grandiflora WK., Pjeskarica veljocvjetna.
Spergella saginoides Rchb., Čvorica tistikolika.
Cerastium microcarpum Kit., Rožac maloplodni.
— rotundifolium Kit., R. okruglolisti.
Sagina subulata Sw., Tustika šiljasta.
Sabulina macrocarpa Kit., Dugokoska veljoplodna.
Dianthus vaginatus Vill., Klinčić tokavi.
— caespitosus Kit., K. ledinasti.
— liburnicus Bartl, K. liburnički.
— serrulatus Šlos. et Vuk., K. pilasti.
— binatus Bartl, K. dvojni.
— collinus WK., K. brežnati.
— longicaulis Ten., K. dugostablasti.
Agrostema coronaria L., Kukolj vjenčasti.
Linum narbonense L., Lan narbonski.
— sylvestre Scap., L. šumski.
Hypericum pulchrum L., Pljuskavica krasnolika.
— androsaemifolium Vill., P. krvavicolista.
— Schlosseri Heuffl., P. Šloserova.

Opazka. Ovdje je vriedno opaziti, da se od ovih po prilici 209 navedenih vrsti bilja samo 19 opet u ugarskih visokih predjelih nalazi, dočim ostalih 190 vrsti jedino Hrvatskoj i Slavoniji pripada.

Treći glavni razdio florinih predjela u trojednoj kraljevini obsiže subalpinski pojas zajedno sa pravimi Alpami (planinami) u koliko se u ovoj zemlji nalaze. On počimlje sa 3901 stopom i siže do 6004 stope nad morem i to uprav kolike je visine vrh Orjen na granici Crnogorskoj.

U ovom pojasu neda se hrvatsko-dalmatinsko primorje od ovostranih florinih predjela praktično razlučiti, jer premda medja skoro uprav najvišjim šljemenom Velebita teče, kamo pojas, o kom je govor, skoro posve spada, ipak nas izkustvo uči, da imade mnogo istoga bilja i s ove i s one strane spomenute medje, t. j.

i na južnoj i na sjevernoj strani rečenoga sljemena, i da u obće flora ovoga predjela s one strane u floru s ove strane malo po malo prelazi.

U ovaj pojas idu dakle samo najvišji vrhovi sliedećih gora: Orjen sa 6004', Dinara sa 5728', Biokovo sa 5586', Jančev-vrh sa 5458', Paklenica sa 5195', Kom sa 5053', Svilaja aa 4742', Mosor sa 4234', Sniežnica sa 3804' i Promina sa 3669' u Dalmaciji, a Sveto-brdo sa 5577', Seblin (Segestan, Visočica) sa 5243', Plješivica (nad Korenicom) sa 5232', Kozjak sa 5132', Debelo-brdo sa 4960', Bielolasica sa 4800', Risnjak sa 4698', Snieżnik (na kranjskoj medji) sa 4635', Viševica sa 4397', Zrnopač sa 4300', Klek sa 3744', Tuhovica sa 3486', Ivanščica sa 3265'. Bistragora sa 3185 i Skrad sa 2910', u Hrvatskoj; Papuk sa 3003' u Slavoniji itd., jednom rieči sve visine u našoj flori, koje nadmašaju 2900' morske visine.

Kano reprezentante ovoga pojasa puna raznovrstna bilja, vriedno je spomenuti:

Phleum alpinum L., Mačica planinska.
Agrostis alpina Scop., Rosulja planinska.
Avena Neumayeriana Vis., zob Neumayerova.
Festuca pumila Vill., Vlasulja majušna.
— spadicea L., V. škuro-žuta.
Carex laevis WK., Šaš gladki.
Tofielda borealis Vahl., Bogiša sjeverna.
Fritillaria messaniensis Rufin., Zvonik dalmatinski.
Juniperus nana W., Borovica majušna.
Amphorocarpos Neumayeri Vis., Vrčakovina Neumajerova.
Chrysanthemum uniglandulosum Vis., Srčun jednožljezdoviti.
Senecio croaticus WK., Starčac hrvatski.
Hieracium flexuosum WK., Runjika izprovijana.
Sonchus alpinus L., Krlica planinska.
Scorzonera rosea WK., zmijak ružasti.
Campanula Pumilio Portens., Zvončić čučavi.
— serpyllifolia Vis., Z. materinkolisti.
Thymus Piperella WK., Materinka potišnjena.
Scutellaria alpina L., Šišak planinski.
Veronica saturoides Vis., Čestoslavica čubrolika.
Myosotis lithospermifolia Horn., Potočnica biserkolista.
Pedicularis rosea Jacq., Crnica ružasta.
— Friderici Augusti Tomas., C. kraljeva.
Paederota Bonarota L., Razgon modrušasti.
Primula Kitaibeliana Schott., Vesnača Kitajbelova.
Gentiana angustifolia MB., Vladisavka uskolista.
— utriculosa L., V. mjehurasta.
— nivalis L., V. sniežna.

Androsace villosa L., Mužica čupava.

Anthriscus fumarioides Spr., Krasilja planinska.
Chaerophyllum ciliatum Kit., Krablica trepavičasta.
Myrrhis odorata Scop., Tamjan dišući.
Libanotis pubescens DC., Zdravinjak papuljavi.
Athamantha ramosissima Portsch., Nevesika prerazgranjena.
Bunium alpinum WK., Topan planinski.
Bupleurum baldense WK., Svinjac baldenski.
Eryngium alpinum L., Kotrljan planinski.
Rhamnus pumilus L., Podlak čučavi.
— alpinus L., P. planinski.
Orobus alpestris WK., Orešak planinski.
— ochroleucus WK., O. žutičavi.
Anthyllis aurea Vis., Ranika zlatolika.
Genista sericea Wolf., Žutiljka svilasta.
Sedum altissimum Poir., Žednjak najviši.
Saxifraga lasiophylla Schott., Kamenika kosmata.
Paronychia argentea Lam., Hrskavica srebrnasta.
Dryas octopetala L., Osmica planinska.
Potentilla speciosa W., Petoprst prekrasni.
Prunus prostrata Lambil., Kruška povaljena.
Spieraea cana WK., Suročika sieda.
Iberis carnosa WK., Ognjivac mesnati.
Iberis serrulata Vis., Ognjivac pilasti.
Noccea alpina Rchb., Grbač planinski.
Draba ciliata Scop., Gladuš trepavičasti.
Dentaria polyphylla WK., Zubatika mnogolista.
Corydalis ochroleuca Koch., Šupaljka žutičava.
Viola montana L., Ljubica pobrežna.
Helianthemum denticulatum Kit., Sunčanica zubkasta.
Thalictrum medium Jacq., Vredovac osrednji.
Pulsatilla alba L., Kučika biela.
Euphorbia viridiflora WK., Mliečer zelenocvjetni.
Geranium alpinum Kit., Radiljka planinska.
Alsine fastigiata Grieseb., Mišjakinja štitasta.
— graminifolia Gm., M. travolista.
Arenaria gracilis WK., Pjeskarica nježna.
— Arduini Vis., P. Arduinova.
Cerastium ciliatum WK., Rožac trepavičasti.
Dianthus nitidus WK., Klinčić svietli.
— serotinus WK., K. prekasni.
Silene Saxifraga WK., Silenka kamenika.
— Kitajbelii Vis., S. Kitajbelova.
— flavescens WK., S. žutkasta.
— graminea Vis., S. travolika.
— pusilla WK., S. majušna.
— Tommasinii Vis., S. Tomasinova.
— saponariaefolia Schott., S. sapunjačolista.
Linum capitatum Kit., Lan glavičasti.
Paeonia Russi Vis., Božur Russijev.

Iz svega toga, što je rečeno o razdjeljenju bilja na tri pojasa, pak osobito iz popisa reprezentanata pojedinih florinih pojasa, vidi se veliko bogatstvo vrsti bilja u trojednoj kraljevini. Premda u njoj ni malo nije zastupana flora alpinska i sniežna, koja obično ima vrlo mnogo vrsti vrlo liepa i zanimiva bilja, pak premda i subalpinska flora nije baš preobilato zastupana, ipak se bogatstvom vrsti osobito odlikuje, tako, da se može uzporediti sa krajevi biljem najobilatijimi, dapače, da im se smije i predpostaviti, što se osobito mora priznati glede Dalmacije i hrvatskoga primorja, dapače i glede ciele južne Hrvatske.

Što se pako tiče reprezentanata vrsti bilja po pojedinih plemena (familiah) bilja, to se nalaze sucvietke (Compositeae), sočivnice (Leguminosae), štitonoše (Umbelliferae), krstašice (Cruciferae), klinčevice (Caryophylleae) i usnatice (Labiatae) u Dalmaciji, u hrvatskom primorju i u svoj južnoj Hrvatskoj, dočim su pako u ostaloj Hrvatskoj, a osobito u Slavoniji pretežne trave (Gramineae), šiljevice (Cyperaceae), blatnjače (Helobieae), resnjače (Amentaceae), ružatice (Rosaceae) i žabnjače (Ranunculaceae).

Najredje i najinteresantnije vrsti u florinih predjelih Dalmacije, hrvatskoga primorja i Hrvatske u obće pripada plemenom (familijom) sucvietaka (Compositeae), sočivnica (Leguminosae), usnatica (Labiatae) i mliečernica (Euphorbiaceae). Slavonija usuprot neimade osim lozoliste kadivke (Kitaibelia vitifolia W.) iz plemena slezovnica (fam. Malvaceaerum), močvarnoga srčuna (Pyrethrum uliginosum WK.), taurinskoga Čkulja (Onopordon tauricum W.) i jednoljetne komolike (Artemisia annua L.) iz plemena sucvietaka (fam. Compositearum) uprav ništa osobito interesantnoga navesti, čega nebi bilo i u ostalih predielih flore trojedne kraljevine.

c. Upliv geognostične podloge na vegetaciju i na njezino geografično porazdjeljenje.

Ne manje važna pomoć razvijanju pojedine biline pak i porazdjeljenju vrsti bilja u florinom području jeste geognostična podloga bilju, koja se uz toplinu i vlagu, ta dva glavna faktora, o kojih život biline visi, na prvom mjestu napomenuti i kao glavna djelujuća sila smatrati mora.

Toplina i vlaga jesu svakako glavni uvjeti svega rastlinoga života. Toplina opredjeljuje zametak bilju i granice mu, i od velika je upliva na oblik vegetacije. Pošto pako nije jednako razdieljena

po zemlji, to djeluje takodjer različno na porazdjeljenje bilja, što nebi bilo, da je svuda jednaka, što zaista nije; jer ne samo da postupičnim svojim oddaljenjem od polutnika (polovnika, aequator) naprama stožerom razmjerno manjom biva, već se ona takodjer unutra jedne te iste širine umanjuje u razmjeru uzvišenja (elevacije) pojedinih predjela; jer prilikom zrakoplovnih (balonskih) expedicija je učinjeno izkustvo, da, kada je čist zrak, svakih sto stopa, što se zrakoplov (balon) od zemlje oddalji, toplina manja biva za jedan stupanj (grad), nu da ipak to stupnjevanje matematičkom progressijom raste tako, da u višini od 30.000 stopa treba već 1000 stopa dalje višine, da se toplina opet jednim stupnjem umanji.

Kod takovih pokušaja pronadjeno je nadalje, da se na strmih brdih i visokih klisurah toplina znamenitije umanjuje, nego li na uzvišenih ravninah (Hochebenen, visopoljanah) i to danom više nego noćju, a tečajem ljetnih mjeseca opet bolje, nego li u zimsko doba. Isto tako sliedi brže umaljenje topline pod vlažnim, nego li pod suhim nebom.

Sve te okolnosti vrlo su važne za razdjeljenje vegetacije, osobito pako odnošaji visopoljana naprama šiljkom (ostrozerom) klisuram i bilom; na prvih vlada znamenitija srednja godišnja toplota, nego li na posljednjih, a usljed toga steču biline osposobljenje, da uspievaju i na takovoj nadmorskoj visini, na kojoj inaće, kad se ravnamo polag odnošaja obstojećih u predjelih naše zemljopisne širine, nebi ih tražili.

Ova okolnost zavisi jedino od toga, što se na znamenito prostranih visopoljanah zemlja, dakle i na njoj počivajući uzdušni steralj (Luftschichte) bolje ugrije, nego li u nizini, jer sunčane zrake na njih počivajući manje visoki i gusti uzdušni steralj laglje probijajući, upojom (Absorbtion) od topline svoje manje gube, nego li u nizini, i zato takodjer silnije djeluju.

Posve druga je stvar kod visokih i od svih strana prostih klisura, bila i vrhova, kuda zračje (vjetar) neprestano probija i na taj način ohladnije toplote nastaje, a uprav to je takodjer i uzrok, da je toplota na kraju visokopoljana uviek manja, nego li u sredini. Na nejednakosti razdjeljenja topline po cieloj zemlji, kojoj je uzrok njezina neravnost, osniva se opredjeljenje i ustanovljenje sutoplotkâ (Isothermen), t. j. onih predjela i mjesta, u kojih vlada jednaka godišnja srednja toplota a nemanje, kako jur gori rekoh, razdjeljenje zemlje u stanovite prirodopisne pojase,

koji se ipak sa geografičnimi jedinim ŏddaljenjem od polutnika i približenjem k stožerom opredjeljenimi pojasi nesudaraju, dapače od njih se vrlo razlikuju, a što još više, da se š njimi više puta i križaju.

Nu naznačenje godišnjih sutoplotka nije samo za se dovoljno, ako želimo naznačiti načela, po kojih se bilje razprostranjuje po zemlji. Zato se i ona mjesta posebnom linijom naznačiti moraju, u kojih vlada jednaka toplina ljeti i jednaka studen zimi, a ove linije zovu se suljetnice (sotheren) i suzimnice (Isochimenen).

One iste, ako ne još od višje važnosti, kao što je ovdje kazano glede topline, jeste u onom istom pogledu vlaga, koja već i u vrlo malih prostorih svoj podpuni upliv pokazuje u napredku i porazdjeljenju bilja, te je kod vodnih, močvarnih i po vrelih rastućih bilina pravo govoreć jedina djelujuća sila. Kod ovih hrpa bilja jest dakle geognostična podloga samo drugotne važnosti, pa zato se i nije osobito na nju obzirati.

Obzirom na ovu izvanredno veliku važnost vlage u pogledu razvitka vegetacije u obće i njezina porazdjeljenja po zemlji napose naznačili su prirodoznanci i ona mjesta, u kojih biva jednaka vlaga; odnosno prilično jednaka množina dažda i drugih atmosferičkih oborina posebnom linijom nazvavši ju Ischyetom.

U trojednoj kraljevini imade više onakovih linija (ischyeta).[1] Ischyeta, t. j. linija iste množine dažda od 40 do 45″ proteže se Riekom, Dubrovnikom i Kotorom, a vraća se Karlovcem k Celju; pruga od 35 do 40″ okružuje na blizu prvu, a od 30 do 35″ vijuga se od Celovca prema Petrinji. Ischyeta od 25 do 30″ vuče se Mariborom k Zagrebu i Brodu, a ona od 20 do 25″ od blatnoga jezera k Osieku i Zemunu. Od obale mora jadranskoga pada u obće množina godišnjegá dažda.

Geognostična podloga može dakle, izuzam one tri hrpe bilja, samo ondje biti od osobite važnosti na geografično porazdjeljenje bilja, gdje o njezinoj naravnoj svojstvenosti zavisi mjera uplivanja topline i vlage i gdje je ona sredstvo (medium), u kojem i po kojem bilje raste bez obzira na zrak, jer ona je odredjena, da daje rašću jedan dio najvrednijega i za razvitak njegovih organa najpotrebitijega hraniva.

---

[1] Vidi uvod u zapisnik izviestja o prvoj dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoj izložbi god. 1864 str. 15.

Botaniku je točno poznavati ove substrate, ako hoće geografično porazdjeljenje bilja gledeč na geognostičnu podlogu kako valja izvesti. To bi se pako moglo u predjelih florinih trojedne kraljevine najviše glede Dalmacije predpostaviti i faktično izvesti, jer geognostični odnošaji Hrvatske i Slavonije još su preslabo poznati, nebuduć tu niti svestrana geografičnoga opisa, niti geografične karte (mape), izradjene za javno obćenje. Ako bi se ipak pokušalo izvesti porazdjeljenje bilja naših florinih predjela po geognostičnoj podlogi, pri čemu bi se ipak morao uzeti osobiti obzir na naravnu svojstvenost hranilâ, onda bi se prije svega morale utvrditi glavne geognostične formacije ove zemlje, kojih bi granice onda prave pojase flore sačinjavale. Ove formacije, kako je već prije napomenuto, bile bi ove:

a) Karaška formacija zajedno sa dyaskom s vapnom i kredom i sa nješto malo pješčanika, obsižuća svu Dalmaciju i južnu Hrvatsku od obala jadranskoga mora do bregova Kupe, Korane i Une;

b) devonična i silurična formacija, ili tako zvane mladje i starije prelazne gore sa starijim i mladijim vapnencem, stienami bjelutka sa brusilovcem i sa sivcem ili drobnjakom obsižuć ogranke uskočkih gora i karavanka-alpa, dakle okićke, zagrebačke, invaščićke i kalničke gore sa njihovimi granami;

c) formacija pragora sa granitom, ruljom, rogovcem i sa nasadi kristalinskoga kamenja, pripadajućega ponajviše starijoj trijaskoj formaciji, zastupana je u moslavačkih gorah i manje više u svih slavonskih brdih i planinah sa eruptivnim kamenjem, sa trachiti, conglomerati, ruljom, rogovcem, prabrusilovcem, sa ceritičkimi slojevi, sa laitanskim vapnencom i sa pješčenici, i napokon

d) myocenska i pliocenska formacija s laporom, pješčanikom, s diluvijami i alluvijami, sa ilovačom i glinom, sa kršjem, prudjem i sa sipovnicom, obsižuća sve humlje, sve nizine i ravnine Hrvatske i Slavonske.

Ali negledajuć na to, što su geognostični odnošaji Hrvatske i Slavonije još nedostatno poznati i što će početniku-botaniku i diletantu vrlo riedko poznati biti, jer bi inače gotov geognost morao biti; pa negledajuć na tu okolnost, da bi to razdjeljenje praktičnomu botaniku samo od vrlo male pomoći bilo, jer bi porad nerazmjernoga i nejednakoga proteza ovih pojasa, kojih bi prvi obsizao ne samo Dalmaciju i hrvatsko primorje, već obće svu

južnu Hrvatsku od obale jadranskoga mora do bregova Kupe, Korane i Une, točan pregled dotičnih hrpa bilja izvan granica mogućnosti bio, te bi kod toga razdjeljenja ciele hrpe bilja, kano što su vodne, močvarne i po vrelih rastuće biline, bez obzira izpušćene bile.

U ostalom mora se ovdje još pripomenuti, da geognostična podloga u obće nije siguran kriterij za biće stanovitih bilinskih vrsti, jer izkustvo nas uči, da biline, koje se obično nahode u šumah crnicom obilnih, dapače koje bi po svojoj naravi samo u crnici rasti morale, jednako bujno na najgolijem krasu rastu, kano što je to n. pr. Krespin planinski (Epimedium alpinum L.), koji pod kukavnim grmljem kraškim kod Severina i kod Plemenitaša isto tako dobro raste, kano u hladovitoj, crnicom bogatoj šumici Tuškancu blizu Zagreba.

Ovi razlozi dakle odvraćaju me od pokusa, izraditi razdjeljenje florina područja trojedne kraljevine jedino po geognostičnoj podlogi, barem za ovaj čas i to tim većma, jer će se geognostična podloga dostojno uvažiti, kad se bude govorilo ob uticaju stojbina bilinskih.

d. Uticaj stojbine (staništa) na vegetaciju i na njezino geografično porazdjeljenje.

Relativna množina vlage, koja bilje za svoje biće i za svoje uspievanje treba, jest u raznih bilina različita. Dočim pako kolikoća ovoga glavnoga uvjeta svakoga vegetativnoga života u prvom redu o stojbini pojedinih rastlina (vegetabilija) zavisi, buduć ga, ako i ne baš jedino, ali ipak ponajviše i neposredno iz njezine podloge dobivaju, i buduć osim toga ista ona kolikoća vlage, što ga daju druga sredstva, kano rosa, magla, pak i sama kiša, stojbinom iliti položajem bilja može znatno modificiran biti; to je očevidno, da se stanište bilja kano važan momenat smatrati mora ne samo za uspievanje pojedinih individua bilinstva, već, i to osobito, za geografično porazdjeljenje vrsti, i to tim većma, jer nas izkustvo uči, da rašče svoje stojbine, prirodom joj opredieljene, kano n. pr. šume, klisure, livade, močvare itd. nikada neostavlja, te da, ako se to dogodi, na podlozi, koja neprija njegovu unutarnjemu ustroju, samo njeko vrieme i to kukavno vegetira i napokon posve propane. Ali u ostalom ipak priznati moram, da imade u obće malo bilja, kojega stanište visi o lučbenoj kakvoći zemlje;

većina bilinstva nemari toliko za lučbena svojstva zemlje, u kojoj stoji, koliko za njezina fizikalna svojstva, ter u tom pogledu razlikuju prirodoznanci tri vrsti bilja:

a) svakozemno bilje (bodenwage Pfl.), koje negleda na lučbena svojstva zemlje u kojoj stoji, već u svakoj vrsti napreduje, a ovamo spada većina bilinstva;

b) voljnozemno bilje (bodenholde Pfl.), koje voli stanovitu vrst zemlje, akoprem i drugdje raste; i napokon

c) jednozemno bilje (bodenstette Pfl.), koje upravo samo na jednoj vrsti zemlje raste.

Prije nego li predjem na grupiranje vrsti bilja naše flore po njegovom staništu, moram ipak pripomenuti, da se ovdje neće moći predočiti sustavno uredjenje pojedinih hrpa, jer se pojedine biline u ovom pogledu ni po kakovu stalnom zakonu neravnaju, buduć mogu često u istom plemenu, dapače i u jednom i istom rodu vrsti dolaziti, koje se po vlazi, koju trebaju, vrlo različito odnose, te tako u različite, često razdaleke hrpe spadaju.

Ipak se biline u svom odnošaju prema vlazi po stanovištu svojem dadu dosta točno razlučiti. Kad bi se dakle po stanovištu, već prirodom pojedinim vrstim bilja opredieljenom, pokušalo razdjeljenje naše flore, onda bi se, obziruć se ujedno na njihovu neposrednu podlogu, sliedeće hrpe izvele, a to se izvadjanje snuje više na fizičnom, nego na znanstvenom temelju:

1. hrpa. Bilje na kamenju rastuće (plantae saxatiles).

To su biline, koje za svoje uspievanje najmanju množinu vlage trebaju i kojim je podloga sprhnulo kamenje koje god formacije sa nješto crnice, ter koje ili na čvrstih liticah u vrlo tankom nastoru zemlje sipovnice rastu, te obično po pukotinah i liticah korenje pružaju, i to su prave pećinarke (plantae rupestres); ili koje imaju za svoju podlogu greč (stienje) s tankim nastorom zemlje, ili pako kršje odtrgnuto od bližnjega greča i s nješto zemlje pomiešano, ter to su prave kamenjače (pl. lapidosae s. saxatiles sensu strictiori) i to bez obzira na visinu njihovoga staništa nad morem, a to su na pr.:

Pollinia distycha Spr.[1]	Sesleria interrupta Vis.
Sesleria cylindrica DC.	— elongata Host.

[1] Gledeć na mali prostor koji je ovoj razpravi odmjeren, ja ću pri izvadjanju ovih bilinskih hrpâ, samo u latinskom jeziku imena bilina na-

Sesleria juncifolia Host.
— tenuifolia Schrad.
Triticum glaucum Desf.
— remotum Vis.
— dalmaticum Vis.
Andropogon pubescens Vis.
Phleum tenue Schrad.
Losiagostris Calamagrostis L.
Poa setacea Kit.
Carex rigida Good.
— alba Haenke.
— flacca Schrk.
— compressa Kit.
— polystachya Kit.
Agave americana L.
Iris germanica L.
Narcyssus Tacetta L.
— niveus Loisl.
Allium saxatile MB.
— intermedium Lam.
— tenuiflorum Ten.
— pallens L.
— flavum L.
— fallax Don.
— flexum WK.
— ochroleucum WK.
Hyacinthus pallens M. B.
Ornithogalum arabicum L.
— saxatile Vis.
— exscapum Ten.
— comosum L.
Asphodelus ramosus L.
— neglectus Schult.
— albus Mill.
Tofielda calyculata Wahl.
Orchis Hostii Trat.
Ophrys atrata Linde.
— aranifera Huds.
— flavicans Vis.
— Bertolonii Morett.

Aristolochia rotunda L.
Cytinus Hypocistis L.
Ephedra distachya L.
Juniperus oxycedrus L.
Carpinus duinensis L.
Ostrya carpinifolia Scop.
Quercus Ilex L.
— pubescens W.
Celtis australis L.
Osyris alba L.
Daphne alpina L.
Theligonum Cynocrambe L.
Passerina hirsuta L.
Valerianella Morisonii DC.
Valeriana tuberosa L.
— angustifolia Host.
Centhranthus ruber DC.
Plantago Bellardi All.
— sericea WK.
Asterocephalus suaveolens Wallr.
— holosericeus Spr.
— graminifolius WK.
— Scopolii Jacq. fil.
Amphoricarpos Neumayeri Vis.
Carlina corymbosa L.
— lanata All.
Centaurea cuspidata Vis.
— ragusina L.
— rupestris L.
— sordida W.
— divergens Vis.
— Crupina L.
— alba L.
Carduus acicularis L.
Chamaepeuce stellata DC.
Phagnalon rupestre DC.
Artemisia arborescens L.
— saxatilis Kit.
— caerulescens L.
— camphorata Vill.
Inula squarrosa L.
— candida Cass.
— montana L.
— viscosa Ait.
Pyrethrum cinerariaefolium Trev.

voditi, i mislim, da smijem to tim većma činiti, što su ta imena već pri nabrajanju bilina pojedinih florinih pojasa s obzirom na uticanja uzvišenosti zemlje na njihovo biće, u narodnom jeziku navedena bila.

Doronicum caucasicum M. B.
Heliochrysum angustifolium DC.
Achillea Clavennae L.
— abrotanoides Vis.
— odorata L.
Scolymus hispanicus L.
Senecio rupestris WK.
Hedypnois cretica W.
— tubaeformis Ten.
Thrincia tuberosa DC.
Leontodon crispus Vill.
— incanus Schrk.
Tragopogon crocifolius L.
Lactuca muralis Gaert.
— perennis L.
Barkhausia foetida DC.
Crepis adenantha Vis.
— stricta Rchb.
Hieracium saxatile Jacq.
— breviscapum Šlos. et Vuk.
— sphaerophyllum Šlos. et Vuk.
— Schlosseri Rchb.
— echioides Lumn.
— pallescens WK.
— lasyophyllum Koch.
— villosum Jacq.
Picridium vulgare Dsf.
Phyteuma comosum L.
Campanula capitata Sims.
— Waldsteiniana R. S.
— Pumilio Partsch.
— flexuosa WK.
— garganica Ten.
— Portenschlagiana R. S.
— Morettiana Rchb.
— spicata L.
Edrajanthus Kitaibelii A. DC.
— tenuifolius A. DC.
— graemifolius A. DC.
Arbutus Unedo L.
Celsia orientalis L.
Arctostaphylos Uva ursi Spr.
Erica arborea L.
Azalea procumbens L.
Lavandula Spica L.
— latifolia Vill.
Salvia officinalis L.
Salvia viridis L.
— argentea L.
Rosmarinus officinalis L.
Thymus Zigis L.
— acicularis WK.
— bracteosus Vis.
— angustifolius Schreb.
— vulgaris L.
Satureja montana L.
— Thymbra L.
Micromeria graeca Benth.
— Juliana Benth.
— parviflora Rchb.
— pygmaea Rchb.
— variegata Host.
Origanum Heracleonticum L.
Teucrium flavum L.
— montanum L.
— supinum Jacq.
— Marum L.
— Polium L.
— capitatum L.
Scorodonia Arduini Rchb.
Nepeta nuda L.
Hyssopus officinalis L.
Stachys subcrenata Vis.
— menthaefolia Vis.
— italica Mill.
Marubium peregrinum L.
— candidissimum L.
Acinos patavinus Host.
— rotundifolius Pers.
— alpinus Mnch.
Calamintha alba WK.
— thymifolia Rchb.
— grandiflora Mnch.
— subnuda WK.
— officinalis Mnch.
Phlomis tuberosa L.
Scutellaria orientalis L.
— commutata Guss.
— alpina L.
— peregrina L.
Ballota rupestris Vis.
— saxatilis Sieb.
Cynoglossum pictum Ait.
— cheirifolium L.

*

Cynoglossum Columnae Ten.
Convolvulus Cneorum L.
— tenuissimus Sibth.
— Cantabrica L.
Mandragora officinarum L.'
Lithospermum apulum Vahl.
— incrassatum Guss.
— tenuifolium L.
— petraeum All.
Androsace lactea L.
— villosa L.
Primula ciliata Morett.
— Kitaibeliana Schrott.
— integrifolia L.
Polygala major Jacq.
— Chamaebuxus L.
Orobanche loricata Rchb.
Pedicularis rosea Jacq.
Scrophularia peregrina L.
— canina L.
— — var. chryanthemifolia M. B.
— laciniata WK.
Linaria alpina Mill.
— Pelisseriana Mill.
— repens Mill.
— genistaefolia Mill.
— dalmatica Mill.
Euphrasia Trixago Vis.
Veronica saturoides Vis.
Verbascum rubiginosum WK.
Galium lucidum L.
— erectum Huds.
— setaceum Lam.
— pusillum L.
— austriacum Jacq.
— purpureum L.
Asperula scutellaris Vis.
— Stahliana Vis.
— canescens Vis.
— rupestris Vis.
Lonicera glutinosa Vis.
Fraxinus Ornus L.

Trinia vulgaris DC.
— elatior Gaud.
Bunium divaricatum Bert.
— alpinum WK.
Bupleurum Odontites L.
— aristatum Bartl.
— junceum L.
— exaltatum Bieb.
— ranunculoides L.
— baldense WK.
Foeniculum officinale L.
Seseli elatum L.
— leucospermnm WK.
— gracile WK.
— tomentosum Vis.
— Hypomarathrum L.
Libanotis cretensis Scop.
— aurea Vis.
Cnidium apioides Spr.
Ligusticum Seguieri Koch.
Peucedanum longifolium WK.
Tordilium officinale L.
Scandix grandiflora L.
Chaerophyllum coloratum L.
— laevigatum Vis.
Scaligiera cretica Vis.
Corydalis acaulis Pers.
— lutea Pers.
— ochroleuca Koch.
— capnoides Pers.
Clypeola Jonthlaspi L.
Aethionema saxatile R. Br.
Teesdalia petraea Rchb.
Iberis carnosa WK.
— garrexiana All.
— serrulata Vis.
— umbellata L.
Biscutella hispida DC.
— alpestris WK.
Thlaspi montanum L.
Vesicaria articulata Lam.
Kernera saxatilis Rchb.
Alyssum saxatile L.
— Schlosseri Heuffl.
— microcarpum Vis.
— argenteum Witm.
— narbonense Ten.
— montanum L.
— sinuatum L.
— hirsutum M. B.
Draba ciliata Scop.

Draba Aizoon Wahl.
— aizoides L.
— nemoralis Ehrh.
Noccea alpina Rchb.
Farsetia triquetra R. Br.
— dalmatica Vis.
Hutchinsia petraea R. Br.
Camelina microcarpa Andr.
Mathiola tristis R. Br.
Cardamine thalictroides All.
Pteroneurum graecum Rchb.
— carnosum Rchb.
Arabis alpina L.
— crispata W.
— procurrens WK.
— arenosa L.
— Crantziana Ehrh.
— Halleri L.
— petraea Lam.
— saxatilis All.
— sagittata DC.
— Turrita L.
— Gerardi Bess.
— muralis Bart.
Hesperis laciniata All.
Malcolmia Orsiniana Ten.
Cheiranthus Cheiri L.
Erysimum Cheiranthus Pers.
— crepidifolium L.
Opuntia Ficus indica Mill.
— amyclea Ten.
Helianthemum montanum Vis.
— salicifolium Pers.
— arabicum Pers.
— oelandicum Wahlb.
— denticulatum Kit.
— Fumana Mill.
— guttatum Mill.
— canum Dun.
Cistus villosus L.
— monspeliensis L.
— creticus L.
— salvifolius L.
Viola gracilis Sibth.
Tamarix gallica L.
Gypsophylla fastigiata L.
— scorzoneraefolia L.
Gypsophylla Saxifraga L.
Dianthus prolifer L.
— monspessalanus L.
— ciliatus Guss.
— strictus Sm.
— multinervis Vis.
— petraeus WK.
— serrulatus Šlos. et Vuk.
— serotinus WK.
— caespitosus Kit.
— sylvestris Wulf.
— virgineus Jacq.
— nitidus WK.
— racemosus WK.
Silene sedoides Jacq.
— granminea Vis.
— Saxifraga L.
— petraea WK.
— Kitaibelii Vis.
— Reichenbachii Vis.
— paradoxa L.
— catholica Ait.
— Otites Sm.
— quadrifida L.
— pusilla WK.
— Tommasinii Vis.
— flavescens WK.
— italica L.
— nemoralis L.
— maritima Wilh.
Saponaria bellidifolia Sm.
Velezia rigida L.
Drypis spinosa L.
Alsine fastigiata Griesb.
— graminifolia Gmel.
— verna Jacq.
— macrocarpa Kit.
— liniflora Vis.
Arenaria gracilis WK.
— orbicularis Vis.
— grandiflora L.
Spergella saginoides Rchb.
Moehringia muscosa L.
— diversifolia Dollin.
Cerastium grandiflorum WK.
— ciliatum WK.
Sedum repens Schl.

Sedum Cepaea L.
— stellatum L.
— olympicum Bois.
— reflexum L.
— rubens L.
— elegans Lej.
— hispanicum L.
— rupestre L.
— dasyphyllum L.
— hexangulare L.
Sempervivum hirtum L.
— montanum L.
Cotyledon umbilicus Huds.
— horizontale Guss.
— parviflorum Sibth.
Saxifraga Aizoon Jacq.
— media Gon.
— Cotyledon L.
— cuneifolia WK.
— petraea Pon.
— lasiophylla Schott.
— Geum L.
— controversa Sternb.
Myrtus communis L.
— tarentina Bert.
Geranium lucidum L.
— pyrenaicum L.
Erodium malacoides W.
Althaea hirsuta L.
— pallida WK.
Linum capitatum Kit.
Hypericum Schlosseri Heuffl.
Euphorbia capitata Rchb.
— spinulosa L.
— dendroides L.
— Myrsinites L.
— Paralias L.
— saxatilis Jacq.
— Wulfenii Hopp.
Andrachne Telephoides L.
Paliurus australis L.
Zizyphus vulgaris L.
Rhamnus tinctorius L.
— catharticus L.
— saxatilis L.
— pumilus L.
— rupestris Scop.
Ruta graveolens L.
— divaricata Ten.
— chalepensis L.
Pistacia Lentiscus L.
— Terebinthus L.
Rosa spinosissima L.
— alpina L.
Amelanchier cretica DC.
Cotoneaster vulgaris Lindl.
Potentilla opaca L.
— speciosa W.
— obscura W.
— inclinata Vill.
— caulescens L.
— Clusiana Jacq.
— argentea L.
Alchemilla alpina L.
Spiraea cana WK.
— chamaedrifolia L.
— ulmifolia Scop.
Prunus prostrata Lamb.
Cercis Siliquastrum L.
Cytisus spinescens Sieb.
— argenteus L.
— calycinus M. B.
Genista sericea Wulf.
— holopetala Rchb.
— radiata Scop.
Chamaecytisus dalmaticus Vis.
Medicago disciformis DC.
— coronata Dsf.
— minima L.
— muricata All.
— orbicularis All.
Trifolium tenuifolium Ten.
— Cherleri L.
— uniflorum L.
Lotus angustissimus L.
— ciliatus Ten.
Darycnium suffruticosum Vill.
— Sabaudum Rchb.
— argenteum Dell.
Bonjeanea hirsuta Rchb.
Anthyllis montana L.
— atropurpurea Šlos. et Vuk.
Astragalus argenteus Bert.
— purpureus Lam.

Astragalus vesicarius L.
— mospessulenuis L.
— sesameus L.
Coronilla juncea L.
— stipularis L.
— scorpioides Koch.
— montana L.
— coronata L.
— minima L.
— cretica L.
Coronilla vaginalis Lam.
Hippocrepis comosa L.
— unisiliqua L.
— ciliata W.
Hedysarum Caput-galli Desf.
Onobrychis alba WK.
Lathyrus setifolius L.
Orobus saxatilis Vis.
— alpestris WK.

2. hrpa. Bilje po zidovih rastuće (plantae murales).

Amo spadaju sve one biline, koje ne možda slučajno, već po svom unutarnjem ustroju na umjetno složenu, budi na prosto jedno po drugom naslaganu, budi mortom spojenu kamenju rastu.

Med bilinami u ovu hrpu spadajućimi imade ih najviše, koje su tako u svom biću stalne, da se jedino ove stojbine (ovoga stanovišta), drže, i najviše ih spada u hrpu po podlozi (podlogom) stalnih (bodenstete Pfl.); zatim pako i one amo idu koje, premda samo riedko i tako rekuć samo slučajno i iznimno, i na drugih podlogah mogu rasti, koje bi se po tom med tako zvano voljnozemno bilje (bodenholde Pfl.) t. j. med ono bilje, koje voli stanovitu vrst zemlje, akoprem i drugdje raste, uvrstiti mogle; nu ipak imade onih prvih mnogo više.

Kano representante ove hrpe bilja vriedno je napomenuti:

Brumus madritensis L.
— tectorum L.
Poa rigida L.
Allium neapolitanum Cyril.
Scilla hyacinthioidis L.
Ephedra major Host.
Urtica membranacea Poir.
Parietaria diffusa M. K.
Ficus Carica L.
Laurus nobilis L.
Centhranthus Calcitrapa Dufr.
Crepis tectornm L
Campanula Erinus L.
— pyramidalis L.
Prismatocarpus falcatus Ten.
Linaria Cymbalaria L.
Antirrhinum majus L.
Veronica Cymbalaria Badar.
Calamintha origanifolia Vis.
Ajuga Iva Schreb.
Styrax officinalis L.
Putoria calabrica Pers.
Seseli globiferum Vis.
Ferula glauca L.
Reseda frutescens L.
Alyssum sinuatum L.
Mathiola incana R. Br.
Cheiranthus Cheiri L.
Opuntia nana Vis.
Sedum maximum Hoffm.
— album L.
— nicaeense All.
Sempervivum tectorum L.
Saxifraga hypnoides Scap.
Camphorosma monspeliaca L.
Malva thuringiaca Vis.
Euphorbia alepica L.
Dianthus caesius Sm. itd.

3. hrpa. Bilje po obalah morskih rastuće (plantae maritimae s. littorales).

U ovu hrpu idu sve one biline, koje rastu u neposrednoj blizini mora, bilo to po klisurah, u koje more bije, bilo to neposredno uz obalu ili pako po kaljužah morskom vodom stvorenih i po takovih pjeskovitih mjestih, kano što su:

Dactylis littoralis W.
Arundo Pliniana Turr.
Rottboellia incurvata L.
Triticum pungens Pers.
— loliaceum Sm.
Scirpus maritimus L.
Juncus acutus L.
— maritimus Lam.
— insulanus Viv.
Pancratium maritimum L.
Allium cornutum Clem.
Asparagus scaber Bring.
Triglochin maritimus L.
— Barrelieri Loise.
Pinus halepensis Band.
Cupressus sempervirens L.
Salicornia fruticosa L.
— macrostachya Moric.
Atriplex littoralis L.
— portulacoides L.
Suaeda maritima Mag-Tun.
— fruticosa Forsk.
Salsola Soda L.
— Kali L.
Plantago Weldeni Rchb.
— Coronopus L.
Statice Limonium L.
— incana L.
— oleaefolia Pour.
— articulata Loise.
— cancellata Beruh.
— caspia W.
— ferulacea L.
Inula crithmifolia L.
Astericus aquaticus Much.
Senecio Cineraria DC.
Senecio leucanthemifolius Poir.
Artemisia caerulescens L.
Sonchus maritimus L.
Thymus capitatus Hoff.
Stachys maritima L.
Teucrium scordioides Schreb.
Acanthus spinulosus Host.
Convolvulus Soldanella L.
Echium plantagineum L.
Eryngium maritimum L.
Pimpinella Tragium Vill.
Crithmum maritimum L.
Daucus Gingidium L.
— mauritanicus L.
Echinophora spinosa L.
Raphanus Landra Morett.
Cakile maritimum Scop.
Koniga maritima W.
Mathiola sinuata R. Br.
Brassica Botteri Vis.
Mesembryanthemum nodiflorumL.
— crystallinum L.
Tamarix africana Poir.
Corrigiola littoralis L.
Sagina maritima Don.
Euphorbia pinea L.
— dendroides L.
Ecbalium agreste Rchb.
Rapistrum glabrum Host.
Palygonum maritimum L.
Dianthus velutinus Guss.
Poterium spinosum L.
Ononis Natrix L.
Anthyllis Barba Jovis L.
Medicago maritima L.
Lotus parviflorus Desf.

4. hrpa. Bilje na piesku rastuće (plantae arenariae).

Med bilje na kamenju rastuće spadaju u najširjem smislu i tako zvane na piesku rastuće biline, t. j. one, kojim je podloga

piesak, što je postao daljim komadanjem kamenja i njegova kršja.

Taj piesak ili je bez ikakova spojila pod imenom tako zvanoga laganoga pieska (Flugsand), ili je zbijen u čvršću podlogu zemljom sipovnicom ili ilovačom. U zadnjem slučaju primiešano mu je, što osobito uz velike rieke biva, sad jedrije, sad sitnije kršje, t. j. maleni okruglasti kamenčići, koji se prudjem zovu.

Po tom spadaju amo i tako zvane na prudju rastuće biline (plantae glareosae).

Kano reprezentante ove hrpe vriedno je napomenuti:

Phleum arenarium L.
Lagurus ovatus L.
Lappago racemosa W.
Triticum cristatum L.
— intermedium Host.
Aira praecox L.
Arundo Arenaria L.
Carex hirta L.
— divisa Good.
Schoenus mucronatus L.
— nigricans L.
Armeria vulgaris L.
Palygonum arenarium WK.
Corispermum nitidum WK.
— canescens WK.
Polycarpon tetraphyllum L.
Polycnemum arvense L.
Myricaria germanica Dsv.
Herniaria glabra L.
— hirsuta L.
— incana L.
Scleranthus annuus L.
Kochia arenaria Rth.
Diotis maritima Hook.
Phoenixopus vimineus Rchb.
Hypochaeris radiata L.
— glabra L.
Taraxacum serotinum L.
Artemisia Scoparia L.
Verbena supina L.
Verbascum Thapsus L.
— floccosum WK.
Oenothera biennis L.
Campanula sibirica L.
Lithospermum officinale L.
— arvense L.
Echinospermum Lappula Sw.
— squarrosum Rchb
Linaria Elatine Dsf.
— minor DC.
Onosma arenarium WK.
Plantago arenarium WK.
Seseli tortuosum L.
Eryngium campestre L.
— planum L.
Scrophularia canina L.
— chrysanthemifolia MB.
Chenopodium Botrys L.
Epilobium rosmarinifolium Hänke.
Hutchinsia procumbens Desv.
Teesdalia nudicaulis L.
Alyssum calycinum L.
Draba verna L.
— praecox Stev.
Berteroa incana L.
Sisymbrium Irio L.
Thalictrum flexuosum Berh.
Tribulus terrestris L.
Paronychia serpyllifolia DC.
Arenaria serpyllifolia L.
Alsine tenuifolia Wahlb.
Sagina apetala Ard.
— procumbens L.
Spergella nodosa L.
Erodium Cicutarium Sm.
Silene nocturna L.
Dianthus arenarius L.
Ononis repens L.

Medicago tribuloides Desr.
Astragalus arenarius L.
Ornithopus compressus L.
— perpusillus L.

5. hrpa. Šumsko bilje (plantae sylvaticae).

U vegetaciju šume neide samo čisto i mješovito drvlje, nego i grmlje i drugo zeleno rašće (pl. herbaceae) što raste u hladu drvlja po čistinah i drvosiecih.

U izvadjanju ovoga oblika vegetacije neuzimlje se obzir na to, kakova je šuma, je li naime bjelogorica ili crnogorica (Laub- oder Nadelholz-Waldung). niti se uzimlje obzir na uzvišenost šume nad površinom morskom. I premda brdovite i podalpinske šume, predšumice, lugovi i riedki gajevi često posebnu vegetaciju imadu to s druge opet strane imadu toliko medju sobom zajedničkih vrsti, da se one nebi nikako mogle razlučeno izbrojiti.

Kano reprezentanti vegetacije ove vrsti neka budu iz neizmjernoga obilja samo sliedeće vrsti navedene:

Melica uniflora Retz.
— nutans L.
Holcus mollis L.
Calamagrostis sylvatica P. B.
Bromus gracilis Weig.
Avena flexuosa L.
Poa nemoralis L.
Festuca sylvatica Vill.
— drymeia M. K.
— gigantea Vill.
Carex brizoides L.
— remota L.
— umbrosa Host.
— digitata L.
— sylvatica Huds.
— pilosa Scop.
— montana L.
— ericetorum Poll.
Luzula pilosa Gaud.
— albida DC.
— multiflora L.
— maxima Desf.
Veratrum album L.
— nigrum L.
Lilium Martagon L.
— carniolicum Bernh.
Tulipa sylvestris L.
Erythronium Dens canis L.
Ruscus Hypoglossum L.
— aculeatus L.
Convalaria majalis L.
— Polygonatum L.
— multiflora L.
— latifolia L.
Tamus communis L.
Allium Victorialis L.
Paris quadrifolia L.
Majanthemum bifolium DC.
Galanthus nivalis L.
Platanthera bifolia Rich.
— chlorantha Cust.
Corallorrhiza innata R. Br.
Epipogium aphyllum Bluff.
Malaxis monaphylla Sw.
Limodorum abortivum Sw.
Orchis pallens L.
Epipactis microphylla Sw.
— rubiginosa Gaud.
Neotia Nidus avis Rich.
Cephalanthera pallens Rich.
— ensifolia Rich.
Listera cordata Rich.
— ovata Rich.
Arum orientale M. B.
— Dracunculus L.

———

Rumex nemorosus Schrad.
Daphne Mezereum L.
— Leurcola L.
Aristolochia pallida WK.
Asarum europaeum L.
Pinus Pinaster Ait.
— nigricans Host.
— Laricio Poir.
— sylvesris L.
— Mughus Scop.
Abies excesa DC.
— picea L.
Juniperus Sabina L.
Taxus baccata L.
Fagus sylvatica L.
Betula alba L.
Castanea Vesca Gaert.
Quercus Robur L.
— pedunculata Ehrh.
— filipendula Šlos. et Vuk.
— Cerris L.
— Ilex L.
— coceifera.
Coryllus Avellana L.
Carpinus Betulus L.
Populus alba L.
— tremula L.
— nigra L.
Humulus Lupulus L.
Urtica glabrata Clem.
Ulmus campestris L.
— effusa W.
— montana Sm.
Salix pentandra L.
— fragilis L.
— purpurea L.
— viminalis L.
— amygdalina L.
— Capraea L.
— aurita L.
Ulmus sylvatica L.
Valeriana montana L.
— tripteris L.
Dipsacus pilosus L.
Scabiosa sylvatica Dub.
Centaurea tuberosa Vis.
Carduus carlinaefolius Lam.
Cirsium Erisithales Scap.
— eriophorum Scop.
Bellidiastrum Michelii Cass.
Adenostyles alpina L.
— albifrons L.
Homogyne sylvestris Cass.
Senecio Doronicum L.
— Cacaliastrum Lam.
— croaticus WK.
— Visianianus Papaf.
Gnaphalium sylvaticum L.
Solidago virgaurea L.
— macrophylla Šlos. et Vuk.
Chamaemelum uniglandulosum Vis.
Chrysanthemum ceratophylloides All.
— mucrophyllum WK.
Hypochaeris maculata L.
Achillea tanacetifolia All.
Tunacetum vulgare L.
Eupatorium cannabinum L.
Carpesium cernuum L.
— obrotanoides L.
Doronicum Pardalianches L.
— Mathioli Tsch.
Hyoseris foetida Gaert.
Praenanthes purpurea L.
Hieracium murorum L.
— leptocephalum Šlos. et Vuk.
— sylvaticum Lam.
— vulgatum Fr.
— Lactaris Bert.
— boreale Fr.
— racemosum WK.
— lactucaceum Froel.
— foliosum WK.
Buphthalmum cordifolum WK.
Phyteuma orbiculare L.
— spicatum L.
Campanula Alpini L.
— rhomboidalis L.
— urticaefolia Schm.
— Cervicaria L.
— persicifolia L.
Vaccinium Myrtillus L.
— Vitis Idaea L.

Erica carnea L.
— verticillata Forsk.
— multiflora L.
Asperula taurina L.
— odorata L.
Galium rotundifolium L.
— sylvaticum L.
— ochroleucum WK.
— vernum Scap.
— Bauhini R. S.
Veronica officinalis L.
— montana L.
— Pseudochamaedris Jacq.
Melampyrum nemorosum L.
— cristatum L.
— sylvaticum L.
— pratense L.
Salvia glutinosa L.
Prunella vulgaris L.
Clinopodium vulgare L.
Glechoma hederaceum L.
— hersutum WK.
Stachys sylvatica L.
— alpina L.
Lamium Orvala L.
— bifidum Cyrill.
— maculatum L.
Galeobdolon luteum L.
Melitis Melissophyllum L.
Galeopsis pubescens Bess.
— versicolor L.
Teucrium Botrys L.
Acanthus longifolius Host.
— spinosissimus Pers.
Pulmonaria officinalis L.
Myosotis sylvatica L.
— alpetris Hopp.
Symphytum tuberosum L.
Echium parviflorum Mnch.
— pustulatum Roth.
— italicum L.
Anchusa Barrelieri DC.
Cerinthe retorta Sitt.
Atropa Belladonna L.
Convolvulus sylvaticus WK.
— sepium L.
Cynanchum acutum L.
Cynanchum Vincetoxium L.
Pyrola minor L.
— rotundifolia L.
Monotropa Hypopytis L.
Dyospyros Lotus L.
Cyclamen vernum Rchb.
— hederifolium Ait.
— europaeum L.
Primula suaveolens Bert.
— acaulis Jacq.
Lysimachia Nummularia L.
— punctata L.
— vulgaris L.
Ephemerum nemorum Rchb.
Vinca minor L.
Adoxa moschatellina L.
Lonicera Caprifolium L.
— Xylosteum L.
— nigra L.
— alpigena L.
Cornus sanguinea L.
— Mas L.
Sambucus racemosa L.
Viburnum Opulus L.
— Lantana L.
Ligustrum vulgare L.
Fraxinus excelsior L.

Hacquetia Epipactis N. ab E.
Sanicula europaea L.
Astrantia major L.
Aegopodium Podagraria L.
Angelica sylvestris L.
Athamantha pubescens Vis.
— Libanotis L.
Peucedanum Petteri Vis.
Selinum Carvifolia L.
Laserpitium Siler L.
— Gaudinii Morett.
Torilis Anthriscus Gm.
Anthriscus fumarioides Spr.
Freiera Biasolettii Rchb.
Chaerophyllum hirsutum L.
— temulum L.
— Cicutaria Vill.
— aureum L.
Smyrnium Olusatrum L.

Smyrnium rotundifolium Mill.
Hedera Helix L.
Berberis vulgaris L.
Epimedium alpinum L.
Actaea spicata L.
Clematis Vitalba L.
Thalictrum aquilegifolium L.
Hepatica nobilis Volkm.
Atragene alpina L.
Anemone nemorosa L.
— ranunculoides L.
— apennina L.
— trifolia L.
Ranunculus Ficaria L.
— acconitifolius L.
— auricomus L.
— lanuginosus L.
— flabellifolius Heuffl.
— aureus Schl.
Eranthis hyemalis Salisb.
Helleborus viridis L.
Isopyrum thalictroides L.
Delphinium velutinum Bert.
Aconitum Anthora L.
— Vulparia Rchb.
— variegatum L.
— Cammarum Jacq.
Aquilegia viscosa WK.
— pyrenaica DC.
— platysepala Rchb.
Coridalis solida Sm.
— tuberosa DC.
— fabacea Pers.
— pumila Host.
Peltaria alliacea L.
Lunaria annua L
— rediviva L.
Arabis Turrita L.
Cardamine trifolia L.
— Impatiens L.
— sylvatica L.
— Chelidonia WK.
Dentaria trifolia WK.
— enneaphylla L.
— pentaphyllos Scop.
— bulbifera L.
— polyphyllos WK.
Ribes rubrum L.
— spicatum Robs.
— Grossularia L.
— alpinum L.
Viola sylvestris Lam.
— Riviniana Rchb.
— canina L.
— mirabilis L.
Hypericum montanum L.
— tetrapterum Fr.
— quadrangulum L.
— pulchrum L.
— hirsutum L.
Androsaemum officinale All.
Dianthus barbatus L.
— Armeria L.
Silene viridiflora L.
— livida W.
— nutans L.
— refracta WK.
— saponariaefolia Schott.
— inflata Sm.
Cucubalus baccifer L.
Lychnis Vescaria L.
— dioica L.
— diurna L.
Moehringia trinervia Clairv.
Stellaria nemorum L.
— Holostea L.
— graminea L.
Cerastium sylvaticum WK.
— ciliatum WK.
Epilobium lanceolatum Sebast.
— angustifolium L.
— alpestre Jacq.
— montanum L.
Circea lutetiana L.
— alpina L.
Tilia parviflora Ehrh.
— platyphyllos Scop.
— argentea Desf.
Geranium Phaeum L.
— nodosum L.
— macrorrhizon L.
— sylvaticum L.
— alpinum Kit.
— Robertianum L.

Geranium sanguineum L.
Acer Pseudo-Platanus L.
— opulifolius Vill.
— monspessulanus L.
— platanoides L.
— campestre L.
— tataricum L.
Euphorbia dulcis L.
— purpurata Thuill.
— ambigua WK.
— carniolica Jacq.
— viridiflora WK.
— angulata Jacq.
— imperfoliata Vis.
— amygdaloides L.
Mercurialis ovata Hopp.
— perennis L.
Rhamnus Alaternus L.
— alpinus L.
— Frangula L.
Ilex Aquifolium L.
Evonymus latifolius Scop.
— europaeus L.
— verrucosus L.
Pyrus communis L.
— amygdaliformis Vill.
— Malus L.
— nivalis Jacq.
— acerba Merat.
Crataegus Oxyacantha L.
— monogyna Jacq.
— nigra WK.
Sorbus Aucuparia L.
— domestica L.
— Aria Crutz.
— torminalis L.
Spiraea Aruncus L.
Geum urbanum L.
Rosa canina L.
— repens Scop.
— arvensis Huds.
Rubus tomentosus Burkh.
— coryllifolius Sm.
— Idaeus L.
Fragaria collina Ehrh.
— elatior Ehrh.
Potentilla Fragariastrum L.
Potentilla rupestris L.
Aremonia agrimonioides DC.
Prunus Cerasus L.
Cytisus alpinus L.
— angustifolius WK.
— Alschingeri Vis.
— Weldenii Vis.
— monspessulanus L.
— nigricans L.
— Tommasinii Vis.
— hirsutus L.
Ononis brachystachya Vis.
Medicago cordata Desr.
— carstiensis Jacq.
Trifolium alpestre L.
— patulum Tsch.
— rubens L.
— noricum Wulf.
— ochroleucum L.
Astragalus glycyphyllos L.
— depressus L.
— angustifolius Lam.
Coronilla Emerus L.
— vaginalis Lam.
— montana Scop.
Vicia melanops Sibth.
— cassubica L.
— dumetorum L.
— Gerardi DC.
— Cracca L.
— ochroleuca Ten.
— altissima Desf.
— onobrychoides L.
— sylvatica L.
Genista heteroacantha Šlos. et Vuk.
— germanica L.
Lathyrus Cicera L.
— pratensis L.
— sylvestris L.
— latifolius L.
— sepium L.
Orobus variegatus Ten.
— Clusii Spr.
— vernus L.
— niger L.
— montanus Scop.

Orobus laevigatus WK.
— tuberosus L.
Orobus alpestris WK.
— luteus L.

6. hrpa. Bilje rastuće na prisojnih rudinah (plantae arvales).

Bilje ove vrsti raste na neumilovanih prisojnih rudinah, koje su često pojedinimi grmovi prorasle, na pašnjacih i na pustah, gdje neima ništa ni orane zemlje, ni travnjaka, ni umilovanih sjenokoša, negledajuć u ostalom ništa na uzvišenost nad morem.

Ovaj okoliš flore jest za umilovanom (kultiviranom) zemljom i za šumom u predjelih naše flore najprostraniji, pače u primorju i u Dalmaciji i u obće u cieloj kraškoj zemlji nadmašuje i ove daleko, a njegova je vegetacija glavni ures flore u trojednoj kraljevini; ona je, pravo govoreć, u sredini med vegetacijom šuma i med vegetacijom umilovanih livada, s toga se u njem nahodi bilina-prebjeglica iz jedne u drugu.

Amo dakle spada osim umilovane zemlje zagradjenih šuma i drvišta sva neumilovana zemlja, sve gorske zemlje i visočine (visopoljane) i sva brda bez velegorice.

Za reprezentante ove vrstami bogate vegetacije navodim sliedeće vrsti bilja:

Sorghum halepense Pers.
Andropogon hirtus L.
Heteropogon glaber Pers.
Milium lendigerum L.
— multiflorum Cav.
Secale fragile M. B.
Stipa pennata L.
— Aristella L.
Phleum echinatum Host.
— Bertolonii DC.
Aira praecox Rchb.
— media Gou.
— caryophyllea Rchb.
Avena striata Lam.
— pubescens L.
Koeleria phleoides Pers.
— dactyloides Rochl.
Pollinia Grillus Spr.
Saccharum strictum Spr.
Bromus rigidus Rth.
— erectus Huds.
Festuca duriuscula L.
— arundinacea Schreb.
Festuca ciliata L.
— ovina L.
Vulpia bromoides Rchb.
— myurus Rchb.
Dactyllis hispanica Both.
Poa bulbosa L.
— collina Host.
— compressa L.
Bryza maxima L.
Cynosurus cristatus L.
Aegilops ovata L.
— biuncialis Vis.
— caudata L.
Triticum ciliatum DC.
— cristatum P. B.
Hordeum maritimum With.
— bulbosum Rchb.
Carex alpestris All.
— humilis Lej.
— praecox Jacq.
— stenophylla Wahl.
— divisa Huds.
— supina W.

Carex gynobasis Vill.
— laevigata Sm.
Blysmus compressus Panz.
Iris tuberosa L.
Crocus reticulatus L.
— dalmaticus Vis.
— biflorus Mill.
— Pallasii Marsch.
— vittatus Šlos. et Vuk.
Gladiolus triphyllus Sibth.
Sternbergia lutea Ker.
Fritillaria montana L.
Scilla autumnalis L.
Allium roseum L.
— moschatum L.
— hirsutum L.
Ornithogalum narbonense L.
Gagea pygmaea Schult.
Bellevalia dubia Rchb.
Asphodelus albus L.
— fistulosus L.
Colchicum Bertolonii Stev.
Smilax nigra W.
— aspera L.
Orchis patens Desf.
— rubra Jacq.
— fusca Jacq.
— Simia Lam.
— anthopopora L.
— ustulata L.
Arum italicum L.
Juniperus phoenicea L.
Thesium ramosum Hayn.
— Linophyllum L.
— divaricatum Jan.
— humile Vahl.
— pratense L.
Daphne Cnidium L.
Rumex tuberosus L.
— scutatus L.
Plantago Lagopus L.
— argentea Chaix.
Armeria vulgaris W.
Globularia vulgaris L.
Cephalanthera leucantha Schrad.
Valerianella pumila DC.
— discoidea Loisl.
Xeranthemum annuum L.
— inapertum W.
Staehelina dubia L.
Centaurea alba L.
— karstiana Scop.
— crustata Bartl.
— punctata Vis.
— Friderici Vis.
— crithmifolia Vis.
— melitensis L.
Centrophyllum lanatum DC.
Carduus candicans WK.
— defloratus L.
— collinus WK.
Cirsium montanum Rchb.
— acanle All.
— canum M. B.
Jurinia mollis DC.
Onopordon taurinum W.
Carlina simplex WK.
— acanthifolia All.
— aggregata WK.
Erigeron alpinum L.
Evax pygmaea Pers.
Gnaphalium luteo-album L.
— Leontopodium L.
Santolina Chamaecyparissus L.
Achillea ligustica All.
— nobilis L.
— setacea WK.
— magna L.
Artemisia annua W.
— scoparia WK.
Picris laciniata Vis.
— Sprengeriana Lam.
Leontodon hispidus L.
Scorzonera rosea WK.
— villosa Scop.
— austriaca W.
Tragopogon floccosus Kit.
Lactuca stricta WK.
— sagittata WK.
— augustana All.
— perennis L.
Crepis rigida WK.
— neglecta L.
Geracium praemorsum L.

Geracium croaticum WK.
Hieracium Pilosella L.
— Auricula L.
— stoloniflorum WK.
— bifurcum M. B.
— piloselloides Vill.
— glaucescens Ress.
— umbellatum L.
Phyteuma ovatum Schm.
— limoniifolium Sibth.
Campanula caudata Vis.
— linifolia W.
— tenuifolia WK.
— ramosissima Sibth.
— serpyllifolia Vis.
— bonnoniensis L.
— glomerata L.
— glaucophylla Šlos. et Vuk.
Verbascum nigrum L.
— orientale M. B.
— macrourum Ten.
— undulatum Lam.
— sinuatum L.
— phlomoides L.
Digitlis laevigata WK.
— ferruginea WK.
— grandiflora Lam.
Veronica longifolia L.
— Teucrium L.
— austriaca L.
— spicata L.
— crassifolia WK.
Euphrasia lutea L.
— latifalia L.
Pedicularis comosa L.
— friderici Augusti Tommas.
— Schlosseri Tommas.
Salvia verbenacea L.
— Salarea L.
— Aethiopis L.
— Bertolonii Vis.
Satureja cuneifolia Ten..
Nepeta nunda L.
Betonica officinalis L.
— Alopecurus L.
Stachys obliqua WK.
— germanica L.
Stachys recta L.
Prunella vulgaris Lam.
— grandiflora Mnch.
Ajuga genevensis L.
Prasium majus L.
Teucrium Chamaedrys L.
Alkanna tinetoria Tsch.
Anchusa microcalyx Vis.
Onosma echioides L.
— stellatum WK.
Omphalodes scorpioides Lehm.
Erythraea Centaurium L.
— ramosissima Pers.
— spicata Pers.
Gentiana lutea L.
— crispata Vis.
— ciliata L.
— utriculosa L.
— asclepiadea L.
— Cruciata L.
— acaulis L.
Chlora perfoliota L.
Galium verum L.
aureum Vis.
Asperula cynanchica L.
— longiflora WK.
Phillyrea media L.
— latifolia L.
Olea europea L.

Eryngium creticum Lam.
— amethystinum L.
— alpinum L.
Apium graveolens L.
Pimpinella magna L.
— Saxifraga L.
— peregrina L.
Bupeurum Kargii Vis.
Seseli varium Trev.
— montanum L.
— Hippomaratrum L.
Ferula communis L.
— Ferulago L.
— sylvatica Bess.
Opopanax Chironium Koch.
Peucedanum Chabraei Rchb.
— Oreoselinum Mnch.

Heracleum Pollinianum Bert.
Tordilium apulum L.
Lascrpitium latifolium L.
— Siler L.
Alschingera verticillata Viv.
Prangos ferulacea Lindl.
Paeonia corallina Retz.
Thalictrum elatum Murr.
— majus Jacq.
— nutans Dsf.
— minus L.
— foetidum Law.
Anemone Pulsatilla L.
— alpina L.
— hortensis L.
Ranunculus Thora L.
— millefoliatus Vukl.
— illyricus L.
— velutinus Ten.
— Scherardianus Tsch.
— montanus L.
Helleborus multifidus Vis.
— atrorubens L.
— pallidus Host.
Delphinium peregrinum L.
Biscutella laevigata L.
Draba verna L.
— muralis L.
Nasturtium Lippicense DC.
Arabis verna R. Br.
— auriculata Lam.
— hirsuta Scop.
Helianthemum Fumana Mill.
— guttatum Mill.
— thymifolium Pers.
— vulgare Pers.
Cystus salviaefolius L.
Hypericum hirsutum L.
Agrostema Caronaria L.
Dianthus sanguineus Vis.
— diutinus Kit.
— vaginatus Vill.
— longicaulis Ten.
Silene conica L.
Cerastium manticum L.
Kitaibelia vitifolia W.
Malva Alcea L.
Malva moschata L.
Linum hirsutum L.
— angustifolium Huds.
— austriacum L.
— campanulatum L.
— tenuifolium L.
— gallicum L.
— corymbulosum Rchb.
— flavum L.
— strictum L.
— catharticum L.
Euphorbia niccaeensis All.
— Cyparissus L.
— verrucosa Lam.
Dictamnus albus L.
— oblusiflorus Koch.
Haplophyllum patavinum A. Juss.
Rosa canina L.
— rubrifolia Vill.
— tomentosa L.
— gallica L.
— pumila Clus.
Dryas octoputala L.
Potentilla verna L.
— subacaulis L.
Tormentilla recta L.
Alchemilla vulgaris L.
Poterium Sanguisorba L.
— polygamum WK.
Prunus Mahaleb L.
Viola suavis M. B.
— alba Ress.
-- campestris M. B.
— Allionii Riv.
— montana L.
Polygala vulgaris L.
— austriaca Crutz.
— comosa Schk.
Spartium junceum Lk.
Cytisus infestus Guss.
— sagittalis L.
— triangularis Vis.
Genista sylvestris Scop.
— pulchella Vis.
— arcuata Koch.
— diffusa Vis.
— germanica L.

Genista ovata WK.
— sibirica L.
— tinctoria L.
— Villarsii Via.
Ononis Columnae All.
— minutissima L.
— reclinata L.
— ornithopoides L.
Anthyllis Vulneraria L.
— aurea Vis.
— montana L.
— alpestris Rchb.
Physanthyllis tetraphylla Boiss.
Hymenocarpus circinatus Savi.
Medicago falcata L.
— prostrata Jacq.
— ciliaris W.
Trigonella gladiata Stev.
Trifolium stellatum L.
— angustifolium L.
— intermedium Guss.
— supinum Lavi.
— leucanthum M. B.
— lappaceum L.
— diffusum Ehrh.
— expansum WK.
— Bocconi Savi.
— tenuifolium Ten.
— striatum L.
— scabrum L.
— Cherleri L.
— laevigatum Poir.
— glomeratum L.
— repens L.
— nigricans Viv.
— montanum L.
Trifolium subterraneum L.
— resupinatum L.
— tomentosum L.
— purpurascens Roth.
— mutabile Portsch.
— multistriatum Koch.
— filiforme L.
— patens Schrb.
Galega officinalis L.
Oxytropis campestris L.
Astragalus Onobrychis L.
— sesameus L.
— illyricus Bersch.
— austriacus L.
— monspessulanus L.
Coronilla varia L.
— cretica L.
— vaginalis L.
— coronata Kit.
— minima L.
Onobrychis sativa L.
— equidentata D'Urv.
— Caput galli Lam.
Hippocrepis comosa L.
Ervum parviflorum Bert.
— hirsutum L.
Vicia lathyroides L.
— purpurascens DC.
— peregrina L.
— tenuifolia Roth.
Lathyrus sphaericus Retz.
— pratensis L.
Orobus luteus M. B.
— albus L.
Ceratonia Siliqua L.
Cercis Siliquastrum L.

7. hrpa. Bilje rastuće na livadah (plantae pratenses).

Amo nespadaju samo one vrsti bilja, koje na umilovanih livadah rastu, već i one, koje se u travnjacih nahode. Ni ovdje netreba gledati na uzvišenost dotičnih stojbina nad morem, niti na to, je li im podloga obična zemlja ili treset (Torf). U posljednjem je slučaju to blatnica-livada (Moorwiese), koje vegetacija često prelazi u vegetaciju pravih močvara. Ni na onu okolnost netreba se obzirati, je li livada suha ili mokra, samo ako nije močvarna,

premda i ovo sve ima upliv na tu vegetaciju; ali taj upliv valja samo za neke pojedine vrsti.

Za reprezentante ove vegetacije evo ovih vrsti:

Hordeum pratense Huds.
Lolium perenne L.
Cynosurus cristatus L.
Elymus europaeus L.
Triticum caninum L.
Digitaria sanguinalis Scop.
Alopecurus pratensis L.
— utriculatus Pers.
Apera Spica Venti P. B.
Agrostis canina L.
— vulgaris Witb.
— stolenifera L.
Chilochloa Boehmeri P. B.
Phleum pratense L.
Dactylis glomerata L.
Festuca ovina L.
— duriuscula L.
— rubra L.
— pratensis Huds.
— hirsuta Host.
— spadicea L.
— Myurus L.
Bromus racemosus L.
— erectus Huds.
Pon pratensis L.
— trivialis L.
— alpina L.
— rivipara W.
— angustifolia L.
— seratina Ekrh.
Briza media L.
— vireus L.
— minor L.
Corynephorus canescens P. B.
Aira caespitosa L.
Avena flavescens L.
— pubescens L.
— pratensis L.
Arrhenatherum avenaceum T. B.
Anthoxanthum odoratum S.
Panicum eruciforme Sibth.
Glyceria festucaeformis Hagnh.
Holcus lanatus L.
Holcus mollis L.
Carex verna Vill.
— leporina L.
— Schreberi Schrk.
— dioica L.
— pilulifera L.
— tomentosa L.
— remota L.
— stellulata Gaud.
— virens Lam.
— teretiuscula Schrk.
— leecoglochin L.
— praecox Jacq.
— intermedia Gaud.
— distans L.
— secalina Wahl.
— Oederi Retz.
Holoschoenus filiformis Rthb.
Iris sibirica L.
— graminaa L.
Gladiolus imbricatus L.
Trichonema Bulbocodium Ker.
Juncus acutiflorus Ehrh.
Colchicum autumnale L.
— Bivonnae Guss.
Sternbergia colchiciflora WK.
Leucojum aestivum L.
— vernum L.
Scilla pratensis WK.
Asparagus officinalis L.
Orhis laxiflora Lam.
— militaris L.
— Morio L.
— mascula L.
— coriophora L.
— ustulata L.
— variegata Lam.
— maculata L.
— latifolia L.
Gymnadenia conopsea R. Br.
— odoratissima Rich.
Anacamptis pyramidalis Rich.
Listera ovata R. Br.

Epipactis palustris Sw.
— viridiflora Hoffm.
Malaxis monophylla Sw.
Serapias Lingua L.
— cordigera L.
Ophrys cornuta Stev.
— apifera Huds.
— bombiliflora Lk.

Polygonum Bistorta L.
— viviparum L.
— alpinum All.
Rumex Acetosa L.
— pratensis M. B.
— obtusifolius L.
— crispus L.
Plantago media L.
— major L.
— lanceolata L.
— decumbens Bernh.
— Cornuti Gau.
Scabiosa arvensis L.
Asterocephalus Columbaria L.
Succisa pratensis Mnch.
Centaurea incompta Vis.
— Jacea L.
— Scabiosa L.
— nigrescens W.
— decipiens Thuill.
— pratensis Thuill.
— sordida W.
Achillea Ptarnica L.
— Millefolium L.
Gnaphalium fuscum Tcop.
Bellis perennis L.
Chrysanthemum Leucanthemum L.
Innula brittanica L.
— salicina L.
Pulicaria vulgaris Gaert.
Petasites officinalis Mnch.
Senecio Jacobaea L.
— lyratifolius Rchb.
— barbareaefolius Krock.
Cineraria campestris Retz.
— aurantiaca Hopp.
Bidens tripartita L.
Thrincia hirta Roth.
Leontodon hastilis L.
— autumnalis L.
— hispidus L.
Diplopappus annuus Cass.
Picris hieracioides L.
Carduus crispus L.
Cirsium canum M. B.
— serratuloides Scop.
— heterophyllum All.
— ringens Ait.
— inerme Hall.
Tragopogon pratensis L.
— undulatus Jacq.
— major L.
Adenostyles alpina L.
Scorzonera humilis L.
— glastifolia W.
Padospermum Jacquiniannm DC.
Taraxacum officinale Mnch.
— serotinum WK.
— palustre DC.
— Scorzonera Roth.
Crepis biennis L.
— lodomieriensis Bess.
— nicaeensis Balb.
— virens L.
Geracium praemorsum Rchb.
Hieracium cymosum L.
— praealtum Vill.
— Bauhini Schult.
— aurantiacum L.
— Sabaudum L.
Jasione montana L.
Phyteuma orbiculare L.
— Halleri All.
Campanula patula L.
— glomerata L.
— sibirica L.
Galium vernum Scop.
— Mollugo L.
— verum L.
Gentiana germanica W.
— Pneumonanthe L.
— verna L.
— utriculosa M. B.
Chlora serotina Koch.
Salvia pratensis L.

Salvia variegata WK.
— napifolia Jacq.
— verticillata L.
Thymus Serpyllum L.
Ajuga reptans L.
Teucrium Scordium L.
Betonica officinalis L.
— hirta Leys.
Scuttellaria galericulata L.
— hastifolia L.
Echium vulgare L.
Myosotis suaveolens Kit.
— lithospernifolia Horn.
— palustris L.
Symphytum officinale L.
— bulbosum Schimp.
Alectorolophus minor Ehrh.
— major Ehrh.
Euphrasia officinalis L.
Veronica prostrata L.
— serpyllifolia L.
— orchidea Crntz.
— media Schrad.
— spicata L.

Carum Carvi L.
Pimpinella Saxifraga L.
Thyselinum sylvestre L.
— pallastre Hoffm.
Silaus pratensis Bess.
Oreoselinum legitimum M. B.
Pteroselinum alsaticum L.
Heracleum Spondylium L.
Pastinaca sativa L.
— opaca Bernh.
Schlosseria heterophylla Vuk.
Oenanthe silaifolia M. B.
— peucedanifolia Poll.
— pimpinelloides L.
— marginata Vis.
Cnidium Monnieri Cuss.
Ligusticum Seguieri Koch.
Daucus Carota L.
— maximus Desf.
— setulosus Guss.
Saxifraga bulbifera L.
Thalictrum galioides Nest.
Thalictrum angustifolium L.
— flavum L.
Ranunculus Flammula L.
— auricomus L.
— acris L.
— polyanthemus L.
— bulbosus L.
Clematis integrifolia L.
Caltha palustris L.
Cardamine pratensis L.
Stellaria glauca Wilh.
— graminea L.
Cerastium anomalum WK.
Dianthus lancifolius Tsch.
— Armeria L.
— vaginatus Vill.
— superbus L.
Silene inflata Sm.
Lychnis Flos cuculi. L.
Geranium pratense L.
— palustre L.
Polygala vulgaris.
— amara L.
Sanguisorba officinalis L.
Spiraea Filipendula L.
Medicago sativa L.
— falcata L.
— glutinosa M. B.
— media Pers.
— prostrata Jacq.
Melilotus officinalis L.
— macrorrhiza Pers.
— palustris L.
— alba Lam.
— arguta Rchb.
Lotus corniculatus L.
— uliginosus Schk.
Trifolium pannonicum Jacq.
— pratense L.
— montanum L.
— hybridum L.
— campestre Schreb.
— agrarium L.
— inclinatum DC.
— pallidam WK.
— alpinum L.
— patens Schreb.

Tetragonolobus siliquosus L.
Cytisus tinctorius Vis.
Lupinus hirsutus L.
Anthyllis alpestris Rchb.
Ononis hircina L.
Lathyrus pratensis L.
Onobrychis sativa L.

8. hrpa. Bilje povodno ili vodoljubno (plantae hydrophile).

U ovu hrpu neide samo tako zvano močvarno bilje u užjem smislu (plantae palustres), već i pravo povodno bilje (plantae aquaticae), a nemanje i sve tresetne (plantae uliginosae) kao takodjer sve kaluzne biline (plantae lacustres), dakle sve one rastline, koje za svoj razvitak i razplod najveću množinu vlage trebaju.

Ova hrpa sadržava pravo jednozemno bilje (bodenstete Pfl.), koje upravo i izključivo na ovoj podlozi i na ovom stanovištu raste.

Ova vrst vegetacije neimade svojih reprezentanata samo u nizinah, već i brdovitih krajevih, dapaće i u istih gorskih predjelih i na alpah, u koliko ovih u trojednoj kraljevini imade.

Ova se vegetacija pojavljuje u vodah stojećih i tekućicah, na velikih blatnicah ili čretištih i na naplovih rieka, zatim, nu manje, na mokrih mjestih šumskih, na bregovih od rieka, potoka i ribnjaka i na omočvarnih livadah, napokon, premda u još manjem broju, u grabah, grotlićih i u mlakah, kano i u vlažnih jamah i uz mokro grmlje.

Za njezine skupne reprezentante evo ovih vrsti:

Rottboellia pannonica W.
Phalaris arundinacea L.
Echinochloa Crus galli P. B.
— stagnina Host.
Milium effusum L.
Crypsis aculeata Ait.
— alopecuroides Schrd.
— schoenoides Lam.
Polypogon maritimum W.
Saccharum Ravennae Murr.
Alopecurus geniculatus L.
— fulvus Sm.
Leersia oryzoides Sw.
Glyceria aroides Rchb.
— distans Wahl.
— fluitans R. Br.
— aquatica Wahl.
— spectabilis MK.
Poa angustifolia L.
Agrostis frondosa Ten.
Agrostis verticillata Vill.
Phragmites communis Trin.
Arundo Donax L.
— Pliniana Turr.
Calamagrostis Pseudophragmites Lk.
Beckmannia eruciformis Host.
Nardus stricta L.
Carex Davaliana Sm.
— canescens L.
— elongata L.
— vulpina L.
— paradoxa W.
— teretiuscula Schr.
— paniculata L.
— stricta Gaed.
— vulgaris Fr.
— acuta L.
— panicea L.
— glucca Scop.

Carex pallescens Schk.
— hirta L.
— filiformis L.
— paludosa Good.
— flava L.
— riparia Curs.
— Pseudo-Cyperus L.
— ampulacea Good.
— vesicaria L.
Schelhammera cyperoides Mnch.
Pycreus pannonicus Rchb.
— flavescens P. B.
— Monti P. B.
Cyperus fuscus L.
— longus L.
— glomeratus L.
— olivaris Targ.
— badius Desf.
— difformis.
Blysmus compressus Panz.
Fimbrystylis Micheliana Rchb.
Cladium Mariscus Hook.
Isolepis tenuis Presl.
— setacea R. Br.
Heleocharis ovata Lestib.
— palustris Koch.
Limochloa acicularis Rchb.
— Beotryon Rchb.
— caespitosa Rchb.
Scirpus glaucus Sm.
— lacustris L.
— macrostachys W-
— sylvaticus L.
— radicans L.
Eryophorum latifolium L.
— angustifolium Both.
Typha elatior Bönnig.
— angustifolia L.
— latifololia L.
Sparganium natans L.
— simplex Sm.
— erectum L.
Sagittaria sagittifolia L.
Alisma Plantago L.
— ranunculoides L.
— parnassifolium L.
Hydrocharis Morsus ranae L.
Nuphar luteum Sm.
Nymphaea alba L.
Zaennichellia major Boennigh.
— palustris Mich.
— pedunculata Rchb.
Posidonia Caulini Koen.
Zostera nana Roth.
— angustifolia Roth.
Potamageton crispus L.
— pusillus L.
— pectinatus L.
— perfoliatus L.
— lucens L.
— rufescens Schrud.
— oblongus Viv.
— natans L.
Lemna gibba L.
— minor L.
— polyrrhiza L.
— orbicularis Kit.
— trisulca L.
Calla palustris L.
Acorus Calamus L.
Butomus umbellatus L.
Veratrum album L.
Juncus glomeratus L.
— effusus L.
— glaucus Hopp.
— filiformis L.
— squarrosus L.
— buffonius L.
— compressus Jacq.
— trifidus L.
— Tenageja Ehrh.
— obtusiflorus Vahl.
— lamprocarpus Ehrh.
Triglochin palustre L.
Spiranthes aestivalis Bich.
Epipactis viridiflora Hoffm.
— palustris Sw.
Chara flexilis L.
— batrachospermum Thuil.
— vulgaris L.
— fragilis Desv.
— aspera W.
— hispida L.
Najas minor All.

Najas major Roth.
Cerathophyllum submersum L.
— demersum L.
Equisetum palustre L.
— pratense Ehrh.
— hyemale L.
— Telmateja Ehrh.
— limosum L.
Salix aurita L.
— cinerea L.
— capraea L.
— viminalis L.
— incana Schrk.
— alba L.
— fragilis L.
— amygdalina L.
Alnus glutinosa Gaert.
Palygonum Hydropiper L.
— laxum Rchb.
— amphibium L.
— nodosum Pers.
— lapathifolium All.
Rumex aquaticus L.
— maritimus L.
— palusris Sm.
— obtusifolius L.
— Nemolapathum Ehrh.
— Patientia L.
— glomeratus Murr.
— bucephalophorus L.
— Hydrolapathum Huds.
Montia fontana L.
— minor Gm.
Succisa australis Wolf.
Valeriana dioica L.
— officinalis L.
Galium palustre L.
— rotundifolium L.
— uliginosum L.
Cirsium palustre Scop.
— oleraceum All.
— rivulare Rchb.
Gnaphalium uliginosum L.
— inundatum Hoffm.
Pyrethrum uliginosum WK.
Buphthalmum aquaticum L.
Inula brittanica L.
Inula salicina L.
Pulicaria vulgaris Gaert.
— dysenterica Gaert.
Tussilago Farfara Coss.
Cineraria rivularis WK.
Senecio aquaticus Huds.
— paludosus L.
Aster Tripolium L.
Bidens cernua L.
Crepis paludosa L.
Taraxacum palustre DC.
Sonchus parviflorus Lej.
— palustris L.
Eupatorium cannabinum L.
Adenostyles albifrons L.
Petasites vulgaris Desf.
Lycopus exaltatus L.
— europaeus L.
Mentha acutifolia Sm.
— sativa L.
— gentilis L.
— aquatica L.
— canescens Both.
— undulata W.
— nepetoides Lej.
— sylvestris L.
Pulegium vulgare Mill.
Stachys palustris L.
Teucrium Scordium L.
Galeopsis versicolor L.
Scutellaria galericulata L.
Myosotis palustris L.
— repens Don.
— laxiflora Rchb.
Odontites verna Bell.
— serotina Lam.
Pedicularis palustris L.
Veronica scutellata L.
— Anagallis L.
— Beccabunga L.
Gratiola officinalis L.
Scrophularia aquatica L.
Lindernia pyxidaria L.
Utricularia minor L.
— vulgaris L.
Pinguicula vulgaris L.
Limosella aquatica L.

Solanum Dulcamara L.
Littorella lacustris L.
Hottonia palustris L.
Centunculus minimus L.
Ephemerum nemorum Rchb.
Lysimachia vulgaris L.
— verticillata M. B.
Samolus Valerandi L.
Menyanthes trifoliata L.
Villarsia nymphoides L.
Periploca graeca L.
Nerium Oleander L.

Hydrocotile vulgaris L.
Chaerophyllum hirsutum L.
Oenanthe fistulosa L.
— meifolia Šlos. et Vuk.
— Phellandrium L.
Cicuta virosa L.
Angelica sylvestris L.
Sium angustifolium L.
— latifolium L.
Rhamnus Frangula L.
Chrysosplenium alternifolium L.
Myricaria squamosa Desv.
Potentilla reptans L.
Camarum palustre L.
Spiraea salicifolia L.
Hippuris vulgaris L.
Myriophyllum spicatum L.
— verticillatum L.
Trapa natans L.
Isnardia palustris L.
Epilobium palustre L.
— tetragonum L.
— obscurum Srab.
— roseum Schrb.
— palustre Jacq.
— parviflorum Schreb.
— hirsutum L.
— rosmarinifolium Haenke.
Circea lutetiana L.
Elatene triandra Schk.
— hexandra DC.
— Hydropiper L.
— Alsinastrum L.
Peplis Portula L.
Lythrum Salicaria L.
— Hyssopifolia L.
Lepidium latifolium L.
Peltaria alliacea L.
Cochlearia Armoracia L.
Cardamine amara L.
— pratensis L.
Dentaria trifolia WK.
Barbarea vulgaris R. Br.
— arcuata Rchb.
Nasturtium officinale R. Br.
— palustre DC.
— amphibium R. Br.
— rivulare Rchb.
Viola biflora L.
— palustris L.
— uliginosa Schrad.
Ranunculus aquatilis L.
— circinatus Sibth.
— fluitans Lam.
— heterophyllus Hoffm.
— Petiveri Koch.
— Flammula L.
— Lingua L.
— sceleratus L.
— nodiflorus WK.
— ophioglossifolius Vill.
Caltha palustris L.
Callitriche verna L.
— platycarpa Kütz.
— autumnalis L.
— hamata Kütz.
Euphorbia palustris L.
— hirsuta Kit.
— pilosa L.
— lucida WK.
Abutilon Avicennae Gaert.
Althaea officinalis L.
Geranium palustre L.
Stellaria uliginosa L.
Cerastium aquaticum L.
Saponaria officinalis L.
Spiraea Ulmaria L.
Trifolium fragiferum L.
— hybridum L.
Melilotus palustris L.
— macrorrhiza Pers.

Galega officinalis L.
Genista frutescens Šlos. et Vuk.
Ononis minutissima L.
Lathyrus palustris L.
Vicia serratifolia Jacq.

9. hrpa. Bilje rastuće na obradjenoj zemlji (plantae campestres s. segetales).

Amo spada sve bilje, što raste na zemlji umjetno obradjenoj. Izim umilovanoga ili oplemenjenoga rašća ide ovamo sve tako zvano korovlje, koje se na obradjenoj zemlji med rašćem koristnim nalazi, bilo ovo na otvorenom polju na veliko ili samo u vrtovih i koje se u prkos svoj brigi čovječoj nikako nedade izkoreniti.

Najviše ga ima u žitu i skoro još više na ugarnicah njivah ili preložnicah, gdje ga često množina ima. Tudjim sjemenom pojavljaju se novi korovi, dočim drugih opet nestaje.

Kano reprezentante ove prebogate hrpe neka budu ove vrsti navedene:

Digitaria ciliaris Koel.
— glabra Gaud.
— sanguinalis Scop.
Setaria glauca P. B.
— viridis P. B.
— verticillata P. B.
Phalaris canariensis L.
— aquatica L.
Imperata cylindrica Cyr.
Alopecurus agrestis L.
Bromus confertus M. B.
— mollis L.
— patulus M. K.
— arvensis L.
— secalinus L.
— squarrosus L.
Poa annua L.
Eragrostis pilosa P. B.
— poaeformis P. B.
— megastachya Lk.
Avena fatua L.
— sterilis L.
— sativa L.
Cynosurus echinatus Trin.
Lolium temulum L.
— arvense With.
— italicum Braun.
— Linicola Soud.
— subulatum Vis.
Hordeum vulgare L.
Hordeum bulbosum L.
— secalinum Schreb.
Triticum repens L.
— vulgare L.
— villosum M. B.
— Spelta L.
Secale Cereale L.
Cyperus glaber L.
Gladiolus segetum Gau.
— illyricus Koch.
Crocus sativus L.
Muscari comosum L.
— botryoides Mill.
— racemosum Mill.
Gagea arvensis Pers.
— stenopetala Fr.
Ornithogalum comosum L.
— umbellatum L.
Allium Cepa L.
— sphaerocephalum L.
— sativum L.
— rotundum L.
— commune L.
— Schoenoprasum L.
— Moly L.
— nigrum L.
— montanum Sibth.
— fuscum WK.
Bellevalia romana Rchb.

———

Asparagus officinalis L.
Asphadeline lutea Rchb.
— cretica Vis.
Equisetum arvense L.
— campestre Schulz.
Stellera Passerina L.
Urtica pilulifera L.
Cannabis sativa L.
Aristolochia Clematitis L.
Polygonum Persicaria L.
— Bellardi All.
— aviculare L.
— Convolvulus L.
— Fagopyrum L.
— tataricum L.
Rumex Acetosella L.
Spergula arvensis L.
— vulgaris Boennig.
— maxima Weihe.
Polycarpon tetraphyllum L.
Scleranthus annuus L.
— verticillatus Tsch.
— perennis L.
Herniaria cinerea Lam.
— glabra L.
Scabiosa arvensis L.
— integrifolia Poir.
Asterocephalus Columbaria Wallr.
Valerianella olitoria L.
— echinata DC.
— gibbosa DC.
— eriocarpa Desv.
— Auricula DC.
— hamata Bast.
— coronata DC.
— dentata DC.
Calendula arvensis L.
— officinalis L.
Helianthus annuus L.
— tuberosus L.
Centaurea Cyanus L.
— salonitana Vis.
— solstitialis L.
Cirsium setosum M. B.
— destitum Koch.
— arvense Lane.
Tyrimus leucographus Cass.
Artemisia campestris L.
Micropus erectus L.
— minimus Sm.
Filago gallica L.
— germanica L.
— montana L.
— arvensis L.
— pyramidata L.
Anacyclus radiatus Pers.
Balsamita major Desf.
Anthemis arvensis L.
— Cota L.
— Pseudo Cota Vis.
— austriaca Jacq.
— arvensis L.
Achillea Millefolium L.
Matricaria Chamomilla L.
Pyrethrum inodorum L.
Chrysanthemum segetum L.
— coronarium L.
Erigeron canadensis L.
Senecio vulgaris L.
— vernalis WK.
Lapsana communis L.
Cichorium Endivia L.
Chondrilla juncea L.
Lactuca salingna L.
— sativa L.
Sonchus asper Vill.
— oleraceus L.
— arvensis L.
Podospermum laciniatum DC.
Geropogon glabrum L.
Urospermum picrioides Desf.
— Dalechampii Desf.
Trichocrepis bifida Vis.
Gatyona Dioscoridis Rchb.
Tragopogon major Jacq.
Orepis cernua Ten.
— hispida WK.
— tectorum L.
— taraxacoides Desf.
— neglecta L.
Hieracum furcatum Hopp.
— Vaillantii Tsch.
— pilosello-praealtum Tr.
Prismatocarpus Speculum l'Herit.

Prismatocarpus hybridus l'Herit.
Linaria Elatine Mill.
— spuria Mill.
— cirrhosa W.
— minor Desf.
— littoralis W.
— chalepensis Mill.
— bipartita W.
— arvensis Desf.
Antirrhinum Orontium L.
Veronica agrestis L.
— hederaefolia L.
— Buxbaumii Ten.
— praecox All.
— triphyllos L.
— verna L.
— opaca Fr.
— polita Fr.
— acinifolia L.
— ciliata Šlos. et Vuk.
— arvensis L.
— prostrata L.
— serpyllifolia L.
Alecterolophus hirsutus L.
Melampyrum arvense L.
— barbatum Kit.
Mentha arvensis L.
— sativa L.
— crispa L.
— piperita L.
Satureja hortensis L.
Sideritis romana L.
— montana L.
— purpurea Talb.
Stachys arvensis L.
— annua L.
— segetum Hagen.
— palescens Ton.
— spinulosa Sibth.
Lamium amplexicaule L.
— intermedium Fr.
— purpureum L.
— album L.
Galeopsis Ladanum L.
— angustifolia Ehrh.
— achroleuca Lam.
— pubescens Bess.
Galepsis bifida Boennigh.
— Tetrahit L.
Acinos lhymoides Mnch.
— villosus Pers.
Prunella alba Pall.
Ajuga Chamaepetys L.
— genevensis L.
Convolvulus arvensis L.
Polemonium caeruleum L.
Echium vulgare L.
Lithospermum arvense L.
Cerinthe minor L.
— maculata L.
— aspera Roth.
— strigosa Rchb.
Myosotis arvensis L.
— intermedia Lk.
— versicolor Both.
Echinospermum squarrosum Rchb.
Barago officinalis L.
Heliotropium supinum L.
— europaeum L.
Nonnea lutea Rchb.
— ventricosa Griseb.
Anagallis arvensis L.
— latifolia Mill.
— Monelli L.
Androsace maxima L.
Sherardia arvensis L.
Rubia tinctorum L.
Galium spurium L.
— infestum WK.
— anglicum Huds.
— parisiense L.
— divaricatum Lam.
— triorne With.
Asperula arvensis L.

———

Petroselinum sativum Hoffm.
Ptychotis verticillata DC.
Falcaria Rivini Host.
Sison Ammomum L.
Bunium ferulaceum Sm.
— montanum Koch.
Bupleurum Gerardi Jacq.
— tenuissimum L.
— protractum Lk.

Bupluerum rolundifolium L.
— falcatum L.
Ridolphia segetum Moris.
Taeniopetalum Neumayeri Vis.
Pimpinella Anisum L.
Foeniculum officinale L.
Aethusa Cynapium L.
Orlaya gradiflora Hoffm.
— platycarpa Koch.
Turgenia latifolia Koch.
Caucalis daucoides L.
— muricata Bisch.
— leptophylla L.
Scandix Pecten L.
— austrialis L.
Bifora radians M. B.
— flosculosa M. B.
Coriandrum sativum L.
Anemone coronaria L.
— hortensis L.
Delphinum Consolida L.
— Ajacis L.
— brevicorne Vis.
— peregrinum L.
Aconitum Napellus L.
Myosurus minimus L.
Ranunculus bulbosus L.
— arvensis L.
— arvensis var. segetalis Vis.
— parviflorus L.
— muricatus L.
— Hirsutus Ait.
Ficaria ranunculoides Mnch.
Adonis aestivalis L.
— autumnalis L.
Nigella sativa L.
— arvensis L.
— damascena L.
Aquilegia vulgaris L.
Paeonia officinalis L.
Reseda Phyteuma L.
Pupaver Rehoeas L.
— somniferum L.
— dubium L.
— Argemone L.
Fumaria Petteri Rchb.
— officinalis L.
Fumaria Vaillantii Lois.
— parviflora Lam.
Glaucium corniculatum Curt.
Bunias Erucago L.
Calepina Corvini Desv.
Rapistrum perenne All.
— glabrum Host.
— rugosum All.
Raphanistrum segetum Bmg.
Raphanus sativus L.
Myagrum perfoliatum L.
Isatis tinctoria L.
Eruca sativa L.
Sinapis alba L.
— arvensis L.
— nigra L.
Brassica Napus L.
— Rapa L.
— oleracea L.
— campestris L.
Neslia paniculata Desv.
Thlaspi arvense L.
— alliaceum L.
— perfoliatum L.
Lepidium campestre R. Br.
Capsella Bursa postaris L.
Biscutella didyma L.
Draba praecox Stev.
— verna L.
Alyssum campestre L.
— latifolium Vis.
— hirsutum M. B.
— calycinum L.
Camelina sativa Crutz.
— microcarpa Audrz.
— dentata Pers.
Cardamine hirsuta L.
Conringia Thaliana L.
— austriaca Pers.
— orientalis Pers.
Erysimum odoratum Ehrh.
Sinapis Schlosseri Heuffl.
Diplotaxis viminea DC.
Viola arvensis Mur.
— tricolor L.
Linum usitatissimum L.
— tenuifolium L.

Hypericum humifusum L.
— perforatum L.
— veronense Schrk.
Portulaca oleracea L.
Silene gallica L.
— sylvestris L.
— anglica L.
— noctiflora L.
— dichotoma Ehrh.
— conica L.
— cretica L.
— ramosissima Vis.
— lusitanica L.
Saponaria Vaccaria L.
Agrostema Githago L.
Gypsophylla muralis L.
— serotina Hayn.
Holosteum umbellatum L.
Stellaria media Sm.
— anomala Rchb.
Sabulina tenuifolia Rchb.
Arenaria serpyllifolia L.
— trinervia L.
Sagina depressa Schulz.
— apetala Ard.
— procumbens L.
Spergella nodosa L.
— subulata Sw.
Cerastium arvense L.
— semidecandrum L.
— vulgatum L.
— brachypetalum Pers.
— rotundifolium Kit.
— triviale L.
Saxifraga tridactylites L.
Gossipium herbaceum L.
Malope malacoides L.
Althaea hirsuta L.
— taurinensis DC.
Hibiscus Trionum L.
— syriacus L.
Geranium molle L.
— tuberosum L.
— dissectum L.
— pusillum L.
— columbinum L.
— rotundifolium L.
Erodium cicutarium L.
— malocoides W.
— nodiflornm L.
Trapaeolum majus L.
Oxalis corniculata L.
— stricta Jacq.
Euphorbia Peplus L.
— Helioscopia L.
— Lathyris L.
— dalmatica Vis.
— falcata L.
— exigua L.
— retusa Cav.
— segetalis L.
— Esula L.
— virgata WK.
— Tommasiniana Bert.
Crozophora tinctoria L.
Atriplex nitens Bebeat.
— Hortensis L.
— tatarica L.
— hastata L.
Spinacea oleracea L.
— inermis L.
Chonapodium viride L.
— glomerulosum Rchb.
— palyspermum L.
— aculifolium WK.
Beta vulgaris L.
— Cicla L.
Blitum rubrum L.
Polycnemum arvense L.
— majus A. Braun.
Amaranthus Blitum L.
— adscendens Lois.
— retroflexus L.
— prostratus Bolb.
— pallidus M. B.
— viridis L.
— caudatus L.
Aphanes arvensis L.
Rubus caesius L.
Ononis spinosa L.
— antiquorum L.
— arvensis Lestib.
— viscosa L.
Medicago sativa L.

Medicago scutellata All.
— obscura Retz.
— praecox DC.
— Gerardi WK.
— laciniata All.
— denticulata W.
— turbinata W.
— lupulina L.
— orbicularis All.
Trigonella corniculata L.
— gladiata Stev.
— Foenum graecum L.
Melilotus sulcata Desf.
— italica All.
— neapolitana Ten.
— officinalis L.
— alba Lam.
— caerulea L.
Trifolium arvense L.
— suffocatum L.
— sativum L.
— procumbens L.
— agrarium L.
Astragalus hamosus L.
Vicia lutea L.
— narbonensis L.
— hybrida L.
— villosa Roth.
— pannonica L.
— graudiflora Scop.
— sordida WK.
— segetalis Thuil.
— angustifolia Riv.
— sativa L.
— tenuifolia Roth.
— peregrina L.
— onobrychioides L.
— bithynica L.
Vicia leucantha Riv.
— dasyocarpa Ten.
— atropurpurea Desf.
— heterophylla Rchb.
— Faba L.
— equina L.
Cicer arietinum Dod.
— physodes Rchb.
— sativum Schk.
Pisum arvense L.
— sativum L.
— elatius M. B.
Ervum Lens L.
— monanthos L.
— Ervilia L.
— gracile DC.
— hirsutum L.
— nigrescens M. B.
— Lenticula Schreb.
— dispermum Rchb.
— tetraspermum L.
Lathyrus Aphaca L.
— Nissolia L.
— Ochrus L.
— tennifolius Desf.
— setifolius L.
— sativus L.
— Cicer L.
— hirsutus L.
— annuus L.
— Gorgoni Parlat.
— angulatus L.
— inconspicuus L.
— tuberosus L.
Phoseolus nanus L.
— vulgaris L.
Lupinus varius L.
— albus L.

10. hrpa. Bilje rastuće na pustarah (plantae ruderales).

Reprezentante ove vegetacije nalazimo uz kuće i plotove, na buništih gradskih i seoskih i u drugih kaljužah i nečistih mjestih, za tim na nasipih, u suvih grabah uz cestu, uz stare gradine i podrtine, uz drumove i poljske ceste. Mnoge ovih vrsti pripadaju prijašnjoj hrpi i obratno, tako da nije moguće točno i stalno opredieliti granice izmed ovoga i onoga oblika vegetacije.

Buduć se reprezentanti ove vegetacije najviše k čovječjim stanom približuju, mogli bi se imenom čovjekoljubih (plantae anthropophilae) nazvati.

Iz obilnoga broja ove vrstami prebogate vegetacije vriedno je sliedeće vrsti napomenuti:

Sclerochloa dura P. B.
Vulpia Pseudo-mynrus Rchb.
— uniglumis Rchb.
— bromoides Rchb.
Bromus tectorum L.
— sterilis L.
— arvensis L.
— inermis L.
Avena flavescens L.
Panicum capillare L.
Hordeum murinum L.
— Pseudo-murinum Topp.
Triticum repens L.
Carex vulpina L.
— paniculata L.
— acuta L.
— ampullacea Good.
— vesicaria.
Juncus buffonius L.
— Tenageja Ehrh.

———

Urtica dioica L.
— urens L.
Parietaria officinalis L.
Chenopodium olidum Cart.
— album L.
— paganum Rchb.
— ficifolium Sm.
— opulifolium Schrad.
— glaucum L.
— ambrosioides L.
— murale L.
— hybridum L.
Atriplex littoralis L.
— angustifolia Sm.
— oblongifolia WK.
— patula L.
— alba Scop.
— rosea Pers.
Kochia scoparia Schrad.
Blitum virgatum L.
Blitum Bonus Henricus L.
Amaranthus retroflexus L.
— pallidus M. B.
Phytolacca decandra L.
Plantago major L.
— sericea L.
— media L.
— Psylium L.
Plumbago europaea L.
Polygonum aviculare L.
— Persicaria L.
Rumex crispus L.
— obtusifolius L.
— divaricatus L.
Dipsacus sylvestris Mill.
— laciniatus L.
Cephalaria transylvanica Schrad.
Asterocephalus maritimus Sprg.
Pterocephalus palestinus Coult.
Scabiosa integrifolia L.
Echinops Ritro L.
— sphaerocephalus L.
— Neumayeri Vis.
Centaurea Calcitrapa L.
— salmantica L.
Sylibum Marianum Gart.
Onopordon Acanthium L.
— illyricum L.
— tauricum W.
Cirsium lanceolatum L.
Carduus nutans L.
— pycnocephalus L.
— acanthoides L.
— chrysanthus Ten.
Pallenis spinosa Cass.
Inula Helenium L.
— brittanica L.
Pulicaria vulgaris Gaert.
— dysenterica Gaert.
Anthemis Chia L.
— Cotula L.

Pyrethrum Parthenium Sm.
Artemisia Absynthium L.
— vulgaris L.
— paniculata Lam.
Bellis perennis L.
Seriola aethnensis L.
Diplopappus annuus Cass.
Sonecio tenuifolius Jacq.
— barbareaefolius Krock.
Aster parviflorus N. ab Es.
— Novi Belgii L.
— Novae Agliae W.
— heterophyllus Šlos. et Vuk.
— leiophyllus Šlos. et Vuk.
— serratifolius Šlos. et Vuk.
— fragilis Šlos. et Vuk.
Cichorium Inthybus L.
Crepis vesicaria L.
— rubra L.
— pulchra L.
— agrestis WK.
— tectorum L.
Tragopogon eriosperumus Ten.
Chondrilla juncea L.
Lactuca Scariola L.
— virosa L.
— saligna L.
Podospermum laciniatum DC.
— Jacquinianum Koch.
Carlina acaulis L.
Lappa major Gaert.
— minor DC.
— tomentosa All.
Xanthium spinosum L.
— Strumarium L.
— italicum Morett.
Erica mediterranea L.
Salvia Aethiopis L.
— Sclarea L.
— Horminum L.
— verticillata L.
Verbena officinalis L.
Linaria vulgaris L.
— italica Ten.
— minor L.
Antirrhinum majus L.
Serophalaria glandulosa WK.
Scrophularia peregrina L.
— nodosa L.
Verbascum Thapsus L.
— densiflorum Bertol.
— floccosum WK.
— phlomoides L.
— phoeniceum L.
— Blattaria L.
— Lychnitis L.
Veronica Cymbalaria L.
Melissa officinalis L.
Nepeta Cetaria L.
— citriodora Balb.
Mentha crispa L.
Glechoma hederacea L.
Marubium vulgare L.
— peregrinum L.
— pannonicum Clus.
Chaiturus Marubiastrum L.
Leonurus Cardiaca L.
Phlomis tuberosa L.
Ballota nigra L.
— foetida Lam.
— urticaefolia Ornt.
Acanthus mollis L.
Convolvulus sepium L.
Datura Stramonium L.
Hyosciamus niger L.
— albus L.
Solanum nigrum L.
— pterocaulon Dun.
— villosum Lam.
— rubrum Mill.
— sodomaeum L.
— humile Bernh.
— miniatum Bernh.
Physalis Alkekengi L.
Lycium europaeum L.
— barbarum L.
Nicandra physaloides Gaert.
Asperugo procumbens L.
Cynoglosum officinale L
Lithospermum officinale L.
Echium vulgare L.
— pustulatum Sibth.
Anchusa arvalis Rchb.
— microcalyx Vis.

Anchusa officinalis L.
— italica Retz.
— variegata Lehm.
— Barrellieri DC.
Myosotis pusilla Lois.
Gomphocarpus fruticosus R. Br.
Galium Mollugo L.
— Aparine L.
— verum L.
Asperula cynanchica L.
Rubia tinctoria L.
— peregrina L.
Sambucus nigra L.
— Ebulus L.
Lonicera implexa Aid.
— etrusca Cav.
— Caprifolium L.
Jasminum officinale L.
Ligustrum vulgare.

Eryngium campestre L.
Tordylium maximum L.
Caucalis leptophylla L.
Torilis infesta Hoffm.
— nodosa Gaert.
Anthriscus vulgaris Pers.
— Cerefolium Hoffm.
— trichosperma Schult.
— sylvestris Horn.
Physocaulis nodosus Tsch.
Chaerophyllum temulum L.
Daucus Carota L.
Conium maculatum L.
— croaticum Kit.
Aethusa Cynapium L.
Clematis Flamulla L.
— Viticella L.
— Vitalba L.
Ranunculus chaerophyllus L.
Delphinium Staphysagria.
— Ajacis L.
Ceratocephalus falcatus Pers.
— ortoceras DC.
Chelidonium majus L.
Reseda lutea L.
— Luteola L.
Fumaria capreolata L.
Fumaria agraria Lagg.
Euclidium syriacum R. Br.
Coronopus Ruellii All.
Capsella Bursa-pustaris.
Lepidium Draba L.
— ruderale L.
— graminifolium L.
Berteroa mutabilis DC.
Turritis glabra L.
Sisymbrium Alliaria L.
— officinale Scop.
— Irio L.
— Columnae Jacq.
— Sophia L.
— polyceratum L.
Erysimum odoratum Ehrh.
Diplotaxis muralis DC.
— tenuifolia DC.
— viminea DC.
Sinapis alba L.
— arvensis L.
Bryonia dioica L.
— alba L.
Ecbalion Elaterium Rch.
Viola adorata L.
Portulaca oleracea L.
Dianthus obcordatus Bent.
— viridescens Vis.
— Armeria L.
Silene trinervia Sebast.
Saponaria officinalis L.
Melandrium pratense Roehl.
Punica Granatum L.
Malva sylvestris L.
— rotundifolia L.
— nicaeensis All.
— parviflora L.
— Cyrilli Vis.
— Bismalva Bernh.
Althaea officinalis L.
Geranium columbinum L.
— rotundifolium L.
— Robertianum L.
— molle L.
— Phaeum L.
Euphorbia Chamaesyce L.
— platyphyllos L.

*

Euphorbia Esula L.
Mercurialis annua L.
Evonymus europaeus L.
— verrucosus Scop.
Tribulus terrestris L.
Rhus Coriaria L.
— Typhina L.
Potentilla Anserina L.
Poterium Sanguisorba L.
Geum urbanum L.
Agrimonia Eupatorium L.
Prunus spinosa L.
Bubus fruticosus L.
Crataegus Oxyocantha L.
— monogyna L.
— pyracantha Pers.
Rosa canina L.
— rubiginosa L.
Rosa collina Jacq.
— sempervirens L.
— arvensis L.
Medicago littoralis Rhode.
— lupulina L.
Melilotus officinalis L.
— alba L.
Trigonella monspeliaca L.
Lotus corniculatus L.
— Crantzii Vis.
Glycyrhiza echinata L.
— glabra L.
Colutea arborescens L.
Caragana arborescens L.
Scorpiurus subvillosus L.
Coronilla varia L.
Ononis Natrix L.

11. hrpa. Biline nametnice (plantae parasiticae).

Ovaj oblik vegetacije obsiže sve nametnice, t. j. sve one vegetativne rastline, koje na drugom bilju živu i svoju hranu iz živčevine bilja trpećega vade, i to su prave nametnice; jerbo ima i takovih nametnica, koje doduše na drugom bilju rastu, ali iz njega hrane svoje nevade; ove živu iz raztvorbina trpećega bilja, komu tim svakako mnogo škoditi mogu, buduć svojim brzim razplodom raztvaranje bolje pospješiti mogu; a to su tako zvane neprave nametnice. Nu ovamo spadaju njekoje tajnobraćne bezcjevnice (plantae cellulares), kano gljive, lišaji i mahovi, o kojih se u ovoj razpravi nije moglo govoriti. S toga imamo ovdje samo prave nametnice, kojim kao reprezentante sliedeće vrsti navodim:

Neotia Nidus-Avis L.
Cytinus Hypocistis L.
Loranthus europaeus L.
Viscum album L.
— Oxycedri L.
Lathraea squammaria L.
Orobanche crinita Viv.
— caryophyllacea Sm.
— cruenta Bertol.
— Epithymum DC.
— minor Sutt.
— pruinosa Lapey.
— Galii Dub.
— condensata Meris.
Orobanche elatior Sutt.
— laxiflora Rchb.
— caerulea Vill.
— loricata Rchb.
— foetida Desf.
Phelipaea ramosa C. A. May.
— lavandulacea Vis.
Cuscuta major DC.
— breviflora Vis.
— Epithymum L.
— Epilinum Weihe.
— europaea L.
— monogyna Vahl.

Književna obznana.

Kritika o skladnji Petra Budmana izašloj u Beču g. 1867.

Više očijuh više vidi! Zato i ja k sudu g. Daničića o istom dělu, priobćenu u „Radu jugoslavenske akademije“ (II. 231.) dodajem ovo několiko svojih opazakah.

Budmani děli svoju skladnju na 13 glavah.

1. U I. daje definicije o subjektu, predikatu i potanjih oznakah i jednoga i drugoga, gdě biléžimo dvě netočnosti, pače pogrěške: *a)* Attributo (148) dicesi quel nome, che esprime una qualità inerente al nome da lui determinato, in modo da rappresentare con questo una sola idea; p. e. „*Žarko* sunce grije.“ Po prvom dělu ove definicije nebi u priměru: *Blědo* sunce negodi, blědo bio attribut, jer nije qualità inerente suncu. Pogrěška ova odatle dolazi, što je B. u jedno sastavio dvě različite definicije, koje se u drugih skladnjah navode (W.) o atributu i epitetu; prvi děo spada na atribut, a drugi na epitet; n. p. Krisostom zlatousti napisa mnogo knjigah (atribut), a Blědo sunce negodi (epitet). — *b)* Quando il nome viene determinato mezzo di sostantivi che gli possono essere sostituiti, ciò si dice *apposizione*. Po ovoj definiciji nebi u priměru: Da sam *jadna* studena vodica, jadna bio apozicija, što ipak jest, kano što to i Daničić (6) priznaje.

2. U II. daje pravila o slaganju. Tu ima više nedostatakah; jer osim pravilah jur poznatih *a)* nepravi B. razlike medju subjekti živućimi i neživućimi, premda se predikat drugčije slaže s jednimi drugčije s drugimi: s prvimi ide predikat ponajviše u višebroj, a s drugimi se obično slaže s bližnjim; *b)* neuči, kako se slaže predikat, kad ima za subjekt više različitih osobah; n. p. Ja i ti

dodjosmo; *c)* kako se slažu zaimena odnosna i pokazna; *d)* uči, da se skupna imena na ad mogu i u višebroj metnuti; n. p. teladma; ovaj se nauk protivi istomu pojmu imena skupnoga, koje već u jednobroju naznačuje množinu, i boljoj porabi našega naroda; ter mi se to čini, kano kad bi tko kazao: našima děcama, što se takodjer govori u pokvarenom narodu; s toga se bar meni onaj nauk čini pogrěšan. — Napokon kaže B.: „Anche col verbo *biti* il predicato può stare nel instrumentale, purche . . . esprima uno stato *passaggiero* non *inerente* al soggetto"; dočim Daničić (578) kaže: U ovom smislu imamo i prirok u ovom padežu, koji upravo jednači ono o čemu se govori s onim šta se u priroku o njemu kaže; n. p. Car ti bijah dok *djevojkom* bijah. Tko ima pravo?

3. U III. govori o različitoj porabi samostavnikah i pridavnikah. Povrh toga, što §§ 291—294. u oblikoslovlje spadaju, ima ovdě velikih nedostatakah. Jer o mučnoj porabi naših pridavnikah izvěstnih i neizvěstnih ima samo tri pravilca: o pridavniku kano predikatu i epitetu; a o njem, kad je atribut, apozicija, u predikatu i u apoziciji, kad sa samostavnikom naznačuje svojstvo u genitivu, sve ovo obavlja B. kratkom opazkom: Altri casi ne' quali l' uso della forma determinata o indeterminata degli aggetivi differisce dall'uso italiano, si apprendano dalla pratica. – U toj glavi ima § 297, u kojem B. uči, da pridavnici, kad stoje město samostavnikah, moraju biti izvěstni. Ovaj primjer iz Vukova rěčnika (691): Ne plače *slijep* što nije lijep, nego što nevidi bijeli svijet, pobija ono pravilo.

4. U IV. razpravlja skladnju zaimenah. – Povrh poznatih jur pravilah, i povrh toga, što § 300, koje enklitike ima naš jezik, spada u oblikoslovlje, ima i tu někih nedostatakah; jer *a)* o zaimenih posědovnih razpravlja samo mimogred u noti, premda se talijanski jezik u tom jako razlikuje od našega; *b)* neuči, kad se ima uzimati zaime koji, a kad opet što, tako da bi se po njem moglo kazati i: Pas, *što* laje, neujeda (N. P.); *c)* neima pravilah ni o pokaznih ni o upitnih zaimenih, a od neopreděljenih ima jih samo několiko: něšto, několiko i jedan; o drugih duboko šuti.

5. U V. uči skladnju brojnikah. Ovaj je nauk prilično izcrpljen, ter se B. slaže u tom s drugimi skladnjami u našem jeziku.

6. VI. i VII. glavu o padežih bez predlogah i s predlozi, uzeo je B., kano što sam priznaje, iz obširne Daničićeve skladnje izašle g. 1858. Zato je meni ovdě navesti, kako je postupao u tom poslu. Budući Daničićeva sintaksa preobširna, pisana za više obćinstvo, morao ju je B., pišući za gimnazije, pokratiti. S toga se je ovdě kano i svigdě drugdě, uklanjao širokomu Daničićevu načinu pisanja, ter se izricao kratko i točno, kano što se pišu slovnice za školu; a da to postigne, nije hotěo, po Daničiću, navoditi glavnoga značenja pojedinih padežah i predlogah, pak težkom mukom iz njega izvadjati drugih prerazličitih značenjah; već je, zanemariv onu pretěsnu logičnost, praktički u několiko rěčih naznačio svako pravilo. Razumije se pako samo sob·m, da je morao izpustiti manje važna pravila, a kod někih predlogah nije naveo nikakvih, već im je samo dodao dotične talijanske predloge. Čega nije našao u Daničića, a činilo mu se važno, popunio je prama drugim slavjanskim skladnjam, kano što je nauk, kad se posědovnik mora izreći pridavnikom posědovnim, a kad genitivom. Za ove tvrdnje evo dokazah.

1. Daničić tumači glavno značenje predloga do ovako: „S ovim predlogom reč pokazuje da je na kraju onoga što ona sama znači mesto gde je svršetak kakvome primicanju“ a Budmani: Do izrazuje u svojem pravom značenju granicu prostora, i cilj kretanja. Sad hoće Daničić, da sva značenja predloga do izvede iz onoga glavnoga značenja, ter o predlogu do, kad znači buduće vrěme, ovako govori: Što smo napred videli, da se mesto primicanju pretvara u mesto bavljenju, isto biva i od vremena: vreme dokle što traje pretvara se u vreme kad što biva, ali samo u vreme koje će doći, jer se bavljenje u vremenu tako iskazanom misli tek posle primicanja k njemu; dočim Budmani ovako kaže: S imeni vremena odgovara talijanskomu prima di, ili entro; n. p. do jeseni, prima dell' autunno; do godine, entro l' anno (ovdě je Budmani i pogrěšio, jer do godine znači uvěk samo buduće vrěme.)

2. Predlog kod, kad znači, da nětko ima něšto boljega, tumači Daničić ovako (200): „U primerima koji će sad doći nema ni take zamene mesta, nego se uzima samo da jest ono što znači reč koja stoji uz predlog u drugom padežu, pa kod njega prosto rekavši da nešto biva misli se da to biva kad ono jest, koje može biti ne samo telesno što, nego i umno, jer mu samo biti treba,“

a Budmani (190) kaže samo u kratko: „Zapamtite ove izreke: Što će meni hrišćanski mačevi, tà k o d moje sable šamlijanke.“

3. Predlog o d, kad u pasivnoj izreci navodi subjekt aktivne tumači Daničić (226) ovako: „Ovde pristaju primeri u kojima je glagol u pasivnoj formi, a značenje njegovo u svezi s onim što znači reč koja stoji u drugom padežu s predlogom, kao i u gornjim primerima, po čemu nema u njima ništa drugo nego odmicanje kao i u gornjima, a kad je mesto za koje se ovako samo kaže da se od njega što odmiče jedna stvar s onim što bi glagolu radilo ono što znači kad bi bio u aktivnoj formi, po sebi se razume da onda i ova pomisao može biti sastavljena s onom prvom, i tako se ovim padežem i predlogom uz glagol u pasivnoj formi može kazati subjekt forme aktivne samo onda kad se osim toga može misliti i ono prosto značenje ovoga padeža i predloga;“ a Budmani (191) ovako: „Rabi u izrekah pasivnih glagoljah; n. p. Nije tama o d B o g a poslana.“

4. Predlog o d, kad naznačuje cilj stvari, tumači Daničić (245) ovako: „Kao što u gornjim primerima oda šta se prosto kaže da stvar dolazi, vidimo u njoj samoj, tako u primerima koji će sad doći radnja i stanje za koje se prosto kaže da od njih stvar dolazi, stoje u njoj samoj pokazujući da je ona za onaku radnju ili da je onako stanje njezino;“ a Budmani (192) ovako: „Izrazuje porabu, cilj, komu služi stvar; n. p. Kad dijete bješe o d k r š t e n j a.

5. Predlog z a, kad znači měru, tumači Daničić (450) ovako: „Ovim se predlogom i padežem kazuje i mera, ali mera tako kazana ne pokazuje upravo koliko je čega (koje se kazuje samim četvrtim padežem), nego se po značenju koje ima ovaj padež s predlogom jednači s merom koja se kazuje samim četvrtim padežem, i tako pokazuje i sama kolika je“; a Budmani neima o njem ni rěči.

6. Predlog n a, kad znači buduće vrěme, tumači Daničić (513) ovako: U poslednjim se primerima prostire samo vreme i krajevima svojim pokazuje kad što biva; ali se kraj trajanju može kazati i vremenom koje je izvan njega; i taki kraj trajanju može pokazati kad što biva, ali samo za u napredak, t. j. da što biva kad se k njemu dodje; n. p. Posjeći ćeš je n a g o d i n u; a Budmani (209) ovako: S imeni; n. p. n a B o ž i ć.

7. Predlog pod kad znači način ili uvět čina, tumači Daničić (527) ovako: Ovamo idu i ovaki primeri u kojima se o stvari ovako upravljenoj mesto samoga primicanja njezina drugo što kaže, a da je upravljena pokazuje samo podudaranje njezino s drugom, do koje stoji da prva bude ili da ne bude; a Budmani (206) ovako: Zapamtite ove fraze: Na boj ide svak pod silu.

8. Instrumental uz neprelazne glagolje, značeće kretati, tumači Daničić (568) ovako: Tako radnja prelazi preko onoga što dolazi u stanje koje ona izvodi, i tada glagoli inače neprelazni postaju prelazni tim što im radnja u ovom smislu prelazi preko onoga na što bi im prelaznim prelazila menjajući mu stanje prema svom značenju; n. p. Glavom maše; a Budmani neima o tom ni rěči.

9. Predlog na, kad znači vrěme s prepozicionalom tumači Daničić (619) ovako: Nego je mnogo običnije stanje, koje svojim trajanjem zamenjuje vreme, a uza stanje može stajati i ono što je u njemu, koje opet imajući uza se i svoje stanje može i svojim trajanjem u njemu zameniti vreme; na pr. Na svršetku god. 1806 itd.; a Budmani neima o tom ni rěči.

10. Predikat tumači Daničić (1) ovako: „Prirok može biti *samo glagol* u svojim promenama . . . ., ali nije svaki glagol svagda dovoljan prirok; n. p. Oni postanu velika gospoda; ovde glagol postati nije dovoljan prirok, nego mu je dodano: gospoda. Ovakovi su glagoli osobito oni koji znače bivanje. . . . Bivanje se najčistije bez svake druge sumese pokazuje u glagolu biti, s čega on najčešće prima uza se druge reči *koje s njim zajedno bivaju prirok.* Budući da u ovakim rečenicama više vredi ono što znači rěč koja je s glagolom biti prirok nego ono što znači sam ovaj glagol (koje se i *po sebi može razumeti* kako mu se podmet imenuje), zato se u njima glagol biti zove samo sastavak, koji ostalo što se u priroku kaže sastavlja s podmetom da bi bila misao, a druga reč koja je upravo s njim prirok, zove se *sama* prirok“; a Budmani (1) ovako: Predikat je ono što se o subjektu kaže, te je glagoljni i imenni. Kád je imenni, spaja se sa subjektom pomoćju kopule, to jest glagolja samostavničkoga biti.

11. Daničić navodi u svojoj skladnji različite vrsti pridavnikah posědovnih, što spada u etimologiju, ali neuči, gdě se moraju ovi uzimati, a gdě genitiv metati; Budmani pako razpravlja i ova pravila, premda ne podpuno; jer po njem se nebi moglo

protumačiti, zašto u priměru: Ali ruka obilata truda, ruka *Šafarika*, ona nam prinese i drugi još poklad (Kur.), nestoji: Šafarikova; zatim zašto se nemože kazati: Plodovi *dobrotini* već *dobrote* jesu blagotvorni.

Premda je B. nastojao pokratiti taj nauk o padežih, nije mogao ipak dosta uspěti, jer nauk taj zauzima uprav 1/2 sve ostale skladnje, premda je glagolj i veznici mnogo važniji děo od samostavnika i pridavnika, i premda samostavnici i pridavnici čine samo 2/8 svih vrstih rěčih u našem jeziku. Tako mu se je taj děo nerazměrno duže otegnuo, nego što bi to prava sustavnost donosila. — Isto tako ima B. veoma malo o vrstih izrekah u obće, kamo spada i periodologija, premda mu glede toga neima zaměre, jer hrvatski jezik nije u Dalmaciji učevni, kamo idu ovakove stvari.

7. U VIII. uči razliku medju pasivnim i povratnim glagoljem, točno i poučno, premda něke stvari idu u etimologiju, kano paradigma konjugacije pasivne i povratne.

8. U IX. uči porabu vrěmenah i načinah u glavnih izrekah. Ono, što podaje pisac, nerazlikuje se u ničem od onoga, što je rečeno u drugih naših skladnjah, imenito u skladnji ilirskoga jezika od Webera, izašloj g. 1859., ter se ovom radnjom Budmanovom potvrdjuju pravila ona; jer

a) B. kaže: Per esporre un fatto, si fà uso del modo indicativo; a W.: Sve što jamačno biva, . . . izriče se indikativom.

b) Al presente indicativo degl' Italiani corrisponde in regola il presente dei verbi imperfettivi; a W.: Sadanje znači čin, koji biva u isto vrěme, kad tko piše ili govori: tu stoje samo imperfektivni glagolji.

c) Trattandosi di un' azione solita a farsi, si può adoperare il presente dei verbi perfettivi; a W.: Sadanje naznačuje *b)* čin, koji biva obično svakoga dana, svakoga měseca itd.: tu stoje obě vrsti glagoljah.

d) L' *imperfetto* si adopera per esprimere la continuazione o la più o meno frequente repetizione di un' azione passata; a W.: Imperfekt znači čin *a)* koji je prošao, ali duže vrěmena trajao, *b)* koji je prošao, ali se često ponavljao.

e) Quando si racconta un fatto passato senza riferirlo in alcun modo all' epoca del narratore, il verbo si pone nell' aoristo; a W.: Perfekt historički znači čin, koji je prošao, trajao časak ili sto godinah, te sada neima ni njega ni poslědicah njegovih.

f) Invece dell' aoristo si adopera spesso, specialmente in prosa, il presente dei verbi perfettivi; a W.: Sadanje historičko naznačuje čin, koji je prošao, a služi često město prošloga; tu stoji sadanje perfektivnih glagoljah, imperfektivni samo onda, kad su poměšani s perfektivnimi.

g) Il passato composto indica esser presentemente compiuta un' azione; a W.: Perfekt znači čin, koji se je u prošlosti počeo, ali traje ili sam, ili poslědci njegovi, dok pisac piše ili govornik govori.

h) Il trapassato composto indica un fatto compiuto prima di un altro fatto passato; a W.: Predprošlo naznačuje, da se je njegov čin dogodio prije drugoga prošloga čina.

i) Col futuro si esprime che un fatto hà da aver luogo; a W.: Buduće znači čin, koji ima tekar biti.

k) Nella narrazione si trova talvolta usato il futuro invece dell' aoristo (o del presente perfettivo); a W.: Buduće stoji město perfekta; amo spada i eliptička izreka: on će, mi ćemo, oni će (odgovoriti) město: odgovoriše.

l) Si fà uso dell' imperativo, per esprimere un comando, una proibizione; a W.: Imperativ naznačuje zapověd, zabranu, prošnju, savět, opomenu, čestitanje itd.

m) Nella narrazione, e specialmente in una rapida esposizione di fatti, si può sostituire all' aoristo ed all' imperfetto la 2. persona sing. dell' imperativo per qualunque persona e numero; a W.: Imperativ historički znači, da je čin prošao, kano i perfekt historički, ali se metje samo, kad se u kratkih izrekah navode takovi čini, koji bivaju i s jedne i druge strane, pak jedan za drugim brzo slěde.

n) L' imperativo nel tempo passato si adopera per dar più forza a un comando o ad una proibizione; a W. neima o tom ništa.

o) Per esprimere un desiderio, la di cui effettuazione è indipendente dalla volontà della persona, a cui o di cui si parla (negli augurii, saluti, benedizioni, maledizioni etc.) il verbo si pone nell' ottativo; a W.: Optativ služi: *a)* kad se naznačuje želja, da se komu što dobra ili zla dogodi, osobito čestitajući i proklinjuć, *b)* u zakletvah i prisegah.

p) Col Condizionale modo si esprime che un fatto é possibile, purche si effettui un altro fatto che gli serve di condizione. In regola quindi non si fà uso del condizionale che nelle proposizioni composte; ma si trova anche in una proposizione semplice, quando la condizione è sottintesa, od esposta in un altra proposizione indipendente; a W.: Premda bi se odnosni način, kano što mu ime svědoči, imao uvěk protezati na koju drugu izreku, bila jasno izražena, ili se samo razuměvala, stoji ipak i sam, premda se neda tajiti, da se i tu i nehotice něšto drugo tajno razuměva. — Odnosni izriče, ne što biva ili je u istinu bivalo, već što može, što se nada, što se želi, da se izpuni.

r) Talvolta si trova adoperato il condizionale per esprimere che un fatto soleva succedere per lo passato; a W.: Kad se u pripověstih navodi něšto, što je obično bivalo, města prošloga pokaznoga, metje se sadanje odnosnoga.

s) Il condizionale dell' ausiliare *biti*, quando si trova senza alcun participio, corrisponde a *volere*, desiderare, e simili; a W.: neima o tom ništa.

Ovimi pravili o vrěmenih i načinih nije B. protumačio ovih drugdě protumačenih jurve pojavah:

a) Kad imperfekt znači čin, koji je tko hotěo učiniti, ali mu nije pošlo za rukom; n. p. Rimljani *hvatahu* Hannibala, i *vodjahu* ga u triumphu, i *davljahu* u tamnici, ali on se sam otrova.

b) Kad perfekt historički znači čin, koji će se sad nà dogoditi; n. p. Za Boga brate, molim te, *umrěh* od žedje, daj mi čašu vode.

c) Kad perfekt historički znači čin, koji će se jamačno dogoditi; n. p. Ako tako uzradimo, onda onoga zmaja *predobismo*. (Kur.)

d) Kad perfekt opisuje čine, koji su prama čitatelju prošli, ali prama glavnomu su činu u isto vrěme bivali ili u obće obično bivali; n. p. Pred Božić pune su ruke posla: Žene *su očistile* u kući sve pokućtvo i posudje itd. (Stoj. u ob.)

e) Što znače vrěmena indikativa u podredjenih izrekah.

f) Kad se odnosnim načinom ublažuje sud; n. p. S ponosom *bih mogao* kazati (město mogu). Vuk. Ut. 29.

g) Kad tko odnosnim načinom što pita, na što neočekuje odgovora, već ili hoće, da dvoji o istini onoga što mu se veli, ili se čudi onomu, što se je sbilo; n. p. Gdě bismo, reče Faraun Josipu, našli čovjeka, u kojem bi bio duh božji, kano u tebi (Pr. iz st. i nov. zak.)

h) Kad se odnosnim načinom izrazuje želja, da se što dogodi; n. p. Iz početka *bi* družtvo *moglo* čitati knjige. (Vuk Pis. 27).

9. U X. tumači narav izrekah, kad se niječe, pita i čudi, u čem neima ništa, što nebi bilo drugdje rečeno, osim o načinu, kako se čestica ne spaja s raznimi glagolji, što je dobro protumačeno.

10. U XI. govori o porabi načinah u podredjenih izrekah. Budući da uz nje dolaze i veznici, zato jih i navodi několiko, ali mimogredno, nerazlikujuć jih medju sobom. Navodi pako: 1. razjašnjujuće, 2. naměrne, 3. pogodbene, 4. dopustne, 5. prispodobne, 6. vremene; a ni rěči nespominje o protumačenih drugdě veznicih: 1. spojnih, 2. razstavnih, 3. protivnih, 4. uzročnih, 5. zaključnih, 6. městnih, 7. poslědičnih. Budući pako veznici veoma važnim dělom jezika, zato se Budmanova skladnja mora u tom držati jako manjkavom.

11. U XII. govori o infinitivu i participijih. Glede infinitiva slaže se B. posve s onim, što je jur protumačeno u drugih naških skladnjah, osim točke *b)* § 517. gdė kaže, da glagolji, koji znače: viděti, čuti, ćutiti, naučati, pomagati, prisiliti, ostaviti mogu zahtěvati infinitiv i onda, kad infinitiv ima svoj posebni sudbjekt, što je veoma koristno za naš jezik, u kojem je jako zavladao veznik da, koji se ovim pravilom steže, samo bih ja onim glagoljem dodao još zapovědati; n. p. Zapovědih

mu doći = zapovědih, da on dodje. — Za gerundije zadovoljava se B. kratkim pravilcem: L' uso dei gerundii generalmente non diferisce dall' italiano; a o participijih, što znače, kako i kada se upotrebljavaju, nekaže ni rěči, premda se ti u mnogih slučajevih neslažu s talijanskimi, dočim talijanski jezik neima n. p. participa perfekta aktivnoga, a o participu na *o* krivo uči, veleći, da se neupotrebljava, nego: nella formazione dei tempi passati composti e del condizionale. Ako on to pravilo odnosi na prosti narod, onda ovaj slabo upotrebljava, kano što sam B. priznaje, i druge naše participije; ako li ga odnosi na pisce, onda će ga mnogo naći u dobrovačkih pjesnikah, a još više u današnjih hrvatskih pisacah; a što ga Srblji manje pišu, uzrok je što se oni u obće više drže narodnjega govora, ali nemislim, da bi i valjan srbski pisac u Gundulićevih rěčih: S věncem, kî svi joj ružica, u rajskieh poljih nikla, napisao: niknuvša; taj participij rabi svigdě, gdě mu je po značenju město, ali samo od neprelaznih glagoljah. — U ostalom priměri, koje sam B. navodi o porabi toga participija, obaraju njegovo pravilo.

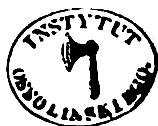
12. U XIII. govori o poredanju rěčih. Šteta, što je B. taj važni nauk, kojim se duh našega jezika razlikuje ne samo od svih drugih jezikah, nego i od istih slavjanskih narěčjah, obavio samo pravilom o enklitikah; dočim su mu bile u pomoć druge skladnje o našem jeziku, koje to obširno razpravljaju. Na pitanje g. Budmana, zašto ja učim, da treba pisati: Ja ću *se ga* naprositi, a ne: ja ću *ga se* naprositi, odgovaram zato, što se tako kod nas u Hrvatskoj govori; a je li se u Dalmaciji i drugdě uvěk onako govori, kano što on kaže, toga neznam; ako je tako, onda bih se ja tim radje prilagodio većini naroda, što bi se tako spasilo Budmanovo pravilo, da kod više enklitikah akuzativ stoji na zadnjem městu.

Dělo završuje B. dvěma razpravicama: o eufoničkom i etimologičkom pravopisu, i o porabi slova *h* u genitivu višebroja, o kojih neću da sudim.

Ako se sve dosad rečeno u jedno skupi, treba priznati, da je B. marljivo proučio, što je dosad pisano o skladnji našega jezika, pa da je u svoju skladnju primio, što mu se je činilo potrebno i shodno. Istina, da je něke děle uzeo prekratko, a druge preobširno, ter tim poremetio razměrje svega děla; ali što je

uzeo, to je sam sobom dobro probavio, pa dalmatinskoj školskoj mladeži tako lasno, točno i razgovětno predočio, da ga u tom nemogu dosta nahvaliti. Kaže doduše Budmani u predgovoru, da u skladnji (osim VI. i VII. glave, izvadjene iz Daničića) ponajviše razpravlja samo razlike izmedju talijanskoga i našega jezika; ali mi smo, osobito kod glagoljah viděli, da govori i ob onih pojavih, u kojih se slažu oba ova jezika; zato ostajemo još uvěk kod gornjega svoga suda. Dvě je zasluge stekao B. ovim svojim dělom: prvo, što je dalmatinskoj školskoj mladeži dao priliku prilično točno naučiti naš jezik; a drugo, što je nam u pristupnijoj formi pružio Daničićevu skladnju o padežih, koja je sastavljena neobičnom marljivošću i nakitjena preobiljem priměrah. Uprav zato, što tako lahko i točno piše, nadati se, da će, ako uztraje pri učenju i iztraživanju, mnogu lěpu kiticu dopriněti u cvětnjak skladnje naše.

A. Veber.




32101 077265955